

LEV TOLSZTOJ
FELTÁMADÁS

Fordította: Szöllősy Klára

ELSŐ RÉSZ

MÁTÉ XVIII. 21. Akkor hozzá menvén Péter, monda: Uram, megbotsássak é az én atyámfiaának, valamennyiszer ellenem vétkezik? Megbotsássak é hétszer is? 22. Monda néki Jézus: Nem mondom néked, hogy hétszer tsak, hanem hetvenhétszer is.

MÁTÉ VII. 3. Miért nézed pedig a szálkát, a melly vagyon a te atyádfiaának szemében, a gerendát pedig, melly a te szemedben vagyon, nem vészed eszedbe?

JÁNOS VIII. 7. ...A ki tiközületek bűn nélkül való, az vessen először követ ő reá.

LUKÁCS: VI. 40. Nem feljebb való a tanítvány az ő mesterénél; sőt inkább a tanítvány tökéletes, ha az ő mesteréhez hasonló.

Akárhogyan igyekeztek is az emberek sokszázévrével kis helyre összezsúfolódva elcsúfítani a földet, amelyen megtelepedtek, akárhogyan teleépítették kövel, hogy semmi se teremjen rajta, akármilyen buzgón kiirtottak is minden előtörő fűszálat, akárhogyan összefüstölték kőszénnel meg olajjal a levegőt, akármennyire megcsonkították is a fákat, s elüldöztek minden madarat meg négylábút - a tavasz mégis tavasz volt, még a városban is. Melegen sütött a nap, megéledő fű sarjadt, zöldellt mindenütt, ahol csak ki nem pusztították, nemcsak a bulvárok gyepágyaiban, hanem a kövezet lapjai között is; nyírfa, topolya, fagyal bontogatta ragacsos, illatozó levélkéit, a hárs rügyei pattanásig duzzadtak; csóka, veréb, galamb már tavaszi örömmel rakta fészket, és a napmelengette falaknál döngtek a legyek. Örvendeztek a növények, a madarak, a rovarok és a gyermekek. De az emberek - a nagy, felnőtt emberek - most is éppen úgy csalták és gyötörték egymást, mint máskor. Az emberek úgy vélték, hogy nem ez a tavaszi reggel fontos és szent, nem isten világának a szépsége, mely minden élőlény gyönyörűségére adatott - nem ez a békére, egyetértésre, szeretetre indító szépség, hanem fontos és szent az, amit ők, az emberek, maguk találtak ki, hogy egymáson uralkodjanak.

Így a kormányzósági börtönben szentnek és fontosnak nem az számított, hogy minden állatnak és embernek egyformán adatott a tavasz öröme és gyönyörűsége, hanem azt tartották szentnek és fontosnak, hogy előző nap hivatali számmal ellátott, pecsétetes, fejléces írás érkezett, miszerint ma, április huszonnyolcadikán reggel kilenc órára vezessenek elő három vizsgálati fogságban levő rabot: két nőt meg egy férfit. Az egyik nőt, mint fővádlottat, külön kell elővezetni. Ennek az utasításnak az alapján április huszonnyolcadikán reggeli nyolc órakor a női osztály sötét, bűzös folyosójára belépett az ügyeletes börtönőr. Nyomában hullámos ősz hajú, elgyötört arcú nő sietett ki a folyosóra, paszományos ujjú kabátkáját kék szegélyes öv fogta össze. A felvigyázónő volt.

- Maszlováért jött? - kérdezte, s az ügyeletes őrral együtt odalépett a folyosóra nyíló egyik ajtóhoz.

Az őr nagy kulcsörgetéssel kinyitotta a lakatot, kitárta a cella ajtaját - bentről még bűzősebb levegő áradt ki a folyosóra -, és elkiáltotta magát:

- Maszlova, a bíróságra! - s betámasztotta az ajtót várakoztában.

A szél még a fogház udvarára is elhozta a mezők éltető, üde illatát. A folyosón azonban dögletes, fullasztó volt a levegő, annyira átjárta a kátrány, rothadás és ürülék szaga, hogy kétségbeejtett, s elriasztott minden kintről érkezőt. Megérezte ezt még a felvigyázónő is, aki az udvarról jött be, pedig ő ugyancsak hozzászólt a rossz levegőhöz. A folyosóra belépve, hirtelen kimerültséget érzett, aludni szeretett volna.

A cellában sürgölődés támadt, női hangok, mezítelen talpak léptei hallatszottak.

- Gyerünk, frissebben, Maszlova, nem hallod? - kiáltott be az ajtón a börtönőr.

Két perccel később alacsony növésű, feltűnően telt mellű fiatal nő jelent meg az ajtóban, fűrge léptekkel jött, gyorsan megfordult, s megállt az őr mellett. Szürke rabköntöse alatt fehér blúzt, fehér szoknyát viselt, lábán pamutharisnyát és a rabok szokásos bőrlábbelijét. Fejét fehér kendővel kötötte be, mely alól - nyilván szándékosan - kilátszott göndör fekete hajának néhány fürtje. Arca feltűnően fehér volt, mint az olyan embereké, akik hosszú időt töltöttek zárt helyen; a pincében kicsírázott burgonya hajtásaira emlékeztető ez a fehérség. Ugyanilyen fehér volt széles, de kicsiny keze, gömbölyű, telt nyaka, amely kilátszott köntöse nagy nyak-

kivágásából. Arca halovány fehérségében különösen feltűnt szénfekete, villogó, kissé bedagadt, de nagyon élénk szeme; az egyikkel kissé kancsalított. Feltűnő egyenesen tartotta magát, telt mellét kidüllesztette. A folyosóra kilépve, hátravetette fejét, farkasszemet nézett az őrral, s úgy állt ott, mint aki kész mindazt teljesíteni, amit követelnek tőle. Az őr már be akarta zárni az ajtót, amikor egy ősz hajú öregasszony dugta ki rajta sápadt, szigorú, barázdás orcáját, s valamit szólt Maszlovának. De az őr az öregasszony homlokának nyomta az ajtót és a fej eltűnt. A cellában női kacagás harsant fel. Maszlova is elmosolyodott és az ajtóba vágott kis rácsos ablakhoz fordult. A tulsó oldalról meg az öregasszony arca tapadt az ablakhoz, rekedt hangon kiáltott ki rajta:

- Jól vigyázz, ne mondj többet a kelleténél, maradj meg annál az egynél, s azzal kész!

- Akár egyet mondok, akár többet, rosszabb már úgyse lehet - mondta rá Maszlova, s megrázta a fejét.

- Ha egyet mondasz, kettő úgyse lesz belőle - jelentette ki a börtönőr, s látszott rajta, mennyire büszke főnöki szellemességére. - Utánam, indulj!

Az öregasszony szeme eltűnt a kis ablakból, Maszlova kiment a folyosó közepére, és fűrgé, aprózó léptekkel megindult az őr nyomában. Lementek a kölépcsőn, elhaladtak a férfiak cellái mellett - amelyek még bűzősebbek és lármásabbak voltak a nőkénél, s ahol az ajtóba vágott kémlelóablakokból mindenütt kíváncsi szemek kísérték őket -, és lementek az irodába, ahol két fegyveres katona várakozott. Az ott ülő írrok dohányszagú papírlapot adott át az egyik katonának, s Maszlovára mutatva így szólt: „Vedd át.” A katona - piros képű, ragyás nyizsnij-novgorodi muzsik - köpenyujja hajtókájába tette az írást, a fogoly felé kacintott és mosolyogva pislogott társára, egy széles pofacsontú csuvasra. Azután a két katona a foglyot közrefogva lement a lépcsőn és megindult a főkapu felé.

A főbejárat kettős kapujába illesztett kisajtó kinyílt, a két katona a fogoly nővel átlépte a küszöböt, kilépett az udvarra, majd a falon túl az utcára, s a kövezett járdán megindultak a városon át.

Kocsisok, boltosok, szakácsnők, munkások, hivatalnokok megálltak, és kíváncsi tekintettel mérték végig a foglyot; némelyek fejüket csóválták, s efféle gondoltak: „Lám, mire vezet, ha valaki rosszul viselkedik, nem úgy, mint mi.” A gyerekek ijedten bámészkodtak a gonosz boszorkára, s csak az nyugtatta meg őket, hogy katonák kísérik, és most már nem árthat senkinek. Egy falusi atyafi, aki faszenet árulni jött fel a városba, és megteázott a kocsmában, odalépett hozzá, keresztet vetett és egy kopejkát nyomott a markába. A fogoly nő elpirult, fejét lehajtotta, s valamit sutogott.

Magán érezte a mindenfelől reá irányuló pillantásokat; észrevétlenül, anélkül, hogy fejét is odafordította volna, rásandított azokra, akik nézték, és az általános érdeklődés megörvendeztette. Örült a friss - legalábbis a börtön után frissnek tetsző - tavaszi levegőnek is; de járástól elszokott lába fájt, amint a kövezeten lépkedett az ormótlan rabcipőben; lába elé nézett, s igyekezett minél könnyedebben lépni. Egy péküzlet előtt galambok tiptegtek peckesen, zavartalan biztonságban; az üzlet előtt elhaladva, a fogoly nő majdnem rálépett az egyikre. A galamb megrebbent, s szárnyával csapkodva épp a nő füle mellett szállt fel, repülésének szele megcsapta az arcát. A nő elmosolyodott, azután nagyot sóhajtott: eszébe jutott, hogy milyen helyzetben van.

Maszlova története egészen mindennapi história volt. Egy cselédlánytól született, akinek anyja fejőasszonyként szolgált két vénkisasszony földbirtokosnő - két nővér - birtokán. Ez a hajadon minden évben szült, s ahogy ez már falun történni szokott, a gyermeket megkeresztelték, azután anyja nem táplálta az újszülöttet - hiszen nem kívánta jöttét, nem volt reá szüksége, csupán zavarta munkájában -, s a gyermek hamarosan éhen halt.

Már öt gyermeke halt meg így. Mindegyiket megkeresztelték, azután nem táplálták, s elpusztult. A hatodikat, egy leánykát, aki egy vándorcigánytól született, ugyanarra a sorsra szánták. De úgy esett, hogy az egyik vénkisasszony történetesen kiment az istállóba, hogy lehordja a fejőasszonyt, amiért a tejszínnek tehénszaga volt; s az istállóban ott feküdt a fiatal anya szép, egészséges csecsemőjével. A vénkisasszony összeszidta az asszonyt a tejszínért, meg azért is, hogy a szülő nőt beengedték az istállóba, és már épp el akart menni, amikor meglátta az újszülöttet, elérzékenyült és keresztanyának ajánlkozott. Csakugyan keresztvíz alá tartotta a leánykát, s azután megsajnálta, tejet és pénzt adott a fiatal anyának, s a gyermek életben maradt. A két vénkisasszony úgy is nevezte azután: „a mi kis védencünk”.

Hároméves volt, amikor édesanyja megbetegedett és meghalt. Nagyanyjának, a fejőasszony-nak terhére volt a kis unoka, és akkor az öreg hölgyek magukhoz vették. Rendkívül élénk, bájos, feketeszemű leánykává fejlődött, s az öreg hölgyeknek sok örömeük telt benne.

Ketten voltak nővérek: a fiatalabbik, Szofja Ivanovna volt a jobb szívű a kettő közül - ő tartotta keresztvíz alá a kislányt; Marja Ivanovna, az idősebbik, ridegebb természetű volt. Szofja Ivanovna csinosan öltöztette a leánykát, olvasni tanította és úgy akarta tartani a házbán, mint nevelt lányát; de Marja Ivanovna azt hajtogatta, hogy a leánykából szolgálót, ügyes komornát kell nevelni, ezért szigorúan, követelődzőn bánt vele, megbüntette, sőt meg is verte, ha rosszkedvében volt. Így a kétféle befolyás között a kislányból, mire felcseperedett, nem lett se komorna, se nevelt lány, hanem valami a kettő között. Már a neve is mutatta ezt a kettős helyzetét: nem Katjának szólították, mint a cselédeket, nem is Katyenkának, mint az úri kisasszonyokat, hanem Katyusának. Takarított, varrt, kréporral tisztította a szentképeket, megpörkölte, megdarálta, s beadta a kávé, kimosta a finomabb holmit, néha pedig beült a kisasszonyokhoz és felolvasott nekik.

Többször is megkérték a kezét, de egyik kérőjéhez sem akart hozzámenni; a kényelmes, úri életmód elkényeztette, s érezte, hogy nehezen bírná ki azok mellett az egyszerű munkás-emberek mellett, akik feleségül kérték.

Így élt tizenhat esztendő koráig. Amikor elmúlt tizenhat éves, úrnőihez megérkezett látogatóba diák unokaöccsük, egy dúsgazdag fiatal herceg, és Katyusa belészeretett. Szerelmét nem merte megvallani a hercegnek, de még önmagának sem. Két évvel később a fiatal herceg, útbán a háborúba, ismét ellátogatott nagynénjeihez, négy napot töltött náluk, és elutazása előestéjén elcsábította Katyusát. Másnap egy szásrubelest nyomott a lány kezébe, s azzal elutazott. Öt hónappal távoztása után Katyusának már semmi kétsége nem maradhatott afelől, hogy állapotos.

Attól fogva mindent megutált, csak arra gondolt, hogyan szabadulhatna meg a reá váró szégyentől, kellenlenül, rosszul szolgálta ki úrnőit, sőt - maga sem tudta, hogy történt -, egyszer csak felforrt benne a düh, gorombaságokat vágott a vénkisasszonyok fejéhez; azután maga is megbánta viselkedését és felmondott.

A kisasszonyok, akik maguk is elégedetlenek voltak Katyusával, elbocsátották. A járási rendőrkapitányhoz állt be szobalánynak, de csak három hónapig maradhatott nála, mert az ötvenéves kapitány szerelmével üldözte; egyszer azután, amikor különösen vállalkozó kedvében volt az öreg, Katyusa dühbe gurult, vén számárnak nevezte a kapitányt, s úgy mellbe vágta, hogy elesett. Gorombasága miatt elkergették a háztól. Helyet már hiába keresett volna, ideje közeledett, ezért a falusi bábánál szállt meg, egy özvegyasszonynál, aki melleleg itallal is kereskedett. Könnyen szült, de a bába, aki egy beteg asszony szülésénél segédkezett azokban a napokban, megfertőzte Katyusát gyermekági lázzal és ezért gyermekét - egy kisfiút - egy öregasszonnyal beküldték a menhelyre, ahol az öregasszony előadása szerint, mindjárt megérkezésekor meghalt.

Amikor Katyusa a bábaasszonyhoz költözött, százhuszonhét rubelje volt: huszonhetet keresetéből tett félre, százat pedig csábítójától kapott. Amikor elment a bábától, mindössze hat rubelje maradt. Nem tudott bánni a pénzzel, magára is költött, s adott mindenkinek, aki csak kért tőle. A bábaasszony két hónapra negyven rubelt követelt Katyusa ellátásáért - kosztért meg teáért -, huszonöt rubelbe került a gyermek elhelyezése, negyven rubelt kölcsönkért a bába tehénre, húsz rubel elfolyt az ujjai között - ruhára, ajándéokra -, így hát, mire Katyusa talpra állt, egy fillérje sem maradt és állás után kellett néznie. Talált is helyet, egy erdésznél. Az erdész házasember volt, de csakúgy, mint a rendőrkapitány, az első naptól fogva ostromolta szerelmével. Katyusa utálta, s mindenképpen igyekezett kerülni, de a férfi tapasztaltabb, ravaszabb volt nála, s ami a fő - gazdája volt, oda küldhette, ahová akarta; kivárta az alkalmas pillanatot és erőszakot tett rajta. Felesége megtudta, s amikor egyszer férjét Katyusa szobájában találta, rávetette magát a lányra, hogy megverje. Katyusa nem hagyta magát, verekedés támadt, s emiatt azután elkergették a háztól, még a bérét sem fizették ki. Katyusa akkor felutazott a városba, és nagynénjénél szállt meg.

Nénikéje férje azelőtt könyvkötő volt, és meglehetősen jómódban élt, most azonban elveszítette kenyéradóit, részegeskedésnek adta fejét, és elivott mindent, ami csak a keze ügyébe került. Katyusa nénjének egy kis mosodája volt, ebből tartotta el magát, gyermekeit, sőt elzüllött férjét is. Azt ajánlotta Maszlovának, álljon be hozzá mosónőnek. De Maszlova habozott, látván, milyen nehéz munkát végeznek a nénjénél lakó mosónők, s inkább cselédszerzők útján próbált helyet keresni. Akadt is állás egy özvegyasszonynál, aki két gimnazista fiával élt. Egy héttel azután, hogy Katyusa beállt, az idősebbik fiú, egy pelyhedző bajszerű hatodikos legény, otthagya a tanulást, ostromolni kezdte Maszlovát, s nem hagyott neki nyugtot. Anyja mindenért Maszlovát okolta és felmondott neki. Új hely nem akadt, de úgy esett, hogy a cselédszerző irodában Maszlova összetalálkozott egy hölgygel, akinek kesztyűtlen, párnás kezén csupa gyűrű meg karperec villogott. Ez a hölgy értesülve Maszlova helyzetéről meg arról, hogy állást keres, odaadta neki a címét és meghívta. Maszlova el is ment hozzá. A hölgy szívesen fogadta, süteménnyel, édes borral vendégelte, és szobalányát elszalajtott a valahová egy levélkével. Estefelé magas, hosszú, ősz hajú, ősz szakállú férfi lépett be a szobába, mindjárt odaült Maszlovához, csillogó szemmel, mosolyogva méregette és tréfálkozni kezdett vele. A hölgy kihívta a férfit a másik szobába, és Maszlova hallotta, amint azt mondta neki: falusi, romlatlan. Azután Maszlovát hívta ki a másik szobába és elmagyarázta neki, hogy az a koros úr író, temérdek a pénze, és nem lesz fukar, ha Katyusa megtetszik neki. Meg is tetszett; az író huszonöt rubelt ajándékozott neki, és megígérte, hogy gyakran fognak találkozni. A pénzt csakhamar elköltötte - új ruhára, kalapra, szalagra, megadta belőle, amivel nagynénjének tartozott. Néhány nappal később az író újra üzent érte. Elment a hölgyhöz. Az író megint adott neki huszonöt rubelt és felajánlotta, költözzék külön lakásba.

Amikor már ott lakott a lakásban, amelyet az író bérelt ki számára, Maszlova beleszeretett egy boltossegédbe, egy víg kedélyű fickóba, aki ugyanabban a házban lakott. Maga vallotta meg ezt az írónak és másik, kisebb lakásba költözött. A boltos megígérte, hogy feleségül veszi, de azután búcsú nélkül elutazott Nyizsnyij-Novgorodba; nyilván faképnél hagyta, s Maszlova magára maradt. Szeretett volna továbbra is ott maradni a kis lakásban, de ezt nem engedték meg. A kerületi rendőrpáncsnok azt mondta neki, csak akkor élhet így, ha sárga bárcát vált és rendszeres vizsgálatnak veti alá magát. Akkor Maszlova visszament nénikéjéhez. Divatos ruhája, köpenye, kalapja láttára a néni tisztelettel fogadta, s már nem merte neki azt ajánlani, hogy szegődjék el hozzá mosónőnek, mivel úgy látta, hogy húga a társadalmi ranglétra magasabb fokára hágott. Ami Maszlovát illeti, számára már nem is volt kérdés, hogy elszegődjék-e mosónőnek vagy sem. Mélységes részvétellel tekintett most már arra a rabszolgaéletre, amelyet a sápadt arcú, aszott karú mosónők éltek; sokan közülük már sorvadásba estek, hiszen télen nyáron nyitott ablaknál dolgoztak, harmincfokos hőségben, szappanos gőzben. Maszlova iszonyodva gondolt rá, hogy valaha ő is ilyen gályarab sorsra juthat.

Éppen ez idő tájt, amikor Maszlova szorult helyzetbe került, mivel új pártfogója nem akadt - épp ez idő tájt akadt reája egy kerítőnő, aki lányokat szállított a város bordélyházainak.

Maszlova már régen cigarettázott, de az utóbbi időben, míg a boltossal volt viszonya és főként, miután az elhagyta, egyre jobban rászokott az ivásra is. Nemcsak azért szerette a pálinkát, mert ízlett neki, hanem főleg azért, mert elfeledtette vele azt a sok rosszat, amit átélt, meg aztán fesztelenné tette, és valami olyan fölényt, önérzetet támasztott benne, ami józan állapotában hiányzott belőle. Józanul mindig csüggeteg volt és szégyellte magát.

A kerítőnő megvendégelte a nagynénit, leitatta Maszlovát, s azután felajánlotta neki, lépjen be a város legelőkelőbb effajta intézményébe. Élénk színekkel ecsetelte előtte ennek az életmódnak minden előnyét és kellemességét. Maszlovának választania kellett: vagy elmegy cselédnek, s ebben a megalázó helyzetében valószínűleg megint ostromolni fogják a férfiak, rendszertelen és titkos paráználkodás lesz a része; vagy pedig elfogadja a kerítőnő ajánlatát, s akkor nyugodt, biztos, törvényes helyzetbe jut, mellyel törvény által szentesített, méghozzá jól fizetett állandó paráználkodás jár. Az utóbbit választotta. Úgy képzelte, hogy ezzel bosszút áll csábítóján, a boltoson és mindazokon, akik valaha is bántották. Ráadásul még az is vonzotta - sőt ez döntötte el végképp elhatározását -, hogy a kerítőnő azt ígérte, annyi ruhát csináltathat magának, amennyit és amelyet csak akar, selymet, bársonyt, tafotát, kivágott báli toaletteket. S amikor Maszlova elképzelte magát talpig sárga selyemben, ruhája merész kivágása körül fekete bársonyszalaggal - nem tudott ellenállni, és átadta a nőnek személyazonossági igazolványát. Ugyanaznap este eljött érte a kerítőnő, és kocsin elvitte Kitajeva közismert nyilvánosházába.

Azzal megkezdődött Maszlova számára az isteni és emberi törvények szüntelen és állandó túllépése. Száz- meg százezer nő éli ezt az életet az alattvalói jólétét szívén viselő kormányhatalomnak nemcsak engedélyével, hanem egyenesen pártfogásával, és ez az élet tíz nő közül kilencnek a számára végződik gyötrelmes betegséggel, korai vénséggel, idő előtti halállal.

Reggel és délelőtt kábult álom az éjszakai orgiák után. Három, négy óra felé kimerült fel-tápászkodás a mocskos ágyból, ásványvíz - hogy elmossa a tegnapi mámor rossz szájízét -, feketekávé, pongyolás, háziköpenyes ödöngés a szobákban, kikukucskálás a függöny mögül, unott veszekedés egymás között; azután mosdás, testük, hajuk megkenése, illatosítása, ruha-próba, szóváltás a ruhák miatt a háziasszonnyal, önvizsgálat a tükörben, szem- és arcfestés, zsíros, édes étel; azután felöltözködés élénk színű, a testet lemeztelenítő selyemruhába, kivonulás a cifra, fényesen kivilágított terembe - a vendégek érkezése -, zene, tánc, édesség, ital, cigaretta és paráználkodás fiatallal és korossal, gyermekifjúval és roskatag vénnel,

házasemberrel és agglegénnyel, kupeccel és boltossegéddel, örménnyel, zsidóval, tatárral, gazdaggal és szegénnyel, egészségessel, beteggel, részeggel, józannal, durvával és gyengéddel, katonával, civillel, diákkal, gimnazistával - mindenféle rendű, rangú, korú és jellemű férfival. Ordítózás, tréfa, muzsika, verekedés és dohány meg ital, ital meg dohány és muzsika estétől hajnalig. Csak reggel felé jön a szabadulás és a nehéz, kábult álom. És így nap nap után, egész héten át. A hét végén pedig kiruccanás a hatósági szervhez, a rendőrségre, ahol állami szolgálatban álló férfiak - orvosok - megvizsgálják ezeket a nőket, néha komolyan és szigorúan, néha meg játszi vidámsággal fittyet hányva a szeméremérzetnek, melyet a természet nemcsak az emberbe, hanem még az állatba is beoltott védekezésül a bűn ellen; megvizsgálják őket és megengedik, hogy folytassák vétkeiket, amelyeket bűntársaikkal együtt a hét folyamán elkövettek. És megint ugyanolyan hét következik; és így tovább nap nap után, télen és nyáron, hétköznapi és ünnepi.

Hét évig élte Maszlova ezt az életet. Ezalatt kétszer változtatott házat és egyszer kórházba került. Nyilvánosházakban eltöltött hetedik évében, nyolc esztendővel első bűnbeesése után, huszonhat éves korában történt meg vele az, amiért börtönbe zárták, és most bíróság elé vitték, miután hat hónapig tartották összezárvá gyilkosokkal és tolvajokkal.

3

Amikor Maszlova a hosszú gyaloglástól elgyötörve, fegyveres kísérelével a járásbíróság épületéhez ért, nevelő vénkisasszonyainak ama bizonyos unokaöccse, Katyusa csábítója, név szerint Dmitrij Ivanovics Nyehljudov herceg, még magas, rugós, pelyhes derékaljas, gyűrött ágában feküdt, és szépen vasalt, szegőzött, finom hollandi vászonhálóingének nyakát kigombolva, cigarettáját szívta. Merőn nézett maga elé és végiggondolta mindazt, amit aznap tennie kell, és ami előtte való nap történt.

Eszébe jutott a Korcsaginéknál töltött este; Korcsaginék előkelő, gazdag emberek voltak, s a társaság biztosra vette, hogy Nyehljudov herceg feleségül veszi lányukat. A herceg felsőháztott, eldobta cigarettája csutkáját, s ezüst cigarettatárcája után nyúlt, hogy másikat vegyen elő, de meggondolta, lelógatta az ágyról sima, hófehér lábait, megkereste velük a papucsát, húsos vállára vetette selyem hálóköntösét és gyors, de súlyos léptekkel kisietett a hálójával szomszédos fürdőszobába, mely hajszesz, kölnivíz, brillantin, parfümök finom szagától illatozott. Ott valami különleges porral megdörzsölte sok helyütt már plombált fogsorát, illatos szájjvízzel öblögetett, azután nekiállt, hogy alaposan megtisztálkodjék és megtörülközzék különféle törülközőkkel. Előbb megmosta kezét szagos szappannal, kis kefével gondosan megtisztogatta hosszúra növesztett körmét, azután a nagy márvány mosdónál megmosta karját és húsos nyakát; majd átment egy harmadik helyiségbe, a zuhanyozóba. Ott hideg vízzel végigöntötte fehér, izmos, hízásnak indult testét és megtörülközött bolyhos fürdőlepedővel. Végül felvette frissen vasalt, patyolat fehérneműjét, tükörfényesre tisztított cipőjét, s leült öltözőasztalkája elé, hogy két kefével gondosan megkefélje rövid, göndör, fekete szakállát, s homloka felett ritkuló, hullámos haját.

Minden holmija, öltözkének minden egyes darabja - fehérneműje, ruhája, cipője, nyakkendője, kézelő- és inggombja -, minden a legjobb és a legdrágább fajta volt, egyszerű és fel nem tűnő, tartós és értékes.

Miután a tucatnyi nyakkendő és inggomb közül kivette azt, amelyik elsőnek esett a keze ügyébe - valamikor mindez új volt és szórakoztató, de most már megunt -, Nyehljudov felöltötte tisztára kefélt, s a székre előkészített ruháját, s ha nem is teljesen üdén, de

mindenesetre tisztán és jószagúan átment a nagy ebédlőbe. A hosszú szoba parkettjét előző nap kefélték tükörfényesre három inas; óriási, nehéz tölgyfa pohárszék állt benne, meg ugyancsak tölgyfából készült kihúzható nagy asztal; volt valami ünnepélyes oroszánmancs formára kifaragott, szétterpesztett lábaiban. A finoman kikeményített, monogramos abrosszal leterített asztalon már ott állt az ezüst kávéskanna, benne illatozó feketekávé, hozzávaló cukortartó, tejszínes kanna - benne forralt tejszín -, kosárkában friss kalács, kétszersült. A teríték mellett ott feküdt az aznapi posta, újságok, meg a *Revue des deux Mondes* legfrissebb füzet. Nyehljudov éppen a levelek után akart nyúlni, amikor a folyosó felől nyíló ajtóban gyászruhás, kövér, éltes nő jelent meg; fején csipkefőkötő takarta el ritkuló hajának szélesedő választékát. Agrafena Petrovna volt ez, Nyehljudov megboldogult édesanyjának komornája (édesanyja nemrégiben halt meg ugyanebben a lakásban), aki most mint gazdasszony élt régi úrnője fiánál.

Agrafena Petrovna - több szakaszban - mintegy tíz évet töltött külföldön Nyehljudov édesanyjával, úgy öltözködött, úgy viselkedett, akárcsak egy úri dáma. Kislánykora óta élt Nyehljudovék házában és Dmitrij Ivanovicsot még Mityenka korából ismerte.

- Jó reggelt kívánok, Dmitrij Ivanovics.

- Üdvözlöm, Agrafena Petrovna. Mi újság? - kérdezte Nyehljudov tréfálkozva.

- Levél jött, nem tudom, az anyahercegnétől-e vagy a hercegkisasszonytól. A szobalány hozta, jókor reggel, azóta nálam várakozik - mondotta Agrafena Petrovna, a levelet átnyújtva, és jelentőségteljesen mosolygott.

- Jól van, mindjárt - mondta rá Nyehljudov, elvette a levelet és Agrafena Petrovna sokatmondó mosolyára elkomorult.

Agrafena Petrovna mosolya azt jelentette, hogy a levelet Korcsagina hercegnő írta, akit - Agrafena Petrovna véleménye szerint - Nyehljudov herceg feleségül készül venni. És éppen ez az Agrafena Petrovna mosolyában kifejezésre jutó feltételezés volt az, ami kellemetlenül érintette Nyehljudovot.

- Akkor megmondom a lánynak, hogy csak várjon tovább...

Agrafena Petrovna felkapott az asztalról egy kis kefét, amely a morzsák lesöprésére szolgált, s rossz helyen feküdt, arrébb tette, s azzal méltóságteljesen kisuhogott az ebédlőből.

Nyehljudov felbontotta az illatos levélke pecsétjét, és olvasni kezdte.

A vastag, szürke, egyenetlen szegélyű merített papirosra ez volt írva szálkás, de szétfolyó betűkkel:

Mivel magamra vállaltam a kötelezettséget, hogy én leszek a memóriája, ezennel emlékeztetem rá, hogy ma, április huszonnyolcadikán az esküdszéken kell megjelennie, s ezért semmiképpen sem jöhet velünk és Koloszovékkal a képkiallításra, amint ezt megszokott könnyelműségével tegnap este megígérte: a moins que vous ne soyez disposé à payer à la cour d'assises les 300 roubles d'amende, que vous vous refusez pour votre cheval¹ - amiért nem jelent meg a kitűzött időben. Tegnap este jutott eszembe, alighogy elment tőlünk. Tehát ne feledkezzék meg kötelességéről!

M. Korcsagina

¹...hacsak nincs kedve az esküdszéknek bírság fejében kifizetni azt a háromszáz rubelt, amelyen lovat akart vásárolni... (francia)

A lap másik oldalán pedig utóiratként ez volt:

*Maman vous fait dire que votre couvert vous attendra jusqu'à la nuit. Venez absolument à quelle heure que cela soit.*²

M. K.

Nyehljudov homloka ráncokba szaladt. Ez a levélke csupán folytatása volt annak a mesterkedésnek, amelyet Korcsagina hercegnő immár két hónapja folytatott körülötte, s amelynek nyilvánvaló célja az volt, hogy egyre több és több láthatatlan szállal kötözzé magához. Márpedig azon a szokásos tétovázáson kívül, amelyet a legtöbb nem egészen fiatal férfi érez házasság előtt, főként ha nem is nagyon szerelmes, Nyehljudovnak volt még egy fontos oka, amely megakadályozta, hogy azonnal megkérje a hercegnő kezét - még ha rászánta volna is magát a nősülésre. Ez az ok persze nem az volt, hogy tíz évvel azelőtt elcsábította Katyusa Maszlovát, s azután faképnél hagyta - ezt már régen elfelejtette, s egyáltalában nem tekintette volna akadálnak. Nem, ez az ok abban állt, hogy éppen akkoriban viszonya volt egy férjes asszonnyal, s noha ő már szakított vele, az asszony még nem ismerte el véglegesen ezt a szakítást.

Nyehljudov nőkkel szemben világeletében félénken viselkedett, de éppen félénksége keltette fel abban a férjes asszonyban a vágyat, hogy meghódítsa. Az asszony férje nemesi marsall volt abban a járásban, ahová Nyehljudov leutazott a választásokra. S az asszony belevitte ebbe a kapcsolatba, amely napról napra jobban magával sodorta, s ugyanakkor egyre terhesebbé vált. Eleinte nem tudott ellenállni a csábításnak, később már bűnösnek érezte magát az asszonnyal szemben, s nem tudott vele szakítani beleegyezése nélkül. Nos, ez volt az ok, amiért Nyehljudov, még ha akarta volna, sem mert volna azonnal házassági ajánlatot tenni Korcsaginának.

Épp az aznapi postával érkezett levél annak az asszonynak a férjétől. Ott feküdt az asztalon; amikor Nyehljudov megismerte írását, pecsétjét, elpirult, s - mint mindig, amikor veszély közeledtét érezte - tettekészségének hatalmas nekilendülését észlelte. De izgalma hiábavalónak bizonyult: a férj - annak a járásnak nemesi marsallja, melyben Nyehljudov birtokainak nagy része feküdt - arról értesítette Nyehljudovot, hogy május végére rendkívüli közigazgatási gyűlést tűztek ki, s arra kéri Nyehljudovot, utazzék le feltétlenül *donner un coup d'épaule*³ a gyűlésen szóba kerülő legfontosabb kérdéseknek - tudniillik az iskolák és a bekötőutak ügyének -, amelyekben a reakciós párt erős ellenállására lehetnek elkészülve.

A marsall liberális férfiú volt, s néhány hasonló gondolkozású társával együtt küzdött a III. Sándor uralkodása alatt egyre erősödő reakció ellen. Ez a harc teljesen lekötötte, mit sem sejtett házaselete kudarcáról.

Nyehljudov visszaemlékezett a kínzó percekre, amelyeket e miatt az ember miatt átélt. Emlékezett rá: egyszer azt hitte, hogy a férj mindent megtudott, s már készült a párbajra - elhatározta, hogy a levegőbe fog löni; azután eszébe jutott a szörnyű jelenet, amikor az asszony kétségbeesésében kirohant a kertbe, a tóhoz, hogy belefojtsa magát - ő meg utána, hogy megkeresse... „Nem, nem utazhatok le most, nem határozhatok el semmit, amíg nem válaszol nekem” - gondolta Nyehljudov. Egy héttel azelőtt döntő levelet írt az asszonynak; elismeri, hogy ő a bűnös - írta -, s kész minden lehető módon jóvátenni vétkét, de mégis úgy tartja,

² A mama azt üzeni, hogy a terítéke várni fogja, akár késő éjszakáig is. Jöjjön el feltétlenül, akármilyen későn. (francia)

³ Támogatást nyújtani. (francia)

hogy az asszony érdekében egyszer s mindenkorra véget kell vetni kapcsolatuknak. Levelére hiába várt választ. Hogy az asszony nem írt, azt részben kedvező jelnek vehette. Ha nem egyezett volna bele a szakításba, azonnal írt volna, vagy akár fel is utazott volna, mint ahogy már máskor is megtette. Nyehljudov úgy hallotta, hogy valami katonatiszt udvarol neki, ez féltékennyé tette ugyan, de egyúttal reménységet támasztott benne, hogy megszabadul a nyomasztó hazugságtól.

A másik levelet jószágigazgatója küldte. Azt írta, hogy Nyehljudovnak feltétlenül le kellene utaznia, hogy beiktassák anyai örökségébe, azonkívül pedig döntse el, hogyan folytassák a gazdálkodást: úgy-e, ahogyan a megboldogult hercegné idejében folyt, vagy pedig - ahogyan már az istenben boldogult hercegnének javasolta, s most a fiatal hercegnek is javasolja - bővítsék a birtok felszerelését és vegyék saját kezelésbe a parasztnak kiosztott földeket. A föld így sokkal jobban kihasználható lesz, írta a jószágigazgató. A továbbiakban bocsánatot kért, hogy a minden elsején esedékes háromezer rubel elküldésével némileg késlekedik: a következő postával továbbítja. A késedelem oka pedig az volt, hogy sehogy sem tudta összeszedni a parasztoktól a pénzt, mivel ezeknek lelkiismeretlensége olyan méreteket öltött, hogy a hatóság támogatását kellett igénybe vennie a behajtáshoz. Nyehljudov örült is, meg nem is ennek a levélnek. Örült, mert jólesett hatalmát éreznie nagykiterjedésű uradalma felett - és nem örült, mert kora fiatalságában lelkes követője volt Herbert Spencernek⁴ és, mint nagybirtokost, megdöbbenette a *Social Statics*⁵ című művében kifejtett ama tétele, hogy a föld magántulajdona az igazságosságba ütközik. A fiatalságra jellemző elszántsággal és egyeneslelkűséggel nemcsak mondogatta akkoriban, hogy a föld nem lehet magántulajdon, nemcsak dolgozatot írt erről az egyetemen, hanem csakugyan kiosztotta a parasztnak között akkori szerény birtokrészét (amely nem anyjáié volt, hanem apai örökségképpen az ő személyes tulajdona), mert nem óhajtott meggyőződésével ellentétbe kerülni, és földet birtokolni. Most, amikor édesanyjától örökölvén, nagybirtokos lett, választania kellett: vagy lemond földtulajdonáról, mint ahogyan lemondott tíz évvel azelőtt kétszáz gyeszjatyina atyai örökségéről, vagy pedig hallgatólagosan tévesnek és hazugnak ismeri el régebbi meggyőződését.

Az első utat nem választhatta, mert földbirtokán kívül nem volt más megélhetése. Közzszolgálatba lépni nem volt kedve, amellet fenyűző életmódhoz szokott, s úgy képzelte, anélkül nem is tud meglenni. Meg aztán nem is látta volna célját ennek a megoldásnak; nem volt már meg benne sem a meggyőződés ereje, sem az elszántság, sem a hiúság, és az emberek megdöbbenésének vágya, amely fiatal korában fűtötte. A második útra pedig - arra, hogy megtagadja a földtulajdon jogosultságáról szóló, világos és megcáfолhatatlan okfejtéseket, amelyeket akkoriban Spencer *Társadalmi statikájából* merített, s amelyeknek fenyűs megerősítését azután, már jóval később, Henry George⁶ műveiben is megtalálta - erre nem volt ereje.

Hát ezért nem örült jószágigazgatója levelének.

⁴ Herbert Spencer - angol polgári filozófus és szociológus (1820-1903).

⁵ Társadalmi statika.

⁶ Henry George - amerikai polgári közgazdász (1839- 1897).

Nyehljudov megitta kávéját, s azután bement dolgozószobájába, hogy utánanézzon előjegyzéseiben, hány órára kell a bíróságra mennie, és hogy megválaszolja a hercegnő levelét. A dolgozószobába a műterem keresztül vitt az út. A műterem közepén festőállványon megkezdett kép támaszkodott befelé fordítva, a falon körös-körül tanulmányok. Amikor megpillantotta a képet, amellyel két évig vesződött, a tanulmányfejeket, az egész műtermet, megint eszébe jutott, ami az utóbbi időben különös erővel rohanta meg: az a csüggesztő érzés, hogy nincs ereje előbbre jutni a festészetben. Igaz, ezt a csüggedést túlságosan kifejtett esztétikai érzékével próbálta magyarázni - de azért mégiscsak kellemetlen érzés volt.

Hét évvel azelőtt otthagya a katonai szolgálatot, mert elhivatottságot érzett a festészetre, és a művészi munka magaslatáról kissé megvetően szemlélt mindenfajta egyéb foglalatosságot. Lassan azonban kitűnt, hogy ehhez nincsen joga. Ezért volt kellemetlen minden, ami erre emlékeztette. Nehéz szívvel nézett végig a műterem dús berendezésén, és rosszkedvűen ment át dolgozószobájába. Tágas, magas helyiség volt ez, fényűzően, pompásan, kényelmesen berendezve.

Hatalmas íróasztala fiókjában „sürgös” jelzés alatt hamarosan meglelte az értesítést, amely szerint tizenegy órára a bíróságon kell lennie. Azután nekiült, hogy megírja a hercegnőnek: köszöni meghívását, és igyekszik elmenni hozzájuk ebédre. Megírta a levélkét és nyomban eltépte - nagyon is bizalmas volt a hangja. Másikat írt - az meg nagyon is ridegre sikerült, szinte sértőre. Eltépte azt is, és megnyomott egy gombot a falon. Mogorva, szürke kötényes, pakompartos öreg inas lépett be a szobába.

- Kérem, hívjon kocsit.

- Parancsára.

- És mondja meg... Korcsaginéktól várnak a válaszra... hogy köszönöm a meghívást, igyekszem elmenni.

- Parancsára.

„Udvariatlanság, de képtelen vagyok most írni. Este úgyis találkozunk” - gondolta Nyehljudov és kiment, hogy felvegye kabátját.

Amikor kabátban, kalapban kilépett a kapun, az ismerős bérkocsis már várta gumikerekű kocsiján.

- Tegnap, alighogy el tetszett menni Korcsagin hercegéktől - mondotta a kocsis és fehér inggallérjában félig feléje fordította erős, napégette nyakát -, én is odaértem, de a portás mondta, hogy épp el tetszett menni.

„Már a bérkocsisok is tudják, milyen viszonyban vagyok Korcsaginékkal” - gondolta Nyehljudov; feltámadt előtte a megoldatlan kérdés, amely az utóbbi időben állandóan foglalkoztatta: vegye-e feleségül Korcsaginát, vagy sem - és, mint a legtöbb kérdést, mely abban az időben foglalkoztatta, ezt sem tudta eldönteni sem erre, sem arra.

A házasság *mellett* szólt általában: egyrészt, hogy a házasság intézménye - a házi tűzhely kedélyességén kívül - megszünteti a nemi élet rendszertelenségét és lehetővé teszi az erkölcsös életmódot, ahogyan Nyehljudov magában a családi életet nevezte; másrészt pedig Nyehljudov azt remélte, hogy a család, a gyermekek majd értelmet adnak tartalmatlan és céltalan életének. Ez a két érv szólt tehát a házasság *mellett* általában. A házasság *ellen* szólt

általában egyrészt a nem egészen fiatal agglegény félelme szabadsága elvesztésétől, másodszor valami öntudatlan félelem a nő rejtélyes lényétől.

E mellett a házasság mellett különösen - mármint amellet, hogy Nyehljudov éppen Missie Korcsaginát vegye feleségül (tulajdonképpen Marijának hívták, de amint ez körében szokásos volt, mindig becéző nevén szólították) -, elsősorban az szólt, hogy Missie előkelő származású volt, s mindenben, ruházatában, beszédmódjában, járásában, nevetésében kivált a közönséges emberek közül; kivált - nem valami rendkívüli egyéni tulajdonságával, hanem „jóneveltségével” - nem ismert más szót ennek a tulajdonságnak a meghatározására, amelyet igen sokra becsült; mellette szólt másodszor az, hogy Korcsagina hercegnő többre tartotta őt - Nyehljudovot -, mint bárki más, felfogása szerint tehát mindenkinél jobban megértette őt. És ez a megértés, azaz Nyehljudov kiválóságának elismerése, a férfi szemében döntő bizonyítéka volt a leány eszének, helyes ítélőképességének. A Missie-vel kötendő házasság *ellen* szólt elsősorban az a körülmény, hogy valószínűleg találhatna más fiatal leányt, aki jóval kiválóbb Missie-nél, s épp ezáltal sokkal méltóbb rá, hogy élete párja legyen; másodszor ellene szólt az, hogy Missie már huszonhét esztendő, következésképp bizonyára már volt szerelmes életében - márpedig Nyehljudov nehezen tudta elviselni ezt a gondolatot. Büszkeségét sértette, hogy a lány - akár csak a múltban is - mást szeretett és nem őt. Igaz, Missie akkor még nem sejtette, hogy egyszer majd találkozik vele, de azért változatlanul sérelmesnek érezte a pusztá gondolatot, hogy a lány valaha mást szeretethetett.

Így tehát ugyanannyi érve szólt a házasodás mellett, mint ahány ellene, ezek az érvek, legalábbis erejüknel fogva egyenlő értékűek voltak, és Nyehljudov némi öngúnnal „Buridán szamará”-nak nevezte önmagát. És mégis - megmaradt Buridán szamarának, nem tudott választani a két köteg széna közül.

„Egyébként, amíg választ nem kaptam Marja Vasziljevától (így hívták a nemesi marsall feleségét), úgysem dönthetek” - nyugtatta meg önmagát.

És megörült a gondolatnak, hogy még halogathatja - sőt, halogatnia kell a döntést.

„Majd azután mindent még egyszer meggondolok” - határozta el, amikor gumikerekű kocsija nesztelenül odasuhant a járásbírószág aszfaltozott feljárójához.

„Most pedig lelkiismeretesen, mint ahogyan szoktam, és ahogy szükségesnek tartom, eleget kell tennem társadalmi kötelezettségemnek. Ez, mellesleg megjegyezve, néha eléggé érdekes” - gondolta, miközben a portás mellett elhaladva, belépett a bírószág előcsarnokába.

5

A bírószág folyosóit már izgatott sürgés-forgás töltötte be, amikor Nyehljudov megérkezett.

A szolgák gyors léptekkel, sőt néha ügetve - de úgy, hogy alig emelték fel lábukat a padlóról, csak suhantak rajta -, lihegve szaladoztak ide-oda megbízásokkal, iratokkal. Rendőrök, ügyvédek, bírószági tisztviselők siettek egyik szobából a másikba; peres felek meg szabadlábbon levő vádlottak várakoztak csüggedten fel-alá járkálva, vagy a padokon üldögélve.

- Hol tárgyal a bírószág? - fordult Nyehljudov az egyik szolgálóhoz.

- Melyiket keresi? Van polgári, van feljebbviteli...

- Esküdt vagyok.

- Ahá, a büntetőbíróságot. Mért nem mondta mindjárt? Erre jobbra, aztán balra a második ajtó.

Nyehljudov elindult a megadott irányba.

A jelzett ajtó előtt két férfi várakozott: egy termetes, kövér kereskedő, aki szívélyes embernek látszott, szemlátomást már ivott egy-két pohárkával, jól befalatozott, s most a lehető legjobb hangulatban volt. A másik zsidó származású boltossegédnek látszott. A gyapjú áráról beszélgettek, amikor Nyehljudov odalépett hozzájuk, s megtudakolta, ez-e az esküdtek szobája.

- Ez, uram, ez. Szintén esküdt, mint jómagam? - kérdezte derűsen pislogva a jókedvű kereskedő. - No hát akkor együtt fogunk dolgozni - tette hozzá Nyehljudov igenlő válaszára, majd bemutatkozott: - Baklasov, második céhbeli kereskedő - és széles, puha kezét nyújtotta, de nem szorította meg vele Nyehljudov kezét. - Mert hát itt dolgozni kell... Kihez van szerencsém?

Nyehljudov megmondta nevét, és bement az esküdtek szobájába.

A szűk helyiségben már vagy tízen várakoztak, különféle emberek. Mind csak most érkeztek, egyesek ültek, mások álltak, nézegették egymást, ismerkedtek. Egy nyugállományú tiszt egyenruhában jelent meg, mások felöltőben, városi ruhában, csupán egyikük volt ujjasban.

Sokan panaszkodtak közülük, hogy a tárgyalás terhükre van, hátráltatja munkájukat -, s mégis meglátszott rajtuk: bizonyos kielégülést szerez nekik a tudat, hogy fontos közügyben vesznek részt.

Voltak, akik bemutatkoztak egymásnak, mások csak találgatták, hogy ki kicsoda lehet, úgy beszélgettek egymással az időjárásról, a korán beköszöntő tavaszról, a küszöbön álló eseményekről. Akik még nem ismerték, siettek bemutatkozni Nyehljudovnak, s szemlátomást megtiszteltetésnek vették, hogy megismerkedhettek vele. Nyehljudov pedig - mint mindig, ha idegenek közé került - úgy fogadta ezt a tiszteletet, mint ami kijár neki. Ha megkérdezték volna, miért tartja magát többre embertársainál, nem tudott volna felelni, hiszen élete során semmiben sem jeleskedett különösképpen. Hogy jó kiejtéssel beszél angolul, franciául és németül, hogy fehéreneműje, ruhája, nyakkendője, inggombjai mind a legjobb szállítóktól erednek - mindez nem jelentett különös felsőbbrendűséget, s ezt ő maga is jól tudta. S ugyanakkor mégis feltétlenül hitt saját felsőbbrendűségében, az iránta tanúsított tiszteletet úgy fogadta, mint köteles adót, és megsértődött, ha nem adták meg neki. Az esküdtek szobájában éppen ezt a kellemetlen érzést kellett tapasztalnia: hogy nem tisztelik eléggé. Az esküdtek között akadt egy, akit régebről ismert. Pjotr Geraszimovicsnak hívták, családnevét Nyehljudov sohasem tudta, sőt kissé kérkedett is vele, hogy nem tudja; valamikor nővére gyermekeinél házitanítóskodott, elvégezte az egyetemet, s most gimnáziumi tanár volt. Nyehljudov sohasem állhatta bizalmaskodása, önelégült hahotája - általában „vulgáris” lénye miatt, ahogyan nővére ezt összefoglalta.

Pjotr Geraszimovics most is otromba hahotával fogadta Nyehljudovot.

- Á, hát maga is eljött! Nem tudott kibújni!

- Eszem ágában sem volt, hogy kibújjak! - felelte Nyehljudov mogorván, szigorúan.

- No lám, micsoda polgári erények. Megálljon csak, ha majd megéhezik és elálmosodik, bezzeg másképp fog beszélni! - mondta Pjotr Geraszimovics és még hangosabban hahotázott.

„Mindjárt tegezni fog ez a papfi” - gondolta magában Nyehljudov, és olyan bánatos arcot vágott, mintha éppen most értesült volna valamennyi rokona hirtelen haláláról. Azzal faképnél hagyta Pjotr Geraszimovicsot, és egy csoporthoz lépett, amely egy beretvált arcú, magas,

tiszteletet parancsoló úriember körül alakult. A magas termetű úr élénken beszélt; egy pörről mesélt, amely épp akkor volt folyamatban a polgári bíróság előtt; úgy beszélt róla, mint aki jól ismeri az ügyet, kereszt- és apai nevükön emlegette a bírakat, ügyvédek. Éppen azt adta elő, milyen meglepő fordulatot vett az ügy az egyik hírneves ügyvéd beavatkozása folytán: az egyik fél, egy öreg dáma, kénytelen lesz hatalmas összeget fizetni a másik félnek, noha a követelés teljesen jogosulatlan.

- Zseniális ügyvéd! - lelkesedett.

A körülállók tisztelettudóan hallgatták, némelyek megpróbálták egy-egy észrevételt tenni, de a magas termetű úr mindenkit letorkolt, mintha csak ő tudná pontosan a dolgot.

Nyehljudov későn érkezett, mégis sokáig kellett várakoznia. A tárgyalás megkezdése azért húzódott, mert a tanács egyik tagja még mindig nem jött meg.

6

A tanács elnöke korán érkezett a bíróság épületébe. Magas, kövér, ősz pofaszakállas férfi volt, házasember, de nagyon erkölcstelen életet élt, ő is, meg a felesége is. Nem zavarták egymás köreit. Aznap reggel éppen levelet kapott egy svájci nevelőnőtől, aki a nyarat náluk töltötte, most pedig Pétervárott élt; a nevelőnő azt írta, hogy a városban van, és három és hat óra közt várni fogja az „Itália” szállodában. A tanácselnök ezért szerette volna a tárgyalást mielőbb megkezdeni és befejezni, hogy legyen ideje hat óráig meglátogatni a kis vörös hajú Klara Vasziljevna-t, akivel még a nyáron szerelmi regénye szövődött.

Amikor megérkezett szobájába, magára zárta az ajtót, az iratszekrény alsó polcáról elővett két súlyzót és hússzor kinyomta fölfelé, előre, oldalt és lefelé, majd háromszor leguggolt, a súlyzókat feje fölé emelve.

„Semmi sem tartja meg úgy a kondíciót, mint a hideg zuhany meg a torna” - gondolta, s bal kezével, melynek gyűrűsujján aranykarika fénylett, megtapogatta jobb karja feszülő bicepszét. Már csak a cigánykerék volt hátra (mindig ezt a két tornagyakorlatot végezte hosszú bírósági tárgyalások előtt), amikor az ajtó megrázkódott. Valaki megpróbált benyitni. A tanácselnök sietve helyükre tette a súlyzókat és kinyitotta az ajtót.

- Bocsánat - mondotta.

A szobába a büntetőtanács egyik tagja lépett be, középtermetű, komor arcú ember; vállát kissé felhúzta, orrán aranykeretes pápaszem csillogott.

- Matvej Nyikitics már megint nincs itt - szólt elégedetlenül.

- Még nem jött meg - felelt rá az elnök, miközben belebújt egyenruhájába. - Mindig késik.

- Hogy nem szégyelli magát! - jegyezte meg a bíró dühösen és leült. Cigaretta-t vett elő.

Ez a bíró - igen pontos, rendszerető ember - aznap reggel összeveszett feleségével, mert az asszony már huszonnyolcadikára elköltötte a havi háztartáspénzt. Előleget kért, de férje kijelentette, hogy nem tágít a megállapított rendszertől. Ebből parázs összetűzés támadt, felesége azt mondta, ha így áll a dolog, akkor ő nem főz ebédet, férje ne is remélje, hogy odahaza megebédelhet. A férfi ezzel jött el hazulról, s attól tartott, az asszony csakugyan nem főz ebédet, minden kitelik tőle. „Hát így éljen az ember szolidan, erkölcsösen!” - gondolta a bíró keserűen, és elnézte az elnököt, aki - sugárzón, frissen, egészségesen és jókedvűen -

könyökét kétoldalt szélesen kitarva, szép fehér kezével terebélyes, ősz pofaszakállát igazgatta himzett gallérja két oldalán: „Ő bezzeg örökké vidám és elégedett, én pedig gyötrődöm.”

Bejött a tanács jegyzője, valami aktát hozott.

- Hálásan köszönöm - szólt az elnök, s cigarettára gyújtott. - Melyik ügyet vesszük elsőnek?

- Úgy gondolnám, talán a mérgezési ügyet - mondta a jegyző színlelt egykedvűséggel.

- Nem bánom, legyen a mérgezés - hagyta rá az elnök, miután meggondolta, hogy ez olyan ügy, amellyel négy órára végezhetnek, s akkor ő elmehet az „Itália”-ba. - Matvej Nyikitics még mindig nem jött meg?

- Még nem.

- Hát Brewe itt van?

- Itt - felelte a jegyző.

- Mondja meg neki, kérem, ha látja, hogy a mérgezési üggyel kezdjük.

Brewének hívták a helyettes államügyészt, akinek a tárgyaláson a vádat kellett képviselnie.

A jegyző a folyosóra kilépve, mindjárt meglátta Brewét: vállát felhúzva, kigombolt ügyészi ruhában, hóna alatt aktatáskáját szorongatva, majdnem futva kopogott végig a folyosón; szabad karjával úgy hadonászott, hogy tenyere merőleges volt menetirányára.

- Mihail Petrovics kérdezteti, hogy készen van-e? - szólította meg a jegyző.

- Magától értetődik! Én mindig készen vagyok - felelte az ügyészhelyettes. - Melyik az első ügy?

- A mérgezés.

- Nagyszerű - mondta az ügyészhelyettes, holott cseppet sem találta ezt nagyszerűnek: egész éjszaka nem aludt, egy barátjukat búcsúztatták, sokat ittak, két óráig kártyáztak, azután elmentek a lányokhoz - történetesen épp abba a házba, amelyben hat hónappal azelőttig Maszlova is lakott. Így hát a mérgezési aktát nem ért rá elolvasni, és most akarta átnézni. A jegyző pedig tudta, hogy Brewe nem ismeri az aktát és éppen ezért javasolta az elnöknek, hogy ezt az ügyet vegyék sorra elsőnek. Ez a jegyző liberális, sőt radikális gondolkozású fiatalember volt, Brewe pedig megrögzött konzervatív és, mint az Oroszországban szolgáló németek szinte kivétel nélkül, odaadó híve a pravoszláv egyháznak. A jegyző ki nem állhatta és irigyelte állását.

- No és mi lesz a szkopecekkel?⁷ - kérdezte a jegyző.

- Mondtam már, hogy nem intézhetem el - felelte az ügyészhelyettes -, tanúk hiányában nem vehetem elő. Be is jelentem a tanácsnak.

- De hiszen úgyis mindegy...

- Nem, az lehetetlen - jelentette ki az ügyészhelyettes, és továbbra is éppen úgy hadonászva karjával, beszaladt szobájába.

⁷ Orosz szekta tagjai. A cári kormány üldözte és súlyosan büntette őket, mivel a hivatalos egyház és az állam törvényeit nem fogadták el.

A szektások ügyét egy egészen jelentéktelen, és az ügy kimenetele szempontjából nem is szükséges tanú távollétére hivatkozva nem vette elő; valójában pedig csupán azért nem intézte el, mert a városban, ahol az esküdtek többsége az értelmiséghez tartozott, a vádlottakat esetleg felmenthették volna. Megállapodott tehát az elnökkel, hogy az ügyet áttesszik egy olyan járási székhely bíróságára, ahol a parasztok lesznek többségben az esküdtek között, s így biztosan lehet számítani a szektások elítélésére.

A folyosón ezalatt egyre nagyobb lett a sürgés-forgás. Különösen sok nép tolongott a polgári bíróság egyik tárgyalóterme előtt, ott éppen azt az ügyet tárgyalták, amelyről a bírósági ügyekben olyannyira jártas, tiszteletet parancsoló úriember mesélt az esküdteknek. A szünetben kijött a teremből a folyosóra az a bizonyos öregasszony, akitől a zseniális ügyvéd elszedte egész vagyonkáját, s átjátszotta ügyfelének, egy üzletembernek, akinek semmi néven nevezendő joga nem volt az öregasszony pénzére; ezt a bírák is tudták, a felperesről, s annak ügyvédjéről nem is szólva; de az ügyvéd olyan sakkhúzást agyalt ki, hogy a bíróság nem tehetett másként - el kellett vennie az öregasszonytól a pénzét, s odaítélni az üzletembernek. Kövér, öreg néni volt az alperes, legjobb ruháját vette fel, kalapján óriási virágok himbálóztak. Kilépett a terem ajtaján, megállt a folyosón, tanácstalanul emelgette rövidke, kövér karjait, s mindegyre ezt ismételte, ügyvédjéhez fordulva: „Mi lesz most? Az isten szerelmére! Mitévő legyenek?” Az ügyvéd a kalapján ringó virágokat nézte és nem válaszolt; valamin törte a fejét.

Az öregasszony után a terem ajtaján frissen kilépett a hírneves ügyvéd, aki úgy intézte a dolgot, hogy a virágos kalapú öregasszony mindenét elveszítette, az üzletember pedig - ügyfele, aki tízezer rubelt fizetett neki - több mint százezer rubelt kapott. Kigombolt kabátja alatt mellénye versenyt ragyogott önelégült orcájával; minden szem feléje fordult; megérezte ezt és egész megjelenésével mintha ezt mondta volna: „Kérem, hagyják csak, nem kell semmiféle tetszésnyilvánítás” - és azzal elsietett az egybegyűlt tömeg mellett.

7

Végre megérkezett Matvej Nyikitics, és az esküdtek szobájába belépett a terembiztos - cingár, hosszú nyakú, oldalgó járású ember, akinek alsó ajka is valahogy félreállt.

Tisztességes ember volt ez a terembiztos, még egyetemet is végzett, de sehol sem tudott megmaradni, mert ivott. Három hónappal azelőtt egy bizonyos grófnő, aki feleségét pártfogolta, beszerezte őt a bíróságra; azóta megbecsülte magát és ennek szerfölkött örült.

- Nos, uraim, itt vagyunk valamennyien? - kérdezte, orrára illesztette csíptetőjét, s elnézett fölötte.

- Úgy látom, kivétel nélkül - felelte a jókedvű kereskedő.

- Lássuk csak - mondta a terembiztos, lajstromot vett elő zsebéből, s egymás után szólította a neveket, miközben hol csíptetője üvegén át, hol meg fölötte nézett a felhívottakra.

- I. M. Nyikiforov államtanácsos.

- Jelen - szólt a tiszteletet parancsoló úriember, aki olyan járatos volt a bírósági ügyekben.

- Ivan Szemjonovics Ivanov, nyugállományú ezredes.

- Jelen - felelte a sovány, egyenruhás férfi.

- Pjotr Baklasov, második céhbeli kereskedő.
- Jelen - válaszolt a kedélyes kereskedő vigyorogva. - Készen állunk!
- Dmitrij Nyehljudov herceg, gárdahadnagy!
- Jelen - mondta rá Nyehljudov.

A terembiztos csíptetője fölött ránézett, s feltűnő udvariasan, kellemkedve meghajolt, ezzel mintegy megkülönböztetve Nyehljudovot a többi esküdttől.

- Jurij Dmitrijevics Dancsenko kapitány, Grigorij Jefremovics Kulesov kereskedő... stb., stb.

Kettő kivételével az esküdtszék valamennyi tagja megjelent.

- Fáradjanak át a tárgyalóterembe, uraim - szólította fel őket a terembiztos, s előzékeny kézmozdulattal az ajtóra mutatott.

Mind elindultak, s egymást előretessékelve az ajtóban, kimentek a folyosóra, s onnan a tárgyalóterembe.

Tágas, hosszú helyiség volt ez a terem. Egyik végét emelvény foglalta el, ahová három lépcső-fok vezetett fel. Az emelvény közepén zöld posztóval leterített nagy asztal állt - a posztóterítőt sötétebb zöld rojt szegélyezte -, az asztal mögött három magas, faragott hátú tölgyfa karosszék, mögöttük a falon pedig a cár életnagyságú arcképe, színpompás tábornoki egyenruhában, rendjelszalagosan, fél lábát kissé előre vetve, fél keze a kard markolatán. A jobb sarokban ikonszekrény függött, benne a töviskoszorús Krisztus képe, előtte térdeplő, s az emelvénynek ugyancsak jobb oldalán állt az ügyész pultja is. Szemben vele a bal oldalon a jegyző asztalkája, előbbre pedig, a közönséghez közelebb, esztorgályozott tölgyfa korlát, s a korláton belül a vádlottak - még üres - padja. Jobboldalt, ugyancsak az emelvényen, két sor magas támlájú szék sorakozott az esküdtek számára, az emelvény alatt pedig két kis asztal az ügyvédek helyét jelezte. Mindez a terem elülső részében volt, amelyet rács választott el a közönségtől. A teremben hátrább padok sorakoztak, egyik a másik fölé emelkedve, egészen a terem hátsó faláig. Az egyik első padsorban négy nő ült, alighanem munkásasszonyok vagy szolgálók, meg két férfi, ugyancsak munkásforma. Szemlátomást nyomasztotta őket a pompás terem, s csak sugdolózza mertek beszélgetni egymással.

Miután az esküdtek elfoglalták helyüket, a terembiztos oldalgó járásával kilépett a terem közepére és mennydörgő hangon, mintha meg akarná ijeszteni a jelenlevőket, elkiáltotta magát:

- A bíróság!

Mindenki felállt, s az emelvényre kivonultak a bírák: a pompás izomzatú, hosszú pofaszkállas elnök, s nyomában az aranykeretes pápaszemű bíró, kinek komor arca most még komorabbá vált, mert közvetlenül a tárgyalás előtt összetalálkozott sógorával, egy bírósági gyakornokkal, s az közölte vele, hogy beszélt a nővérével - a bíró feleségével -, és az asszony kijelentette, hogy ebéd pedig nem lesz.

- Szóval kocsmában ebédelünk - mondta a sógor nevetve.
- Nincsen ebben semmi nevetnivaló - mordult rá a komor bíró, és még jobban elkomorult.

Végül pedig megjelent a tanács harmadik tagja, ama bizonyos Matvej Nyikityics, aki mindig elkésett. Szakállas férfi volt ez a Matvej Nyikityics, jóságos tekintetű szeme kissé ferdén lefelé húzódott. Gyomorbajban szenvedett, s orvosa tanácsára éppen aznap reggel kezdett új kúrába, és ezért a szokottnál is később indult el hazulról. Most, az emelvényre kilépve, arca azért látszott rendkívül komolynak és elmélyedőnek, mert az volt a szokása, hogy mindenféle

előjelből jósolgatott magának, így keresvén a választ bizonyos kérdésekre, amelyek foglalkoztatták. Most például feltette magában, hogyha a szobája ajtajától a bírói székig megtett lépések száma hárommal maradék nélkül osztható lesz, akkor az új kúra kigyógyítja gyomorbajából, ha pedig léptei száma nem lesz hárommal osztható, akkor a kúra hiábavaló. Tulajdonképpen huszonhat lépéssel jutott el az emelvényre, de tett még egy egészen kurta kis lépést, s így éppen a huszonhetedikkel ért a helyére.

Tiszteletet parancsoló jelenség volt a három bíró - az elnök meg a két tanácsstag - odafenn az emelvényen, aranygalléros egyenruhájukban. Ők maguk is érezték ezt, s mintha zavarná őket saját méltóságuk, szerényen lesütötték szemüket, és sietve helyet foglaltak a faragott hátú karosszékekben, a zöld posztós asztal előtt. Az asztalon a következő tárgyak voltak: valami háromszögletű szerszám, tetején sas; olyasforma üvegvázá, amilyenekbe a cukorkát teszik a büféasztalon; tintatartó, toll, tiszta papiros és mindenféle nagyságú, frissen meghegyezett ceruza. A bírakkal együtt belépett a terembe a helyettes ügyész is. Aktatáskáját hóna alatt szorongatta most is, mint az imént a folyosón, s éppoly gyors léptekkel, éppen úgy hadonászva szabad karjával, helyére sietett, az ablak alá; leült és nyomban iratai tanulmányozásába mélyedt, minden szabad percét kihasználta, hogy felkészüljön a tárgyalásra. A fiatal ügyész mindössze negyedszer tárgyalta bíróság előtt. Nagyon becsvágyó volt, és szilárdul eltökélte magában, hogy karriert csinál; ehhez elengedhetetlenül szükségesnek tartotta, hogy minden esetben elítéljék a vádlottat, amikor ő képviseli a vádat. Főbb vonásaiban ismerte a mérgezési ügyet, beszéde vázlatát is elkészítette, de még néhány adatra volt szüksége, most sietve kiírta őket az aktából.

A jegyző az emelvény túlsó végén ült, előkészítette mindazokat az iratokat, amelyekre felolvasás végett szükség lehetett, s azután egy elkobzott cikk olvasásába mélyedt, amelyet előző este kapott, s mindjárt bele is kezdett. Szerette volna megbeszélni a cikket a nagyszakállú bíróval, aki vele azonos nézeteket vallott, de a beszélgetés előtt végig akarta olvasni.

8

Az elnök átlapozta az aktát, néhány kérdést intézett a terembiztoshoz meg a jegyzőhöz, s miután igenlő választ kapott, elrendelte a vádlottak elővezetését. A rács mögötti ajtó nyomban kinyílt, két kivont kardú csendőr jelent meg, s mögöttük előbb az egyik vádlott, egy vörös hajú, szeplős férfi, utána pedig két nő. A férfi rabköntöse igen bő és hosszú volt; amikor belépett a terembe, két nagy kezét - ujjait szétterpesztve - kétoldalt nadrágja varrására szorította, s ezzel a mozdulattal fenntartotta köntösének kezére hulló hosszú ujját. Nem nézett sem a bírákra, sem a hallgatóság felé, csak a padot figyelte; megkerülte, s leült rá, gondosan a legszélére, hogy helyet hagyjon társainak is. Azután az elnökre függesztette tekintetét; arcizmai mozogtak, mintha valamit suttogna. Utána idős asszony lépett be, szintén rabköntösbe öltözve, fejét rabkendővel kötötte be, arca szürkésfehér volt, szemöldök nélküli és pillátlan szeme széle feltűnően kivörösödött. Teljesen nyugodtnak látszott. Amikor bejött, köntöse beakadt valamibe, s lassan, gondosan bogyozta ki, mielőtt leült.

A harmadik vádlott Maszlova volt.

Amint belépett, a teremben valamennyi férfi tekintete feléje fordult, és jó ideig nem tudott elszakadni hófehér arcától, villogóan fényes fekete szemétől, köntöse alatt domborodó telt mellétől. Még a csendőr is merően bámulta, amíg elhaladt mellette, és leült a vádlottak

padjára, majd, amikor Maszlova már elhelyezkedett, mintegy megbánta báméskodását: sietve elfordult, kihúzta magát és mozdulatlanul kinézett az ablakon.

Az elnök megvárta, míg a vádlottak elfoglalták helyüket, s mihelyt Maszlova is leült, a jegyzőhöz fordult.

Megkezdődtek a szokásos formaságok: az esküdtek névsorának felolvasása, a meg nem jelentek számbavétele, bírságuk kiszabása, határozat azokról, akik kimentették magukat, és a létszám kiegészítése a póttagok sorából. Azután az elnök összesodorta a névcédulákat, beledobta az üvegvázába, erősen szőrös karján kissé feltolta mundérja aranyhímes ujját, s egy bűvész mozdulataival egyenként kiszedegette a cédulákat, széjjelbontogatta és felolvasta őket. Majd leeresztette kabátja ujját, s felszólította a papot, vegye ki az esküt.

A pap öregember volt, puffadt és sárga arcú, sötétbarna papi ruháján aranykereszt csillogott, s oldalt kisebb érdemrend szerénykedett. Lassan mozgatta dagadt lábait, odalépett a szentkép alatt álló imapolchoz; az esküdtek is felálltak, s köréje gyűltek.

- Jertek - mondá a pap, dagadt ujjával előrenyújtotta mellkeresztjét, s megvárta, amíg valamennyi esküdt köréje gyűlik. Negyvenhetedik éve szolgált, három év múlva készült megünnepelni ötvenéves papi jubileumát, éppen úgy, mint ahogyan nemrégiben a székesegyház esperes plébánosa is megünnepelte. A bíróság megszervezése óta szolgált a járásbírószéken, s rendkívül büszke volt rá, hogy több mint ötvenezer embernek vette ki esküjét és hajlott korában is tovább buzgólkodik az egyház, a haza és családja javára - mely utóbbira csinos házában kívül nem kevesebb, mint harmincezer rubel értékű kamatozó értékpapírt készült örökbe hagyni. Eszébe sem járta meg soha a gondolat, hogy bírósági munkája, tudniillik az, hogy embereket eskessen föl az evangéliumra, amely kifejezetten tiltja az esküt -, hogy ez a tevékenysége bűnös és helytelen; egyáltalában nem nyomasztotta ez a tudat, sőt inkább szerette megszokott foglalatosságát, amely, méghozzá gyakran, előkelő urakkal is megismertette. Aznap is nagy öröme szolgált, hogy megismerkedett a kiváló ügyvéddel, akit szerfölött tisztelt, mivel a virágos kalapú öregasszony ellen megnyert pöréért nem kevesebb mint tízezer rubelt kapott.

Amikor az esküdtek mind felértek az emelvényre, a pap félrehajtotta kopasz, öreg fejét, átdugta az epitrachilion⁸ elzsirosodott nyakkivágásán, megigazgatta gyér hajtincseit, s az esküdtekhez fordult:

- Emeljétek fel jobb kezeteket és ujjaitokat hajlítsátok be ilyen módon - mondotta lassan, öregesen rezgő hangon; fölemelte puffadt kezét (mindegyik ujját fölött gödröcske mélyedt párnás húsába), és három ujját összezsíppentette. - Mondjátok utánam - s azzal elkezdte az esküformulát: - Esküszöm és fogadom az élő Istenre, szent evangéliumára és az Úr Jézus életet adó keresztjére, hogy az ügyet, amelyben... - mondotta, minden egyes mondat után szünetet tartva. - Ne eressze le a kezét, tartsa így - szólt rá egy fiatalemberre, aki leengedte a kezét -... hogy az ügyet, amelyben...

A pofaszakállas, tiszteletet parancsoló úriember, az ezredes, a vidám kereskedő és még néhányan úgy tartották kezüket, ahogyan a pap megkívánta, jó magasan és szabályosan, s mintha ez különös élvezetet szerzett volna nekik; mások lomposabban s mintegy kellenként emelték kezüket. Némelyek nagyon is hangosan ismételték a pap szavait, szinte kihívóan, s mintha azt mondanák: „én csak azért is beszélni fogok”; mások pedig halkán suttoztak, el-elmaradtak a paptól, s azután szinte ijedten, alkalmatlan pillanatban siettek utolérni. Némelyek erősen, nyomtatékosan szorították egymáshoz összezsíppentett ujjait, mintha attól tartanának, hogy

⁸ Papi miseruha.

valamit kiejtenek közülük, mások pedig elengedték s újra egymáshoz illesztették őket. Valamennyien kényelmetlenül feszengtek, csupán a vén papban élt megingathatatlanul a meggyőződés, hogy hasznos és fontos munkát végez. Eskü után az elnök felszólította az esküdteket, válasszanak maguk közül vezetőt. Az esküdtek felálltak és tolongva átvonultak a tanácskozó szobába, ahol csaknem valamennyien nyomban cigarettát vettek elő és rágyújtottak. Valamelyikük azt ajánlotta, válasszák meg vezetőnek a tiszteletet parancsoló úriembert, a többiek készségesen elfogadták a javaslatot, eldobták cigarettájukat, és visszamentek a terembe. A tiszteletet parancsoló úr közölte a tanácselnökkel, hogy őt választották meg vezetőnek, s ezután az esküdtek, egymás lábán át botladozva, ismét helyet foglaltak a két sor magas hátú széken.

Mindez fennakadás nélkül, gyorsan és mégis bizonyos ünnepélyességgel folyt, s ez a pontosság, szabályszerűség és ünnepélyesség szemmel látható örömet szerzett a résztvevőknek, megszilárdítva bennük a tudatot, hogy komoly és jelentős közügyben vesznek részt. Ebben az érzésben Nyehljudov is osztozott.

Mihelyt az esküdtek újra elfoglalták helyüket, az elnök beszédet intézett hozzájuk, emlékeztetvén őket jogaikra, kötelességeikre és felelősségükre. Miközben beszélt, szakadatlanul változtatta testének helyzetét, hol bal, hol meg jobb kezére könyökölt, hol hátravetette magát karosszékeiben, hol oldalt dőlt, majd az iratok szélét egyengette, majd a ceruzákat tapogatta.

Az esküdtek jogai, az elnök szavai szerint, abban állottak, hogy az elnökön keresztül kérdéseket intézhetnek a vádlottakhoz, papírt és ceruzát kaphatnak és megtekinthetik a tárgyi bizonyítékokat. Kötelességük abban áll, hogy igazságosan ítéelkezzenek és ne hamisan. Felelősségük pedig abban áll, hogy amennyiben nem őrzik meg a tárgyalás és a tényállás titkát, felelősségre vonhatják és megbüntethetik őket.

Tiszteletteljes figyelemmel hallgatták szavait. A vidám kereskedő, aki erős pálinkaszagot terjesztett maga körül, s csak nehezen tudott elfojtani egy-egy hangos büfögést, az elnöknek minden egyes mondatára helyeslően bólintott.

9

Beszéde végeztével az elnök a vádlottakhoz fordult.

- Szimon Kartyinkin, álljon fel.

Szimon idegesen felpattant. Arcizmai még hevesebben rángatóztak.

- Neve?

- Szimon Petrov Kartyinkin - felelte hadarva, recsegő hangon; szemlátomást előre készült a kérdésre.

- Milyen rendbeli?

- Paraszt.

- Kormányzóság, járás?

- Tulai kormányzóság, krapivói járás, Borki falu.

- Hány éves?

- Harmincnégy, születtem ezernyolcszáz...

- Vallása?
- Orosz vallású, vagyis pravoszláv...
- Nős?
- Nem, kérem.
- Foglalkozása?
- Szobapincér voltam a „Mauritánia” szállóban.
- Büntetve volt?
- Nem, kérem, soha nem voltam büntetve, mert az életmódom...
- Büntetve volt?
- Isten őrizz, soha.
- A vádiratot megkapta?
- Meg, kérem.
- Üljön le. Jefimija Ivanovna Bocskova - fordult az elnök a következő vádlotthoz.

De Szimon állva maradt, és eltakarta Bocskovát.

- Üljön le, Kartyinkin.

Kartyinkin csak állt tovább.

- Üljön le, Kartyinkin!

De Kartyinkin állva maradt, csak akkor ült le, amikor a terembiztos odaszaladt hozzá, s fejét oldalt billentve, szemét erőltetetten kimeresztve, tragikus hangon odasúgta neki: „Leülni!”

Kartyinkin ugyanolyan hirtelen ült le, ahogy felpattant, szorosabbra húzta köntösét, és megint hangtalanul mozgatta arcizmait.

- Neve? - fordult az elnök most a második vádlotthoz. Fáradtan felsóhajtott, rá sem nézett, hanem az előtte fekvő iratot tanulmányozta. Annyira vérévé váltak már ezek a hivatalos formások, hogy a tárgyalás meggyorsítása érdekében kétfélét is tudott végezni egyszerre.

Bocskova negyvenhárom éves volt, társadalmi rendje, illetősége szerint kolomnai polgárnő, foglalkozása szerint pedig szobaasszony a „Mauritánia” szállóban. Büntetve nem volt, eljárás nem volt ellene, a vádiratot megkapta. Minden kérdésre hangosan, bátran válaszolt, olyan modorban, mintha mindegyik válaszához hozzátenné: „Igenis, Jefimija, igenis, Bocskova, a vádiratot megkaptam, és erre büszke vagyok, és nem tűröm, hogy bárki is kinevessen.” Meg sem várta, míg szólnak neki, hogy leülhet, hanem azonnal leült, amint a kérdések véget értek.

- A neve? - fordult most az elnök, aki nagy nőbarát volt, feltűnő szívélyesen a harmadik vádlotthoz. - Fel kell állnia - tette hozzá lágyan, kedvesen, amikor észrevette, hogy Maszlova ülve marad.

Maszlova hirtelen mozdulattal, készségesen felállt, kidüllesztette telt mellét; nem válaszolt, csak nézett az elnökre mosolygós, kissé bandzsos fekete szemével.

- Hogy hívják?

- Ljubovnak⁹ - felelte gyorsan.

Nyehljudov közben feltette csíptetőjét, szemügyre vette a vádlottakat sorra, ahogy az elnök felszólította őket. „Nem, ez lehetetlen - gondolta, s nem vette le szemét a harmadik vádlott arcáról. - De hogyhogy Ljubov?” - hökkent meg válasza hallatára.

Az elnök tovább akart kérdezni, de a szemüveges bíró megállította, mérgesen odasúgott neki valamit. Az elnök beleegyezően bólintott és a vádlotthoz fordult:

- Hogyhogy Ljubov? - kérdezte. - Más néven szerepel az aktákban.

A vádlott hallgatott.

- Azt kérdem, mi az igazi neve?

- Minek keresztelték? - szólt közbe a mérges bíró.

- Azelőtt Katyerinának hívtak.

„Nem, ez lehetetlen!” - ismételte magában Nyehljudov; pedig akkorra már minden kétségen kívül megbizonyosodott felőle, hogy ő az, nagynénjeinek nevelt lánya vagy komornája, az a leány, akibe egy időben szerelmes volt - igen, igen, szerelmes -, azután valami őrjöngő bódulatban elcsábította és otthagya, s azóta sohasem gondolt rá, mert emléke túlságosan kínozza, vádolta, mert napnál világosabban mutatta, hogy ő, aki olyan büszke tisztességére, nemcsak tisztességtelenül, hanem valósággal alávalóan bánt el azzal a leánnyal.

Igen, ő volt az. Most már világosan felismerte benne azt a sajátos, titokzatos, egyéni valamit, ami minden egyes arcot megkülönböztet, egyénivé, egyszerűvé, megismételhetetlenné tesz. Természetellenes fehérsége, teltsége ellenére is ott volt ebben az arcban az a drága, egyéni vonás, ott volt a szája körül, kissé kancsal szemében és főként naiv, mosolygó pillantásában és abban a nagy szolgálatkészségben, amelyet arca, egész alakja kifejezett.

- Mindjárt ezt kellett volna mondania - folytatta az elnök, s most feltűnő kedvesség csengett a hangjában. - Apai neve?

- Törvénytelen vagyok - felelte Maszlova.

- Mégis... keresztapja után milyen néven hívták?

- Mihajlovnának.

„Mit követhetett el?” - töprengett közben Nyehljudov: lélegzete akadozott.

- Családneve? vezetéknéve? - kérdezte tovább az elnök.

- Anyám után Maszlovának írtak be.

- Milyen rendbeli?

- Polgári.

- Pravoszláv hitű?

- Igen, pravoszláv vagyok.

- Foglalkozása? Mivel foglalkozott?

Maszlova hallgatott.

⁹ Orosz női név, jelentése is van: szeretet, szerelem.

- Mi volt a foglalkozása? - ismételte az elnök.
- Egy intézetben voltam - mondta végre Maszlova.
- Miféle intézetben? - kérdezte szigorúan a szemüveges bíró.
- Maga is tudja, hogy mifélében - felelte Maszlova mosolyogva, gyorsan körülnézett, és tekintetét ismét az elnök arcára szegezte.

Valami olyan különös volt arcának kifejezésében, valami olyan félelmetes és szánsalomra méltó érződött kurta válaszában, mosolyában, s futó pillantásában, amely ezalatt végigsiklott a termen, hogy az elnök lesütötte szemét, és a teremben egy percre néma csönd lett. Azután a hallgatóságban valaki felkacagott; másvalaki lepisszegte. Az elnök felvetette fejét és folytatta kérdéseit.

- Volt már büntetve vagy vizsgálat alatt?
- Nem voltam - felelte Maszlova halkan, pihegve.
- A vádiratot megkapta?
- Megkaptam.
- Üljön le - szólt az elnök.

A vádlott fölemelte szoknyáját, azzal a mozdulattal, amellyel elegáns nők uszályukat igazgatják - és leült. Kis fehér kezét rabköntöse ujjába rejtette, és le nem vette szemét az elnök arcáról.

Megkezdődött a tanúk felhívása, azután kiküldték őket a teremből, majd orvosszakértőt jelöltek ki és meghívták a tárgyalóterembe. Azután felállt a jegyző és felolvasta a vádiratot. Érthetően, hangosan olvasott, de olyan gyorsan, hogy hangja - főleg, mivel az l és r betűket nem ejtette egészen tisztán - egyetlen szakadatlan, álmosító zúgássá folyt össze. A bírák székeknek hol egyik, hol másik karfájára, hol az asztalra könyököltek, hol hátradőltek, hol lehunyták szemüket, hol kinyitották és összesúgtak. Az egyik csendőrnek néhányszor görcsös ásítást kellett elfojtania.

Kartyinkin a felolvasás közben is szüntelenül mozgatta arcizmait.

Bocskova nyugodtan, egyenesen ült, néha-néha ujjával megvakarta fejét kendője alatt.

Maszlova hol mozdulatlanul ült, a jegyzőre szegezte tekintetét, s figyelmesen hallgatta felolvasását; hol összerezsent s mintha válaszolni akarna, elpirult, majd nagyot sóhajtott, megváltoztatta kezei helyzetét, körülnézett és újra a jegyzőre szegezte pillantását.

Nyehljudov ott ült az első sorban magas hátú székén, szélről másodiknak. Levette csíptetőjét, Maszlovát nézte, és lelke lázasan, gyötrelmesen dolgozott.

10

A vádirat a következőképen hangzott:

„188... január 17-én a »Mauritánia« szálló tulajdonosa jelentést tett a rendőrségen, miszerint a nála átutazóban tartózkodó Ferapont Szmelkov második céhbeli szibériai kereskedő hirtelen halállal elhunyt. A 4. kerületi rendőrorvos megállapítása szerint Szmelkov halálát a szesz-italok mértéktelen élvezete következtében beállott szívszélhűdés okozta. A halálát követő

harmadik napon Szmelkovot eltemették. A kereskedő halálát követő negyedik napon visszatért Pétervárról földije és útítársa, Tyimohin nevezetű szibériai kereskedő, aki értesülve Szmelkov elhunytáról és annak körülményeiről, gyanúját fejezte ki, miszerint Szmelkov kereskedő nem természetes halállal múlt ki, hanem mérgezés áldozata lett. A gyilkosok nyilván elrabolták a nála levő pénzt és briliánsgyűrűjét, melyek holmija leltározásánál már nem találtattak meg. E feltevés következtében nyomozás indult meg, amely a következő tényeket állapította meg: 1. Mind a »Mauritánia« tulajdonosa, mind Sztarikov kereskedő segédje - akivel Szmelkov a városba érkeztekor üzleti ügyet bonyolított le - tudomással bírt róla, hogy Szmelkov 3800 rubelt vett fel a bankból, tehát ennek az összegnek nála kellett lennie; a halálakor lepecsételt bőröndjében és tárcájában ezzel szemben mindössze 312 rubel 16 kopejka találtatott. 2. A nyomozás kiderítette, hogy Szmelkov a halálát megelőző egész napot és éjszakát egy Ljubovnak nevezett prostituálttal töltötte, aki három ízben is fent járt szobájában. 3. A Ljubov nevezetű prostituált eladott háziasszonyának egy briliánsgyűrűt, mely azelőtt Szmelkov tulajdonát képezte. 4. Jefimija Bocskova szobaasszony a Szmelkov halálát követő napon 1800 rubelt tett be a Kereskedelmi Bankba, saját folyósámlájára. 5. A Ljubov nevű prostituált vallomása szerint Szimon Kartyinkin szobapincér fehér port adott át neki, s azt tanácsolta, oldja fel a port konyakban, és itassa meg Szmelkov kereskedővel, amit a Ljubov nevezetű prostituált, vallomása szerint, meg is cselekedett.

A gyanúsítottként kihallgatott, közönségesen csak Ljubkának nevezett prostituált vallomása szerint, Szmelkov kereskedő, mialatt a nyilvánosházban időzött, amelyben a prostituált, saját kifejezésével élve »dolgozott«, csakugyan kétszer elküldötte őt a »Mauritánia« szállóbeli szobájába pénzért; a kereskedőtől kapott kulccsal kinyitotta a bőröndöt, kivett belőle 40 rubelt, ahogyan a kereskedő meghagyta neki, több pénzt azonban nem vett ki, amiről Szimon Kartyinkin és Jefimija Bocskova tanúskodhatnak, hiszen az ő jelenlétükben nyitotta, zárta a bőröndöt, s vette ki a pénzt.

A mérgezést illetően a Ljubov nevezetű prostituált azt vallotta, hogy amikor harmadszor ment fel Szmelkov kereskedő szobájába, Szimon Kartyinkin unszolására csakugyan beadott neki konyakban oldva valami port, melyet ő altatónak hitt, abból a célból, hogy a kereskedő elaludjék, és így hamarabb elbocsássa őt; pénzt nem vett el tőle, a briliánsgyűrűt pedig maga Szmelkov ajándékozta neki, miután megverte őt, és ő faképnél akarta hagyni a kereskedőt.

A gyanúsítottként kihallgatott Jefimija Bocskova és Szimon Kartyinkin a vizsgálóbíró előtt a következőket vallották: Jefimija Bocskova, állítása szerint, semmit sem tud az elveszett pénzről, be sem ment a kereskedő szobájába, csak Ljubov működött odabenn. Ha a kereskedőtől valamit elloptak, a lopást kétségkívül a Ljubovnak nevezett prostituált követte el, amikor a kereskedő kulcsával a pénzért jött.”

Amikor a felolvasó ehhez a mondathoz ért, Maszlova összerezzen és tátott szájjal fordult Bocskova felé.

„Amikor Jefimija Bocskovának megmutatták a bank 1800 rubelről szóló elismervényét - folytatta felolvasását a jegyző - s megkérdezték, honnan volt ennyi pénze, azt vallotta, hogy ezt a pénzt tizenkét évi munkával kereste, Szimonnal együtt, akihez feleségül szándékozott menni.

A gyanúsítottként kihallgatott Szimon Kartyinkin első kihallgatásakor beismerte, hogy Maszlova felbujtására, aki a kereskedő kulcsával érkezett a nyilvánosházból, Bocskovával együtt ellopta a kereskedő pénzét, s azt megosztotta Maszlovával és Bocskovával; azt is beismerte, hogy ő adta az altatóport Maszlovának. Másodszori kihallgatásakor tagadta, hogy része lett volna a lopásban, valamint azt is, hogy ő adta volna a port Maszlovának, s mind-

ezzel egyedül Maszlovát vádolta. A pénzről, melyet Bocskova helyezett el a bankban, Bocskovával megegyezően azt vallotta, hogy a pénzt ketten tették félre, Bocskova tizenkét, s az ő, Kartyinkin, tizennyolc évi szolgálata alatt a szállodában, a vendégektől kapott borra-
valókból.

Az eset körülményeinek tisztázása végett szükségessé vált Szmelkov kereskedő tetemének felboncolása, következőképpen elrendeltetett Szmelkov kereskedő tetemének kihantolása, és belei tartalmának, valamint a szervezetében végbement elváltozásoknak megvizsgálása. A belek tartalmának vegyvizsgálata megállapította, hogy Szmelkov kereskedő halálát valóban mérgezés idézte elő.”

A vádiratban ezután a szembesítések leírása és a vádlottak vallomása következett. A vádirat befejezése ekképpen szólt:

„Szmelkov második céhbeli kereskedő részegeskedésnek és tivornyázásnak adván fejét, kapcsolatba lépett Kitajeva nyilvánosházának egyik prostituáltjával, aki Ljubov névre hallgatott, s fölöttébb megtetszett Szmelkov második céhbeli kereskedőnek. 188... január 17-én Szmelkov kereskedő ismét meglátogatta Kitajeva nyilvánosházát, s a fent nevezett Ljubov nevű prostituáltat elküldte szállodai szobájába bőröndje kulcsával abból a célból, hogy onnan 40 rubelt hozzon neki a prostituáltak megvendéglelésére. A kereskedő szobájába érve, Ljubov nevezetű prostituált, valódi nevén Jekatyerina Maszlova, kivette a pénzt, majd megegyezett Bocskovával és Kartyinkinnal abban, hogy ellopják Szmelkov kereskedő készpénzét és értéktárgyait, és megosztoznak rajtuk. Ez meg is történt (Maszlova itt ismét összerezsent, sőt felugrott ültéből és mélyen elpirult); az osztozkodásnál Maszlova kapta Szmelkov kereskedő briliánsgyűrűjét és nyilván egy kisebb pénzösszeget, amelyet vagy elrejtett, vagy elköltött, mivel aznap éjszaka ittas állapotban volt. Hogy a lopás nyomait eltöröljék, a tettestársak elhatározták, hogy Szmelkov kereskedőt újra felcsalják szobájába és megmérgezik a Kartyinkin tulajdonában levő arzénal. E célból Maszlova visszament a nyilvánosházba és ott rávette Szmelkov kereskedőt, menjen vissza vele a »Mauritánia« szállóbeli szobájába. Amikor Szmelkov visszaérkezett a hotelszobába, Maszlova a Kartyinkintól kapott port konyakban feloldotta, és a konyakot megitatta Szmelkovval, ami a kereskedő azonnali halálát okozta.

A fent elmondottak alapján Szimon Kartyinkin, Borki falubeli paraszt, 33 éves, Jefimija Ivanovna Bocskova, polgárnő, 43 éves, és Jekatyerina Mihajlovna Maszlova, polgárnő, 27 éves, azzal vádoltatnak, hogy 188... január 17-én együttesen ellopták Szmelkov második céhbeli kereskedő készpénzét 2500 rubel összegben, majd elhatározván, hogy a nyomok eltüntetése végett elteszik láb alól Szmelkovot, mérget itattak vele, ami azonnali halálát okozta.

Ez a bűncselekmény a büntető törvénykönyv 1455. szakaszába ütközik. Ennek alapján a büntető perrendtartás ilyen és ilyen szakaszai szerint Szimon Kartyinkin, paraszt, Jefimija Bocskova és Jekatyerina Maszlova, polgárnők ügyét esküdtszék közreműködésével történő ítélelhozatal végett a járásbíróshoz kell áttenni.”

A jegyző ezzel befejezte a hosszú vádirat felolvasását, összehajtotta a lapokat és leült, mindkét kezével hosszú haját igazgatva. A teremben levők megkönnyebbülten lélegzettek fel, abban a kellemes tudatban, hogy most megkezdődik a tárgyalás, mindjárt minden kiderül, és az igazság győzedelmeskedik. Csupán Nyehljudov nem osztozott ebben az érzésben; egész lelkét betöltötte az iszonyat - hogy vajon mit követhetett el Maszlova, az a Maszlova, akit ő bájos, ártatlan kislánynak ismert tíz évvel azelőtt.

Amikor a vádirat felolvasása befejeződött, az elnök néhány szót váltott a tanács tagjaival, majd Kartyinkinhez fordult; arckifejezése világosan ezt látszott mondani: most majd mindent pontosan és az igazságnak megfelelően megtudunk, a legkisebb részletekig.

- Szimon Kartyinkin - mondotta s fejét balra billentette.

Szimon Kartyinkin felállt, két kezét kétoldalt nadrágja varrásához szorítva, s egész testével kissé előredőlt; arcizmai most is hangtalanul mozogtak.

- Maga ellen az a vád, hogy 188... január 17-én Jefimija Bocskovával és Jekatyerina Maszlovával, mint bűntársakkal szövetkezve, ellopta Szmelkov kereskedő készpénzét, majd Jekatyerina Maszlovát rábeszélte, hogy a kereskedővel konyakban oldva itassa meg a maga által előkészített arzént, ami Szmelkov kereskedő azonnali halálát okozta.

- Bűnösnek érzi magát? - fejezte be a szokásos kérdéssel, és fejét jobbra billentette.

- Nem, kérem, ez lehetetlenség, mivelhogy a mi dolgunk kiszolgálni a vendégeket...

- Erről később beszélhet. Bűnösnek érzi magát?

- Nem, kérem, én csak...

- Erről később beszélhet. Bűnösnek érzi magát, igen vagy nem? - ismételte az elnök higgadtan, rendíthetetlenül.

- Nem, kérem, azt nem tehetem, mivelhogy...

A terembiztos ismét odaugrott Szimon Kartyinkinhez, és tragikus suttogással akasztotta meg beszédében.

Az elnök arcára most olyan kifejezés ült ki, mely világosan mutatta, hogy az ügynek ez a része befejezettnek tekinthető; jobb könyökét fölemelte, s másik helyen támasztotta le újra, majd pedig Jefimija Bocskovához fordult.

- Jefimija Bocskova, maga ellen az a vád, hogy 188... január 17-én a „Mauritánia” szállóban, Szimon Kartyinkinnal és Jekatyerina Maszlovával, mint bűntársakkal szövetkezve, kilopta Szmelkov kereskedő bőröndjéből egész készpénzét, majd a lopott pénzt bűntársaival megosztva, hogy tettük nyomait eltüntesse, mérget itatott Szmelkov kereskedővel, ami azonnali halálát okozta. Bűnösnek érzi magát?

- Nem vagyok bűnös semmiben - válaszolta bátran, élénken a vádlott. - Be se mentem a szobájába... De ez a ringyó benn járt nála, ő a tettes.

- Erről majd később beszélhet - mondta megint az elnök éppoly nyugodtan és rendíthetetlenül.

- Tehát nem érzi magát bűnösnek?

- Nem én vettem el a pénzt, nem én itattam meg vele a mérget, a szobájában sem voltam. Ha benn lettem volna, kirúgtam volna ezt a szemetet.

- Tehát nem érzi magát bűnösnek?

- Nem, semmiképpen.

- Jekatyerina Maszlova - fordult most az elnök a harmadik vádlotthoz -, maga ellen az a vád, hogy amikor a nyilvánosházból átment Szmelkov kereskedő „Mauritánia” szállóbeli szobájába, a kezei közt levő bőröndkulccsal kinyitotta Szmelkov kereskedő bőröndjét, és kilopta belőle a kereskedő készpénzét meg briliánsgyűrűjét. - Az elnök úgy hadarta a szöveget, mint

valami bemagolt leckét, közben a balján ülő bíróhoz hajolt, aki azt súgta fülébe, hogy a jegyzék szerint a tárgyi bizonyítékok közül hiányzik az arzenes fiola. - Kilopta készpénzét és briliánsgyűrűjét - ismételte -, azután megosztotta bűntársaival zsákmányát, s amikor később Szelkov kereskedővel együtt visszament a „Mauritánia” szállóba, mérgezett konyakot itatott vele, ami azonnali halálát okozta. Bűnösnek érzi magát?

- Nem vagyok bűnös, nem csináltam semmit - kezdte Maszlova gyorsan. - Csak azt mondhatom most is, amit elejétől fogva mondom: nem vettem el a pénzt, semmit, semmit, az égvilágon semmit sem vettem el, a gyűrűt pedig ő maga ajándékozta nekem.

- Tehát nem érzi magát bűnösnek a kétezeröt száz rubel ellopásában? - kérdezte az elnök.

- Mondom, hogy semmit sem vettem el, csak azt a negyven rubelt.

- Nos, és abban sem érzi magát bűnösnek, hogy a port beadta Szelkovnak?

- Ezt nem tagadom. Csakhogy én azt hittem, nekem azt mondták, hogy álompor, semmi baja se lesz tőle. Nem gondoltam semmire, nem akartam semmi rosszat. Istenemre mondom, nem akartam - mondta Maszlova.

- Tehát nem érzi magát bűnösnek abban, hogy ellopta Szelkov pénzét és gyűrűjét - szögezte le az elnök. - Ellenben bűnösnek érzi magát abban, hogy a port beadta neki?

- Igen, mondjuk, hogy ebben bűnösnek érzem magam, csakhogy én azt hittem, hogy álompor. Csak azért itattam meg vele, hogy elaludjék... nem akartam semmi rosszat, nem gondoltam semmire.

- Nagyon helyes - szólt az elnök, aki szemlátomást meg volt elégedve az elért eredményekkel.

- Nos, mondja el, hogyan történt a dolog - szólította fel Maszlovát, hátradőlt székében, s mindkét kezét az asztalra helyezte. - Mondjon el mindent úgy, ahogyan történt. Őszinte vallomással könnyíthet helyzetén.

Maszlova továbbra is merően nézett az elnökre; hallgatott.

- Mondja el, hogyan történt a dolog.

Maszlova hirtelen, gyorsan beszélni kezdett.

- Hogy történt? Megérkeztem a szállodába, felvezettek a szobájába, ő már ott volt. Nagyon be volt rúgva. - Az „ő” szócskát az iszony különös kifejezésével ejtette ki, szeme tágra nyílt. - El akartam menni, nem engedett.

Elhallgatott, mintha elveszítette volna a fonalat, vagy valami más jutott volna eszébe.

- És aztán?

- Aztán? Aztán ott maradtam nála és utána hazamentem.

E szavaknál az ügyész félig fölemelkedett ültéből, finomkodó mozdulattal fél könyökére támaszkodva.

- Kérdést óhajt feltenni? - kérdezte az elnök, és a helyettes ügyész igenlő válaszára kézmozdulattal jelezte, hogy kérdezhet.

- Azt szeretném kérdezni: ismerte-e a vádlott már azelőtt is Szimon Kartyinkint? - mondta az ügyész az elnök felé; nem is nézett Maszlovára.

Miután feltette a kérdést, összeszorította ajkát és redőkbe vonta homlokát.

Az elnök megismételte a kérdést. Maszlova ijedten meredt az ügyészre.

- Szimont? Ismertem - válaszolta.

- Most azt szeretném tudni, miben állott a vádlott ismeretsége Kartyinkinnal? Gyakran találkoztak-e?

- Hogy miben állt az ismeretségünk? A vendégekhez szokott engem hívni, ez volt az ismeretségünk - felelte Maszlova, s tekintetét nyugtalanul járatta ide-oda az ügyész meg az elnök között.

- Azt is szeretném tudni, miért hívta Kartyinkin a vendégekhez mindig Maszlovát és még véletlenül sem mást a lányok közül? - kérdezte az ügyész hunyorogva, miközben könnyed, ravasz, mefisztói mosoly játszadozott szája szegletében.

- Nem tudom. Honnan tudjam? - felelte Maszlova; izgatottan nézett körül, s tekintete egy pillanatra megállapodott Nyehljudovon. - Akit akart, azt hívta.

„Csak nem ismert meg?” - gondolta rémülten Nyehljudov, s érezte, hogy vére az arcába tolul; de Maszlova nem különböztette őt meg a többiektől, tekintete továbbcsúszott és megint az ügyészen állapodott meg.

- A vádlott tehát tagadja, hogy bizalmasabb kapcsolat állt volna fenn közte és Kartyinkin között? Rendben van, köszönöm. Több kérdésem nincs.

Azzal az ügyész levette könyökét az írópolcra, és jegyezni kezdett. Valójában nem jegyzett semmit, csak utánahúzta tollal íratának betűit; de megfigyelte, hogy ügyészek, ügyvédek hogy csinálják: egy-egy ügyes kérdés után mindig be szoktak toldani beszédükbe valami megjegyzést, ami feltétlenül porrá zúzza az ellenfelet.

Az elnök nem fordult mindjárt a vádlotthoz, hanem a szemüveges bírótól kérdezte, beleegyezik-e az olyan kérdések feltevésébe, amelyek írásban vannak előkészítve.

- Nos, mi történt azután? - folytatta a vallatást.

Maszlova valamelyest nekibátorodott; most már csak az elnökre nézett.

- Hazamentem, odaadtam a háziasszonynak a pénzt és lefeküdtem aludni. Alighogy elaludtam, bejön Berta, a szobalányunk és felébreszt. „Gyere le, megint itt van a kupeced.” Nem akartam lemenni, de a madám rám parancsolt. Lenn aztán ott találtam *őt* - ezt az „*őt*” megint nyilvánvaló iszonyattal ejtette ki Maszlova -, itatta a lányokat, aztán még italért akart küldeni, de elfogyott a pénze. A háziasszonyunk nem adott neki hitelbe, akkor elküldött engem a szállodába, a szobájába. Megmondta, hol a pénze és mennyit vegyek belőle. Hát elmentem.

Az elnök eközben a balján ülő tanácstaggal sugdolózott, és nem hallotta, amit Maszlova mondott; de hogy mutassa, hogy minden szavára figyelt, megismételte:

- Elment. És aztán?

- Elmentem a szállóba, és mindent úgy csináltam, ahogy parancsolt: bementem a szobájába. Nem egyedül mentem be, magammal hívtam Szimon Mihajlovicsot meg őt - s azzal Bocskovára mutatott.

- Hazudik, hazudik, be sem mentem a szobájába... - fortlyant fel Bocskova, de leintették.

- Az ő jelenlétükben kivettem négy darab tízest - folytatta Maszlova; szemöldökét összevonta, nem is nézett Bocskovára.

- És nem figyelte-e meg a vádlott, amikor kivette a negyven rubelt, hogy még mennyi pénz van a bőröndben? - kérdezte most ismét az ügyész.

Maszlova megrezzent, amint az ügyész feléje fordult. Nem tudta, hogy hogy és miért, de érezte, hogy ez az ember a vesztét akarja.

- Nem számoltam meg, de láttam, hogy csupa százrubeles volt.
- A vádlott tehát látta a százrubelesek. Köszönöm, más kérdésem nincs.
- No és aztán? Elvitte neki a pénzt? - folytatta a kihallgatást az elnök, s órájára nézett.
- Elvittem.
- És aztán?
- Aztán megint felvitt magához - mondta Maszlova.
- És hogy adta be neki a port? - kérdezte az elnök.
- Hogy adtam be neki? Konyakba öntöttem, aztán megittam vele.
- És miért adta be neki?

Maszlova nem felelt, csak nagyot, szívettépőt sóhajtott.

- Nem eresztett el - mondta azután, hosszú hallgatás után. - Agyonkínzott. Kimentem a folyosóra és azt mondtam Szimon Mihajlovicsnak: „Bár eresztene haza. Fáradt vagyok.” Szimon Mihajlovics meg azt mondta: „Nekünk is terhünk van. Álomport akarunk neki beadni; ha elalszik, te is elmehetsz.” „Jó lesz”, mondtam én. Dehogyan hittem, hogy ártalmas az a por. Szimon odaadta nekem papírban. Bementem a szobába, ő ott feküdt az ágyán, a válaszfal mögött és konyakot kért. Az asztalon volt egy üveg *Fine-Champagne*, fogtam, s töltöttem belőle két pohárral, egyet neki, egyet magamnak, az ő poharába beleszórtam a port és megittam vele. Csak nem itatom meg, ha tudom!

- No és hogyan került magához a gyűrű? - faggatta az elnök.
- A gyűrűt ő adta nekem ajándékba.
- Mikor adta?
- Amikor felmentünk a szobájába, el akartam menni, ő pedig fejbe vágott, és eltörte a fésűmet; Dühbe gurultam, el akartam menni. Akkor lehúzta az ujjáról a gyűrűt, és nekem adta, hogy ne menjek el.

Az ügyész ekkor ismét félig fölemelkedett székéről, s ugyanolyan álnokul együgyű arckifejezéssel engedélyt kért, hogy még néhány kérdést feltehessen. Amikor megkapta az engedélyt, aranyhímes gallérjára hajtotta fejét, s ezt kérdezte:

- Szeretném tudni, mennyi időt töltött a vádlott Szmelkov kereskedő szobájában?

Maszlovát megint elfogta a rémület. Tekintete nyugtalanul ugrált ide-oda az ügyész meg az elnök között; gyorsan válaszolt:

- Nem emlékszem rá, hogy mennyi ideig voltam ott.
- És arra vajon nem emlékszik-e a vádlott, hogy bement-e még a szállónak egy másik helyiségébe, miután a kereskedő szobáját elhagyta?

Maszlova gondolkodott.

- Igen, bementem a mellette levő üres szobába - felelte azután.
- Miért ment be az üres szobába? - kérdezte az ügyész, akit elragadott a vallatás heve, s most már egyenesen a vádlotthoz intézte kérdéseit.

- Hogy rendbe szedjem magam, és megvárjam a kocsiszt.
- Kartyinkin is benn volt a szobában a vádlottal együtt?
- Ő is bejött.
- Miért ment be?
- Maradt egy kevés *Fine-Champagne* a kereskedő konyakosüvegében, azt megittuk együtt.
- Ahá, megitták együtt. Nagyon helyes. Most még azt szeretném tudni, beszélgetett-e a vádlott Szimonnal, s ha igen, miről?

Maszlova hirtelen elkomorult, mélyen elpirult és felcsattant:

- Hogy miről beszéltem vele? Semmiről se beszéltem vele. Mindent elmondtam, ami volt, többet nem tudok. Csináljanak velem, amit akarnak. Nem vagyok bűnös, csak annyit mondhatok.
- Több kérdésem nincs - fordult az ügyész az elnökhöz, majd görcsösen felhúzta vállát, s beszédtervezetébe bejegyezte a vádlottnak azt a vallomását, hogy bement Szimon Kartyinkinnal az üres hotelszobába.

A teremben csönd lett.

- Nincs több mondanivalója?
- Mindent elmondtam - szólt Maszlova sóhajtva, és leült.

Az elnök valamit jegyzett egy papírlapra, majd - miután a balján ülő bíró a fülébe súgott valamit - tízperces szünetet rendelt el, sietve felállt és elhagyta a termet. A balján ülő bíró - a magas, nagy szakállú, jóságos tekintetű ember - pedig azt súgta neki, hogy kellemetlen gyomortüneteket észlel magán, szeretné megmasszírozni gyomra táját, és cseppeket bevenni. Kérésére az elnök szünetet rendelt el.

A bírák után az esküdtek, az ügyvédek és a tanúk is felálltak helyükről, s ide-oda topogtak abban a kellemes tudatban, hogy fontos feladatuk egy részét már elvégezték.

Nyehljudov kiment az esküdtek szobájába és az ablakhoz ült.

12

Igen, ő volt az, Katyusa.

Nyehljudov kapcsolata Katyusával a következőképpen alakult:

Először akkor látta Katyusát, amikor harmadéves egyetemi hallgató korában nénjeinél töltötte a nyarat, ott írta dolgozatát a földtulajdon kérdéséről. Más években rendszeren anyjával meg nővérével nyaralt édesanyja Moszkva környéki nagy birtokán; de abban az esztendőben nővére férjhez ment, anyja külföldi fürdőhelyre utazott, Nyehljudovnak pedig meg kellett írnia dolgozatát, s elhatározta, hogy a nyarat nagynénjeinél tölti. Az isten háta megettől puszta csendesen folydogált az élet, szórakozás nem kísértett, a vénkisasszonyok gyengéden szerették unokaöccsüket s örökösüket, és a fiatal Nyehljudov is szerette nénjeit, tetszett neki a régimódi, puritán életmódjuk.

Azon a nyáron Nyehljudov átélte azt az emelkedett, átszellemült lelkiállapotot, amikor az ifjú először ismeri fel - nem idegen útmutatások alapján, hanem önállóan -, hogy milyen szép és nagyszerű az élet, milyen fontos hivatás jut benne az embernek; meglátja, milyen beláthatatlan lehetőségek nyílnak benne saját világának, s az egész világnak tökéletesítésére, és átadja magát ennek a tökéletesítésnek, abban a reményben, sőt abban a szilárd meggyőződésben, hogy el is éri a tökéletességnek azt a fokát, amelyet elképzelt. Abban az évben olvasta - még az egyetemen - Spencer *Társadalmi statikáját*, s Spencer fejtegetései a föld magántulajdonáról erős hatást tettek rá, annál is inkább, mert hiszen ő is dúsgazdag földbirtokosnő fia volt. Apja nem volt gazdag, de édesanyja körülbelül tízezer gyeszjatyinás birtokot kapott hozományul szüleitől. Nyehljudov akkor fogta csak fel a földtulajdon egész kegyetlen, jogtalan mivoltát, s mivel olyan ember volt, akinek legnagyobb lelki kielégülése az erkölcsi követelményekért hozott áldozatban telik, nyomban elhatározta, hogy él tulajdonosi jogával, s apjától örökölt földjét kiosztotta parasztjai között. Erről a témáról írta dolgozatát is.

Életmódja azon a nyáron a következőképpen alakult: nagyon korán kelt, néha már három órakor, napfelkelte előtt lement fürdeni a folyóra, melyről néha még a reggeli párák sem szálltak fel. Amikor hazament, még harmat csillogott a fűvön, meg a virágokon. Reggeli után rendesen nekiült dolgozatának vagy a forrásmunkák olvasásának, de gyakran írás vagy olvasás helyett elment hazulról, és hosszú órákon át barangolt erdőn, mezőn. Ebéd előtt szundított egyet a parkban, ebéd után nagynénjeit mulattatta, nevetette jókedvű tréfáival, azután kilovagolt vagy csónakázott a folyón, este pedig olvasott vagy nénjeivel üldögélt, pasziánszozott. Éjszaka, különösen holdfényes éjszaka, néha nem hagyta elaludni a benne lobogó féktelen életöröm, álom helyett olykor hajnalig bolyongott a parkban, átengedve magát gondolatainak, ábrándjainak.

Ilyen boldogan, nyugodtan töltötte első hónapját nénjei házában. Ügyet sem vetett a fekete szemű, gyors lábú Katjusára, aki félig komornaként, félig nevelt leányként élt az öreg kisasszonyoknál.

Az anyja szárnyai alatt nevelkedett Nyehljudov tizenkilenc esztendőskorában még minden tekintetben ártatlan ifjú volt. A nőről csupán mint feleségről ábrándozott. Azokat a nőket pedig, akiket felfogása szerint nem vehetett volna feleségül, nem is vette nőszámba, hanem csupán embertársainak tekintette őket. De úgy esett, hogy azon a nyáron, Krisztus mennybemenetelének napján, vendégek érkeztek az öreg kisasszonyokhoz: egy szomszéd földbirtokosné a gyermekeivel, két lányával, gimnazista fiával, meg egy náluk vendégeskedő paraszti származású festővel.

Teázás után fogócskát játszottak a ház előtt elterülő, lekaszált gyepen. Katjusát is bevették a játékba. Néhány forduló után úgy alakult, hogy Nyehljudovnak Katjusával kellett futnia. Szeme addig is mindig szívesen pihent meg a leányon, de esze ágában sem volt, hogy valamiféle személyes kapcsolat létesülhetne kettejük között.

- No, ezeket aztán semmiképp sem érem utol - mondta a „fogó”, a jókedvű fiatal festő, aki roppant gyorsan futott rövid és görbe, de izmos paraszti lábszárain. - Hacsak el nem botlanak...

- Ugyan, még hogy maga nem érné utol őket!

- Egy, kettő, három!

Hármat tapsoltak. Katyusa, nagy nehezen visszafojtva nevetését, gyorsan helyet cserélt Nyehljudovval, erős, érdes kis kezével megszorította az ő nagy kezét, majd elengedte, s azzal futva megindult bal felé. Keményített szoknyája suhogott.

Nyehljudov is jó futó volt, nem akarta, hogy a festő utolérje, s szaladt, ahogy a lába bírta. Amikor hátranézett, látta, a festő Katyusát veszi üldözőbe, de a lány is fürgén szedte rugalmas, fiatal lábát, s nem adta meg magát, hanem egyre távolodott bal felé. Előttük sűrű orgonás húzódott, amelyen túl senki sem futott, Katyusa azonban visszafordult Nyehljudov felé, s fejével intett neki, hogy az orgonabokrok túlsó oldalán találkozzanak. Nyehljudov elérte a jelet, és arrafelé szaladt. De ott, a bokrokon túl, csalános árok húzódott, amelyről Nyehljudov nem tudott; megbotlott és elesett, kezét összeégette a csalán, megnedvesítette az esti harmat; de nyomban felállt, önmagán nevetve kiegyenesedett, és kiszaladt a nyílt mezőre.

Katyusa már szaladt feléje, mosolya sugárzott, fekete szeme ragyogott, mint a harmatos szeder. Egymáshoz értek, és megfogták egymás kezét.

- Megégette a csalán, ugye? - kérdezte a lány, s szabad kezével kibomlott hajfonatát igazgatta; pihegve és mosolyogva nézett fel a férfi szemébe.

- Nem is tudtam, hogy itt árok van - mondta Nyehljudov, ő is mosolygott, s nem eresztette el a lány kezét.

Katyusa közelebb lépett hozzá, s Nyehljudov maga sem tudta, hogyan, arcához hajlott; a lány nem húzódott el tőle, ő erősebben szorította meg kezét, és megcsókolta a száját.

- Nézze meg az ember! - kiáltott fel Katyusa, kitépte kezét az övéből és elszaladt.

Az orgonabokor mellett elhaladva, letépett róla két fehér, már szirmahullató fürtöt, s azzal csapkodva felhevült arcát, hátra-hátratekingetve s karját vígan lóbálva sietett vissza a társasághoz.

Attól fogva megváltozott a hang Nyehljudov és Katyusa között, s kialakult az a sajátos viszony, amilyen egy ártatlan fiatalember, s egy éppoly ártatlan fiatal leány között lenni szokott, ha vonzódnak egymáshoz.

Ha Katyusa belépett a szobába, vagy ha Nyehljudov csak messziről meglátta fehér kötényét, akkor egyszerre mintha kisütött volna a nap - minden érdekesebb, vidámabb, jelentősebb lett, az egész élet örömet sugárzott. Ugyanezt érezte Katyusa is. De nemcsak Katyusa jelenléte, közelsége hatott így Nyehljudovra; elég volt maga a tudat, hogy Katyusa - van, s Katyusának a tudat, hogy Nyehljudov él. Ha a fiatalember kellemetlen levelet kapott édesanyjától, ha munkája nem haladt előre, vagy ha csak ifjúi, oktalan bánat lepte meg, elég volt arra gondolnia, hogy Katyusa él, nemsokára látni fogja - és gondja eloszlott.

Katyusának sok dolga volt a ház körül, de mindent elvégzett idején, s szabad perceiben olvasott. Nyehljudov a kezébe adta Dosztojevszkijt, Turgenyevet, akiknek műveit maga is akkortájt olvasta. Katyusának a legjobban Turgenyev *Zuga* tetszett. Nemigen beszélgettek huzamosan, csak itt-ott váltottak néhány mondatot folyosón, erkélyen, udvaron, ha összehátráltak, s néha Matrjona Pavlovnánál, Nyehljudov néneinek öreg komornájánál. Katyusa vele lakott, s Nyehljudov néha beült a kis szobába, velük teázott, s harapta hozzá a kockacukrot. Ezek a beszélgetések, Matrjona Pavlovna jelenlétében, voltak a legkellemesebbek. Ha kettesben maradtak, sokkal nehezebb volt. Szemük akkor mindjárt egészen mást mondott, sokkal fontosabbat annál, amit szájuk beszélt; ajkuk meg-megrándult, mind a ketten megriadtak, és sietve szétváltak.

Így tartott ez Nyehljudov meg Katyusa között ezen az egész nyáron, amelyet a fiatalember néneinél töltött. A nénik észrevették a dolgot, megijedtek, sőt meg is írták külföldre Jelena Ivanovna hercegnének, Nyehljudov édesanyjának. Marja Ivanovna néni attól félt, hogy Dmitrij viszonyt kezd Katyusával, pedig ez a féltelme alaptalan volt: Nyehljudov maga sem tudta, hogy szereti Katyusát - így csak az ártatlan fiatalok szeretnek -, a szerelme volt az, ami első-

sorban megóvta az elbukástól őt is, Katyusát is. Nem vágyott a lány testi birtoklására, sőt valósággal iszonyodott az ilyenféle kapcsolatnak még a gondolatától is. Marja Ivanovna néni aggodalmánál sokkal alaposabb volt a költőibb lelkű Szofja Ivanovna félelme, hogy a határozott, elszánt jellemű Dmitrij egyszerre csak feleségül akarja majd venni a szeretett lányt, származásával és helyzetével mit sem törődve.

Ha Nyehljudov akkor tudatára ébredt volna szerelmének és főként, ha családja erősen a lelkére beszélt volna, hogy sorsát semmiképpen nem szabad, nem lehet összekötnie ennek a leánynak a sorsával, akkor - könnyen meglehet - szokott önfejlésével úgy döntött volna, semmi sem szól ez ellen a házasságkötés ellen, bárki is a leány - ha őt szereti. De nénjei nem közölték vele aggodalmukat és Nyehljudov elutazott, anélkül hogy tudatára ébredt volna szerelmének.

Meggyőződése szerint az, amit Katyusa iránt érzett, csupán egyik megnyilvánulása volt az egész lelkét betöltő életörömmnek, amelyet ez a derűs, kedves leányka is megosztott vele. Amikor elutazott, és Katyusa is kikísérte a nénikkel a ház elé, s kissé bandzsál fekete szeme könnybe lábadt, mégis úgy érezte, hogy elszakadt valami széptől és drágától, ami soha többé nem tér vissza. És nagyon elszomorodott.

- Isten veled, Katyusa, köszönök mindent! - szólt oda a lánynak Szofja Ivanovna főkötője fölött, miközben beszállt a kocsiba.

- Isten vele, Dmitrij Ivanovics - szólt Katyusa kellemes, behízsgő hangján, s a szemét elfutó könnyeket visszafojtva, beszaladt a pitvarba, ahol már szabad folyást engedhetett bánatának.

13

Nyehljudov azután három évig nem találkozott Katyusával. Csak akkor látta viszont, amikor tisztte avatása után, útban csapattestéhez, ellátogatott nagynénjeihez. De most már egészen más ember volt, mint az, aki három évvel azelőtt a nyarat náluk töltötte.

Akkor becsületes, önfeláldozó ifjú volt, kész lelkesedni minden igaz ügyért; most pedig romlott, rafinált és önző világfivá lett, aki csupán élvezeteit hajszolta. Akkor titoknak érezte Isten szép világát, s lelkesen, elragadtatott áhítattal próbálta megfejteni ezt a titkot; most minden világos és egyszerű volt ezen a világon, mindent azok az életfeltételek, azok a társadalmi körülmények határoztak meg, amelyek között élt. Akkor élénk szükségét érezte annak, hogy kapcsolatot teremtsen a természettel, s mindazokkal a nagy szellemekkel - költőkkel, filozófusokkal -, akik őelőtte éltek, éreztek és gondolkodtak; most már csak az ember alkotta intézmények érdekelték, s cimborái víg élete. Akkor titokzatos, vonzó élőlénynek látta a nőt - épp titokzatosságában vonzónak; most pontosan körülhatárolva állt előtte a nő rendeltetése - minden nőé, kivéve családja nőtagjait meg barátai feleségét: a nő egyik legjobb eszköz a már ismert és tapasztalt élvezetek elérésére. Akkor nem volt szüksége pénzre, nem költötte el harmadrészét sem annak, amit édesanyja a rendelkezésére bocsátott, le tudott mondani apai örökségéről, s földjét szétoszthatta parasztjai között; most már nem volt elég az az ezeröttszáz rubel, amit édesanyja havonta folyósított számára, s kellemetlen viták folytak közöttük költekezése miatt. Akkor lelki énjét tartotta igazi énjének, most pedig erős, egészséges, állati énjét.

Ennek a szörnyű változásnak pedig az volt az oka, hogy már nem önmagának hitt, hanem a többieknek, környezetének. Azért nem hitt már önmagának, s azért kezdett a többieknek hinni, mert a maga meggyőződése szerint élni túlságosan nehéznek bizonyult. Amíg magának

hitt, a felmerülő kérdések legnagyobb részét nem könnyű örömeiket hajszoló állati énjének javára kellett eldöntenie, hanem majdnem mindig ellene; amióta másoknak hitt, azóta már nem is volt mit eldönteni, minden már eleve el volt döntve, mégpedig mindig lelki énje ellen, állati énje javára. Mi több: amíg a maga meggyőződése szerint élt, a többiek mindig elítélték, amióta pedig másoknak hitt, minden tette környezetének helyeslését vívta ki.

Amíg Nyehljudov Istenről, igazságról, gazdagságról, szegénységről olvasott, beszélt, elmélkedett, addig környezete ezt nem helyénvalónak, szinte nevetségesnek tartotta, anyja, nagynénje jóindulatú iróniával *notre cher philosophe*-nak¹⁰ nevezte; amióta regényt olvasott, sikamlós adomákat adott elő, a francia színházba járt, s mulatságosan tudta elmesélni az ott látott bohózatokat - azóta mindenki magasztalta, buzdította. Amíg szükségét érezte, hogy igényeit csökkentse, ócska köpenyt hordott, és nem ivott - ezt mindenki különködésnek, kérkedő eredetieskedésnek tartotta; de amikor nagy összegeket költött vadászatra vagy dolgozósobájára fényűző új berendezésére, akkor mindenki dicsérte ízlését, és mindenféle drága holmit ajándékozott neki. Amikor erényesen élt, és tisztán akart a házasságba lépni, rokonai féltették egészségét; de még anyja is inkább megörült, semmint elszomorodott, amikor megtudta, hogy fiából igazi férfi lett, és valami francia hölgyikét elhódította egyik barátjától. A Katyusa epizódra azonban, meg arra, hogy fiának - uram bocsá' - eszébe juthatott volna, hogy feleségül vegye azt a leányt, az anyahercegné csak borzadva tudott visszagondolni.

Éppen így, mikor Nyehljudov, elérve nagykorúságát, apjától reászallt kis birtokát szétszította a parasztok között, mert jogtalannak érezte a föld magántulajdonát - ez a tette kétségbe ejtette anyját, családját, és állandó gúnyolódás meg szemrehányás tárgya volt valamennyi rokona részéről. Állandóan arról beszéltek neki, hogy a parasztok, miután megkapták a földet, nem gazdagodtak meg, hanem épp ellenkezőleg, még nagyobb nyomorba jutottak, mert három kocsmát nyitottak, és egyáltalában nem dolgoztak többé. Amikor azonban Nyehljudov a gárdába lépve, magas rangú cimboráival annyi pénzt eldözsölt és elivott, hogy Jelena Ivanovna kénytelen volt a tökéjéhez nyúlni, nem is vette nagyon a lelkére, mert az volt a véleménye, hogy természetes, sőt helyes dolog, ha ezen a himlőoltáson az ember fiatalon, s lehetőleg jó társaságban esik át.

Nyehljudov eleinte küzdött, de a küzdelem nehéz volt, mert mindaz, amit ő maga benső meggyőződése szerint jónak tartott, a többiek szemében helytelen volt, és megfordítva: ami az ő legszentebb meggyőződése szerint bűnös volt, azt környezete helyesnek és dicséretesnek tartotta. A küzdelem azzal végződött, hogy Nyehljudov megadta magát, már nem hitt önmagának, hanem a többieknek hitt. Az első időben fájt, hogy meg kellett tagadnia önmagát, de ez a kellemetlen érzés nem sokáig tartott, s Nyehljudov, aki ezalatt rászokott az italra meg a dohányzásra, hamarosan már nem érzett semmi kellemetlent, hanem inkább nagyon is megkönnyebbült.

A maga szenvedélyes módján teljesen átengedte magát ennek az egész környezete által helyeselt, új életmódnak, elfojtotta magában azt a hangot, amely valami egészen mást követelt tőle. Akkor kezdődött ez, amikor felköltözött Pétervárra, s a folyamat akkor fejeződött be, amikor katonai szolgálatba lépett.

A katonaság általában megrontja a fiatalembereket, mivel teljes tétlenségben tartja őket, azaz megvonja tőlük mindenfajta értelmes és hasznos munka lehetőségét; továbbá felszabadítja őket mindenfajta egyetemes emberi kötelezettség alól, s ezek helyébe nem állít egyebet, mint az ezred, a zászló, az egyenruha nagyon is viszonylagos becsületét; végül pedig korlátlan

¹⁰ A mi drága filozófusunk. (francia)

hatalommal ruházta fel őket embertársaik egy bizonyos része felett, és rabszolgai alázatra szoktatja őket feljebbvalóikkal szemben.

De amikor a katonai szolgálatnak ehhez a züllesztő hatásához, a zászló és az egyenruha becsületéhez, a megengedett erőszakhoz és gyilkoláshoz hozzájárul még a gazdagság züllesztő hatása is, meg a közeli érintkezés a cári családdal, mint ahogyan ez a kiválasztott gárda-ezredekben történik, amelyekben csupa vagyonos és előkelő származású tiszt szolgál - akkor ez a züllesztő hatás a sodrába került embereket az önzés örületébe kergeti. Ilyen önzési örület állapotában volt Nyehljudov attól az időtől fogva, hogy katonai szolgálatba lépett, és olyan életet élt, mint társai.

Dolga nem volt egyéb, csak az, hogy pompásan szabott, s nem maga, hanem mások által kikefélt egyenruhában, sisakosan, fegyveresen - fegyverét is mások készítették, mások tisztították, mások adták kezébe -, magához hasonló emberekkel együtt gyakorlatra vagy szemlére lovagoljon - csodaszép lovon, amelyet szintén mások neveltek, mások tápláltak, mások idomítottak -, és ott ugrasson és kardját lóbálja, lövöldözzön és másokat megtanítsa erre.

Más elfoglaltsága nem volt; és a legmagasabb pozícióban levő emberek, aggok és fiatalok egyaránt, maga a cár és közvetlen környezete nemcsak helyeselte ezt az elfoglaltságot, hanem valósággal dicsőítette, és hálás volt érte.

Ezenkívül pedig helyesnek és szükségesnek tartották, hogy az ember az ablakon hajigálja ki a nem tudni, honnan csorduló temérdek pénzét, rengeteget egyék és főleg igyék tisztí klubokban vagy drága éttermekben; utána színház, estélyek, nők, s utána megint lovaglás, kardcsörtetés, ugratás és megint költekezés és ital, kártya és nő.

Katonaemberre különösen züllesztően hat ez az életmód, mégpedig azért, mert ha nem katona, civil ember él így, akkor lelke mélyén rettenetesen szégyelli ezt az életmódot, a katonatisztek pedig azt tartják, hogy ennek így kell lennie, még kérkednek is vele, különösen háború idején. Ez volt Nyehljudov esete is: közvetlenül a törökök elleni hadüzenet után lépett szolgálatba. „Készek vagyunk életünket áldozni a csatateren, s éppen ezért a gondtalan, víg élet a mi esetünkben nemcsak megbocsátható, hanem feltétlenül szükséges. Élünk, vigadjunk tehát!”

Valahogy így okoskodott Nyehljudov életének ebben a korszakában. Boldogan észlelte, hogy megszabadult mindazoktól az erkölcsi korlátoktól, amelyekkel annakidején önmagát körülvette, és az önzés örületének idült állapotában élt.

Ilyen volt Nyehljudov, amikor három év elteltével meglátogatta nagynénjeit.

14

Nyehljudov azért tért be nénjeihez, mert ezrede után utaztában birtokuk útjába esett - az ezred ezen az úton már előremenetelt -, meg azért is, mert nénjei nagyon kérték erre, de legfőképpen azért, hogy viszontlássá Katjusát. Lelke mélyén talán már akkor feltámadt a gonosz vágy, talán már akkor ezt sugalmazta neki fêkevesztett állati énjé, de ő maga nem ébredt tudatára rossz szándékának, csupán vágyott viszontlátni a helyet, ahol olyan jól érezte magát, vágyott viszontlátni kissé nevetséges, de jólelkű nénikéit, akik mindig a szeretet és csodálat finom, szinte észrevétlen légkörével vették körül - és vágyott viszontlátni a kedves Katjusát, akinek olyan kellemes emléke maradt meg lelkében.

Március végén érkezett, éppen nagypénteken, abban az időben, amikor a sáros, felázott utak szinte járhatatlanok. Zuhogott az eső, átfázott és bőrig ázott, mire a házhoz érkezett, de lelkes, emelkedett kedvében volt, mint mindig az évnek ebben a szakában. „Vajon náluk van-e még?” - gondolta, amikor behajtatott a téglafallal körülkerített, régimódi urasági udvarra, amelyet elborított a tetőkről tömegesen lezúduló hó. Azt várta, hogy a lány a csengettyűszóra kiszalad a ház elé, de a konyhai kiskapu elé két mezítlábas, feltúrt szoknyájú parasztasszony jött ki, kezükben vödör: padlót mostak. Katyusa a főbejáratnál sem volt; csak Tyihon jött ki eléje, a lakáj, kötényesen - nyilván ő is takarított.

Az előszobában Szofja Ivanovna köszöntötte. Selyemruha volt rajta, fején kis fejkötő.

- Milyen kedves, hogy eljöttél - mondotta, és megcsókolta unokaöccsét. - Masenka néni nem érzi jól magát, elfáradt a templomban. Megáldoztunk...

- Üdvözlöm, Szonya néni - szólt Nyehljudov, és kezét csókolt Szofja Ivanovnáinak. - Jaj, bocsásson meg: bevezesítettem.

- Menj a szobádba. Hisz egészen át vagy ázva. Látom, bajuszt is növesztettél... Katyusa! Katyusa! Hamar a kávé!

- Mindjárt! - csendült az ismerős, dallamos hang a folyosóról.

Nyehljudov szíve megdobbant örömeiben. „Itt van!” Mintha kibukkant volna a nap a felhők mögül. Vidáman követte Tyihont régi szobájába, hogy átöltözzék.

Szerette volna Katyusa felől kérdezgetni Tyihont: hogyan él? mit csinál? nem megy-e férjhez? De Tyihon olyan tisztelettudó, s ugyanakkor olyan szigorú volt, olyan erősen ragaszkodott hozzá, hogy ő maga töltsen a vendég kezére a kancsóból a vizet, hogy Nyehljudov nem merte szóba hozni Katyusát, csak Tyihon unokáiról kérdezősködött, az öreg ménlóról, Polkan kutyáról. Mind éltek, egészségesek voltak, kivéve Polkant, aki előző nyáron megveszett.

Nyehljudov lehajigálta magáról átázott ruháját, s épp öltözni kezdett, amikor gyors léptek hallatszottak, és valaki kopogott az ajtón. Nyehljudov megismerte a lépteket és a kopogást: így csak ő kopogtat, ezek az ő léptei.

Magára vette vizes köpenyét és odament az ajtóhoz.

- Jöjjön be!

Ő volt, Katyusa. Ugyanaz, aki régen, csak még kedvesebb, bájosabb. Naiv, kissé kancsal fekete szeme ugyanúgy nézett reá lentől felfelé. Tiszta, fehér kötény volt elébe kötve most is. Illatos szappant hozott, amelyet nénjei épp csak hogy kicsomagoltak papirosborítékából, meg két törülközőt: egy nagy háziszőttet, meg egy bolyhosat. Az érintetlen szappan, a belépréselt betűkkel, a törülközők, s maga a lány - mindez egyformán tiszta, friss, üde és érintetlen volt. Telt, piros, szép szája most is éppén úgy csücsörödött láttára, visszafojthatatlan örömeiben.

- Üdvözlöm, Dmitrij Ivanovics! - lehelte. Alig bírt szólni, arcát vérhullám festette pirosra.

- Üdvözl... üdvözlöm - mondta Nyehljudov; nem tudta, tegezze-e a lányt vagy magázza, s éppén úgy elpirult, mint Katyusa. - Hogy van?

- Köszönöm, jól, hálistennek... Tessék, a nénikéje küldi a kedvenc szappánát, a rózsailatút - mondta, miközben a szappant az asztalra tette, a törülközőket meg az egyik szék hátára akasztotta.

- A fiatalúr a sajátját használja - jegyezte meg Tyihon, a vendég önállóságát védelmébe véve, s büszkén sandított Nyehljudov nagy, ezüstös úti neszesszerjére, amely kinyitva feküdt az asztalon, s kilátszott a kefék, üvegcsék, illatszerek, hajszeszek meg mindenféle fajta toalett-szerek egész sokasága.

- Köszönje meg nénémnek nevemben. Be örülök, hogy itt vagyok! - szólt Nyehljudov, s érezte, hogy lelkében ugyanolyan tiszta, gyengéd érzés árad el, mint régen.

Katyusa csak mosollyal válaszolt e szavaira és kiment.

A két vénkisasszony, aki mindig szerette Nyehljudovot, ezúttal még a szokottnál is nagyobb örömmel fogadta. Dmitrij háborúba készül, megsebesülhet, el is eshet. Ez meghatotta őket.

Nyehljudov tulajdonképpen úgy tervezte, hogy csak huszonnégy órát tölt nagynénjeinél, de miután meglátta Katyusát, engedett néneji unszolásának, hogy náluk töltsen a húsvétot, és táviratozott Schönbock nevű barátjának és tisztársának, akivel Odesszában kellett volna találkoznia, hogy jöjjön érte a nénikhez.

Az első perctől fogva, hogy viszontlátta Katyusát, feltámadt régi érzése iránta. Akárcsak három évvel ezelőtt, most is boldog izgalom fogta el, valahányszor megpillantotta a leány fehér kötényt, megörült, valahányszor meghallotta lépteit, hangját, nevetését, gyengéd meghatottsággal szemlélte harmatos szederhez hasonlatos fekete szemét - különösen, ha Katyusa mosolygott -, s ami a fő: zavarba jött, amikor észrevette, hogy a lány elpirul, valahányszor találkoznak. Érezte, hogy szerelmes; de nem úgy, mint régen, amikor ezt az érzést titokzatoság burkolta, s magamagának sem merte bevallani, hogy szeret, amikor szentül hitte, hogy az ember életében csak egyszer szerethet; nem, most úgy volt szerelmes, hogy tudatában volt szerelmének, és örült ennek az érzésnek, mert lelke mélyén tudta - noha ezt önmagának sem vallotta be -, hogy miben áll valójában ez a szerelem és mi lehet belőle.

Nyehljudovban, mint a legtöbbünkben, két ember élt. Az egyik: a lelki ember, aki a maga javát csak olyasmiben keresi, ami embertársainak is javát szolgálja; a másik pedig az állati ember, aki csak a maga javát hajszolja, s akár az egész világot feláldozza élvezeteiért. Nyehljudovban az önzési hóbortnak ebben a korszakában, amelyet pétervári katonaélete lobbantott fel benne, az állati ember uralkodott, és teljesen elnyomta a lelki embert. De mikor megpillantotta Katyusát, és megint ugyanazt érezte iránta, amit régen, a lelki ember föltámadt benne, és jogait követelte. És Nyehljudovban e két napon át, nagypéntektől húsvétig, szüntelen benső harc folyt, noha ő maga nem vett róla tudomást.

Lelke mélyén tudta, hogy utaznia kell, és nincs miért nénjeinél időznie; tudta, hogy semmi jó nem származhat ebből, de olyan boldogítóan jól érezte magát, hogy nem vallotta be önmagának aggodalmait - és maradt.

Nagyszombaton este, Krisztus feltámadásának előestéjén, a pap meg a kántor nagy nehezen átvergődtek szánjukon a három versztányi sártengeren, amely a vénkisasszonyok kúriáját a templomtól elválasztotta, hogy megtartsák a feltámadási szertartást.

Nyehljudov nagynénjeivel meg az egész cselédséggel együtt részt vett a szertartáson; közben szüntelenül Katyusát nézte, aki az ajtóban állt, és a füstölőt nyújtotta; azután - ősi húsvéti szokás szerint - megcsókolta a papot meg nagynénjeit, és már aludni akart menni, amikor a folyosón meghallotta, hogy Matrjona Pavlovna, az öreg komorna, Katyusával a templomba készül, hogy megszenteltesse a húsvéti kalácsot. „Én is megyek” - határozta el hirtelen.

Az úttalan úton sem tengelyen, sem szánon nem lehetett közlekedni, ezért Nyehljudov, aki néneji házában úgy rendelkezett, akárcsak otthon, felöltözött ragyogó egyenruhájába, pompásan feszülő lovaglónadrágjába, felvette köpenyét, és az elnehezdedt, kivénhedt és szüntelenül nyirító mén hátán elindult a sötétségben, tócsákon és lucskos havon át a templomba.

Ez a hajnali mise később Nyehljudov egész életének egyik legmélyebb, legszebb emléke maradt.

Amikor a vaksötétben - csak itt-ott világított fehéresen derengő hó -, a pocsolyákban tocsogva, a templom körül meggyújtott lámpások láttára fülét hegyező ménje hátán belovagolt a templom udvarába, a szertartás már megkezdődött.

A parasztok megismerték Marja Ivanovna unokaöccsét; szárazabb helyre vezették, ahol leszállhatott, lovát megkötötték, és őt bevezették a templomba. A templomot megtöltötte az ünneplőbe öltözött nép.

Jobb felől a férfiak: az öregje háziszövésű kaftánban, bocskorban, tiszta fehér kapcában, a fiatalja élénk színű övvel átkötött újdonatúj posztókaftánban, csizmásan. Bal felől az asszony-nép, a fiatalokon piros selyemkendő, élénkpiros ujjú bársonymellényke, kék, zöld, piros, tarka szoknya, patkós csizma. Mögöttük álltak a szerény öregasszonyok, fehér kendő a fejükön, ruházatuk ódivatú durva vászoning, szürke kaftán, lábukon bőrcipő vagy új, fonott bocskor; emezek s amazok között pedig ünneplőbe öltözött, gondosan megolajozott hajú gyermekek. A férfiak hajukat rázva hajlongtak s vetették a keresztet; a nők, különösen az öregasszonyok, megfakult szemüket a gyertyás ikonra függesztve, erősen odanyomták összeszorított ujjukat kendős homlokukra, vállukra, gyomrukra, és suttogva hajladoztak vagy pedig térdre hullottak. A gyermekek a felnőtteket utánozták, s buzgón imádkoztak, valahányszor valaki rájuk nézett. Az arany ikonosztázon megszámlálhatatlan gyertya ragyogott, mindenfelől körülveve az arannyal átsavart hatalmas templomi gyertyákat. A koszorúcsillár is tele volt tűzdelve gyertyával, a kórusról az önkéntes énekesek lelkes dallamai zengtek, bömbölő basszusok felett a kisleányok vékony diszkantja¹¹ szállt.

Nyehljudov előrefurakodott. A templom közepén foglalt helyet az arisztokrácia: egy földbirtokos, feleségével és matrózblúzos kisleánnyal, a járási rendőrkapitány, a távírársz, egy csizmás kereskedő, a bíró, kinek mellén medália ékeskedett, s az oltártól jobbra, a földbirtokosné mögött, Matryona Pavlovna, lilás színjátészó tafotaruhában, szegélyes fehér sállal; mellette Katyusa, égszínkék öves, ráncolt derekú fehér ruhában, fekete hajában piros szalag.

Minden ünnepi, vidám és gyönyörű képpé egyesült: a papok aranykeresztes, fényes, ezüstös miseruhája, a kántor és a templomi kóristák ezüst- meg aranydíszes karinge, az ünneplőbe öltözött, olajtól csepegő hajú önkéntes énekesek, a vidám, majdnem táncdalszerű húsvéti melódiák, a virágdíszes, hármas gyertyák, amelyekkel a papok szüntelenül osztották az áldást a népnek, az egyre ismétlődő és megújuló felkiáltások közepette: „Krisztus feltámadott! Krisztus feltámadott!” Mindez gyönyörű volt, de a legszebb volt Katyusa, kék öves fehér ruhájával, piros pántlikával fekete hajában, áhítattól, lelkesedéstől sugárzó szemével.

Nyehljudov érezte, hogy a lány is meglátta őt, noha nem fordult hátra. Akkor vette ezt észre, amikor az oltárhoz menet közvetlenül a leány mellett kellett elhaladnia. Nem volt semmi mondanivalója, mégis kitalált valamit, hogy odasúghasson neki, amikor elment mellette:

- Nagynéném azt mondta, hogy a hajnali mise után fogja megtörni a böjtöt.

Katyusának kedves, fiatal arcába szökött a vére - mint mindig, amikor meglátta őt -, s nevető, boldog fekete szemének felfelé irányuló ártatlan pillantása megállapodott Nyehljudov arcán. - Tudom - súgta mosolyogva.

¹¹ Szoprán, vagy általában magasabb hang. (latin)

A kántor épp ekkor furakodott át a tömegen, rézkannát vitt a kezében. Katyusa mellett elhaladva, óvatlanul megérintette a lányt templomi ruhája szárnyával - nyilván azért, mert Nyehljudov iránt való tiszteletből őt akarta kikerülni. Nyehljudov pedig képtelen volt felfogni: hogyhogy nem érti meg ez a kántor, hogy mindaz, ami van, itt, ebben a templomban és egyebütt az egész világon, az mind-mind csak Katyusáért van, hogy mindent a világon figyelmen kívül lehet hagyni, csak éppen őt nem, mert ő a világ közepe! Őneki ragyog az ikonok aránya, őneki égnek a gyertyák a csillárban meg a gyertyatartókban, neki szólnak a vidám énekek: „Itt a húsvét szent ünnepe, örvendezzetek, híveim.” Neki szól minden, ami csak szép és jó a világon. És Nyehljudovnak úgy tetszett, Katyusa érzi, hogy mindez csak őerte van. Igen, így gondolta Nyehljudov, amikor elnézte Katyusa fehér ruhás, karcsú alakját, komoly és sugárzó arcát, amelynek kifejezéséről leolvasható volt, hogy a leány lelkében ugyanaz a boldogság énekel, ami az övében.

A korai meg a késői mise között Nyehljudov kiment a templomból. A nép hajlongva utat nyitott neki; egyesek megismerték, mások megkérdezték: „Hová valósi?” A templom előcsarnokában megállt. A koldusok körülvették, szétosztotta köztük minden aprópénzét, amit csak erszényében talált, azután pedig lement a templom lépcsőjén.

Már megvirradt úgy, hogy jól lehetett látni, de a nap még nem kelt föl. A nép egy része kijött a templomból, sokan a sírokra telepedtek. Katyusa bent maradt, és Nyehljudov várakozva megállt a kapuban. Az emberek még egyre áramlottak kifelé, szöges csizmájukkal kopogtak a templom köpadlóján, lejöttek a lépcsőn és szétoszlottak a templomudvaron meg a cinteremben¹².

Egy reszkető fejű aggastyán, Marja Ivanovna cukrásza, megállította Nyehljudovot, húsvéti csókot váltott vele; felesége pedig, akinek ráncos ádámcsutkája kilátszott selyem fejkötője szalagsomója alól, sáfránnyal festett tojást vett elő kendőjéből, és neki ajándékozta. Nyomában fiatal, izmos, mosolygós arcú muzsik lépett oda Nyehljudovhoz; tiszta, új zubbonyát széles öv fogta át.

- Krisztus feltámadott - mondta, s a szeme nevetett. Nyehljudovhoz hajolt - a muzsikok jellegzetes, kellemes szaga csapta meg Nyehljudov orrát -, és háromszor megcsókolta a száját erős, friss ajkával. Göndör szakállá megcsiklandozta Nyehljudov arcát.

Mialatt Nyehljudov a fiatal muzsikkal csókolózott, és átvette tőle ajándékát - egy sötétbarnára festett tojást -, a templom kapujában feltűnt Matrjona Pavlovna színjátszó ruhája és a piros pántlikás, fekete fürtös, drága fejecske.

Katyusa az előtte haladók feje fölött nyomban megpillantotta Nyehljudovot, és arca felragyogott.

Matrjona Pavlovna oldalán kilépett az előcsarnokba, megállt, és alamizsnát osztott a koldusoknak. Az egyik öreg koldus, akinek orra helyén alig begyógyult fekély vöröslött, odalépett hozzá; Katyusa kendőjéből elővett valamit, odaadta, azután odahajolt hozzá, s háromszor egymás után megcsókolta anélkül, hogy a legcsekélyebb undor mutatkozott volna arcán, sőt - szeme éppoly boldogan sugárzott. És miközben megcsókolta az öreg koldust, tekintete összetalálkozott Nyehljudovével. Mintha azt kérdezte volna tőle: helyesen, jól cselekszik-e?

„Igen, igen, kedvesem, minden jó, minden helyes, amit csinálsz, szeretlek.”

¹² Temető (A latin „coemeterium” szóból.)

Matrjona Pavlovna meg Katyusa lejött a templom lépcsőjén, és Nyehljudov odalépett hozzájuk. Nem akart húsvéti csókot váltani vele, csupán a közelében akart lenni.

- Krisztus feltámadott! - mondotta Matrjona Pavlovna fejét meghajtván, s olyanformán mosolygott, olyan volt a hanglejtése, mintha azt mondaná: ma mindenki egyenlő. Megtörölte száját gombóccá gyúrt zsebkendőjével, és ajkát csókra csücsörítette.

- Valóban feltámadott - felelte Nyehljudov, és viszonzta csókját.

Katyusára nézett. Katyusa elpirult, s ugyanabban a pillanatban közelebb húzódott hozzája.

- Krisztus feltámadott, Dmitrij Ivanovics!

- Valóban feltámadott - mondta a férfi. Kétszer egymás után megcsókolták egymást, azután megálltak, mintha azon gondolkodnának, vajon kell-e még; s mintha eldöntötték volna, hogy kell - harmadszor is megcsókolták egymást, és mind a ketten elmosolyodtak.

- Nem mennek be a paphoz? - kérdezte Nyehljudov.

- Nem, itt elüldögélünk egy kicsit, Dmitrij Ivanovics - felelte Katyusa. Teli tüdővel nagyot sóhajtott, mint valami nehéz, de boldogító munka után, és mélyen a szeme közé nézett szűzies, alázatos, szerelmes és kissé bandzsál szemével.

Minden szerelemben van egy pillanat, amikor a szerelem a tetőpontjára hág, amikor nincsen benne semmi öntudatos, semmi okoskodó, semmi érzéki. Ez a pillanat következett el Nyehljudov számára Krisztus feltámadásának hajnalán. Ha most - annyi év után - visszagondolt Katyusára, a sokféle helyzet közül, amelyben látta, ez az egy pillanat elhomályosította mind a többi. A sima, fekete, fényes fejecske, a ráncolt pruszkos fehér ruha, amely szűziesen vette körül karcsú derekát, még fejletlen mellét; gyengéden piros orcája, szerelmesen fénylő fekete szeme és egész lényének két fővonása: szűzies tisztasága és szerelme, szeretete, mely nemcsak neki szólt - ezt pontosan tudta Nyehljudov -, nem: ez a szeretet átfogott mindent, nemcsak a jót meg a szépet, hanem azt a koldust is, akit az imént megcsókolt.

Tudta, hogy Katyusában ott él ez a szeretet, mert azon az éjjelen, azon a hajnalon ott érezte önmagában is, és érezte, hogy ebben a szeretetben eggyé olvadnak ők ketten.

Ó, ha minden úgy maradt volna, ott maradt volna abba azzal az érzéssel, ami akkor húsvét hajnalán kettejük között volt! „Igen, az egész szörnyűség csak azután következett be, Krisztus fényességes feltámadása után!” - gondolta most Nyehljudov, amikor ott ült az ablaknál, az esküdtek szobájában.

16

A templomból hazatérve, Nyehljudov nagynénjeivel együtt megtörte a böjtöt, az ezrednél felvett szokása szerint némi vodkával, borral erősítette meg magát, azután visszavonult szobájába, és azon mód, ruhástul, nyomban elaludt. Kopogás ébresztette fel. Megismerte a kopogtatásból, hogy ő az, felült, megdörzsölte szemét és nyújtózkodott:

- Katyusa? Gyere be - mondotta feltápáskodva.

Katyusa kinyitotta az ajtót.

- Ebédelni hívják.

Ugyanaz a fehér ruha volt rajta, de hajából kivette a piros szalagot. A férfi szemébe nézett, s arca úgy felragyogott, mintha valami rendkívüli örömhírt közölt volna vele.

- Megyek mindjárt - felelte Nyehljudov, s fésűjéért nyúlt, hogy rendbe szedje magát.

Katyusa egy pillanattal tovább időzött a szobában, mintsem küldetése megkövetelte. Nyehljudov észrevette ezt, letette a fésűt, s közelebb lépett hozzá. De a lány abban a pillanatban sarkon fordult, s szokott könnyed, gyors lépteivel végigszaladt a folyosó futószőnyegén.

„Szamár vagyok - korholta magát Nyehljudov. - Miért nem tartottam vissza?”

S futva utolérte a folyosón.

Mit akar tőle - maga sem tudta. De úgy érezte, hogy amikor a lány bejött szobájába, valamit tennie kellett volna, azt, amit mindenki csinál ilyenkor, s ő ezt elmulasztotta.

- Megállj, Katyusa - szólt utána.

Katyusa megfordult, megállt.

- Mi kell?

- Semmi, csak...

Nyehljudov legyűrte zavarát, eszébe jutott, hogyan viselkednek a többiek, általában minden férfi az ő helyzetében, s átfogta Katyusa derekát.

Katyusa megtorpant, és a szeme közé nézett.

- Nem szabad, Dmitrij Ivanovics, nem szabad - mondotta könnyekig elpirulva, s érdes, erős kis kezével lefejtette magáról Nyehljudov kezét.

Nyehljudov elengedte, s egy pillanatra kínos zavarba jött, szégyellte, sőt valósággal utálta magát viselkedéséért. Hinnie kellett volna ösztönének; de nem fogta fel, hogy ez a zavar, ez a szégyenkezés lelke nemesebbik részének megmozdulása, jelentkezése, hanem ellenkezőleg, azt hitte, ez csupán ügyefogyottságának hangja - úgy kell cselekednie, ahogyan mindenki cselekszik ilyen helyzetben.

Még egyszer utolérte a lányt, átölelte, és megcsókolta a nyakát. Ez a csók egészen más volt, mint a két megelőző: az első, váratlan és ösztönös az orgonabokrok mögött, s a második aznap reggel a templomban. Ez a csók félelmetes volt, s ezt Katyusa is megérezte.

- Mit csinál? - kiáltott fel kétségbeesetten, mintha a férfi helyrehozhatatlanul összezúzott volna valami pótolhatatlan kincset. És futva menekült tőle.

Nyehljudov bement az ebédlőbe. Ünneplőbe öltözött nagynénjei az orvossal meg egy szomszédnőjükkel már a zakuszkás¹³ asztal körül álltak. Minden éppen olyan volt, mint rendesen, de Nyehljudov lelkében vihar tombolt. Nem értette meg, amit hozzá szóltak, oda nem illő válaszokat adott, csak Katyusára gondolt, különösen arra az utolsó csókra, amelyet a folyosón adott neki. Semmi másra sem tudott gondolni. Valahányszor Katyusa bejött az ebédlőbe, Nyehljudov anélkül, hogy ránézett volna, egész valójával érezte a lány jelenlétét, és nagy erőfeszítésébe került, hogy ne kövesse szemével.

Ebéd után nyomban visszavonult szobájába és sokáig járkált fel s alá izgatottan. Fülelt a ház zörejeire, Katyusa lépteit leste. Az állati ember, aki benne élt, fölemelte fejét, mi több: végképp eltiporta azt a lelki embert, aki első otlétekor, sőt még aznap reggel is volt, a

¹³ Hideg harapnivaló. (orosz)

templomban; és ez a szörnyű állati ember most teljhatalmúan uralkodott benne. Noha egész nap leste Katyusát, egyszer sem sikerült vele négy szemközt találkoznia. A leány nyilván kerülte őt. Este azonban úgy esett, hogy Katyusának dolga akadt a Nyehljudov szobája mellett levő vendégszobában: a doktor ott maradt éjszakára, és Katyusának kellett megvetnie az ágát. Amikor Nyehljudov meghallotta lépteit, lélegzetét visszafojtva, mintha nagy bűnt készülne elkövetni, beosont utána.

Katyusa mindkét kezét a tiszta párnacihába dugta, s a párnát két csücskénél fogva gyömszölte belé. Amikor Nyehljudov belépett, feléje fordult és rámosolygott, de nem sugárzó és boldog mosollyal, mint azelőtt, hanem riadtan és szomorúan. Ez a mosoly mintha azt mondta volna Nyehljudovnak: rosszat cselekszel. A férfi egy pillanatra megtorpant. Most még lehetséges volt a küzdelem. Ha gyengén is, de még megszólalt benne az igaz szerelem hangja, amely a leányról beszélt neki, az ő érzéseiről, az ő életéről. De egy másik hang így beszélt: „Vigyázz, elszalasztod a *magad* élvezetét, a *magad* örömét.” És ez a második hang túlharsogta az elsőt. Nyehljudov elszántan odalépett Katyusához. Feltartóztathatatlan, állati szenvedély lett úrrá rajta.

Karjába vette a lányt, el sem engedte többé, és az ágyra ültette, majd érezvén, hogy még valaminek kell történnie, maga is leült melléje.

- Eresszen el kérem, Dmitrij Ivanovics - könyörgött a lány -, Matrjona Pavlovna jön! - kiáltott fel hirtelen, s kitépte magát Nyehljudov öleléséből; csakugyan léptek közeledtek az ajtó felé.

- Éjszaka bemegyek hozzád - suttogta Nyehljudov. - Egyedül alszol, ugye?

- Hová gondol! A világért se! Nem szabad! - szólt Katyusa ajka, de dült, zaklatott lényre egészen mást mondott.

Csakugyan Matrjona Pavlovna volt az, aki az ajtóhoz közeledett. Belépett a szobába, paplant hozott karján, s Nyehljudovra szemrehányó pillantást vetve, lehordta Katyusát, amiért nem azt a paplant vette elő, amelyik kellett.

Nyehljudov szóltanul kiment. Még csak nem is szégyellte magát. Láta Matrjona Pavlovna arcán, hogy elítéli őt, mégpedig méltán ítéli el, tudta, hogy rossz, amit csinál, de az állati ösztön, amely régi, tiszta szerelme alól előbújt, elhatalmasodott rajta, és egyeduralkodóvá lett, semmivel sem törődött többé. Most már tudta, mit kell tennie ennek az ösztönnek a kielégítésére, és kereste az alkalmat, amikor megteheti.

Egész este nem lelte helyét; hol beült néneihez, hol megint szobájába ment vagy a ház elé, egyre csak leste az alkalmat, hogy négy szemközt találkozhasson Katyusával; de a lány kerülte őt, és Matrjona Pavlovna is azon volt, hogy állandóan szemmel tartsa Katyusát.

17

Így telt az este; eljött az éjszaka. Az orvos lefeküdt. A nénik is visszavonultak. Nyehljudov tudta, hogy Matrjona Pavlovna most benn van náluk a hálóban, Katyusa pedig egyedül van odakinn a cselédszobában. Megint kilépett a tornácra. Sötét, nyirkos, langyos éjszaka volt, a levegőt az a fehér köd töltötte be, amely tavasszal eloszlatja az utolsó havat, vagy pedig az olvadó hóból száll fel. A folyóról, amely vagy száz lépésnyire folyt a háztól a meredek part alatt, különös zaj hallatszott fel: repedezett a jég.

Nyehljudov lement a tornác lépcsőjén, és pocsolyákon, jeges kérgű havon át odaosont a cselédszoba ablakához. Szíve hallhatóan dobogott, lélegzete hol elakadt, hol nehéz sóhajban szakadt ki melléből. Odabenn kicsiny lámpás égett. Katyusa egyedül, elmélázva ült az asztalnál, s maga elé nézett. Nyehljudov sokáig, mozdulatlanul figyelte: tudni akarta, mit csinál akkor, amikor úgy hiszi, hogy senki sem látja. A lány egy-két percig teljesen mozdulatlanul ült, azután felnézett, elmosolyodott, szemrehányóan - mintha önmagát korholná valamiért -, megcsóválta fejét, majd hirtelen megváltoztatta helyzetét, két karját maga elé fektette az asztalra és merően nézett le rá.

Nyehljudov csak állt és nézte, s közben akarva, nem akarva hallotta saját szívének dobogását, meg a furcsa zajokat, amelyek a folyóról szálltak feléje. Odalenn, a vízen, a ködben, lassú, kitartó munka folyt, hol szuszogott valami, hol recsegett, hol töredezett, hol meg úgy csengett a vékony jég, akár az üveg.

Ott állt, elnézte Katyusa erős lelki harcokról tanúskodó, elgondolkozó arcát, és megsajnálta a lányt; de különös! - sajnálkozása még csak fokozta gerjedelmét.

Ez a gerjedelem végképp elhatalmasodott rajta.

Megkocogtatta az ablakot. Katyusa összeresztette, mintha villamos ütés érte volna; arca rémületet fejezett ki. Felugrott, odament az ablakhoz, és arcát az üvegtáblához közelítette. A rémület kifejezése akkor sem múlt el róla, amikor, két kezét ellenzőül kétoldalt szeméhez tartva, megismerte őt. Arca hihetetlenül komoly volt; Nyehljudov még sohasem látta ilyennek. Csak akkor mosolyodott el, amikor a férfi rámosolygott; mintegy engedelmességből mosolygott vissza, de lelkében nem volt mosoly - csupán rettegés. Nyehljudov intett kezével, hívta magához, az udvarra. De Katyusa fejét rázta - nem, nem megy ki -, és állva maradt az ablaknál. A férfi még egyszer az üvegtáblához hajolt, be akart kiáltani Katjusának, hogy jöjjön ki, de a lány ekkor az ajtó felé fordult - úgy látszott, valaki szólítja. Nyehljudov eltávolodott az ablaktól. Olyan sűrű volt a köd, hogy amikor öt lépésnyire ért a háztól, már nem látta az ablakot, csupán feketéllő nagy tömeget látott, amelyből vörösen, óriási nagynak tetszőn, világított a lámpafény. A folyón továbbra is éppoly furcsán sustorgott, recsegett, csengett a jég. A ködből valahonnan nem messze megszólalt egy kakas, a közelből más kakasok válaszoltak neki, majd távolabbról, a faluból is ilyen hangok hallatszottak, egymást félbeszakítva, s eggyé olvadva. Körös-körül minden csendes volt, kivéve a folyót. Ez már a második kakasszó volt.

Nyehljudov egyszer-kétszer megkerülte a ház sarkát, közben lába jó néhányszor pocsolyába tévedt, s azután újra közeledett a cselédszoba ablakához. Odabenn még mindig égett a lámpa, Katyusa ismét egyedül ült az asztalnál, s mintha elhatározással küszködött volna. Alighogy Nyehljudov az ablakhoz lépett, a lány felnézett. És amikor a férfi kopogott, meg sem nézte, hogy ki kopog, hanem mindjárt kiszaladt a szobából, és Nyehljudov hallotta, amint az ajtó reccsenve nyílik és megnyikordul. A pitvar bejáratánál várta Katjusát, és szótlanul karjába zárta. Katyusa hozzásimult, fölemelte fejét és ajkát csókra nyújtotta. A pitvar sarkán túl állottak, száraz helyen, ahol már elolvadt a hó, s Nyehljudov érezte, amint eltelik gyötrelmes, kielégületlen vággyal. Hirtelen megint reccsent és nyikordult a bejáratú ajtó és felcsattant Matryona Pavlovna mérges hangja:

- Katyusa!

Katyusa kitepte magát öleléséből, és beszaladt a szobába. Hallatszott a retesz koppanása. Azután minden elcsendesedett, az ablak piros szeme eltűnt, nem maradt más, csupán a köd és a rejtélyes neszezés a folyón.

Nyehljudov az ablakhoz lépett, senkit sem látott. Kopogott - nem válaszolt senki. Akkor a főbejáraton át visszament a házba, de nem feküdt le. Lehúzta csizmáját és mezítláb végigcsúszott a folyosón Katyusa ajtajáig, amely Matrzona Pavlovna szobája mellett volt. Hallotta Matrzona Pavlovna békés hortyogását, s már éppen be akart menni a lányhoz, amikor az öreg komorna hirtelen köhögni kezdett, és megfordult recsegő ágyán. Nyehljudov kővé meredt, s jó öt percig mozdulatlanul állt. Amikor megint minden elcsöndesedett és Matrzona Pavlovna békés hortyogása hallatszott, Nyehljudov továbbment, igyekeztén a padlónak minél kevésbé recsegő deszkáira lépni. Katyusa ajtajához ért. Semmi nesz. A lány nyilvánvalóan nem aludt, mert lélegzete sem hallatszott; de amint Nyehljudov ennyit sűgött: „Katyusa!” - a lány felugrott, az ajtóhoz lépett, és hangos szóval színleg unszolni kezdte, hogy menjen el.

- Mit gondolsz? Hogy lehet ilyet csinálni? Meghallják a nénikéi - mondotta ajkán; de egész lényét ez mondta: „Tiéd vagyok.”

És Nyehljudov csak ezt hallotta meg.

- Nyisd ki, csak egy pillanatra! Nagyon kérlek! - suttogta, s maga sem tudta, mit beszél.

Katyusa elhallgatott, azután keze motozása hallatszott, amint a reteszt kereste. A retesz kattant és Nyehljudov benyomult a kinyíló ajtón.

Felkapta Katyusát úgy, amint volt, ujjatlan, durva vászoningében, felkapta és vitte magával.

- Jaj, istenem! Mit csinál? - suttogta a lány.

De Nyehljudov ügyet sem vetett szavaira, csak vitte szobája felé.

- Jaj, nem szabad, eresszen el - mondta a szája, de teste a férfihoz simult.

.....
Amikor egész testében remegve, szótlanul, a férfi szavaira nem válaszolva elment tőle, Nyehljudov kilépett a tornácra és megállt. Igyekezett összeszedni gondolatait, s megállapítani, mit jelent az, ami történt.

Kinn már valamivel világosabb lett. Lenn a folyón még megerősödött a jégtáblák recsegése, csengése, sustorgása, és ezekhez a hangokhoz most már vízcsobogás is járult. A köd lassan leszállt, fala mögül előtűnt a csorba hold, és komor fényével megvilágított valami feketét, ijesztőt.

„Vajon mi történt velem: nagy boldogság vagy nagy szerencsétlenség? - kérdezte magát Nyehljudov. - Mindig így van, mindenki így érzi” - nyugtatta meg önmagát és bement lefeküdni.

18

Másnap megérkezett a ragyogó, jókedvű Schönbock, és tökéletesen elbűvölte Nyehljudov nagynénjeit eleganciájával, szeretetre méltó modorával, bőkezűségével, meg azzal, hogy mennyire szereti Dmitrijt. Bőkezűsége nagyon tetszett ugyan a nénikéknek, de szinte elképzelhetetlen, annyira túlzottnak találták. A vak kéregetőknek egy egész rubelt adott, a szolgaszemélyzet között tizenöt rubelt osztott szét borraival, s amikor Szüzet, Szofja Ivanovna selyempincsije, véresre sebezte lábát, pillanatnyi habozás nélkül szétépte szegőzött batiszt zsebkendőjét (Szofja Ivanovna tudta, hogy az ilyenfajta zsebkendő tucatja legalább tizenöt rubelbe kerül, ha nem többel!) -, és abból csinált kötést az ölebecske mancsára. A két

vénkisasszony még soha életében nem találkozott ilyen emberrel; nem sejtették, hogy Schönbocknak kétszázezer rubel adóssága van, amelyet - ő jól tudta - soha életében nem fog kifizetni, és így huszonöt rubellel több vagy kevesebb már igazán mindegy volt.

Schönbock csak egyetlen napot töltött a néniknél, és másnap este Nyehljudovval együtt elutazott. Nem maradhattak tovább, mert ez volt a végső határidő, amikor jelentkezniük kellett ezredüknél.

Nyehljudov lelkében ezen az utolsó napon, amikor még frissen élt benne az éjszaka emléke, két ellentétes érzés hullámozott és küszködött egymással. Az egyik: az állati szerelem perzselő, érzéki emlékei (noha ez korántsem nyújtotta azt, amit ígért), meg a cél eléréséből fakadó önelégültség; a másik pedig az a tudat, hogy alávalóságot követett el, s ezt az alávalóságot jóvá kell tennie, mégpedig nem Katyusáért, hanem önmagáért.

Az önzési örületnek abban az állapotában, amelyben Nyehljudov akkoriban élt, csupán önmagára gondolt, arra, hogy vajon elítélik-e, és milyen mértékben, ha megtudják, hogyan viselkedett Katyusával. Azzal nem törődött, hogy a lány mit érez, és mi fog vele történni.

Az járt az eszében, hogy Schönbock bizonyosan megsejti, mi van közte meg Katyusa között, s ez hízelgett hiúságának.

- Ahá, hát ezért szeretted meg egyszerre annyira a nénikéidet - mondta Schönbock, amikor először meglátta Katyusát. - Hát ezért vesztegelsz itt már egy hete! Én sem utaztam volna tovább a te helyedben. Mondhatom, elragadó teremtés!

Azt is végiggondolta Nyehljudov, hogy kár ugyan elutaznia most, amikor még nem élvezte ki egészen Katyusa szerelmét, másrészt azonban az elhalaszthatatlan távozás hasznos annyiban, hogy egyszeriben véget vet egy kapcsolatnak, amelyet úgyis nehéz lenne huzamosabb ideig fenntartani. Az is eszébe jutott, hogy pénzt kellene neki adnia, nem ömiatta, nem azért, mert erre a pénzre szüksége lehet, hanem azért, mert ezt mindenki így szokta csinálni, s becstelennek tartanak őt, ha a leány szerelmét élvezve nem fizetne meg neki érte. S adott is neki pénzt, annyit, amennyit illendőnek tartott a maga és az ő helyzetében.

Elutazása napján, ebéd után, megvárta Katyusát a pitvarban. A lány arca fellángolt, amikor meglátta; el akart menni mellette, szemével a cselédszoba nyitott ajtaja felé intve; a férfi visszatartotta.

- El akartam búcsúzni - kezdte, kezében gyűrögetve a borítékba zárt szásrubelest. - És ezt...

Katyusa kitalálta, miről van szó, elkomorult, fejét rázta és elhárította a feléje nyújtott kezét.

- Nem, nem, fogadd csak el - motyogta a férfi. Katyusa blúzába dugta a borítékot, s mintha megégette volna a kezét, felnyögött, arca eltorzult, és beszaladt szobájába.

Ott még sokáig járkált fel és alá, vonaglott, fel-felugrott, hangosan nyögött, mintha tűrhetetlen fizikai fájdalom bántaná, amikor erre a jelenetre gondolt.

De hát mit tegyen? Mindig így szokott ez történni. Így csinálta Schönbock azzal a nevelőnővel, akiről mesélt, így csinálta Grisa bácsi, így csinálta édesapja is, amikor falun élt, és egy parasztlánytól törvénytelen fia született, az a Mityenka, aki még most is él. És ha mindenki így csinálja, ez annyit jelent, hogy így kell csinálni. Ezzel vigasztalta magát, de sehogy sem tudott megvigasztalódni. Égette a lelkét annak a pillanatnak az emléke.

Lelke mélyén, lelke legmélyén tudta, hogy aljasan, gyalázatosan, kegyetlenül viselkedett Katyusával, hogy e tett emlékével már soha többé el nem ítélné senkit, de még csak nem is nézhet az emberek szemébe - arról nem is szólva, hogy jellemes, nagylelkű, előkelő gondol-

kozású fiatalembernek tartsa magát, mint addig. Márpedig Nyehljudovnak szüksége volt rá, hogy ennek tarthassa magát, anélkül nem tudott vidáman, jól élni. Ahhoz tehát, hogy továbbra is kedvére élhessen, csak egyetlen megoldás visz: hogy ne gondoljon többet erre az ügyre. Ezt a megoldást választotta.

Életének az az új szakasza, amelybe belépett - új vidékek, új bajtársak, a háború -, segítségére volt ebben. Ahogy telt az idő, egyre inkább feledésbe merült a dolog, amíg a végén csakugyan elfelejtette.

Csak egyszer szorult el a szíve: a háború után ismét ellátogatott nagynénjeihez, abban a reményben, hogy viszontláthatja Katyusát, s megtudta, hogy már nincsen náluk. Nyehljudov utolsó látogatása után néhány hónappal eltávozott tőlük, hogy megszüljön gyermekét, meg is szülte valahol, és a nénik értesülése szerint végképp rossz útra tért. Az időpont szerint Katyusa gyermeke lehetett az övé, de az is meglehet, hogy nem tőle volt. A nagynénik azt mondták, hogy a leány egészen elzüllött, hogy természetből fogva ugyanolyan romlott volt, akárcsak az anyja, és Nyehljudovnak jólesett nagynénjeinek ez az ítélete, mert ez valahogyan igazolta és mentesítette őt. Eleinte mégis elhatározta, hogy megkeresi Katyusát meg a gyermeket, de azután - éppen, mert lelke mélyén annyira fájó és szégyenletes volt rágondolnia - nem tette meg a szükséges lépéseket és végképpen megfeledkezett bűnéről. Már nem gondolt Katyusára.

És most ez a szinte hihetetlen véletlen mindent eszébe juttatott, és azt követelte tőle, nézzon szembe önnön szívtelenségével, kegyetlenségével, aljasságával, amely lehetővé tette, hogy tíz évig nyugodtan éljen ekkora bűn terhével a lelkén. Egyelőre azonban Nyehljudov távol volt még ettől a felismeréstől, s csak azon aggódott, hogy minden kiderül, és Maszlova vagy védője elmondja, és ezzel nyilvánosan megszégyeníti őt.

19

Ebben a lelkiállapotban volt Nyehljudov, amikor a tárgyalóteremből átment az esküdtek szobájába. Ott ült az ablaknál, hallgatta a körülötte folyó beszélgetéseket, és egyik cigarettára gyújtott a másik után. A víg kedélyű kereskedő szemlátomást szívvel-lélekkel helyeselte a meggyilkolt Szmelkov szórakozásait.

- Mondhatom, testvér, értett hozzá, hogy kell kirúgni a hámból, igazi szibériai módra. És micsoda nőcskét választott ki magának, nem volt rossz ízlése, mi?

Az esküdtek vezetője úgy okoskodott, hogy mindent az orvosszakértői vizsgálat fog eldönteni. Pjotr Geraszimovics a zsidó kereskedősegéddel tréfálgozott, nagyot nevettek valamin. Nyehljudov kurtán válaszolt a hozzá intézett kérdésekre, s csak azt kívánta, hagyjanak neki békét.

Amikor a terembiztos beoldalgott és visszahívta az esküdteket, Nyehljudovon olyan félelem vett erőt, mintha nem ő ítélkeznék, hanem felette ítélkeznének. Lelke mélyén már tudta, hogy semmirekellő gazember, nincs joga az emberek szemébe nézni; ugyanakkor azonban szokott magabiztos mozdulataival lépett be a terembe, felvonult az emelvényre, és leült a helyére, másodiknak az esküdtek vezetője mellé, keresztbe vetette lábát és csíptetőjével játszadozott.

A szünetben a vádlottakat is kivezették, s most hozták csak vissza őket.

Új arcok jelentek meg a teremben: a tanúk. Nyehljudov észrevette, hogy Maszlova - mintha nem tudná levenni róla a szemét - újra meg újra feltekint egy feltűnően elegáns, talpig selyembe-bársonyba öltözött kövér asszonyra, aki széles szalagcsokros kalapban, könyökig födetlen karján divatos kis táskával ült a tanúk között az első sorban. Amint utóbb megtudta, ez annak a háznak a tulajdonosnője volt, amelyben Maszlova élt.

Megkezdődött a tanúk kihallgatása: név, vallás és a többi. Majd, miután az elnök megkérdezte a feleket, hogyan kívánják a tanúk kihallgatását, eskü alatt vagy pedig anélkül - lassú, nehéz léptekkel ismét előjött az öreg pap, selyemreverendás mellén ismét éppen úgy igazgatta aranykeresztjét, s ugyanolyan nyugodtan, s abban a szent meggyőződésben, hogy hasznos és fontos feladatot hajt végre, megeskette a tanúkat meg a szakértőket. Amikor az eskü szertartása befejeződött, a tanúkat kivezették a teremből, csak egy maradt benn, s az éppen Kitajeva volt, a nyilvánosház tulajdonosnője. Megkérdezték tőle, mit tud az ügyről, és Kitajeva erőltetett mosollyal, minden mondat után bólogatva nagy kalapos fejével, németesen ejtve a szavakat, folyékonyan és részletesen előadta, amit tudott:

A dolog úgy kezdődött, hogy intézetébe eljött régi ismerőse, Szimon, a „Mauritánia” szobapincére, és egy lányt kért tőle egy dúsgazdag szibériai kereskedőhöz. Kitajeva Ljubovot küldte el. Ljubov vagy - ahogyan ő mondta - Ljubasa kis idő múlva visszatért a kereskedővel együtt. - A kupec már eksztázisban volt - folytatta Kitajeva mosolyogva -, és nálunk tovább ivott, a lányokat is megvendégelte, de mivel elfogyott a pénze, átküldte a szobájába Ljubasát, akit nagyon belezárt szívébe... - Így mondta, s a vádlott felé pillantott.

Nyehljudovnak úgy tetszett, hogy Maszlova elmosolyodott, s fertelmesnek találta mosolygását. Furcsa, határozatlan érzés támadt benne, félig undor, félig szánalom.

- És milyen véleménnyel volt ön Maszlováról? - kérdezte pirulva, félénken a joggyakornok, akit a bíróság jelölt ki Maszlova védőjéül.

- Legeslegjobbik véleménnyel - felelte Kitajeva. - Művelt kislány és finom. Jó családba nevelkedték, tudott franciául olvasni is. Néha kicsikét többet öntött fel a garatra a kellőnél, de sohasem feledkezte meg magáról. Nagyon derék kislány.

Katyusa volt háziasszonyát nézte, de azután egyszer csak az esküdtek felé fordította fejét, s tekintete megállapodott Nyehljudovon. Arca elkomolyodott, sőt megkeményedett. Szigorú szeme kissé bandzsalul, merően nézett Nyehljudovra, különös kifejezéssel, meglehetősen hosszú ideig; Nyehljudovot rémület fogta el, mégsem bírta elfordítani tekintetét a kissé kancsal szemektől, amelyeknek fehérje feltűnő fehérén világított. Eszébe jutott az a félelmetes éjszaka, a zajló folyó, a köd, és főként a hanyatt fordult, csorba hold, amely hajnal felé előbújt a ködből, és megvilágított valami feketét és ijesztőt. Azt a fekete, ijesztő valamit juttatta eszébe a két fekete szem, amely bandzsalul reá is nézett, meg el is nézett mellette.

„Megismert” - gondolta magában. És összehúzta magát, mintha ütéstől tartana. De Katyusa nem ismerte meg. Nyugodtan felsóhajtott, és megint az elnökre függesztette tekintetét. Nyehljudov is felsóhajtott. „Jaj, csak hamar vége lenne” - gondolta. Most olyasformán érezte magát, mint vadászon, ha sebesült madárral kellett végeznie; undorító is, szánalmas is, meg bosszantó is. A sebesült madár vergődik a vadász táskájában, az ember utálja is, meg sajnálja is, és szeretne mielőbb végezni vele, hogy elfelejthesse.

Ugyanilyen vegyes érzésekkel figyelte Nyehljudov a tanúk kihallgatását.

De mintha csak bosszantani akarná a sors, a tárgyalás hosszú ideig elhúzódott. Miután egyenként kihallgatták a tanúkat meg a szakértőt, s az ügyész meg a védő szokás szerint fontoskodó képpel feltették fölösleges kérdéseiket, az elnök azt javasolta, szemléljék meg az esküdtek a tárgyi bizonyítékokat, tudniillik egy óriási méretű, több briliánsból összeállított rozettával ékesített gyűrűt, amelyet a kereskedő nyilván rendkívül kövér mutatóján viselt, továbbá a szűrőt, amelyben a mérget vizsgálták. Ezek a tárgyak le voltak pecsételve, s címkét is ragasztottak rájuk.

Az esküdtek éppen szemügyre akarták venni ezeket a holmikat, amikor az ügyész ismét felállt, s indítványozta: mielőtt a tárgyi bizonyítékokat megszemlélik, olvassák fel az orvosi látletet.

Az elnök, aki - amennyire csak lehetett - siettetten a tárgyalást, hogy még idejében eljuthasson svájci nevelőnőcskéjéhez, nagyon jól tudta ugyan, hogy a látlet felolvasásának nem lehet semmi egyéb következménye, csupán unalom és az ebédidő további halasztása; tudta azt is, hogy az ügyész csak azért követeli ezt, mert tudja, hogy joga van ezt követelni - mégsem tagadhatta meg és elrendelte a látlet felolvasását. A jegyző elővette az iratot és monoton hangján, az l-eket meg r-eket nem tisztán ejtve, ismét olvasni kezdett:

A külső vizsgálat a következőket mutatta:

1. Ferapont Szmelkov testmagassága 2 rőf 12 hüvelyk.

- Tyűh a teremtsit, de nagy marha ember volt - súgta a vidám kereskedő Nyehljudov fülébe.

2. Életkora a külső jelek szerint negyven év körülire tehető.

3. A hulla puffedt volt.

4. A bőr színe mindenütt zöldes, helyenként sötét elszíneződések észlelhetők rajta.

5. A felhám a test különböző részein felhólyagosodott, helyenként levált és cafatosan csüng le.

6. A haj sötét gesztenyeszín, sűrű, érintésre könnyen leválik a fejbőrrel.

7. A szemgolyó kidülledt üregéből, a szaruhártya elhomályosult.

8. Az orrlyukakból, mindkét fülből és a szájüregből habos, véres folyadék szivárgott, a száj félig nyitva áll.

9. A nyak úgyszólván eltűnt az arc és a mellkas felpuffadása következtében. Stb., stb.

Négy oldalon, huszonhét pontban folytatódott ilyen módon a duhaj kereskedő fertelmes, kövér és puffedt, oszlásnak indult holttestének orvosi leírása. Az a leírhatatlan undor, amely Nyehljudov lelkében kavargott, még fokozódott az orvosi lelet felolvasásának nyomán. Katyusa élete és a hulla orrikaiból csorgó véres váladék, az üregükből kidülledő szemek és az ő gaztette, amelyet Katyusa ellen elkövetett - mindezek úgy tűntek fel előtte, mint együvé tartozó jelenségek és ezek a jelenségek mindenfelől körülvették, megrohanták. Amikor a jegyző befejezte a külső látlet felolvasását, az elnök fellelegzett és fölemelte fejét, abban a reményben, hogy készen vannak. De a jegyző nyomban hozzáfogott a bonctani vizsgálat jegyzőkönyvének felolvasásához.

Az elnök megint lehajtottá fejét, arcát tenyerébe támasztotta, és lehunyta szemét. A Nyehljudov mellett ülő kereskedő kis híján el nem szunyókált, felsőteste meg-megingott ültében, a vádlottak és mögöttük a csendőrök mozdulatlanul ültek.

A bonctani vizsgálat a következőket mutatta ki:

1. A koponya külső takarója könnyen leválik a koponyacsonttól, véraláfutás sehol sem észlelhető.
2. A koponyacsont közepes vastagságú, ép.
3. A kemény agyhártyán két kisebb, mintegy négy hüvelyknyi elszíneződött folt észlelhető, az agyhártya maga sápadt, vértelen, stb., stb., további tizenhárom pontban.

Ezután a hatósági tanúk neve, aláírása következett, s végül az orvos véleménye, melyből kitűnt, hogy a gyomorban és részben a belekben meg a vesékben a boncolásnál észlelt és a jegyzőkönyvben foglalt elváltozások *eléggé nagyfokú valószínűséggel* arra engednek következtetni, hogy Szmelkov halála mérgezés következtében állott be, s a mérge italban oldva került a gyomrába. Hogy milyen mérge volt az, amely a szervezetbe került, azt a gyomorban és a belekben észlelt elváltozások alapján megállapítani nehéz; hogy a gyomron át került a szervezetbe, erre abból lehet következtetni, hogy Szmelkov gyomrában nagy mennyiségű szeszesital találtatott.

- Úgy látszik, bírta az italt - súgta megint oda Nyehljudovnak a kereskedő, aki időközben fölébredt.

Ennek a jegyzőkönyvnek a felolvasása azonban, amely körülbelül egy óra hosszat tartott, nem elégitette ki a helyettes ügyészt. Amikor a felolvasás befejeződött, az elnök hozzá fordult:

- Azt hiszem, a belső szervek vizsgálatát tartalmazó jegyzőkönyv felolvasásától eltekint-hetünk.

- Indítványozom e jegyzőkönyv felolvasását - szólt keményen a fiatal ügyész helyettes: nem nézett az elnökre, csak oldalvást félig fölemelkedett ültő helyéből, s hangjával is éreztette, hogy a jegyzőkönyv felolvasását követelni joga van, és ő nem tekint el e jogának gyakorlásától; ha indítványát visszautasítják, semmisségi panasszal lesz kénytelen élni.

A nagy szakállú, lefelé metszett szemű, gyomorbajos bíró, aki már nagyon rosszul érezte magát, az elnökhöz fordult:

- Minek ezt felolvasatni? Csak elhúzza a tárgyalást. Ezek az új seprők nem sepernek jobban, csak lassabban.

Az aranykeretes pápaszemű bíró egy szót sem szólt, csak komoran, elszántan nézett maga elé, mint aki nem vár már semmi jót sem feleségétől, sem az élettől.

Megkezdődött a belső szervek orvosi leletének felolvasása:

- 188... február 15-én alulírott, a törvényszék orvosi osztálya megbízásából, 638. szám alatt... - kezdte a jegyző elszántan, emelt hangon, mintha el akarná kergetni a jelenlevőket kerülgető álmod - a helyettes orvosfelügyelő jelenlétében a következő belső szerveken végeztem vizsgálatot:

1. Jobbtüdő és szív (hatfontos üvegedényben).
2. Gyomor-beltartalom (hatfontos üvegedényben).
3. Gyomor (hatfontos üvegedényben).
4. Máj, lép és vesék (háromfontos üvegedényben).
5. Belek (hatfontos cserépedényben).

Az elnök a felolvasás első szavainál előbb az egyik tanácstaghoz fordulva suttogott valamit, azután a másikhoz fordult, s mindkettőtől helyeslő választ kapván, félbeszakította a jegyző felolvasását:

- A tanács eltekint a jegyzőkönyv felolvasásától.

A jegyző elhallgatott, összehajtogatta iratait; az ügyész dühösen jegyeztetett valamit aktáira.

- Az esküdt urak most megtekinthetik a tárgyi bizonyítékokat - szólt az elnök. Az esküdtek vezetője meg néhány tagja felállt, és az asztalhoz lépett; szemlátomást nem tudták, mit kezdjenek kezükkel, karjukkal. Sorra megnézték a gyűrűt, az üvegcsét, a szűrőt. A kereskedő még fel is próbálta ujjára a gyűrűt.

- Tyűh, mekkora vastag ujjá volt ennek a Szmelkovnak - jegyezte meg aztán, amikor visszatértek helyükre. - Mint egy jókora uborka - tette hozzá. Látszott rajta, valósággal élvezte azt a mesebeli daliát, akit elképzelésében a megmérgezett szibériai kupecből formált.

21

Amikor befejeződött a tárgyi bizonyítékok szemléje, az elnök befejezettnek nyilvánította a bizonyítási eljárást, és anélkül, hogy szünetet rendelt volna el, megadta a szót a vádnak - abban a reményben, hogy az ügyész is csak ember, neki is kedve támad rágyújtani, ebédelni és megkímélni a többieket is. De a fiatal ügyész nem kímélte sem magát, sem a többieket. Már természetből fogva is nagyon ostoba ember volt, ezenfelül még az a balszerencse is érte, hogy a gimnáziumot aranyérmes kitüntetéssel végezte és az egyetemen díjat nyert *Szolgalmak a római jogban* című dolgozatával; mindettől roppant elbizakodottá és önelégültté vált (amihez nem csekély mértékben hozzájárultak a hölgyeknél elért sikerei), és ennek következtében minden mértéket felülmúlóan elbutult. Amikor az elnök megadta neki a szót, lassan felállt - eközben remekül érvényesítette kecses alakját, aranyhímes egyenruháját -, két kezét asztalára támasztotta, fejét könnyedén oldalt hajtotta, s végigtekintett a termen, pillantásával gondosan elkerülve a vádlottakat; azután elkezdte:

- Az önök előtt fekvő ügy, esküdt uraim - kezdte beszédét, melyet a jegyzőkönyvek felolvasása alatt készített elő - jellegzetes bűncselekmény, ha szabad magam így kifejeznem.

Az ügyész elhatározta, hogy beszédének átfogó társadalmi jelentősége lesz, mint ama híres beszédeknek, amelyekkel nevezetes ügyvédek fényes pályájukat megalapozták. Igaz, a hallgatóság mindössze három nőből - egy varrólányból, egy szakácsnőből meg Szimon nővéréből - és egy kocsiból állott, de mindegy: azok a hírneves ügyvédek is így kezdték. Vezérelvül pedig azt tűzte ki maga elé az ügyész, hogy mindig a helyzet magaslatán legyen, vagyis a bűncselekmény lélektani jelentőségének mélyébe hatoljon és feltárja a társadalom rákfenéjét.

- Igen, ebben az ügyben a századvég jellegzetes bűncselekményének példáját láthatják maguk előtt, esküdt uraim, ha szabad magam így kifejeznem, olyan bűncselekményt, amely, hogy úgy mondjam, magán viseli ama sajnálatos bomlás jegyeit, amely korunk társadalmának bizonyos elemeiben jelentkezik, mégpedig azon elemeiben, amelyek, hogy úgy mondjam, elsősorban ki vannak téve e bomlás égető sugárzásának...

Az ügyész hosszan beszélt. Egyrészt igyekezett beszédében alkalmazni mindazokat a bölcsességeket, amelyeket előre kigondolt, másrészt - és főként - igyekezett egy pillanatra sem megállni, hanem úgy intézni a dolgot, hogy beszéde szünet és megtorpanás nélkül ömöljék ötnegyed óra hosszat. Csupán egyetlenegyszer állt meg, és hosszabb ideig nyelte a nyálát, de

hamarosan rendbe jött megint, és a kényszerű szünetet fokozott ékesszólással igyekezett jóvátenni. Hol gyengéd, behízelt hangon beszélt, egyik lábáról a másikra himbálva testsúlyát és az esküdtekre nézve, hol halkán, tárgyilagosan, jegyzetei fölé hajolva; hol mennydörögve vádolt, s felváltva a hallgatóságához meg az esküdtekhez intézte szavait. Csak a vádlottakra nem nézett egyetlenegyszer sem, akik mind a hárman rászívták magukat tekintetükkel. Beszédében minden benne volt, ami csak abban az időben az ügyész köreiben járta, s amit akkor, és ma is, a tudományos bölcsesség utolsó szavának tartottak és tartanak. Benne volt az átöröklés, a vele született bűnöző hajlam, Lombroso és Tarde, az evolúció meg a létért való küzdelem, a hipnózis meg a szuggesztió, Charcot és a dekadencia.

Szmelkov kereskedő, az ügyész megállapítása szerint, típusa volt az erős, romlatlan, nagylelkű és adakozó orosz embernek, aki hiszékenysége és nagylelkűsége következtében áldozatul esett azoknak a szörnyűségesen romlott egyéneknek, akiknek hatalmába került.

Szimon Kartyinkin a jobbágyság korának atavisztikus maradványa, elnyomott, elsatnyult ember, műveltség, elvek, sőt vallás nélkül való. Jefimija Bocskova a szeretője, és amellet szemlátomást az átöröklés áldozata. A degenerált egyén minden ismérve fellelhető benne. A bűncselekmény fő mozgatórugója pedig Maszlova, akin a legaljasabb formában ütközik ki a dekadencia valamennyi ismertetőjele. „Ez a nőszemély - szavalta az ügyész anélkül, hogy csak egy pillantást is vetett volna Maszlovára -, ez a nőszemély jó nevelésben részesült, hiszen hallottuk itt szállásadónője vallomását. Tud írni-olvasni, sőt még franciául is ért; mint árva kislány, aki nyilvánvalóan születésétől fogva magában hordozta a bűnöző hajlam csíráit, művelt, nemesi családban nevelkedett, és becsületes munkával tarthatta volna el magát; de faképnél hagyja jötevőit, átengedi magát bűnös szenvedélyeinek, azoknak kielégítése céljából belép egy nyilvánosházba, ahol hamarosan kitűnik társnői közül műveltségével és, amint szállásadónője szájából hallhatták, esküdt uraim, azzal a képességével, hogy bizonyos titokzatos, s csak az utóbbi időben, főleg Charcot iskolája által tudományosan kikutatott erővel, a szuggesztiónak nevezett erővel hasson a nyilvánosház látogatóira. Ezzel a képességével hatalmába keríti az orosz óriást, a hiszékeny, jólelkű Szadkót - a gazdag vendéget, és bizalmát arra használja fel, hogy előbb kifossa, s azután kíméletlenül meggyilkolja.”

- No hát ezzel aztán alaposan elvetette a sulykot - jegyezte meg mosolyogva az elnök a szigorú bíróhoz hajolva.

- Tökkelütött fráter - mondta rá a szigorú bíró.

- Esküdt uraim! - folytatta eközben, karcsú derekát kecsesen ide-oda forgatva az ügyész. - Az önök kezébe van letéve e személyek sorsa, de az önök kezébe van letéve bizonyos tekintetben a társadalom sorsa is, hiszen határozatukkal a társadalomra hatnak. Hatoljanak be e bűncselekmény igazi jelentőségébe, gondolják meg, milyen veszélyt rejt magában a társadalomra nézve az ilyen, hogy úgy mondjam, patológikus¹⁴ egyének léte, amilyen Maszlova, és védjék meg a társadalmat a fertőzéstől, óvják meg e társadalom romlatlan, egészséges elemeit a fertőzéstől, mely gyakran vesztüket okozza.

Azzal az ügyész, mintha őt magát is lesújtaná a küszöbön álló határozathozatal döntő jelentősége, leroskadt székére. Szemlátomást el volt ragadtatva beszédétől.

Beszédének értelme, ha lefejtjük róla az ékesszólás virágait, ennyi volt: Maszlova nyilván hipnotizálta a kereskedőt, miután megnyerte bizalmát; amikor azután a kulccsal bement a kupec szobájába a pénzért, az egészet magának akarta ellopni, de Szimon meg Jefimija rajta-

¹⁴ A normálistól beteges módon eltérő. (görög)

kapták, s így osztozkodnia kellett velük. Ezután, hogy a lopás nyomait eltörölje, ismét visszament a kereskedővel a szállodába és ott megmérgezte.

Az ügyész vádbeszéde után az ügyvédek padjáról felállt egy középkorú férfi; frakkja széles félkörben mutatta ki fehér keményített ingmellét. Lelkes védőbeszédet mondott Kartyinkin meg Bocskova érdekében. Ezt az ügyvédet Kartyinkin és Bocskova fogadták maguknak háromszáz rubelért. Mind a két ügyfelét igyekezett tisztára mosni és az egész bűnt Maszlovára hárította.

Tagadta Maszlova vallomásának azt a részét, hogy Bocskova és Kartyinkin benn lettek volna a szobában, amikor ő a pénzt kivette; hangsúlyozta, hogy Maszlova vallomásának nem is lehet súlya, hiszen rábizonyították, hogy méregkeverő. A kétezeröttszáz rubelt, mondta továbbá az ügyvéd, miért ne kereshette volna meg két szorgalmas, becsületes ember hosszú évek munkájával, ha naponta olykor három, sőt öt rubel borravalót is kaptak a vendégektől. A kereskedő pénzét pedig Maszlova tulajdonította el, és azután továbbadta valakinek, vagy talán elvesztette, hiszen nem volt beszámítható állapotban. A mérgezést pedig Maszlova egyedül hajtotta végre.

Ezért arra szólította fel az esküdteket, mentsék fel Szimon Kartyinkint és Jefimija Bocskovát a lopás vádjá alól; de ha a lopásban bűnösnek tartanák is őket, mindenesetre mondják ki, hogy a mérgezésben nem volt részük, és előre megfontolt szándék nélkül követték el tettüket.

Végezetül pedig az ügyvéd az ügyész helyettes bosszantására megjegyezte, hogy az ügyész úr ragyogó eszmefuttatásai az átöröklésről kiválóan megvilágítják ugyan az örökléstan tudományos kérdéseit, ehelyütt azonban teljességgel fölöslegesek, mivel Bocskova szülei ismeretlenek. Az ügyész mérgesen, szinte fogát vicsorgatva, jegyzett fel valamit aktáira, és félíg csodálkozva, félíg megvetően vállat vont.

Azután felállt Maszlova védője és gyámoltalanul, akadozva előadta védőbeszédét. Nem tagadta, hogy Maszlovának része volt a lopásban, csak azt állította nyomatékosan, hogy nem volt szándékában megmérgezni Szmelkovot, a port csupán azért adta be neki, hogy elaludjék. Kétségbeesett erőfeszítést tett, hogy ékesszólásával megindítsa az esküdteket, ecsetelvén, hogy Maszlovát egy férfi indította el a züllés útján, s az a férfi büntetlen maradt, míg a nőnek viselnie kell bukása egész terhét; azonban ez a kiruccanása a lélektan területére annyira nem sikerült, hogy mindenki szégyenkezve fesengett. Amikor a férfi kegyetlenségéről és a nő kiszolgáltatottságáról motyogott, az elnök annyira megsajnálta, hogy könnyítésül megkérte, térjen a tárgyra.

Maszlova védője után ismét felállt az ügyész, és az első védőügyvéddel szemben megvédte tételét az átöröklésről, mondván, ha Bocskova ismeretlen szülők gyermeke is, ez egyáltalában nem helyezi hatályon kívül az átöröklésről szóló tant, mivel a tudomány immár olyan pontosan felállította az átöröklés törvényét, hogy már nemcsak a bűnt vezethetjük le az átöröklésből, hanem az átöröklést is a bűnből. Ami pedig a második védőnek azt a feltevését illeti, hogy Maszlovát egy elképzelt (ezt a szót: „elképzelt”, különösen epésen ejtette ki az ügyész) - egy elképzelt csábító indította meg a züllés útján, erre csak azt mondhatja: az adatok sokkal inkább amellettszólnak, hogy Maszlova volt az elcsábítója megszámlálhatatlan áldozatnak, akik az évek során keze közé kerültek. Miután mindezt előadta, diadalmasan leült. Azután megkérdezték a vádlottakat, kívánnak-e az utolsó szó jogán valamit előadni.

Jefimija Bocskova megismételte, hogy nem tudott semmiről, nem vett részt semmiben, és állhatatosan Maszlovát vádolta mindennel. Szimon mindössze néhány szót szólott:

- Legyen úgy, ahogy akarják, de ártatlanul, ok nélkül.

Maszlova pedig nem szólt semmit. Amikor az elnök felszólította, adja elő, amit védelmére fel tud hozni, csak fölemelte rá tekintetét, azután körülnézett, mint az űzött vad, majd lesütötte szemét és hangos zokogásra fakadt.

- Hát magának mi baja? - kérdezte Nyehljudovtól a mellette ülő kereskedő, amikor hirtelen furcsa hang ütötte meg a fülét. Az a hang elfojtott zokogás volt.

Nyehljudov még mindig nem fogta fel helyzetének teljes súlyát; idegi gyengeségének tulajdonította a torkát fojtogató zokogást, a könnyeket, amelyek szemét elborították. Feltette csíptetőjét, hogy eltakarja őket, elővette zsebkendőjét, és orrot fújta.

A rettegés a szegénytől - mi lenne, ha a teremben, mindenki megtudná tettét?! - elfojtotta a lelkében küszködő egyéb érzelmeket. Ebben az első időben a rettegés minden másnál erősebb volt benne.

22

A vádlottak utolsó szava után még eléggé hosszasan tárgyaltak az esküdtekhez intézendő kérdések megfogalmazásáról, majd feltették a kérdéseket, és az elnök megkezdte a fejtegetését.

Mielőtt rátért magára az ügyre, behatóan, de kellemes, baráti csevegés hangján elmagyarázta az esküdteknek, hogy a rablás - rablás, a lopás - lopás, a betöréses lopás - az betöréses lopás, a közönséges lopás pedig közönséges lopás. Miközben ezeket fejtegette, feltűnő gyakran nézett Nyehljudovra, mintha elsősorban neki akarná elmagyarázni, abban a reményben, hogy ő megérti, s majd továbbadja esküdtársainak. Amikor az elnök úgy vélte, hogy az esküdtekbe már eléggé behatolt a tételek igazsága, újabb tétel fejtegetésébe fogott, tudniillik azt magyarázta, hogy gyilkosságnak nevezik az olyan cselekedetet, amely emberéletet olt ki - továbbá, hogy a mérgezés is gyilkosság. Amikor az esküdtek - véleménye szerint - már ezt az igazságot is felfogták, akkor kifejtette, hogy amikor rablást és gyilkosságot egyszerre követ el valaki, akkor ezt a bűncselekményt rablógyilkosságnak nevezik.

Noha szeretett volna mielőbb szabadulni a tárgyalásról, és a svájci nevelőnő már várt rá, annyira hozzászokott mesterségéhez, hogy ha már beszélni kezdett, semmiképpen sem tudta abbahagyni, s ezért tüzetesen lelkükre kötötte az esküdteknek, hogy amennyiben bűnösnek tartják a vádlottakat, akkor joguk van őket bűnösnek nyilvánítani, amennyiben pedig az egyik bűncselekményben bűnösnek tartják őket, a másikat ártatlannak, akkor jogukban áll a vádlottakat az egyikben bűnösnek nyilvánítani, a másikat pedig ártatlannak. Azután elmagyarázta az esküdteknek, hogy noha ez a jog rájuk van ruházva, megfontoltan kell élniük vele. Azt is el akarta magyarázni az esküdteknek, hogy ha a feltett kérdésre igenlő választ adnak, akkor igaznak minősítik mindazt, ami a kérdésben foglaltatik, ha pedig nem minősítik igaznak mindazt, ami a kérdésben benne van, akkor kifejezetten meg kell mondaniuk, hogy mi az, amit nem tartanak igaznak. De azután órájára nézett; megállapította, hogy öt perc híján három óra, s nyomban elhatározta, hogy rátér az ügy ismertetésére.

- A tényállás a következő - kezdte s elismételte mindazt, amit már néhányszor egymás után előadtak a védők, az ügyész, meg a tanúk.

Az elnök beszélt, a tanács mellette ülő tagjai pedig mélyértelmű ábrázattal hallgatták, s néha-néha órájukra pillantottak; kitűnőnek tartották az elnök beszédét - vagyis éppen olyannak, amilyennek lennie kell -, de kissé hosszadalmasnak. Hasonló véleményen volt az ügyész-helyettes is, meg a többi bírósági ember, s általában mindenki, aki a teremben volt.

Az elnök befejezte fejtegetését. Úgy látszott, mindent elmondott, amit el kellett mondania. De sehogy sem tudott megválni szólási jogától, annyira élvezte saját hangját, s annak hatását. Ezért szükségesnek látta, hogy még néhány szót szóljon arról, milyen fontos az a jog, amely az esküdteknek adatott, milyen körültekintően és óvatosan kell élniük ezzel a jogukkal, nem szabad visszaélniük vele, emlékeztette őket arra, hogy esküt tettek, hogy ők a „társadalom lelkiismerete”, hogy a tanácskozás titkosságát meg kell őrizniük és a többi.

Attól fogva, hogy az elnök belekezdett fejtegetésébe, Maszlova le nem vette róla szemét, mintha attól tartana, hogy egy szavát is elmulasztja; Nyehljudovnak így nem kellett félnie, hogy tekintetével találkozik, és az egész idő alatt őt nézte. És képzeletében lejátszódott az, ami ilyenkor történni szokott; a szeretett lény rég nem látott arca előbb megdöbbszent bennünket a külső változásokkal, amelyek végbementek rajta, mióta nem láttuk, de azután lassanként ugyanolyanná válik, amilyen sok évvel azelőtt volt, a külső változások eltűnnek, és lelki szemeink előtt már csak egyénisége áll - lelki énjének egyszeri, kivételes és megismételhetetlen lényege. Ez történt Katjusával is Nyehljudov szemében.

Igen, noha rabköntöst viselt, noha meghízott, melle kifejlődött, arcának alsó része elnehezedett, homlokán, halántékán ráncok nyomai látszottak, szemhéja kissé dagadt volt - mégis ugyanaz a Katyusa volt, aki Krisztus fényes feltámadásának hajnalán életörömtől kacagó, szerelmes szemével olyan ártatlanul nézett fel reá - reá, akit szeretett!

„Milyen megdöbbszentő véletlen! Kellett, hogy ezt az ügyet éppen az én ülőszékemben tárgyalják? Hogy miután tíz éve nem láttam őt, éppen itt lássam viszont, a vádlottak padján? És mi lesz az ítélet? Jaj, csak vége lenne már!”

Még mindig nem hódolt be a bűnbánatnak, amely megszólalt lelkében. Véletlennek képzelte az egészet, ami elmúlik, és nem dönti romba életét. Olyasformán érezte magát, mint a kutya-kölyök, amelyik a szobában illetlenkedett, s gazdája most nyakon fogja és beleüti az orrát a mocsokba, amit csinált. A kutya-kölyök vonít, elhúzódik, szeretne mielőbb eltávozni szégyene helyéről, s megfélemlkezni tettéről, de a kérlelhetetlen gazda nem engedi. Így volt Nyehljudov is: tudatára ébredt tette fertelmességének, érezte a gazda kemény kezét, de még mindig nem fogta fel teljes jelentőségét annak, amit tett, még mindig nem ismerte fel magát a gazdát. Még mindig nem akarta elhinni, hogy az, ami a tárgyaláson kibontakozott előtte, az ő műve. De a láthatatlan, kérlelhetetlen kéz erősen tartotta, s Nyehljudov már előre érezte, hogy nem menekül. Még hetykélkedett, szokása szerint keresztbe vetette lábát, és hanyagul játszadozott csipetjével, magabiztosan ült a helyén, másodiknak az első sorban. De lelke mélyén már át-érezte tettének minden kegyetlenségét, aljasságát, gyalázatoságát. Nemcsak tettét érezte gyalázatosnak és aljasnak, hanem egész henye, züllött, kegyetlen és önelégült életét; már meglebbszent a borzalmas függöny, amely csodával határos módon tíz éven át elfödte előle ezt a bűnét is, meg egész további bűnös életét, s Nyehljudov egy-egy villanásnyira bepillantott mögéje.

23

Az elnök végre-valahára befejezte fejtegetését, kecses kézmozdulattal fölemelte a kérdések jegyzékét, s átnyújtotta az esküdtek vezetőjének. Az esküdtek felálltak - örvendő, hogy kimehetnek -, s feszengve, szemlátomást nem tudva, mit kezdenek kezükkel, karjukkal, egymás után átmentek a tanácskozásszobába. Amint az ajtó becsukódott mögöttük, az egyik csendőrnél odalépett, kardját kivonta hüvelyéből, vállához támasztotta, és az ajtó elé állt. A tanács is elhagyta a termet, a vádlottakat is kivezették.

Szobájukba érve az esküdtek most is, mint az imént, először is cigarettát vettek elő és rágyújtottak. Amíg benn ültek a teremben a helyükön, mind többé vagy kevésbé hamisnak és természetellenesnek érezték helyzetüket, de ez az érzésük elmúlt, amint a szobába értek és rágyújthattak.

Megkönnyebbülten helyezkedtek el, és nyomban élénk beszélgetés fejlődött ki.

- A lány nem bűnös, csak megtévedt - mondta a jószívű kereskedő. - Figyelembe kell venni az enyhítő körülményeket.

- Épp ezt akarjuk megtárgyalni - felelte a vezető. - Nem szabad rábízunk magunkat személyes benyomásainkra.

- Milyen jó volt az elnök fejtegetése - jegyezte meg az ezredes.

- Ugyan, mi jó volt rajta? Én majd elaludtam!

- Én a dolog lényegét abban látom, hogy a szálloda személyzete nem tudhatott a pénzről, ha Maszlova nincsen velük egyetértésben - szólt a zsidós arcú boltossegéd.

- Az ön véleménye szerint tehát Maszlova lopott? - kérdezte az egyik esküdt.

- Akármit mondanak is, ezt nem hiszem! - kiáltott fel a jólelkű kereskedő. - Az egészet az a gyulladt szemű boszorkány főzte ki.

- No, hiszen mindegyik megéri a pénzét - tette hozzá az ezredes.

- De hiszen Bocskova azt mondja, be sem ment a szobába.

- És maga inkább neki hisz? Én egy szavát se hiszem annak a dögnek.

- Hát az még nem bizonyíték, hogy maga nem hisz neki - jegyezte meg a boltossegéd.

- Hisz a kulcs is Maszlovánál volt.

- Hát aztán? - vágott vissza a kereskedő.

- És a gyűrű?

A kereskedő izgatottan kiabált:

- De hiszen megmondta a Maszlova! Mérges természetű volt a kupec, meg ivott is, hát elverte. No és aztán megsajnálta, úgy szokott ez történni. Nesze, mondta, ne pityeregj. Gondolják csak meg, mekkora marha nagy ember volt: két rőf tizenkét hüvelyk, ha jól hallottam, nyolc pud a súlya!

- Nem erről van szó - szakította félbe Pjotr Geraszimovics. - Az a kérdés: Maszlova tervelte-e ki a dolgot, és bujtotta fel a másik kettőt vagy pedig a személyzet?

- A személyzet nem tehetett egyedül. Maszlovánál volt a kulcs.

Meglehetősen összefüggéstelenül vitatkoztak még jó ideig.

- Engedjék meg, uraim - szólt a vezető - ülünk le az asztalhoz, és vitassuk meg az ügyet. Parancsoljanak. - S azzal leült az asztalfőre.

- Ezek a lányok mind züllöttek egytől egyig - mondta a boltossegéd és abbeli véleményének megerősítésül, hogy Maszlova a főbűnös, elbeszélte, hogy egy ilyen lány a bulváron ellopta egyik barátja óráját.

Az ezredes ez alkalomból nekiállt elmondani egy másik, még furcsább lopást, amikor valaki egy ezüst szamovárt tulajdonított el.

- Térjünk át a kérdésekre, uraim! - És az esküdtek vezetője ceruzával megkopogtatta az asztalt.

Mind elhallgattak. A kérdések a következőképpen voltak megfogalmazva:

1. Bűnös-e Szimon Petrov Kartyinkin, 33 éves, Borki falubeli paraszt (krapivói járás) abban, hogy 188... január 17-én meg akarván gyilkolni Szmelkov kereskedőt, hogy kirabolja őt, bűntársaival szövetkezve konyakban oldott mérget itatott vele, ami Szmelkov kereskedő azonnali halálát okozta, majd ellopta tőle mintegy 2500 rubel összegű készpénzét és briliáns-gyűrűjét?
2. Bűnös-e Jefimija Ivanovna Bocskova, 43 éves polgárnő, az első kérdésben körülírt bűncselekményben?
3. Bűnös-e Jekatyerina Mihajlovna Maszlova, 27 esztendő polgárnő, az első kérdésben körülírt bűncselekményben?
4. Ha Jefimija Bocskova vádlott nem bűnös az első kérdésben körülírt bűncselekményben, akkor bűnös-e abban, hogy 188... január 17-én, N. városában, mint a „Mauritánia” szálló szobaasszonya, a szálló egyik vendégének, Szmelkov kereskedőnek, szobájában levő és kulccsal lezárt bőröndjéből ellopott 2500 rubel készpénzt, mely célból az odavitt és általa megszerzett kulccsal kinyitotta a bőröndöt?

A vezető felolvasta az első kérdést.

- Nos, uraim?

Az első kérdést hamarosan megválaszolták. Valamennyien „igen”-nel feleltek, Szimon Kartyinkint bűnösnek mondva ki a mérgezésben meg a lopásban. Csak egy öreg munkás nem volt hajlandó Kartyinkin bűnösségét elismerni. Valamennyi kérdésre felmentő értelemben válaszolt.

Az esküdtek vezetője azt hitte, nem érti az ügyet, s elmagyarázta neki, hogy Kartyinkin meg Bocskova minden jel szerint kétségtelenül bűnösök; az öreg munkás azonban azt felelte, hogy ő mindent ért, mégis jobbnak véli, ha irgalmasságot cselekszenek. „Mi se vagyunk szentek” - hajtogatta és megmaradt véleménye mellett.

A második, Bocskovára vonatkozó kérdésre hosszas vita és magyarázkodás után „nem”-mel feleltek, mivel a mérgezésben való részességére nem volt döntő bizonyíték - amit ügyvédje különös buzgalommal hangsúlyozott is.

A kereskedő, aki mindenképpen azon volt, hogy Maszlovát felmentsék, azt hangoztatta, hogy Bocskova az egész rablógyilkosság fő-fő felbujtója. Az esküdtek közül sokan egyetértettek vele, de a vezető, aki mindenáron ragaszkodni kívánt a törvényekhez, azt mondotta, nincsen rá semmi alap, hogy Bocskovát bűnösnek mondják ki a mérgezésben. Hosszú vita után a vezető véleménye győzedelmeskedett.

A Bocskovára vonatkozó negyedik kérdésre valamennyien „igen”-nel feleltek, az öreg munkás nyomatékos kérésére azonban hozzátették: „Azonban figyelembe kell venni az enyhítő körülményeket.”

A harmadik kérdés, a Maszlovára vonatkozó, elkeseredett vitát keltett. A vezető abbéli nézetét hangoztatta, hogy Maszlova bűnös a mérgezésben is, a lopásban is; a kereskedő nem értett ezzel egyet, az ezredes, a boltossegéd meg az öreg munkás csatlakozott véleményéhez, a többiek látszólag ingadoztak, de a vezető véleménye lassan felülkerekedett, legelső sorban

azért, mert az esküdtek kifáradtak és szívesebben fogadták el azt a nézetet, amely gyorsabb megegyezéssel, s ezáltal az egész tárgyalás hamaros befejezésével kecsegtetett.

Mindannak alapján, amit a tárgyaláson hallott, s amit Maszlováról tudott, Nyehljudov szilárdul meg volt győződve róla, hogy a lány nem bűnös sem a lopásban, sem a gyilkosságban, és eleinte úgy képzelte, hogy ezt mindenki fel fogja ismerni. Azután látta, hogy az esküdtek véleménye egyre inkább a bűnösség felé hajlik, aminek oka egyrészt a kereskedő ügyetlen pártfogása - hiszen ez szemlátomást azon alapult, hogy Maszlova, mint nő, tetszik neki, s ezt nem is leplezte - másrészt a vezetőnek részben ebből fakadó ellenállása, s végül az esküdtek fáradtsága; amikor mindezt látta, nagyon szeretett volna felszólalni, de nem mert Maszlováról beszélni: úgy érezte, abban a percben mindenki kitalálja, hogy milyen kapcsolat volt közöttük. Ugyanakkor azonban érezte, hogy mégsem hagyhatja annyiban a dolgot és kötelessége felszólalni. Sápadt, pirult, s már éppen meg akart szólalni, amikor Pjotr Geraszimovics, aki addig hallgatott, hirtelen felcsattant - úgy látszik, bosszantotta a vezető hatalmaskodása - és pontosan azt mondta el, amit Nyehljudov el akart mondani: - Már engedje meg, ön azt állítja, hogy Maszlova lopta el a pénzt, mert nála volt a kulcs. De vajon nem keríthették-e meg a szálloda alkalmazottai utóbb a kulcsot, és nem nyithatták-e ki a bőröndöt Maszlova után?

- Úgy van, úgy van - helyeselt a kereskedő.

- Maszlova nem lophatta el a pénzt, hiszen az adott helyzetben nem volt hová elrejtienie.

- Hiszen ezt mondom én is - erősítgette a kereskedő.

- Én inkább úgy látom, Maszlova érkezése adta az ötletet a szálloda alkalmazottainak, kihasználták az alkalmat, s azután az egészet Maszlovára fogták.

Pjotr Geraszimovics ingerülten beszélt. Ingerültsége nyomban átragadt a vezetőre, aki ennek következtében most már kettőzött hévvel védte álláspontját; de Pjotr Geraszimovics olyan meggyőzően beszélt, hogy a többség az ő nézetéhez csatlakozott, és úgy határozott, hogy Maszlova nem bűnös a pénz meg a gyűrű eltulajdonításában, a gyűrűt ajándékba kapta a kereskedőtől. Amikor a mérgezés kérdésére került a sor, leglelkesebb védelmezője, a kereskedő, ismét kijelentette, hogy nem lehet bűnösnek nyilvánítani, hiszen semmi oka sem volt rá, hogy megmérgezze Szmelkovot. A vezető pedig úgy érvelt, hogy lehetetlenség őt a bűnrészesség alól felmenteni, hiszen maga vallotta, hogy beadta Szmelkovnak a port.

- Beadta, igaz, de azt hitte, hogy ópium - felelte a kereskedő.

- Ópiummal is megmérgezhette volna - jegyezte meg az ezredes, aki szívesen kalandozott el a tárgytól, s ez alkalomból mindjárt hosszú mesébe kezdett arról, hogy a sógora felesége megmérgezte magát ópiummal, és meg is halt volna, ha nincs a közelben orvos, és nem teszi meg a szükséges gyors intézkedéseket. Olyan önérzetesen, fontoskodva és méltóságteljesen beszélt, hogy senkinek sem volt mersze félbeszakítani. Csupán a boltossegéd vetemedett erre: az ezredes példája őt is elragadta, s szeretne volna elmondani a maga esetét.

- Egyesek viszont úgy hozzászoknak az ópiumhoz - kezdte - hogy negyven csöppet is elbírnak; van énnekem egy rokonom...

De az ezredes rá sem hederített, és folytatta elbeszélését arról, hogy milyen hatással volt az ópium sógora feleségére.

- Mindjárt öt óra, uraim - szólalt meg az egyik esküdt.

A vezető az esküdtekhez fordult:

- Tehát hogy legyen, uraim? Mondjuk ki bűnösnek, de azzal, hogy nem volt rablási szándéka és nem tulajdonított el semmit. Helyes?

Pjotr Geraszimovics örült győzelmének, helyeselt.

- De enyhítő körülmények figyelembevételével - tette hozzá a kereskedő.

Ezt is helybenhagyták. Csupán az öreg munkás ragaszkodott hozzá, hogy „nem”-mel válaszoljanak a bűnösség kérdésére.

- De hisz a végeredmény ugyanaz - magyarázta neki a vezető. - „Nem volt rablási szándéka és nem tulajdonított el semmit.” Ez már annyi, mintha nem volna bűnös.

- Legyen így, és tegyük hozzá, hogy „enyhítő körülmények figyelembevételével”, akkor aztán minden el van intézve - javasolta vidáman a kereskedő.

Mind úgy belefáradtak, belezavarodtak a vitába, hogy senkinek sem jutott eszébe hozzátenni a válaszhoz: „*Igen, de gyilkos szándék nélkül.*”

Nyehljudov annyira dúlt volt, hogy ő sem vette észre a mulasztást. A válaszokat tehát ebben a formában rögzítették papírra és vitték be a tárgyalóterembe.

Rabelais¹⁵ írja, hogy a jogász, aki elé a peres felek járulnak, előbb mindenféle lehető és lehetetlen törvényre hivatkozik, s felolvas húsz oldal értelmetlen latin jogi abrakadabrárt, végül pedig azt ajánlja a feleknek, vessenek kockát: páros vagy páratlan. Ha páros, akkor a felperesnek van igaza, ha páratlan, az alperesnek.

Így történt most is. Hogy az esküdtek határozata így szólt és nem másképpen, annak oka nem az volt, hogy valamennyien egyetértettek; nem, először: azért határoztak így, mert a tanács elnöke hosszára nyúló fejtegetése végén elmulasztotta az esküdteknek elmagyarázni, amit máskor mindig közölt - tudniillik azt, hogy a kérdésre válaszolva azt is mondhatják: „igen, bűnös, de gyilkos szándék nélkül” - másodszor: mert az ezredes igen hosszan és unalmasan adta elő sógora feleségének históriáját; harmadszor: mert Nyehljudov izgatottságában nem vette észre, hogy kihagyták ezt a megszorítást: „gyilkos szándék nélkül”, és azt hitte, hogy a „rablási szándék nélkül” megszorítás már amúgy is megsemmisíti a vádat; negyedszer, mert Pjotr Geraszimovics nem volt a szobában, épp kiment arra az időre, amikor az esküdtek vezetője felolvasta a kérdéseket meg a válaszokat; végül ötödször és főként azért, mert valamennyien fáradtak voltak, igyekeztek mielőbb szabadulni, és ebből a célból megállapodni abban a határozatban, amely a leghamarabb létrejön.

Az esküdtek csengettek. A kivont karddal az ajtóban álló csendőr visszatette kardját hüvelyébe és félrehúzódott. A tanács elfoglalta helyét, s az esküdtek libasorban kivonultak.

A vezető ünnepélyesen vitte kezében a határozatot. Odalépett az elnökhöz, és átnyújtotta neki. Az elnök elolvasta, szemlátomást elámult rajta, karját széttárva fordult bírótársaihoz, s halkan tanácskozott velük. Azon csodálkozott az elnök, hogy az esküdtek megszorítást alkalmaztak az első vádpontnál - „rablás szándéka nélkül” -, de a második vádpontnál nem éltek ezzel, nem mondták ki; hogy „gyilkos szándék nélkül”. Az esküdtek határozata szerint tehát Maszlova nem lopott és nem rabolt, ellenben minden látható cél nélkül megmérgezett egy embert.

- Nézzék csak, milyen badarságot határoztak - fordult az elnök a balján ülő bíróhoz. - Hiszen ez kényszermunkát jelent, pedig Maszlova ártatlan.

¹⁵ François Rabelais - nagy francia satirikus író (1494-1553).

- Hogyhogy ártatlan? - kérdezte a szigorú bíró.

- Úgy, ahogy mondom: ártatlan. Szerintem itt a 818. szakaszt kell alkalmaznunk. (A 818. szakasz kimondja, hogy a bíróság megváltoztathatja az esküdtek határozatát, amennyiben a vádat alaptalannak találja.)

- Mit gondol? - fordult most az elnök a jószágos bíróhoz.

A jószívű bíró nem válaszolt, az előtte fekvő akta számát nézte, és összeadta a számjegyeket; a végösszeg nem volt hárommal osztható. Úgy határozott magában, hogy akkor fog igazat adni az elnöknek, ha a végösszeg hárommal osztható, de most annak ellenére, hogy nem volt osztható, jó szíve sugallatára mégis csak igazat adott neki.

- Én is azt hiszem, hogy alkalmazni kellene - mondotta.

- És ön hogy gondolja? - fordult az elnök a mérges bíróhoz.

- Semmi esetre - szólt a mérges bíró erélyesen. - Az újságok úgyis azt írják, hogy az esküdtek mindig felmentik a vádlottakat; mit szólnának, ha most a bíróság mentené fel őket? Semmi esetre sem értek ezzel egyet.

Az elnök órájára nézett.

- Sajnálom, de hát mit csináljunk? - S azzal átnyújtotta a határozatot az esküdtek vezetőjének felolvasás végett.

Mindenki felállt, a vezető egyik lábáról a másikra állva torkát köszörülte, s felolvasta a kérdéseket meg a válaszokat. A bírósági jegyző, az ügyvédek, sőt még az ügyész arca is csodálkozást fejezett ki.

A vádlottak nyugodtan ültek, látszott rajtuk, hogy nincsenek tisztában a határozat jelentőségével. Azután mindenki leült és az elnök megkérdezte az ügyészt, milyen büntetést indítványoz.

Az ügyész megörült a Maszlova ügyében elért váratlan eredménynek, s ezt saját ékesszólásának tulajdonította. Utánalapozott aktáiban, fölemelkedett és így szólt:

- Indítványozom, hogy Szimon Kartyinkint az 1452. szakasz és az 1453. szakasz 4. bekezdése alapján büntessék, Jefimija Bocskovát az 1659. szakasz alapján, és Jekatyerina Maszlovát az 1454. szakasz alapján.

Mindezek a büntetések a lehető legszigorúbbak voltak, amelyek egyáltalában szóba kerülhettek.

- A bíróság visszavonul ítélelhozatalra - mondta az elnök és felállt.

A többiek is felálltak, s a jól végzett munka kellemes megkönnyebbülésével kimentek, vagy pedig fel és alá járkáltak a teremben.

Pjotr Geraszimovics odalépett Nyehljudovhoz, aki épp az esküdtek vezetőjével beszélgetett.

- No, bátyuska, mi aztán gyalázatosan elvetettük a sulykot - mondotta. - Kényszermunkára küldtük azt a lányt.

- Mit beszél? - kiáltott fel Nyehljudov, felindulásában ügyet sem vetve a házitanító bizalmaskodására.

- Úgy ám - mondta Pjotr Geraszimovics. - Nem írtuk be a határozatba: „Bűnös, de gyilkos szándék nélkül.” Éppen most mondta nekem a jegyző, az ügyész tizenöt évi kényszermunkára akarja ítéltetni.

- De hisz így határoztunk - védekezett a vezető.

Pjotr Geraszimovics vitába szállt vele, mondván, hogy ez magától értetődik, hiszen ha Maszlova nem tulajdonította el a pénzt, nem is lehetett szándékában, hogy meggyilkolja Szmelkovot.

- De hiszen én felolvastam a határozatot, mielőtt kijöttünk a szobából - védekezett a vezető. - Senki sem szólalt fel.

- Én akkor nem voltam a szobában - mondta Pjotr Geraszimovics. - De maga hogyhogy nem vette észre? - fordult Nyehljudovhoz.

- Nem gondoltam rá - mondta Nyehljudov.

- Ahá, nem gondolt rá! Szép!

- Még helyre lehet hozni - vélekedett Nyehljudov.

- Nem, most már késő.

Nyehljudov a vádlottak felé nézett. A három ember, akinek sorsa most dőlt el ezekben a percekben, most is mozdulatlanul ült a rács mögött, a csendőrök előtt. Maszlova mosolygott. És Nyehljudov lelkében alávaló érzés támadt. Még az imént, amikor azt hitte, hogy Maszlovát felmentik, és a városban marad, nem tudta eldönteni magában, hogyan viselkedjék vele; nehéz volt egyáltalában bármiféle viselkedésre is gondolni. De ha kényszermunkára küldik Szibériába, akkor egyszeriben megszűnik mindenféle kapcsolat lehetősége Maszlovával: a sebesült madár már nem vergődne vadásztáskájában, s már nem emlékeztetné bűnére a vadászt.

24

Pjotr Geraszimovics feltevése helyesnek bizonyult.

Amikor az elnök visszatért a tanácskozó szobából, kezébe vett egy papírlapot és felolvasta:

„188... április 28-án a Cár Őfelsége parancsára az N...i járásbíróság büntető tanácsa az esküdtek határozatának megfelelően, a büntető perrend 771. szakasza 3. bekezdésének, 776. szakasza 3. bekezdésének és 777. szakaszának alapján a következő ítéletet hozta: Szimon Kartyinkin parasztot, 33 éves és Jekatyerina Maszlova polgárnőt, 27 éves, polgári becsületük elvesztése mellett kényszermunkára ítéli, mégpedig Kartyinkint 8 évi, Maszlovát pedig 4 évi kényszermunkára, mindkettőjüket a 25. szakaszban meghatározott jogkövetkezményekkel.

Jefimija Bocskova polgárnőt, 43 éves, személyes előjogainak és polgári becsületének elvesztése mellett 3 évi börtönre, a 49. szakaszban meghatározott jogkövetkezményekkel. A bűnügyi költségeket a vádlottak egymás közt egyenlő arányban viselik, behajthatatlanság esetén pedig az államkincstárt terhelik.

A bíróság elrendeli a bűnjelek értékesítését, az üvegcsék megsemmisítését; a gyűrűt pedig tulajdonosának visszaadni rendeli.”

Kartyinkin most is feszes vigyázzban állt, kezét nadrágja oldalvarrásához szorítva; arcizmai mozogtak. Bocskova teljesen nyugodtnak látszott. Maszlova lángolóan elpirult az ítélet hallatára.

- Ártatlan vagyok, ártatlan vagyok! - sikoltott fel olyan hangosan, hogy a terem legtávolabbi sarkába is elhallatszott. - Ez vétek. Nem vagyok bűnös. Nem akartam, nem gondoltam. Igaz lelkemre mondom. Igaz lelkemre! - Azzal leroskadt a padra és hangos zokogásra fakadt.

Amikor Kartyinkint meg Bocskovát kivezették, még mindig ott ült és zokogott; a csendőr kénytelen volt megérinteni köntöse ujját.

„Nem, ezt nem szabad ennyiben hagyni” - gondolta magában Nyehljudov. Iménti alávaló érzéséről teljesen megfeledkezett. Maga sem tudta, miért, kisietett a folyosóra, hogy még egyszer láthassa Maszlovát. Az ajtóban az ügyvédek meg az esküdtek tolongtak élénken beszélgetve, fölöttébb elégedetten a tárgyalás befejeztével, s a tömeg még néhány percre feltartóztatta Nyehljudovot. Amikor kiért a folyosóra, Maszlova már messze járt. Gyors léptekkel utána sietett, nem törődve azzal, hogy magára vonja a többiek figyelmét; utolérte és megállt. Katyusa már nem zokogott, csak halkán sírdogált, kendője csücskével törölgetve foltosan kivörösödött arcát. Elment Nyehljudov mellett, rá sem nézett. Nyehljudov elengedte maga mellett, azután gyorsan visszafordult, hogy az elnökkel beszéljen. Az elnök azonban már elment.

Nyehljudov már csak a portásfülkénél érte utol. Abban a pillanatban lépett oda hozzá, amikor az elnök már felvette világos tavaszi felöltőjét, s ezüstgombos sétatálcájáért nyúlt, amelyet a portás nyújtott oda neki.

- Elnök úr - szólította meg -, beszélhetnék önnel egy szót az ügrről, amelyben épp most hoztak ítéletet? Én az egyik esküdt vagyok.

- Hogyne, természetesen, Nyehljudov herceg, ugyebár? Nagyon örvendek, ismerjük egymást - felelte az elnök, megszorította Nyehljudov kezét, és elégtétellel gondolt vissza rá, milyen remekül és frissen táncolt azon az estélyen, ahol Nyehljudovval megismerkedett, jobban, mint akármelyik fiatal. - Miben állhatok rendelkezésére?

- Valami félreértés csúszott be a határozatba Maszlovát illetően. A lány ártatlan a mérgezésben, mégis kényszermunkára ítélték - mondta Nyehljudov komoran, aggodalmasan.

- A bíróság az esküdtek határozata alapján hozta meg ítéletét - felelte az elnök, s a kijárat felé indult. - Pedig a tanács sem tartotta teljesen megfelelőnek a határozatot.

Az elnöknek eszébe jutott, hogy meg akarta magyarázni az esküdteknek, hogy igenlő válaszuk a gyilkos szándék tagadása nélkül annyit jelent, mintha Maszlova véleményük szerint előre megfontolt szándékkal követte volna el a gyilkosságot, de azután sietségében ezt nem magyarázta meg.

- Értem, de hát nem lehet orvosolni a hibát?

- Az ítélet megsemmisítéséhez mindig lehet jogcímet találni. Forduljon ügyvédhez - mondta az elnök, miközben hetykén félreacsapta kalapját, s továbbhaladt a kijárat felé.

- De hiszen ez rettenetes!

- Tudja, kérem, Maszlova előtt két eshetőség állt... - folytatta az elnök, aki szemlátomást a lehető legudvariasabban és a legkedvesebben igyekezett viselkedni Nyehljudovval. Megigazította pofaszakállát kabátja gallérján, könnyedén karon fogta Nyehljudovot, s a kijárat felé irányította, miközben megkérdezte: - Szintén távozik, ugyebár?

- Hogyne - felelte Nyehljudov, sietve felöltötte kabátját, és az elnök mellé szegődött.

Kiléptek a vidáman ragyogó napfénybe, s mindjárt hangosabban kellett beszélniük, mert hangjukat elnyomta a kocsik zörgése az útesten.

- Különös helyzet, tetszik tudni - folytatta tehát az elnök emelt hangon -, Maszlova előtt két eshetőség állott: vagy egészen enyhe büntetés, börtön, amelybe beszámított volna a vizsgálati fogság, sőt esetleg csak fogház... vagy pedig kényszermunka. Középút nincs. Ha a határozatban benne foglaltatott volna ez a kifejezés: „gyilkos szándék nélkül”, akkor az enyhébbik eset következik be.

- Megbocsáthatatlan mulasztást követtem el - mondta Nyehljudov.

- Nos, ezen múlt az egész - mondta mosolyogva az elnök, és órájára pillantott.

Már csak háromnegyed óra volt hátra a végső időpontig, amelyet a svájci nevelőnő a levelében kitűzött.

- Forduljon ügyvédhez, ha úgy gondolja. Jogcímet kell találni az ítélet megsemmisítésére. Jogcímet mindig lehet találni. A Dvorjanszkájára. - fordult a kocsishoz -, harminc kopejka, sohasem fizetek többet.

- Tessék parancsolni, excellenciás uram.

- Tiszteletem. Ha bármiben állhatok szolgálatára: Dvornyikov házában lakom, a Dvorjanszkáján, könnyű megjegyezni.

Nyájasan köszönt s elhajtatott.

25

Beszélgetése az elnökkel meg a friss levegő kissé megnyugtatta Nyehljudovot. Most már úgy képzelte, hogy aggodalmait túlzottak voltak, alighanem a szokatlan körülmények között eltöltött délelőtt okozhatta túlérzékenységet.

„Tagadhatatlanul bámulatos, megdöbbentő összetalálkozás. Meg kell tennem minden tőlem telhetőt sorsa könnyítésére, mégpedig minél előbb. Most mindjárt. Igen, ott helyben, a bíróságon megtudakolom, hol lakik Fanarin vagy Mikisin.” Hirtelenében ez a két neves ügyvéd jutott eszébe.

Visszament a bíróságra, letette kabátját és felment a lépcsőn. Az első folyosón összetalálkozott Fanarinnal. Megállította és azt mondta, volna egy ügye a számára. Fanarin ismerte Nyehljudovot látásból és névről, és sietett kijelenteni, hogy örömet áll rendelkezésére. - Igaz, hogy fáradt vagyok... de ha nem tart nagyon soká, adja elő most mindjárt; menjünk be ide.

És Fanarin valami helyiségbe vezette be Nyehljudovot - valószínűleg az egyik bíró szobájába. Leültek az asztal mellé.

- Nos, miről van szó?

- Mindenekelőtt arra szeretném megkérni - kezdte Nyehljudov -, hogy senki se tudjon róla, hogy nekem részem van ebben az ügyben.

- Kérem, ez csak természetes. Egyszóval?

- Az előbb esküdtszéki tárgyaláson vettem részt, és egy nőt kényszermunkára ítéltünk... ártatlanul. Nyomja a lelkiismeretemet.

Nyehljudov váratlanul elpirult, szava elakadt.

Fanarin szeme egyet villant, azután megint leszegte tekintetét, és tovább hallgatta Nyehljudovot. Csak ennyit szólt:

- Nos?

- Elítéltünk egy ártatlan nőt, szeretném megsemmisíttetni az ítéletet, és a legfelsőbb fórum elé vinni.

- A szenátus elé - helyesbített Fanarin.

- Arra szeretném kérni, vállalja el az ügyet.

Nyehljudov minél gyorsabban túl akart esni a dolog legkínosabb részén, s ezért pirulva hozzátette:

- A honoráriumot, a költségeket, akármennyi is, magamra vállalom.

- Efelől majd megegyezünk - válaszolt az ügyvéd, megmosolyogva Nyehljudov járatlanságát.

- Tehát miről van szó?

Nyehljudov előadta az egész történetet.

- Rendben van, holnap megnézem az aktát; holnapután... vagy nem, inkább csütörtökön jöjjön el hozzám este hat órakor, akkor megmondom a választ. Helyes? Akkor most menjünk, még dolgom van itt a bíróságon.

Nyehljudov elkészönt és kiment.

Beszélgetése az ügyvéddel, az a tény, hogy máris lépéseket tett Maszlova érdekében, még jobban megnyugtatta. Kilépett az utcára; gyönyörű idő volt, kedvtelve szívta be a tavaszi levegőt. Bérkocsisok kínálgatták szolgálatukat, de Nyehljudov gyalogosan indult el. Nyomban megrohanták az emlékek és a gondolatok, mindegyre Katyusa járt az eszében, meg az, hogy hogyan viselkedett a lánnyal. Elfogta a csüggedés, és egyszerre mindent sötét színben látott. „Nem, ezen majd később gondolkodom - korholta magát -, most el kell terelnem gondolataimat délelőtti riasztó élményeimről.”

Eszébe jutott Korcsaginék ebédmeghívása. Megnézte az órát: még nincs késő, még idejében odaérhet. Lóvonat szaladt el mellette csengetve. Nyehljudov futva megindult, s felugrott rá. A téren leszállt, elegáns bérkocsiba ült, és tíz perccel később már megállt Korcsaginék palotájának feljárója előtt.

26

- Parancsoljon, főméltóságú uram! Már várják odafenn - köszöntötte Korcsaginék barátságos, kövér portása, és kitárta előtte a palotának angol csuklópántokon nesztelenül nyíló tölgyfakapuját. - Éppen ebédelnek. Meghagyták, hogy a főméltóságú úron kívül senkit se eresszek föl.

Azzal odament a lépcsőhöz és felcsöngetett.

- Vendég van? - kérdezte Nyehljudov, s levetette kabátját.

- A családon kívül csak Koloszov úr meg Mihail Szergejevics - válaszolt a portás.

A lépcső tetejéről fehér kesztyűs, frakkos, jóképű lakáj nézett le.

- Tessék parancsolni, főméltóságú uram - szólt. - A főméltóságú hercegnő meghagyta, hogy azonnal jelentsem a főméltóságú urat.

Nyehljudov felment a lépcsőn, és a pompás, tágas, jól ismert termen át belépett az ebédlőbe. Ott az asztal körül már együtt ült az egész család, Szofja Vasziljevna, az anyahercegné kivételével, aki sohasem hagyta el szobáját. Az asztalfőt az öreg Korcsagin foglalta el, balján háziorvosa ült; jobbján pedig a vendég: Ivan Ivanovics Koloszov, azelőtt a kormányzóság nemesi marsallja, most pedig a bank igazgatósági tagja és Korcsagin liberális eszmetársa; tovább az asztal baloldalán Miss Reder foglalt helyet, Missie négyesztendős kishúgának nevelőnője, és maga a kislány; jobbról, szemben velük, Petya, Missie hatodik gimnazista öccse, Korcsaginék egyetlen fia - az ő vizsgái kedvéért maradt az egész család a városban -, s mellette házitanítója, egy diák; azután ismét bal felől egy Katyerina Alekszejevna nevezetű, negyvenéves aggszűz, aki közismert szlavofil volt, vele átellenben, az asztal jobb felén Mihail Szergejevics Tyelegin, vagy - ahogy általában szólították - Misa, Missie unokabátyja; végül, az asztal végén, maga Missie és mellette egy érintetlen teríték.

- Á, remek, hogy megjött. Még csak a halnál tartunk - üdvözölte az öreg Korcsagin. Nehezen, óvatosan rágott hamis fogsorával, s a vendégre emelte vörös, gyulladt szemét, melynek szemhéja egyáltalában nem volt látható. - Sztjepan - szólt oda teli szájjal a kövér, méltóság-teljes főkomornyiknak, s szemével az érintetlen terítékre mutatott. Noha Nyehljudov jól ismerte az öreg Korcsagint, s már gyakran látta étkezés közben, most mégis különösen kellemetlennek találta piros arcát, élveteg, csámcsogó száját a mellényébe túrt asztalkendő fölött, egész elhájasodott tábornoki alakját. Önkéntelenül eszébe jutott mindaz, amit ennek az embernek a kegyetlenkedéseiről hallott: kormányzó korában embereket vesszőztetett, sőt akasztatott - ég tudja, miért, hiszen gazdag és előkelő családból származott, s nem volt rá szüksége, hogy érdemeket szerezzen.

- Rögtön hozzák, főméltóságú uram - felelt Sztjepan. Az ezüsttel dúsan megrakott pohárszékéből nagy merőkanalat vett elő, s intett a jóképű, pakompartos lakájnak, aki nyomban igazgatni kezdte a Missie mellett levő érintetlen terítéket s a fölébe tett, művészien hajtogatott, keményített és címeres asztalkendőt.

Nyehljudov körüljárta az asztalt, mindenkivel kezet fogott. Az öreg Korcsagint meg a hölgyeket kivéve mindenki felállt, amikor odalépett hozzájuk. És Nyehljudov most különösen kellemetlennek és nevetségesnek érezte ezt a ceremóniát, hogy körüljárja az asztalt, és sorra kezet szorít olyan emberekkel, akiknek nagy részével két szónál többet nem váltott még életében. Bocsánatot kért, amiért elkésett, és le akart ülni az üres helyre az asztal végén, Missie és Katyerina Alekszejevna közé, de Korcsagin ragaszkodott hozzá, hogy ha már vodkát nem iszik, legalább kapjon be valamit a zakuszkás asztalnál, amelyen homár, kaviár, sajt, hering kellett magát. Nyehljudov maga sem sejtette, hogy annyira megéhezett, de amikor megízlelte a sajtot, kenyeret, nem tudta abbahagyni és mohón evett.

- Nos, aláásták a társadalom alapjait? - kérdezte Koloszov. Ironikusan alkalmazta a reakciós napilapok szólamát, amelyet az esküdtbíráskodás ellen szoktak használni. - Felmentették a bűnösöket, elítélték az ártatlanokat, ugyebár?

- Aláásták az alapokat... aláásták az alapokat... - ismételte az öreg herceg hahotázva. Határtalanul tisztelte liberális barátja és fegyvertársa tudását, elmeélet.

Nyehljudov - megkockáztatva, hogy udvariatlannak tartják - egy árva szóval sem válaszolt Koloszovnak, hanem még mindig sajtot rágva, leült párolgó levese elé.

- Hagyják legalább nyugodtan enni - szólt Missie mosolyogva, s azzal, hogy nem tette hozzá: „Dmitrij Ivanovicsot”, ismét hangsúlyozta kettejük bizalmas viszonyát.

Koloszov eközben hangosan, élénken beszélt el egy szerinte felháborító cikk tartalmát, amely az esküdtbíráskodást támadta. Mihail Szergejevics, Korcsaginék unokaöccse, élénken helyeselt, s elmondta egy másik cikk tartalmát, amelyet ugyanabban a lapban olvasott.

Missie, mint mindig, nagyon „disztíngvált” volt, és remekül - diszkrét és észrevehetetlen eleganciával - volt öltözve. Megvárta, míg Nyehljudov lenyeli a sajtot, s csak azután fordult hozzá kérdéssel:

- Nagyon fáradt és éhes, ugye?

- Ó nem, egyáltalában nem. És maga? Elmentek a kiállításra?

- Nem, máskorra halasztottuk. Hanem teniszezni voltunk Szalamatovéknál. Mr. Crooks csakugyan remekül játszik.

Nyehljudov azért jött, hogy elszórakozzék, s Korcsaginék házában mindig jól érezte magát; nemcsak a fényűző jólét légköre tette ezt, amely mindig kellemesen hatott érzékeire, hanem főként a finom és tapintatos hízelgésnek az az atmoszférája, amellyel Korcsaginék szinte észrevétlenül körülvették. Ma azonban - különös dolog - mindent gyűlöletesnek érzett ebben a házban, a portástól, a széles lépcsőtől, a virágoktól, a díszesen terített asztaltól meg a lakájoktól kezdve egészen Missie-ig, akit bájtalannak és affektálnak talált. Kellemetlen volt Koloszov önérzetes beszédmódja, elcsépett liberális frázisai, kellemetlen volt az öreg Korcsagin bikaképe, döllyfős, érzéki arca, kellemetlenek voltak a szlavofil Katyerina Alekszejevna francia közbeszólásai, kellemetlen volt a nevelőnő meg a házitanító feszélyezett arckifejezése, és főleg kellemetlen volt az a bizalmaskodó hang, ahogyan Missie a neve említése nélkül beszélt róla... Nyehljudov Missie-ről alkotott véleménye mindig két ellentét között ingadozott: hol csupa szépet látott benne, mint amikor az ember holdfényben vagy félig lehunytt szemmel néz valakit; olyankor üdének, gyönyörűnek, okosnak, természetesnek látta a leányt... hol pedig mintha kíméletlen déli verőfény világítaná meg, egyszerre meglátta - lehetetlenség volt meg nem látnia - mindazt, ami hiányzott belőle. Ma történetesen ilyen napja volt. Látta a kezdődő ráncokat arcán, látta felgöndörített haját, csontos könyökét és főleg - látta hüvelykujja széles, lapos körmét, amely szakasztott olyan volt, mint apjáé.

- Hallatlanul unalmas játék a tenisz - jegyezte meg Koloszov. - Mennyivel mulatságosabb volt a méta, amit mi játszottunk gyermekkorunkban.

- Ó nem, csak még nem próbálta, Ivan Ivanovics. A tenisz rém érdekes játék - felelte rá Missie, s a „rém” szót különösen affektáltan ejtette ki, legalábbis Nyehljudov úgy találta.

Általános vita kezdődött, amelyben Mihail Szergejevics és Katyerina Alekszejevna is részt vett. Csak a nevelőnő, a házitanító meg a gyerekek hallgattak, s szemlátomást unatkoztak.

- Örökké vitatkoznak! - mondta az öreg Korcsagin hahotázva. Kivette az asztalkendőt mellénye kivágásából, nagy robajjal hátratulolta székét - azt nyomban elkapta az egyik lakáj -, s felállt az asztaltól.

Utána felálltak a többiek is, egy kis asztalhoz léptek, amelyre öblítőedények voltak kikészítve és poharakban langyos, illatos víz; kiöblítették szájukat és folytatták a senkit sem érdeklő társalgást.

- Nincs igazam? - fordult Missie Nyehljudovhoz, ezzel felszólítván őt, csatlakozzék véleményéhez, mely szerint semmiben sem nyilvánul meg olyan világosan az emberek jelleme, mint a játékban. Nyehljudov arcán meglátta azt a komoly, sőt - érzése szerint - elitélő kifejezést, amelytől annyira félt; szeretne volna megtudni, mi idézte fel.

- Igazán nem tudom, sohasem gondolkoztam rajta - felelte Nyehljudov.

- Bemegy a mamához? - kérdezte Missie.

Nyehljudov cigarettát vett elő.

- Hogyne, hogyne - válaszolta olyan hangon, amelyből világosan kiérződött, hogy semmi kedve sincsen bemenni.

Missie szótlanul, kérdőn tekintett reá, és Nyehljudov elszégyellte magát. „Utóvégre nem lehet elmenni valahová vendégségbe, és ott untatni az embereket” - gondolta, s olyan szeretetreméltóan, ahogy csak tőle telt, azt mondta, nagy örömmel bemegy a hercegnéhez, ha hajlandó fogadni.

- De mennyire, nagyon fog örülni. Benn is dohányozhat. Ivan Ivanovics is bement hozzá.

A ház úrnője, Szofja Vasziljevna hercegné, állandóan ágyban feküdt. Már nyolcadik éve fogadta vendégeit fekvő, csipkében-szalagban és bársonyban, aranyozott dísztárgyak, elefántcsont, bronz, lakk meg virág között; nem járt ki, s amint mondani szokta, csupán „barátait” fogadta - vagyis mindenkit, aki véleménye szerint valamiképpen kivált a tömegből. Nyehljudov is e barátok közé tartozott, mert eszes fiatalembernek tartották, mert anyja közeli barátságban volt a Korcsagin családdal, meg azért is, mert szerették volna, ha feleségül veszi Missie-t.

Szofja Vasziljevna szobája a nagy szalon és a kis szalon után következett. A nagy szalonban Missie, aki Nyehljudov előtt haladt, egyszer csak megállt, erélyesen feléje fordult, s egy aranyozott kis szék hátába kapaszkodva, farkasszemet nézett vele.

Missie okvetlenül férjhez akart menni, s Nyehljudovot jó partinak tartotta. Azonfelül tetszett is neki, és hozzászoktatta magát a gondolathoz, hogy a férfi az övé lesz (nem ő a férfit, hanem a férfi az övé), s ezért öntudatlan, de kitartó ravaszsággal, amilyent elmebetegeknél látni leginkább, törtetett célja felé. Most azért állt meg, hogy vallomásra bírja a férfit.

- Látom, hogy valami történt magával - kezdte. - Mi történt?

Nyehljudovnak eszébe jutott Maszlova, elkomorult és elvörösödött.

- Csakugyan történt - válaszolta, mert elhatározta, hogy nem hazudik. - Valami különös, fontos és rendkívüli történt velem.

- Micsoda? Nem mondhatja meg?

- Most nem. Engedje meg, hogy most ne beszéljek róla. Még nem értem rá átgondolni - mondta, és még jobban elpirult.

- Szóval nem mondja el nekem? - Missie arcában megremegett egy izom, a szék, amelybe kapaszkodott, megmozdult.

- Nem, nem mondhatom - felelte Nyehljudov, és érezte, hogy amikor Missie-nek így válaszol, voltaképpen önmagának válaszol, és beismeri, hogy csakugyan valami nagyon fontos történt vele.

- Akkor menjünk.

Missie megrázta fejét, mintha el akarná hessegetni fölösleges gondolatait, és a szokottnál gyorsabb léptekkel megindult a szobákon keresztül.

Nyehljudov úgy látta, mintha a fiatal hercegnő erőszakosan összeszorítaná a száját, hogy elfojtsa könnyeit. Elszégyellte magát, fájt, hogy elszomorította Missie-t, de tudta, hogy a legkisebb gyengeség is vesztét okozhatja - azaz megkötheti őt; ettől pedig mindennél jobban félt. Szótlanul követte Missie-t Szofja Vasziljevna szobájába.

Szofja Vasziljevna befejezte rendkívül finom és rendkívül tápláló ebédjét, amelyet mindig egyedül fogyasztott el, nehogy bárki is meglássa ebben a kevésbé poétikus helyzetben. Heverője mellett kis asztalkán ott állott a feketekávé, amelyhez finom „pajitos” cigarettát szívott. Sovány, csontos, barna nő volt, fekete szemű, lófogú; önmagát még mindig fiatalnak tartotta, s eszerint viselkedett.

Sok mindent beszéltek róla és háziorvosáról. Nyehljudov elfelejtette ezeket a mendemondákat, de most egyszerre eszébe jutottak, s amikor meglátta a hercegné heverője mellett az orvos olajosan fénylő, kettéosztott szakállát, elfogta az undor.

Szofja Vasziljevna mellett az asztalnál, alacsony, puha karosszékben ott ült Koloszov, és feketéjét kevergette. Az asztalkán előtte kis pohár likőr.

Missie Nyehljudovval együtt bement anyjához, de nem maradt benn a szobában.

- Ha a mama elfárad és kikergeti magukat, jöjjenek be hozzám - mondotta Koloszovhoz meg Nyehljudovhoz fordulva olyan hangon, mintha mi sem történt volna közöttük; azzal derűsen mosolyogva, nesztelen léptekkel a vastag szőnyegen kiment a szobából.

- Jó napot, édes barátom, üljön le és meséljen valamit. - Így üdvözölte Nyehljudovot Vasziljevna hercegné, és mosolygott, színlelt, gondosan kidolgozott mosolyával, amely pontosan olyan volt, mint az igazi, és látni engedte csodaszép, művészien elkészített fogsorát, mely pontosan ugyanolyan volt, mint a valódi. - Úgy hallom, búskomoran érkezett a bíróságról? Nem csodálom; nagyon nehéz lehet azt elviselni olyan embernek, akinek szíve van - mondotta franciául.

- Bizony, ez így van - felelte Nyehljudov. - Az ember sokszor érzi a maga... sokszor úgy érzi, hogy nincs joga ítélkezni...

- *Comme c'est vrai*¹⁶ - kiáltott fel a hercegné, mintha megdöbbené Nyehljudov találó észrevétele; ezzel is, szokása szerint, finoman hízelgett vendége hiúságának. - Nos, és hogy halad a képe? - kérdezte azután. - Tudja, mennyire érdekel. Ha nem volnék olyan gyenge, már réges-rég megnéztem volna.

- Teljesen abbahagytam - felelte Nyehljudov szárazon. Most olyan világosan látta Szofja Vasziljevna hízelgésének hamisságát, őszintétlenségét, mint arcának gondosan kendőzött öregségét. Sehogy sem tudott magán annyira uralkodni, hogy kedves legyen hozzá.

- Nagy kár! Tudja, Ivan Ivanovics, maga Repin¹⁷ mondta nekem, hogy határozottan tehetséges - fordult a hercegné Koloszovhoz.

„Hogy nem áttall így hazudni!” - hüledezett magában Nyehljudov egyre jobban elkedvetlenedve.

Miután meggyőződött róla, hogy Nyehljudov rossz kedvében van, és nem lehet kellemes, okos csevegésbe bevonni, Szofja Vasziljevna Koloszovhoz fordult, s véleményét kérdezte egy új színműről - olyan hanghordozással, mintha Koloszov véleménye most majd végképp eloszlathatna minden félreértést, és minden szavát örökre kőbe kellene vésni. Koloszov rossznak tartotta a drámát, és ez alkalmából elmondta véleményét a művészetéről általában. Szofja

¹⁶ Milyen igaz! (francia)

¹⁷ Ilja Jefimovics Repin - világhírű orosz realista festő (1844-1930).

Vasziljevna hercegné több ízben kifejezte bámulatát találó és helyes észrevételei fölött, védelmébe vette a drámaíró, de azután nyomban vagy megadta magát, vagy pedig áthidaló megoldást talált. Nyehljudov nézte és hallgatta őket, de egészen mást látott és hallott, mint ami előtte volt.

Szofja Vasziljevna és Koloszov párbeszédét hallgatva, Nyehljudov először is azt látta, hogy sem az egyiknek, sem a másiknak nincsen semmi köze sem a színműhöz, sem egymáshoz, és ha mégis beszélnek, ezt csupán csak azért teszik, mert étkezés után fiziológiai szükségletnek érzik, hogy nyelvük és torkuk izmait mozgassák; másodszor azt látta, hogy Koloszov, aki egymás után ivott vodkát, bort, likőrt, meglehetősen részeg - nem úgy, mint a muzsik, aki ritkán iszik, s azért gyorsan berúg, hanem úgy, ahogyan az italhoz szokott emberek részegek. Nem tántorgott, nem beszélt összevissza, de azért nem volt normális; izgatott, emelkedett lelkiállapotban volt; harmadszor azt látta Nyehljudov, hogy Szofja Vasziljevna társalgás közben nyugtalanul tekinget az ablak felé, melyen át egy ferde napsugár egyre közelebb ér hozzá, s mindjárt árulón megvilágítja öregségét.

- Milyen igaz - mondta Koloszovnak valamilyen észrevételére, és megnyomta heverője mellett a falon a csengő gombját.

Az orvos ekkor felállt, és otthonosan, egy szót sem szólva, elhagyta a szobát. Szofja Vasziljevna pillantásával kísérte, s közben folytatta a társalgást.

- Eressze le ezt a függönyt, kérem, Filipp - szólt a csengetésére belépő jóképű lakájhoz, és szemével a függönyre mutatott.

- Nem, nem, akármit mond is, van benne valami misztikus, márpedig misztikum nélkül nincsen költészet - mondotta, miközben fél szemével bosszúsan követte a lakáj mozdulatait, s a függöny leeresztését. - Misztikum költészet nélkül: babona, költészet misztikum nélkül pedig... próza - folytatta bánatos mosollyal. Nem vette le szemét a lakájról, aki a függönyt igazgatta.

- Nem azt a függönyt, Filipp... a nagy ablakon - lehelte szenvedően; szemlátomást sajnálta magát az erőfeszítésért, amelybe e szavak kimondása került, s utána megnyugtatóan gyorsan szájához emelte gyűrűktől szikrázó kezével illatos pajtos-át.

A vállas, izmos, szép Filipp könnyedén, mintegy bocsánatkérően meghajolt; erős, domborodó ikrájú lábával puhán lépkedve a szőnyegen, szótlanul és engedelmesen a másik ablakhoz ment, és a hercegné felé tekintve, igyekezett úgy elrendezni a függönyt, hogy egyetlen napsugár se merje úrnőjét háborgatni. De ezúttal sem úgy csinált mindent, ahogyan kellett volna, és az elgyötört Szofja Vasziljevna ismét félbe kellett szakítania fejtegetéseit a misztikumról, és rendre kellett utasítania a nehéz felfogású Filippet, aki olyan kíméletlenül idegesíti őt... Filipp szemében egy pillanatra szikra lobbant fel.

„Ördög tudja, mi kell neked... Valószínűleg ezt mondta magában” - gondolta Nyehljudov, miközben megfigyelte ezt a játékot. De a szép, erős Filipp nyomban legyűrte fellobbanó türelmetlenségét, és engedelmesen végrehajtotta, amit az aszott, erőtlen és minden tekintetben hamis Szofja Vasziljevna parancsolt neki.

- Nem mondom, sok igazság van Darwin tanításában - mondta Koloszov, hátravetette magát alacsony karosszékében, és álmosan pislogott Szofja Vasziljevna felé... - De azért túllépi a megengedett határokat. Igen, túllépi.

- Maga hisz az átöröklésben? - kérdezte Szofja Vasziljevna Nyehljudovtól, mert bosszantotta a férfi hallgatása.

- Az átöröklésben? - ismételte Nyehljudov. - Nem, nem hiszek benne - felelte szórakozottan. Figyelmét abban a pillanatban teljesen lefoglalták a képzeletében felmerülő furcsa látomások. Maga elé képzelte a szép és erős Filippet ősállapotában, és melléje Koloszovot ugyancsak meztelenül, görögdinnye-pocakjával, kopasz fejével és vékony, gyenge, szíjformán fityegő karjaival. Ugyanígy maga elé képzelte Szofja Vasziljevna selyembe-bársonyba burkolt vállait is, amilyenek a valóságban, de ez az elképzelés annyira borzalmas volt, hogy igyekezett elhessegetni magától.

Szofja Vasziljevna végigmérte őt pillantásával.

- No de Missie várja magát - szólta. - Menjen csak be hozzá, el akarja játszani magának Grieg legújabb művét... Nagyon érdekes.

„Semmit sem akar eljátszani. Szofja Vasziljevna hazudik... vajon miért?” - gondolta Nyehljudov, de azért felállt, s búcsúzóul megszorította Szofja Vasziljevna gyűrűkkel borított, átlátszó, csontos kezét.

A nagy szalonban Katyerina Alekszejevna jött vele szemben, és megszólította:

- Úgy látom, esküdti kötelezettségei nyomasztóan hatnak önre? - mondta szokása szerint franciául.

- Igen, bocsásson meg, rossz kedvemben vagyok, és úgy érzem, nincs jogom ezzel másokat untatni - felelte Nyehljudov.

- Miért rosszkedvű?

- Engedje meg, hogy ezt ne mondjam el - válaszolta Nyehljudov, s kalapja után nézett.

- Emlékszik, egy időben mindig azt hajtogatta, hogy mindig az igazat kell mondani, és mindannyiunknak kíméletlen igazságokat vagdosott a fejéhez. Hát most miért nem akarja megmondani az igazat? Emlékszel, Missie? - fordult Katyerina Alekszejevna Missie-hez, aki időközben belépett a szobába.

- Azért, mert az játék volt - felelte Nyehljudov komolyan. - Játékban lehet igazat mondani. De a valóságban olyan alávalók vagyunk, azaz hogy én olyan alávaló vagyok, hogy semmi esetre sem mondhatom meg az igazat.

- Ne helyesbítsen, inkább mondja meg, hogy mennyiben vagyunk mi olyan alávalók - vágott vissza Katyerina Alekszejevna játékosan, mintha észre sem venné, Nyehljudov mennyire komolyan beszél.

- Nincs nagyobb hiba, mint beismerni, hogy az ember rosszkedvű - jegyezte meg Missie. - Én sohasem vallom be magamnak, ha rossz kedvem van, és ezért mindig jókedvű vagyok. Jöjjön, menjünk be hozzám. Majd igyekezzünk elhessegetni a *mauvaise humeur*-jét.¹⁸

Nyehljudov olyasformán érezte magát, mint a ló, amikor megveregetik a nyakát, hogy rátegyék a zabolát és befogják. Márpedig neki most még kevésbé volt ínyére, mint valaha, hogy befogják.

Kimentette magát, hogy haza kell sietnie és elbúcsúzott. Missie a szokottnál hosszabban szorongatta kezét.

- Ne felejtse el, hogy ami magának fontos, az fontos a barátainak is - mondta. - Holnap eljön?

¹⁸ Rosszkedv. (francia)

- Nem hiszem - felelte Nyehljudov és szégyenkezett; maga sem tudta, őmiatta-e vagy önmaga miatt. Elpirult és gyorsan kiment a szobából.

- Mi lelte? *Comme cela m'intrigue*¹⁹ - mondta Katyerina Alekszejevna, amikor Nyehljudov elhagyta a szobát. - Feltétlenül meg kell tudnom. Alighanem valami *affaire d'amour-propre*: *il est très susceptible, notre cher Mitya*²⁰.

„*Plutôt une affaire d'amour sale*”²¹ - szeretne volna mondani Missie, de mégsem mondta ki; maga elé meredt, s arra most egészen más volt, mint amikor Nyehljudovra nézett - egészen kihamvadt. De még Katyerina Alekszejevna előtt sem akarta kiejteni ezt az ízléstelen szójátékot, s csak ennyit mondott:

- Mindegyikünknek vannak jó és rossz napjai.

„Talán ő is megcsal? - gondolta magában. - Ez aljasság volna azután, ami köztünk volt.”

Ha meg kellett volna magyaráznia, mit ért e szavakon: „azután, ami köztünk volt” - nem tudott volna semmi határozottat mondani, mégis érezte, tudta, hogy Nyehljudov kecssegett, sőt úgyszólván eljegyezte őt. Mindez nem kimondott szavakban történt, hanem pillantásokkal, mosolyokkal, célzásokkal, elhallgatásokkal. De Missie Korcsagina mégis a magáénak érezte a férfit, s nehezebbre esett volna lemondani róla.

28

Nyehljudov gyalog ment haza az ismerős utcákon. „Szégyenletes és alávaló, alávaló és szégyenletes” - zakatolt benne. A nyomasztó érzés, amely Missie-vel való szóváltása alatt erőt vett rajta, nem hagyta el egy pillanatra sem. Formálisan - ha ezt így ki lehet fejezni - igaza volt a lánnyal szemben: nem ígért neki semmit, ami megkötötte volna kezét, nem tett neki házassági ajánlatot; de lényegileg - ezt érezte - mégiscsak hozzáláncolta magát, ígéretet tett neki, holott most már teljes bizonyossággal tudta, hogy nem veheti feleségül. „Szégyenletes és alávaló, alávaló és szégyenletes” - ismételte magában, s ezt már nemcsak Missie-hez való kapcsolatára értette, hanem egész életére. „Minden szégyenletes és alávaló” - gondolta, mikor belépett háza kapuján.

- Nem vacsorázom - vetette oda Kornyejnek, a lakájnak, aki követte az ebédlőbe. Az asztalon teríték, tea várt rá. - Elmehet.

- Igenis - mondta Kornyej, de nem ment ki, hanem nekiállt leszedni az asztalt. Nyehljudov ránézett, és hirtelen megharagudott rá. Azt kívánta volna, hogy hagyjanak neki békét, és úgy érezte, mindenki csak azért sűrűg körülötte, hogy terhére legyen. Amikor Kornyej végre kiment az edénnyel, Nyehljudov odalépett a szamovárhoz, hogy felöntse a teát, de meghallotta Agrafena Petrovna lépteit, és - hogy ne találkozzék vele - kisietett a szalonba, és becsukta maga mögött az ajtót. Ebben a szobában halt meg három hónappal ezelőtt az édesanyja. Egy-egy tükörelenzős lámpa világította meg benne Nyehljudov apjának és anyjának arcképét. Amikor Nyehljudov most belépett ebbe a szobába, eszébe jutott, hogy az utolsó időben milyen

¹⁹ Mennyire ingerli a kíváncsiságomat! (francia)

²⁰ Alighanem valami becsvágy kérdés: nagyon érzékeny a mi drága Mityánk. (francia)

²¹ Talán inkább valami „becstelen vágy” - Körülbelül így lehet visszaadni a francia szójátékot, amelyet a „becsvágy” és a „piszkos, alantas szerelem” szavakkal fejez ki Tolsztoj. (francia)

viszony volt közte meg édesanyja között, és ezt a viszonyt természetellenesnek, utálatosnak találta. Ez is szégyenletes és alávaló volt. Emlékezett rá: a hercegné betegségének utolsó idejében egyenesen kívánta anyja halálát. Önmagának azt hazudta, azért kívánja ezt, hogy édesanyja megváltódjék szenvedéseitől, de valójában azért kívánta, hogy ő maga megszabaduljon anyja szenvedéseinek látásától.

Szeretett volna jó emlékeket felidézni önmagában anyjáról, s azért felnézett arcképére, melyet ötezer rubelért készített egy híres festő. Mélyen kivágott, fekete bársonyruhában ábrázolta a hercegnét, s látszott, hogy különös kedvteléssel festette meg a hölgy keblét, a két melle közötti bemélyedést, a vakító, gyönyörű vállat, nyakat. Ez aztán már végképp szégyenletes és alávaló volt. Volt valami szentségtörően gyalázkodó és fertelmes ebben a portréban, amely édesanyját szépsége teljében, félmeztelenül ábrázolta - annál is fertelmesebb, mert három hónappal ezelőtt ugyanebben a szobában feküdt ugyanez az asszony múmiává aszva, s a szobát, sőt az egész házat megtöltötte fojtogató, szörnyű szagával, amelyet semmivel sem lehetett elnyomni. Mintha még most is orrában érezné ezt a szagot. Az is eszébe jutott, hogy anyja egy nappal halála előtt kiaszott, megfeketült kezébe fogta fia erős, fehér kezét, a szemébe nézett, és így szólt: „Ne ítélj el, Mitya, ha valamit rosszul csináltam.” És szenvedéstől megfakult szeme megtelt könnyel. „Micsoda fertelem!” - mondta magában Nyehljudov, és egy utolsó pillantást vetett a diadalmasan mosolygó, márványkeblű és hókarú hölgyre a képen. Az a mélyen kivágott ruha eszébe juttatott egy másik fiatal nőt, akit a napokban szintén félmeztelenül látott. Missie volt az; valami ürüggyel meghívta magához Nyehljudovot egyik este, hogy bemutassa neki báli ruháját, amelyben estélyre készült. Undorodva gondolt vissza Missie szép vállára, karjára. És az az állati, durva, rossz múltú apa, és a *bel esprit*²² kétes hírnevében álló anya... Mindez undorító volt és ugyanakkor szégyenletes. Szégyenletes és alávaló, alávaló és szégyenletes.

„Nem, nem - gondolta -, szabadulnom kell. Meg kell szabadulnom mindezekről a hazug kapcsolatokról Korcsaginékkal, Marja Vasziljevna-val, az örökségemmel, minden egyébbel... Igen, szabadulni, szabadon lélegzeni. Elutazom külföldre, Rómába, festeni fogok...” Eszébe jutottak kételyei tehetségét illetően. „Mindegy, a fő, hogy szabadon tudjak lélegzeni. Elutazom előbb Konstantinápolyba, onnan Rómába, megszabadulok az esküdszéktől... És elintézem ezt a dolgot az ügyvéddel.”

És abban a pillanatban hihetetlenül elevenen megjelent előtte a bandzsál, fekete szemű, rabruhás fiatal nő képe. Hogy sírt, amikor még meg akarták hallgatni az utolsó szó jogán! Hogy elhomályosítsa magában ezt a képet, gyorsan elnyomta a hamutartóban cigarettája végét, másikra gyújtott, és fel-alá járkált a szobában. Egymás után éledtek újra benne a Katyusával eltöltött percek. Visszaemlékezett utolsó találkozásukra, az állati, érzéki szenvedélyre, amely akkor úrrá lett fölötte, a csalódásra, melyet érzett, amikor vágya kielégült. Visszaemlékezett a hajnali misére, Katyusa kék szalagos fehér ruhájára. „Hiszen én szerettem azt a lányt, igazán szerettem, tiszta, jó szerelemmel szerettem azon az éjszakán, és még előbb is, hogy szerettem, amikor a nyarat nénjeimnél töltöttem, és a dolgozatomat írtam!” Visszagondolt önmagára, amilyen akkor volt. Megcsapta annak az üdeségnek, fiatalságnak, romlatlan életörömnak az emléke, és gyötrő bűbánát fogta el.

Iszonyatos volt a különbség a között, aki akkor volt, s a között, aki ma: legalább ugyanakkora, ha nem nagyobb, mint a között a Katyusa közt a hajnali misén, meg a részeg kereskedővel duhajkodó prostituált között, akit aznap elítéltek. Nyehljudov akkor bátor és szabad ember volt, végtelen lehetőségek nyíltak előtte; most pedig körös-körül behálózta egy ostoba, üres,

²² Széplélek. (francia)

céltalan, hiú élet, amelyből nem látott menekvést, sőt - mi tagadás -, részben maga sem akart menekülni. Eszébe jutott, milyen büszke volt valaha őszinteségére, szabályként tűzte ki maga elé, hogy mindig igazat mond, és csakugyan igazmondó volt is; most pedig fuldoklik a hazugságban - a legszörnyűbb hazugságban: abban, amelyet minden ismerőse, egész környezete igazságnak tart. És ebből a hazugságból nem volt kivezető út - legalábbis ő nem látott kivezető utat. Beleragadt, hozzászokott, kéjesen fetrengett benne.

Hogyan bogozza ki kapcsolatát Marja Vasziljevna-val, Marja Vasziljevna férjével olyan módon, hogy ne kelljen szégyellnie az asszony férjének, gyermekeinek a szemébe nézni? Hogyan oldja meg Missie-vel való kapcsolatát hazugság nélkül? Hogyan bonyolódják ki abból az ellentmondásból, hogy jogtalannak ismeri el a földtulajdont, s ugyanakkor anyjától örökölt földbirtokainak jövedelméből él? Hogyan tegye jóvá Katyusa ellen elkövetett bűnét? Nem hagyhatja annyiban. „Nem hagyhatom cserben a nőt, akit valamikor szerettem, nem érhetem be annyival, hogy fizetek az ügyvédnek, s ezen az áron megmentem a kényszermunkától, amelyre amúgy sem szolgált rá. Nem válthatom meg pénzen a bűnömet, mint ahogyan akkor hittem, amikor pénzt adtam neki, s úgy éreztem, megtettem, ami a kötelességem.”

És újra élte azt a percet, amikor utolérte Katyusát a folyosón, keblébe dugta a pénzt és elszaladt. „Jaj, az a pénz! - gondolta iszonyodva, s ugyanaz az undor és riadalom támadt fel benne, mint abban a pillanatban. - Jaj, jaj, micsoda alávalóság! - szólalt meg hangosan, akárcsak akkor. - Semmirekellő gazember, aki ezt meg tudta tenni! És én, én vagyok az a semmirekellő gazember! - mondta fennhangon. Aztán megállt a szoba közepén: - De hát vajon csakugyan... csakugyan gazember volnék? Mi egyéb? - adta meg mindjárt önmagának a feleletet. - De talán ez az egyetlen? - folytatta önmaga leckéztetését. - Hát Marja Vasziljevna-val meg a férjével nem viselkedtél aljasul, szégyenletesen? És az örökség? Azzal az ürüggyel, hogy anyádtól kapod a pénzt, élvezed a gazdagságnak minden előnyét, holott tudod, hogy jogtalan? És egész henye, züllött életed! És mindennek megkoronázása, ahogyan elbántál Katyusával. Alávaló gazember! Gondoljanak rólam az emberek, amit akarnak; őket áltathatom, de önmagammat nem áltathatom!”

És hirtelen ráeszmélt, hogy amikor az utóbbi időben annyira utálta az embereket, s főként aznap, amikor annyira utálta az öreg Korcsagint, Szofja Vasziljevna-t, Missie-t, Kornyejt - akkor tulajdonképpen önmagát utálta. És - különös! - ebben a felismerésben, önmaga aljasságának felismerésében volt valami fájó, és ugyanakkor mégis valami megnyugtató és boldogító.

Nyehljudovval nem először esett meg életében az, amit ő „lelki tisztogatás”-nak nevezett. Azt az állapotot nevezte így, amikor - néha hosszú idő elteltével - egyszerre úgy érezte, hogy lelki élete pang, sőt néha egészen kihagy, s olyankor hozzálátott, hogy kitakarítsa azt a sok szemetet, hordalékot, amely lelkében felhalmozódott, s ezt a pangást okozta.

Az ilyen felbuzdulások után szabályokat állított fel, s eltökélte, hogy most már mindhalálig azok szerint fog élni; naplót írt és új életet kezdett, abban a reményben, hogy soha többé nem lesz hűtlen ahhoz, amit vállalt - *turning a new leaf*²³, ahogyan ezt önmagában hívta. De a földi hívságok minden alkalommal újra elcsábították, maga sem vette észre, s ismét elbukott, gyakran még mélyebbre, mint ahogyan azelőtt volt.

Életében többször esett meg vele ilyen megtisztulás és fölemelkedés, először akkor, amikor a nyarat néneinél töltötte. Az volt mind közül a legerősebb, leglelkesebb felbuzdulása, hatása is meglehetősen soká eltartott. Hasonló felbuzdulás eredményeképpen hagyta ott közhivatalnoki tisztségét, s lépett háború idején katonai szolgálatba, életét akarván áldozni hazájáért. Ez alka-

²³ Új lapot kezd. (angol)

lommal azonban nagyon hamarosan bekövetkezett a bemocskolódás. A következő felbuzdulás akkor történt, amikor otthagyta a katonaságot, külföldre ment és festészettel kezdett foglalkozni.

Attól fogva az esküdtszéki tárgyalás napjáig hosszú idő telt el lelki tisztogatás nélkül, ezért még sohasem jutott el a bemocskolódásnak erre a fokára, még sohasem tátongett ekkora ellentét a közt, amit lelkiismerete követelt és a közt, ahogyan élt - és Nyehljudov megborzadt az ellentét láttán.

Az ellentét akkora volt, a bemocskolódás foka olyan iszonyú, hogy az első perc kétségbeesésében kételkedett a megtisztulás lehetőségében. „Hányszor megpróbáltál már jobba, tökéletesebbé lenni, és nem sikerült - szólalt meg lelkében a kísértő szava - minek próbálnád meg még egyszer? Nemcsak te vagy ilyen... ilyen az élet”. Így beszélt ez a hang. De a szabad, szellemi lény, amely az egyetlen igaz, az egyetlen hatalmas, az egyetlen örök az emberben - már fölébredt Nyehljudovban. És Nyehljudov nem tehetett egyebet: hinnie kellett neki. Akármilyen óriási volt az ellentét a között, ami volt, s ami lenni akart - az az ébredező lelki ember nem ismert lehetetlenséget.

„Széttépem ezt a hazugságszövevényt, ami megköt, bármi áron is, de széttépem, megvallok mindent, és mindenkinek megmondom az igazat, és az igazat fogom cselekedni - mondta önmagának elszántan, fennhangon. - Megmondom Missie-nek az igazat, hogy züllött ember vagyok, és nem vehetem feleségül, hiába hitegettem; megmondom Marja Vasziljevna-nak (ez a nemesi marsall felesége volt)... de nem, öneki nincs mit mondanom, megvallom a férjének, hogy alávaló fráter vagyok, és felszarvaztam őt; és az örökségemet is úgy intézem el, hogy megmondom az igazat. És Katyusának is megmondom, hogy alávaló gazember vagyok, bűnt követtem el vele szemben, és minden tőlem telhetőt megteszek, hogy könnyítsek sorsán. Igen, elmegyek hozzá, és megkérem, bocsásson meg nekem. Igen! Bocsánatot fogok tőle kérni, úgy, ahogyan a gyermekek kérnek bocsánatot.”

Megállt:

„Feleségül veszem, ha kell.”

Megállt, összetette két kezét, mint kicsi korában, fölemelte tekintetét és megszólalt, egy ismeretlen valakihez intézve szavait:

- Uram! segélj, taníts meg engem, jer és szállj belém, és tisztíts meg engem minden mocsoktól!

Imádkozott, arra kérte Istent, segítse meg, költözzék beléje és tisztítsa meg; s miközben ezért könyörgött, már meg is történt az, amit kért. A benne élő Isten fölébredt tudata mélyén. Nyehljudov egynek érezte magát vele, s ezért nemcsak szabadságot, erőt, életörömet érzett, hanem megérezte a jónak minden hatalmát. Képesnek érezte magát minden jóra, a legjobbra, amit csak ember megcselekedhet.

Szeme megtelt könnyel, amikor ez történt vele; jó és rossz könnyek voltak ezek: jók, mert az öröm könnyei voltak, hogy fölébredt benne az annyi évig szendergő lelki ember; és rosszak, mert a meghatottság könnyei voltak, meghatódott önmagán, önnön jóságán.

Melege lett. Az ablakhoz lépett és kinyitotta. Az ablak a kertre nézett. Holdas, friss, csendes éjszaka volt, az utcán kerekék zörgése hallatszott, majd az is elcsöndesedett. Éppen az ablak alatt magas topolyafa még lombtalan ágainak árnyéka feküdt, cifra tekervényeivel pontosan rajzolódott ki a tisztán felsepert homokon. Balra a fészerteteje fehérnek tetszett a ragyogó holdfényben. Előtte pedig, a fák összefonódó ágai mögött a kerítés árnya feketéllett. Nyehljudov elnézte a holdvilágban fürdő kertet, a tetőt meg a topolya árnyékát, beszívta az éltető friss levegőt.

„Jaj de nagyszerű! Istenem, be gyönyörű, be nagyszerű!” - mondotta arra, ami a lelkében élt.

Maszlova csak este hat órakor ért vissza zárkájába, holtfáradtan; fájt a lába a szokatlan tizenöt versztától, amelyet a kövezeten kellett megtennie, s azonfelül lesújtotta a váratlanul szigorú ítélet. Meg éhes is volt.

Amikor a tárgyalás első szünetében az örök mellette kemény tojáást, kenyeret falatoztak, összefutott a nyála, s érezte, hogy nagyon megéhezett; de megalázónak tartotta volna, hogy enni kérjen tőlük. Azután eltelt további három óra, s már nem érzett éhséget, csupán gyengeséget. Ebben az állapotban érte a váratlan ítélet. Az első percben azt hitte, rosszul hallotta, nem hitt fülének, sehogy sem tudta magát elképzelni fegyencnek. Amikor azután meglátta az esküdtek nyugodt, tárgyilagos arcát - akik egészen természetesnek fogták fel ezt az ítéletet - elfogta a felindulás és felsikoltott, hogy ártatlan. Amikor azt is észrevette, hogy kiáltását is úgy fogadják, mint valami természetes, cseppet sem meglepő jelenséget, ami nem változtat a dolgon, akkor sírva fakadt, mert megérezte, hogy alá kell magát vetnie annak a kegyetlen és döbbenetes igazságtalanságnak, amelyet ellene elkövettek. Különösen az döbbenetette meg, hogy férfiak ítélték el ilyen kegyetlenül - még hozzá nem is öreg, hanem fiatal férfiak, akik mindig olyan kedvesen néztek reája. Az egyiket közülük - a fiatal helyettes ügyészt - már egészen más hangulatban is látta. Mialatt a vádlottak szobájában ült, a tárgyalás megkezdése előtt meg a szünetekben is észrevette, hogy a férfiak - mintha valami más fontos ügyben járnának - minduntalan elhaladnak a szoba ajtaja előtt, vagy pedig be-bemennek a szobába csak azért, hogy őt jobban szemügyre vehessék. És most ugyanezek a férfiak egyszerre csak, nem tudni miért, kényszermunkára ítélik őt, pedig teljesen ártatlan abban, amivel vádolták. Jó ideig sírt, de azután elhallgatott, és tompán, fásultan üldögélt a vádlottak szobájában, várva, hogy visszavigyék a fogházba. Csak egy vágya volt: rágyújtani. Ebben az állapotban találta őt Bocskova és Kartyinkin, akiket az ítélethozatal után ugyanabba a szobába vezettek. Bocskova nyomban rátámadt Maszlovára és fegyencnek, börtöntölteléknek csúfolta.

- No, most aztán megkapod a magadét! Hiába esküdtél, nem menekültél, te utolsó! Amit érdemeltél, azt kaptad. Szibériában majd leszokol a cicomáról.

Maszlova mozdulatlanul ült, két kezét köntöse ujjába rejtve, s fejét mélyen lehajtva merően bámult a piszkos padlóra, két lépésnyire maga elé. Csak ennyit mondott:

- Nem bántlak benneteket, ti se bántsatok engem. Hisz én sem bántlak - ismételte néhányszor, azután végképp elhallgatott. Csak akkor élénkült fel kissé, amikor Bocskovát meg Kartyinkint kivezették, és az egyik csendőr bejött, és három rubelt nyomott a markába.

- Te vagy az a Maszlova? - kérdezte. - Nesze, egy hölgy küldi - mondta, miközben odaadta neki a pénzt.

- Miféle hölgy?

- Fogd, és ne kérdezz annyit, majd még beszélgetni fogok itt veletek!

A pénzt Kitajeva küldte. Amikor kiment a tárgyalásról, a terembiztostól megkérdezte, szabad-e valamennyi pénzt eljuttatnia Maszlovához. A terembiztos azt mondta, hogy ez meg van engedve. Kitajeva ekkor lehúzta háromgombos szarvasbőr kesztyűjét párnás, fehér kezéről, selyemszoknyája hátsó ráncaiból előszedte divatos pénztárcáját, kiválasztott a benne levő elég nagy mennyiségű szelvényből (nemrégén vágta le a megkeresett értékpapírokról) egy két és fél rubel értékűt, hozzátett még két húszkopejkás meg egy tízkopejkás pénzdarabot, és átadta a terembiztosnak. A terembiztos odaintette az egyik csendőrt, és az adományozó előtt átadta neki a pénzt.

- Kérem, tessék hiánytalanul átadni - figyelmeztette az őrt Karolina Albertovna.

Az őr megsértődött a szavaiban megnyilvánuló bizalmatlanságon, és azért förmedt rá olyan haragosan Maszlovára.

Maszlova megörült a pénznek, mert lehetővé tette, hogy megszerezze az egyetlen, amire kíváncszott.

„Csak kapnék cigarettát és rágyújthatnék” - sóhajtott, és minden gondolata erre az egy vágyára összpontosult: dohányozni! Annyira vágyott rá, hogy mohón szívta be a levegőt, valahányszor a nyitott ajtón át némi dohányfüst szűrődött ki a folyosóra. De még sokáig kellett várnia, mert a jegyző, akinek el kellett volna bocsátania őt, megfélemlített a vádlottakról, s az egyik ügyvéddel beszélgetésbe, sőt vitába keveredett az elkobzott cikkről.

Végre öt óra tájban elbocsátották, és a két katona - a nyizsnij-novgorodi meg a csuvas - a hátsó kapun át kivezette a bíróság épületéből. Már a kapuban odaadott nekik húsz kopejkát, s megkérte, vegyenek rajta neki két kalácsot meg cigarettát. A csuvas elmosolyodott, amikor átvette a pénzt. „Ne félj, megvesszük” - mondta, és csakugyan becsületesen megvásárolta a két kalácsot meg a cigarettát, és visszaadta Maszlovának a visszajáró pénzt. Útközben nem gyújthatott rá, és így sóvárgása még akkor is kielégületlenül maradt, amikor a börtönhöz érkezett. Éppen amikor a kapuhoz ért, a vasútról vagy száz foglyot hoztak. A kapubejáratban összeakadt velük.

A foglyok - szakállasok és borotvált arcúak, öregek és fiatalok, oroszok és idegenek, némelyiknek fél feje leberetvélva - lábbilincsüket csörgetve megtöltötték az előszobát csoszogással, beszéddel, maró verejtékszaggal. Valahányan elhaladtak Maszlova mellett, mind alaposan megnézték, s egyesek odamentek hozzá, megérintették.

- Tyuhaj, de szemrevaló teremtség - mondta az egyik. - Alázatos tisztelem a nénikének - szólt a másik kacintva. Egy fekete fickó, beretvált tarkója kékbe játszott, sima arcán csak bajuszát hagyta meg, béklyóját csörgetve, bele-belegabalyodva, odaugrott Maszlovához és átnyalábolta.

- Talán bizony nem ismered meg a régi cimborádat? Elég a kényeskedésből! - kiáltotta villogó szemmel, fogcsikorgatva, amikor Maszlova ellökte magától.

- Mit csinálsz, te gazember? - rivallt rá hátulról a helyettes felügyelő.

A fogoly behúzta nyakát, és gyorsan visszaugrott társai közé. A felügyelő most Maszlovának támadt.

- Hát te mit keresel itt?

Maszlova meg akarta volna mondani, hogy a bíróságról hozták vissza, de olyan fáradt volt, hogy lustaságból nem felelt.

- A tárgyalásról jövünk, nagyságos úr - jelentette az egyik fegyveres kísérő; előjött a foglyok mögül és sapkájához emelte kezét.

- No, hát akkor add át az örnek. Micsoda pimaszság!

- Igenis, nagyságos úr.

- Szokolov! Vedd át - kiáltotta a helyettes felügyelő.

A börtönőr odalépett, mérgesen hátba vágta Maszlovát, feléje bökött a fejével, és bevezette a női folyosóra. Ott tetőtől talpig végigtapogatták, megmotozták, s miután nem találtak nála semmit (a cigarettát a kalácsba rejtette), beengedték ugyanabba a zárkába, amelyből aznap reggel elvitték.

A zárka, amelyben Maszlovát tartották, kilenc rőf hosszú, hét rőf széles, hosszúkás, két-ablakos szoba volt, kétharmad részét málladozó kályha és repedezett deszkapriccsek foglalták el. Középen, az ajtóval szemben megfeketedett ikon sötétlett, apró viaszgyertya volt hozzáragasztva, s alatta porlepte szalmavirág csokor. Balra, az ajtó mögött, egy helyütt megfeketedett a padló, s ott búzló csőbör állt. Az ellenőrzés éppen elment, s a nőket már bezárták éjszakára.

Összesen tizenöten laktak a zárkában: tizenkét nő meg három gyermek.

Még egészen világos volt, a priccseken csupán ketten feküdtek: az egyik, aki fejét is letakarta köntösével, azért került a börtönbe, mert nem voltak személyazonossági írásai; ez a nő félkegyelmű volt, és majdnem mindig aludt. A másik, egy tüdőbeteg asszony, lopás miatt volt lecsukva; nem aludt, csak feküdt, köntösét feje alá gyűrve, tágra nyílt szemmel, s erőlködve, nehogy köhögjön, igyekezett legyűrni a torkában bugyborékoló, fojtogató nedveket. Valamennyien hajadonfőtt voltak, s testüket csupán durva vászoning takarta. A többiek közül néhányan a priccsen ültek, és erős vászonból zsákokat varrtak, mások az ablaknál álltak, és nézték az újonnan érkezett foglyokat, akiket éppen az udvaron vezettek át. A három varrogató nő közül az egyik az az öregasszony volt, aki aznap reggel jó tanácsait kiáltotta Maszlova után. Korabljovának hívták ezt a mogorva arcú, ráncos, magas, erős asszonyt; rövidke varkocsba font barna haja halántékán őszült, álla alatt bőrszak fityegett, orcáját szőrös bibircsók éktelenítette el. Kényszermunkára ítélték, mert férjét baltával agyonverte. Azért ütötte agyon az embert, mert Korabljova lányát el akarta csábítani. Korabljova volt a zárka főnöknője; pálinkával is ő kereskedett. Szemén szemüveg, így varrt, és erős, munkás kezében paraszti módra fogta a tűt: három ujja közt, s hegyével maga felé. Mellette - ugyancsak zsákot varrva - alacsony, fekete hajú, pisze orrú asszonyka ült, apró fekete szemű, jólelkű és fecsegő teremts. Egy vasúti őrházban volt bakterné, s három hónapi börtönre ítélték, mert nem ment ki zászlóval a vonat elé, s a vonat összeütközött. A harmadik varrogató nőt Fedoszjának hívták, de társnői csak Fenyicskának szólították. Egészen fiatal, rendkívül csinos asszonyka volt, tej és rózsarcú, gyermekded, kék és tiszta szemű, két hosszú gesztenyebarna hajfonatát koszorúba tekerte kis feje köré. Mérgezés kísérlete miatt volt elítélve, férjét akarta megmérgezni. Ez mindjárt házasságkötésük után történt. Fenyicskát megkérdezése nélkül adták férjhez: tizenhat éves kisleány volt akkor. A nyolc hónap alatt, amelyet biztosíték mellett szabadlábbon tölthetett ügye tárgyalásáig, nemcsak hogy kibékült férjével, de annyira megszerette, hogy már egy test, egy lélek volt vele, mire ügye tárgyalására került a sor. Hiába igyekezett férje, apósa, s különösen anyósa, aki roppantul megszerette, hogy a bíróság felmentse: a fiatalasszonyt szibériai száműzetésre és kényszermunkára ítélték. A jólelkű, vidám, mosolygós Fedoszja a priccsen Maszlova mellett feküdt, s nagyon megszerette őt, sőt kötelességének érezte, hogy gondoskodjék róla és kiszolgálja.

A priccsen még két nő üldögélt; az egyik negyvenévesnek látszott, s valamikor nagyon szép lehetett, most azonban sápadt volt és sovány. Csecsemőt tartott karjában, és szoptatta lógó, fehér melléből. Bűne a következő volt: falujukból katonának vittek egy legényt, akit a parasztok felfogása szerint jogtalanul soroztak be, s amikor vitték, a nép megállította a csendőrt, s kiszabadította a regrutát. Ez az asszony pedig, a jogtalanul besorozott legény nagynénje, elsőnek állította meg a lovat, amelyen a legényt vitték. A másik nő, aki dologtalanul üldögélt a priccsen, kicsi, hajlott hátú, ősz hajú, csupa ránc vénasszony volt. A kályha mellett ült, és úgy tett, mintha meg akarná fogni a négyéves, nyírott hajú, nagy hasú kis kölyköt, aki vidáman kacagva, egy szál ingben szaladgált előtte ide-oda, és mindig ugyanazt kiabálta: „Hii, mégse fogtál meg!” Ezt a derék öregasszonyt gyűjtogatásért csukták le a fiával együtt. Nagy lelki nyugalommal, békésen viselte a fogságot, csupán fiáért bánkódott, aki vele egyidejűleg

töltötte büntetését - meg az öregéért, aki attól félt, egészen eltetvesedik nélküle, mert a menyé elment, s nincs, aki mosdassa.

Ezen a hét asszonyon kívül még négyen álltak az egyik nyitott ablaknál, és a vasrácsba kapaszkodva jeleket, kiáltásokat váltottak azokkal a foglyokkal, akikkel Maszlova a kapuban találkozott össze. Az egyik a négy közül lopás miatt volt lecsukva; magas, hájas, lompos termetű, vörös hajú nő volt, sárgásfehér arca csupa szeplő; szeplős volt a keze is meg vastag nyaka, amely kilátszott köntöse megoldott kivágásából. Rekedtes hangján illetlen szavakat ordított ki az ablakon. Mellette fekete hajú, korcs nő állott, hosszú hátú, s igen rövid lábú, alig akkora, mint egy tízéves kislány. Arca foltosan piros volt, fekete szemei feltűnően távol ültek egymástól, vastag ajka nem takarta el egészen kiálló fehér fogát. Visítva, szaggatottan vihogott azon, amit odakinn látott. Mértéktelen hiúsága miatt Horosavkának (vagyis Cifrálkodónak) csúfolták társnői. Lopás és gyújtogatás miatt volt elítélve. Mögöttük száználmasan sovány, csontos végtagú, terhes asszony állott, óriási hasa erősen kidomborodott mocskos, szürke inge alatt. Orgazdasággal volt vádolva. Nem szólt, csupán helyeslő, szinte meghatott mosollyal kísérte mindazt, ami odakünn történt. A negyedik, aki az ablaknál állt, tiltott pálinkamérésért elítélt zömök falusi asszony volt, erősen dülledő szeme, s egész arca jóindulatot árult el. Ő volt az anyja a négyéves kisfiúnak, aki a vénasszonnyal fogócskázott; a kisfiún kívül hétéves kislánya is vele volt a börtönben, mivel nem volt kire hagynia. Ő is kinézett az ablakon, akárcsak a másik három, de közben megállás nélkül harisnyát kötött, és rosszállóan pislogott arra, amit a foglyok az udvarról bekiabáltak. Hétéves kislánya, kibontott fehérszőke hajjal, egy szál ingben állt a vörös hajú nő mellett, s vékonyka kis kezével szoknyájába kapaszkodva, kimeredt szemmel, figyelmesen hallgatta az ocsmányságokat, amelyeket az asszonyok meg a foglyok egymásnak kiabáltak, és suttogva ismételte mindegyiket, mintha meg akarná tanulni. A tizenkettedik nő a zárkában egy kántor leánya volt; kútba fojtotta újszülött gyermekét. Magas, szép alakú lány volt, kócos fürtjei kiszabadultak rövid, sötétszőke hajfonatából; domború szeme élettelenül meredt a semmibe. Ügyet sem vetett arra, ami körülötte történik, mezítláb, egy szál szürke, piszkos ingben járkált fel és alá a cellának abban a kis részében, amelyet a priccsek szabadon hagytak, gyors és hirtelen mozdulattal megfordult, valahányszor a falhoz ért.

31

Amikor megcsörrent a zár, és Maszlovát bebocsátották a cellába, valamennyien feléje fordultak. Még a kántor leánya is megállt egy percre, s tágra nyílt szemmel bámult a belépőre, de egy szót sem szólt, s mindjárt újra megindult nagy, határozott lépteivel.

Korabljova beledöfte varrótűjét a kemény ponyvába, és szemüvegén át kérdően nézett Maszlovára.

- E-ejnye! Hát visszajöttél. Pedig azt hittem, fölmentenek - szólt mély, rekedtes, majdnem férfias hangján. - De úgy látom, kibabráltak veled.

Levette pápaszemét, és varrását maga mellé tette a priccsre.

- Épp azt beszéltük a nénivel, hátha nyomban kieresztenek. Aszondják, az is megesik néha. Még pénzt is adnak, ha az embernek szerencséje van - kezdte a bakterné dallamos hangján. - De lám, mi lett belőle. Hiába, csak nem találtuk el. Isten rendelése, angyalkám - folytatta zengzetes, behízelt beszédjét.

- Csak nem ítélték el? - kérdezte Fedoszja gyengéden, részvevőn; tiszta, gyermekded kék szemével Maszlovára tekintett, és vidám, fiatal arcának kifejezése egészen elváltozott, mintha mindjárt sírva fakadna.

Maszlova senkinek sem válaszolt, némán odament a helyéhez, széltől másodiknak, Korabljova mellé, és leült deszkapriccsére.

- Gondolom, nem is ettél semmit - szólt Fedoszja, felállt és odalépett Maszlovához.

Maszlova szótlanul letette a két kalácsot a priccsre, és vetkőzni kezdett; levetette poros rabköntösét, gyűrűs fekete hajáról leoldozta kendőjét, s azután megint leült.

A púpos öregasszony, aki a priccs túlsó végén játszott a gyerekekkel, most szintén közelebb lépett, és megállt Maszlova előtt.

- C, c, c! - csettintett, és szánakozóan csóválta fejét.

Az öregasszony nyomában a kisfiú is odasettenkedett, és tágra nyílt szemmel, felsőajkát kicsücsörítve bámult a kalácsra, melyet Maszlova magával hozott. A sok együttérző arc láttára Maszlova azok után, amiket átélt, a legszívesebben sírva fakadt volna, és ajka megremegett. De igyekezett uralkodni magán, és ez sikerült is mindaddig, amíg oda nem lépett a vénasszony meg a kisfiú. Amikor azonban meghallotta az öregasszony jóindulatú, szánakozó cecegését, s amikor szeme összetalálkozott a fiúcskáéval, aki vágyakozó tekintetét a kalácsról ráemelte, akkor nem bírta magát tovább türtőztetni. Arca megvonaglott, görcsös zokogásra fakadt.

- Mondtam elégszer: keríts magadnak rendes védőt - jegyezte meg Korabljova. - No és hogy szól az ítélet, száműzetés?

Maszlova válaszolni akart, de nem bírt. Még mindig zokogva elővette a kalácsból a cigarettát, melynek dobozán tornyos hajú, pirosposzgás hölgy volt ábrázolva hegyes, mély kivágású ruhában és átadta Korabljovának. Korabljova megnézte a képet, és helytelenítően csóválta a fejét, amiért Maszlova így költekezik, majd kivett egy cigarettát, rágyújtott a lámpa lángján, néhányat szippantott belőle, és azután odaadta Maszlovának. Maszlova még mindig zokogva, mohón szívta-eregette a dohányfüstöt.

- Kényszermunka - felelte végre hüppögve.

- Hogy nem félik az istent, az emberevők, átkozott vérszopók - szitkozódott Korabljova. - Ártatlanul tönkreteszik ezt a lányt.

Eközben az ablaknál álló asszonyok hangosan felröhögtek. Nevetett a kicsi lány is, vékony gyermekkacagása belecsengett a nők visongó vagy rekedtes nevetésébe. Valamelyik fogoly az udvaron olyasmit csinált, amivel ezt a nevetőorkánt keltette.

- No, nézd a beretvált fejű csődört, mit ki nem talál! - szólt a vörös hajú nő, egész hájas teste rengett a kacagástól, arcát a rácshoz szorította, és összefüggéstelen ocsmányságokat kiabált ki az ablakon.

- Nézze meg az ember, hogy röhög! Nem sül le a bőr a képiról - mondta Korabljova fejcsóválva, azután ismét Maszlovához fordult. - Hány év?

- Négy - felelte Maszlova, és könnye oly bőségesen patakzott, hogy egy cseppje a cigarettára hullott és eloltotta.

Maszlova mérgesen összegyűrte, eldobta, és másikra gyújtott.

A bakterné, noha maga nem volt dohányos, nyomban fölemelte, kiegyengette, és közben szüntelenül locsogott.

- Bizony, így van ez, anygalkám - mondotta - nincsen igazság a földön. Azt csinálják, amit akarnak. Mi pedig úgy gondoltuk, fölmentenek. Matvejevna azt mondta, fölmentik, én meg azt mondtam, nem, mondom, anygalkám, érzi az én szívem, hogy bajba kerül, hát nem nekem lett igazam? - csacsogta, s érezhető élvezettel hallgatta saját hangját.

A foglyok eközben már átvonultak az udvaron, a négy asszony is otthagya az ablakot, és Maszlova köré sereglett. Elsőnek a dülledt szemű korcsmárosné lépett oda hozzá szőke kislányával.

- Hogyhogy olyan szigorúak? - kérdezte, leült Maszlova mellé, és szorgosan tovább kötötte a harisnyát.

- Azért olyan szigorúak, mert nincsen pénze. Ha volna pénze jó ügyvédet fogadni, bezzeg fölmentének - mondta Korabljova. - Az a minek is híják, az a nagy orrú, boglyas hajú, az még a tenger közepiből is száraz lábbal kivezetné. Azt kellett volna felfogadni.

- Kellott volna, kellott volna - mondta Horosavka, fogát kivicsorítva, s azzal melléjük telepedett. - Egy ezresnél kevesebbért szóba sem áll veled.

- Hiába, már úgy látszik, ez volt megírva neked a csillagokban - elegyedett a beszélgetésbe az öregasszony, aki gyújtogatásért ült. - Nekem se jobb: az a hitvány a fiamtól elcsábította a feleségét, őt magát meg idebenn éteti a tetvekkal s engem is, vénségemre - kerepelte már vagy századszor a maga históriáját. - Úgy látszik, igaz a régi mondás: a börtönt vagy a koldustarisznyát senki el nem kerülheti. Ha nem koldustarisznya, akkor hát börtön.

- Mindenkiel így csinálják - mondta rá a pálinkamérésért elítélt asszony; fürkészőn vizsgálta kislánya fejét, majd letette maga mellé kötését, térde közé húzta a leánya fejét, és fürgé ujjával motozott a haja közt. - „Miért kereskedtél pálinkával?” - kérdik. Hát miből etessem a gyerekeimet? - folytatta, miközben gyakorlott kézzel végezte megszokott dolgát.

Szavai eszébe juttatták Maszlovának a pálinkát.

- Ihatnék - szólt oda Korabljovának, inge ujjával törölgetve könnyeit; már csak ritkán tört fel melléből a zokogás.

- *Gamirkát?* Miért ne! - mondta rá Korabljova.

32

Maszlova elővette a kalácsból a belérejtett pénzt, és odaadta Korabljovának a szelvényt. Korabljova elvette, megnézte, s noha nem tudott olvasni, a mindentudó Horosavkának szavára elhitte, hogy az a darabka papiros két rubel ötvenet ér, azzal felmászott, és elővette a kályha szelelőlyukából az oda rejtett pálinkásüveget. Ezt látva, a többiek, akik nem voltak Maszlova meg Korabljova szomszédai, félrehúzódtak fekvőhelyükre. Maszlova eközben kirázta a port köntöséből, kendőjéből, felkuporodott a priccsre, és nekilátott a kalácsnak.

- Eltettem neked teát, csak attól félek, kihűlt - mondta Fedoszja, s a polcra levette a kapcába takart bádog teáskannát, bögrét.

A tea jéghideg volt, s inkább bádog-, mint teaízű, de Maszlova teletöltötte a bögrét és felhörpintette a kalácsra.

- Nesze, Finaska - kiáltotta, letört egy darabot a kalácsból, s odaadta a kisfiúnak, aki egész idő alatt a szájába számlálta a falatokat.

Korabljova eközben odanyújtotta neki a pálinkásüveget meg egy bögrét. Maszlova megkínálta az öregasszonyt és Horosavkát. Ők hárman tették ki a zárka arisztokráciáját, mert volt pénzüik, s megosztották egymással, amijük volt.

Maszlova hamarosan megélénkült, és a tárgyalásról mesélt; utánozta az ügyészt, kicsúfolta mindazt, ami különösen feltűnt neki a bíróságon. A legjobban pedig az tűnt fel neki, hogy a férfiak hogy nézték, hogyan futottak utána, akármerre járt. A bíróságon is mind őt nézték - mesélte -, és többször is bementek a vádlottak szobájába csak azért, hogy őt láthassák.

- Az őr is azt mondta: ezek mind azért jönnek, hogy téged lássanak. Benyit az egyik: hol van ez az irat vagy mit tudom én micsoda, én pedig látom, nem is irat kell neki, hanem csak úgy fal a szemével - mesélte Maszlova mosolyogva, és álmélkodva csóválta fejét. - Megérik a pénzüket!

- Hát ez már így van - kapta fel a szót a bakterné, és nyomban megint ömlött belőle a dallamos beszéd. - Szállnak, mint légy a cukorra. Egyébbel nem, de ezzel meg lehet őket fogni. Fontosabb, mint a mindennapi kenyér...

- És itt is - szakította félbe Maszlova -, itt is csávába jutottam. Amikor hoztak, épp akkor érkezett egy csoport a pályaudvarról. Úgy rám támadtak, azt se tudtam, hogy kerülök ki közülük. Még szerencse, hogy a felügyelő szétkergette őket. Az egyik úgy nekem rontott, hogy alig bírtam tőle megszabadulni.

- Milyen volt? - kérdezte Horosavka.

- Olyan fekete, bajszos.

- Hát persze, ő volt az.

- Kicsoda?

- Hát Scseglov. Aki most ment el az ablak előtt.

- Ki az a Scseglov?

- Nézzétek, nem tudja, ki az a Scseglov. Scseglov kétszer szökött meg a kényszermunkából. Most elfogták, de újra megszökik. Még a felügyelők is félnek tőle - magyarázta Horosavka, aki gyakran közvetített leveleket a foglyok között, és tudott mindenről, ami a fogházban történt. - Okvetlenül megszökik!

- Ha megszökik is, minket nem visz magával - sóhajtott fel Korabljova. Azután újra Maszlovához fordult: - Mondd meg inkább, mit mondott neked az ügyvéd a kérvényről, hisz most kérvényt kell benyújtanod, ugye?

Maszlova azt mondta, hogy nem tud semmiről.

Ekkor a vörös hajú nő, két szeplős kezét sűrű hajába mélyesztve, és körmével fejbőrét vakarva, odalépett az iszogató arisztokratákhoz.

- Megmondok én neked mindent, Katyerina - kezdte. - Legelőször is azt kell írd: elégedetlen vagyok a bíróság döntésével, azután az ügyésznek kell bejelensd.

- Hát neked mi kell? - förmedt rá mérgesen Korabljova. - Érzed a pálinka szagát? Ne járasd a szád. Nélküled is tudja mindenki, hogy mit kell csinálni, semmi szükség rád.

- Nem hozzád szólok, mit ugatsz!

- Pálinka kéne? Majd adok én neked!

- Ugyan, tölts neki - szólt közbe Maszlova; mindig szétosztotta mindenét, amije csak volt.

- Töltök én neki olyat, hogy...

- Azt szeretném látni! - csattant fel a vörös, és fenyegetően közelebb lépett Korabljovához. - Ne hidd, hogy megjedek téled!

- Börtöntöltelék!

- Az, aki mondja!

- Lotyó, rohadék!

- Én rohadék? Te patkány, gyilkos méregkeverő! - üvöltött vörös hajú.

- Eriggy innét, míg jó dolgod van - szólt komoran Korabljova.

De a vörös egyre közeledett, és Korabljova egyet taszított mezítelen, hájas mellén. A vöröshajú mintha csak erre várt volna, hirtelen, gyors mozdulattal fél kezével belecsimpaszkodott Korabljova hajába, a másikkal pedig pofon akarta ütni, de Korabljova elkapta ütésre emelt kezét. Maszlova és Horosavka megragadták kétfelől a vörös nőt, s igyekeztek elrángigálni, de keze olyan szorosan kapaszkodott Korabljova hajába, hogy sehogy sem lehetett onnan lefejtetni. Egy szempillantásra elengedte az öregasszony haját, de csak azért, hogy keze köré csavarja. Korabljova félrehajtotta fejét, öklével dobolt a vörös hajú nő testén, és fogával kapdosott a keze után. A nők a verekedők közé sereglettek, s kiáltozva igyekeztek szétválasztani őket. Még a sorvadásos is feltápaszkodott, és köhécselve nézte a két egymásba akaszkodott asszonyt. A gyerekek összebújtak és ríttak. A lármára bejött az őr meg a felvigyázónő. A verekedőket szétválasztották; Korabljova kibontotta ősz hajfonatát, és kiszedte belőle a kitépett hajcsomókat, a vöröshajú pedig sárga mellén összefogta ronggyá tépett ingét, s úgy kiabáltak ketten vetélkedve, magyarázkodva és panaszkodva.

- Tudom én, hogy mi ennek az oka: a pálinka! Holnap reggel szólok a felügyelőnek, majd ő rendet csinál. Érzem a szagát - mondta a felvigyázónő. - Vigyázatok, takarítatok el mindent, különben meggyülik a bajotok, most nem érünk rá veletek vesződni. Lefeküdni, csend legyen!

De még sokáig nem állt helyre a nyugalom. Még sokáig szitkozódtak a nők, újra meg újra elmondták, melyik kezdte, melyik a hibás. Végül a felvigyázónő meg az őr kiment, az asszonyok is lassan elcsendesedtek, lefeküdtek. Az öregasszony a szentkép elé állt és imádkozott.

- Összetart a két fegyencnő - szólalt meg a vörös hajú nő rekedtes hangja a priccsek túlsó vége felől; s szavait a végtelenségig cifrázott szitkokkal kísérte.

- Vigyázz magadra, mert megkeserülöd - vágott vissza Korabljova, s nem kevésbé cifra szitkokkal körítette szavait. Azzal mind a ketten elhallgattak egy időre.

- Csak meg ne zavartak volna, kikapartam volna a szemedet... - szólalt meg ismét a vörös és Korabljova megint nem maradt adósa a válasszal.

Azután megint hallgattak, valamivel hosszabb ideig, majd megint szitkokat szórtak egymásra. A szünetek egyre hosszabbodtak, amíg végül egészen elcsöndesedett a szoba.

Mind feküdtek, némelyek horkoltak, csak a gyújtogatással vádolt kis öregasszony hajlongott még mindig a szentkép előtt - minden este sokáig imádkozott -, és a kántor leánya is felállt, amint a felügyelőnő kiment, s újra kezdte vándorútját a priccsek között.

Maszlova sem aludt, egyre az járt az eszében, hogy ő most - fegyencnő, és már kétszer nevezék így: egyszer Bocskova, egyszer meg a vöröshajú; és sehogyan sem tudott beletörődni. Korabljova, aki háttal feküdt hozzája, megfordult.

- Hát ezt nem hittem volna - szólt Maszlova halkán. - Mások mi mindent elkövetnek, és semmi bajuk se történik, én meg ártatlanul kell hogy szenvedjek.
- Ne búsulj, lányom. Szibériában is emberek élnek. Ott se fogsz elpusztulni - vigasztalta Korabljova.
- Tudom, hogy nem pusztulok el, de mégiscsak rettenetes. Nem ilyen sorsra vágyom, hisz annyira megszoktam a könnyű életet.
- Isten akarata - sóhajtott Korabljova. - Nem tehetünk ellene.
- Tudom én, nénikém, de mégiscsak nehéz.

Elhallgattak.

- Hallod? Az a vörös ringyó! - szólt azután Korabljova, s ezzel figyelmeztette Maszlovát a különös hangokra, amelyek a piccsek túlsó vége felől hallatszottak.

A vörös hajú nő elfojtott zokogása volt az. Az asszony sírt, mert amazok lehordták, megverték, és nem adtak neki pálinkát, pedig annyira megkívánta. Sírt azért is, mert egész életében nem kapott egyebet, mint szidalmat, sértést, csúfolódást és ütleget. Megpróbált azzal vigasztalódni, hogy visszagondolt első szerelmére, egy Fegyka Mologyonkov nevű gyári munkásra; de amikor eszébe jutott Fegyka, egyben az is eszébe jutott, hogyan végződött ez a szerelem. Azzal ért véget, hogy Mologyonkov részegen, tréfából bekente rézgáliccal a legérzékenyebb helyét, és azután egy cimborájával együtt hahotázott, amikor ő görcsökben fetrengett fájdalmában. És amikor erre gondolt, szörnyen megsajnálta önmagát, s abban a hitben, hogy senki sem hallja, még hangosabban zokogott, úgy sírt, mint a gyerekek, nyögve, és hüppögve, és sós könnyeit nyelve.

- Szegény - mondta Maszlova halkán.
- Szegény, szegény, de mit verekszik örökké?

33

Az első, amit Nyehljudov másnap reggel felébredésekor érzett, az a tudat volt, hogy valami történt vele, s még mielőtt eszébe jutott volna, hogy mi történt, már tudta, hogy valami nagyon fontos és jó dolog. „Katyusa, esküdszék.” Igen, és abba kell hagyni a hazudozást, meg kell mondani az igazat. És - milyen csodálatos összetalálkozás: aznap reggel végre megérkezett az a rég várt levél Marja Vasziljevától, a nemesi marsall feleségétől. Erre volt most a legnagyobb szüksége. Az asszony teljes szabadságot adott neki, minden jót kívánt tervezett házasságához.

- Házasság! - ismételte magában maró gúnnyal. - Milyen távol vagyok most ettől!

Visszagondolt előző esti elhatározására, hogy mindent bevall Marja Vasziljevna férjének, bocsánatot kér tőle, és elégtételt kínál neki. De most, reggel, ez már nem látszott olyan könnyűnek, mint előző nap. „Meg azután, minek tegyek szerencsétlenné egy embert, nem sejt semmit. Ha megkérdi, bevallom. De külön emiatt odamenni hozzá és elmondani? Nem, ez igazán fölösleges.”

Ugyanolyan nehéznek tetszett most az is, hogy Missie-nek megmondja az igazat. Megint csak az volt a hiba, hogy nem lehetett elkezdni róla beszélni - ez sértő lett volna. Mint minden társadalmi-emberi kapcsolatban, itt is valaminek kimondatlanul kellett maradnia. Egyet

mindenesetre eltökélt magában, hogy nem jár többé Korcsaginékhoz, és ha kérdőre vonják, megmondja az igazat.

Katyusával szemben azonban semminek sem szabad tisztázatlanul maradnia.

„Bemegyek hozzá, mindent megmondok neki, megkérem, hogy bocsásson meg nekem. És ha kell... igen, ha kell, feleségül veszem.”

Ez a gondolat - hogy erkölcsi elégtételül mindent feláldoz, és feleségül veszi a lányt - most különösen meghatotta.

Rég nem kezdte a napot ilyen energiával. Amikor Agrafena Petrovna belépett, nyomban kijelentette neki - olyan határozottsággal, amilyenre maga sem hitte volna magát képesnek -, hogy nincsen többé szüksége erre a lakásra, és az öreg komorna szolgálataira. Hallgatólagos megegyezéssel eddig úgy gondolták, hogy Nyehljudov azért tartja ezt a nagy és drága lakást, mert ide akarja hazahozni ifjú feleségét. Ezért volt különös súlya annak a kijelentésének, hogy bérbe akarja adni a lakást. Agrafena Petrovna hűledezve bámult rá.

- Nagyon köszönöm jóságos gondoskodását, Agrafena Petrovna, de most már nincs szükségem ekkora lakásra, ennyi személyzetre. Ha segíteni akar, legyen olyan szíves és viselje gondját a holminak, tartsa rendben egyelőre, ahogyan édesanyám idejében csinálta. Ha Natasa megjön, majd intézkedik. (Natasa Nyehljudov nővére volt.)

Agrafena Petrovna fejét csóválta.

- Hogyhogy intézkedik? Hisz a holmira szükség lesz!

- Nem lesz rá szükség, Agrafena Petrovna, egészen biztos, hogy nem lesz rá szükség - felelt Nyehljudov arra, amit az öreg komorna fejcsóválása jelentett. - Mondja meg kérem Kornyejnek is, hogy két hónapi bérét előre kifizetem, de szolgálataira nem tartok igényt.

- Nagyon rosszul teszi, Dmitrij Ivanovics - mondta szemrehányóan Agrafena Petrovna. - Ha, teszem, külföldre utazik, azért mégiscsak kell lakás.

- Nem, helytelen nyomon jár, Agrafena Petrovna. Nem utazom külföldre; ha egyáltalában elutazom, akkor is egészen máshová.

És hirtelen lángolóan elpirult.

„Meg kell neki mondanom - gondolta. - Nem szabad elhallgatnom. Mindenkinek mindent meg kell mondani.”

- Nagyon különös és fontos dolog történt velem tegnap, Agrafena Petrovna. Emlékszik Katyusára, aki Marja Ivanovna néniék házában nevelkedett?

- Hogyne emlékeznék rá, én tanítottam varrni.

- Nos, tegnap a bíróságon ezt a Katyusát elítélték, és én voltam az egyik esküdt.

- Istenem, micsoda szerencsétlenség! - sópáncodott Agrafena Petrovna. - És miért ítélték el?

- Gyilkosságért... És mindez az én művem.

- Hogyan lehetne ez a maga műve? Milyen furcsákat beszél - mondta Agrafena Petrovna, és öreg szemében szikra villant fel. Tudott Nyehljudov régi ügyéről Katyusával.

- Igen, mindennek én vagyok az oka. És ez megváltoztatta minden tervemet.

- Mit változtathat ez a maga életében? - kérdezte Agrafena Petrovna elfojtott mosollyal.

- Nagyon sokat! Ha már én vagyok az oka annak, hogy Katyusa erre az útra tért, akkor minden tölem telhetőt meg kell tennem, hogy segítsék rajta.

- Ez már a maga jóindulatától függ, de azt ne higgye, hogy ebben valami nagy hiba terheli. Mindenki megcsúszhat az efféle, és ha az ember okosan viselkedik, akkor rendbe jön a dolog, feledésbe merül, és élnek tovább, mint addig - mondta Agrafena Petrovna komolyan, szigorúan. - Semmi értelme, hogy az egészet magára vegye. Hallottam már régebben, hogy Katyusa rossz útra tért, de hát ki ennek az oka?

- Én vagyok az oka. Azért akarom jóvátenni.

- No, ezt már nehéz jóvátenni.

- Az már az én dolgom. De ha önmaga miatt aggódik, Agrafena Petrovna, annyit mondhatok, hogy a mama akarata...

- Magam miatt nincsen gondom. A megboldogult úgy elhalmozott jószágával, hogy holtom napjáig nincsen szükségem semmire. Lizanka hív, hogy lakjam velük (Lizanka az öreg komorna férjes unokahúga volt), el is megyek hozzájuk, ha itt már nem lesz rám szükség. Csak azt mondom, ne vegye annyira a lelkére, mindenki megcsúszhat.

- Nekem más a véleményem. És mégis arra kérem, segítsen nekem kiadni a lakást és elcsomagolni a holmit. És ne haragudjék rám. Nagyon, nagyon hálás vagyok magának minden jószágáért.

Különös: amióta Nyehljudov rádöbbsen, hogy önnönmagát utálja, azóta a többiek már nem találta utálatosnak és ellenszenvesnek. Épp ellenkezőleg: gyengéd szeretetet és tiszteletet érzett Agrafena Petrovna meg Kornyej iránt. Szerette volna Kornyejnek is megvallani bűnét, de az öreg lakáj olyan méltóságteljes és komoly volt, hogy nem merte ezt megtenni.

Amikor azután elindult a bíróságra, ugyanazokon az utcákon, ugyanazon a bérkocsin, mint előző reggel - szinte önmagán is elcsodálkozott, mennyire más embernek érzi magát.

A Missie-vel való házasságkötést, amely előző nap még olyan közelinek tetszett, most teljességgel lehetetlennek érezte. Huszonnégy órával azelőtt még úgy fogta fel helyzetét, hogy Missie kétségtelenül boldog lesz, ha feleségül mehet hozzá; most azonban méltatlannak érezte magát nemcsak arra, hogy feleségül vegye, hanem még arra is, hogy bizalmas barátai közé tartozzék. „Ha tudná, ki vagyok, nem is fogadna. És én még szemrehányást tettem neki gondolatban, amiért ezzel vagy amazzal kacérkodott. De még ha feleségül jönne is hozzám, vajon tudnék-e egy pillanatig is boldog vagy akárcsak nyugodt lenni, abban a tudatban, hogy Katyusa ott van a fogházban, és maholnap fegyencsapatban elszállítják Szibériába? Az a másik nő, akit én döntöttem romlásba, kényszermunkára megy, én pedig azalatt fogadjam itt a szerencsekívánságokat, és látogatóba járjak ifjú feleségemmel? Vagy pedig a gyalázatosan felszarvazott nemesi marsallal együtt számoljam a gyűlésen a szavazatokat az iskolák községi ellenőrzése mellett és ellen, s utána beszéljek meg találkát a feleségével - micsoda alávalóság! Vagy folytassam a képeket, amely nyilván sohasem készül el, mert nekem most nem szabad efféle csekélyiségekkel foglalkoznom, és nem is vagyok rá képes...” Így gondolkodott, s közben szüntelenül örült a benső változásnak, melyet önmagán észlelt.

„Legelőször is az ügyvéddel kell beszélnem, meg kell tudnom a véleményét. Azután pedig... azután meglátogatom őt a fogházban, a tegnapi vádlottat, és mindent megmondom neki.”

És amikor elképzelte, hogy meglátja őt, hogy mindent megmond neki, bevallja bűnét és kijelenti, hogy mindent megtesz, ami hatalmában van, feleségül is veszi, hogy jóvátegye bűnét - mikor mindezt elképzelte, rendkívüli megindultság vett erőt rajta, és könny szökött a szemébe.

A bíróságra érkezve, Nyehljudov a folyosón összeakadt a tegnapi terembiztossal, és megtudakolta tőle, hol tartják a már elítélt foglyokat, s ki adhat engedélyt látogatásukra. A terembiztos elmagyarázta, hogy a rabokat különböző fogházakban őrzik, és az ítélet jogerőre emelkedéséig az ügyészség vezetője adhat engedélyt a látogatásra.

- Majd megmondom, és odakísérem önt a tárgyalás után. Az ügyész még úgy sincs itt. Majd a tárgyalás után. Most pedig szíveskedjék befáradni. Mindjárt kezdik.

Nyehljudov megköszönte a terembiztosnak szívességét - most különösen szánandónak találta szegénységet -, és bement az esküdtek szobájába.

Mire az ajtóhoz ért, az esküdtek már jöttek kifelé, a tárgyalóterembe igyekezve. A kereskedő ugyanolyan jókedvében volt, mint előző reggel, látszott rajta, hogy ugyanúgy ivott és falatozott már a tárgyalás előtt, s Nyehljudovot mint régi barátját üdvözölte. De Nyehljudov ezúttal még Pjotr Geraszimovics vigyorgásán, bizalmaskodásán sem bosszankodott.

A legszívesebben az esküdtekkel is közölte volna, mi fűzi őt a tegnapi vádlotthoz. „Tulajdonképpen tegnap, a tárgyalás alatt fel kellett volna állnom, és nyilvánosan meggyónnom bűnömet” - gondolta. De amikor esküdttársaival együtt bevonult a terembe, és megismétlődtek az összes formaságok, a terembiztos elkiáltotta magát: „A bíróság!”, a három aranygalléros megint elfoglalta helyét az emelvényen, az esküdtek szótlanul leültek a magas hátú székekre, megint meglátta a csendőröket, a cár képét, a papot - akkor úgy érezte, hiába kellett volna, tegnap sem lett volna képes megszegni ezt az ünnepélyességet.

A tárgyalás előkészületei szakasztott úgy folytak, mint előző nap, csak az esküdtek fogadalomtétele meg az elnök hozzájuk intézett beszéde maradt el.

Betöréses lopást tárgyaltak. A vádlott, akit két kivont kardú csendőr őrzött, csenevész, keskeny vállú, húszéves-forma gyerek volt, vértelen, szürke arca szinte egybeolvadt szürke rabköntösével. Egyedül ült a vádlottak padján és sunyi, komor tekintettel figyelte a belépőket. Az volt ellene a vád, hogy egy társával együtt letörte egy fészter ajtajának lakatját, és kilopott onnan valami ócska futószőnyeget, összesen három rubel hatvanhét kopejka értékben. A vádiratból kitűnt, hogy a rendőr akkor csípte el a fiút, amikor el akart menni a tett színhelyéről társával együtt, aki a vállán vitte a futókat. Mind a ketten nyomban bevallották tettüket, s mind a kettőt becsukták. A másik, egy lakatosinas, meghalt a börtönben, így hát ez a fiú egyedül került a bíróság elé. Az ócska futószőnyegek, mint tárgyi bizonyítékok, ott feküdtek az asztalon.

A tárgyalás pontosan úgy folyt, mint előző délelőtt, bizonyítékok, tanúvallomások, tanúk esketése, kihallgatása, szakértők, keresztkérdések - az egész bírósági fegyvertár felsorakoztatásával. A rendőr - a koronatanú - egyformán lelketlenül harsogta az elnök, a vád meg a védelem kérdéseire: „Igenis, kérem”, „Nem tudom, kérem”, „Igenis, kérem”... de katonás tompultságán, gépiességén keresztül is kiviláglott, hogy sajnálja a gyereket, és nem szívesen beszél „fogásá”-ról.

A másik tanú, a károsult házbirtokos és a futószőnyegek tulajdonosa, szemlátomást epés ember volt; amikor megkérdezték, felismeri-e a futókat, roppant kelletlenül vallotta őket magáéinak, s amikor a helyettes ügyész afelől faggatta, mire szándékozott felhasználni őket, s nagy szüksége volt-e rájuk, valósággal dühbe gurult:

„Hogy ette volna meg a fene azokat a futószőnyegeket - mondta -, semmi szükségem nem volt rájuk. Ha tudtam volna, mennyi vesződésésem lesz miattuk, akkor nemhogy feljelentést nem tettem volna, hanem még fizettem volna egy pirosasút, vagy akár kettőt is, csak hogy ne citáljanak be annyiszor. Öt rubelt elköltöttem már bérkocsira. És ráadásul beteg ember vagyok: sérvem van meg reumám.”

Így beszéltek a tanúk, a vádlott pedig mindent beismert, mint a csapdába került állatka, riadtan tekintett jobbra-balra, és elfúló hangon beszélt el a történeteket.

Az ügy világos volt, de a helyettes ügyész, akárcsak előző nap, nyakát a válla közé húzta, és fogós kérdéseket tett fel, melyeknek az lett volna a céljuk, hogy leleplezzék a ravasz bűnöst. Beszédében kimutatta, hogy a lopás lakóházban történt, és betöréssel párosult, s ezért a tettést a legsúlyosabban kell büntetni.

A hatóságilag kijelölt védő pedig azt bizonygatta, hogy a lopás nem lakóházban történt, s ezért, noha a büntett ténye tagadhatatlan, a bűnös mégsem olyan veszedelmes a társadalomra nézve, mint ahogyan az ügyész állítja.

Az elnök pedig, éppen úgy, mint előző nap, adta a pártatlan igazságosságot, tüzetesen kifejtette és elmagyarázta az esküdteknek mindazt, amit ügyis tudtak, hiszen lehetetlenség volt nem tudniuk. Éppen úgy megtartották a szüneteket, éppen úgy cigarettáztak, mint előző nap; a terembiztos éppen úgy elkiáltotta megint: „A bíróság!”, a két csendőr éppen úgy küzdött az álmoossággal, miközben kivont karddal, fenyegetően állt a vádlott mögött.

Amint az iratokból kitűnt, a fiút édesapja még gyerekkorában beadta a dohánygyárba, és ott öt évig dolgozott. Ebben az esztendőben a gyár tulajdonosának kellemetlenségei támadtak munkásaival, többek között őt is elbocsátotta, s a fiú munka nélkül rótt a várost, elitta utolsó ingét is. A kocsmában összebarátkozott egy lakatossal, aki már előbb elveszítette állását, és ivásnak adta magát; kettesben egy éjszaka, részegen, betörtek a fészerbe, és kilopták belőle, ami épp a kezük ügyébe került. Börtönbe csukták őket, s a lakatos meghalt, mielőtt tárgyalásra került a sor. A fiút pedig most készültek elítélni, mint veszedelmes bűnözőt, akitől meg kell menteni a társadalmat.

„Ugyanolyan veszedelmes, mint a tegnapi vádlott - gondolta Nyehljudov, a tárgyalás menetét figyelve. - A vádlottak veszedelmesek, de hát mi nem vagyunk-e veszedelmesek? Nem vagyok-e veszedelmes én, feslett erkölcsű csaló, és mi mindannyian, mindazok, akik tudva tudták, hogy milyen vagyok, és mégsem vetettek meg, sőt nagyon tiszteltek?”

Hiszen nyilvánvaló, hogy ez a gyerek nem valami különös gonosztevő, hanem csak ugyanolyan ember, mint akárki más - ezzel mindannyian tisztában vannak -, és csak azért lett azzá, amivé lett, mert olyan körülmények közé került, amelyek ilyenné formálják az embert. Éppen ezért világos az is, ha azt akarjuk, hogy ne legyenek többé effajta gyerekek, akkor arra kell törekednünk, hogy megváltoztassuk a körülményeket, amelyek ilyen szerencsétlen élőlényeket formálnak. Nyehljudov a gyerek sápadt, riadt arcába nézett, és azt gondolta: ha csak egyetlen ember akad, aki megszanja, amikor apja nyomorúságában felküldi őt faluról a városba, és segít a nyomorúságukon; vagy akár akkor, amikor már a dohánygyárban dolgozott és tizenkét órai munka után idősebb társai csábításának engedve kocsmázni járt velük - ha akkor akad egy ember, aki azt mondja neki: „Ne menj velük, Ványa, nem visz ez jóra” - akkor a gyerek nem megy velük a kocsmába, nem züllik el, és nem keveredik bűnbe. De olyan ember, aki megsajnálta volna, egyetlenegy sem akadt egész idő alatt, míg a gyerek, mint valami hontalan kis állatka, inaséveit töltötte a városban, és rövidre nyírt hajjal - nehogy megtetvesedjék - lótot-futott mestere parancsára; ellenkezőleg - amióta felkerült a városba,

mindegyre csak azt hallotta mestereitől meg társaitól, hogy az az ügyes, aki csal, aki iszik, aki káromkodik, verekszik és duhajkodik.

Amikor azután betegen, és az egészségtelen munkától és részegeskedéstől meg a zülléstől tönkremenve, elbutulva és kábán, szinte félálomban, céltalanul botorkált a város utcáin, s boldog fővel betört valami fészerbe, és kilopott onnan holmi futószőnyegeket, amelyek senkinek sem kellettek - akkor nem az a legfőbb gondunk, hogy megváltoztassuk a körülményeket, amelyek idáig vitték ezt a gyereket, hanem azzal akarunk segíteni a dolgon, hogy megbüntessük szegényt.

Rettenetes! Ezt gondolta magában Nyehljudov, s már nem hallotta, ami körülötte végbement. Maga is megrettent attól, ami feltárult előtte. Megdöbbsen, hogyhogy nem látta ezt meg azelőtt, hogyhogy nem látják most sem a többiek.

35

Amint az elnök szünetet rendelt el, Nyehljudov felállt, s kiment a folyosóra. Eltökélte magában, hogy nem megy vissza a tárgyalásra; csináljanak vele, amit akarnak, de ő tovább nem vesz részt ebben a komédiában.

Megtudta, merre van az ügyészség vezetőjének szobája, és elindult arrafelé. Az ajtónálló nem akarta beereszteni, mondván, hogy az ügyész úr el van foglalva. De Nyehljudov ügyet sem vetett rá, belépett az ajtón, és az elébe jövő hivatalnokot megkérte, jelentse őt az ügyésznél; nevéhez azt is hozzátette, hogy esküdt, és igen fontos ügyben óhajt vele beszélni.

Hercegi rangja, jó ruhája megtette a magáét; a hivatalnok bejelentette, és nyomban be is bocsátották. Az ügyész állva fogadta; szemlátomást furcsállta Nyehljudov tolakodását, amellyel ezt a látogatást kierőszakolta.

- Mit óhajt? - kérdezte szigorúan a belépőtől.

- Esküdt vagyok, Nyehljudov a nevem. Feltétlenül beszélnem kell Maszlovával - mondta Nyehljudov gyorsan, határozottan. Elpirult; tisztán érezte, hogy olyasmit cselekszik, aminek döntő hatása lesz egész további életére.

Az ügyészség vezetője zömök, barna ember volt, rövidre nyírott haja erősen őszült, csillogó szeme fűgén járt ide-oda, előreugró alsó állkapcsát rövid, sűrű szakáll fődte.

- Maszlovával? Igen, tudom már. Mérgezéssel van vádolva - mondta ridegen. - Miért akar vele beszélni? - Majd, mintegy enyhíteni akarván szigorúságát, hozzátette: - Nem adhatok rá engedélyt, amíg nem tudom, miért kíván vele beszélni.

- Egy számomra rendkívül fontos ügyben kell vele beszélnem - válaszolta Nyehljudov elvörösödve.

- Ú-ügy - szólt az ügyész, fölemelte szemét, és alaposan végigmérte Nyehljudovot. - Már tárgyalták az ügyét vagy sem?

- Tegnap tárgyalták, és négy évi kényszermunkára ítélték, de alaptalanul. Az a lány ártatlan.

- Ú-ügy. Ha csak tegnap ítélték el - mondta az ügyész, nem is hederítve Nyehljudovnak arra a kijelentésére, hogy Maszlova ártatlan - akkor az ítélet jogerőre emelkedéséig a toloncházban kell lennie. Ott csak bizonyos napokon van látogatás. Azt tanácsolom, forduljon egyenesen az igazgatóhoz.

- De nekem minél előbb kell vele találkoznom - felelte Nyehljudov. Alsó állkapcsa remegett; érezte, közeledik a döntő pillanat.

- Miért olyan sürgős? - kérdezte az ügyész, és kissé nyugtalankodva vonta fel szemöldökét.

- Azért, mert az a lány ártatlan, és kényszermunkára van ítélve. Pedig nem ő a bűnös, hanem én - mondta Nyehljudov reszkető hangon, s ugyanakkor érezte, hogy nem kellene azt mondania, amit mond.

- Hogyhogy? - kérdezte az ügyész.

- Mert én csábítottam el, én miattam került abba a helyzetbe, amelyben most van. Ha nem lett volna belőle az, amivé én tettem, akkor nem került volna ilyen szörnyű vád alá.

- Még mindig nem látom, mi köze ennek az ön által óhajtott látogatáshoz?

- Az a köze, hogy követni akarom őt Szibériába... és feleségül akarom venni - bökte ki Nyehljudov. És mint mindig, valahányszor erről beszélt, könnybe lábadt a szeme.

- Úgy? No lám! - szólt az ügyész. - Ez valóban kivételes eset. Ha jól emlékszem, ön a krasznoje-perói zemsztvo²⁴ tagja? - kérdezte az ügyész; úgy rémlett neki, hogy már hallott erről a Nyehljudovról, aki most furcsa elhatározását közölte vele.

- Bocsásson meg, úgy vélem, ennek semmi köze a kérésemhez - fortyant fel Nyehljudov ingerülten.

- Persze, persze - hagyta rá az ügyész; alig észrevehetően elmosolyodott, s egy cseppet sem jött zavarba. - De elhatározása annyira szokatlan, s annyira eltér a formáktól...

- Nos tehát, megkaphatom az engedélyt?

- Az engedélyt? Azonnal megírom. Parancsoljon helyet foglalni.

Odament íróasztalához, leült és írni kezdett.

Nyehljudov állva maradt.

Az ügyész megírta az engedélyt, átnyújtotta Nyehljudovnak, s közben kíváncsian méregette.

- Még azt is be akarom jelenteni - mondta Nyehljudov -, hogy nem vehetek részt tovább az ülészakon mint esküdt.

- Ezt, amint tudja, nyomós okok felhozása mellett a bíróságnak kell bejelenteni.

- Az ok az, hogy mindenfajta bíraskodást haszontalannak, sőt erkölcstelennek tartok.

- Ú-úgy - mondta az ügyész megint azzal az alig észrevehető mosolygással, mely mintha azt akarta volna mondani, hogy az effajta nyilatkozatokat jól ismeri, s a mulatságos emberi gyöngéknek egy bizonyos kategóriájába sorolja. - Nos, azt ugyebár megérti, hogy én, mint az ügyészség vezetője, nem érthetek egyet önnel ebben a kérdésben. Éppen azért azt tanácsolom, jelentse be ezt a bíróságnak, a bíróság majd tudomásul veszi nyilatkozatát, és okát alaposnak vagy pedig alaptalannak ismeri el, az utóbbi esetben pedig büntetést szab ki önre. Tessék csak a bírósághoz fordulni.

- Ezennel bejelentettem, nem fordulok már sehová - dörögte Nyehljudov mérgesen.

- Tiszteletem - szólt az ügyész és biccentett. Látszott rajta, hogy mihamarabb szeretne megszabadulni furcsa látogatójától.

²⁴ A helyi önkormányzat (körzetek és kormányzóságok) szerve a cári Oroszországban.

- Ki volt ez? - kérdezte az egyik bíró, aki épp akkor lépett be az ügyész szobájába, amikor Nyehljudov eltávozott.
- Nyehljudov, tudja, az, aki már a krasznoje-perói járásban is, a zemsztvóban, olyan furcsa kijelentéseket tett. Képzeld csak: esküdt, és történetesen egy lánynak vagy asszonynak az ügyében kellett ítélnie, akit kényszermunkára ítélték, s akit, mint mondja, valamikor elcsábított. Most pedig feleségül akarja venni.
- Csak nem?
- Épp most közölte velem... Még hozzá valami egészen különös felindulásban.
- Nem találja, hogy ezek a mai fiatalok valahogy nem egészen normálisak?
- De hiszen Nyehljudov már nem is olyan fiatal.
- No hát, bátyuska, mondhatom, halálra untuk már azt a maga nagyszerű Ivasevovját. Kimeríti az embert: beszél és beszél vég nélkül.
- Meg kell állítani; ezek a fiatalok valóságos obstrukciót²⁵ csinálnak...

36

Nyehljudov az ügyésztől egyenesen a tolonházba ment. Ott nem volt semmiféle Maszlova, és az igazgató elmagyarázta Nyehljudovnak, hogy a régi gyűjtőfogházban kell lennie. Nyehljudov nyomban átment a gyűjtőfogházba.

Jekatyerina Maszlova valóban ott volt.

A tolonház rendkívül messze volt a gyűjtőfogháztól; már estére járt az idő, mire Nyehljudov odaérkezett. Be akart lépni az óriási, komor épület kapuján, de az őrszem nem engedte, hanem becsengetett. A csengetésre kijött egy börtönőr. Nyehljudov megmutatta belépési engedélyét, de az őr azt mondta, hogy a felügyelő engedélye nélkül nem bocsáthatja be. Nyehljudov tehát felment a felügyelő lakására. Már a lépcsőn mesteri zongorajáték hangjai ütötték meg fülét. Amikor azután egy bekötött szemű, rosszkedvű szobalány kinyitotta az ajtót, ezek a hangok szinte kiontottak a szobából, és tovakodóan ütköztek dobhártyájának. Liszt egyik agyoncsépett rapszódiaja volt; a zongorista kitűnően játszotta, de csak egy bizonyos pontig; amikor addig a pontig elért, megint előről kezdte, s ugyanazt ismételte. Nyehljudov megkérdezte a bekötött szemű szobalányt, otthon van-e a felügyelő. A szobalány nemmel válaszolt.

- Mikor jön haza?

A rapszódia megint elakadt és zajosan, bravúrosan megint előről kezdődött - az elátkozott taktusig.

- Mindjárt megkérdelem.

S a szobalány eltűnt a belső szobában.

A rapszódia éppen újakezdődött, majd hirtelen - az elátkozott taktus előtt - félbeszakadt, benn női hang szólalt meg odabenn:

²⁵ Itt: parlamenti határozathozatal elodázása hosszadalmas felszólalásokkal. (latin)

- Mondd meg neki, hogy nincs itthon és nem is jön haza. Vendégségbe ment, mit zaklatják az embert - zsémbelt a női hang és azután megint elkezdődött a rapszódia, de csakhamar megszakadt, s hallatszott, amint valaki hátratulja a széket. A haragos művésznő nyilván személyesen is le akarta hordani a szokatlan időben alkalmatlankodó látogatót.

Göndörített hajú, ványadt, sápadt fiatal leány lépett ki az ajtón, bágyadt szeme alatt kék gyűrű sötétlett.

- Apuska nincs itthon - kezdte mérgesen; de a divatos felöltőjű fiatalember láttára nyomban megenyhült. - Fáradjon be, kérem... Mit kíván?

- Egy foglyot szerettem volna meglátogatni.

- Bizonyosan politikait?

- Nem, nem politikait. Engedélyem van az ügyészség vezetőjétől.

- Igazán nem tudom, apuska nincs itthon... De jöjjön be, kérem - ismételte a leány a csepp előszobában állva. - Vagy pedig forduljon a helyetteséhez, lenn van az irodában, beszéljen vele. Hogy hívják önt?

- Nagyon szépen köszönöm - mondta Nyehljudov, nem válaszolva a leány kérdésére, és kiment.

Alig csukódott be mögötte az ajtó, máris újra felcsendültek a hetyke, vidám hangok, amelyek annyira nem illettek sem a helyhez, sem a ványadt leányhoz, aki olyan kitartóan gyakorolta őket. Az udvaron Nyehljudov szembetalálkozott egy kikent-kifent bajszerű fiatal tiszttel, s megtudakolta tőle, hol találhatná meg a felügyelőhelyettest. Maga a helyettes volt az. Megnézte Nyehljudov belépési engedélyét, s azt mondta, hogy az a tolonházba szól, s ennek alapján nem meri beengedni. Meg aztán úgyis késő van már, jöjjön inkább másnap.

- Holnap tíz órakor úgyis látogatási idő van: jöjjön el, a felügyelő is itt lesz. Akkor mindenestre láthatja Maszlovát a beszélőben, és ha a felügyelő megengedi, esetleg külön is az irodában.

Nyehljudovnak tehát mégsem sikerült aznap beszélnie Maszlovával, dolgavégezetlenül indult hazafelé. Feldúlta már a gondolat is, hogy látni fogja, s ahogy hazafelé bandukolt az utcákon, már nem a bírósági tárgyalás járt az eszébe, hanem az ügyésszel, meg a különböző fegyőrökkel folytatott megbeszélései. Sokáig nem tudott megnyugodni, annyira felizgatta mindaz, ami történt: hogy megpróbálta meglátogatni Maszlovát, hogy szándékát közölte az ügyésszel, és hogy két börtönben is járt. Hazaérve nyomban elővette régóta elhanyagolt naplóját, elolvasott belőle néhány lapot, és a következőt írta beléje: „Két éve nem írtam naplót, és nem hittem, hogy valaha még visszatérek ehhez a gyerekes szokásomhoz. Pedig nem is gyerekes szokás volt a naplóírás, hanem beszélgetés önmagammal, azzal az igazi, Istentől való énnel, amely minden emberben él. Ez az énem hosszú ideig aludt, s nem volt kivel beszélgetnem. Április huszonnyolcadikának különös élményei ébresztették fel; ott, a bíróságon, ahol esküdtként működtem. És a vádlottak padján megláttam őt, akit elcsábítottam - Katyusát rabköntösben. Szörnyű félreértés következtében és az én hibámból kényszermunkára ítélték. Jártam az ügyésznél és a fogházban. Nem engedtek be hozzá, de elhatároztam, mindent megteszek, hogy láthassam, bocsánatot kérhessek tőle, és hibámat jóvátehessem, ha kell, azzal, hogy feleségül veszem. Teremtő atyám, segíts meg! Könnyű és boldog a lelkem.”

Maszlova soká nem tudott elaludni aznap éjszaka; nyitott szemmel feküdt, az ajtót nézte, melyet a fel-alá járkáló kántorlány alakja el-elfödött előle - és gondolkodott.

Az járt az eszébe, hogy semmiképpen sem megy feleségül valami fegyvenchez Szahalin szigetén, hanem másképpen rendezi el az életét, hatósági személy felesége lesz, írnoké, felügyelőé, vagy legalábbis felügyelőhelyettesé. Mindegyik megkívánja. „Csak le ne fogyjak. Mert akkor végem van.” Eszébe jutott, hogyan nézett rá a védője meg az elnök, hogy bámulták mindazok, akikkel véletlenül összetalálkozott, s akik valami ürüggyel most újra elmentek mellette. Eszébe jutott, amit Berta mesélt, egyik társnője, mikor meglátogatta a fogházban: hogy a diák, akit Katyusa szeretett, amikor Kitajeva házában élt, még mindig jár hozzájuk, kérdezősködik felőle, és nagyon sajnálja őt. Eszébe jutott aznap esti dulakodásuk a vörös hajú nővel - megbánta; eszébe jutott a pék, aki ajándékba küldött ki neki egy második kalácsot. Sok minden eszébe jutott, de Nyehljudovra nem gondolt. Sohasem gondolt gyermekkorára, fiatal éveire és főként: sohasem gondolt szerelmére Nyehljudov iránt. Túlságosan fájt. Ezek az emlékek valahol mélyen, érintetlenül feküdtek a lelkében. Még álmában sem látta soha Nyehljudovot. A bíróságon sem ismerte meg; nemcsak azért, mert amikor utoljára látta, egyenruhában volt, sűrű haját rövidre nyírta, szakállát borotválta, s kackiás bajuszkát viselt, most pedig szakállas, öreg külsejű férfi volt - hanem főként azért, mert sohasem gondolt rá. Közös múltjuk emlékeit eltemette azon a szörnyű éjszakán, amikor a férfi a hadseregből hazatérőben nem látogatott el a nagynénjei házába.

Addig az éjszakáig - mindaddig, amíg bízott benne, hogy Nyehljudov eljön -, nem aggódott gyermeke miatt, akit szíve alatt hordott, sőt gyakran boldog csodálkozással elérzékenyült puha, olykor meg erőszakos kapálódzásán a testében. De attól az éjszakától fogva minden megváltozott, és a születendő gyermek már csak akadályt, gondot jelentett.

A nénik várták Nyehljudovot, megkérték, nézzen be hozzájuk, de Nyehljudov sürgönyözött, hogy nem jöhet, mert pontos időre Pétervárotra kell lennie. Amikor Katyusa megtudta ezt, elhatározta, kimegy az állomásra, hogy láthassa őt. A vonat éjjel két órakor haladt át a falun. Katyusa lefektette az öreg kisasszonyokat, elhitta magával Maskát, a szakácsnő kislányát, ócska cipőt húzott; bekötötte a fejét, összeszedelőzködött és kiszaladt az állomásra.

Esős, szeles, sötét őszi éjszaka volt. Az eső hol megeredt nagy, meleg cseppekben, hol megint abbamaradt. A mezőn sem látta az ösvényt a lába alatt, az erdőben meg éppenséggel vaksötét volt, akár a kemencében, s noha Katyusa jól ismerte az utat, eltévedt, és a kicsiny állomáshoz - melyen mindössze három percig vesztegelt a vonat - csak a második csengetés után ért ki, nem pedig jóval a vonat érkezése előtt, mint ahogyan remélte. Kiszaladt a peronra, s nyomban megpillantotta Nyehljudovot egy első osztályú kocs ablakában. A kocs fényesen ki volt világítva. A bársony karosszékekben két tiszt ült egymással szemben és kártyázott. Az asztalán, az ablak alatt két vastag gyertya égett, oldalt kövér cseppekben csurgott le róluk a viasz. Nyehljudov fehér ingben, szűk lovaglónadrágban ült az egyik fotel karfáján, a szék hátának dőlve, és valamin nevetett. Amikor Katyusa meglátta őt, dermedt kezével megkopogtatta az ablakot. De abban a pillanatban felhangzott a harmadik csengetés, és a vonat lassan megmozdult, előbb hátrált, majd egymás után, lökésszerűen megindultak a vagonok. Az egyik játékos, kártyáját kezében tartva felállt, s kinézett az ablakon. Katyusa még egyszer kopogott, és arcát az ablakhoz közelítette. Akkor megrándult az a kocs is, amely mellett állt, s megindult. Katyusa mellette lépkedett, s felnézett az ablakra. A tiszt le akarta engedni az ablakot, de nem boldogult vele. Nyehljudov felállt, félretolta a másik tisztet, és az ablakhoz lépett, hogy leeressze. A vonat gyorsított, Katyusa is meggyorsította lépteit. A vonat már eléggé sebesen

haladt, mikor az ablak végre engedelmeskedett és lecsúszott. Abban a percben a kalauz félrelökte őt, és felugrott a kocsi lépcsőjére. Katyusa elmaradt, de még mindig tovább szaladt a peron ázott deszkáin; azután a peron hirtelen véget ért, és Katyusa majdnem elesett, alig tudta megtartani egyensúlyát, ahogy leszaladt a magas lépcsőfokokon. Futott tovább, de az első osztályú kocsi már messze előtte haladt; a másodosztályú vagonok robogtak el mellette, majd - egyre gyorsulón - a harmadik osztályúak, de Katyusa még mindig futott. Amikor a legutolsó kocsi is elrobogott mellette jelzőlámpáival, Katyusa már a szivattyún is túl volt, kikerült az állomásépületek védelméből, s a szél teljes erővel támadt rá, letépte kendőjét fejről, s oldalról lábához tapasztotta szoknyáját. Elvitte kendőjét, de Katyusa ügyet sem vetett rá, rohant tovább.

- Mihajlovna néni! - kiáltott utána a kicsi lány, aki alig ért a nyomába. - Levitte a szél a fejkendőjét!

Katyusa megállt, hátravetette fejét, két kezével arcához kapott, és sírva fakadt.

- Elment! - zokogta.

„Ott ül a fényesen kivilágított kocsiban, bársony karosszékben, iszik, mulat - én meg itt állok a sárban, a sötétben, esőben és viharban, itt állok és sírok” - gondolta, és leroskadott a földre, és olyan keserves zokogásra fakadt, hogy a kislány rémülten simult ázott ruhájához.

- Menjünk haza, Katyusa néni.

„Ha jön a következő vonat, a kerekek alá fekszem, és vége mindennek” - gondolta Katyusa és nem felelt a kislánynak.

Eltökélte magában, hogy így cselekszik. De abban a pillanatban - ahogyan ez már lenni szokott, amikor a fiatal anya elcsöndesedik a kiállott izgalmak után - a magzat, akit méhében hordott, hirtelen megmozdult, kopogott, puhán elnyújtózott, majd ismét kopogott valamilyen finom, hegyes, kedves részecskéjével. És egyszerre csak eltűnt Katyusa lelkéből mindaz, ami egy perccel azelőtt még annyira kínoztta, hogy úgy érezte, lehetetlen tovább élnie; eltűnt szívéből a harag a férfi ellen, meg az a vágy, hogy bosszút álljon rajta, akár saját halála árán is. Lecsillapult, feltápáskodott, rendbe szedte ruháját, újra bekötötte fejét, és megindult hazafelé.

Átázva, sárosan, elgyötörve ért haza, és attól a naptól fogva indult meg benne az a lelki átváltozás, amelynek eredményeképpen azzá lett, amivé lett. Attól a szörnyű éjszakától fogva már nem hitt Istenben, nem hitt a jóban. Azelőtt maga is hitt Istenben meg abban, hogy mások is hisznek benne; de attól az éjszakától fogva meggyőződött róla, hogy senki sem hisz Istenben, s mindaz, amit róla és az ő törvényéről beszélnek - merő csalás és hazugság. A férfi, akit szeretett, s aki szerette - mert hogy szerette, ezt tudta Katyusa -, cserben hagyta őt, megcsúfolta érzelmeit. Pedig ő volt a legjobb ember, akit ismert. A többi mind még nála is rosszabb volt. S mindaz, ami ettől fogva Katyusával történt, lépten-nyomon igazolta ezt a meggyőződését. Az istenfélő, ájtatoskodó öreg kisasszonyok, Nyehljudov nagynénjei elkergették a háztól, amikor már nem tudta őket úgy kiszolgálni, mint addig. És mindenki, akivel azután összekerült, egyformán viselkedett: a nők pénzt akartak keresni általa, a férfiak pedig - az öreg rendőrkapitánytól kezdve a börtönőrökig - úgy tekintették őt, mint valami élvezetüket szolgáló tárgyat. És senki sem törődött *azon kívül* semmivel a világon. Ebben a meggyőződésében még jobban megerősítette az öreg író, akivel szabad élete második esztendejében hozta össze a sorsa. Az író kereken ki is mondta, hogy ebben - ő ezt poézisnek, esztétikának nevezte -, ebben áll a boldogság.

Mindenki csak magának élt, a maga élvezetének, a sok szép szó Istenről meg jótetről mind család volt. Ha valaha is feltámadt benne a kérdés, miért van a világ olyan rosszul berendezve, hogy mindenki csak ártani igyekszik embertársának, és mindenki szenved - a legjobb volt elhessegetni magától ezeket a kérdéseket. Ha elfogta a szomorúság, rágyújtott, vagy ivott egy pohárral, vagy ez volt a legjobb - szerelmeskedett, és bánata elmúlt.

38

Másnap - vasárnap reggel öt órakor, amikor a fogház női folyosóján felhangzott a megszokott füttyjel, Korabljova ébresztette fel, aki már hajnal óta nem aludt.

„Kényszermunka” - gondolta Maszlova riadtan, szemeit dörzsölgetve, s utálkozva szívta be a reggelre már szörnyen bűzös levegőt. Szeretett volna újra elaludni, öntudatlanságba menekülni, de a megszokás meg a félelem erősebb volt az álmoságnál; felült, lábát maga alá húzva és körülnézett. Az asszonyok már felkeltek, csak a gyermekek aludtak még. A tiltott pálinkamérésért elítélt, düledt szemű asszony óvatosan huzigálta ki köntösét gyermekei alól, nehogy felébressze őket. A lázadó nő - aki a jogtalanul sorozott legényt kiszabadította - a gyermeke pelenkájául szolgáló rongyokat aggatta fel száradni a kályha mellett; csecsemője ezalatt kétségbeesetten rítt a kék szemű Fedoszja karjában, aki felsőtestét ide-oda himbálva, gyengéd szóval ringatta. A sorvadásos asszony melléhez kapva, vérbe borult arccal köhögött, s minden köhögési roham után hangosan, szinte hörögve sóhajtozott. Fölébredt a vöröshajú is, vaskos lábát behajlítva, hanyatt feküdt a priccsén, és hangosan, vidáman mesélte, hogy mit álmodott az éjjel. A gyújtogatással vádolt öregasszony ismét a szentkép előtt állt, és suttogva ismételtette ugyanazokat a szavakat, hajlongva és keresztet vetve. A kántor leánya mozdulatlanul ült a priccsen, és félig még alva, tompán bámult maga elé. Horosavka ujja csavargatta zsíros, durva szálú fekete haját.

A folyosón csoszogó léptek hallatszottak, megcsörrent a zár, s bejött két komoly, mérges arcú fogoly; ruházatuk zubbonyból, s rövid, alig felszárig érő szürke nadrágból állt. Vízfordórúdra emelték a bűzlő csöbröt, és kivitték a cellából. A nők kimentek a folyosóra a vízcsapokhoz mosakodni. A vízcsapnál a vörös megint hajba kapott egy másik asszonnyal, aki a szomszéd zárkából jött elő. Megint ordítás, szitkozódás, panasz...

- Úgy látszik, magánzárkába kíváncsi! - üvöltötte az őr, és akkorát csapott a vöröshajú mezítelen, húsos hátára, hogy csak úgy csattant. - A hangodat se halljam többet!

- No né, hogy nekihevílt a vén számár - mondta a vörös, aki kedveskedésnek vette az őr viselkedését.

- Gyerünk, mozogjatok! Készüljete a misére.

Maszlova még nem ért rá megfésülködni, amikor megérkezett a felügyelő kíséretével.

- Ellenőrzésre! - rikkantotta a börtönőr.

A másik zárkából is kijöttek a nők, és két hosszú sorban felsorakoztak a folyosón; a hátsó sorban állóknak az első sorban álló nők vállára kellett tenni kezüket. Azután megszámozták őket.

Ellenőrzés után bejött a felvigyázónő, és templomba vitte a rabokat. Maszlova meg Fedoszja a több mint száz nőből álló oszlop közepe táján lépkedett. Valamennyin fehér fejkendő volt, fehér ing és szoknya, csak elvétve akadt köztük egy-egy tarka ruha: ezek gyermekes asszonyok

voltak, akik férjüket követték a börtönbe. A menet az egész lépcsőt előzönlötte. Bocskoros lábak halk csoszogása hallatszott, beszélgetés, itt-ott kacagás. A fordulóban Maszlova megpillantotta ellenségének, Bocskovának gonosz arcát - előttük haladt -, s megmutatta Fedoszjának. Mikor a lépcsőn leértek, a nők elhallgattak, és keresztet vetve, fejüket meghajtván egymás után vonultak be a még üres, aranyfényű templom nyitott kapuján. Jobboldalt volt a helyük, s tolongva, egymást lökdösve nyomultak be. A nők után szürke köntösben bevonultak azok a foglyok, akik büntetésüket töltötték, akiket száműzésbe vittek meg akiket a helyi hatóságok toloncoltak ki, s krákogva, köhécselve megtöltötték a templom bal oldalát és közepét.

Fenn a kóruson az egyik oldalon már ott álltak a fegyencek, akiket elsőnek vezettek be, fél fejük le volt borotválva, s jelenlétüket bilincscsörgés jelezte, a másik oldalon meg, hajasan és lánc nélkül, a vizsgálati foglyok.

A fogházkápolnát egy gazdag kereskedő jóvoltából építették újjá és rendezték be; csak úgy ragyogott az aranytól meg az élénk színektől. A kereskedő nem sajnálta rá a tízezreket.

A templomban egy ideig csend volt, nem hallatszott egyéb, mint orrfújás, köhécselés, csecsemősírás és néha-néha a bilincsek csörgése. Azután a középen álló foglyok megmozdultak, egymáshoz nyomultak, és utat nyitottak; az úton végigment a fogház felügyelője, és megállt legelől, a templom közepén.

39

Megkezdődött az istentisztelet.

Az istentisztelet abban állt, hogy a pap furcsa és nagyon kényelmetlen brokátruhát öltött magára, kenyérdarabkákat rakott ki egy tátra, majd borba mártotta őket, s mindenféle nevet meg imádságot mormolt hozzá. A kántor közben szüntelenül imádkozott, előbb hangosan, darálta a szöveget, majd pedig énekelt, a rabkórussal felváltva. Az imádságok ógyházi szláv nyelven voltak írva, s így már magukban is eléggé érthetetlenek voltak, a darálás, éneklés pedig még érthetlenebbé tette őket. Tartalmuk lényegileg abban állott, hogy az ég áldását kérték a cár öfelségére és családjára. Ezért több ízben fohászkodtak, a többi imádsággal együtt is, meg külön is, térden állva. Ezenkívül a kántor felolvasott néhány verset az Apostolok Cselekedeteiből, azt is olyan furcsa, mesterkéltsággal, hogy lehetetlenség volt megérteni, a pap pedig igen érthetően felolvasta azt a részt Márk evangéliumából, amely elmondja, hogy Jézus Krisztus feltámadása után, mielőtt felment volna a mennyekbe, s atyja jobbra felől ült volna, megjelent előbb Mária Magdalénának, kiűzött belőle hét ördögöt, majd pedig megjelent tizenegy tanítványának, s meghagyta nekik, hogy hirdessék az evangéliumot minden teremtménynek, hozzátéve, hogy aki nem hiszen, elkárhozik, aki pedig hiszen és megkeresztelkedik, idvezül és ráadásul ördögöket űz, betegeket gyógyít kézrátétellel, új nyelveken szól, és ha mérget iszik, meg nem árt neki.

Az istentisztelet lényege pedig abban állott, hogy feltételezték: a pap által szétvágott és borba mártott kenyérdarabkákat, bizonyos szertartásos mozdulatok és imádságok hatására átváltoznak isten testévé és vérévé. A szertartásos mozdulatok pedig abban álltak, hogy a pap - noha a magára öltött brokátzsák meglehetősen akadályozta ebben - ütemesen magasra emelte mindkét karját, és egy ideig úgy tartotta, azután térdre ereszkedett, és megcsókolta az asztalt és mindazt, ami rajta volt. A legfontosabb mozzanat pedig az volt, amikor a pap két kezébe fogott egy asztalkendőt, s egyenletesen, ütemesen legyezgette vele a tálat meg az arany

csészét. Feltételezték, hogy a kenyér meg a bor ezekben a pillanatokban válik testté és vérré, s ezért ezt a ceremóniát különös ünnepélyességgel hajtották végre.

„Üdvözlégy szentséges, boldogságos Szűzmária, Istennek anyja” - kiáltotta ki ezután jó hangosan a pap a válaszfal mögül, és a kórus ünnepélyesen rázendített, mondván, hogy szép dolog dicsőíteni a Krisztust szüzessége elvesztése nélkül megszüülő Szűzmáriát, aki ezért a tetteért nagyobb tisztességben részesül, mint holmi khérubok, és nagyobb dicsőségben, mint holmi szeráfok. Ezek után pedig úgy vélték, hogy az átváltozás bevégeztetett, a pap levette a tálról az asztalkendőt, négyfelé vágta a középső darab kenyeret, s előbb borba mártotta, azután pedig saját szájába tette. Feltételezték, hogy ezzel Isten testének egy darabkáját ette meg, vérének egy kortyát itta meg. Ezután félrehúzta a függönyt, kinyitotta a középső ajtót (amely az oltár körüli elkerített részt elválasztotta), s kezébe fogva az arany csészét, kilépett vele az ajtón és felszólította azokat, akik utána meg akarták ízlelni az Isten testét meg vérét, lépjenek közelebb.

Mindössze néhány gyermek jelentkezett.

A pap előbb megkérdezte mindegyiknek a nevét, majd kis kanállal óvatosan kimert a csészéből egy-egy falat borban áztatott kenyeret, és sorra mindegyiknek a szájába dugta; a kántor pedig megtörölte a gyerekek száját, s közben víg dalt énekelt arról, hogy íme a gyermekek eszik az Isten testét és isszák az ő vérét. Végül a pap hátravitte a válaszfal mögé az aranycsészét, megitta az Isten maradék vérét, és megette testének maradék darabkait, gondosan lenyalta bajuszát, és megtörölte száját meg a csészét, azután a lehető legjobb hangulatban, finom borjúbőr cipője vékony talpával nyikorogva, ruganyos léptekkel kijött a válaszfal mögül.

Ezzel befejeződött a keresztény istentisztelet legfőbb aktusa. De a pap, valamivel el akarván szórakoztatni a szerencsétlen rabokat, a szokásos ceremóniákat megtoldotta még egy soronkívülivel. Ez a soronkívüli ceremónia pedig úgy kezdődött, hogy a pap megállt a sok-sok viaszgyertya fényében tündöklő, aranyozott, kovácsolt istenkép előtt (arca, keze fekete volt), mely állítólag ugyanannak az istennek a kiábrázolása volt, akit az imént megevett, és furcsa, hamis hangon, félig szavalva, félig énekelve a következő szöveget kántálta: „Édes Jézusom, apostolok dicsősége, én Jézusom, vértanúk koronája, mindenható uram Jézus, ments meg, uram, engem, én üdvösségem Jézusom, én legfőbb gyönyörűségem Jézusom, a hozzád könyörgőt mentsd meg, uram Jézus, én édes Jézusom irgalmazz nekem, a te szentjeidnek és a te prófétáidnak nevében könyörgök hozzád, üdvözítőm Jézus, a mennyeknek boldogságában részesíts engem, ó könyörületes Jézusom!”

Itt megállt, nagyot lélegzett, keresztet vetett, földig hajolt, és a templomban jelenlevők mind ugyanezt tették. Földig hajolt a felügyelő, az örök, a foglyok, s odafenn a kóruson sűrűbben csörrentek meg a bilincsek. - „Égi seregeknek ura, embernek és Istennek fia - folytatta a pap. - Csodálatos Jézusom, kiben angyaloknak telik gyönyörűsége, mindenható Jézusom, ki ősszüleink megváltója levél, én édes Jézusom, kit pátriárkák dicsőítenek, győzedelmes Jézusom, ki cároknak támasza vagy, én áldott Jézusom, ki a prófétáknak jóslatát bételjesítéd, Istennek fia Jézus, ki erőt adott a vértanúknak, legalázatosabb Jézusom, kiben szerzeteseknek öröme telik, irgalmas Jézusom, ki presbitereknek példaképe vagy, könyörületes szívű Jézusom, ki erőt öntesz a bőjtölőkbe; legédesebb Jézusom, ki megörvendezetted a szenteknek és boldogoknak szíveit, legtisztább Jézusom, ki szüzi lelkekbe bölcsességet csepegtetsz, örökkévaló Jézusom, bűnösök megváltója, Istennek fia, Jézus, irgalmazz nekünk”... Egyre hevesebben süvítette a Jézus szót, míg végül eljutott a lélegzetvétel szünetjéig, kezével eligazította miseruhája selyembélését, s fél térdre ereszkedve a földig hajolt, a kórus pedig dalolva ismételte utolsó szavait: „Istennek fia Jézus, irgalmazz nekünk.” A foglyok is a földre

hullottak, és újra fölálltak és a fegyencek is ugyanezt tették, megrázták fél fejükön a megmaradt haját, és csörgették bilincseiket, melyek véresre dörzsölték csonttá aszott lábukat.

Így folytatódott ez nagyon hosszú ideig. Eleinte olyan dicsőítéseket zengtek, amelyek „irgalmazz nekünk” szavakkal végződtek, majd újabb dicsőítések sorozata következett, amelyek e szóra végződtek: „Halléluja!” A foglyok eleinte mindannyiszor keresztet vetettek és hajlongtak, valahányszor a pap megállt, hogy lélegzetet vegyen; azután már csak minden második, harmadik szünetben cselekedték ezt, és mind nagyon megörültek, amikor a dicsőítések véget értek, s a pap fellélegzett, becsukta könyvecskéjét, és visszament a válaszfal mögé. Most már csak egyetlen utolsó ceremónia volt hátra: a pap felvette a nagy asztalról a rajta fekvő aranyozott keresztet, melynek mind a négy végét zománcozott képecskék díszítették, s kilépett vele a templom közepére. Előbb a felügyelő lépett oda a kereszthez, hogy megcsókolja, utána a fegyőrök, s utánuk egymást taszigálva, és halkán szitkozódva a foglyok járultak a kereszt-hez. A pap, aki közben a felügyelővel beszélgetett, a keresztet meg a kezét az elébe járuló foglyok szájába, néha orrába dugta, és a foglyok igyekeztek megcsókolni a keresztet is, meg a pap kezét is. Így ért véget a keresztény istentisztelet, mely megtévelyedett felebarátaink lelki épülését és fölemelését szolgálja.

40

A jelenlévők közül - kezdve a papon meg a felügyelőn, és végezve Maszlován - senkinek sem jutott eszébe, hogy Jézus, az a Jézus, akinek nevét a pap oly megszámlálhatatlan sokszor ismételte nyakatekert dicsőítő szavak kíséretében, a legszigorúbban megtiltotta mindazt, ami ott a templomban történt; megtiltotta nemcsak az effajta értelmetlen szószátyárkodást, és a paptanító szentségtörő vajákolását a kenyérrel meg a borral, hanem a leghatározottabban megtiltotta az embereknek, hogy más embereket tanítójuknak nevezzenek, megtiltotta az imádkozást a templomban, s úgy rendelte, hogy mindenki magányban imádkozzék; megtiltotta magukat a templomokat, kijelentvén, hogy azért jött e földre, hogy lerombolja őket, imádkozni pedig nem a templomokban kell, hanem lélekben és igazságban; legfőképpen pedig megtiltotta, hogy emberek emberek fölött ítélkezzenek, és tömlöcbe zárják, kínozzák, meggyalázzák, kivégezzék őket, mint ahogyan ez itt történt - mi több, megtiltott mindenféle fajta erőszakot, mondván, azért jött, hogy a rabságba esetteknek visszaadja szabadságukat.

A jelenlévők közül egynek sem jutott eszébe, hogy mindaz, ami itt történt, meggyalázása és megcsúfolása annak a Krisztusnak, akinek nevében történt. Az esztét sem járta meg senkinek, hogy az aranyozott kereszt, négy végén a zománcozott képecskékkel, melyet a pap csókra nyújtott az embereknek, nem egyéb, mint kiábrázolása annak az akasztófának, amelyre Krisztust felfeszítették - felfeszítették pediglen éppenséggel azért, mert megtiltotta mindazt, ami most itt az ő nevében történt. Az esztét sem járta meg senkinek, hogy a pap, aki azt képzei, hogy kenyér és bor képében Krisztus testét eszi és vérének issza, csakugyan eszi az ő testét és issza az ő vérének, de nem a kenyérdarabkáiban meg a borban, hanem azáltal, hogy félrevezeti eme „kisdedeket”, akikkel Krisztus azonosította magát, sőt nemcsak félrevezeti, hanem megfosztja őket a legfőbb boldogságtól, és kegyetlen kínzásoknak veti alá őket, elrejtve előlük az örömhírt, melyet Krisztus hozott e földre.

A pap nyugodt lelkiismerettel tette mindazt, amit tett, mert gyermekkorától fogva abban nevelkedett, hogy ez az egyetlen igaz hit, ebben hittek a régi szent emberek, s most is ebben hisznek az egyházi és világi hatóságok. Nem hitte ugyan, hogy a kenyér testté válik, sem azt, hogy a léleknek javára válik a temérdek szó ledarálása, sem azt, hogy csakugyan Isten testének

egy darabkáját ette meg - hiszen ebben nem is lehet hinni; ellenben szentül hitte, hogy ezt a vallást kell követni. S a legjobban megerősítette ebben a hitében az a körülmény, hogy egyháza szolgálatáért immár tizennyolcadik esztendeje szép jövedelmet húzott, melyből eltartotta családját, fiát gimnáziumba járatta, leányát pedig egyházi iskolába. Ugyanígy hitt a kántor is, még szilárdabban, mint a pap, mivel már végképp elfelejtette e vallás dogmáit, s csupán annyit tudott, hogy a szentelt víznek, a halottakról való megemlékezésnek, az órára végzett istentiszteletnek, az egyszerű fohászkodásnak meg az énekkel egybekötött fohászkodásnak - mindennek megvan a maga szabott ára, melyet az igaz keresztények szívesen megfizetnek. Ezért ugyanolyan biztos meggyőződéssel, igaza és fontossága teljes tudatában kántált, énekelt, s rikkantotta az „irgalmazz, irgalmazz”-t, mint amilyenek mások fát, lisztet, burgonyát árulnak. Ami a felügyelőt meg a börtönőröket illeti, ők sohasem ismerték ugyan hitük tételeit, és soha bele nem hatoltak e dogmák jelentőségébe, fogalmuk sem volt róla, mit jelent mindaz, ami a templomban végbemegy, mindazonáltal hitték, hogy hinni kell ebben a vallásban, mert a fölöttes hatóságok, sőt maga a cár is hisz benne. Azonfelül pedig valami homályos érzés azt súgta nekik (noha maguk sem tudták volna megmagyarázni, hogyan s mi módon történik ez), hogy ez a vallás igazolja az ő kegyetlen szolgálatukat is. Ha ez a vallás nem lenne, sokkal nehezebben, sőt talán egyáltalában nem is fordíthatnák minden erejüket arra, hogy embertársaikat kínozzák, mint ahogyan ezt az adott körülmények között tiszta lelkiismerettel cselekedték. A fogház felügyelője olyan lágyszívű ember volt, hogy semmiképpen sem élhetett volna így, ha nem talál támaszt vallásában. Így azonban emelt fővel, mozdulatlanul állt a helyén, hajlongott és keresztet vetett, amikor kellett, igyekezett meghatódni, amikor azt énekelték: „Íme khérubok seregei”, s amikor a gyermekek megáldoztatása elkezdődött, előrelépett, és saját kezűleg emelt fel egy fiúcskát az aranyos csészéhez.

A foglyok között csak nagyon kevesen voltak, akik világosan látták a csalást, melynek e vallás követői áldozatul esnek, s akik lelkükben kinevezték ezt a komédiát. A többség szentül hitte, hogy az aranyozott ikonokban, a gyertyákban, csészékben, miseruhákban, keresztekben, „legédesebb Jézusom”, „irgalmazz” és más érthetetlen szavak ismétlésében valami titokzatos erő rejlik, melynek segítségével az ember hatalmas javakat szerezhet ebben, valamint az elkövetkezendő életben. A legtöbben közülük már nem egyszer tettek ugyan kísérletet, hogy az evilági javakat megszerezzék maguknak imádságok, fohások, gyertyák segítségével, s kísérletük mindannyiszor kudarcba fűlt - imádságuk nem nyert meghallgatást -, mégis, mindegyikük szilárdul hitt benne, hogy a kudarc véletlenül múlt, s ez az egész intézmény, melyet tudós férfiak és metropoliták²⁶ támogatnak tekintélyükkel, rendkívül fontos intézmény, és elengedhetetlenül szükséges - ha nem is erre, hát legalább is az elkövetkezendő életre.

Ugyanebben hitt Maszlova is. Éppúgy, mint a többieknek, az istentisztelet egész ideje alatt áhítat és unalom vegyült a lelkében. Eleinte a tömeg közepén állt a válaszfal mögött, és nem látott egyebet, mint társnőit; amikor azután az áldozó asszonyok előrenyomultak, s ő is előbbre került Fedoszjával együtt, meglátta a felügyelőt, mögötte pedig a börtönőrök között megpillantott egy szőke hajú, majdnem fehér szakállú fiatal parasztot: Fedoszja férje volt, aki kimeredő szemmel bámult feleségére. Maszlova az egész litánia alatt őt nézte, minduntalan összesúgott Fedoszjával, s csak akkor hajlongott, s vetett sebtében keresztet, amikor mindenki ezt csinálta.

²⁶ Magas egyházi rang a pravoszláv egyházban.

Nyehljudov korán elment hazulról. A kis utcán parasztszekér döcögött végig, a rajta ülő muzsik furcsa hanglejtéssel kiáltotta:

- Tejet tessék, tejet, tejet!

Előző este langyos tavaszi eső hullott a városra. Mindenütt, ahol nem volt kövezet, hirtelen kizöldült a fű; a parkokban a nyírfákat zöld pihe lepte el, a fagyal meg a topolya kiegyengette hosszúkás, illatos leveleit, a házakban meg az üzletekben kivették a téli ablakokat, és fényesre dörzsölték az üvegtáblákat. A zsibpíacon - emellett vitt el Nyehljudov útja - az egymás mellett sorakozó sátrak körül sűrű embertömeg hullámozott, rongyos ruhájú emberek hónuk alatt csizmát, vállukon átvetve vasalt pantallót, kabátot cipeltek.

A kocsmák körül már ott tolongtak a szabadnapos gyári munkások, tiszta ujjasban, fényesre suvikszolt csizmában, az asszonyok élénk színű selyem fejkendőben, üveggyöngyös kabátkában. Mindenfelé sárga zsinóros, pisztolyos rendőrök posztoltak, s lesték, nem támad-e valahol rendbontás, amely kiragadná őket csüggesztő unalmukból. A bulvárok homokos sétányain, friss zöld pázsitján gyermekek és kutyák játszadoztak, futkostak, s a padokon jókedvű dadák tereferéltek.

Az utcák bal oldala - az árnyékos fele - még vizesen csillogott, közepük már felszáradt; a kocsúton megrakott társzekerek dübörgése, egyfogatúak zörgése, lóvasút csilingelése hangzott szüntelen. A levegő remegett a sok-sok harang zúgásától, kondulásától; ugyanolyan istentiszteletre hívták ezek a harangok a népet, amilyen ugyanakkor folyt a börtönkápolnában. És az ünneplőbe öltözött lakosság tódult a templomokba, ki-ki ahová tartozott.

A bérkocsis nem vitte Nyehljudovot egészen a fogházig, hanem addig a pontig, ahol az út bekanyarodott a fogházhoz.

A fordulóban, jó száz lépésnyire a fogház kapujától, férfiak meg asszonyok álltak, a legtöbb batyuval. Jobbra alacsony faépítmények húzódtak, balra emeletes ház, amelyen valami cégtábla függött. Maga a fogház komor kötömbje előttük magaslott, nem engedték közelebb hozzá a látogatókat. Puskás őrszem járkált előtte fel-alá, és keményen rárivallt mindenkire, aki megpróbálta őt megkerülni.

A faépület ajtajában jobboldalt, az őrszemmel szemben, zsinóros mundéros börtönőr ült a lócán, előtte jegyzék. A látogatók sorra odamentek hozzá és megnevezték a rabot, akihez igyekeztek, ő pedig beírta a könyvbe. Nyehljudov is elébe járult, s megnevezte Katyerina Maszlovát. A paszományos őr beírta.

- Miért nem eresztenek be? - érdeklődött Nyehljudov.

- Még folyik a mise. Ha véget ért, bemehetnek.

Nyehljudov félreállt a várakozók közé. A tömegből ekkor kivált egy gyűrött kalapos, rongyos ember, akinek arca csupa piros forradás volt - elnyűtt cipőjét mezítlábara húzta fel -, s megindult a börtön felé.

- Állj, koszos! - rivallt rá a fegyveres katona.

- Mit ordibálsz? - felelte a toprongyos alak és visszafordult; egy cseppet sem ijedt meg a katona goromba kiáltásától. - Ha nem engedsz, várok tovább. De azért ne komandérozz, mint valami generális.

A tömegben helyeslő nevetés hangzott fel. A látogatók zöme szegényesen, sőt rongyosan volt öltözve, de akadtak köztük tisztességes ruházatú nők, férfiak is. Nyehljudov mellett jól öltözött, beretvált arcú, kövér, pirosposzgás ember állt, kezében - nyilván fehéreneműs - batyu. Nyehljudov megkérdezte, először jár-e ott. A batus ember azt felelte, hogy minden vasárnap odajár, s beszélgetésbe elegyedett Nyehljudovval. Egy bank portása volt, öccsét látogatta, aki hamisítás miatt volt elzárva. A nyíltszívű ember egész élettörténetét előadta Nyehljudovnak, s épp faggatni kezdte őt a magáé felől, amikor újabb esemény terelte el figyelmüket; gumikerekű hintón, mely elé jól táplált, finom fajtájú pejló volt fogva, egy diák érkezett egy elfátyolozott arcú hölgy kíséretében. A diák jókora batyut hozott a kezében. Odalépett Nyehljudovhoz és megkérdezte, mit kell tennie, hogy eljuttassa a foglyokhoz a magával hozott szeretetadományt, egy kis húsvéti kalácsot.

- Menyasszonyom kívánságára teszem. A menyasszonyom szülei tanácsolták, hogy hozzuk el a raboknak.

- Magam is először vagyok itt, nem ismerem ki magam, de azt hiszem, a legjobb lesz, ha megkérdi azt az embert - felelte Nyehljudov, s a paszományos örre mutatott, aki ott ült jobbra tőlük a jegyzékkel.

Mialatt Nyehljudov a diákkal beszélgetett, kinyílt a fogház hatalmas vaskapuja, melynek közepén kis kémlelőablak volt, egyenruhás tiszt lépett ki rajta egy másik fegyőrrel, és a jegyzékes fegyőr közölte, hogy a látogatók bebocsátása megkezdődik. A katona félreállt, s a várakozók, mintha attól tartanának, hogy elkésnek, gyors léptekkel, sőt némelyek futva igyekeztek a fogház kapuja felé. A kapuban börtönőr állt, s számolta a mellette elhaladókat, hangosan mondta: tizenhat, tizenhét stb. Benn az épületben, a következő ajtónál, egy másik őr vette számba a beérkezőket, sorra megérintve őket kezével - nehogy a kibocsátásnál egy látogatót benn hagyjanak a fogházban, vagy pedig egy foglyot is kibocsássanak a látogatókkal együtt. Ez a második fegyőr rá sem nézett azokra, akiket számba vett, s kezével nagyot csapott Nyehljudov hátára. Az őr kezének érintése az első pillanatban sértette Nyehljudovot, de nyomban eszébe jutott, hogy miért jött, és elszégyellte magát akadékoskodásáért és érzékenységeért.

Az ajtón belül bolthajtásos, tágas helyiség következett, szűk ablakait vasrács védte. Ebben a gyülekezőnek nevezett szobában Nyehljudov szeme hatalmas feszületen akadt meg, amely a fal mélyedésében volt elhelyezve.

„Mire való ez?” - tűnődött: elképzelésében Krisztus alakja megszabadítottakkal, s nem elzártaival kapcsolódott össze.

Lassú léptekkel haladt befelé, maga elé engedte a sietőket. Sokféle bonyolult érzés elegyedett lelkében: iszonyat a gonosztevőktől, akik ebben a börtönben vannak, részvét azok iránt, akik ártatlanul bűnhődnek, mint az előző nap elítélt gyerek és Katyusa; szorongás és megindultság a küszöbön álló viszontlátás miatt. Amikor kiértek az első szobából, a börtönőr valamit odaszólt a túlsó végéből, de Nyehljudov annyira elmerült gondolataiba, hogy ügyet sem vetett rá, és ment tovább arrafelé, amerre a látogatók nagyobb része indult, azaz a férfiosztályra, és nem a nőire, ahová kellett volna.

Megint előreengedte a sietőket, és utolsónak lépett be a látogatók fogadására szolgáló helyiségbe. Az első, ami megdöbbenetett, amikor kinyitotta az ajtót és belépett, a fülsiketítő láрма volt, amelyet száz meg száz egybeolvadó hang okozott. Csak akkor látta át az egész helyzetet, amikor közelebb ért az emberekhez, akik, mint légy a cukorhoz, úgy tapadtak a szobát elosztó dróthálóhoz. A szobát, melynek ablakai a hátsó falon voltak, nem is egy, hanem két, mennyezettől padlóig érő drótháló osztotta három részre. A két háló között fegyőrök jártak ide-oda. A kettős háló túlsó oldalán voltak a rabok, az innensőn a látogatók. Ezek és amazok

közt kettős drótháló volt és három rőfnyi távolság, így hát nemcsak az volt lehetetlenség, hogy valaki bármit is átadjon a foglyoknak, hanem még az arcokat sem lehetett látni, különösen, ha valaki rövidlátó. Még beszélni is nehéz volt, kiabálni kellett, hogy megértsék a háló túlsó oldalán. Mindkétfelől arcok szorultak a hálózhoz: férjek, feleségek, apák, anyák, gyermekek igyekeztek meglátni egymást, és elmondani egymásnak a legszükségesebbet. De mivel mindegyik igyekezett úgy beszélni, hogy a kettős háló túlsó felén meghallják, s mivel szomszédja is ugyanazt akarta - mindegyik zavarta a másikat, mindegyik igyekezett túlkiabálni a többieket. Ez okozta azt a lármát, hangzavart, amely megdöbbsentette Nyehljudovot belépése pillanatában. Teljességgel lehetetlen volt megérteni, hogy mit beszélnek; csak az arcokról lehetett leolvasni, hogy miről van szó, és milyen kapcsolat van a beszélgetők között. Nyehljudovhoz legközelebb egy fejkendő öreg anyóka állt; a hálózhoz simulva, reszkető állal kiabált át a túlsó oldalra egy halvány arcú fiatalembernek, akinek fél feje le volt borotválva. A fegyenc magasra húzta szemöldökét, homlokát ráncolta igyekezetében, hogy meghallja az anyóka szavát. Az anyóka mellett zekés fiatalember állt, s fejcsóválva hallgatta, amit egy elgyötört arcú, ősz szakállú, hozzá feltűnően hasonlító fogoly mesélt neki. Túl rajta Nyehljudov a toprongyos csavargót pillantotta meg, aki hadonászva kiáltozott valamit és nevetett. Mellette pedig egy asszony ült a földön gyermekével, tisztességes gyapjúkendő volt a fején; zokogott - nyilván először látta viszont az ősz férfit, aki a túloldalon állt, rabruhában, borotvált fejjel, bilincsbe verve. A földön ülő asszony feje fölött a kapus, akivel Nyehljudov beszélt, torkaszakadtából kiabált valamit egy villogó szemű, kopasz rabnak a háló túlsó oldalára. Amikor Nyehljudov rádöbbsent, hogy ilyen körülmények között kell beszélnie Katjusával, ádáz harag töltötte el mindazok ellen, akik ezt a rendszert felállították és fenntartják. Elképedt, hogy ez a szörnyű helyzet, az emberi érzéseknek ez a megcsúfolása nem háborít fel senkit. Katonák, örök, látogatók, foglyok - mind úgy viselkedtek, mintha elismernék, hogy mindennek így kell lennie.

Nyehljudov mintegy öt percig időzött ebben a helyiségben. Elcsüggedve jött ki, tehetetlensége tudatában, és a világgal elégedetlenül; erkölcsi rosszullét fogta el - olyasféle émelygős érzés, mint a tengeribetegség.

42

„Hiába, el kell végeznem, amiért jöttem - buzdította önmagát. - Mitévő legyek?”

Körülnézett, felettes személyt keresve tekintetével, s a tömeg mögött megpillantván egy sovány, alacsony, tisztai váll-lapos férfit, hozzáfordult:

- Lenne olyan szíves, és megmondaná nekem, igen tisztelt uram - szólította meg hangsúlyozott udvariassággal -, hogy hol vannak a női foglyok, s hol lehet velük beszélni?

- A női osztályt keresi?

- Igen, egy női fogollyal kívánnék beszélni - felelte Nyehljudov ugyanolyan elkényszeredett udvariassággal.

- Miért nem mondta mindjárt, amikor a gyülekezőben voltak? Kit akar látni?

- Jekatyerina Maszlovát.

- Politikai? - kérdezte a helyettes felügyelő.

- Nem, csak...

- El van már ítélve?

- Igen, harmadnapja volt az ítélelhozatal - felelte Nyehljudov szolgálatkészen, nehogy valamiképp eljátssza a helyettes felügyelő jóindulatát, amely mintha egész viselkedéséből megnyilvánult volna.

- A női osztályra erre tessék - mondta a helyettes felügyelő, aki Nyehljudov külsejéről ítélve, szemlátomást úgy döntött, hogy a látogató megérdemli figyelmét. - Szidorov - fordult egy bajszos, érdemrendes altiszthez - vezesd át az urat a női osztályra.

- Igenis.

A rács felől ezalatt szívtépő zokogás hallatszott.

Mindez furcsán érintette Nyehljudovot, a legfurcsább pedig az volt, hogy még hálásnak is kell lennie a helyettes felügyelőnek meg a fegyőrnek, akik a többiekkel együtt eszközei és végrehajtói az ebben az épületben végbemenő emberkínzásnak.

Az őr kivezette Nyehljudovot a férfi beszélőből a folyosóra, s az átellenben levő ajtón át a női foglyok beszélőjébe tessékelte.

Ezt a szobát is, csakúgy, mint a másikat, kettős drótháló választotta három részre, de jóval kisebb volt a másikinál, s kevesebb volt benne a fogoly is, meg a látogató is; a láрма azonban éppen akkora volt itt is, mint a férfi beszélőben. A két háló között itt is örködött a hatóság. A hatóságot itt egy kék hajtókás, zsinóros ujjú egyenruhába öltözött felvigyázónő képviselte, ugyanolyan derékszíja volt, mint az öröknek. S akárcsak a férfi beszélőben, itt is mindkét oldalról arcok tapadtak a hálózhoz; az egyik felén különféle ruhába öltözött városi lakosok, túlfelől meg női foglyok, némelyik fehér rabköntösben, némelyik meg saját ruhájában. Végességig álltak a háló mellett. Egyesek lábujjhegyre ágaskodtak, hogy a többiek feje fölött hallassák hangjukat, mások leültek a padlóra, s úgy beszélgettek.

A többi női fogoly között külsejével, harsány hangjával feltűnt egy aszott, kócos cigányasszony. A szoba közepén állt, a hálót tartó oszlopnál, kendője lecsúszott göndör hajáról, és hadonászva, ordítózva magyarázott valamit egy kék kabátos cigánynak, aki mélyen a dereka alatt húzta szorosra az övét. A cigány mellett egy katona kuksolt a földön, s az egyik női fogollyal beszélgetett, amellet pedig fiatal, szőke szakállú, bocskoros parasztocskas állt a dróthálózhoz tapadva; arca kipirult, szemlátomást fojtogatta a sírás. Csinos, szőke fiatalasszony beszélgetett vele, tiszta, égszínkék szemét le nem vette a férfiról. Ez Fedoszja volt meg a férje. A szakállas fiatal paraszt mellett rongyos ruhájú csavargó állt, és egy boglyas hajú, széles vállú asszonnyal beszélt; majd két nő következett, egy férfi, s újra egy nő - mindegyikkel szemben, a háló túlsó felén, egy-egy női fogoly. Maszlova nem volt közöttük. De a foglyok mögött, túl a rácson, még egy nő álldogált, s Nyehljudov azonnal kitalálta, hogy ő az. Szíve hevesen dobogott, lélegzete elakadt. Közeledett a döntő pillanat. Odalépett a hálózhoz, és felismerte Katjusát. A kék szemű Fedoszja mögött állt, s mosolyogva hallgatta, amit társnője beszélt. Nem rabköntösben volt, mint harmadnapja, hanem fehér blúzban, mely derekán szorosra húzva domborodott telt mellén. Kendője alól, éppen úgy, mint a bíróságon, előbújtak göndör fekete fürtjei.

„Most mindjárt eldől - gondolta Nyehljudov. - Hogy szólítsam? Hátha meglát, és magától idejön.”

De Maszlova nem jött oda. Klárát várta, barátnőjét, és eszt sem járta meg, hogy ez a szakállas férfi őhozzá jöhet.

- Kit keres? - kérdezte a két háló között fel-alá járkáló felvigyázónő, odalépve hozzá.

- Katyerina Maszlovát - felelte Nyehljudov elfúló hangon.

- Maszlova, hozzád jöttek! - kiáltott oda a felvigyázónő.

Maszlova körülnézett, s fejét magasra emelve, mellét kidüllesztve, a készséges alázatnak azzal a kifejezésével, amelyet Nyehljudov annyira ismert, odalépett a rácshoz, befurakodott két fogoly társnője közé, és csodálkozva, kérdőn tekintett Nyehljudovra: nem ismerte meg.

Ruházatáról azonban felismerte benne a jómódú embert, s ezért rámosolygott.

- Énhozzám jött? - kérdezte, és egészen közel vitte a rácshoz mosolygós arcát, kissé bandzsal szemét.

- Látni akar... - Nyehljudov nem tudta, magázza-e vagy tegezze, s elhatározta, hogy magázni fogja. Nem beszélt hangosabban a megszokottnál. - Látni akartam...

- Ne hordj össze hetet-havat - ordított mellette a rongyos, csavargóképű ember. - Elvetted vagy nem vetted el?

- Ha mondom neked, hogy haldoklik, mit akarsz még? - kiabált valaki a túloldalról.

Maszlova nem érthette, mit mond Nyehljudov, de a férfi arckifejezése, miközben beszélt, hirtelen eszébe juttatta a régi Nyehljudovot.

Mégsem hitt a szemének; de azért a mosoly eltűnt arcáról, és homloka aggodalmas ráncokba szaladt.

- Nem hallom, mit mond - kiáltotta; erőlködve hunyorgott, s még erősebben ráncolta homlokát.

- Azért jöttem, hogy...

„Igen, most azt teszem, amit tennem kell, vezeklek” - gondolta közben Nyehljudov. És amint ezt végiggondolta, könny homályosította el szemét, fojtogatta torkát; a rácsta kapaszkodott és elhallgatott, igyekezvén erőt venni feltörő zokogásán.

- Azt mondom: ne üsd bele az orrod olyasmibe, amihez semmi közöd... - kiáltotta valaki.

- Isten látja lelkemet, nem tudok semmiről - istenkedett egy női fogoly a másik oldalról.

Amikor Maszlova észrevette Nyehljudov felindulását, megismerte őt...

- Hasonlít valakihez, de nem hiszem - kiáltotta. Nem nézett rá, arca, melyet vérhullám öntött el, még jobban elkomorult.

- Azért jöttem, hogy bocsánatot kérjek tőled - kiáltotta Nyehljudov erőlködve és darálva, mint valami betanult leckét.

Nyomban ahogy kimondta, elszégyellte magát, körülnézett. De azután eszébe jutott, hogy annál jobb, ha szégyelli magát, hiszen a szégyent is vállalnia kell. És ugyanolyan hangosan folytatta:

- Bocsáss meg nekem, nagyot vétkeztem ellened...

Maszlova mozdulatlanul állt a helyén, le nem vette róla a szemét, kissé kancsal tekintetét.

Nyehljudov nem bírt tovább beszélni, eltávolodott a rácstól, s igyekezett visszafojtani egyre hevesebben feltörő zokogását.

A helyettes felügyelőt, aki Nyehljudovot útba igazította a női osztály felé, úgy látszik, érdekelte az előkelő látogató, s utánajött a beszélőbe. Amikor meglátta, hogy Nyehljudov nem áll a rácsnál, megkérdezte, nem találta-e meg, akit keres.

Nyehljudov orrot fűjt, összeszedte magát, s igyekezett nyugodt képet vágni.

- Nem tudok a rácson át beszélni - mondta. - Nem hallani semmit.

A felügyelő elgondolkozott.

- Nem bánom, kijöhet ide egy kis időre. - A felvigyázónőhöz fordult: - Marja Karlovna! Vezessék ki Maszlovát.

43

Egy perc múlva az oldalsó ajtón kilépett Maszlova. Puha léptekkel odament egészen közel Nyehljudovhoz, megállt előtte, és felnézett reá összevont szemöldöke alól. Fekete haja éppen úgy gyűrűzött elő kendője alól, mint harmadnapja a bíróságon, betegesen sápadt, puffadt arca bájos volt és tökéletesen nyugodt, csupán ragyogó fekete szeme villogott elő furcsán kissé duzzadt szemhéja alól.

- Itt beszélgethetnek - mondta a felügyelőhelyettes és eltávozott. Nyehljudov leült a fal mellett húzódó lócára.

Maszlova kérdő tekintetet vetett a felügyelőhelyettesre, majd csodálkozva vállat vont, követte Nyehljudovot, és leült melléje, szoknyáját igazgatva.

- Tudom, nehezére esik megbocsátani - kezdte Nyehljudov, de megint elhallgatott; érezte, hogy fojtogatják a könnyek. - De ha a múltat nem is lehet meg nem történné tenni, most legalább mindent meg akarok tenni, ami tőlem telik. Mondja...

- Hogy akadt rám? - szakította félbe Maszlova ahelyett, hogy kérdésére válaszolt volna, s kancsal szemével rá is nézett, meg nem is.

„Teremtő atyám! Segíts meg. Taníts meg rá, hogy mit kell tennem” - buzdította magát Nyehljudov gondolatban, s elnézte a lány megváltozott arcát, amelyet most csúnyának látott.

- Az esküdtek között voltam, amikor magát elítélték. Nem ismert fel?

- Nem. Nem ismertem meg. Nem volt rá időm. Meg nem is néztem - válaszolta.

- Volt gyerek, ugye? - kérdezte Nyehljudov, és érezte, hogy forrón elpirul.

- Volt, de mindjárt meg is halt, hála istennek - felelte Maszlova kurtán, ellenségesen és elfordította tekintetét.

- Hogyan, miért?

- Magam is beteg voltam, majd belehaltam - mondta Maszlova, s még mindig nem nézett rá.

- Hogyan is engedték el a nagynénéim?

- Ugyan ki tartana szobalányt gyerekekkel? Amint észrevették, elkergettek. De kár is róla beszélni, rég volt, elfelejtettem. Vége.

- Nem, nincsen vége. Nem hagyhatom ennyiben. Ha későn is, de jóvá akarom tenni bűnömet.

- Nincs mit jóvátenni; ami volt, az elmúlt - mondta Maszlova, és amit a férfi a legkevésbé várt: hirtelen felnézett reá és kellemetlenül, kacéran, szánalmasan rámosolygott. Maszlova nem képzelte, hogy valaha is viszontlátja Nyehljudovot, a legkevésbé itt és most; a férfi megjelenése ezért az első pillanatban megdöbbenetette, és felidézte benne mindazt, amire sohasem

gondolt vissza. Láttára különösen felrémlt benne az új érzéseknek és gondolatoknak az a csodálatos világa, amelyet a szeretett és őt szerető nagyszerű ifjú tárt fel előtte annak idején; s azután feltámadt benne az ifjú érthetetlen kegyetlensége, a megaláztatások és szenvedések sorozata, amely varázslatos boldogságát nyomon követte, és belőle eredt. Elszorult a szíve. De mivel nem volt hozzá ereje, hogy rendet teremtsen zűrzavaros érzéseiben, most is úgy cselekedett, mint mindig: elhessegette magától ezeket az emlékeket, és igyekezett elborítani őket a züllött élet sajátos ködével. Az első pillanatban azonosította a mellette ülő férfit azzal az ifjúval, akit valaha szeretett; de amikor látta, hogy ez túlságosan fáj, már nem azonosította a kettőt. És most ez a tisztán öltözött, ápolt, illatosított szakállú férfi már nem az a Nyehljudov volt számára, akit valamikor szeretett, hanem csupán egyike azoknak a férfiaknak, akik kedvtelésükre szokták használni az afféle nőket, amilyen ő - Maszlova -, s akiket az ilyen Maszlova-fajta nőknek minél ügyesebben ki kell használniuk a maguk javára. Ezért mosolygott rá kacéran, csábosan. Hallgatott, mérlegelte, mi módon használhatná ki a legjobban.

- Annak vége - ismételte. - Kényszermunkára ítélték.

Ajka megremegett, amikor kimondta a rettenetes szót.

- Pedig egész idő alatt tudtam, meg voltam győződve róla, hogy ártatlan - mondta Nyehljudov.

- Hát persze, hogy ártatlan vagyok. Hisz nem vagyok én tolvaj vagy rablógyilkos. A társnőim azt mondják, hogy minden az ügyvéden múlik. Azt mondják, kérvényt kell beadni. Csakhogy az sokba kerül, azt mondják...

- Hogyne, feltétlenül be kell adni - válaszolta Nyehljudov. - Már beszéltem ügyvéddel.

- Nem szabad sajnálni a pénzt, jó ügyvédet kell fogadni - mondta Maszlova.

- Megteszek mindent, ami módomban van.

Elhallgattak mind a ketten.

Azután Maszlova megint rámosolygott azzal a mosolygással.

- Még valamit szeretnék kérni... egy kis pénzt, ha lehetne. Nem sokat... tíz rubelt, több nem kell - szólalt meg hirtelen.

- Hogyne - motyogta Nyehljudov, és elővette tárcáját.

Maszlova gyors pillantást vetett a felügyelőhelyettesre, aki nem messze tőlük járkált fel és alá.

- Ne úgy adja, hogy meglássa, mert akkor elveszik.

Nyehljudov elővette tárcájából a tízrubelest, amint a felügyelő hátat fordított, de még nem ért rá átadni, amikor az már megint feléjük fordult. Kezébe gyűrte a bankjegyet.

„Hiszen ez a nő halott” - gondolta magában Nyehljudov, miközben elnézte Katyusa valamikor bájos, de most elcsúnyult, puffadt arcát, bandzsos fekete szemének rossz villogását, ahogyan tekintete ide-oda járt a felügyelő meg a látogatója kezébe gyűrt bankjegy között. És egy percre megingott elhatározásában.

Megint megszólalt szívében a kísértő, mint előző éjszaka is. Mint mindig, most is arról a kérdésről, hogy *mit* kell tenni, igyekezett figyelmét arra a kérdésre terelni, hogy *mi lesz* abból, amit tesz, és mi lenne a leghasznosabb.

„Úgysem mégy semmire ezzel a nővel - mondotta a kísértő hangja. - Csak kölönc lesz a nyakadban, amely lehúz, megfojt és megakadályoz benne, hogy másoknak hasznára légy. Adj neki pénzt, mindent, ami csak van nálad, búcsúzz el tőle, és vess véget ennek egyszer s mindenkorra!”

Ekkor azonban úgy érezte, hogy most, ezekben a percekben, valami végtelenül fontos megy végbe a lelkében, egész lelke mintegy ingadozó mérleg serpenyőjében fekszik, s ezt a mérleget a legkisebb erőfeszítés átbillentheti az egyik vagy a másik oldalra. És megtette ezt az erőfeszítést, segítségül hívta azt az Istent, akit előző este megsejtett saját szívében, és isten válaszolt hívására. Elhatározta, hogy most mindent megmond Katjusának.

- Katyusa! Azért jöttem el hozzád, hogy bocsánatot kérjek, te pedig nem feleltél nekem, hogy megbocsátottál-e, megbocsátasz-e valaha - szólalt meg hirtelen tegezve.

Maszlova nem figyelt szavára, hol a kezét nézte, hol a felügyelőt. Amikor a felügyelő hátat fordított, gyorsan odanyúlt, kikapta a férfi kezéből a pénzt, és szoknyája korcába rejtette.

- Be furákat beszél - mondotta és megvetően (legalábbis Nyehljudovnak úgy tetszett, hogy megvetően) elmosolyodott.

Nyehljudov úgy érezte, van valami Katjusában, ami ellenségesen szembeszegül vele, ami igyekszik Maszlovát megtartani olyannak, amilyen most, és ami nem engedi őt a leány szívéhez közelebb férközni.

De - bámulatos! - ez az ellenséges valami egyáltalában nem taszította őt, sőt ellenkezőleg, még jobban, különös, új erővel vonzotta a lányhoz. Úgy érezte, fel kell ráznia Katyusa lelkét, és ez emberfelettien nehéz munka lesz; de éppen a vállalkozás nehézsége vonzotta. Amit most érzett, ahhoz foghatót azelőtt még sohasem érzett sem iránta, sem más iránt. Nem volt ebben az érzésben semmi személyes, semmi önző: nem kívánt magának semmit tőle, csupán azt kívánta, hogy Katyusa ne legyen többé az, aki most, ébredjen fel, és legyen megint azzá, aki régen volt.

- Miért beszélsz így, Katyusa? Hiszen én ismerlek téged, emlékszem rád, amilyen akkor voltál, Panovóban...

- Minek a múltat emlegetni - mondta Katyusa szárazon.

- Azért emlegetem, hogy jóvátegyem, hogy levezekeljem a bűnömet előtted. Katyusa - kezdte, és már ott lebegett az ajkán, hogy feleségül akarja venni, de belenézett a lány szemébe, és tekintetéből valami olyan iszonyatost és durvát, visszataszítót olvasott ki, hogy elakadt, és nem tudta kimondani.

A látogatók ekkor már kifelé szállingóztak. A felügyelő odalépett Nyehljudovhoz, és figyelmeztette, hogy a látogatási idő letelt.

Maszlova felállt, és megadással várta, mikor bocsátják el.

- A viszontlátásra. Még nagyon sok mindent kellene elmondanom, de most, amint látja, lehetetlen - búcsúzott Nyehljudov és kezét nyújtotta. - Majd eljövök máskor.

- Hisz mindent elmondott...

Maszlova elfogadta a feléje nyújtott kezét, de nem szorította meg.

- Ó nem! Majd igyekszem olyan helyen találkozni magával, ahol nyugodtan beszélgethetünk, és akkor majd elmondok valami nagyon fontosat, amit okvetlenül meg kell mondanom - erősködött Nyehljudov...

- Hát csak jöjjön el! - hagyta rá Maszlova és rámosolygott, úgy, mint ahogyan a férfiakra szokott mosolyogni, ha tetszeni akart nekik.

- Közelebb áll hozzám, mintha a nővérem lenne - mondotta Nyehljudov.

- Furán beszél - ismételte Maszlova, és fejcsóválva bement a drótháló mögé.

Nyehljudov az első találkozástól azt várta, hogy Katyusa, amint meglátja őt és felismeri bűnbánatát, jó szándékát iránta, nyomban megörül, meghatódik, és ismét a régi Katyusává lesz; azonban iszonyodva kellett meglátnia, hogy Katyusa nincs sehol, hanem csak Maszlova van. Ez megdöbbsentette és elrémítette.

Elsősorban az döbbsentette meg, hogy Maszlova cseppet sem szégyellte helyzetét - tudniillik nem azt, hogy fogoly (ezt szégyellte), hanem azt, hogy prostituált. Nem szégyellte, sőt elégedett, majdnem büszke volt rá. Pedig ez nem is lehetett másként. Ahhoz, hogy eredményesen tevékenykedhessen, mindenkinek feltétlen szüksége van rá, hogy tevékenységét fontosnak és helyesnek tarthassa. Ezért, bármi legyen is az ember helyzete, olyan világnézetet alakít ki magában az emberi életről általában, amelynek fényében a maga tevékenységét fontosnak és helyesnek láthatja.

Általában úgy képzelik, hogy tolvaj, gyilkos, kém, prostituált tudatában van annak, hogy foglalkozása bűnös, és szégyenkezik miatta.

Pedig ez épp ellenkezőleg van. Az olyan ember, akit a sors és a maga bűne-botlása bizonyos - akármilyen ferde és aljas - helyzetbe hoz, olyan világnézetet alakít ki magában, amelynek segítségével helyzetét jónak és tiszteletreméltónak láthatja. E világnézet megszilárdítására mindenki ösztönösen tartja magát ahhoz a körhöz, amelyben érvényesnek ismerik el az ő nézeteit a világról, az életről, s benne elfoglalt helyéről. Csodálkozni szoktunk rajta, ha a tolvaj kérkedik ügyességével, a prostituált romlottságával, a gyilkos kegyetlenségével. De csupán azért csodálkozunk rajta, mert ezeknek az embereknek a köre, atmoszférája korlátozott, és - főként - mert mi kívül állunk rajta; de vajon nem ugyanazzal a jelenséggel állunk-e szemben a gazdagoknál, akik kérkednek gazdagságukkal, azaz rablási készségükkel, vagy a hadvezéreknél, akik kérkednek győzelmeikkel, azaz gyilkosságaikkal - vagy az uralkodóknál, akik kérkednek hatalmukkal, azaz erőszakosságukkal? Ha nem vesszük észre, hogy ezekben az emberekben önhelyzetük igazolására mennyire eltorzultak az életről, a jóról meg a rosszról alkotott fogalmaik, akkor csak azért nem vesszük észre, mert az effajta torzult nézetekkel rendelkező emberek köre tágabb, és mi magunk is közéjük tartozunk.

Maszlova is kialakított magában ilyen nézetet az életről, és a maga helyéről az életben. Prostituált volt, kényszermunkára ítélve - és ennek ellenére ki tudott alakítani magában olyan világnézetet, amelynek segítségével meg lehetett elégedve önmagával, sőt még büszkélkedhetett is az emberek előtt helyzetével.

Világnézetének alaptétele abban állott, hogy minden férfi, kivétel nélkül - öreg és fiatal, gimnazista és tábornok, művelt és műveletlen -, a legfőbb jónak a kíváncsú nőkkel való nemi érintkezést tekinti, s ezért minden férfi - ha teszi is magát, hogy mással van elfoglalva - lényegileg mindig csak erre az egyre vágyik. Ő pedig, Maszlova, mint kíváncsú nő, tetszése szerint kielégíti vagy nem elégíti ki a férfiaknak ezt a vágyát, s ezért ő fontos és hasznos élőlény. Egész előbbi és mostani élete megerősítette e világnézetének helyességét.

Tíz éve mindenütt, ahol megfordult, kezdve Nyehljudovon és az öreg rendőrkapitányon, és végezve a fegyőrökön, mindenütt csak azt látta, hogy kell a férfiaknak; nem látta, nem vette észre azokat a férfiakat, akiknek nem kellett. Így hát az egész világot úgy látta, mint tombolóan kéjsóvár férfiak gyülekezetét, akik mindenfelől lesnek reá, és minden lehető módon, csalással, erőszakkal, pénzzel, furfanggal birtoklására törnek.

Így fogta fel Maszlova az életet, s ilyen világnézet mellett ő éppenséggel nem volt utolsó ember - sőt, nagyon is fontos valaki volt. Maszlova mindennél többre tartotta ezt a világnézetét, és ez természetes is volt, hiszen, ha megmásítja világnézetét, elveszíti vele önnön fontosságát, amelyet ez a világnézet juttat neki az emberek társadalmában. S nehogy elveszítse fontosságának tudatát, ösztönösen tartotta magát ahhoz a körhöz, amely éppen úgy szemlélte az életet, mint ő. Amint ösztönösen megérezte, hogy Nyehljudov ki akarja emelni ebből a körből egy másik világba, ellene szegült, mert előre látta, hogy abban a világban, amelybe Nyehljudov akarja vinni, szükségképpen elveszíti majd szerepét és fontosságát, amely biztonságot és önbecsülést adott neki. Ezért hessegette el magától ifjúsága és Nyehljudovval való kapcsolata emlékeit is. Ezek az emlékek sehogyan sem illeszkedtek bele jelenlegi világnézetébe, ezért kitörölte őket emlékezetéből, azaz pontosabban: valahol mélyen érintetlenül őrizte őket, de úgy elzárta, betapasztotta, mint ahogyan a méhek átjárhatatlanul betapasztják olyan férgek fészkeit, amelyek rájuk nézve kártékonyak, s munkájukat tönkreteszik. Ezért volt az, hogy a mostani Nyehljudov már nem az az ember volt számára, akit valaha tiszta szerelemmel szeretett, hanem csupán gazdag úr, akit ki lehet, és ki kell használni, s akivel ugyanolyan kapcsolat jöhet létre, mint bármely más férfival.

„Mégsem tudtam kimondani a legfontosabbat - gondolta Nyehljudov, miközben a látogatók tömegével együtt a kijárat felé igyekezett. - Nem mondtam meg neki, hogy feleségül akarom venni. Nem mondtam meg, de megteszem.”

Az ajtóban álló örök megint kétszer egymás után megszámlálták a kimenő látogatókat, nehogy eggyel több menjen ki, vagy egy is benn maradjon a fogházban. Megint rácsaptak Nyehljudov hátára, de ezúttal nem sértődött meg rajta - észre se vette.

45

Nyehljudov szerette volna megváltoztatni élete egész külső keretét: kiadni a drága lakást, szélnek eresztetni a személyzetet, és szállodába költözni. De Agrafena Petrovna bebizonyította neki, hogy semmi értelme a tél beállta előtt bármit is változtatni életbeosztásán: nyáron senki sem vesz ki városi lakást; lakni, bútort, holmiját tartani meg amúgy is kell valahol. Így hát Nyehljudov minden igyekezete, hogy élete külső körülményeit megváltoztassa, és óhaja szerint egyszerűen, diákosan rendezkedjék be, hiábavalónak bizonyult. Minden maradt a régiben, sőt - lázas munka kezdődött az egész házban: minden szőrme- és gyapjúholmit kiszellőztettek, kiakasztottak, kiporoltak, s a nagy munkából kivette a részét a házmester, a segédházmester, a szakácsnő, sőt maga Kornyej is. Előbb kihordtak és kötelekre aggattak mindenféle ócska egyenruhát és fura prémes holmit, ami már soha senkinek sem kellett; azután kihordták a bútort, a szőnyeget, és a házmester meg a segédje, izmos karján feltúrva inge ujját, ütemesen és alaposan kiporolta a sok holmit. A szobák megteltek a naftalin átható szagával. Amikor Nyehljudov végigment az udvaron vagy kinézett az ablakon, elszörnyedt, hogy milyen temérdek holmija van, és milyen rettenetesen fölösleges mindez. „Ennek a holminak az egyetlen rendeltetése - gondolta -, hogy alkalmat adjon Agrafena Petrovnának, Kornyejnek, a szakácsnőnek, a házmesternek meg a segédházmesternek az effajta testgyakorlásra.”

„Nem érdemes életem külső keretén változtatnom, amíg Maszlova ügye el nem dőlt - gondolta azután. - Meg nagyon nehéz is megmozgatni mindezt. Úgyis megváltozik minden magától, akár felmentik Maszlovát, akár Szibériába küldik, s én vele megyek.”

A kitűzött napon Nyehljudov elment Fanarinhoz. Az ügyvéd saját házában lakott, fényűzően berendezett lakásban; az ablakokon csodálatos függönyök, előttük óriási dísznövények, s általában pompás berendezési tárgyak tanúskodtak róla, hogy hirtelen meggazdagodott ember lakásában vagyunk, aki könnyen költi a munka nélkül hozzá áramló pénzt. A várószobában Nyehljudov sorukra váró ügyfelek tömegét találta, akárcsak egy orvosnál; csüggetegen üldögéltek az asztalok körül, s lapozgattak az állítólagos szórakoztatásukat szolgáló képeslapokban. Az ügyvéd jelöltje, aki ugyanabban a szobában ült magas írópultjánál, felismerte Nyehljudovot, odasietett hozzá, üdvözölte, és azt mondta, rögtön szól principálisának. De még nem volt ideje, hogy a dolgozószoba ajtajáig érjen, amikor az belülről kinyílt, és élénk, hangos beszélgetés hallatszott ki. Az egyik hang Fanariné volt, a másik egy korosabb, zömök, piros képű, nagy bajuszú emberé, aki vadonatúj ruhába volt öltözve. Mindkettőnek arca azt a jellegzetes kifejezést viselte magán, amit olyan embereken figyelhetünk meg, akik előnyös, de nem egészen kifogástalan üzletet kötöttek.

- Ön a ludas, bátyuska - szólt Fanarin mosolyogva.

- Szeretnék a mennyországba jutni, de láthassa, a bűneim lehúznak.

- Jól van, tudjuk, tudjuk.

És mind a ketten kényszeredetten nevettek.

- Á, hercegem, parancsoljon - szólt Fanarin, amikor meglátta Nyehljudovot. Még egy utolsót biccentett a távozó kereskedő felé, s azután bevezette Nyehljudovot rideg, irodastílusban berendezett dolgozószobájába. - Parancsoljon rágyújtani - mondta, s leült Nyehljudovval szemben, igyekezvén visszafojtani az előző ügy sikerének szóló mosolyát.

- Köszönöm szépen. Maszlova ügyében jöttem.

- Ahá, igen, igen. Tyűh, micsoda selmák ezek a vastagbugyellárisúak! - mondta Fanarin. - Láttá ezt a jóembert? Tizenkét millió tőkéje van. De azt mondja: láthassa. És ha alkalma nyílik huszonöt rubelecskét kicsikarni valakiből, a tíz körmével is kikaparja.

„Amaz azt mondja, *láthassa*, te meg azt mondod, *rubelecske*” - gondolta közben Nyehljudov. Leküzdhetetlen ellenszenvet ébresztett benne ez a fesztelen modorú ember, aki csevegésével azt akarta éreztetni, hogy ő meg Nyehljudov egy táborba tartoznak, a többi ügyfél, és általában az emberek pedig egy ellentétes táborat alkotnak.

- Agyonkínzott ez a minden hájjal megkent gazfickó. Muszáj volt könnyítenem a lelkemen - tette hozzá az ügyvéd, mintegy bocsánatot kérve, amiért másról beszél. - Nos, térjünk a tárgyra... Alaposan áttanulmányoztam az aktákat és „a bennük foglaltakat nem helyeselhetem”, amint Turgenyev mondja. Vagyis az a kis ügyvéd pocsékul vitte a dolgot, elmulasztott minden alkalmat a semmisségi panaszra.

- Tehát mit határozott?

- Egy pillanat. Mondja meg neki - fordult a belépő jelölthöz -, hogy úgy lesz, ahogy megmondtam: ha tud, rendben van, ha nem tud, nem kell.

- De nem hajlandó.

- Hát akkor nem is kell - mondta az ügyvéd, és arca, mely az imént jószívúséget sugárzott, egyszerre gonosz és mérges lett. - És még azt mondják, hogy az ügyvéd munka nélkül szerzi a pénzt - mondotta, és visszaparancsolta arcára előbbi szeretetreméltó kifejezését. - Egy vagyontalan adós ügyében sikerült elérnem, hogy felmentsék a teljesen alaptalan vád alól, és most mind a nyakamra jönnek. Pedig minden ilyenfajta ügy rengeteg munkával jár. Hiszen mi

is bizonyos fokig a vérünkbe mártjuk a tollunkat, mint ahogyan egy író mondja. Nos tehát, visszatérve az ön ügyére, illetőleg az ügyre, amely önt érdekli - folytatta -, gyalázatosan vitték, alapos ok semmisségi panaszra nincsen, de azért meg lehet próbálni megsemmisíteni az ítéletet, és e célból a következőket írtam.

Teleírt papírlapot vett elő, és olvasni kezdte, miközben a formáságokat elnyelte, és a lényeges mondatokat nyomatékosan kiemelte.

- „A büntető felsőbbíróság semmisségi osztályához. Semmisségi panasza ennek meg ennek stb. Az ilyen meg ilyen esküdszék ekkori meg ekkori határozata alapján hozott ítélet Maszlova stb.-t Szmelkov kereskedő méreggel elkövetett meggyilkolásában bűnösnek mondotta ki, és a büntetőtörvénykönyv 1454. szakasza alapján kényszermunkára stb. ítélte.”

Megállt; noha eléggé megszokhatta már, mégis szemlátomást élvezte saját művét.

- „Ez az ítélet olyan döntő perrendi hibák és tévedések eredményeképpen jött létre - folytatta nyomatékosan -, hogy feltétlenül megsemmisítendő. Először is, a tárgyalás folyamán az elnök a legelején félbeszakította a Szmelkov belső részeinek orvosi vizsgálatáról szóló látletet felolvasását.”

- De hiszen a vádló követelte a felolvasást! - szólt közbe Nyehljudov értetlenül.

- Az mindegy, a védőnek is lehettek nyomós okai, hogy ragaszkodjék a látlet felolvasásához.

- De hiszen ennek semmi értelme sem volt.

- Nem baj, ez is egy ürügy. Folytatom: „Másodszor, Maszlova védőjét az elnök megakasztotta beszédében, amikor Maszlova egyéniségét jellemezve, bukásának lelki indítékait akarta elemezni, mégpedig azon az alapon, hogy a védő szavai állítólag nem tartoznak közvetlenül a tárgyhoz, holott, amint erre a szenátus több ízben rámutatott, bűnügyekben a vádlott jellemének, s általában erkölcsi egyéniségének feltárása elsőrendű jelentőségű, legalábbis a büntetés kiszabásának kérdésében.” Ez kettő - mondotta Nyehljudovra tekintve.

- De hisz a védő olyan rosszul beszélt, hogy egy szavát sem lehetett megérteni - vetette ellene Nyehljudov, s most még jobban csodálkozott.

- Ostoba fráter, úgyse mondhatott volna semmi értelmeset - mondta Fanarin nevetve -, de azért ez is ok a semmisségi panaszra. Nos, nézzük tovább. „Harmadszor, az elnök a fejtegetésében, a büntető perrendtartás 801. szakaszának 1. bekezdésében lefektetett határozott rendelkezés ellenére sem magyarázta meg az esküdteknek, hogy milyen jogi elemekből tevődik össze a bűnösség fogalma, és nem közölte velük, hogy jogukban áll - ugyanakkor, amikor bizonyítottanak fogadják el a tényt, hogy Maszlova adta be a mérget Szmelkovnak - bűnösségét e cselekmény tekintetében nem megállapítani, mivel nem volt meg benne a gyilkosság szándéka, s ezáltal büntett helyett csupán vétségben elmarasztalni: gondatlanságban, mely Maszlova számára is váratlanul, a kereskedő halálát okozta.” Ez a fő.

- De hiszen ezt mi, esküdtek is tudhattuk volna. Ez a mi hibánk...

- „Végül negyedszer - folytatta felolvasását az ügyvéd -, a bíróságnak Maszlova bűnösségére vonatkozó kérdésére az esküdtek olyan formában adták meg a választ, amely nyilvánvaló ellentmondást tartalmazott. Maszlova ellen az volt a vád; hogy előre megfontolt szándékkal megmérgezte Szmelkovot, mégpedig kizárólag anyagi érdekből, hiszen ez lehetett a gyilkosság egyetlen indítéka; az esküdtek pedig válaszukban tagadták a rablási szándékot, és Maszlova bűnrészességét az értékek eltulajdonításában. Ebből világosan következik, hogy

tagadni akarták a vádlott gyilkossági szándékát is, és csupán félreértésből - amely félreértés az elnök fejtegetésének hiányosságából következett - nem juttatták ezt megfelelő módon kifejezésre válaszukban, amiért is az esküdtek válasza feltétlenül megköveteli a büntetőperrend 816. és 808. szakaszának alkalmazását, mely szerint az elnök köteles az esküdteknek megmagyarázni az általuk elkövetett hibát, és a vádlott bűnösségének kérdését újabb megvitatás és megválaszolás végett az esküdteknek feltenni.”

- De hát akkor miért nem tette meg ezt az elnök?

- Azt én is szeretném tudni - felelte Fanarin mosolyogva.

- És remélhető, hogy a szenátus orvosolja a hibát?

- Attól függ, hogy ki fogja tárgyalni az ügyet. Nos, tehát befejezem: „Az esküdtszéknek ez a határozata nem jogosította fel a bíróságot - hadarta -, hogy Maszlovát büntett miatt ítélje el, és a büntetőperrend 771. szakasza 3. bekezdésének alkalmazása büntetőperrendünk intézkedéseinek egyenes megszegését jelenti. A fentebb kifejtettek alapján kérem a büntető perrendtartás 909. és 910. szakaszainak, 912. szakasz 2. bekezdésének és 928. szakaszának alapján az ítélet megsemmisítését, és az ügy visszaküldését ugyanazon bíróság egy másik tanácsához újbóli tárgyalás végett.” Nos kérem, amint tetszik látni, megtettem mindazt, amit tenni lehetett. De őszintén szólva, nem sok reménnyel kecsegtethetem. Egyébként minden a szenátusbeli tanács összetételétől függ. Ha van összeköttetése, használja fel.

- Van egy-két ismerősöm.

- Szóljon nekik, mégpedig mielőbb, máskülönben mindenki fürdőhelyre utazik az aranyerét gyógyíttatni, és akkor három hónapig fekszik az ügy... Nos, ha ez nem sikerül, akkor még mindig marad egy lehetőség: kegyelmi kérvény a legmagasabb helyre. Ez is a színfalak mögött dől el. Ebben az esetben is állok rendelkezésére, mármint nem a színfalak mögött, hanem a kérvény megfogalmazásában.

- Nagyon szépen köszönöm. És a honorárium...

- A jelöltem majd átadja önnek a panasz első példányát, és közli az összeget.

- Még valamit akartam kérdezni: az ügyész adott nekem belépési engedélyt a fogházba a szóban forgó személyhez, a fogházban pedig azt mondták, hogy a megállapított helyen és időn kívül történő látogatáshoz a kormányzó engedélye kell. Így van-e?

- Úgy tudom, így van. De a kormányzó jelenleg nincs itt, helyettese intézi az ügyeket. Az pedig álmatag számár, nem hiszem, hogy sokra menne vele.

- Maszlennyikov?

- Igen, ő az.

- Ismerem - mondta Nyehljudov, s felállt, indulásra készen.

Abban a pillanatban berontott a szobába egy kicsi, csontos, pisze, sárga bőrű, fertelmesen csúnya asszony: az ügyvéd felesége. Látszott rajta, hogy a legkevésbé sem esik kétségbe rútsága miatt. Roppant eredetien és cifrán öltözködött - volt rajta selyem és bársony, rikító zöld és kanárisárga -, gyér haját bodorította és diadalmasan, magabiztosan rontott be férje dolgozószobájába, egy nyurga, mosolygós férfiú kíséretében, akin feltűnt földszínű arca, selyem hajtókás kabátja, fehér nyakkendője. Író volt; Nyehljudov látásból ismerte.

- Anatol - lelkesedett az asszony, alighogy belépett a szobába. - Gyere át hozzám. Szemjon Ivanovics megígérte, hogy elszavalja új versét, neked pedig el kell szavalnod a Garsinról²⁷ szót.

Nyehljudov távozni akart, de az asszony összesúgott férjével, és azután hozzá fordult:

- Kérem, kedves herceg... ismerem önt, és fölöslegesnek tartom a bemutatkozást... tisztelje meg ön is irodalmi matinénkat. Roppantul érdekes lesz. Anatol remekül szaval.

- Látja, mennyiféle dolgom van - jegyezte meg Anatol, mosolyogva tárta szét karját, és feleségére mutatott, mintegy jelezve kézmozdulatával, hogy lehetetlen ellenállni ennek az elbájoló teremtésnek. Nyehljudov szigorú és bánatos arccal, rendkívül udvariasan megköszönte az ügyvéd feleségének a megtisztelő meghívást, azonban sürgős dolgaira való hivatkozással visszautasította és kiment a várószobába.

- Micsoda majom! - jegyezte meg az ügyvéd felesége, amikor kiment.

A várószobában az ügyvéd jelöltje átadta Nyehljudovnak a letisztázott, kész kérvényt és kérdésére, hogy mivel tartozik, azt válaszolta, hogy Anatolij Petrovics ezer rubelt kap - megjegyezvén ez alkalomból, hogy Anatolij Petrovics nem szokott ilyen ügyeket vállalni, s ezt csupán Nyehljudov kedvéért tette.

- Kinek kell aláírnia a kérvényt? - kérdezte Nyehljudov.

- Aláírhatja maga a vádlott, de ha ez nehézségbe ütközik, Anatolij Petrovics aláírja, meghatalmazás alapján.

- Nem, elmegyek hozzá, és aláíratom vele - mondta Nyehljudov. Megörült az alkalomnak, hogy a kitűzött napnál hamarabb viszontláthatja Maszlovát.

46

A fogház folyosóin a szokott órában felhangzott az örök fűtő, csörömpölve kinyíltak a zárka- és folyosóajtók, mezítelen lábak csoszogása, cipősarkak kopogása hallatszott, a takarító foglyok végigmentek a folyosón, szörnyű bűzt árasztva csöbreikkel; a férfi és a női foglyok megmosdottak, felöltöztek és felsorakoztak ellenőrzésre, ellenőrzés után pedig elmentek forró vízért reggeli teájukhoz.

Teázás közben aznap valamennyi zárkában arról beszélgettek nagy izgatottan, hogy két foglyot botbüntetésre ítélték. Egyikük írni-olvasni jól tudó fiatal boltossegéd volt, Vasziljevnek hívták; féltékenységi rohamában megölte szeretőjét. Cellatársai szerették víg kedélye, bőkezősége miatt, meg azért is, mert mindig önérzetesen lépett fel az örökkel szemben. Ismerte a törvényeket, és követelte megtartásukat. Fölöttesei ezért nem állhatták. Három héttel azelőtt az egyik ör megütött egy szolgálattevő foglyot, mert új egyenruháját leöntötte káposztalevessel. Vasziljev fogolytársa védelmére kelt, mondván, hogy a törvény tiltja a foglyok testi bántalmazását. „Majd adok én neked törvényt” - mondta az ör, és a sárga földig lehordta Vasziljevet. Vasziljev nem maradt adós a válasszal. Az ör meg akarta ütni, de Vasziljev lefogta a két kezét, úgy tartotta jó három percig, azután megforgatta, és kituszkolta az ajtón. Az ör panaszt tett, és a felügyelő sötétzárkába csukatta Vasziljevet.

²⁷ Vszevolod Mihajlovics Garsin - haladó orosz író (1855-1888).

A sötétzárkák egy sor koromsötét kamrából álltak, melyek kívülről el voltak reteszelve. A hideg, sötét, szűk kamrában nem volt sem ágy, sem asztal, sem szék, a fogoly a vizes, piszkos földön feküdt vagy kuporgott, s patkányok szaladgáltak rajta keresztül, amelyek rendkívül elszaporodtak a zárkákban, és olyan merészek voltak, hogy a rabok kenyerüket sem tudták megvédeni tőlük. A sötétben kikapták a fogoly kezéből a kenyeret, és a foglyot magát is megtámadták, ha egy ideig mozdulatlanul feküdt. Vasziljev kijelentette, hogy nem megy a sötétzárkába, mert nem szolgált rá. Erőszakkal akarták behurcolni. Ellenállt, és két rabtársa segített neki kiszabadulni az örök keze közül. Ekkor összeszaladtak az örök, közöttük az erejéről híres Petrov; a foglyokat legyűrték, és mindegyiket sötétzárkába csukták.

Még aznap jelentés ment a kormányzóhoz, hogy a fogházban valami lázadásféle ütött ki. A felügyelőhöz utasítás érkezett, hogy a két felbujtót - Vasziljevet meg egy „Nevenincs” csavargót - harminc-harminc botütéssel kell büntetni.

A megtorlás színhelyéül a női beszélőt jelölték ki.

A fogház valamennyi lakója megtudta ezt már előző este, és a zárkában élénken tárgyalták a küszöbönálló büntetést.

Korabljova, Horosavka, Fedoszja és Maszlova együtt ültek cellájuk sarkában, és teázás közben ugyancsak erről beszélgettek. Mind a négynek kipirult az arca, és megélenkült a hangja: vodkát ittak, amelyet Maszlova mostanában mindig bőven tartott raktáron, s bőkezűen vendégelte vele társnőit.

- Hiszen nem tombolt, nem lármázott - mondta Korabljova Vasziljevre célozva, miközben erős fogsorával aprókat harapdált a cukorból. - Csak a társa védelmére kelt. Mert manapság nem szabad verni a foglyokat.

- Azt mondják, derék fickó - toldotta meg Fedoszja. Hajadonfőtt volt, két hosszú hajfonata majdnem a földig lógott, amint egy vaskos fahasábon ült szemben a priccsel, amelyre a teáskannát állították.

- Mondd el *neki*, Mihajlovna - fordult Maszlovához a bakterné; a „neki”-n Nyehljudovot értette.

- Meg is mondom. Mindent megtesz a kedvemért - felelte Maszlova mosolyogva, és hetykén megrázta fejét.

- De ki tudja, mikor jön be, pedig, azt mondják, épp most küldtek szegény Vasziljevért - jegyezte meg Fedoszja. - Borzasztó - tette hozzá sóhajtva.

Egyszer láttam ám, amikor a községházán megverték egy muzsikot. Ipamuram szalajtott épp a bíróhoz, hát amint odaérek, mit látok... - kezdett bele a bakterné egy hosszú históriába.

Elbeszélését a felső folyosóról leszűrődő hangzavar, lépések zaja szakította félbe.

- Erőszakkal elvitték, az ördögök - mondta Horosavka. - Most aztán kicserzik alaposan. Dühösekre rá az örök, mert nem hagy nekik nyugtót.

Odafenn minden elcsendesedett, s a bakterné befejezte históriáját, hogy mennyire megijedt akkor a községházán, amikor látta, hogy hogyan botozzák a muzsikot a pajtában, de úgy megijedt, hogy a benseje majd kiugrott. Horosavka pedig elmesélte, hogy Scseglovot egyszer megkorbácsolták, s egy hangot sem hallatott. Azután Fedoszja összeszedte a teásedényt, Korabljova meg a bakterné nekiültek a zsákvarrásnak, Maszlova pedig leült a priccsre, felhúzta térdét, és átfogta karjával. Ölte az unalom. Éppen le akart feküdni aludni, amikor a felvigyázónő az irodába hívta, mondván, hogy látogatója érkezett.

- Mondd el neki a mi dolgunkat is - emlékeztette az öreg Mensova, mialatt Maszlova a fejkendőjét igazgatta félig lekopott foncsorozású kistükrében. - Mondd el neki, hogy nem mi gyújtottuk fel a csúrt, hanem ő maga, az alávaló, a bérese is látta, nem esküdött volna meg rá, nem vetné kárhozatra a lelkét. Mondd meg neki, hívassa ki Mitrijt, Mitrij majd előadja neki az egésznet annak rendje s módja szerint: mégse járja, hogy minket bezártak, pedig hallani se hallottunk az egészről, ő meg, az alávaló, kocsμάzik és éli világát a más feleségivel.

- Nem törvényes dolog! - erősítette meg Korabljova.

- Megmondom neki, okvetlenül megmondom - ígérte Maszlova. - No, iszom még egygel, hogy megjöjjön a kurázsím - tette hozzá kacsintva.

Korabljova töltött neki még egy fél csészével. Maszlova felhajtotta, megtörölte a száját, „hogy megjöjjön a kurázsím”, ismételte, s azután vidáman, mosolyogva és fejét ingatva követte a felvigyázónőt.

47

Nyehljudov már jó ideje várt az előcsarnokban.

A fogházba érkezve csengetett a bejáratnál, és az ügyeletes őrnök átadta az ügyész látogatási engedélyét.

- Kihez jött?

- Maszlovához.

- Most nem lehet, a felügyelő el van foglalva.

- Az irodában? - kérdezte Nyehljudov.

- Nem, itt a beszélőben - felelte az őrnök zavartan, legalábbis Nyehljudovnak úgy tetszett.

- Hát most is van látogatás?

- Nem, más dolga van.

- Hogy lehetne vele beszélni?

- Mindjárt kijön, akkor tessék neki megmondani. Tessék megvárni.

Az oldalsó ajtón ekkor kilépett egy aranypaspománnyal, zsírosan fénylő arcú őrmester - bajszából csak úgy áradt a dohánybűz -, és rávált a börtönőrré:

- Mért engedte be ide? Az irodához...

- Úgy értesültem, hogy itt találom a felügyelő urat - szólt Nyehljudov; az őrmester viselkedésében - meglepetésére - ugyanazt a zavart nyugtalanságot észlelte.

Ekkor nyílt a belső ajtó, s kilépett Petrov, felhevülten, megizzadva.

- Ezt megemlegeti - szólt az őrmesterhez fordulva.

Az őrmester szemével Nyehljudovra mutatott; Petrov elhallgatott, elkomorult, s eltűnt a hátsó ajtón.

„Ki mit emleget meg? És miért olyan zavartak? Miért intett neki az őrmester?” - tűnődött Nyehljudov.

- Itt nem lehet várakozni, tessék az irodába fáradni - fordult az őrmester megint Nyehljudovhoz, s Nyehljudov már épp engedelmeskedni akart, amikor a hátsó ajtón kilépett a felügyelő. Még nagyobb zavarban volt, mint alárendeltjei és szüntelenül sóhajtozott. Nyehljudov láttára az őrhöz fordult:

- Fedotov, kísérje le az irodába Maszlovát az ötösből.

- Parancsoljon - szólt azután Nyehljudovnak. Meredek lépcsőn felmentek egy kicsiny, egyablakos szobába, melynek bútorzata íróasztalból s néhány székből állt.

A felügyelő leült.

- Kínos, terhes kötelességek - sóhajtott fel, és vastag cigarettát vett elő.

- Úgy látom, elfáradt - mondta Nyehljudov.

- Belefáradtam a szolgálatba. Nehéz, nagyon nehéz a dolgom. Az ember könnyíteni szeretne, és fordítva sül el. Már azon töröm a fejem, hogyan vonulhatnék nyugalomba; terhes, kínos kötelességek...

Nyehljudov nem értette, mi az, ami olyan különösen nehézé teszi a felügyelő szolgálatát, de annyit látott, hogy aznap különösen csüggedt és reménytelen, s ez részvétre indította.

- Elhiszem, hogy terhes - felelte hát. - De miért teljesíti?

- Kérem, szegény ember vagyok, a család...

- De ha olyan nehezére esik?

- Mégis, tessék elhinni, az ember megpróbál segíteni, amennyire az erejétől telik. Ahol tudok, enyhítek. Más az én helyemben bezzeg másképp csinálná. Tessék csak elképzelni: kétezeregynéhány lélek, s még hozzá mifélék! Tudni kell ám velük bánni. Utóvégre ők is csak emberek, sajnálom őket. De azért elnézőnek sem szabad lenni.

S belefogott, hogy elmeséljen Nyehljudovnak egy esetet, amely nemrégiben történt: a foglyok összeverekedtek, s az egyiket agyonütötték.

Elbeszélését Maszlova érkezése szakította félbe, aki az őt kísérő börtönőr nyomában lépett a szobába.

Nyehljudov már az ajtóban megpillantotta, amikor Maszlova még nem látta meg a felügyelőt. Arca kipirult, fűgén lépkedett az őr mögött, és mosolyogva ingatta fejét. Amikor megpillantotta a felügyelőt, riadtan meredt rá, de nyomban összeszedte magát, és vígan, szinte hetykén fordult Nyehljudovhoz.

- Jó reggelt - köszöntötte éneklő hanglejtéssel és mosolyogva, erősen - nem úgy, mint akkor - megrázta a férfi kezét.

- Elhoztam a kérvényét, hogy írja alá - mondta Nyehljudov. Csodálkozott Maszlova hetyke, kihívó viselkedésén. - Az ügyvéd megfogalmazta, most alá kell írni, azután felküldjük Pétervárra.

- Nem bánom, írjuk alá. Miért ne? - mondta rá Maszlova mosolyogva és kacsintott.

Nyehljudov elővette zsebéből az összehajtogatott papírlapot, és az asztalhoz lépett.

- Szabad itt aláírni? - fordult a felügyelőhöz.

- Gyere ide, ülj le - szólt Maszlovának a felügyelő. - Nesze toll. Írni tudsz-e?

- Valamikor tudtam - válaszolta Maszlova, s mosolyogva, szoknyáját, blúza ujját igazgatva leült az asztalhoz. Ügyetlenül fogta kicsiny, erős kezébe a tollat, és mosolyogva nézett fel Nyehljudovra.

Nyehljudov megmutatta neki, hová, mit kell írnia.

Maszlova gondosan bemártotta, lerázta a tollat, és aláírta a nevét.

- Ennyi az egész? - kérdezte hol Nyehljudovra, hol a felügyelőre tekintve, s a tollat egyszer a tintatartóra, máskor meg a pipirosra tette.

- Szeretnék magának valamit mondani - szólt Nyehljudov, kivette kezéből a tollat és letette.

- Mondja csak - felelte Maszlova, s hirtelen elkomolyodott, mintha valamin tűnődne, vagy hirtelen elálmosodott volna.

A felügyelő felállt, és kiment a szobából; Nyehljudov négy szemközt maradt Maszlovával.

48

A börtönőr, aki Maszlovát kísérte, leült az ablakpárkányra, távol az íróasztaltól. Nyehljudov érezte, hogy elérkezett a döntő pillanat. Első találkozásuk óta állandóan szemrehányást tett magának, amiért nem mondta meg Maszlovának akkor mindjárt a legfontosabbat - azt, hogy feleségül akarja venni. Most eltökélte magában, hogy megmondja.

Maszlova az asztal egyik oldalán ült, Nyehljudov szembe telepedett vele az asztal másik oldalára. A szobában világos volt, és Nyehljudov most először látta tisztán, közről Maszlova arcát - a finom ráncokat szeme és szája körül, dagadt szemhéját. És most még jobban megszánta a lányt.

Az asztalra könyökölve előrehajolt, hogy az ablakban ülő börtönőr - egy zsidós arctípusú, öszülő pofaszakállas férfi - ne hallja, amit mond, s csupán Maszlovához beszélt.

- Ha ez a semmisségi panasz nem hozza meg az eredményt, akkor kegyelmi kérvényt adunk be. Megteszünk mindent, amit lehet.

- Kár, hogy nem előbb kezdtük: bezzeg, ha jó ügyvédem lett volna... - szakította félbe Maszlova. - De az én védőm tökéletes fráter volt. Egyre csak udvarolt nekem - mesélte nevetve. - Bezzeg, ha már akkor tudták volna, hogy a maga ismerőse vagyok, másképp sült volna el a dolog. De így? Azt hiszik, hogy tolvajok vagyunk mind egy szálig.

„Milyen furesán viselkedik ma” - gondolta Nyehljudov, s éppen meg akart szólalni, hogy megmondja neki végre azt, amit akart, de Maszlova folytatta:

- Még mit akarok mondani. Van minálunk egy öreg néni, hát tudja, igazán senki sem érti. Csuda rendes öregasszony, minden ok nélkül becsukták őt is, meg a fiát is, mindenki tudja, hogy ártatlanok, de gyújtogatással vádolták őket, és most ülnek mind a ketten. Megtudta, hogy ismerem magát - Maszlova ide-oda forgatta fejét, és kacér pillantásokat vetett reá -, és megkért: mondd meg neki, hívassa ki a fiamat, majd ő mindent elmagyaráz. Mensovéknak híjják őket. Mondja, megteszi? Komolyan mondom, csuda rendes egy öregasszony, mindjárt meglátni rajta, hogy ártatlan. Tegyen érte valamit, galambocskám - ismételte, ránézett, majd lesütötte szemét és elmosolyodott.

- Hogyne, szívesen, majd érdeklődöm - felelte Nyehljudov; egyre jobban ámuldozott a lány fesztelenségén. - De én a magam ügyéről szeretnék magával beszélni. Emlékszik, mit mondtam magának a múltkor?

- Sok mindent mondott. Mire gondol? - felelte Maszlova, szüntelenül mosolygott, s hol erre, hol arra forgatta fejét.

- Azt mondtam, azért jöttem, hogy megkérjem: bocsásson meg.

- Megbocsátani, megbocsátani, mire való az... inkább...

- Azt is mondtam, hogy jóvá akarom tenni bűnömet - folytatta Nyehljudov -, mégpedig nem szavakkal, hanem tettel. Elhatároztam, hogy feleségül veszem magát...

Maszlova arca elváltozott: rémület ült ki rá. Kancsal szeme kimeredt; rá is nézett, meg nem is.

- Hát ez meg mire jó? - szólalt meg végre, és arca eltorzult a dühtől.

- Érzem, hogy ez kötelességem Isten előtt.

- Miféle istent emleget? Nem is értem, miről beszél. Isten? Miféle isten? *Akkor* ismert volna istent! - kiáltott fel, és tátott szájjal elhallgatott.

Nyehljudov csak most érezte meg a szájából áradó erős pálinkaszagot: végre megértette felindulásának okát.

- Nyugodjék meg - mondotta.

- Nincs miért megnyugodnom. Azt hiszed, be vagyok rúgva? Igaz, részeg vagyok, de azért tudom, mit beszélek - hadarta a lány és mélyen elpirult. - Én fegyenc vagyok, ringyó, te meg herceg, nagyúr, semmi értelme, hogy beszennyezd magad velem. Takarodj a hercegnőidhez, az én áram egy tízes...

- Bármilyen kemény szavakat mondasz is, ki nem fejezheted, amit én érzek - mondta Nyehljudov halkán, remegve. - El sem tudod képzelni, hogy mennyire furdal miattad a lelkiismeretem...

- Lelkiismeret! - ismételte Maszlova csúfondárosan. - *Akkor* vette volna elő a lelkiismeretét! De nem: egy százast nyomott a markomba. Nesze, ennyi az árad...

- Tudom, tudom, de hát mit csináljak? - válaszolta Nyehljudov. - Elhatároztam, hogy többé nem hagylak el; megteszem, amit mondtam.

- Én pedig azt mondom: nem teszed meg! - vágott vissza Maszlova, és hangosan felkacagott.

- Katyusa! - kezdte a férfi, és megérintette a kezét.

- Eriggy innét! Én fegyenc vagyok, te pedig herceg, semmi keresnivalód itt - sikoltott fel Maszlova, és kitépte kezét a férfi kezéből. Arcát eltorzította a düh. - Általam akarsz megmenteni a lelked üdvösségét - folytatta; gyorsan beszélt, hogy mindent kimondhasson, ami a lelkéből előtört. - Kiélveztél engem ebben az életben is, most a túlvilági életben is általam akarsz üdvözülni! Utállak téged, utálok a pápaszemedet, az egész undok, hájas képedet! Pusztulj előlem, pusztulj! - kiáltotta hirtelen felugorva.

Az őt odalépett hozzá.

- Mit tombolsz? Majd adok én neked botrányt...

- Hagyja békén, kérem! - szólt rá Nyehljudov.

- Csak azért, hogy ne feledkezzék meg magáról - védekezett az őt.

- Nem, nem, hagyja csak - ismételte Nyehljudov.

A börtönőr visszament az ablakhoz.

Maszlova megint leült, a padlóra szegezte tekintetét, s szorosan összekulcsolta kis kezét.

Nyehljudov ott állt előtte, nem tudta, mitévő legyen.

- Nem hiszel nekem - szólalt meg végre.

- Hogy feleségül akar venni? Azt úgyse éri meg. Hamarabb felkötöm magam! Most megmondtam.

- Mégis mindent megteszek érted.

- Az a maga dolga. Nekem nem kell magától semmi. Igaz lelkemre mondom. Jaj, miért is nem haltam meg akkor? - tette hozzá, és keserves sírásra fakadt.

Nyehljudov nem bírt szólni; Maszlova könnyei őt is könnyekre fakasztották.

Maszlova fölemelte tekintetét, csodálkozva ránézett, és kendője csücskével törölgette orcáján végigpergő könnyeit.

Az őt ismét odalépett hozzájuk, és figyelmeztette őket, hogy letelt az idő.

Maszlova felállt.

- Maga most nagyon izgatott. Holnap megint eljövök, ha lehetséges. Addig gondolkozzék - mondta neki Nyehljudov.

Maszlova nem válaszolt, rá sem nézett, s az őt nyomában kiment a szobából.

- No, most már a fejed se fájjon! - E szavakkal fogadta Korabljova Maszlovát, amikor visszatért cellájába. - Úgy látszik, alaposan beléd habarodott; most csak vigyázz, addig üsd a vasat, amíg meleg. Meglásd, kiszabadít, a gazdagnak semmi sem lehetetlen.

- Az már igaz - szólalt meg dallamos hangján a bakterné. - Szegény ember vízzel főz, de a gazdag ember, amire kedve szottyan, azt csinálja, nem sokat gondolkozik, megvan mindene. Volt minálunk is egy finom úr, hát az meg mit csinált...

- Szóba hoztad a mi ügyünket? - kérdezte az öreg Mensova.

De Maszlova nem felelt társnőinek. Végigfeküdt a priccsen, kancsal szemét a mennyezet sarkára szegezte, s úgy feküdt estig. Lelkében gyötrelmes harc indult meg. Nyehljudov szavai visszahívták őt abba a világba, amelyben szenvedett, s amelyből elmenekült, mert gyűlölte, és nem értette. Most hirtelen felriadt kábulatából, amelyben addig élt; márpedig úgy élni, hogy tiszta fejjel visszaemlékezzék mindarra, ami *akkor* történt - túlságosan fájdalmas volt. Este megint vett pálinkát Korabljovától, és társnőivel együtt leitta magát.

49

„Szóval így áll a dolog” - gondolta Nyehljudov, amikor kilépett a fogház kapuján. Csak most értette meg igazán, mekkora bünt követett el. Ha nem próbálja meg jóvátenni, levezekelni vétkét, sohasem döbbsen volna rá bűne egész nagyságára; mi több - Maszlova sem érezte volna át teljes egészében, milyen nagy bünt követtek el ellene. Csak most vált mindez világossá a maga teljes iszonyatosságában. Nyehljudov csak most látta meg, mit követett el ennek a leánynak a lelke ellen, és Maszlova csak most döbbsen rá, hogy mit követtek el ellene.

Nyehljudov mindeddig hűsködött önmaga előtt, tetszelgett önnön bűnbánatában; most azonban megrémült. Most már nem hagyhatja cserben Maszlovát, ezt érezte; ugyanakkor azonban nem tudta elképzelni, hová fejlődik, mivé lesz kettejük kapcsolata.

A kapuban odalépett hozzá egy keresztekkel, érdemrendekkel teleaggatott, kellemetlen, alamuszi ábrázatú börtönőr, és titokzatos arccal levélkét adott át neki.

- Valaki küldi ezt a levelet a főméltóságú úrnak - mondotta, miközben átnyújtotta Nyehljudovnak a borítékot.

- Kicsoda?

- Majd meglátja a főméltóságú úr, ha elolvassa. Fogoly, politikai. Én oda vagyok beosztva. Megkért, hogy adjam át, igaz, hogy szigorúan meg van tiltva, de hát az emberségesség parancsolja... - magyarázta körülményesen az őr.

Nyehljudov elcsodálkozott, hogyan adhat át a politikai foglyok mellé beosztott őr egy levelet benn a fogházban, szinte a többi őr szeme láttára; akkor még nem tudta, hogy ez az őr egyben besúgó is. De azért elvette a levélkét, s amint kilépett a börtönből, elolvasta. Ceruzával volt írva, lendületes betűkkel:

„Megtudtam, hogy bejár a fogházba, egy bizonyos elítélt személy iránt érdeklődve, és szeretnék önnel találkozni. Kérjen engedélyt meglátogatásomra. Önnek megadják. Sok mindent fogok önnel közölni, ami egyaránt fontos pártfogoltja és a mi csoportunk számára. Öszinte hálával Vera Bogoduhovszkaja.”

„Bogoduhovszkaja! Ki lehet az a Bogoduhovszkaja?” - töprengett Nyehljudov; még teljesen a Maszlova s közte lezajlott jelenet hatása alatt volt, és az első pillanatban semmiféle emléket nem kapcsolt ehhez a névhez, s a kézíráshoz. „Ahá! - ötlött hirtelen eszébe. - A diakónus lány a medvevadászaton!”

Vera Bogoduhovszkaja tanítónő volt a novgorodi kormányzóságnak egy isten háta mögötti vidékén, ahová Nyehljudov barátaival medvevadászatra járt. A fiatal tanítónő akkor azzal a kéréssel fordult hozzá, adjon neki pénzt, hogy elvégezhesen egy tanfolyamot. Nyehljudov megadta neki a kért összeget, s azután megfélemlített róla. Most kitűnt, hogy a tanítónő politikai bűnös, börtönben ül, ott nyilván hallott Nyehljudovról, és felajánlja szolgálatait. Milyen könnyű, milyen egyszerű volt akkor minden. És most minden milyen bonyolult és nehéz. Nyehljudov gondolatban szinte újra átélte az akkori boldog időket, ismeretségi Bogoduhovszkájával. Farsang vége volt, a rengetegben vadásztak, hatvan versztányira a vasútvonaltól. Szerencsés volt a vadászat, két medvét ejtettek, s épp ebédeltek, útra készülődve, amikor a gazda - akinek a házában megszálltak - bejött és jelentette, hogy a diakónus lány szeretne beszélni Nyehljudov herceggel:

- Csinos? - kérdezte valaki.

- Hagyjuk ezt! - mondta Nyehljudov szigorúan, felállt az asztaltól, megtörölte száját, és átment a háziak szobájába. Sehogyan sem értette, mit akarhat tőle egy diakónus lánya.

A szoba közepén kisbundás, nemezkalapos, csúnya leány állott, beesett arcú, csontos, inas, csak a szeme volt szép, finoman ívelő szemöldöke alatt.

- Ő az, Vera Jefremovna, beszélhetsz vele - mondta a háziasszony. - Én meg kimegyek.

- Mivel állhatok szolgálatára? - kérdezte Nyehljudov.

- Én... én... Nézze, maga gazdag, semmiségekre, vadászatra szórja a pénzt, amint hallom - kezdte a fiatal lány zavartan -, én pedig csak egyet kívánok: hasznára akarok lenni embertársaimnak, és semmit sem tehetek, mert tudatlan vagyok.

Tekintete nyílt, jóságos volt, s az elszántság és félenkség vegyüléke egész magatartásában annyira megindította Nyehljudovot, hogy - amint ez gyakran előfordult vele - hirtelen beleképzelte magát a leány helyzetébe, megértette és megsajnálta őt.

- Mit tehetek az érdekében?

- Tanítónő vagyok, szülész női tanfolyamra szeretnék menni, de nem engednek. Azazhog... engedni engednek, csak hogy pénz kell hozzá. Adja nekem kölcsön a szükséges összeget, elvégzem a tanfolyamot, és utána visszafizetem. Így okoskodtam: a gazdagok medvére vadásznak, itatják a parasztokat, mindez helytelen, rossz dolog. Miért ne cselekedhetnének jól is? Nekem csak nyolcvan rubel kellene. De ha nem ad, úgy is jó, nekem mindegy - fejezte be harciasan, mert helytelenül értelmezte Nyehljudov merő, komoly pillantását.

- Ellenkezőleg, nagyon hálás vagyok önnek, hogy alkalmat ad rá...

Amikor Vera Bogoduhovszkaja megértette, hogy Nyehljudov teljesíti kérését, elpirult s elhallgatott.

- Mindjárt hozom a pénzt - mondta Nyehljudov.

Kiment a pitvarba, s ott egy társába ütközött, aki végighallgatta beszélgetésüket. Tréfáira ügyet sem vetve, előkereste tarisznyájából a pénzt, és bevitte a lánynak.

- Kérem, csak ne hálálkodjék. Én tartozom önnek hálával.

Nyehljudovnak jólesett most visszagondolnia minderre; jólesett az az emlék is, hogy majdnem összekapott emiatt egy tisztársával, aki aljas tréfára akarta fordítani a dolgot; egy másik társa azonban őt támogatta, s emiatt azután szoros barátság fejlődött ki közöttük. Az egész vadászat emelkedett, boldog hangulatban telt el, s Nyehljudov nagyszerűen érezte magát, amikor éjszaka a vasúti állomáshoz hajtottak. A hosszú szánsor párosával, majd libasorban, nesztelenül siklott a keskeny erdei úton, néhol magas, néhol meg alacsonyabb fenyők között, amelyeknek ágaira tömött, vastag lepényekben tapadt a hó. Valaki illatos cigarettára gyújt, hegye pirosan parázslik a sötétben. Oszip, a hajtó, térdig süppedve a hóba, szalad egyik szántól a másikig, és a szán szélére telepedve mesél a jávorszarvasról, amely ilyenkor a mély havat járja, és a nyárfák kérgét rágja, meg a medvéről, amely téli álmát alussza, és meleg leheletével, szuszogásával megtölti barlangját.

Mindez eszébe jutott most Nyehljudovnak, s legkivált visszaemlékezett az egészségre, erőre és gondtalanságra, boldog tudatára, mely akkor eltöltötte lelkét. Tüdeje tágul a friss, fagyos levegőben, majd szétrepesztí bekecsét, a szán útjában megrezzenő ágakról arcába hullik a hó, meleg a teste, friss az arca, lelkét nem terheli sem gond, sem félelem, sem szemrehányás. Milyen szép volt! És most? Istenem, milyen nehéz, milyen gyötrelmes mindez! Vera Jefremovna nyilvánvalóan forradalmár volt, és most forradalmi tevékenységéért börtönbe zárták. Találkozni kellene vele, már csak azért is, mert - amint ígéri - jó tanáccsal tudna szolgálni, miként javíthatna a Maszlova helyzetén.

Amikor Nyehljudov másnap reggel fölébredt, eszébe jutott mindaz, ami előző nap történt, és megriadt. De riadalma ellenére eltökélte magában, még szilárdabbul, mint azelőtt, hogy véghezviszi, amibe belekezdett.

Ezzel az erős kötelességtudattal a lelkében ment el hazulról, s egyenest Maszlennyikovhoz hajtatott: engedélyt akart kérni tőle, hogy a fogházban Maszlován kívül beszélhessen az öreg Mensovával és a fiával, akikről Maszlova mesélt neki. Azonkívül pedig Bogoduhovszkájához is szeretett volna látogatási engedélyt kérni, mivel ez Maszlovának is hasznára válhat.

Nyehljudov még régről, az ezredből ismerte Maszlennyikovot. Maszlennyikov akkoriban az ezred fizetőmestere volt, jóindulatú, kötelességtudó fiatal tiszt, aki nem ismert, és nem is akart ismerni az égvilágon semmit ezredén meg a cári családon kívül. Most mint magas rangú közhivatalnokot látta viszont; érdeklődésében az ezred helyét a kormányzóság és a kormányzóság ügyei foglalták el. Megnősült, gazdag és erélyes nőt vett feleségül, az asszony vette rá, hogy a katonai szolgálatot felcserélje a közhivatalnoki státussal.

Az asszony úgy bánt férjével, mint valami szelídített állattal: becézte és kinevette, kedve szerint. Nyehljudov az elmúlt télen egyszer meglátogatta őket, de annyira érdektelennek találta a házaspárt, hogy soha többé el nem ment hozzájuk.

Maszlennyikov valósággal sugárzott, amikor megpillantotta Nyehljudovot. Arca ugyanolyan zsíros és piros volt, alakja ugyanolyan hájas, ruházata ugyanolyan csodálatra méltó, mint annak idején az ezrednél, csak hogy akkor ragyogó, a legújabb divat szerint szabott egyenruha vagy mundér díszelgett rajta, most meg éppoly divatos hivatalnok egyenruha feszült jól táplált testén, domború mellkasán.

A nagy korkülönbség ellenére - Maszlennyikov közel járt a negyvenhez - tegeződtek.

- De örülök, hogy eljöttél. Menjünk be az asszonyhoz. Még éppen tíz percem van az ülés kezdetéig. Hisz tudod, hogy a főnököm elutazott. Én igazgatom a kormányzóságot - magyarázta leplezetlen elégtétellel.

- Hivatalos ügyben jöttem hozzád.

- Miről van szó? - kérdezte Maszlennyikov, s hangja egyszerre szigorú lett, meghökkenést, sőt ijedelmet árult el.

- Van a fogházban egy bizonyos személy, akinek sorsa közelről érdekel (a „fogház” szóra Maszlennyikov arca még jobban elkomorult). Szeretném, ha nemcsak a beszélőben láthatnám, hanem az irodában, és nemcsak a kiszabott látogatási időben, hanem gyakrabban. Úgy hallom, hogy ez tőled függ.

- Mondanom sem kell, *mon cher*,²⁸ hogy mindent megteszek a kedvedért - válaszolta Maszlennyikov, s mindkét kezével megérintette látogatója térdét, mintha ezzel akarná enyhíteni fenséges szigorát -, meg is tehetem, de ne felejtsd el: pünkösdi király vagyok!

- De adhatsz nekem olyan írást, amivel láthatom?

- Nő az illető?

- Nő.

²⁸ Kedvesem. (francia)

- És miért ül?

- Mérgezésért. De ártatlanul ítélték el.

- Hát igen, ez a mi igazságos ítékezésünk, *ils n'en font point d'autres*²⁹ - tette hozzá minden ok nélkül franciául. - Tudom, hogy nem értesz velem egyet, de hát mit csináljunk, *c'est mon opinion bien arrêtée!*³⁰ - ismételte el a szöveget, amelyet az év folyamán több ízben olvasott különböző formákban egy retrográd, konzervatív újságban. - Tudom, te liberális vagy.

- Nem tudom, liberális vagyok-e, vagy valami egészen más - felelte Nyehljudov mosolyogva. Mindig csodálkozott rajta, ha valamiféle pártba sorolták őt, és liberálisnak nevezték, csupán azért, mert azt hangoztatta, hogy mielőtt valakit elítélünk, meg kell őt hallgatni, hogy a bíróság előtt mindenki egyenlő, hogy az embereket általában nem szabad verni és bántalmazni, különösen azokat, akik nincsenek elítélve. - Nem tudom, liberális vagyok-e vagy sem, de annyit tudok, hogy a mostani bíróság, akármilyen sok is a hibája, mégiscsak jobb, mint a régi volt.

- És kit fogadtál ügyvédednek?

- Fanarinhoz fordultam.

- Ó, Fanarin! - kiáltott fel Maszlennyikov elkomorulva. Eszébe jutott, hogy az a Fanarin az elmúlt esztendőben tanúként kihallgattatta őt a bíróság előtt, és egy félóra leforgása alatt a legnagyobb udvariassággal nevetség tárgyává tette. - Ha engem kérdezel, én óva intlek attól a Fanarintól. Fanarin... *est un homme taré.*³¹

Nyehljudov nem felelt Maszlennyikovnak erre a megjegyzésére, hanem így folytatta:

- Még egy kérésem volna hozzád. Valamikor régen ismertem egy fiatal tanítónőt, roppantul sajnálatra méltó teremtés, most ő is be van csukva, és látni szeretne. Adhatnál hozzá is látogatási engedélyt?

Maszlennyikov kissé félrehajtotta a fejét és elgondolkodott.

- Politikai?

- Igen, úgy hallom.

- Hát... tudod, politikai foglyokhoz általában csak közeli rokonoknak adnak belépési engedélyt, de neked azért megadom... *Je sais que vous n'abuserez pas...* Hogy hívják a pártfogoltadat? Bogoduhovszkájának? *Elle est jolie?*

- *Hideuse.*³²

Maszlennyikov rosszállóan csóválta fejét, íróasztalához lépett és fejléces, címkés papirosra sebesen odavetette: „Engedélyt adok e sorok átadójának, Dmitrij Ivanovics Nyehljudov hercegnek, hogy a fogházirodában találkozhasson az őrizetben levő Maszlova polgárnővel, valamint Bogoduhovszkaja felcsernővel”. És kacskaringós aláírást biggyesztett alája.

²⁹ Nem is csinálnak mást (mint ártatlanokat ítélnék el). (francia)

³⁰ Ez megingathatatlan véleményem. (francia)

³¹ Rossz hírű ember. (francia)

³² Tudom, hogy nem fogsz vele visszaélni... Csinos a lány?... - Nagyon csúnya. (francia)

- Majd meglátod, micsoda rend van odabenn. Pedig nehéz ám rendet tartani, mert a fogház túlszűfolt, különösen száműzetésbe irányított foglyokkal. De azért nagyon a körmükre nézek, érdekel ez a dolog. Majd meglátod, nagyon jól érzik magukat odabenn, meg vannak elégedve. Csak bánni kell tudni velük. A napokban is volt valami kellemetlenség, rendzavarás. Más talán lázadásnak vette volna, és keményen lesújtott volna rájuk. De nálunk minden simán elintéződött. Egyfelől gondoskodás kell itt, másfelől meg erős kéz - mondta, s ökölbe szorította aranygombos, keményített mandzsettájából kinyúló fehér, puha kezét, amelyen türkizkőves gyűrű ragyogott. - Gondoskodás és erős kéz.

- Nem tudom - felelt kitérően Nyehljudov. - Én kétszer jártam benne, és mondhatom, szörnyű fájdalmasan érintett.

- Tudod mit? Meg kellene ismerkedned Passzek grófnővel - folytatta Maszlennyikov, aki egészen tűzbe jött. - Ő ennek szenteli az életét. *Elle fait beaucoup de bien.*³³ Az ő segítségével - ezt, úgy hiszem, hamis szerénykedés nélkül elmondhatom - sikerült odabenn az egész rendszert megváltoztatnom, mégpedig olyan módon, hogy megszűnt mindaz a borzalom, ami azelőtt volt; és a foglyok jól érzik magukat. Majd meglátod magad is. Hanem az a Fanarin... én nem ismerem személyesen, és társadalmi helyzetemnél fogva útjaink nemigen keresztezik egymást, de annyit tudok, hogy közismerten rossz ember, és a bíróság előtt olyan kijelentéseket tesz, de olyan kijelentéseket, hogy...

- Nagyon köszönöm a szívességedet - szakította félbe Nyehljudov, fogta az engedélyt, és be sem várva a mondat végét, elbúcsúzott volt bajtársától.

- Be sem nézel a feleségemhez?

- Nem, bocsáss meg, most nagyon sietek.

- Nohát, ezt sosem fogja nekem megbocsátani - mondta Maszlennyikov, miközben lekísérte Nyehljudovot a lépcső első pihenőjéig, ameddig a másodrendű fontosságú látogatókat le szokta kísérni; ezekhez számította Nyehljudovot is. - Ugyan kérlek, nézz be hozzá legalább öt percre.

De Nyehljudov rendíthetetlen maradt, s miközben a lakáj meg a portás odaugrottak hozzá, átnyújtották neki felöltőjét, sétapálcáját, s kinyitották a kaput, amely előtt rendőr posztolt, megismételte, hogy most semmiképpen sem ér rá.

- Hát akkor gyere el csütörtökön, kérlek! Csütörtök a fogadónapja. Megmondom neki! - kiáltott utána Maszlennyikov a lépcső pihenőjéről.

51

Nyehljudov a kormányzóhelyettestől egyenesen a fogházba hajtatott, és a felügyelő már ismert lakása felé vette útját. Ugyanúgy, mint akkor, most is a lehangolt zongora dübörgésétől zengett a lépcsőház, de ezúttal nem a Liszt-rapszódíát játszották odabenn, hanem Clementi-etűdöket, erős, pontos billentéssel, pergő futamokkal. A bekötött szemű szobalány azt mondta, hogy a kapitány úr otthon van, és bevezette Nyehljudovot a kis szalonba. A pamlag előtt kis asztalon, horgolt gyapjúterítőcskén nagy lámpa állt, melynek rózsaszínű papiroseornyője féloldalán megpörköldött. A belső szobából kilépett a felügyelő, elnyűtt, szomorú arccal.

³³ Sok jót tesz. (francia)

- Tessék, parancsoljon velem - mondotta, miközben begombolta egyenruhája középső gombját.
- A kormányzóhelyettestől jövök, itt az engedélyem - mondta Nyehljudov, s átnyújtotta az írást. - Maszlovát szeretném látni.
- Markovát? - kérdezte a felügyelő; a hangos zongorázás miatt nem értette meg a nevet.
- Maszlovát.

- Ahá, igen, igen!

A felügyelő felállt, s odament az ajtóhoz, amely mögül Clementi futamai hallatszottak.

- Maruszja, hagyd abba egy percre - szólt be olyan hangon, amelyből kiérződött, hogy ez a zongorázás az élete átka. - Nem hallani semmit.

A Clementi-etűd félbeszakadt, ideges léptek hallatszottak, és valaki benézett az ajtón.

A felügyelő szemlátomást megkönnyebbült, hogy a muzsika abbamaradt. Vastag, gyenge cigarettára gyújtott, és Nyehljudovot is megkínálta.

Nyehljudov visszautasította.

- Szóval, Maszlovát szeretném látni.

- Kérem, semmi akadály - válaszolta a felügyelő. - No, mit akarsz? - fordult azután egy öt-hat éves kislányhoz, aki besettenkedett a szobába, s apja felé igyekezett, de úgy forgatta a fejét, hogy közben egy pillanatig se veszítse el szem elől Nyehljudovot. - Vigyázz, elesel - figyelmeztette apja mosolyogva, amikor a kislány, nem nézve a lába elé, belebotlott a szőnyegbe.

- Hát akkor, ha lehetséges, mennék is.

- Most éppen nem nagyon alkalmas... - mondta a felügyelő.

- Hogyhogy?

- Magára vessen, herceg - válaszolt a felügyelő elfojtott mosollyal. - Kérem, máskor ne adjon Maszlovának pénzt a kezébe. Ha adni akar, adja át nekem. Az utolsó kopejkáig eljuttatom hozzá. De így... tegnap nyilván pénzt adott neki, Maszlova pálinkát kerített... ezt a káros szenvedélyt, sajnos, sehogy sem lehet kiirtani... és ma úgy leitta magát, hogy beszámíthatatlan állapotban van.

- Csak nem?

- Bizony, még büntetést is kellett alkalmaznom, átvitettem egy másik zárkába. Általában békés természetű lány, de mondom, pénzt ne adjon a kezébe. Mert ez olyan népség...

Nyehljudovnak megint eszébe jutott a tegnapi jelenet és rettegés fogta el.

- Hát Bogoduhovszkáját láthatnám, a politikai foglyok közül? - kérdezte azután.

- Hogyne, kérem - felelte a felügyelő. Átölelte a kislányt, aki le nem vette a szemét Nyehljudovról, majd gyengéden eltolta magától, felállt, s kiment az előszobába.

Még arra sem volt ideje, hogy a bekötött szemű szobalány segítségével belebújjék kabátjába, s kilépjen az ajtón - amikor már újra felhangzottak bentől a Clementi-etűd futamai.

- A konzervatóriumba járt, de ott szörnyű a rendetlenség. Pedig nagyon tehetséges. Pódiumra készül - magyarázta a felügyelő, mialatt lementek a lépcsőn.

Odaértek a börtönépülethez. A kisajtó nyomban kitérült a felügyelő közeledtére. Az örök tisztelegve kísérték tekintetükkel. Az előtérben négy férfi jött velük szembe, fél fejük le volt beretvélva, és valami csöbröket cipeltek. A felügyelő láttára félrehúzódtak, az egyik különösen meggörnyedt, s fekete szeme megvillant összevont szemöldöke alatt.

- Persze, tökéletesíteni kell a tehetségét, nem szabad véka alá rejteni, de azért mit tagadjam, a kis lakásban néha bizony terhes - folytatta a felügyelő, ügyet sem vetve a beretvált fejű foglyokra, s fáradt léptekkel, csoszogva ment befelé a gyülekezőnek nevezett helyiségbe. Nyehljudov követte.

- Kit is óhajt látni? - kérdezte a felügyelő.

- Bogoduhovszkáját.

- Az erődből? Várni kell - fordult hozzá a felügyelő.

- Nem beszélhetnék azalatt Mensovékkel? Anya és fia, gyűjtogatással vannak vádolva.

- A huszonegyesből? Hogyne, mindjárt kihívatom őket.

- Nem mehetnék be Mensovhoz a zárkájába?

- Nyugodtabban beszélhetnek itt a gyülekezőben.

- Nem, engem érdekel.

- Ugyan, mi van azon érdekes?

Az oldalsó ajtón ekkor belépett a nyalka felügyelőhelyettes.

- Vezesse be Nyehljudov herceget Mensovhoz. Huszonegyes zárka - fordult a felügyelő helyetteséhez. - Azután pedig az irodába. Én meg azalatt lehívatom a foglyot. Hogy is hívják?

- Vera Bogoduhovszkájának - felelte Nyehljudov.

A pomádézott bajszú, fiatal, szőke tiszt erős kölniszagot árasztott maga körül.

- Tessék parancsolni - fordult Nyehljudovhoz kellemes mosollyal. - Érdeklődik az intézetünk iránt?

- Igen, érdekel ennek a fiatalembernek a sorsa, aki, úgy hallom, teljesen ártatlanul került ide.

A felügyelőhelyettes vállat vont.

- Bizony megesik - mondotta nyugodtan, s udvariasan előreengedte a vendéget a széles, bűzös folyosóra. - De az is megesik, hogy hazudnak. Tessék parancsolni.

A cellák ajtaja nyitva volt, néhány rab a folyosón tartózkodott. A fiatal tiszt alig észrevehetően biccentett az öröknek, s rásandított a foglyokra, akik vagy a falhoz lapultak, vagy visszabújtak zárkájukba, vagy pedig katonásan kihúzták magukat, s úgy kísérték tekintetükkel a feljebbvalót. A felügyelőhelyettes végigvezette Nyehljudovot ezen a folyosón, majd befordult balra egy másik folyosóba, melyet vasajtó választott el az előzőtől.

Ez a folyosó szűkebb volt, sötétebb s még bűzősebb az előzőnél. Mindkét oldalról lelakatolt ajtók nyíltak belőle. Mintegy félhüvelyknyi átmérőjű kémlelőlyuk volt vágva mindegyikbe. A folyosón nem volt senki, csupán egy bánatos, ráncos arcú öreg börtönőr.

- Hol van Mensov? - kérdezte tőle a felügyelőhelyettes.

- Balra a nyolcadik.

- Ezek itt foglaltak? - kérdezte Nyehljudov.

- Mind foglalt, egy kivételével.

- Benézhetek? - kérdezte Nyehljudov.

- Tessék csak - bólintott a felügyelőhelyettes kellemesen mosolyogva, s a börtönőrhöz fordult valami kérdéssel. Nyehljudov benézett az egyik kémlelőlyukon: a zárkában magas termetű, kis fekete szakállas fiatalember, egy szál fehérneműben, sebes léptekkel járkált fel és alá. Amikor motoszkálást hallott az ajtónál, felnézett, homlokát ráncolta, és folytatta a járkálást.

Nyehljudov benézett a következő nyíláson, és szeme egy másik, tágra nyílt, riadt szemmel találkozott, amely a másik oldalról kifelé kémlelt a nyíláson. Gyorsan elhúzódott. A harmadik ajtón benézve, a priccsen feltűnően kis termetű, fekvő embert pillantott meg: összegömbölyödve aludt, köntösét fejére húzva. A negyedik zárkában sápadt, széles arcú férfi üldögélt, fejét mélyen lehorgasztva, s térdére könyökölve. A léptek hallatára fölemelte fejét és körülnézett. Egész arca, különösképpen pedig nagy szeme csüggedt, reménytelen bánatot fejezett ki. Látszott rajta, nem érdekli, ki néz be hozzá a cellába. Akárki néz is - szemlátomást nem várt már semmi jót sem tőle, sem mástól. Nyehljudov megborzadt; nem nézett be több zárkába, hanem odament a huszonegyeshez, Mensovéhoz. Az őt felkattantotta a zárat és kinyitotta az ajtót. A priccs mellett hosszú nyakú, izmos, szelíd kerek szemű, szakállas fiatalember állott, s ijedten kapkodta magára köntösét, a belépőkre bámulva. Nyehljudovnak különösen feltűnt a fiatalember kerek, nyílt tekintetű szeme, mely ijedten meredt felváltva reá, az őre meg a felügyelőre.

- Ez az úr akar veled beszélni az ügyedről.

- Hálásan köszönöm.

- Igen, hallottam a dologról - szólt Nyehljudov -, és szeretném, ha most maga mondaná el nekem.

Azzal belépett a zárkába, s megállt a piszkos rácsos ablak alatt.

Mensov is az ablakhoz lépett, és nyomban beszélni kezdett, eleinte félénken sandított a felügyelőre, de azután egyre jobban nekibátorodott, majd amikor a felügyelő kiment a folyosóra, s ott tárgyalt az őrral, végképp bátorságra kapott. Elbeszélése nyelvében, egész modorában derék, nyíltszívű parasztlegényre vallott, s Nyehljudovot különösen érintette, hogy ezt az elbeszélést egy rabruhás, börtönbe zárt fogoly szájából hallja. Miközben Mensovot hallgatta, tekintetét végigjártatta a zárkán, nézte az alacsony deszkapriccsot, a szalmazsákot rajta, az ablak erős vasrácsát, a mocskos, nyirkos falat, a rabruhás, durva cipős, szerencsétlen muzsik szájalmas arcát, alakját, és egyre jobban elsomorodott. A legszívesebben el sem hitte volna, amit ez a jó szándékú fiatal legény elmondott - olyan szörnyűséges volt a gondolat, hogy emberek minden különösebb ok nélkül, csupán azért, mert megrágalmazták, fogják egyik embertársukat, és rabruhába bújtatva erre a szörnyű helyre zárják. Ugyanakkor azonban még szörnyűbb lett volna azt hinnie, hogy ez az őszinte elbeszélés, ez a nyílt tekintet - mindez csalás, hazugság volna. Mensov történetének veleje az volt, hogy a falubeli kocsmáros nem sokkal a házassága után elcsábította tőle ifjú feleségét. Mensov kereste az igazát, de a csapláros mindenütt megvesztegette a hatóságot, és fölmentették. Mensov egyszer erőszakkal hazavitte a feleségét - másnap megszökött. Akkor Mensov elment a kocsmároshoz és követelte tőle az asszonyt. A kocsmáros azt mondta, hogy az asszony nincs a házában (pedig Mensov maga látta bemenet), és kidobta őt. Mensov nem ment el. Akkor a csapláros a legényével véresre verte; másnap reggel pedig tűz ütött ki a kocsmáros udvarán. A kocsmáros őt meg az édesanyját vádolta, pedig nem ő volt a tettes, ő akkor éppen oda volt a komájánál.

- Hát igazán nem te gyújtottad fel?

- Eszem ágában se volt, jó uram. Ő maga gyújtotta fel, a gonosztevő. Mondták is, hogy biztosítva volt. És minket vádolt, anyámat meg engem, hogy ott jártunk, azt mondta, meg is fenyegettük vele. Hát nem mondom, akkor egyszer alaposan lehordtam, csordultig volt a szívem. De gyújtogatni nem gyújtogattam. Ott se voltam, amikor kiütött a tűz. Szántsándékkal intézte úgy, hogy azon a napon legyen, amikor mi ott jártunk édesanyámmal. Maga gyújtotta fel a biztosítás végett, és ránk fogta.

- Hát csakugyan azt hiszi?

- Így van, igaz lelkemre mondom, jó uram. Legyen irgalmas hozzám, édes jó atyám! - A földre akart borulni előtte. Nyehljudov alig bírta megakadályozni. - Segítsen rajtam, ok nélkül pusztulok itt - folytatta, arca megvonaglott, sírva fakadt, s köntöse ujját felgyűrve, mocskos inge ujjával kezdte törölgetni könnyeit.

- Végeztek? - szólt be a felügyelőhelyettes.

- Végeztünk. Ne csüggedjen: megteszem, ami módomban van - búcsúzott Nyehljudov, és kiment a folyosóra. Mensov az ajtóban állt, s az őt meglökte az ajtóval, amikor becsukta. Mialatt az őt bekattantotta a lakatot, Mensov az ajtó nyílásán át kémlelt kifelé.

53

Nyehljudovban különös érzések vegyültek, mialatt visszafelé haladt a széles folyosón; ebédidő volt, a zárkák ajtaját kinyitották, s a sárga köntösbe, rövid, bő nadrágba, otromba rabcipőbe bújtatott emberek mind furcsa, vágó tekintettel követték. Nyehljudov részvétet érzett azok iránt, akik be voltak ide zárva, értetlenül és iszonyodva gondolt azokra, akik idezárták őket, és fogva tartják, s ugyanakkor szégyenkezett is önmagáért, meg azért, hogy olyan higgadtan szemléli mindezt.

A folyosón valaki csoszogva beszaladt a zárka ajtaján, majd néhányan kijöttek, s hajlongva elállták Nyehljudov útját.

- Nagyságos uram, nem tudjuk, hogyan szólítsuk... tessék valamit tenni az érdekünkben.

- Nem vagyok hatósági személy, semmit sem tehetek.

- Mindegy, tessék szólni a feljebbvalóknak - szólt valaki a csoportból ingerülten. - Ártatlanok vagyunk, mégis második hónapja senyvedünk itt.

- Hogyhogy? Miért? - kérdezte Nyehljudov.

- Börtönbe csuktak, második hónapja ülünk itt, s magunk sem tudjuk, miért.

- Való igaz - mondta a felügyelőhelyettes. - Behozták őket, mert nem volt személyazonossági írásuk, most haza kellene őket toloncolni a guberniumukba, de ott leégett a börtön, és a kormányzósági hatóság megkeresett bennünket, hogy tartsuk itt őket, ne küldjük haza. A többi kormányzóságbelit mind hazaküldtük, csak ezeket tartjuk.

- És csak azért, mert nincs írásuk? - kérdezte Nyehljudov megdöbbenve, és megállt az ajtóban.

A tömeg - mintegy negyven ember, valamennyi rabköntösben - körülvette Nyehljudovot meg a felügyelőhelyettest. Egyszerre többen is megszólaltak. A felügyelő leintette őket.

- Egyszerre csak egy beszéljen.

Magas, ötvenes, szép arcú parasztember vált ki a csoportból. Elmagyarázta Nyehljudovnak, hogy azért zárták őket börtönbe, mert nincs személyazonossági igazolványuk. Azazhogy vanni van, csakhogy két héttel ezelőtt lejárt az érvényessége. Ez minden évben megesett, de sohasem büntették meg őket érte, most pedig elfogták őket, s második hónapja tartják elzárva, mint a gonosztevőket.

- Valamennyien kőművesek vagyunk, egy munkacsapatban dolgozunk. Úgy hírlík, a guberniumunkban leégett a börtön, de hát mink nem vagyunk ennek oka. Tessék már megsegíteni bennünket, a jó Isten nevében.

Nyehljudov csak hallgatta, s alig-alig fogta fel, mit beszél a szép arcú öregember, mert figyelmét teljesen lekötötte egy nagy sötétszürke tetű, amely a finom arcú öreg kőműves szakállában mászkált.

- De hát lehetséges ez? Igazán emiatt tartják itt őket? - fordult Nyehljudov a felügyelőhelyetteshez.

- Igen, vissza kellene őket telepíteni a lakóhelyükre - válaszolt a felügyelő.

Alig mondta ki, amikor a tömegből kivált egy sovány kis emberke, ugyancsak rabruhában, s száját furcsán elfintorítva arról kezdett beszélni, hogy milyen rosszul bánnak velük a börtönben.

- Mint a kutyával... - kezdte.

- Nono, csak ne járjon a szád, tartsd féken a nyelved, hisz tudod...

- Mit tudjak én - vágott vissza elszántan a kis ember. - Hisz ártatlanok vagyunk!

- Kuss! - rivallt rá a felügyelő, és erre a kis ember elhallgatott.

„Hogyan lehetséges ez?” - gondolta Nyehljudov, s az ajtókon kitekintő és szembejövő foglyok pillantásai között úgy haladt át, mintha vesszőfutást kellene végigszenvednie.

- Hát csakugyan ártatlan embereket tartanak így fogva? - fordult a felügyelőhöz, amikor kiértek a folyosóról.

- Kérem, mit csináljunk velük? Egyébként sokan hazudnak közülük. Ha az ember őket hallja, valamennyi ártatlan - válaszolt a felügyelőhelyettes.

- De hiszen ezek nem vétettek semmit.

- Ezek csakugyan nem vétettek. De a nép nagyon elzüllött mostanság. Az ember nem boldogul velük másképp, mint szigorral. Vannak olyan bajkeverők, hogy állandóan résen kell lenni. Tegnap is kettőt meg kellett büntetni.

- Hogyan büntették? - kérdezte Nyehljudov.

- Botbüntetéssel, előírás szerint...

- De hiszen a testi fenyegetést eltiltották?

- De ez nem terjed ki a polgári jogaiktól megfosztottakra. Azoknál érvényben van ma is.

Nyehljudovnak eszébe jutott, amit előző nap az előcsarnokban várakozva észlelt, s ebből megértette, hogy a két foglyot nyilván éppen akkor vesszőzték meg, amikor ő ott várakozott. És újult erővel tört rá az a kíváncsiságból, elkeseredésből, megdöbbenésből és szinte fizikai émelygésbe átsapó erkölcsi rosszullétből összeszőtt érzés, amelyet már azelőtt is tapasztalt olykor, de még sohasem ilyen hevesen.

Nem nézett körül, nem is hallotta, mit mond a felügyelőhelyettes, gyors léptekkel kisietett a folyosóról, és az iroda felé igyekezett. A felügyelő ott állt az ajtó előtt, és egyéb elfoglaltságai közepette elfelejtette lehívatni Bogoduhovszkáját.

Csak akkor jutott eszébe, amikor meglátta Nyehljudovot.

- Rögtön hívatom, tessék csak helyet foglalni - mondotta.

54

Az iroda két szobából állt. Az elsőben - melynek két piszkos ablaka volt s nagy, málladozó, potrohos kályhája - a sarokban mérce állt a foglyok testmagasságának megállapítására; a másik sarokban pedig Jézus Krisztust ábrázoló jókora szentkép függött a falon, e kínzókamrák szabályos tartozéka. Ebben az elülső szobában néhány börtönőr tanyázott. A másodikban pedig a fal mellett vagy húsz férfi meg nő üldögélt csoportosan vagy párosával, és halkan beszélgetett. Az ablaknál íróasztal állt.

A felügyelő az íróasztalhoz ült, s Nyehljudovot is hellyel kínálta az asztal mellett. Nyehljudov leült, és nézegetni kezdte a szobában levőket.

Leginkább feltűnt neki egy kellemes arcú, rövid zsakettes fiatalember, aki fekete hajú, már nem fiatal asszony előtt állt, és élénken gesztikulálva magyarázott neki valamit. Mellette sötét szemüveges öregember ült, s mozdulatlanul hallgatta a mellette ülő rabruhás fiatal nő elbeszélését, akinek a kezét fogta közben. Egy kis reálgimnazista gyerek riadtan kimeredő szemmel figyelte őket. Nem messze tőlük a sarokban szerelmespár üldögélt; divatos ruhájú, egészen fiatal, csinos leányka, erélyes arcú, rövid szőke hajú, meg egy finom vonású, hullámos hajú szép ifjú, a rabok vászonzubonyában. A sarokba húzódva sugdolóztak, szemlátomást olvadozva a szerelemtől. Az íróasztalhoz legközelebb pedig fekete ruhás, ősz hajú asszony ült, egy ugyanolyan vászonzubonyos, tüdőbajos fiatalemberrel, nyilván a fiával; csak úgy falta a szemével, s valamit szeretett volna mondani, de hangja könnybe fúlt, neki-nekikezdett, s újra elakadt. A fiatalember papírlapot tartott a kezében, nemigen tudta, mit kezdjen vele, s bosszúsan gyűrte, hajtogatta. Mellettük gömbölyded, pirospozsgás arcú, kissé düledt szemű, csinos leány ült, körgalléros szürke ruhában. A síró édesanya mellett ült, és gyengéden simogatta a vállát. Minden szép volt ezen a fiatal lányon: nagy, fehér keze, rövidre nyírott, fűrtös haja, erős orra, és ajka; de a legszebb rajta mégis a szeme volt, mogyoróbarna, nyílt, jóságos bárányszeme. Tekintete egy pillanatra elszakadt a síró asszony arcáról, és találkozott Nyehljudovéval, amikor a férfi belépett a szobába; de nyomban megint az asszonyhoz fordult, s valamit beszélt hozzá. A szerelmespártól nem messze komor arcú, bozontos, fekete fiatalember ült, és mérgesen magyarázott valamit csupasz képű, eunuch jellegű látogatójának. Nyehljudov leült a felügyelő asztalához, és feszült érdeklődéssel tekingetett maga körül. Egyszer csak kopaszra nyírt fiúgyerek lépett oda hozzá, és vékonyka hangján megkérdezte:

- A bácsi kire vár?

Nyehljudov elcsodálkozott a kérdésen, de amikor meglátta a gyerek komoly, értelmes arcát, eleven, figyelő szemét, ő is komolyan válaszolt kérdésére, mondván, hogy egy nőismerősét várja.

- Talán a húga? - kérdezte a gyerek.

- Nem, nem a húgom - felelte Nyehljudov még jobban csodálkozva. - Hát te kivel vagy itt? - kérdezte most már ő a gyereket.

- Én a mamával. Politikai - válaszolta a kisfiú.

- Vigye innen Kolját, Marija Pavlovna - szólt a felügyelő: nyilván szabályellenesnek ítélte, hogy Nyehljudov a gyermekkel beszélget.

Marija Pavlovna - az a bárányszemű szép nő, akire Nyehljudov belépésekor fölfigyelt - felállt termete teljes magasságában, és erélyes, hosszú, szinte férfias léptekkel odament Nyehljudovhoz meg a kisfiúhoz.

- Mit kérdezett, hogy maga kicsoda? - fordult Nyehljudovhoz; kedvesen mosolygott, és olyan közvetlenül, bizalmasan nézett a szemébe, mint akinek semmi kétsége sincsen afelől, hogy ő mindenkivel mindig bizalmas, közvetlen, testvéri jó viszonyban volt, van és lesz.

- Nagyon kíváncsi, mindent tudni akar - magyarázta, és rámosolygott a gyerekre, olyan jószágos, sugárzó mosollyal, hogy mind a ketten - a gyerek is, meg Nyehljudov is - önkéntelenül visszamosolyogtak reá.

- Igen, azt kérdezte, kire várok.

- Idegenekkel nem szabad beszélgetni, Marija Pavlovna! Hiszen tudja - szólt rá a felügyelő.

- Jól van, jól van - mondotta Marija Pavlovna, nagy fehér kezével megfogta Kolja kezét, aki egy pillanatra sem vette le róla szemét, és visszament a tüdőbajos fiú édesanyjához.

- Kié ez a kisfiú? - kérdezte Nyehljudov a felügyelőtől.

- Egy politikai fogolyé. Itt született a börtönben - válaszolta a felügyelő büszkén, mintha intézetének egyik ritka példányát mutogatná.

- Igazán?

- Igen, most Szibériába megy az anyjával együtt.

- És ez a fiatal lány?

- Erre nem felelhetek - mondta a felügyelő, és vállat vont. - De itt van Bogoduhovszkaja.

55

A hátsó ajtón fűrge léptekkel besietett Vera Jefremovna, sárgán, soványan; haját rövidre nyírta, csak óriási nagy, szelíd tekintetű szeme volt a régi.

- Köszönöm, hogy eljött - szólt, és kezét szorított Nyehljudovval. - Nem felejtett el? Üljünk le.

- Nem hittem volna, hogy itt látom viszont.

- Ó, én nagyszerűen érzem itt magam! Olyan jól, hogy jobbat álmodni se tudnék - mondta Vera Jefremovna, nagy, kerek, szelíd szemével szokása szerint riadtan nézett Nyehljudovra, és ide-oda forgatta vékonyka, inas, sárga nyakát blúza szájalmas, gyűrött, piszkos gallérjában.

Nyehljudov megtudakolta, hogyan került ebbe a helyzetbe. Vera Jefremovna élénken válaszgatott, elmondta történetét. Beszédjét megtűzdelte idegen szavakkal, propagandával, dezorganizációval, szekciókkal és alszekciókkal; szemlátomást meg volt róla győződve, hogy e fogalmakkal mindenki tisztában van, Nyehljudov azonban életében először hallott róluk.

Bőven áradt belőle a szó; nyilván úgy képzelte, Nyehljudovot roppant érdeklik a *Narodnaja Volja*³⁴ összes titkai; Nyehljudov pedig elnézte szánalmas, vékony nyakát, ritkás, zilált haját, és elcsodálkozott rajta, vajon miért tette mindezt, s miért meséli el. Sajnálta őt, de nem úgy, mint ahogyan Maszlovát sajnálta, vagy a fiatal muzsikot, aki ártatlanul senyved a bűzös magánzárkában, s arca, keze úgy kifehéredett, mint a burgonya pincehajtása. Ezt a leányt tulajdonképpen azért látta sajnálatra méltónak Nyehljudov, mert olyan reménytelen zűrzavar uralkodott az agyában. Szemlátomást hősnőnek tekintette önmagát, ezzel kérkedett is Nyehljudov előtt, s ezáltal még szánandóbbnak tetszett. Ennek a kérkedésnek bizonyos nyomait egyébként Nyehljudov másokon is észlelte a szobában jelenlevő foglyok közül. Jövetelére mind fölfigyeltek, és Nyehljudov érezte, hogy mind egy hajszállal másképp beszél, másképp viselkedik azért, mert ő a szobában van. Megvolt ez a vászonzubonyos fiatalemberben is, a rabruhás nőben is, sőt még a szerelmespáron is meglátszott. Csupán a tüdőbajos fiatal-emberből hiányzott ez a kérkedő vonás, a bárányszemű szép leányból, meg a beesett szemű, bozontos fekete hajú férfiból, aki az eunuchforma emberrel beszélgetett.

Az ügy, amelyről Vera Jefremovna beszélni akart vele, a következő volt: egy Susztova nevű barátnőjét, aki még csak nem is volt tagja az ő al csoportjuknak - ahogyan Vera Jefremovna kifejezte magát -, öt hónappal ezelőtt vele együtt elfogták, és a Péter-Pál erődbe vitték, csupán azért, mert könyveket és írásokat találtak nála, amelyeket megőrzésre vett át. Vera Jefremovna részben önmagát okolta Susztova elfogatásáért, és könyörgött Nyehljudovnak, hogy mint befolyásos ember, tegyen meg mindent Susztova kiszabadításáért. Második kérése az volt, hogy az ugyancsak az erődben fogva tartott Gurkevics számára eszközölje ki a szüleivel való viszontlátást, továbbá azt, hogy könyvekhez juthasson, amelyekre tudományos munkájához feltétlenül szüksége van.

Nyehljudov azt mondta, hogy aligha tehet valamit ebben az ügyben, de megígérte közbenjárását, mihelyt felutazik Szentpétervárra.

Önmagáról Vera Jefremovna elmesélte, hogy a szülésznői tanfolyam elvégzése után került a narodovolecek társaságába, és együttműködött velük. Eleinte minden jól ment, prókalmációkat írtak, gyárakban agitáltak, de azután elfogták egyik vezetőjüket, megtalálták az iratokat, és sorra elfogták a csoport többi tagját.

- Elfogtak engem is, és most száműzetésbe küldenek... - fejezte be elbeszélését. - De nem bánom. Nagyszerűen érzem magam, valósággal megdicsőült lelkiállapotban vagyok... - És szánalmasan elmosolyodott.

Nyehljudov a bárányszemű szép leány felől érdeklődött nála. Vera Jefremovna elmondotta, hogy egy tábornok leánya, már régóta tagja a forradalmi pártnak, és azért van börtönben, mert magára vállalta, hogy rálőtt egy csendőrré. Illegális lakásban lakott, ahol nyomdát tartottak fenn. Amikor egy éjszaka megjelent náluk a csendőrség, hogy házkutatást tartson, a lakók elhatározták, hogy védekezni fognak, eloltották a lámpát, és nekiálltak, hogy eltüntessék a bűnjeleket. A csendőrök betörték az ajtót; egyik társuk rálőtt egy csendőrré, s halálra sebezte. Amikor vallasni kezdték őket, hogy melyikük lőtte le a csendőrt, a fiatal lány magára vállalta, pedig soha életében nem volt revolver a kezében, és még egy pókot sem lett volna képes megölni. Hát ennyiben maradt a dolog. És most kényszermunkára viszik.

- Önfeláldozó, kitűnő jellem - foglalta össze Vera Jefremovna dicsérően.

³⁴ 1879-ben létesült forradalmi, népies (narodnyik) szervezet, amely a politikai harc módszerül az egyéni terrort választotta.

Harmadsorban pedig Maszlova ügyében kívánt Nyehljudovval beszélni Vera Jefremovna. Ismerte Maszlova történetét, kapcsolatát Nyehljudovval - hiszen a börtönben mindent tudnak a foglyok -, és azt tanácsolta Nyehljudovnak, igyekezzék pártfogoltját áthelyeztetni a politikai foglyokhoz, vagy pedig a kórházba ápolónőnek: ott most sok a beteg, s nagy szükség van munkaerőre. Nyehljudov megköszönte jó tanácsát és megígérte, hogy tőle telhetően megfogadja.

56

Beszélgetésüket a felügyelő szakította félbe: felállt, s kijelentette, hogy a látogatási idő véget ért, el kell búcsúznia. Nyehljudov is felállt, elkészönt Vera Jefremovnától, és az ajtóhoz lépett, ott megállt és figyelte, mi történik körülötte.

- Letelt az idő, uraim - ismételte a felügyelő hol felállva, hol ismét leülve.

Felszólítása a jelenlevő foglyokat meg látogatókat csupán fokozott élénkségre serkentette, eltávozásra azonban senki sem gondolt. Némelyek felálltak, és állva beszélgettek tovább, mások továbbra is ülve maradtak. Egyesek búcsúzkodni kezdtek, s könnyeztek. Különösen megható volt az édesanya tüdőbajos fiával. A fiatalember most is a papírlapot forgatta kezében, s egyre mérgesebbnek látszott - olyan nagy erőfeszítésbe került, hogy legyűrje elérzékenyülését, mely anyjáról reá is átragadt. Édesanyja hallván, hogy el kell válni, fia vállára borult, és úgy zokogott. A bárányszemű, szép fiatal leány - Nyehljudov akaratlanul is őt figyelte - ott állt a zokogó asszony előtt, és megnyugtató szavakat mormolt. A sötét szemüveges aggastyán felállt, leánya kezét fogta, és némán bólogatott arra, amit a leány mondott. A szerelmesek is felálltak, s egymás kezét fogva néztek egymás szemébe.

- Csak ezek ketten érzik jól magukat - szólalt meg a rövid zsakettes fiatalember a fiatal párra mutatva. Ott állt Nyehljudov mellett, s ő is a búcsúzkodókat figyelte.

Amikor a szerelmesek - a vászonzubonyos fiatalember meg a szép szőke leány - magukon érezték a zsakettes fiatalember és Nyehljudov pillantásait, szétrebbentek, összefonódott kezük széjjelvált, s mindketten nevetve megperdültek a sarkukon.

- Ma este házasságot kötnek idebenn, a fogházban, és a fiatalasszony követi férjét Szibériába - magyarázta a zsakettes.

- Szibériába viszik?

- Kényszermunkára. Legalább nekik jókedvük van, hisz úgyis elszorul itt az ember szíve - mondta a zsakettes, a tüdőbajos fiú édesanyjának zokogására fülelve.

- Legyenek szívesek, uraim! Ne kényszerítsenek rá, hogy szigorúbb rendszabályokhoz folyamodjam - ismételte a felügyelő többször egymás után. - Legyenek szívesek, igazán, nagyon kérem! - hajtogatta, de gyengén, tétovázva. - Mi történik itt? Rég eltelt az idő. Hiszen ez lehetetlen. Utoljára mondom - ismételte csüggedten, s Maryland cigarettáját hol meggyújtotta, hol eloltotta.

Világos: akármilyen ősieik, megszokottak és kidolgozottak voltak is az érvek, amelyek feljogosították az embereket, hogy embertársaikat kínozzák, s ezért ne érezzenek felelősséget - a felügyelő akarva, nem akarva érezte, hogy ő is egyik okozója a mérhetetlen bánatnak, amely a szobát betölti; és ez a tudat szemlátomást letörte.

A foglyok, s látogatóik nagy sokára mégiscsak széjjelváltak, az előbbiek a belső ajtón tűntek el, az utóbbiak a külsőn át távoztak.

Elmentek a vászonzubonyos férfiak, a tüdőbajos fiatalember, meg a bozontos feketehajú; eltávozott Marija Pavlovna is, a börtönben született kisfiúval.

Szállingóztak kifelé a látogatók is. Súlyos léptekkel bandukolt a kijárat felé a sötét szemüveges aggastyán; Nyehljudov követte.

A lépcsőn utolérte a rövid zsakettes, bőbeszédű fiatalember, s folytatta bent megkezdett eszmefuttatását.

- Bizony, elképesztő egy rendszer - mondotta. - Még szerencse, hogy a kapitány jólelkű, nem tartja magát a szabályokhoz. Kibeszélhetik magukat, könnyíthetnek a lelkükön.

Amikor Nyehljudov Medincevvel társalogva - így mutatkozott be a bőbeszédű fiatalember - leért az előcsarnokba, a fáradt arcú felügyelő még egyszer odalépett hozzá.

- Ha látni akarja Maszlovát, jöjjön be holnap - mondotta; nyilván kedvében akart járni Nyehljudovnak.

- Nagyon jó lesz - felelte Nyehljudov és kisietett.

Szörnyű volt az ártatlan Mensov szenvedése, nem is annyira fizikai állapota, mint inkább az a kételkedés és hitetlenség, az a kiábrándulás Istenből és a jóból, amelyet az emberek oktalan kegyetlenkedése nyilván támasztott lelkében. Szörnyű volt a megaláztatás és kínzás, amelyet száz meg száz ártatlannak el kellett szenvednie, csak azért, mert a papíron megírt szabályokkal ellentétbe kerültek; szörnyűk az elvadult börtönőrök, akik felebarátaik kínzásával vannak megbízva, és abban a meggyőződésben végzik dolgukat, hogy fontos és helyes ügyet szolgálnak. De mindennél szörnyűbbnek látta az öregedő, beteges, jószívű felügyelő sorsát: el kell választania az anyát a fiától, apát a lányától - pedig mind éppen olyan emberek, mint ő maga és gyermekei.

„Mire való mindez?” - kérdezte magát Nyehljudov; sohasem tapasztalt erővel rohanta most meg az a testi émelygésbe átcsapó erkölcsi rosszullét, amelyet a börtönben mindig érzett; és nem talált választ kérdésére.

57

Másnap Nyehljudov elment az ügyvédhez, és elmondta neki Mensovék ügyét; megkérte, vállalja el védelmüket. Fanarin végighallgatta s megígérte, utána néz a dolognak, és ha minden igaz, amit Nyehljudov vele közölt, akkor valószínűleg díjtalanul elvállalja a védelmet. Nyehljudov többek között elmondta az ügyvédnek a személyazonossági iratok híján fogva tartott százharminc munkás esetét, és megkérdezte, kitől függ ennek elintézése, ki a hibás. Az ügyvéd elgondolkozott, nyilván kereste a pontos választ.

- Ki a hibás? Senki - felelte végül határozottan. - Ha megkérdi az ügyészt, azt mondja, hogy a kormányzó. Ha megkérdi a kormányzót, ő azt mondja, hogy az ügyész. Senki sem felelős.

- Felmegyek Maszlennyikovhoz, és elmondom neki.

- No, őneki ugyan hiába mondja - jegyezte meg Fanarin mosolyogva. - Maszlennyikov olyan... bocsánat, nem rokona vagy barátja?... olyan bedeszkázott fejű alak, amilyen kevés van a világon, s ráadásul minden hájjal megkent fickó.

Nyehljudovnak eszébe jutott, mit mondott Maszlennyikov az ügyvédről, egy szóval sem válaszolt hát Fanarin észrevételére, hanem elköszönt, és ment egyenesen Maszlennyikovhoz.

Két ügyben is akarta igénybe venni Maszlennyikovot; meg akarta kérni, hogy helyeztesse át Maszlovát a rabkórházba, és intézze el a százharminc ártatlanul fogva tartott ember ügyét. Akármilyen nehezére esett is olyan embertől kérni, akit nem becsült, mégis ez volt az egyetlen út célja eléréséhez; meg kellett tennie.

Maszlennyikov házához érkezve, néhány fogatot látott a kapu előtt - bérkocsit, hintót, csészt -, s eszébe jutott: csütörtök van, Maszlennyikov feleségének fogadónapja, amelyre a kormányzó-helyettes annyira invitálta őt. Amikor Nyehljudov a kapuhoz ért, hintó állott előtte, a kokárdás, körgalléros lakáj éppen úrnőjét segítette be; a hölgy felkapta uszályát, s látni engedte fekete harisnyás, kivágott cipellős, karcsú lábát. A ház előtt veszteglő fogatok között felismerte Korcsaginék négyülékes, fedett „Landauer”-ét. Az ősz, pirosposzsgás kocsis tiszteletudón s barátságosan emelte meg előtte kalapját, mint jó ismerős előtt. Nyehljudov éppen meg akarta tudakolni a portástól, hogy hol találja Mihail Ivanovicsot (a kormányzóhelyettest), amikor a házigazda már meg is jelent a szőnyeges lépcsőn: egy különösen tekintélyes vendégét kísérte le, olyan nagy jelentőségű személyt, akit nemcsak a pihenőig kísért, hanem le egészen a kapualjba. A megtisztelt vendég - egy magas rangú katonatiszt - franciául beszélgetett a házigazdával a menhelyek javára rendezendő vidám tombolákról, s abbeli véleményét nyilvánította, hogy ez jó szórakozás a hölgyeknek: „Jól mulatnak vele, és pénz is folyik bel!”

- *Qu'elles s'amusent et que le bon Dieu les bénisse...*³⁵ Á, Nyehljudov, üdvözlöm! De rég nem láttam! - üdvözölte a magas rangú vendég az érkezőt. - *Allez présenter vos devoirs à madame.*³⁶ Korcsaginék is itt vannak. *Et Nadine Bukshevdén. Toutes les jolies femmes de la ville*³⁷ - mondotta s katonás, széles vállát kissé felhúzza odatartotta saját aranypaszományos, pompás libériás inasának, aki felsegítette reá köpenyét. - *Au revoir, mon cher!* - És kezét szorított Maszlennyikovval is.

- No, menjünk fel, örülök, hogy eljöttél! - szólt Maszlennyikov élénken, karon fogta Nyehljudovot, és kövérségéhez képest meglepő fürgén felszaladt vele a lépcsőn.

Maszlennyikov örömteli izgalmának az volt az oka, hogy a fontos katonai személyiség kitűnő figyelmében részesítette őt. Minden effajta figyelem olyan izgalomba hozta Maszlennyikovot, mint a kiskutyát, ha gazdája megveregeti, megcirógatja, megvakargatja a füle tövét. A kutyus olyankor farkát csóválja, meglapul, fülét lesuntyja, s őrzöngve kereng-forog. Maszlennyikov olyan lelkiállapotban volt, hogy kész lett volna ugyanezt megtenni. Észre sem vette Nyehljudov komoly arckifejezését, ügyet sem vetett szavaira, feltartóztatlanul vonszolta magával a szalon felé, elannyira, hogy minden ellenállás lehetetlennek bizonyult, s Nyehljudov megadással követte.

- Majd később tárgyalunk; megteszek mindent, amit csak kívánsz - ígérte Maszlennyikov, amikor a nagy termen haladtak át. - Jelentse a *tábornoknénak*, hogy Nyehljudov herceg van itt - szólt oda a lakájnak, s a lakáj ügetve elindult befelé, megelőzve őket. - *Vous n'avez qu'à ordonner.*³⁸ De a feleségemet előbb meg kell látogatnod. A múltkor is kikaptam miattad, amiért nem vittelek be hozzá.

³⁵ Hadd mulassanak, s az Isten áldja meg őket. (francia)

³⁶ Menjen, tegye tiszteletét a ház úrnőjénél. (francia)

³⁷ És Nadine Bukshöwden. A város valamennyi szépasszonya. (francia)

³⁸ Csak rendelkezék velem. (francia)

Mire beértek a szalonba, a lakájnak már volt rá ideje, hogy jelentse a vendéget, és Anna Ignatyevna, a kormányzóhelyettes felesége, vagy a „tábornokné”, ahogyan önmagát nevezte, már sugárzó mosollyal biccentett feléje a díványról, az őt körülvevő fejek meg kalapok fölött. A szalon túlsó végében a teázó asztal körül hölgyek ültek és férfiak álldogáltak - katonák és civilek -, férfi és női hangok szüntelen csobogása töltötte be a szobát.

- *Enfin!*³⁹ Miért kerüli el a házunk táját? Talán megbántottuk valamivel?

E szavakkal fogadta Anna Ignatyevna a belépő Nyehljudovot, olyan bizalmas viszonyt sejtetve ezáltal, amely sohasem állott fenn közöttük.

- Ismerik egymást? Madame Beljaszkaja, Mihail Ivanovics Csernov. Üljön le ide mellém... *Missie venez donc à notre table. On vous apportera votre thé...*⁴⁰ És ön... - fordult a Missievel beszélgető fiatal tiszthez, akinek nyilván elfelejtette a nevét: - kérem, jöjjön ide, ön is. Parancsol teát, hercegem?

- Nem, nem, ezzel semmiképpen sem értek egyet: az a lány nem szerette őt - mondta egy női hang.

- Hanem a süteményt szerette.

- Örökké ezek az ostoba tréfák - elegyedett bele mosolyogva egy tornyos kalapú hölgy, akin csak úgy csillogott a sok selyem, arany meg drágakő.

- *C'est excellent*,⁴¹ ez a kis ostya, és milyen könnyű. Kérek még belőle.

- És nemsokára lemennek falura?

- Persze, ma van az utolsó fogadónap, mi is azért jöttünk.

- Olyan csodás ez a tavasz, szép lehet most falun!

Missie nagyon csinos volt sötét sávós ruhájában, amely egyetlen ránc nélkül simult karcsú alakjához, mintha éppen született volna. Nyehljudov láttára elpirult.

- Azt hittem, elutazott - mondta neki.

- Majdnem elutaztam - felelte Nyehljudov. - De a dolgaim elhúzódnak, ide is hivatalos ügyben jöttem.

- Látogassa meg a mamát. Nagyon vágyódik maga után - mondta Missie, és még jobban elpirult, mert érezte, hogy hazudik, és a férfi is tudja ezt.

- Aligha fogok ráérni - mondta Nyehljudov komoran, s igyekezett úgy tenni, mintha nem vette volna észre, hogy Missie elvörösödött.

Missie haragosan vállat vont, összerándította szemöldökét, és az elegáns tiszthez fordult, aki kikapta kezéből üres csészéjét, és - noha kardja beleakadt a karosszékbe - nagy bátran átvitte a másik asztalhoz.

- Magának is kell ám adakoznia a menhelyre.

- Szíves örömet, de bőkezűségemet a tombolára szeretném tartogatni. Ott majd kibontakozom egész nagyszerűségemben.

³⁹ Végre! (francia)

⁴⁰ Missie, jöjjön ide az asztalunkhoz. Ide hozzák a teát. (francia)

⁴¹ Ez kitűnő. (francia)

- Majd meglátjuk! - csendült fel az ingerkedő, érezhetően erőltetett kacagás.

A fogadónap ragyogóan sikerült, Anna Ignatyevna eksztázisban volt.

- Mika (kövér férjét szólította így) mondta nekem, hogy most a börtönökkel foglalkozik? Roppantul megértem magát - fordult Nyehljudovhoz. - Mikának sok egyéb hibája lehet, de azt mindenki tudja róla, hogy olyan, mint a falat kenyér. Valamennyi rabot édes gyermekének tekint. Nem is tud rájuk másképp gondolni. *Il est d'une bonté...*⁴²

Megakadt, nem talált szavakat, amelyek kifejezhetnék férje jóságát - azét az emberét, akinek parancsára botbüntetést osztogatnak -, és a következő pillanatban már mosolyogva fordult egy belépő lila szalagos, csuparác öreg dámához.

Miután Nyehljudov elfecsegett éppen annyi ideig és éppoly tartalmatlanul, ahogyan ezt az illem megkövetelte, felállt és odalépett Maszlennyikovhoz.

- Nos, ráérsz most néhány percig?

- Persze, persze! Mit kívánsz? Gyere, menjünk be ide.

Beléptek a szomszédos kis „japán szobá”-ba és leültek az ablakhoz.

58

- Nos, *je suis à vous*.⁴³ Rágyújtasz? Csak vigyázz, nehogy bepiszkítsuk a szobát - mondotta, és hamutartót hozott. - Nos, mi a baj?

- Két kérésem lenne hozzád.

- Parancsolj.

Maszlennyikov arca elkomorult, elernyed. Nyoma sem volt már rajta annak a kiskutya-izgalomnak, amelyet illusztris vendégének kedvessége keltett benne. A szalonból hangok szűrődtek át. Az egyik, egy női hang, ezt mondta: *jamais, jamais, je ne croirais*,⁴⁴ a szoba másik végéből pedig egy férfihang mesélt valamit, s mormolásából minduntalan e nevek ütköztek ki: *la comtesse Voronzoff és Victor Apraksine*. Ezenkívül csak nevetés, hangzavar hallatszott át. Maszlennyikov fülelt a szalonbeli eseményekre, de közben Nyehljudovot is hallgatta.

- Megint annak a lánynak az ügyében jövök - kezdte Nyehljudov.

- Akit ártatlanul elítéltek. Tudom, tudom.

- Arra kérnélek, tétesd őt át szolgálattételre a rabkórházba. Úgy hallom, hogy ez lehetséges.

Maszlennyikov összeszorította ajkát és elgondolkozott.

- Aligha - felelte. - Egyébként majd megbeszélem, és holnap táviratozok neked.

- Nekem úgy mondták, hogy nagyon sok a beteg, és szükség van munkaerőre.

⁴² Olyan jóságos... (francia)

⁴³ A tiéd vagyok. (francia)

⁴⁴ Soha, soha nem hinném el. (francia)

- No igen, persze. Mindenesetre értesíteni foglak.

- Nagyon kérlek - mondta rá Nyehljudov.

A szalonban most általános nevetés harsant fel, amely ezúttal egészen természetesen hangzott.

- Ez Viktor! - magyarázta Maszlennyikov mosolyogva. - Hihetetlenül szellemes, amikor elragadja a lendület.

- És a másik - folytatta Nyehljudov. - Százharminc embert tartanak itt a fogházban csak azért, mert lejárt a személyazonossági igazolványuk. Egy hónapja ülnek itt.

És elmondta, hogy miért tartják őket a fogházban.

- Hogy tudtad ezt meg? - kérdezte Maszlennyikov, s arca nyugtalanságot, elégedetlenséget árult el.

- Egy foglyot látogattam meg, a folyosón körülvettek ezek az emberek és elpanaszolták...

- Miféle foglyot látogattál?

- Egy parasztot, akit ártatlanul vádolnak gyűjtogatással, s akinek védőt is fogadtam. De most nem erről akarok beszélni. Hát lehetséges az, hogy embereket, akik mit sem vétettek, csupán azért tartanak fogva egy hónapnál is tovább, mert nincsenek rendben az irataik és...

- Ez az ügyész dolga - szakította félbe Maszlennyikov bosszúsan. - Látod, ti liberálisok mindig azt mondjátok: gyors és igazságos ítélkezést! Az ügyészhelyettes dolga a fogházat látogatni és megtudni, törvényesen tartják-e elzárva a rabokat. De az ügyészek semmit sem csinálnak, csak kártyáznak.

- Szóval semmit sem tehetsz? - kérdezte Nyehljudov keserűen; eszébe jutott az ügyvéd megjegyzése, hogy a kormányzó mindent az ügyészre fog hárítani.

- Dehogyan, megteszek mindent. Nyomban intézkedem.

- A nőnek még rosszabb. *C'est un souffre-douleur*⁴⁵ - csendült fel a szalonban egy női hang, amely érezhetően közönyös volt aziránt, amiről beszélt.

- Annál jobb, akkor ezt is elrablom - szólalt meg a másik oldalról egy ingerkedő férfihang, amelyre ingerkedő női kacaj válaszolt; a hölgy nyilván nem akart valamit odaadni.

- Nem, nem, a világért sem! - kacagott a hölgy.

- Mondom, megteszek mindent, ami rajtam áll - ismételte Maszlennyikov, s elnyomta cigarettáját türkizgyűrűs, fehér kezével. - Most pedig menjünk vissza a hölgyekhez.

- Még valamit akartam mondani - szólt Nyehljudov; nem ment be a szalonba, hanem megállt az ajtóban. - Azt hallottam, hogy tegnap a fogházban két rabot testi fenyegetéssel részesítettek. Igaz ez?

Maszlennyikov elvörösödött.

- Jó, most meg ezt kezded feszegetni? Nem, *mon cher*, hát téged igazán nem lehet oda beengedni, mindenbe beleütd az orrod. Gyerünk, gyerünk, Annette már hív - szólt idegesen és karon fogta Nyehljudovot. Most megint ugyanolyan izgatott volt, mint amikor magas vendégét kikísérte, csak hogy izgalma ezúttal nem örömteli volt, hanem aggodalmas.

⁴⁵ Valóságos mártír. (francia)

Nyehljudov kitepte karját a házigazdáéból, és anélkül hogy bárkitől is elköszönt vagy egy szót szolt volna, átviharzott a szalonon, a termen, a felugráló lakájok között az előszobán, és ki az utcára.

- Mi baja? Mit mondtál neki? - kérdezte Annette a férjétől.

- *À la française* távozott⁴⁶ - jegyezte meg valaki.

- Hogyhogy *à la française*, inkább *à la zoulou*!⁴⁷

- Mit akarsz, mindig ilyen volt.

Valaki elköszönt, másvalaki érkezett, a beszélgetés tovább csobogott: a Nyehljudov-féle epizód kapóra jött a társaságnak, ez lett a fogadónap legfőbb beszédtemája.

Másnap Nyehljudov levelet kapott Maszlennyikovtól. Vastag, fényes, címeres, pecsétetes papirosra volt írva, pompás, erélyes kézírással, s Maszlennyikov azt közölte benne, hogy átírt a fogházorvosnak Maszlova áthelyezéséről, és Nyehljudov kérése minden valószínűség szerint teljesülni fog. A levél így fejeződött be: „szerető öreg bajtársad”, és az aláírás - „Maszlennyikov” - csodálatosan hosszú, cikornyás kacskaringóban végződött.

A levél láttára Nyehljudov nem tudta magát türtőztetni: - Szamár! - szaladt ki a száján. Különösen bosszantotta, hogy a „bajtárs” szó mögött ott érezte Maszlennyikov leereszkedését, vagyis azt, hogy Maszlennyikov - noha erkölcsileg gyalázatos és szégyenletes munkakört tölt be - rendkívül fontos személyiségnek tartja magát, és ezzel a szóval, ha nem is éppen hízeleg, de azt akarja megmutatni Nyehljudovnak, hogy nem szállt a fejébe önnön nagysága, s még mindig „bajtársá”-nak nevezi magát.

59

A legelterjedtebb és legáltalánosabb tévhitek egyike, hogy mindenkinek megvannak a maga határozott sajátságai: van jó és rossz ember, okos és buta, erélyes és tehetetlen, és a többi. Az emberek nem ilyenek. Annyit bárkiről állíthatunk, hogy többször jó, mint rossz, többször okos, mint ostoba, többször erélyes, semmint tehetetlen, vagy megfordítva; de nem lehet igaz, ha az egyik emberről azt állítjuk, hogy jó vagy okos, a másikról pedig, hogy gonosz vagy ostoba. Pedig többnyire így osztjuk fel az embereket, s ez merőben téves. Az emberek olyanok, mint a folyók: a víz mindegyikben víz, egy és ugyanaz, de mindegyik folyó az egyik helyen keskeny, a másikon sebes, hol széles, hol csendes, hol tiszta, hol hideg, hol zavaros, hol langyos. Ugyanígy van az emberekkel is. Mindenki magában hordja az összes emberi tulajdonságok csíráit, néha az egyik nyilvánul meg benne, néha a másik, s olykor egyáltalában nem hasonlít önmagához, holott ugyanakkor mégiscsak önmaga marad. Némelyeknél ezek a változások különösen hirtelen mennek végbe. Így volt ez Nyehljudovval is. E változások nála olykor fizikai, máskor lelki okokból eredtek. S ilyen változás ment végbe most is benne.

⁴⁶ „Angolosan” távozott. - Szó szerint „franciásan”. (francia)

⁴⁷ Nem angolosan, hanem „zulukafferesen”. (francia)

A megújulás boldogsága és diadalérzete, amely a bírósági tárgyalás és Katyusával való első találkozása után eltöltötte, nyomtalanul elpárolgott, s a legutóbbi viszontlátás óta félelem, sőt utálat váltotta fel. Elhatározta, hogy nem hagyja cserben Katyusát, s kitart amellett, hogy feleségül veszi, ha a lány erre hajlandó; de elhatározása most már teher és gyötrelme volt számára.

Maszlennikovnál tett látogatása másnapján ismét bement a fogházba, hogy beszéljen vele.

A felügyelő engedélyezte a látogatást, de nem az irodában és nem is az ügyvédek szobájában, hanem a női beszélőben. Szívélyessége mellett is tartózkodóbb volt, mint Nyehljudov előző látogatásakor; Maszlennikov - legutóbbi beszélgetésük alapján - nyilván elővigyázatosságra intette a felügyelőt a gyanús látogatóval szemben.

- Beszélni beszélhetnek - mondotta a felügyelő -, de nagyon kérem, a pénzt illetően tartsa magát ahhoz, amit már a múltkor is kértem... Ami pedig Maszlova áthelyezését illeti a kórházba, ahogy a főméltóságú úr írta, ennek semmi sem áll útjában, és az orvos is beleegyezett. Csak ő maga nem akarja, azt mondja, minek takarítsa ő azoknak a tetveseknek az éjjelijét... Mert ez olyan népség, kérem... - tette hozzá.

Nyehljudov nem felelt; kérte, adjanak hát módot a találkozásra. A felügyelő az egyik őrt melléje adta, s Nyehljudov bement vele a női beszélőbe, amely most csendes és néptelen volt.

Maszlova már várt rá, kijött a rács mögül; halkan, félénken viselkedett.

Egészen közel lépett Nyehljudovhoz, elnézett mellette, s halkan mondta:

- Bocsásson meg nekem, Dmitrij Ivanovics, sok minden rosszat összefecsegettem harmadnapja.

- Nem én rajtam a sor, hogy megbocsássak... - kezdte volna Nyehljudov. De Maszlova félbeszakította:

- De azért mégis hagyjon engem - tette hozzá, és felnézett reá. Szeméből, amely iszonyúan kancsalított ebben a pillanatban, Nyehljudov megint haragot, gyanakvást olvasott ki.

- Miért hagynám?

- Hát csak.

- Hogyhogy, miért?

Maszlova megint ugyanolyan furcsa pillantással nézett fel rá - dühösen, ellenségesen, legalábbis a férfinak úgy tetszett.

- Hát csak - ismételte. - Hagyjon nekem békét, komolyan mondom. Nem tudom én azt megtenni. Hagyja az egészet - mondta reszkető ajakkal és elhallgatott. - Igazán mondom. Inkább felkötöm magam.

Nyehljudov érezte, hogy ebben a visszautasításban gyűlölet is van, meg nem bocsátott sérelem - de valami mást, valami jót és fontosat is érzett benne. Hogy Maszlova nyugodt és józan állapotában megismételte múltkori visszautasítását, az egyszeriben eloszlatta a kételyeket Nyehljudov lelkében, és egy csapásra feltámasztotta benne előbbi komoly, áhítatos és meghatott érzéseit Katyusa iránt.

- Ugyanazt mondom most is, Katyusa, amit akkor mondtam - válaszolta nagyon komolyan. - Megkérlek, légy a feleségem. Ha nem akarsz... és amíg nem akarsz a feleségem lenni, akkor is, mint most, melletted leszek, utána utazom, akárhová visznek.

- Ez a maga dolga, én többet nem beszélek - mondta, és szája széle megint megremegett.

Nyehljudov is hallgatott, úgy érezte, nincs ereje megszólalni.

- Most falura megyek, utána felutazom Pétervárra - mondta végül is, összeszedve magát. - Eljárok a te... a mi ügyünkben, és ha Isten is úgy akarja, megváltoztatjuk az ítéletet.

- Ha nem változtatják meg, úgy is jó. Ha nem ezért, hát másért, megérdemlem... - mondta Maszlova, és Nyehljudov látta rajta, milyen nagy erőfeszítésbe kerül, hogy visszafojtsa könnyeit. - Mondja, beszélt Mensovval? - kérdezte hirtelen, hogy felindulását leplezze. - Ugye igaz, hogy ártatlanok?

- Igen, azt hiszem, ártatlanok.

- Csuda rendes öregasszony - mondta Maszlova.

Nyehljudov elmondotta neki, amit Mensovtól hallott, s megkérdezte, nincs-e szüksége valamire; a lány azt felelte, hogy semmire sincs szüksége. Megint elhallgattak.

- És ami a kórházati - kezdte hirtelen Maszlova és rávetette kancsal tekintetét -, ha akarja, elmegyek ápolónőnek és pálinkát sem iszom többé...

Nyehljudov szótlánul nézett a szemébe. Katyusa szeme mosolygott.

Nyehljudov csak ennyit tudott kimondani:

- Ez nagyon, nagyon jó... - és elbúcsúzott tőle.

„Más ember lett belőle” - gondolta magában; kételyei eltűntek, ahelyett egészen új, soha nem tapasztalt érzés töltötte be a lelkét: a szeretet legyőzhetetlenségébe vetett hit.

Amikor Maszlova e találkozás után visszatért bűzös cellájába, levette köntösét és leült, két kezét ölébe fektetve. A zárkában kevesen voltak: a sorvadásos vlagyimiri asszony csecsemőjével, az öreg Mensova, meg a bakterné a két kis gyermekkel. A kántorleányt előző nap kórházba szállították, mert megállapították, hogy elmebeteg; a többiek pedig elmentek mosni. Az öreg Mensova a priccsen feküdt és aludt; a gyerekek a folyosón futkostak, mivel az ajtó nyitva volt. A vlagyimiri asszony csecsemőjét karjában tartva, és a bakterné, aki fűrge ujjakkal most is harisnyát kötött, mint mindig - odalépett Maszlovához.

- No, hogy volt, beszéltek? - kérdezték.

Maszlova nem válaszolt, csak ült, és harangozott a lábával, mely nem ért le a földre a magas priccsről.

- Mit lógatod az orrod? - mondta a bakterné. - Az a fő, hogy ne veszítsd el a bátorságodat. Ejnye no, Katyusa, angyalkám - buzdította, s ujjai közt fűrgen ugráltak a kötötűk.

Maszlova nem felelt.

- A többiek elmentek mosni. Úgy hírlík, ma sok az alamizsna. Sok minden összegyűlt, mondták - mesélte a vlagyimiri asszony.

- Finaska! - kiáltott ki az ajtón a bakterné. - Hová mégy, te tekergő! Szabad kötötűjével átszúrta a harisnyát meg a gombolyagot, és kiszaladt a folyosóra.

Ekkor léptek zaja, női beszéd hallatszott a folyosóról; a zárka lakói érkeztek vissza, mezítlábukra húzott otromba cipőjük kopogott a padlón. Mindegyik egy-egy kalácsot hozott, némelyik kettőt. Fedoszja mindjárt Maszlovához sietett.

- Csak nincs valami baj? - kérdezte, s tiszta kék szemével gyengéden pillantott Maszlovára. - Nézd, mit hoztam a teához - folytatta, s kirakta a polcra kalácsait.

- Mi az, tán meggondolta, nem akar nősülni? - kérdezte Korabljova.

- Nem, nem gondolta meg; én nem akarom - felelte Maszlova.
- Te bolond! - förmedt rá Korabljova mély férfihangján.
- Ugyan, ha nem élhetnek együtt, minek nősülnie? - vélekedett Fedoszja.
- De hisz a te férjed is veled megy - mondta rá a bakterné.
- Az más, mi törvényesen megesküdtünk - felelte Fedoszja. - De neki minek a törvényes esküvő, ha úgysem élhetnek együtt?
- Ó, te számár! Hogy minek? Hisz ha feleségül veszi, aranyba foglalja!
- Azt mondta: utánad utazom, akárhová visznek - mesélte Maszlova. - No, ha utazik, utazik, ha nem utazik, én nem bókolok utána. Most felmegy Pétervárra, hogy eljárjon az ügyemben. Rokona neki ott mindegyik miniszter - toldotta meg a szót -, csakhogy énnekem semmi szükségem rájuk.
- Hát persze! - hagyta rá Korabljova hirtelen, miközben motyóját bontogatta, s nyilván máson járt az esze. - Mi lesz, lányok, iszunk egy kis pálinkát?
- Én nem - felelte Maszlova. - De ti azért csak igyatok.

MÁSODIK RÉSZ

Maszlova semmisségi panasza körülbelül két hét múlva már a szenátus elé kerülhetett, s Nyehljudov elhatározta, hogy addigra felutazik Pétervárra, és - ha a panasz nem jár eredménnyel - kegyelmi kérvényt nyújt be a legmagasabb helyre, ahogyan az ügyvéd tanácsolta. Amennyiben a panasz eredménytelen marad, amire az ügyvéd véleménye szerint el lehettek készülve, mivel a semmisségi okok nagyon gyengék, a fegyencsapatot, amelybe Maszlovát is besorozták, június első napjaiban indítják útnak Szibéria felé. Nyehljudov keményen eltökélte, hogy követi Maszlovát Szibériába; hogy addigra útra készen álljon, nyomban le kellett utaznia birtokaira, hogy ügyeit elrendezze.

Legelőször Kuzminszkojéba vette útját; ez a kitűnő, nagy feketeföld uradalom nem volt messze Moszkvától, s Nyehljudov legfőbb jövedelmi forrását képezte. Dmitrij Ivanovics ezen a birtokon töltötte gyermekéveit, ifjúkorát, azóta kétszer volt ott huzamosabb ideig, legutóbb, édesanyja kérésére, ő vitte le az új német jószágigazgatót, és végigment vele az egész gazdaságon. Így hát jól ismerte az uradalom helyzetét és a parasztok kapcsolatát az „irodá”-val, azaz a földbirtokossal. Ez a kapcsolat annyiból állt, hogy a parasztok rabszolgai módon függtek az irodától. Nyehljudov ezt még diákkorából tudta, amikor Henry George tanait vallotta, hirdette, s e tanok alapján atyjától örökölt földjét kiosztotta a parasztok között. Igaz, katonai szolgálata után, amikor hozzászokott, hogy évi húszezer rubelt költsön, mindezek az ismeretei elvesztették kötelező érvényüket, feledésbe merültek, már sohasem tette fel magának a kérdést, vajon honnan ered a pénz, amelyet anyja küld neki - sőt, igyekezett ezzel egyáltalában nem foglalkozni. Édesanyja halála és az örökség átvétele azonban abba a helyzetbe hozta, hogy kénytelen volt intézkedni vagyona, azaz földbirtokai dolgában, és így ismét szembekerült a földtulajdon elvi kérdésével. Egy hónappal ezelőtt még azzal ütötte volna el a kérdést, hogy ő egymaga amúgy sem tudja megváltoztatni a fennálló rendet, a birtokon amúgy sem ő maga gazdálkodik - s ezzel többé-kevésbé elaltatta volna kételyeit, annál is könnyebben, mert hiszen távol élt uradalmaitól, és csak a pénzt kapta onnan. Most azonban másképp gondolkodott. Noha messzi útra készült, és nehéznek, bonyolultnak ígérkező kapcsolata a börtönök világával is sok pénzt követelt, mégis úgy határozott, hogy nem hagyhatja meg birtokát régi állapotában, hanem - akár saját kárára is - változtatnia kell rajta. Ezért úgy döntött, hogy nem maga fogja megművelni földjét, hanem olcsón bérbe adja parasztjainak, s ezzel megadja nekik a lehetőséget, hogy függetlenítsék magukat tőle, s általában a földesuraktól. Tekintetbe véve a földesúr helyzetét a jobbágyfelszabadítás előtt és után, Nyehljudov nem egyszer kifejtette, hogy amikor a jobbágyság megszüntetése után a földbirtokos bérbe adja földjét a parasztoknak, ahelyett, hogy saját cselédeivel munkáltatná meg, olyasformán jár el, mint a jobbágyrendszer földesura, amikor barscsina⁴⁸ helyett obrokot⁴⁹ szed jobbágyaitól. Sem ez, sem az nem oldja meg a kérdést, de egy lépést jelent megoldása felé: átmenetet az erőszak durvább módjáról a kevésbé durva felé. Ő is így szándékozott eljárni.

Déltájban érkezett Kuzminszkojéba. Abbeli törekvésében, hogy mindenféle tekintetben egyszerűsítse életét, nem táviratozta meg jövetelét, hanem az állomáson bérelt kétlovas kocsit. A fuvaros bő ráncú nankingzubbonyt viselt, melyet hosszú dereka alatt övvel fogott össze; fuvaros módra oldalvást ült a bakon, és annál is szívesebben beszélgetett utasával, mert

⁴⁸ Úrdolga. (orosz)

⁴⁹ Urbér. (orosz)

olyankor két lova - a sánta, nyomorúságos rudas, meg a sovány, horpadt hasú lógós - lépésben haladhatott, ami úgyis szívük vágya volt.

A kocsis a kuzminszkojei jószágigazgatóról beszélt. Nem sejtette, hogy a földesurat viszi, s Nyehljudov nem árulta el kilétét.

- Tudja az a német, hogy mi a sikk - mondta a kocsis, aki a városban is élt, regényeket olvasott. Féloldalt fordult utasa felé, hol lejjebb, hol följebb fogta hosszú ostorát, és látható élvezettel fitogtatta műveltségét. - Olyan három fakót szerzett magának, hogy még! Amikor kikocsizik az oldalbordájával, szavamra mondom, látványosság! Télen, karácsonykor, a kastélyban állítottak karácsonyfát, elektromossággal kivilágítva... én is vittem oda vendéget, a fővárosban se látni olyat! Szörnyű, mennyit összelopott az a fránya német. Nem csoda, az ő kezében a hatalom. Azt mondják, csinos birtokot is vásárolt.

Nyehljudov azt hitte magáról, hogy egészen mindegy neki, hogyan gazdálkodik birtokain a német, és mennyire él vissza helyzetével. De a hosszú derekú fuvaros elbeszélése mégis bántotta. Gyönyörködött a szép tavaszi napban, a sűrű, sötét fellegekben, amelyek olykor elfödtek a napot, a földekben, amelyeket faekés parasztok szántottak zab alá, a sűrű zöld lombban, a felette szálló pacsirtákban, az erdőkben, amelyek - a késői tölgy kivételével - mindenütt kizöldültek már, a legelőkben, amelyeken tehéncsorda, ménes tarkállott, a földeken dolgozó, szántogató parasztokban - de hiába, minduntalan megzavarta hangulatát az a homályos tudat, hogy valami kellemetlenség érte, s amikor azt firtatta magában, hogy mi is az a kellemetlenség? - tudatára ébredt, hogy a fuvaros elbeszélése arról, hogyan gazdálkodik a német Kuzminszkójában.

De amikor megérkezett Kuzminszkójába, és belemélyedt dolgaiba, megfedkezett erről az érzésről.

Miután átnézte az irodában az elszámolásokat, és meghallgatta intézője naiv fejtegetéseit arról, milyen előnyös az uradalom számára az a helyzet, hogy a parasztoknak kevés a földjük, s az a kevés is körül van véve urasági földekkel - még jobban megszilárdult benne az elhatározás, hogy abbahagyja a gazdálkodást, és egész földjét kiosztja a parasztok között. A könyvekből meg az intézővel folytatott beszélgetésből megtudta, hogy most is ugyanaz a helyzet, ami régen: a legjobb földek kétharmad részét saját maguk művelik meg, saját munkásaikkal, korszerű eszközökkel, a fennmaradó harmadot pedig a parasztoknak adják ki megművelésre gyeszjatyinánként öt rubel bér fejében; vagyis a paraszt kötelezi magát, hogy öt rubelért háromszor felszántja, háromszor boronálja, beveti a föld gyeszjatyináját, azután learatja, a termést kévébe köti, és beszállítja a földesúr szérűjébe - azaz annyi munkát végez, amennyi a szabadon vállalt munka legolcsóbb bére szerint számítva is legalább tíz rubelbe kerülne gyeszjatyinánként. A parasztok mindenért, amire szükségük volt, a legdrágább árat fizették az irodának munkában. Munkával fizettek a tűzifáért, a legeltetésért, a burgonya bokráért, s majdnem mind tartoztak az irodának. Így a parasztoknak bérbe adott legtávolabbi földekért gyeszjatyinánként legalább négyszer annyit vettek be, mint amennyit a föld pénzértéke kamatozott volna öt százalékkal számítva.

Mindezt Nyehljudov már azelőtt is tudta, most mégis úgy vette tudomásul, mintha először hallaná, és csak azon csodálkozott, hogyhogya nem botránkoznak meg az ő helyzetében levő emberek valamennyien ezen a természetellenes állapoton. Jószágigazgatója hiába érvelt: hogyha a földet bérbe adja a parasztoknak, kárba vész az egész fölszerelés, hiszen árának alig negyedéért lehet csak értékesíteni, hogy a parasztok tönkreteszik a földet, hogy Nyehljudov minden tekintetben mennyit veszít ennél az átszervezésnél - Nyehljudovot mindez csak még jobban megerősítette meggyőződésében, hogy helyesen cselekszik, amikor földjét átengedi a

parasztoknak, és lemond jövedelmének nagy részéről. Elhatározta, hogy az ügyet nyomban, mostani ott-tartózkodásakor lebonyolítja. Az elvetett gabona betakarításával és eladásával, a felszerelés meg a fölösleges épületek értékesítésével már jószágigazgatóját bízta meg, eltávó-zása után. Most pedig megkérte a jószágigazgatót, hívja össze másnapra a parasztokat abból a három faluból, amelyet Kuzminszoje földjei vettek körül, hogy közölhesse velük elhatáro-zását, és megállapodjék velük a földért fizetendő bér összegében.

Nyehljudov önmagával elégedetten lépett ki az irodából. Jó érzés volt a tudat, hogy a jószág-igazgató érvelése sem tudta megingatni elhatározásában, örömmel észlelte, hogy valóban tud és akar áldozatot hozni parasztjaiért. Gondolataiba merülve körüljárta a házat, a virágoskertet, amelyet eléggé elhanyagoltak abban az esztendőben (annál szebben virított a kert a jószág-igazgató háza körül), a tenispályát, amelyet fölvert a gaz; végigment a hársfasoron, ahol ebéd utáni szivarját szokta elszívni, s ahol három évvel azelőtt a csinos Kirimova kacérkodott vele. Átgondolta a rövid beszédet, amelyet másnap parasztjaihoz szándékozott intézni, s azután bement a jószágigazgatóhoz; teázás közben még egyszer megbeszélte vele a gazdaság likvi-dálásával kapcsolatos teendőket, s azután nyugodtan és elégedetten, abban a tudatban, hogy milyen nagy jót szándékszik tenni parasztjaival, visszavonult a kastély vendégszobájába, amely mindig készen állt fogadására.

A tiszta kis szoba falát velencei látképek díszítették, két ablaka között tükör függött, a sodro-nyos ágy mellett kis asztalkán vizeskancsó, gyufa, koppantó. A tükör előtt a nagy asztalon ott feküdt bőröndje kinyitva, benne legfelül úti neszesszerje, s a magával hozott könyvek: egy orosz, egy német, s egy angol nyelvű; tárgya mind a háromnak ugyanaz: a bűnöző hajlamok kutatásának legújabb eredményei. Úgy gondolta, faluról falura való utaztában majd tanul-mányozza őket szabad perceiben, de most már későre járt az idő, elhatározta: lefekszik, hogy másnap jókor készen álljon a paraszttal való megbeszélésre.

A szoba sarkában ósdi, berakott mahagóni karosszék állott, s ennek a bútordarabnak a látása - amely azelőtt édesanyja hálósobájában állt - váratlan érzéseket keltett Nyehljudov lelkében. Egyszerre csak megsajnálta a kastélyt, amely nyilván nemsokára romba dől, a kertet, amelyet felver a gyom, az erdőt, amely kiirtásra van ítélve, a sok istállót, magtárt, pajtát, gépet, lovat, marhát, amelyet fenntartani, gondozni olyan sok munkába került - ezt tudta, ha nem ő tartotta is fenn. Egy órával azelőtt még úgy érezte, könnyű minderről lemondania, de most egyszer csak megsajnálta mindezt, meg a földet is, meg a jövedelme felét, amelyre éppen a közel-jövőben égető szüksége lehet. És mintegy parancsszóra érvek is jelentkeztek lelkében, amelyek meggyőzően bizonygatták, hogy nem okos és nem helyes dolog a földet kiosztani a parasztoknak, és megszüntetni gazdaságát.

„Földet nem birtokolhatok. Földbirtok nélkül pedig nem tarthatom fenn ezt az egész gazdaságot. Meg aztán úgyis Szibériába utazom, s így semmi szükségem birtokra, kastélyra” - mondotta az egyik hang. „Ez mind igaz - felelt rá a másik -, de nem fogod az egész életedet Szibériában tölteni. Ha megnősülsz, gyermekeid születhetnek. És mint ahogyan te is öröklés útján kaptad birtokaidat, ugyanúgy kell továbbadnod gyermekeidnek. A földdel szemben is van kötelezettséged. Könnyű mindent odaadni, semmivé tenni, de annál nehezebb fölszerelni, rendbe szedni. És ami a legfőbb: át kell gondolnod végre életedet, el kell határoznod, mit akarsz csinálni, és ennek megfelelően kell rendelkezned vagyonod felől. De vajon elég szilárd-e elhatározásod? Meg aztán, vajon igaz lelkiismereted szerint cselekszel-e úgy, ahogyan cselekszel, vagy pedig az emberek számára csinálod mindezt, hogy fitogtasd előttük különbségedet?” Ezt kérdezte magától Nyehljudov, és nem tagadhatta le önmaga előtt, hogy valóban hatással volt elhatározására az a gondolat, hogy mit beszélnek majd róla az emberek. S minél tovább töprengett, annál több kérdés ötlött fel benne, annál megoldhatatlanabbak

lettek ezek a kérdések. Hogy megszabaduljon gondolataitól, lefeküdt a hűvös, tiszta ágyba, és el akart aludni, hogy másnap pihent fejjel döntse el a kérdéseket, amelyekbe most bele-gabalyodott. De sokáig nem tudott elaludni; a nyitott ablakon át a holdfénnel, friss levegővel együtt békakuruttyolás is hatolt be a szobába; csalogányok epedő füttye, csattogása szakította meg itt-ott. Néhány fülemile távolabb szólt a parkban, egy pedig közvetlenül az ablaka alatt, egy virágzó orgonabokorból. A csalogányok meg a békák muzsikája eszébe juttatta a fogház-felügyelő lányának zongorajátékát; a felügyelőről eszébe jutott Maszlova: az ő ajka éppen úgy remegett, mint ez a békakuruttyolás, amikor azt mondta neki: „Hagyja ezt az egészet.” Azután a német jószágigazgató lemászott a békákhoz. Vissza kellett volna tartani, de ő csak mászott tovább, sőt közben Maszlovává változott, és szemrehányásokkal árasztotta el Nyehljudovot: „Én fegyenc vagyok, maga pedig herceg.” „Nem, erős leszek” - gondolta Nyehljudov és felriadt; és azt kérdezte magától: „Jó-e vagy rossz, amit cselekszem? Nem tudom. Mindegy. Egészen mindegy. Aludni kell.” S azzal ő is lemászott oda, ahová az előbb a jószágigazgató és Maszlova - s ezzel minden véget ért.

2

Másnap reggel Nyehljudov kilenc órakor ébredt. A fiatal írnok, aki leste az alkalmat, hogy urának szolgálatára lehessen, hallván, hogy Nyehljudov mozgolódik, bevitte cipőjét, olyan ragyogóra fényesítve, amilyen még sohasem volt, meg egy kancsó friss, hideg forrásvizet, és jelentette, hogy a parasztok már gyülekeznek. Nyehljudov kiugrott az ágyból, egyszerre minden eszébe jutott. Előző esti sajnálkozása azon, hogy odaadja a földet, és felosztatja a gazdaságot - nyomtalanul eltűnt. Már csak csodálkozva tudott rá visszagondolni. Most örült annak, amire készült, s örömébe akaratlan büszkeség is vegyült. Ablakából odalátott a gyomverte tenispályára, amelyen a parasztok, a jószágigazgató utasítására, gyülekeztek. Nem hiába kuruttyoltak a békák az este: az ég elborult, hajnal óta csendes, langyos eső szemerkélt, cseppekben függött leveleken, gallyakon, fűszálon. Szellő sem lebbent. A lomb friss szagával együtt az esőre sóvárgó meleg föld szaga is beáradt az ablakon. Nyehljudov öltözködés közben többször is kinézett, és látta, ahogyan a parasztok szállingóznak a tenisztérre. Sorjában jöttek, megemelték egymás előtt sapkájukat, s azután körbe álltak, botjukra támaszkodva. A jószágigazgató, jól táplált, izmos fiatalember, akinek gömbölyded alakján csak úgy feszült a zöld állógalléros, nagy gombos, rövid kabát, bekopogott, és jelentette Nyehljudovnak, hogy a parasztok mind megjöttek, de nyugodtan várhatnak, csak igya meg az úr előbb teáját vagy kávéját - mind a kettő készen áll.

- Nem, inkább kimegyek most hozzájuk - felelte Nyehljudov. Meglepődve észlelte, hogy izgalom és szégyenkezés fogja el arra a gondolatra, hogy ki kell mennie a parasztokkal beszélni.

A parasztok leghőbb vágyát készült teljesíteni, amelyről ők szinte még álmodni sem mertek: olcsó áron akart nekik földet bérbe adni, azaz nagy jót készült velük cselekedni - és mégis szégyenkezett, noha maga sem tudta, miért. Amikor kiment hozzájuk, és a szőke meg ősz, fürtös és kopasz fejekről lekerültek a sapkák, annyira zavarba jött, hogy jó ideig nem tudott szólni. Az eső tovább is szitált apró cseppekben, megállt a parasztok hajában, szakállában, kaftánjuk bolyhán. A parasztok mind az urat nézték, és várták, hogy mit fog mondani nekik, az úr pedig olyan izgatott volt, hogy nem tudott megszólalni. A zavart hallgatást végül is a nyugodt, magabiztos német törte meg, a jószágigazgató, aki az orosz muzsik nagy ismerőjének tartotta magát, és kitűnően, hibátlanul beszélt oroszul. Az erős, jól táplált ember - csak-

úgy, mint maga Nyehljudov - bántón kirítt az aszott, ráncos arcú, kiálló lapockájú parasztok közül.

- A herceg jót akar tenni veletek, kiosztja nektek a földjét, pedig nem érdemlitek meg - szólt tehát a jószágigazgató.

- Hogyhogy nem érdemeljük, Vaszilij Karlics? Talán nem dolgoztunk eleget? Igen-igen hálásak vagyunk az Istenben boldogult öreg hercegnének, az örök világosság fényeskedjék neki, és a fiatal herceg sem fog mirólunk megfedkezni, amit előre is köszönünk - kezdte egy vörös hajú muzsik, aki közismert volt társai között ékesszólásáról.

- Nincsen minékünk panaszunk az urak ellen, csak az a baj, hogy szűken vagyunk - szólalt meg egy másik, széles arcú, nagy szakállú. - Kevés a föld, szűk a hely.

- Éppen azért hívtalak össze benneteket, mert ki szeretném osztani köztetek az egész birtokot, ha ti is úgy akarjátok - mondta Nyehljudov.

A parasztok hallgattak, mintha nem értenék, amit hallottak, vagy kételkednének benne.

- Hogy tetszik ezt érteni, hogy kiosztani? - kérdezte óvatosan egy zekés, idősebb muzsik.

- Bérbe adnám nektek mérsékelt áron, hogy magatok műveljétek, s magatok lássátok hasznát.

- Köszönjük a jószágát - mondta egy öreg.

- Csak győzzük a fizetséget - szólt egy másik.

- Miért ne akarnánk!

- Megszoktuk mi a földet, hisz abból élünk!

- Maguknak is jobb lesz úgy, csak felveszik a pénzt, így meg mennyi baj van vele! - szólaltak meg többen is egyszerre.

- Baj csak veletek van - szólt közbe a német. - Ha dolgoznátok és rendet tartanátok...

- Mit kívánsz a magunkfajta szegény embertől, Vaszilij Karlics - felelt rá egy sovány, hegyes orrú aggastyán. - Azt mondod, mért ment be a ló a vetésbe, ki engedte be: no hát én nap nap után, évszám csak robotolok, nem csoda, hogy elnyomott az álom az éjszakai legeltetés idején, a ló bement a zabba, te meg énrólam még a bőrt is lenyúzódsz.

- Tartanátok rendet.

- Könnyen beszélsz, rendet tartani! Nem győzzük erővel - vágott vissza egy fekete hajú, talpig szőrös, fiatalabb muzsik.

- De hisz mondtam már, kerítenétek körül.

- Adjál fát! - elegyedett a szóváltásba hátulról egy kis termetű, jelentéktelen emberke. - A nyáron bé akartam keríteni, hát nem leültetted három hónapra tetveket hizlalni. Nesze neked kerítés!

- Ki az, aki szól? - fordult Nyehljudov jószágigazgatójához.

- *Der erste Dieb im Dorfe*⁵⁰ - felelte németül a jószágigazgató. - Minden évben elcsípi az erdőn. Te meg tanuld meg tisztelni a másét - szólt oda a szürke emberkének.

⁵⁰ A legnagyobb tolvaj a faluban. (német)

- Talán bizony nem tisztelünk téged eléggé? - válaszolt rá az egyik öreg. - Hisz nem is tehetünk egyebet, mint hogy tiszteljünk, mert a kezed közt vagyunk, akár szíjat hasíthatsz a hátunkból.

- Ejnye, öreg, ne gorombáskodj, én se gorombáskodom veletek.

- Már hogyan gorombáskodnál! Nyáron is úgy összeverted a képem, hogy még most is látszik a nyoma. Hiába, a gazdaggal nem szabad ujjat húzni.

- Tartsd meg a törvényt, akkor nem lesz semmi bajod.

Nyilvánvalóan szócsata folyt, de a csata résztvevői maguk sem tudták, mit mondanak, s miért. Csupán az volt észrevehető, hogy az egyik oldalon félelem fékezte elkeseredés dolgozott, a másikon pedig a fölény és hatalom tudata. Nyehljudov kedvetlenül hallgatta, s igyekezett visszatérni a tárgyra, megállapodni a bérösszegben és a fizetési határidőkben.

- Hát akkor hogy legyünk a földdel? Akarjátok? És milyen árat gondolnátok, ha az egészet bérbe veszitek?

- A magáé a föld, maga szabja meg az árat.

Nyehljudov megnevezett egy összeget. Noha ez sokkal alacsonyabb volt annál a bérnél, amelyet a környéken általában fizettek, a parasztok szokásuk szerint, alkudozni kezdtek, és drágállották a bért. Nyehljudov azt várta, hogy ajánlatát örömmel fogadják, de örömmek vagy megelégedésnek nyoma sem látszott. Csupán egy körülményből következtethetett rá, hogy a parasztok előnyösnek tartják ajánlatát; amikor arra került a sor, hogy ki vegye bérbe a földet - az egész község-e, vagy pedig csak egy szövetkezet -, akkor ádáz vita indult meg azok között, akik ki akarták zárni a részesedésből a gyengéket meg a rossz fizetőket, s azok között, akiket ki akartak zárni. Végre aztán a jószágigazgató közreműködésével megállapodtak a bérösszegben meg a fizetési határidőkben, s a parasztok hangosan beszélgetve elvonultak lefelé a dombon, falujukba, Nyehljudov pedig a jószágigazgatóval bement az irodába, hogy együtt megfogalmazzák a megállapodást.

Minden úgy történt, ahogyan Nyehljudov várta és kívánta. A parasztok harminc százalékkal olcsóbban jutottak a földhöz, mint ahogyan a környéken általában a földeket bérelték, Nyehljudov jövedelme majdnem a felére csökkent, de még mindig bőségesen elegendő volt számára, különösen ha hozzászámította az eladott erdőért kapott összeget, meg azt, aminek a felszerelés értékesítéséből kellett befolynia. Mindez látszólag nagyszerűen sikerült, és Nyehljudov mégis egész idő alatt szégyellte magát. Láta, hogy a parasztok - noha néhányan köszönő szavakat mondtak - elégedetlenek voltak, többet vártak. Az eredmény tehát az volt, hogy ő maga jelentős áldozatot hozott, s a parasztok várakozását mégsem elégítette ki.

Másnap aláírták a megállapodást, és Nyehljudov a község véneinek kíséretében, a félig vagy rosszul teljesített kötelesség kellemetlen érzésével lelkében, beült a jószágigazgató „sikkos” hármastárolójába - amint a fuvaroslegény találóan nevezte -, és elhajtott az állomásra, miután elbúcsúzott az értetlenül és elégedetlenül fejcsóváló muzsikoktól. A muzsikok elégedetlenek voltak. Nyehljudov is elégedetlen volt önmagával. Hogy mivel volt elégedetlen, maga sem tudta, de egy percre sem hagyta el a szomorúság meg a szégyenkezés.

Kuzminszkojéból a nagynénjeitől örökölt birtokra utazott: oda, ahol Katyusával megismerkedett. Ott is ugyanúgy akarta elintézni a dolgokat, mint Kuzminszkojében, azonfelül pedig meg akarta tudni mindazt, amit megtudhatott Katyusáról és közös gyermekükről: igaz-e, hogy meghalt és hogyan, milyen körülmények között. Kora reggel érkezett Panovóba, és az első, ami megdöbbenetett, amikor behajtatott az udvarra, az volt, hogy milyen elhanyagolt, düledező valamennyi épület, s különösképpen a kastély. A valamikor zöld bádogtetőt rég nem festették, most vöröslött a rozsdától, néhány lemeze meglazult, s fölfelé ágaskodott - nyilván a vihar tépte fel; a ház deszkaborítását helyenként leszaggatták, ott, ahol a rozsdás szögek könnyen engedtek. Mind a két tornáclépcső - az első és a számára különösen emlékezetes hátsó bejárat - elkorhadt, letöredezett, már csak a tartócölöpök maradtak meg belőlük; sok ablakból kitört az üveg, s deszkával szögezték be. A kis ház, melyben az intéző lakott, a konyha, az istállók - minden megszürkült, elöregedett. Csak a kert nem pusztult el - ellenkezőleg: szabadon nőtt, dúsan tenyészett, s most épp virágban állt; a kerítés fölött fehér felhőnek látszott a sok virágzó cseresznye-, szilva-, almafa. És az orgonasövény is éppen úgy virágzott, mint akkor, tizenkét éve, amikor a fiatal Nyehljudov a sövény mögött fogócskázott a tizenhat éves Katyusával, és összeégette a kezét csalánnal, amikor az árokba esett. A vörösfenyő, amelyet Szofja Ivanovna ültetett a ház elé, s akkoriban kis karó volt, ma jókora fává növekedett, akár gerendának is alkalmas lett volna, s talpig sárgászöld, gyengéden bolyhos tülevéldíszbe öltözött. A folyó már visszatért medrébe a tavaszi áradás után, és zúgott a malom zsilipeiben. A folyón túl, a réten a parasztok vegyes, tarka tehéncsordája legelészett. Az intéző, egy félbemaradt papnövendék, mosolyogva fogadta Nyehljudovot az udvaron, mosolyogva tessékelte be az irodába, és mosolyogva - mintha ezzel a mosolyával valami különöset ígérne - eltűnt a válaszfal mögött. A válaszfal mögül sugdolózás hallatszott, majd elcsöndesedett. A fuvaros megkapta borralóját, és nagy csengettyűszóval kirobogott az udvarról. Csönd lett. Azután az ablak előtt elszaladt egy mezítlás, himzett inges fiatal lány, füleiben mocsári gólyahír virága, utána meg egy fiatal muzsik, szöges csizmájával kopogva a kitaposott ösvénykén.

Nyehljudov az ablakhoz ült, kinézett a kertbe és fülelt. A kicsiny, kétszárnyú ablakon be-
röppent a föld szagú, friss tavaszi szellő, és megmozgatta hajfűrtjeit izzadt homlokán, meg a papírlapokat, amelyek a bicskával összevissza farigcsált ablakpárkányon feküdtek. A folyó felől egymással vetélkedve, egymást félbeszakítva, „tra-pa-tap, tra-pa-tap” - csattogott a mosó asszonyok sulyka, a hang szétszaladt a gát mögött tóvá szélesedő folyó napfényben csillogó tükrén; hallatszott a víz ütemes zúdulása a malomkerékre, s közvetlen Nyehljudov füle mellett légy repült el, riadt, hangos zümmögéssel.

És Nyehljudovnak hirtelen eszébe jutott, hogy valamikor régen, amikor még fiatal és ártatlan volt, ugyanígy hallotta a folyóról a sulykok csattogását a nedves ruhán, meg a malom egyenletes zúgását, a tavaszi szellő ugyanígy lebbentette meg haját nedves homlokán meg a papírlapokat az összefarigcsált ablakpárkányon, ugyanilyen riadtan repült el egy légy a füle mellett - és visszagondolt önmagára, mint tizenhét éves ifjúra, mi több: annak érezte magát, ugyanolyannak, mint tizenhét éves esztendő korában, ugyanolyan tisztának, romlatlannak, telve a legszebb reménységekkel és lehetőségekkel; és ugyanakkor, mint ahogyan álmában érzi néha az ember, pontosan tudta, hogy mindez - nincs többé; és határtalanul elszomorodott.

- Mikor parancsol ebédelni? - kérdezte az intéző mosolyogva.

- Amikor akarja; nem vagyok éhes. Bemegyek, végigjáróm a falut.

- Nem parancsol befáradni a házba, odabenn mindent szép rendben tartok, tessék csak megnézni, ha kívülről nem is...

- Nem, majd később. Mondja kérem, lakik itt a faluban egy bizonyos Matrjona Harina?

Matrjona Harina Katyusa nagynénje volt.

- Hogyne kérem, itt lakik a faluban... sehogy sem bírok vele. Pálinkamérést tart. Tudom én, eleget korholom, szidom miatta, de hogy eljárást indítsak ellene... mégiscsak sajnálom; öreg-asszony, unokái vannak - magyarázta az intéző változatlanul mosolyogva. Mosolya kifejezte abbeli törekvését, hogy kedvében járjon gazdájának, de ugyanakkor meggyőződését, hogy Nyehljudov mindezt nagyon is jól megérti, ugyanolyan jól, mint ő.

- Hol lakik? Benéznék hozzá.

- A falu végén a harmadik ház. Bal kéz felől majd meg tetszik látni egy téglaházat, az ő kunyhója ott van mindjárt a téglaház mellett. De majd inkább elkísérem odáig - ajánlkozott az intéző sugárzó mosollyal.

- Nem, köszönöm szépen, megtalálom magam is. Csak arra kérem, adja hírül a parasztoknak, hogy gyűljenek össze, beszélni szeretnék velük a földbérlet dolgában - mondotta Nyehljudov. Szerette volna Panovóban is ugyanúgy elrendezni ügyeit, mint Kuzminszkojében, s hozzá, ha lehetséges, még aznap este.

4

A kert kapuján kilépve, Nyehljudov elindult az útilapuval, vad rozmaringgal szegett, keményre taposott ösvényen a réten át. Az úton szembejött vele a hímzett inges, gólyahír fülbevalós parasztlány; már hazafelé sietett, fürgén szedte mezítelen lábát, s bal kezével gyorsan hadonászott keresztben maga előtt, a jobbal pedig egy vörös kakast szorított erősen magához. A kakas vörös taréja csak úgy bólogatott; tökéletesen nyugodtnak látszott, csak a szemét meregette, s egyik fekete lábát emelgette-nyújtogatta, karmával belekapaszkodva a leány ingébe. Amikor a kislány közeledett az úrhoz, előbb lassított, futásból lépésbe ment át, majd melléje érve megállt, s fejét hátralendítve, mélyen meghajolt előtte. Csak akkor folytatta útját, amikor Nyehljudov elhaladt mellette. A kút felé tartva, Nyehljudov még egy öregasszonnyal találkozott, akinek púpos hátát mocskos, durva vászoning fődte, a vállán átvetett rúdon nehéz, teli vödörket cipelt, Nyehljudov láttára óvatosan leállította vödreit, és fejét éppúgy hátrabillentve, mint a fiatal leány, meghajolt előtte.

A kúton túl már a falu kezdődött. Verőfényes, meleg, nyáriás idő ígérkezett, tíz órakor már perzselt a nap, melyet csak nagy ritkán takart el egy-egy könnyű felhő. Az utcát erős, maró, de nem kellemetlen trágyaszag töltötte be, a szekerek felől áradt, amelyek a fényesre, simára gyalult úton a hegyeknek igyekeztek, meg a házak udvaráról is, ahonnan hordták a trágyát a megkezdett trágyadombokból. A szekerek mögött mezítlábas parasztok baktattak felfelé, ingük, nadrágjuk csupa trágyalé volt, megbámulták a magas, testes urat, akinek szürke kalapján a selyemszalag csak úgy ragyogott a napfényben, s aki minden második lépésénél megkoppantotta a földet fényes fogantyús, görcsös nádpálcájával. A földekről visszatérő muzsikok megürült szekerükön zötyögve, lekapták sapkájukat, s úgy bámulták a furcsa embert, aki falujuk utcáján halad végig; az asszonyok kijöttek a tornácra vagy a kapu elé, és tekintetükkel követték, egymásnak mutogatták őt.

A negyedik háznál, amely mellett elhaladt, meg kellett állnia: a kapun épp nyikorgó szekér fordult ki, magasan megrakva trágyával, gyékénnyel leterítve, hogy rá lehessen ülni. A szekér mögött hatéves gyerek ugrándozott, izgatottan a rá váró kocsikázástól. Bocskoros fiatal

paraszt hajtotta ki a lovat; a kapun hosszú lábú szürke csikó ugrott ki, de megijedt Nyehljudovtól, a szekérhez simult, s amikor a kerekek súrolták lábát, még jobban megriadt, és előreszaladt a szekeret húzó anyja elé; a kanca halkan, nyugtalanul felnyerített. A második lovat mezítlábas, sovány, fűrge öregember vezette ki a kapun, csikos gatyá volt rajta, hosszú, piszkos inge alól élesen kiállt a két lapockája.

Amikor a lovak kiértek a szürke, szinte égettnek tetsző trágyarögökkel teleszórt sima útra, az öreg visszament a kapuhoz, és meghajolt Nyehljudov előtt.

- A kisasszonyaink unokaöccse volnál?

- Az vagyok.

- Isten hozott. Hát eljöttél körülnézni itt mifelénk? - szötte tovább a beszélgetést barátságosan az öreg.

- Igen, igen... Aztán hogymint megy sorotok? - kérdezte Nyehljudov, aki nem tudta, mit mondjon.

- Hát hogy menne? Nem is élet a mi életünk - felelte az öreg, s úgy nyújtotta a szót, mintha élvezete telnék saját válaszában.

- Miért? - kérdezte Nyehljudov, s belépett a kapun.

- Hát milyen is lenne? Nem élet a mi életünk - ismételte az öreg, s követte Nyehljudovot az eresz alá, ahonnan már eltakarították a trágyát, s tiszta volt a föld.

- Tizenkettőmagammal vagyok - folytatta az öreg, s két asszonyra mutatott, akik verejtékezve, nekigyürkőzve, félrecsúszott fejkendővel, térdig trágyalében álltak vasvillájukkal a trágyadomb mellett. - Havonta hat pud lisztet megeszünk, oszt' honnan vegyem?

- A magadéból nem futja?

- A magaméból? - ismételte az öreg gúnyosan. - Földem három lélekre való van, tavaly is csak nyolc kereszt termett rajta... már karácsony előtt elfogyott.

- Mégis, hogy boldogultok?

- Hát így: az egyik fiam beállt béresnek, meg aztán kölcsönt is vettem föl a nagyságos úr irodájától. Még a nagyböjt előtt mindent előre kivettünk, aztán még az adó sincs kifizetve.

- Mennyi az adó?

- Az én udvarom után tizenhét rubel harmadévente. Hej, kutya egy élet ez! Az ember igazán már azt se tudja, mihez kapjon, merre forduljon.

- Bemehetnék a házba? - kérdezte Nyehljudov, s megindult a kis udvaron, a tiszta helyről a még érintetlen vagy villával megforgatott erős szagú, sáfránysárga trágyarétegeken át.

- Hogyne, gyere csak - buzgólkodott az öreg, és mezítelen talpaival gyorsan tapodva a trágyát - a trágyalé kibuggyant lábujjai között - megelőzte Nyehljudovot, és kinyitotta előtte az ajtót.

Az asszonyok leengedték övükbe túrt szoknyájukat, és kendőjüket igazgatva, riadt kíváncsisággal bámulták a tisztán öltözött, arany kezelőgombos urat, aki bemegy a házukba.

Bentről két kislány penderült ki, egy szál ingben mindegyik. Nyehljudov levette kalapját, de még úgy is meg kellett hajolnia, amikor belépett a pitvarba, s onnan a savanyú étel szagú, mocskos és szűk, szobába, amelynek nagy részét két szövőszék foglalta el. A kemencénél egy öregasszony állt, ruhája ujját feltúrte sovány, inas, napbarnított karján.

- Itt az úr, eljött hozzánk látogatóba - mondta az öreg.
 - Isten hozta, tessék beljebb parancsolni - köszöntötte szívélyesen a vénasszony, s lehengergette feltűrt ruhaujját.
 - Meg akartam nézni, hogy s mint élnek - mondta Nyehljudov.
 - Hát így élünk, ahogy látod. A házunk maholnap a fejünkre dől, még agyonvág valakit. De az öregem azt mondja, még ez is jó, hogy van. Hát így élünk, akár a kiskirályok - hadarta nagy bátran a vénasszony, s feje idegesen rángatózott. - Épp ebédhez készülődöm. Munka után éhes a család.
 - És mit ebédelnek?
 - Mit ebédelünk? Változatos a kosztunk. Az első fogás kenyér kvasszal, a második meg kvasz kenyérral - replikázott az öregasszony, és kivicsorította feléig lekopott fogsorát.
 - Nem, de komolyan mutassa meg, hogy mit fognak enni.
 - Enni? - nevetett az öreg. - Egyszerű ám a mi ételünk. Mutasd meg neki, anyó.
- Az öregasszony megcsóválta a fejét.
- Meg akarod vizsgálni a mi paraszti eledelünket? Csuda akkurátus egy ember vagy te, jó uram, ahogy így megnézlek. Mindent tudni akarsz. Mondtam már: az ebédünk kvasz kenyérral, azután meg káposztaleves, az asszonyok hoztak tegnap egy kis podagrafüvet, ez a mi káposztalevesünk, utána meg krumpli.
 - Semmi egyéb?
 - Mi lenne még, leöblítjük egy kis tejjel - felelt az öregasszony nevetve, s kinézett az ajtón.
- Az ajtó nyitva állt, a pitvar megtelt néppel: kisfiúk, leánykák, asszonyok karon ülő gyermekkel szorongtak az ajtóban, s bámulták a bolondos urat, aki a muzsikok elegelele iránt érdeklődik.
- Az öregasszony szemlátomást büszke volt rá, hogy milyen jól tud az urak nyelvén beszélni.
- Bizony, bizony, nem élet ez a mi életünk - sóhajtozott az öreg. - Mi dolgotok itt! - förmedt rá a kíváncsiskodókra.
 - No, Isten áldja magukat - búcsúzott Nyehljudov. Szégyellte magát, és zavarban volt, noha ennek okáról önmagának sem tudott volna számot adni.
 - Alássan köszönjük, hogy megtisztelt bennünket - szólt az öreg.
- A pitvarban a nép egymáshoz szorulva utat nyitott neki, Nyehljudov kiment az utcára, s megindult rajta felfelé. Két mezítlábas kis kölyök követte; az egyiken hihetetlenül szurtos, valaha fehér ing volt, a másikon hitvány, megfakult rózsaszínű. Nyehljudov hátrafordult hozzájuk.
- Most hová mégy? - kérdezte a fehéringes.
 - Matrjona Harinához - felelte Nyehljudov. - Ismeritek?
- A rózsaszín inges elnevette magát, a nagyobbik azonban komolyan kérdezte:
- Melyik Matrjona? Öreg?
 - Igen, öreg.

- Ahá - mondta rá a gyerek. - Akkor az Szemjonyiha lesz, ott lakik a faluvégen. Majd mi odavezetünk. Gyere, Fegyka, kísérik el.

- Hát a lovak?

- Nem lesz azoknak semmi bajuk!

Fegyka beleegyezett, s hármában folytatták útjukat a falu felső vége felé.

5

Nyehljudov könnyebben érezte magát a gyerekekkel, mint a felnőttekkel, s beszélgetésbe elegyedett velük. Most a kisebbik, a rózsaszíninges sem kuncogott, hanem éppoly értelmesen, komolyan válaszolt, mint a nagyobbik.

- Ki a legszegényebb köztetek a faluban? - kérdezte tőlük Nyehljudov.

- Hogy ki szegény? Mihajla szegény, meg Szemjon Makarov, meg Marfa is igen-igen szegény.

- Meg Anyiszja... ő a legszegényebb. Őneki még tehene sincs, koldul - tette hozzá a kis Fegyka.

- Tehene nincsen, de csak hárman vannak, Marfáék meg ötödmagukkal tengődnek - ellenkezett az idősebbik.

- Csakhogy Anyiszja még hozzá özvegy - védte Anyisziát a rózsaszíninges.

- Azt mondd, Anyiszja özvegy. Hát Marfa talán nem számít özvegynek? - folytatta a vitát a nagyobbik. - Hisz olyan, mintha nem is volna férje.

- Hol a férje? - kérdezte Nyehljudov.

- A börtönben hizlalja a tetveket - felelt az idősebbik gyerek, a nép száján szokásos fordulattal élve.

- Még a nyáron kivágott két nyírfát az urasági erdőben, hát hűvösre tették - magyarázta sietve a rózsaszíninges. - Hatodik hónapja ül, a felesége koldusbotra jutott, három gyerek van a nyakán meg a béna öreganyja - magyarázta öregesen.

- Hol lakik? - kérdezte Nyehljudov.

- Ez a háza itt, ni - mutatott a fiú a viskóra, amely mellett elhaladtak. Csepp lenszőke gyerek állt épp útjukban, nagy nehezen tartva magát térdben kifelé görbülő karikalában.

- Vaszka, hol csavarogsz, te bitang! - kiáltott rá egy asszony, aki épp kiszaladt a házból. Inge olyan piszkos, szürke volt, mintha hamuval hintette volna meg. Riadtan vetette magát Nyehljudov elé; felkapta a gyereket, s beszaladt vele a kunyhóba, mintha attól félne, hogy Nyehljudov szemmel veri gyermekét.

Ez volt az az asszony, akinek a férje börtönben ült, mert két nyírfát kivágott Nyehljudov erdejéből.

- Hát Matrjona szegény-e? - kérdezte Nyehljudov, amikor már közeledtek Matrjona házához.

- Már hogy lenne szegény, hisz pálinkával kereskedik - felelte határozottan a rózsaszíninges, csenevész kisfiú.

Matrjona házikója előtt Nyehljudov elbocsátotta kis vezetőit, és egyedül lépett be a pitvarba, onnan a szobába. Ez a szoba nem volt nagyobb hat rőfnél széltében-hosszában, a kemence mögötti ágyon nyurga férfiember nemigen nyújtózhatott volna ki. „Ezen az ágyon szült és betegeskedett Katyusa” - futott át Nyehljudov agyán. A szobát csaknem teljesen elfoglalta a szövőszék; amikor Nyehljudov belépett - homlokát beverve az alacsony ajtó szemöldökfájába -, az öregasszony, legidősebb unokája segítségével épp felvetette a mellékfonalakat.

Két másik unokája Nyehljudovval egyidőben rontott be a kunyhóba, s megállt mögötte az ajtóban, két kezével a félfába kapaszkodva.

- Kit keres? - kérdezte mérgesen az öregasszony: rosszkedvű volt, mert nem boldogult a szövőszékkal. Meg aztán félt is minden idegentől, mert hiszen engedély nélkül mérte az italt.

- Az itteni földbirtokos vagyok. Beszélni szeretnék magával.

A vénasszony nem felelt mindjárt, fürkészve nézte az urat, azután hirtelen egészen megváltozott.

- Te vagy az, lelkem-galambocskám, és én, vén bolond, meg se ismerlek! Azt hittem, valami idegen... - hadarta erőltetetten édeskés hangon. - Ó, te, édes jó gazdám, uracskám...

- Nem beszélhetnénk négyszemközt? - kérdezte Nyehljudov az ajtó felé sandítva, ahol a gyerekek mögött most már egy asszony is feltűnt; nagyon sovány volt, és karjában csenevész, sápadt, betegségében folyvást görcsösen mosolygó gyermeket tartott, akinek fejecskéjét rongydarabokból összetákoltsapka fődte.

- Mit bámészkodtok, majd ellátom én a bajotokat, adjátok csak ide a mankómat! - kiáltott rá az öregasszony a kíváncsiskodó gyerekekre. - Csukd már be azt az ajtót!

A gyerekek szétrebbentek, a sovány asszony bereteszelte az ajtót.

- Csak nézem, hogy ki jön be a szobába? Hát nem az én drága jó uram, az az aranyos, gyémántos, gyönyörűség! - folytatta az öregasszony. - Személyesen jött el, nem veti meg a szegény ember háza táját. Ide ülj, ide, főméltóságú uram, ide a lócára - buzgólkodott, s köténye csücskével megtörölte a lócát. - És én még azt gondolom: ki az ördög jön itt a nyakamra, hát nem a főméltóságú úr személyesen, a mi jótevőnk, drága édesapánk. Bocsáss meg nekem, vaksi öregasszonynak...

Nyehljudov leült, a vénasszony előtte állt, állát jobb tenyerébe támasztotta, bal kezével megfogta jobb karja hegyes könyökét, és folytatta kántálását.

- De te is megöregedtél ám, főméltóságú uram, mint a vadvirág, olyan voltál, most meg lám, mi lett belőled! Hja, a gondok, a gondok!

- Azért jöttem, mert meg akarlak kérdezni: emlékszel-e Katyusa Maszlovára?

- Katyerinára? Már hogyan emlékeznék, hisz az unokahúgom. Hogyan emlékeznék, mennyi könnyet, de mennyi keserű könnyet ontottam miatta. Hisz tudok én mindent. De hát édes Istenem, az vesse rád az első követ, bátyuska, aki maga nem vétett Isten ellen... Fiatalság, bolondság, egy földél alatt laktatok, megkísértett a gonosz, nagy hatalmasság ő a földön, hát bűnbe estetek. Mit csináljunk?! Elhagytad, igaz, de bőkezűen meg is jutalmaztad: száz rubelt adtál neki. Ő meg mivé lett! Meghibbant az a lány, csak annyit mondhatok. Bezzeg ha rám hallgat, más élete lett volna. Hiába az unokahúgom, megmondom én kereken: erkölcstelen személy. Milyen jó helyre beszereztem őt azután: de nem fért a bőrébe, gorombáskodott a gazdájával. Hogy szabad az urakkal gorombáskodni? No hát, kiadták az útját. Azután meg egy erdészhez szereztem el, ott is jó élete lehetett volna, ott se tudott megmaradni.

- A gyerek felől akartam kérdezősködni. Hiszen itt született magánál, ugye? Mi lett belőle?

- A gyerek sorsát annak idején a szívemen viseltem, bátyuska. Katyerina igen nehezen volt, nem engedtem meg neki, hogy fölkeljen. Megkereszteltem hát a fiúcskát, amint illik, és azután a menhelyre küldtem. Minek gyötörjem otthon az angyalkát, amikor az anya úgyis haldoklik. Mások úgy csinálják, nem törődnek a gyerekekkel, nem adnak neki enni, amíg el nem száll belőle a lélek, de én úgy gondoltam, nem röstellem a fáradságot, elküldöm a menhelyre. A pénz megvolt rá, hát elküldtem.

- Számot kapott?

- Megvolt a száma, de hát mindjárt meghalt. Amint elvitte az asszony, nyomban meg is halt.

- Ki az az asszony?

- Volt egy ilyen asszony, Szkorodnojében lakott. Ezzel foglalkozott. Malanyának hívták, a minapában halt meg. Okos asszony volt nagyon, mindig így csinálta: ha elvittek hozzá egy újszülöttet, befogadta és ott tartotta a házában, etette, táplálta addig, amíg a kellő szám össze nem gyűlt. Amikor aztán összeszedett vagy hármat-négyet, akkor elvitte őket a menhelyre. Ügyesen berendezte: volt egy nagy-nagy bölcsője, olyasforma, mint egy kettős ágy, erre is, arra is lehetett benne feküdni, meg fogója is volt. Abba berakott négyet, a fejük külön-külön, nehogy egymáshoz ütődjék, lábbal meg egymás felé, úgy vitte egyszerre a négyet. Dudlit a szájukba, hogy ne sírjanak a drágák.

- No és aztán?

- Hát aztán elvitte így a Katyerina kisfiát is. De azelőtt jó két hétig tartotta magánál. Már akkor is betegeskedett.

- Szép gyerek volt? - kérdezte Nyehljudov.

- De még milyen szép! Keresve se lehetett volna különbet találni. Szakasztott a te formád - tette hozzá a vénasszony, és feléje vágott fénytelen szemével.

- És miért gyengült el annyira? Rosszul táplálták?

- Ugyan, dehogy! A táplálék elsőrendű volt. Hát persze, más, ha valakinek a sajátja... Legalább élve eljutott volna a menhelyre. Azt mesélte, csak Moszkváig jutott vele, ott elaludt szegényke. Bizonyítványt is hozott róla, mindent, ahogy dukál. Igen-igen okos asszony volt.

Ennyit sikerült Nyehljudovnak megtudnia a fiáról.

6

Kifelé menet megint beverte a fejét mind a két szemöldökfába; a szoba- meg a pitvarajtóéba. Kilépett az utcára. A két gyerek: a szurtosfehér- meg a rózsaszíninges, megvárta őt, s még egy páran csatlakoztak hozzájuk. Néhány asszony is álldogált odakinn csecsemőjével, közöttük az a sovány fiatalasszony is, aki rongyfejkötős, csenevész kisgyermekét fogta a karján. A gyerek most is mosolygott, különös mosolya egy percre sem tűnt el koravén arcocskájáról, s közben szüntelenül mozgatta görcsösen begömbített ujjait. Nyehljudov látta, hogy ez a szenvedés mosolya. Megkérdezte, hogy ki ez az asszony.

- Ő az az Anyiszja, amelyikről meséltem - magyarázta a nagyobbik fiú.

Nyehljudov megszólította.

- Miből élsz? Mit eszel?

- Hogy miből élek? Kéregetek - felelte Anyiszja, és sírva fakadt.

És a koravén arcú csöpp gyermek arcát ráncokba szedte a mosoly, vékonyka kis lábai vonaglottak, mint a giliszták.

Nyehljudov elővette tárcáját, és tíz rubelt adott az asszonynak. Alig jutott két lépésnyire, amikor utánafutott egy másik anya gyermekével, majd egy vénasszony, azután még egy nő. Valamennyien azt magyarázták neki, hogy milyen földhöz ragadt szegények, és alamizsnát kértek. Nyehljudov kiosztotta a hatvan rubelt, amely kisebb bankjegyekben nála volt, és szörnyű nehéz szívvel ment haza - vagyis az intéző lakásába. Az intéző mosolyogva fogadta, s tudtára adta, hogy a parasztok estére összegyűlnek. Nyehljudov megköszönte, be sem ment a házba, hanem sétára indult a kert elgyomosodott, almavirágsszirommal telehintett ösvényein, hogy átgondolja mindazt, amit tapasztalt.

Az intéző háza körül eleinte minden csendes volt, de egy idő múlva Nyehljudov hangokat hallott a ház felől: két nő veszekedett egymás szavába vágva, közben-közben csak ritkán szólalt meg a mosolygós intéző nyugodt hangja.

- Nincs hozzá erőm, mért akarod leszedni az utolsó ingemet? - zsémbelt az egyik asszony.

- Hisz csak épp akkor ment be - mondta a másik. - Add vissza, ha mondom. Mit kínzod azt a szegény párát, a gyerekek meg tej nélkül maradnak.

- Fizesd meg vagy dolgozd le - válaszolt rá az intéző nyugodt hangja.

Nyehljudov kilépett a fák közül, és odament a házhoz. A tornác feljárójánál két borzas parasztasszony állott; egyikük láthatóan a terhesség utolsó hónapjában. A lépcsőn, két kezét vászonkabátja zsebébe süllyesztve, ott állt az intéző. Az úr láttára az asszonyok elhallgattak, s félrecsúszott kendőjüket igazgatták, az intéző pedig kivette kezét a zsebéből és elmosolyodott.

A vita arról folyt, hogy a parasztok - az intéző állítása szerint - szántszándékkal behajtották borjaikat, sőt teheneiket az uradalmi legelőre. Ennek a két asszonynak a tehenét elfogták a legelőn és behajtották, s most az intéző mindegyiktől harminc kopejka kártérítést követelt, vagy pedig kétnapi munkát. Az asszonyok ezzel szemben azt hajtogatták, hogy a tehenük épp csak hogy betévedt a rétre, de nem legelte le, másodszor, hogy nincs pénzüik, harmadszor meg azt kérték, hogy - akár ígéret fejében, hogy ledolgozzák - de engedje el az intéző a tehenüket, mert a két szerencsétlen állat reggel óta ott áll a tűző napon eledel nélkül, és keservesen bőg.

- Hányszor megmondtam már - ismételte a mosolygós intéző, s közben Nyehljudovra sandított, mintha tanúskodásra kérné fel - ha kihajtjátok a jószágot, nézzetek is utána.

- Csak épp hazaszaladtam a gyerekekhez, a tehén meg beszökött.

- Ne szaladj el, ha elvállaltad az őrzését.

- Hát a gyerekek ki ad enni? Te nem szoptatod meg, annyi szent.

- Még ha legalább jól belegelt volna, akkor most nem fájna a hasa, de épp csak hogy bement - mondta a másik, az állapotos.

- Lelegelnek ezek mindent - fordult Nyehljudovhoz az intéző. - Ha az ember nem néz a körmükre, nem marad szénánk.

- Ejnye már, ne vétkezz! - fortyant fel az állapotos asszony. - Az enyémet még sosem kapták tilosban.

- De most elkapták, hát fizess, vagy dolgozd le.

- Ledolgozom, ledolgozom, csak add vissza a tehenemet, ne éheztesd - kiabált mérgesen az asszony. - Se éjjele, se nappala nincs az embernek. A sógornőm beteg. A férjem iszik. Magamnak kell minden után néznem. Erőm meg nincs hozzá. Hogy fulladnál meg a ledolgoztatásodon...

Nyehljudov megkérte az intézőt, adja vissza a két tehenet, s azután újra kiment a kertbe, hogy továbbsszöje gondolatait - de tulajdonképpen már nem is volt min gondolkoznia. Most már mindent tisztán látott, olyan tisztán, hogy nem győzött csodálkozni rajta, hogyhogy nem látják a többiek, hogyhogy nem látta ő maga sem olyan sokáig.

„Pusztul a nép, beletörődött pusztulásába, s ebben az állapotában olyan életfeltételek alakultak ki, amelyek a pusztulásra jellemzők: gyermekhalandóság, a nők agyondolgoztatása, elégtelen táplálkozás mindenkinek, de legfőképpen az öregeknek. S így a nép lassan olyan állapotba süllyedt, hogy maga sem látja helyzete egész szörnyűségét, nem panaszkodik. Ezért aztán mi is úgy véljük, hogy ez az állapot természetes, így kell lennie.” Napnál világosabban látta most, amit a nép is tudott, állandóan hangoztatott: a nép nyomorának legfőbb oka az, hogy a föld-birtokosok elvették a néptől a földet, a nép megélhetésének, táplálékának egyetlen forrását. Világos: a gyermekek, az öregek azért pusztulnak rakásra, mert nincsen tejük, tejük pedig azért nincs, mert nincsen földjük, ahol a jószágot legeltessék, ahol arassanak és szénát gyűjtsenek; nem kétséges, hogy a népnek minden baja onnan ered - legalábbis közvetlenül, első-sorban onnan ered -, hogy a föld, amely táplálná, nem az ő kezén van, hanem az urak kezén, akik a föld tulajdonjogával visszaélve, a nép munkájából élnek. A földet pedig, amelyre a népnek oly nagy szüksége van, hogy hiányába belehal, maga ez a végső nyomorúságra juttatott nép műveli meg, és miért? - hogy a rajta termett gabonát külföldre adják el, s a föld tulajdonosai kalapot, sétapálcát, hintót, bronz dísz tárgyat, miegymást vásárolhassanak az árán. Mindez most olyan világos volt Nyehljudov előtt, mint az, hogy a karámba zárt lovak, ha lelegelték a fűvet a lábuk alatt, lesóványodnak és éhen pusztulnak, ha nem engedik ki őket a legelőre, ahol táplálékot találhatnak. Márpedig mindez borzalmas, nem maradhat így, nem szabad így maradnia. Meg kell találni a módját, hogy ez megváltozzék, vagy legalábbis annak, hogy ő - Nyehljudov - tovább ne vegyen ebben részt. „Feltétlenül megtalálom a módját - gondolta, miközben fel és alá járkált a ház felé vezető nyírfasoron. - Tudományos társaságokban, állami intézményekben, az újságok hasábjain értekezünk a nép nyomorának okairól, meg arról, miképpen javíthatnánk sorsán - csak arról az egy biztos módról hallgatunk, amely kétségtelenül megjavítaná helyzetét; arról, hogy visszaadjuk a népnek a földet, amelyet elraboltunk tőle, s amely nélkül nem élhet.” Eszébe jutottak Henry George alapvető tételei, régi lelkesedése George tanaiért, s elámult rajta, hogyan is merülhetett mindez feledésbe. „A föld nem lehet magántulajdon, nem képezheti adás-vétel tárgyát, éppoly kevésbé, mint a víz, a levegő, a napfény. Mindenkinek egyformán joga van a földhöz és mindazokhoz a javakhoz, amelyeket a föld az embernek juttat.” Most már azt is megértette, miért önti el szégyenkezés, valahányszor visszagondol kuzminszojei ügyei elrendezésére. Önámítás volt az egész. Tudva tudta, hogy egy embernek nincsen joga a földhöz, s ugyanakkor mégis hallgatólag magának tulajdonította ezt a jogot, és megajándékozta parasztjait egy töredékével annak, amiről a lelke mélyén jól tudta, hogy nincsen hozzá joga. Elhatározta, hogy itt, Panovóban nem így fogja csinálni, és megváltoztatja kuzminszojei megállapodását is. Átgondolta új tervét: a földet bérbe adja a parasztoknak egy bizonyos összegért, ezt a bérösszeget pedig ugyancsak a parasztok tulajdonának tekinti, és úgy intézkedik, hogy ezt a pénzt fizessék be egy közös pénztárba, és fordítsák adóra meg a faluközösség szükségleteire. Nem volt ez éppen *single tax*,⁵¹ de az

⁵¹ Egyetlen adó. A Henry George által javasolt egyetlen adónem, amely a földjáradékot veszi igénybe az állam valamennyi kiadásának fedezésére. (angol)

adott körülmények között a lehető legközelebb állt hozzá. A lényege pedig az volt, hogy Nyehljudov lemond a földtulajdon jogának gyakorlásáról.

Amikor visszament a házba, az intéző a szokottnál is sugárzóbb mosollyal azt javasolta, üljenek ebédhez, abbeli aggodalmának adván kifejezést, hogy elsül és elfő az ebéd, amelyet felesége a virágfülbevalós leány segítségével készített.

Az asztalt nyersvászon abrosz fődte, asztalkendő helyett hímzett törülközőt tettek Nyehljudov terítékéhez, az asztal közepén törött fülű régi drezdai porcelán levesestálban burgonyaleves párolgott, benne annak a bizonyos kakasnak felvagdalt, sőt felaprózott darabkái, amelyik olyan vígan nyújtogatta hol egyik, hol másik fekete lábát a lány ölében; sok helyütt még a pihetoll maradványai is rajta voltak. Leves után ugyanaz a kakas következett pihéjében-tollában sütvé, utána túróslapény rengeteg vajjal meg cukorral. Bármily kevésbé ízletes volt is elkészítve mindez, Nyehljudov elköltötte, s észre sem vette, hogy mit eszik, annyira elfoglalta terve, amely eloszlatta falubeli körútjáról magával hozott nyomasztó szomorúságát.

Az intéző felesége kikukucskált az ajtón, valahányszor a fülbevalós lány riadtan az asztalra tett egy-egy fogást, az intéző pedig olyan büszke volt felesége szakácsművészetére, hogy egyre boldogabb mosoly terült arcára.

Ebéd után Nyehljudov erővel maga mellé ültette az intézőt, és - részben azért, hogy ellenőrizze magát, részben pedig, hogy elmondhassa valakinek, ami foglalkoztatja - előadta neki egész tervét, s megkérdezte róla véleményét. Az intéző olyasformán mosolygott rá, mint aki már rég ugyanezt forgatja eszében és örül, hogy más szájából is hallja; voltaképpen azonban egy árva szót sem értett az egészből - nyilván nem azért, mert Nyehljudov nem fejezte ki eléggé világosan gondolatait, hanem azért, mert ebből a tervből kiviláglott, hogy Nyehljudov lemond a maga hasznáról mások javára; márpedig az intéző lelkében olyan mély gyökereket vert az az igazság, hogy mindenki csak a maga hasznával törődik a mások kárára, hogy azt kellett hinnie: valamit félreért, amikor Nyehljudov azt magyarázta neki, hogy a föld egész jövedelme a parasztközösség tőkéje lesz.

- Értem. Szóval ön kamatot fog húzni ez után a tőke után, ugyebár? - kérdezte, s arca végképp felderült.

- Dehogy. Értse meg, végképp és egészen lemondok a földről.

- De hisz akkor nem lesz jövedelme?! - kérdezte az intéző, és a sugárzó mosoly lehervadt ajkáról.

- Nem. Lemondok a jövedelemről.

Az intéző nagyot sóhajtott, de csakhamar újra elmosolyodott. Most már mindent megértett. Megértette, hogy Nyehljudovnak nincs ki mind a négy kereke - és nyomban kutatni kezdte, mi módon húzhatna személyes hasznát Nyehljudovnak abból a tervéből, hogy lemond a földről; mindenáron úgy akarta értelmezni ezt a tervet, hogy ő legalább valami módon hasznát húzhasson a parasztnak juttatott földből. Amikor belátta, hogy még ez is lehetetlen, végképp elkeseredett, a terv már egyáltalában nem érdekelte, és csak azért mosolygott tovább, hogy kedvében járjon gazdájának.

Látván, hogy az intéző nem érti meg, Nyehljudov elbocsátotta, s leült a tintafoltos, bicskával megfarigcsált asztalhoz, hogy papírra vesse elgondolását.

A nap már a friss tavaszi lombba öltözött hársak mögé ereszkedett, a szűnyogok csapatostul szálltak be a szobába, és csípték Nyehljudovot. Mire befejezte feljegyzéseit, már a hazatérő nyáj bőgését, bégetését hallotta a falu felől, s ez a zaj elvegyült a nyíló kapuk nyikorgásával, a

gyülekező parasztok szavával. Nyehljudov kiszólt az intézőnek, hogy nem kell a parasztokat az irodához citálni, majd ő lemegy hozzájuk a faluba, abba az udvarba, ahol összegyűlnek. Sebtében felhajtotta a pohár teát, mellyel az intéző megkínálta és elindult.

7

A sztarosza udvarában zúgott a nép, de mikor Nyehljudov odaért, az emberek elhallgattak, s a sapkák - csakúgy, mint Kuzminszkojében - egymásután lekerültek a fejeikről. Ebben a községben a parasztok sokkal szegényebbek voltak, mint a kuzminszkojebeliek; asszonyok, lányok mind gólyahír virágot viseltek a fülükben, a férfiak öltözéke pedig majdnem kivétel nélkül bocskorból, háziszövésű ingből, daróckaftánból állott. Némelyik mezítláb, egy szál ingben szaladt be a munkáról.

Nyehljudov leküzdötte izgalját, s azzal kezdte beszédét, hogy közölte a parasztokkal szándékát; egyszer s mindenkorra és végképp kiosztja köztük földjeit. A parasztok hallgattak, egyetlen arcizmul sem rebbent.

- Tudniillik az a véleményem - folytatta Nyehljudov elpirulva -, hogy mindenkinek egyenlő joga van a földhöz.

- Hát persze, hogy joga van. Úgy van, ahogy mondja - hangzott innen-onnan.

Nyehljudov tovább beszélt, elmagyarázta, hogy a föld jövedelmének arányosan kell megosztania mindannyiuk között, s ezért azt javasolja, vegyék művelésbe a földet, s fizessenek érte egy bizonyos általuk megszabandó összeget a közösségi kasszába, s ezt a pénzt ismét fordítsák a közösség céljaira. Továbbra is helyeslő, egyetértő szavak hangzottak fel a tömegben, de a parasztok arca egyre jobban elkomolyodott, tekintetüket, amely előbb az úron függött, a földre szegezték, mintha nem akarnák azzal megszegyeníteni, hogy átlátnak a szitán, és ravaszsága nem vezet félre senkit.

Nyehljudov világosan, érthetően beszélt, s a parasztok jófejű emberek voltak, de nem értették, nem érthették meg őt - ugyanabból az okból, amiért az intéző jó ideig nem értette meg tervét. Rendíthetetlenül meg voltak győződve arról, hogy mindenki természetesen csak a maga hasznát keresi; a földesurakról meg éppenséggel régen tudták - sok nemzedék tapasztalata megtanította őket rá -, hogy mindig a maguk hasznát nézik a parasztok kárára. Következésképpen, ha a földesúr összehívhatja őket, és valami újat javasol, azt nyilván csak azért teszi, hogy még furfangosabban járjon túl az eszükön.

- Nos, mit gondoltok, mennyivel terhelhetitek meg a földet? - kérdezte Nyehljudov.

- Minek terhelnénk meg? Nem bírjuk megtenni. Az úré a föld, az úré a hatalom - vélekedtek egyesek a parasztok közül.

- De értsétek meg, ti magatok fogjátok felhasználni azt a pénzt közterhekre, közös szükségletekre.

- Azt mi nem tehetjük. Más a közösség, és ez megint egészen más.

- Értsétek meg végre - szólt közbe mosolyogva az intéző, hogy tisztázza a helyzetet -, a herceg úr bizonyos pénzösszegért bérbe adja nektek a földet, s az a pénz megint csak a tiétek lesz, a közösség pénztárába folyik be.

- Nagyon is értjük - szólt egy fogatlan, mérges aggastyán anélkül, hogy fölemelte volna tekintetét. - Olyasformán lenne ez, mint a bank, csak hogy pontos időre kell fizetni. Mi pedig nem kívánjuk, mivel így is nehéz a sorunk, amúgy meg végképp tönkremennénk.

- Nem vezet ez jóra. Maradjon csak minden úgy, ahogy volt - szólaltak meg egyszerre többen is elégedetlenül, sőt gorombán.

Fokozott hévvel tiltakoztak, amikor Nyehljudov megemlítette, hogy írásbeli megállapodást fogalmaz, amelyet ő is aláír, s nekik is alá kell írniuk.

- Minek aláírni? Ahogy eddig dolgoztunk, úgy fogunk dolgozni ezután is. Minek ide megállapodás? Nem értjük mi az effélét.

- Nem vagyunk hajlandók, szokatlan dolog ez minékünk. Hadd legyen ezután is, ahogy eddig volt. Csak a vetőmagot változtassák meg - mondták némelyek.

A „vetőmagot megváltoztatni” - ez annyit jelentett, hogy az érvényben levő rend szerint a feles bérlet vetőmagját a parasztnak kellett adnia, a parasztság pedig azt kérte, hogy a földesúr adja a vetőmagot.

- Hát igazán visszautasítjátok, nem akarjátok elfogadni a földet? - fordult Nyehljudov egy zsíros arcú, mezítlábás, rongyos kaftános, javakorbeli muzsikhhoz, aki feszes vigyázzban állt ott, s rongyos sapkáját úgy tartotta behajlított bal karján, ahogyan a katonák fogják, ha vezényszóra lekapják fejükről.

- Igenis, kérem alássan - felelte a muzsik, akiben szemlátomást még élt és hatott a katonai dresszúra emléke.

- Ez annyit jelent, hogy elegendő földetek van? - kérdezte Nyehljudov.

- Dehogyan, kérem alássan - válaszolta erőltetett vidámsággal a katonaviselt muzsik, s olyan buzgón tartotta maga elé rongyos sapkáját, mintha felkínálná mindenkinek, akinek csak kedve szottyan rá.

- Azért mégis gondoljátok meg, amit mondtam - szólt Nyehljudov ámuldozva, és megismételte ajánlatát.

- Nincs mit meggondolnunk, ahogy mondtuk, úgy lesz - mordult a fogatlan öreg mérgesen.

- Holnap itt leszek egész nap; ha meggondoljátok, jertek el, és mondjátok meg.

A parasztok nem feleltek. Nyehljudov tehát nem ment velük semmire, és megindult visszafelé az irodába.

- Csak annyit mondhatok, főméltóságú herceg úr - szólt az intéző, amikor hazaérkeztek -, hogy nem megy ezekkel semmire: megátalkodott, csökönyös népség. A községi gyűlésen mindegyik megmakacsolja magát, az ember nem boldogul velük. Mert hogy mindentől félnek. Pedig ezek egytől egyig okos emberek, akár azt a fogatlan öregot nézzük, vagy azt a feketét, aki nem akarta. Ha bejön ide az irodába, s az ember megkínálja teával, elbeszélget vele - magyarázta mosolyogva az intéző -, hát eláll a szemem-szám, olyan okos, akár egy miniszter, mindenről megvan a helyes véleménye. De a gyűlésen egészen más ember, s mind ugyanazt fújja...

- Nem lehetne idehívni a legértelmesebbeket? - kérdezte Nyehljudov. - Csak egy párat közülük. Elmagyaráznám nekik töviről hegyire.

- Miért ne lehetne - felelt mosolyogva az intéző.

- Akkor hát kérem, hívja be őket holnapra.

- Meglesz - szólt az intéző, s mosolya egyre jobban sugárzott. - Holnapra behívom őket.

- Látod, volna esze hozzá - mondta egy fekete, gubancos szakállú muzsik kövér kancáján kocogva, a mellette lovagoló rongyos kaftános, aszott öregnek, kinek lován csörgött a békó. Éjszakai legeltetésre mentek ki, hogy a lovakat a nagy út mentén, és lopva az urasági erdőben legeltessék.

- „Ingyen adom a földet, csak írástok alá.” Mintha még nem elégszer tették volna lóvá a magunkfajta szegény embert. Hohó, testvér, most már nekünk is kinyílt ám a csipánk - tette hozzá, majd egy nyírott sörényű elsőfű csikót kezdett hívogatni, amelyik elmaradt a kancától.

- Pajtás, Pajtás! - kiáltotta, megállította lovát és hátranézett, de a csikó nem hátul maradt el, hanem oldalvást tért le az útról: bement a rétre.

- Nézd a mihasznát, nem tilosba ment?! - mondta a gubancos szakállú, amikor a harmatos, enyhén mocsárillatú rét felől meghallotta a lósóska ropogását, amint a csikó nyerítve vágatott keresztül rajta.

- Csudára nő a fű, vasárnap ki kell küldeni a fehérnépet a felesbe gyomlálni - jegyezte meg a rongyos kaftános öreg -, máskülönben belecsorbul a kasza.

- Írástok alá, aszondja - folytatta a gubancos szakállú elmélkedését az úr beszédéről. - Mi csak írjuk alá, osztán ő elevenen felfal minket.

- Az már szent igaz - vélekedett az öreg.

Többet nem szóltak. Csak a lovak patájának dobogása hallatszott a kemény úton.

8

Amikor Nyehljudov hazaérkezett, a számára éjjeli szállásul előkészített irodában magasra vetett ágyat talált, benne puhely derékalj, két párna, cifra mintában letűzött vadonatúj, gyűrtlen, borvörös selyempaplan - nyilván az intézőné kelengyéből való. Az intéző nagyban kínálta, nem enne-e az ebéd maradékából, s mikor Nyehljudov elhárította, bocsánatot kért a rossz kosztért, hiányos vendéglátásért és eltávozott, egyedül hagyván Nyehljudovot.

Nyehljudovot a parasztok visszautasítása cseppet sem ejtette kétségbe. Ellenkezőleg: noha odaát Kuzminszkojében elfogadták ajánlatát, és egész idő alatt hálálkodtak, itt pedig gyanakvóan, sőt ellenségesen fogadták, most mégis megnyugvás, öröm töltötte el a lelkét. Az irodában fűledt, poros volt a levegő. Kilépett az udvarra, és át akart menni a kertbe, de eszébe jutott az a régi éjszaka, a cselédszoba ablaka, a hátsó bejárat - és elment a kedve azoktól a helyektől, amelyeket bűnös emlékei beszennyeztek. Kiült hát a kis tornácra, mélyen beszívta a meleg levegőt betöltő fiatal nyírfalomb fűszeres illatát, merengve elnézte a sötétülő parkot, hallgatta a malom zúgását, a csalogány dalát meg még valami madarat, amely egyhangúan fűtyölt egy közeli bokorban. Az intézőék ablakában elaludt a lámpa, keleten, a csűr felett kigyúlt a felkelő hold szelíd fénye, majd egyre sűrűbb villámlás világította meg a dúsan tenyésző, virágba borult kertet meg a düledező kastélyt; a távolban megdördült az ég, s fekete viharfelleg vonult fel, elborítva az égbolt egyharmadát. A fülemile meg a másik madár elhallgatott. A malom felől a víz zúgását túlharsogta a ludak gágogása, majd a faluban meg az intéző baromfiudvarában egymásnak felelgetve megszólaltak a kakasok - idő előtt, mint ahogy szoktak zivataros nyári éjszaka. Van egy közmondás, amely azt állítja, hogy a korai kakasszó jó mulatságot ígér. Nyehljudovnak ez az éjszaka sokkal több volt, mint jó mulatság: örömet, boldogságot hozott. Képzeletében újraélte azt a boldog nyarat, amelyet mint romlatlan ifjú

töltött itt Panovóban, s most ugyanannak érezte magát, aki akkor volt - akkor és élete legjobb perceiben. Nemcsak emlékében, hanem valósággal ugyanannak érezte magát, aki tizennégy éves kamaszkorában volt, amikor azért fohászkodott Istenhez, hogy a mindenható tárja fel előtte az igazságot; annak, aki kisfiú korában anyja ölében sírt búcsúzásakor, és fogadkozott, hogy mindig jó lesz, és sohasem fog neki bánatot okozni; ugyanannak érezte magát, aki volt, amikor Nyikolenyka Irtyenyevvel együtt megfogadták, hogy mindig támogatni fogják egymást a jóság útján, és igyekeznek minden embert boldoggá tenni.

Eszébe jutott az is, amikor Kuzminszkojében megkísértette a gonosz, és egyszerre csak megsajnálta odaadni a házat, az erdőt, a gazdaságot, a földet. Most megkérdezte önmagától: vajon sajnálja-e? És valósággal nem értette, hogyan is sajnálhatta egyáltalán. Sorra megelevenedett benne mindaz, amit aznap délután tapasztalt: a sokgyermekes anya, akinek férje börtönben senyved, mert kivágott két fát az ő - Nyehljudov - erdejéből; a fertelmes öreg Matrjona, aki azt tartotta, vagy legalábbis azt mondotta, hogy egy szegény lánynak kötelessége, hogy az uraknak odaadja magát; eszébe jutott, amit a gyermekekről mesélt, arról, hogyan szállították be őket a menhelyre, eszébe jutott az a szerencsétlen, öreg arcú, örökké mosolygó és a hiányos táplálkozástól haldokló, rongy fejkötős kisgyermek; eszébe jutott az elgyötört, állapotos asszony, akit az intéző az ő nevében még külön megdolgoztat, amiért a mindennapi robotban kifáradva nem nézett éhes tehene után, amelynek nem volt mit ennie. És erről eszébe jutott a fogház, a fegyencek beretvált feje, a zárkák, a szörnyű bűz, a bilincsek - és ezzel párhuzamosan a maga fényűző életmódja, a városi, fővárosi, úri élet egész pazarló, költekező mivolta. Világos, félreérthetetlen volt mindez.

A majdnem-tele hold sugárzón fölkel a csűr mögül, az udvarra fekete árnyékok feküdtek, megcsillant a bádóg a düledező kastély tetején.

S mintha nem mulaszthatná el ezt a fényözönt: újra megszólalt a fülemüle a parkban, zengett és csattogott torkaszakadtából.

Nyehljudovnak eszébe jutott, hogy Kuzminszkojében igyekezett átgondolni egész életét, s eldönteni magában, mit és hogyan kell tennie - de belegabalyodott ezekbe a kérdésekbe, és egyre sem tudott válaszolni, annyi mindenféle meggondolás vetődött fel mindegyikkel kapcsolatban. Most újra feltette magának ezeket a kérdéseket, és meglepődött, milyen egyszerű a megválaszolásuk. Azért volt egyszerű, mert most nem gondolkozott rajta, hogy *ővele* mi fog történni - ezzel nem törődött -, csupán az érdekelte, hogy mit kell cselekednie. És - csodálatos! - akkor sehogy sem tudta eldönteni, hogy *őneki* mire van szüksége, de hogy mit kell tennie *másokért* - azt most egy perc alatt eldöntötte. Most már megingathatatlan bizonyossággal tudta, hogy a földet ki kell osztania parasztjai között, mert megtartani alávalóság volna. Megingathatatlan bizonyossággal tudta, hogy Katjusát nem szabad cserbenhagynia, mellette kell állnia, minden áldozatra készen, hogy megváltsa régi bűnét vele szemben. Megingathatatlan bizonyossággal tudta azt is, hogy kötelessége tanulmányozni, elemezni, önmagának megmagyarázni, megérteni a bíráskodás és az igazságszolgáltatás egész problémakörét, mert ebben valami olyat lát, amit a többiek nem látnak. Hogy mindennek mi lesz az eredménye - nem tudta, csak azt tudta megingathatatlan bizonyossággal, hogy mind a hármat feltétlenül meg kell tennie. És ez a bizonyosság boldoggá tette.

A fekete felhő már egészen felhúzódott, a villámok már nem a messze láthatáron villóztak, hanem vakítóan cikázva világították meg az udvart meg a düledező kastélyt omlatag tornácaival, a mennydörgés közvetlenül Nyehljudov feje fölött dübörgött. A madárdal elnémult, de annál hangosabban zúgott a fák lombja, a szél felszaladt a tornácra, ahol Nyehljudov ült, s hajába kapott. Lehullott az első csepp eső, majd a többi követte, dobolt a lapuleveleken, a tető bádogján, azután egyszer mintha lángra lobbant volna a levegő: minden elcsendesedett, s

Nyehljudov alig ért rá háromig számolni, amikor iszonyatos robajlás dördült el épp a feje fölött, s morajlott végig az égen.

Nyehljudov bement a házba.

„Igen, így van ez - gondolta. - Az ügyet, amelyet életem szolgál, az egésznek célját, értelmét nem értem, és nem érthetem: miért éltek nagynénéim? Miért kellett meghalnia Nyikolenyka Irtyenyevnek, s miért élek én? Miért volt Katyusa? És az én tébolyom? Mire való volt az a háború? És egész rákövetkező léha életem? Mindezt átlátni, megérteni az Úr akaratát - nem az én dolgom. De engedelmeskedni akaratának, amely lelkiismeretemben meg vagyon írva - ez már az én dolgom, s ezt megingathatatlan bizonyossággal tudom. És azt is tudom, hogy nyugodt vagyok, ha akaratát teljesítem.”

Az eső záporrá fokozódott, a víz a tetőről a hordóba csurgott, a villám egyre ritkábban világította meg az udvart, a házat. Nyehljudov bement a kis irodaszobába, levetkőzött és befeküdt az ágyba, noha félt a poloskáktól, melyeknek jelenlétére vallott a falról itt-ott leszagatott foltos tapéta.

„Igen, ez az: az ember ne gazdának érezze magát, hanem szolgának” - gondolta, s megörült ennek a gondolatnak.

Aggodalma igazolódott: alighogy eloltotta a lámpát, megrohmozták, s csípni kezdték holmi rovarok.

„Odaadni a földet, elutazni Szibériába... bolha, poloska, pizok... Sebj, ha el kell viselni, ezt is elviselem.” De minden akaratereje sem volt elegendő hozzá, hogy ezt elviselje: a nyitott ablakhoz ült, s onnan gyönyörködött a tovaszálló viharfelhőben meg az ismét előbukkanó holdban.

9

Nyehljudov csak hajnal felé aludt el, s ezért másnap későn ébredt.

Délben az intéző hívására hét kiválasztott paraszt jött el Nyehljudovhoz. Bementek az almáskertbe, ahol az egyik almafa alatt földbe vert cölöpökre asztalt, padokat csináltatott magának az intéző. A parasztokat jó ideig kellett rábeszélni, hogy tegyék fel sapkájukat, s üljenek le. A legmakacsabbul a katonaviselt muzsik tartotta maga elé rongyos sapkáját, szabályzat szerint, ahogyan „temetésen” kell. Ezúttal nem volt mezítláb, tiszta kapcát, hancsboeskort húzott. Amikor azután egyikük, egy tiszteletet parancsoló, széles vállú aggastyán, akinek őszbe csavarodó szakálla olyan szabályos gyűrűbe tekeredett, mint Michelangelo *Mózeséé*, s napégette, sötétbarna, kortól jócskán megmagasodott homloka körül sűrű csigás haj göndörödött, föltette nagy sapkáját, s háziszóttas kaftánját összefogva leült a lócára, a többiek sem kérték magukat tovább, hanem követték példáját.

Amikor valamennyien elhelyezkedtek, Nyehljudov leült velük szemben, az asztalra könyökölt, s egy papírlapról, melyre felírta magának tervezetét, magyarázni kezdte elgondolásait.

Azért-e, mert kevesebben voltak, vagy azért, mert nem foglalkozott önmagával, hanem csak az üggyel - elég az hozzá, hogy Nyehljudov ezúttal cseppet sem volt zavarban. Akaratlanul is elsősorban a csigaszakállú, tekintélyes aggastyánhoz intézte szavát, tőle várt helyeslést vagy ellenvetést. De Nyehljudov elképzelése az öregről tévesnek bizonyult. A méltóságos külsejű öreg olykor helyeslően bólogatott ugyan patriarkális szép fejével, vagy pedig elkomorulva

megcsóválta, amikor a többiek ellenvetést tettek, de azért látszott rajta, hogy nemigen érti, amit Nyehljudov magyaráz, s amit ért belőle, azt is csak akkor, amikor a parasztok a maguk nyelvén elmondják neki. Nála sokkal jobban felfogta Nyehljudov szavait a patriarkális aggastyán mellett ülő félszemű, majdnem csupasz arcú kis öreg, akinek ruházata foltozott nanking-ujjasból, ócska, félretaposott csizmából állott - ő volt a kemenceraakó mester, amint Nyehljudov később megtudta. Sűrűn mozgatta szemöldökét, látszott rajta, hogy erőlködve figyel, s nyomban elismételte a maga szavaival, amit Nyehljudov mondott. Éppoly gyorsan felfogta Nyehljudov elgondolásait egy harmadik, zömök kis öregember, fehér szakállú, okosan csillogó szemű, aki minden alkalmat megragadott, hogy tréfás, csípős megjegyzésekkel fűszerezze Nyehljudov magyarázatát, s szemlátomást büszkélkedett ezzel a tehetségével. A katonaviselt emberen is látszott, hogy jól megértené, miről van szó, ha nem butította volna el a szolgálat, és az értelmetlen katonai nyelv. Mind közül a legkomolyabban hallgatta Nyehljudovot egy dörmögő hangú, hosszú orrú, rövid szakállú, nyurga ember, aki tiszta háziszőttes ruhába, új hancsbocskorba volt öltözve. Mindent megértett, s csak akkor szólalt meg, amikor kellett. Ezeken kívül még két öregember jött el: az egyik az a fogatlan aggastyán volt, aki előző este a gyűlésen gorombán és határozottan visszautasította Nyehljudov javaslatát, a másik pedig magas, sánta, fehér hajú, jó arcú öregember volt, vékony lábára szorosan tekert tiszta fehér kapcát, s arra paraszteszímát húzott. Ezek ketten nemigen szóltak, de figyelmesen hallgatták Nyehljudovot.

Nyehljudov mindenekelőtt kifejtette nézetét a földtulajdonról.

- Véleményem szerint - mondotta - a földet nem szabad sem eladni, sem megvásárolni, mert ha el lehet adni, akkor az, akinek pénze van, felvásárolja, és akkor azoktól, akiknek nincsen, a föld használatáért azt követelheti, amit akar. A végén már azért is fizettet magának, hogy szabad legyen a földön állni - tette hozzá Spencer érvelését felhasználva.

- Ezen lehet segíteni: kössünk szárnyat s repüljünk - jegyezte meg a fehér szakállú, huncut szemű öreg.

- Ammár igaz - mondta a hosszú orrú dörmögő basszusa.

- Úgy van, kérem alássan - ütött rá az obsitos katona.

- Az asszony egy kis füvet szedett a tehénkének: rajtacsípték, hűvösre tették - szólt a sánta, jó arcú paraszt.

- A földünk öt versztányira van, cselédet meg ugyan ki fogadhatna, úgy felhajtották a béreket, hogy a magunkfajta nem is álmodhat róla - tette hozzá a fogatlan, mérges öregember.

- Szíjat hasítanak a hátunkból, rosszabb ez még a robotnál is - vélekedett egy másik.

- Én is éppen úgy gondolkodom erről, mint ti - mondta Nyehljudov. - Bűnnek tartom a földtulajdont. És azért oda akarom adni.

- Az bizony jó lenne - mondta rá a Mózes-szakállú öreg, nyilván abban a hitben, hogy Nyehljudov bérbe akarja adni birtokát.

- Azért jöttem most ide, mert nem akarom tovább birtokolni a földet; csak hát alaposan meg kell fontolni, hogy miképpen szabaduljak tőle.

- Ki kell osztani a parasztoknak, s azzal el van intézve - tanácsolta a fogatlan, mérges öreg.

Nyehljudov meghökkent, mert e szavakból gyanakvást érzett ki: mintha az öreg kételkednék szándéka őszinteségében. De nyomban feltalálta magát, és ezt a megjegyzést kiindulópontnak használta fel ahhoz, amit meg akart értetni a parasztokkal.

- Szívesen kiosztanám - felelte -, de kinek és hogyan? Melyik község parasztjainak? Miért osszam ki, teszem azt, a ti közösségeteknek, s nem a gyeminszkojeinak? (Gyeminszkoje szomszéd falu volt, ahol a reform nyomorúságosan kevés földet juttatott a parasztoknak.)

Mind elhallgattak erre. Csak az obsitos katona mondta rá: „Igenis.”

Nyehljudov folytatta:

- No, most azt mondjátok meg nekem: ha ki kellene osztani a földet a parasztok közt, hogyan fognátok hozzá?

- Hogyan? Hát elosztanánk lélekszám szerint kinek-kinek egyenlően - felelte a kemencerakó mester, s szemöldöke villámgyorsan járt fel-alá.

- Hát persze, másképp hogy is lehetne? Lélekszám szerint egyformán - hagyta helyben a fehér kapcsás, sánta, jó arcú öreg.

Valamennyien helyeseltek, ezt az elgondolást tökéletesen kielégítőnek találták.

- Lélekszám szerint? - ismételte Nyehljudov. - És hogy gondoljátok: a cselédeknek is osztanátok?

- Nem, kérem - vágta rá az obsitos katona, s látszott rajta az erőlködés, hogy minél hetykébbnek, vidámabbnak mutatkozzék. De a magas termetű, hosszú orrú, értelmes paraszt nem értett vele egyet.

- Ha már osztunk, akkor mindenkinek egyformán kell juttatni - mondta dörögő hangján, némi töprengés után.

Nyehljudov már jó előre felkészült erre a javaslatra, s átgondolta ellenérveit.

- Azt nem lehet. Ha mindenkinek egyenlően osztunk, akkor azok, akik maguk nem dolgoznak, nem szántanak, átveszik a részüket, és eladják a gazdagoknak. És megint a gazdagok kezén fog felhalmozódni a föld. Akik meg a maguk részén dolgoznak, idővel elszaporodnak, s a föld már mind széjjel van osztva. És megint a gazdagok lesznek az urak az inségesek fölött.

- Így van, kérem alássan - sietett megerősíteni az obsitos.

A kemencerakó mester haragosan félbeszakította:

- Nem szabadna eladni a földet, csak olyannak, aki maga műveli - javasolta.

Nyehljudov erre meg azt felelte, lehetetlenség előre látni, ki fog önmagának szántani, ki meg másnak.

Akkor a tagbaszakadt, értelmes muzsik azt javasolta, rendezzék el úgy, hogy mind közösen szántsák fel az egész földet.

- És aki szánt, az kapjon juttatást. Aki meg nem dolgozik, annak nem jut semmi - jelentette ki határozottan.

Erre a kommunista javaslatra is megvoltak Nyehljudovnak az ellenérvei. Ehhez az kellene - válaszolta -, hogy mindenkinek legyen ekéje, a ló is mind egyforma legyen, s egyik se maradjon el a másiktól, vagy pedig, hogy minden - ló, eke, csép, az egész gazdasági felszerelés -, mind közös legyen; de hogy ezt bevezessék, ahhoz mindnyájuk egyetértése, közös akaratuk kell.

- A mi embereinket erre soha ebben az életben nem fogod rávenni - mondta a mérges öreg.

- Csak verekedés lenne belőle - vélekedett a huncut szemű fehérszakállas. - A fehérnép egymás szemét körmölné ki.

- Azután meg: hogyan osszuk el a földet minőség szerint - folytatta Nyehljudov. - Az egyiknek tiszta feketeföld jut, a másiknak meg homok és agyag.

- Hát parcellázni kell, hogy mindenkinek egyformán jusson - ajánlotta a kemencerakó mester.

Erre is készen volt Nyehljudov válasza: nemcsak arról van szó, hogy egy parasztközösségen belül osszuk ki a földet, hanem általában, a különféle kormányzóságokban. Ha pedig ingyen kiosztjuk a földet a parasztok között, miért jusson az egyiknek jó föld, a másiknak silány. Mindegyik a jóból akar majd.

- Úgy bizony, kérem alássan! - vágta rá az obsitos.

A többi hat hallgatott.

- Mondom, nem olyan egyszerű ez a kérdés, mint amilyennek látszik - folytatta Nyehljudov. - Nemcsak mi törjük rajta a fejünket, hanem világszerte még nagyon sokan. Most elmondom, mit talált ki egy amerikai, George nevezetű. Jómagam is egyetértek vele.

- Te vagy az úr, te osztod el a földet, mit törődöl vele. Csináld úgy, ahogy tetszik - morogta a mérges öreg.

Nyehljudovot ez a közbeszólás némileg kihozta sodrából, de amikor körülnézett, örömere észrevette, hogy nemcsak ő elégedetlen a közbeszólóval.

- Ne zavard, Szemjon bácsi, hagyd, hogy elmondja - szólt rá az öregre a dörmögő hangú, értelmes muzsik.

Ez felbátorította Nyehljudovot, s elkezdte nekik fejtegetni Henry George elméletét a *single tax*ról, az egyetlen adóról.

- A föld senkié, a föld: Istené - kezdte.

- Úgy van, úgy van, igaz - hallatszott többfelől is.

- Minden föld közös. Mindenkinek egyenlő joga van hozzá. De van jobb és rosszabb minőségű föld. És mindenki a jobbat akarja. Mit csináljunk, hogy ez kiegyenlítődjék? Úgy kell elrendezni, hogy az, akié a jó föld, fizesse meg azoknak, akiknek nincsen, amennyit a földje ér - adta meg mindjárt a feleletet maga Nyehljudov. - Minthogy azonban nehéz megállapítani, hogy ki kinek fizessen, s minthogy a közösség szükségleteire amúgy is pénzre van szükség, tehát úgy kell elrendezni, hogy az, akinek földje van, fizesse meg a közösségnek, a közösség szükségleteire azt, amennyit a földje ér. Így mindenkinek egyforma sora lesz. Ha földet akarsz birtokolni, fizess meg érte: a jó földért többet, a hitványért kevesebbet. Ha pedig nem akarsz földet birtokolni, nem fizetsz semmit; hanem az adót a közösség szükségleteire megfizetik helyetted is azok, akiké a föld.

- Ez már beszéd - bólogatott a kemencerakó mester, s szemöldöke ugrált. - Akinek jobb a földje, fizessen többet.

- Nagy ész lehetett az a Zsorzsza - jegyezte meg a csigas fürtű patriarkális aggastyán.

- Csák a fizetség legyen olyan, hogy megbírjuk - aggodalmaskodott a tagbaszakadt, okos muzsik: úgy látszik, már pedzette, hogy mi végre megy a dolog.

- A fizetségnek olyannak kell lennie, hogy se sok, se kevés... Ha igen sok, akkor nem fizetik meg, és a közösségnek vesztesége lesz, ha meg igen olcsó a föld, akkor egyik a másikatól megvásárolja, mindjárt kereskedés indul meg a földdel. Hát éppen így akartam én is berendezni itt nálatok.

- Jól van ez így, okos dolog. Miért ne! - mondogatták a muzsikok. Most már pontosan megértették, miről van szó, és helyeselték Nyehljudov elgondolását.

- Nagy ész volt - ismételte a széles vállú, csigás szakállú öreg. - A Zsorzsza! Hogy kifundálta!

- És mi lenne, ha én is akarnék abból a földből? - kérdezte mosolyogva az intéző.

- Ha marad fenn szabad rész, vegye igénybe, s művelje meg - felelte Nyehljudov.

- Minek az neked? Te úgymint megtalálod a számításodat - mondta a huncut szemű öreg paraszt.

A megbeszélés ezzel befejeződött.

Nyehljudov még egyszer összefoglalta ajánlatát, de nem kérte nyomban a választ; azt tanácsolta, beszéljék meg az egész közösséggel, s azután jöjjenek el hozzá, és mondják meg neki.

A parasztok megígérték, hogy megtárgyalják a közösséggel, és eljönnek a válasszal. Elköszöntek, és lelkesen, izgatottan megindultak hazafelé. Még sokáig hallatszott az útról egyre távolodó hangos beszédük, s a faluból késő estig szállt a zúgás, hangok morajlása - vitte a folyó.

Másnap a falu nem dolgozott, hanem az úr javaslatát vitatta meg. A közösség két pártra oszlott: az egyik előnyösnek és veszélytelennek tartotta az úr ajánlatát, a másik alattomos fortélyt gyanított benne, amelynek lényegébe nem látnak bele, s amely éppen ezért annál veszélyesebb lehet. Harmadnapra azonban megállapodtak, hogy elfogadják az úr ajánlotta feltételeket; felmentek Nyehljudovhoz, és közölték vele a faluközösség határozatát. E határozat létrejöttéhez nagyban hozzájárult az egyik falubeli öregasszony okoskodása, amelyet a vének mind elfogadtak, s amely eloszlatta az aggodalmaskodók gyanakvását Nyehljudov eljárásával szemben. Ez az öregasszony úgy vélekedett, hogy az úrnak nyilván eszébe jutott a lelke, most annak az örök üdvösségéről kíván gondoskodni, s azért cselekszik így. Ezt a véleményt megerősítették azok a nagy pénzösszegek is, amelyeket Nyehljudov alamizsnaként kiosztott panovói tartózkodása alatt. A nagy alamizsnaosztogatás igazi oka pedig az volt, hogy Nyehljudov itt tapasztalta először közvetlen közelből a paraszti élet egész keménységét, nyomorúságát; megrendítette a nyomornak ez a foka, s noha tudta, hogy nem okos dolog, amit cselekszik, mégis kiosztotta a parasztok között a nála levő pénzt. Amúgy is sok volt a pénze, mert most folyt be a még előző esztendőben eladott kuzminszojei erdő vételára, meg a felszerelés eladásából járó foglaló.

Mihelyt híre terjedt, hogy az úr pénzt osztogat a rászorulóknak, egész népvándorlás indult meg hozzá a környékről, főleg asszonyok járultak elébe, s kérték segítségét. Nyehljudov teljesen tanácstalanul állt e probléma előtt: mitévő legyen, kinek mennyit adjon, és milyen elvek szerint? Lehetetlenségnek érezte, hogy a könyörgő és nyilvánvalóan rászorult embereknek ne adjon abból a pénzből, amely neki olyan bőven jutott; de annak sem látta értelmét, hogy vaktában adjon éppen azoknak, akik történetesen kérik.

Panovói tartózkodásának utolsó napján Nyehljudov bement a kastélyba, és átnézte az ottmaradt holmit. Rendezgetés közben egy potrohos öreg mahagóni almáriom alsó fiókjában - amelyet oroszlánfejbe illesztett bronz karikáknál fogva kellett kihúzni - nagy köteg levelet talált, s köztük egy fényképet, amely csoportot ábrázolt: Szofja Ivanovná, Marja Ivanovná, őt

magát diákkorában, meg Katjusát - az akkori tiszta, üde, életörömtől és boldogságtól sugárzó Katjusát. Az egész házból csupán ezt a köteg levelet meg ezt a fényképet vitte magával Nyehljudov. A többi holmit mind a molnárnak adta, aki - hála a mosolygós intéző közbenjárásának - tized áron vásárolta meg a panovói kastélyt lebontásra, meg a nénik egész bútortárait.

Ha Nyehljudov most visszagondolt arra a sajnálkozásra, amely Kuzminszkojében elfogta tulajdona elvesztése miatt, nem győzött csodálkozni önnönmagán - hogyan is támadhatott benne az az érzés. Most csak boldog megkönnyebbülést érzett, meg az újdonságnak olyasfajta örömét, amilyent az utazó tapasztalhat ismeretlen vidékek felfedezésekor.

10

Hazaérkezésekor a város ezúttal különösnek, újszerűnek tetszett. Este volt, már égtek az utcai lámpák, amikor a pályaudvarról lakására hajtatott. A szobákban még mindig érződött a naftalin szaga; Agrafena Petrovna meg Kornyej mind a ketten kimerültek és ingerlékenyek voltak, még össze is veszttek a takarításon, a sok holmi miatt, amelynek rendeltetése látszólag csupán az volt, hogy kiakasszák, kiporolják és újra elrakják. Nyehljudov szobája szabad volt, de takarítatlan, s a sok ládától, bőröndtől alig lehetett hozzáférni: a gazda megérkezése szemlátomást zavarta a háznépet mindannak elvégzésében, amit valami furcsa tehetetlenségi erő következtében a lakásban végrehajtottak. A falusi nyomor után ez a nyilvánvalóan értelmetlen sürgés-forgás - amelynek valaha ő maga is részese volt - olyan kellemetlenül érintette Nyehljudovot, hogy nyomban elhatározta, még másnap szállodába költözik, s Agrafena Petrovnára bízta, viselje gondját a sok holminak, legjobb belátása szerint, mindaddig, amíg Nyehljudov nővére meg nem érkezik, s nem intézkedik végérvényesen.

Reggel elment hazulról, s a fogház környékén az első útjába eső, szegényes és piszkos fogadóban kivett két bútorozott szobát, intézkedett, hogy vigyék át otthon már kiválogatott holmiját, s azután elment az ügyvédhez.

Hűvös volt. Esők, zivatarok után beköszöntött a szokásos májusi hideg. Olyan átható szél fűjt, hogy Nyehljudov vacogott könnyű felöltőjében, s egyre jobban sietett, hogy átmelegedjék.

Még mindig a panovói parasztok jártak az eszében: asszonyok, gyermekek, vének, olyan szegények, és olyan agyondolgozottak, elkínzottak, amihez foghatót még elképzelni sem tudott azelőtt; különösen sokat gondolt a pipaszár lábacskaival rugdalódzó öreg arcú, mosolygó kisgyerekekre - és akaratlanul is öhozzájuk hasonlította mindazt, amit a városban látott. Mészárszékek, halárusok, készruhaboltok mellett elhaladva nem győzött csodálkozni - mintha életében először látná -, hogy a boltosok egytől egyig milyen tiszták, jól tápláltak, hájasak... és milyen sokan vannak, falun pedig egyetlenegy hozzájuk hasonló embert sem látni. S mindezek a boltosok nyilván abban a szent meggyőződésben éltek, hogy buzgalmuk, mellyel az árujukban járatlan vevőket becsapják, nem vétkes, hanem nagyon is hasznos foglalkozás. Hasonlóképp jól táplált kocsisok terpeszkedtek széles ülepükkel, hátul gombos köpenyükben a hintók bakján, ugyanolyan hájas portások feszítettek zsinóros szegélyű sapkájukban a paloták bejáratánál, ugyanolyan jó húsban voltak a kötényes, huncutkás szobalányok is, és nem utolsósorban a gondosan borotvált tarkójú, hetyke bérkocsisok, akik nagy kényelmesen hátradőlve ültek fogatukban, és fitymálva, kajánul nézegették a járókelőket. Nyehljudov most mindezekben az emberekben a parasztot látta, akit kiforgattak földjéből, s akit földnélkülisége a városba kergetett. Egyesek közülük ügyesen kihasználták a városi élet lehetőségeit, hasonultak az urakhoz, s örvendeztek új helyzetüknek; mások ellenben még rosszabb körülmények közé ju-

tottak a városban, mint falun, s még elesettebbek voltak. Ilyen szánalmasnak látta Nyehljudov a pinceablakokban dolgozó susztereket, a sovány, sápadt, borzas mosónőket, akik csupasz karral, nyitott ablaknál vasaltak, s a helyiségből dőlt a szappanos vízgőz; ilyennek látta azt a két tetőtől talpig festékes mázoló, aki szembe jött vele, kötényben, s mezítelen lábára húzott ócska, rongyos cipőben. Könyökig feltűrt ingujjuk alól kilátszott napégette, inas, csenevész karjuk; festékes vödröket cipeltek, és szüntelenül szitkozódtak. Mérges, elkeseredett volt az arcuk. Ugyanolyan kifejezés ült a szekerükön zötyögő, poros teherfuvarosok megfeketült arcán, a rongyos, éhségtől puffadt férfiak, asszonyok, gyermekek arcán, akik az utcasarkokon kéregettek. S ugyanolyan arcok látszottak a csapszék ablakaiból, amely mellett Nyehljudov útja elvitt. A palackokkal, teásedényekkel megrakott mocsos asztaloknál, amelyek között fehér kabátos pincérek szaladgáltak ide-oda, verejtékező, kipirult, elhülyült arcú emberek üldögéltek, lármásan, gajdolván. Egy férfi egyedül ült az ablakban, szemöldökét felhúzva, ajkát csücsörítve meredt maga elé, mintha igyekeznék valamire visszaemlékezni.

„Ugyan, minek jöttek így össze mind?” - tűnődött Nyehljudov, s a porral együtt, melyet a jeges szél arcába hajtott, önkéntelenül beszívta az avas olaj meg a friss festék szagát.

Az egyik utcából kifordult s melléje került egy sor társzekér; holmi vasrudakat szállítottak, és olyan irtózatosan zörögtek a macskafejes kövezeten, hogy Nyehljudovnak belefájdult füle, feje. Meggyorsította lépteit, hogy elhagyja a szekérsort, amikor a vas csörömpölésén keresztül meghallotta, hogy valaki nevéen szólítja. Megállt, körülnézett, s hegyesre pödrött bajszú, ragyogó arcú katonatisztet pillantott meg, aki egy bérkocsiból barátságosan integetett feléje, s mosolyogva villantotta ki vakító fehér fogsorát.

- Nyehljudov! Te vagy az?

Nyehljudov az első pillanatban megörült.

- Á, Schönbock! - köszöntötte szívélyesen a régi ismerőst, de nyomban ráébredt, hogy voltaképpen semmi oka az öröme.

Ugyanaz a Schönbock volt, aki azon a régi húsvéton érte jött nagynénjeihez. Nyehljudov azóta elvesztette szem elől, de hallott róla, s tudta, hogy az ezredből elkerült, a lovasságnál szolgált tovább, és noha tetemes adósságai voltak, valami módon meg tudott maradni a gazdagok társaságában. Erről tanúskodott vidám, elégedett ábrázata is.

- Jaj, de örülök, hogy elcsíptelek. Hisz senki sincs már a városban. Mi tagadás, te is megöregedtél, cimbora - fecsegett Schönbock, miközben kiszállt a kocsiból, és tagjait egyengette.

- Csak a járásodról ismertelek meg. Tudod mit? Ebédeljünk együtt. Hol kapni itt tisztességes kosztot?

- Nem tudom, ráérek-e - felelte Nyehljudov. Azon törte fejét, hogyan szabadulhatna meg régi bajtársától anélkül, hogy megbántaná. - Te miért vagy itt? - kérdezte.

- Hivatalos ügyek, öregem. Gondnoksági ügyek. Szamanov ügyeit intézem, tudod, a dús-gazdag Szamanovéit. Egy kicsit eltrotlisodott az öreg. Ötvennégyezer gyeszjatyina ura! - magyarázta olyan büszkén, mintha ő maga teremtette volna a semmiből ezt a temérdek földet.

- Szörnyen el voltak hanyagolva az ügyei. A föld mind a parasztok kezén volt. Nem fizettek, nyolcvanezren felül volt a hátralék. Amióta én vettem kézbe az ügyek intézését, egy év óta minden gyökeresen megváltozott, hetven százalékkal többet jövedelmez a birtok. Mit szólna ehhez? - hengegett.

Nyehljudovnak most már eszébe jutott, hogy hallott is erről a dologról: Schönbockot, aki elherdálta egész vagyonát, és visszafizethetetlen adósságok tömege nyomta vállát, valami nagyhatalmú pártfogója révén kinevezték egy könnyelműen gazdálkodó öreg milliomos gondnokává, s most nyilván ebből a gondnokságból él.

„Hogyan szabadulhatnék meg tőle anélkül, hogy megbántanám?” - töprengett Nyehljudov, elnézte régi cimborája hájas, fénylő orcáját, pomádés bajszát, hallgatta fecsegését arról, hogy hol kapni a legjobb kosztot, kérdésését, hogy milyen nagyszerűen rendbe hozta Szamanov pénzügyeit.

- Nos, hol ebédelünk?

- Sajnos nem érek rá - válaszolta Nyehljudov, s órájára nézett.

- Akkor mondok mást. Este lóverseny van. Kimégy?

- Nem, nem megyek ki.

- Á, gyere csak. Az én lovaim már nincsenek ugyan meg, de Grisin lovaival versenyzek. Elsőrendű istállója van, emlékszel rá? No hát gyere ki te is, aztán megvacsorázunk együtt.

- Vacsorázni sem érek rá - felelt Nyehljudov mosolyogva.

- Mit jelentsen ez? És most hová mégy? Ha akarod, elviszlek kocsin.

- Ügyvédhez megyek. Itt lakik a sarkon túl.

- Ahá, persze, a börtönökkel van valami dolgod, ugye? Közbenjáró lettél vagy micsoda? Korcsaginék mesélték - mondta Schönbock nevetve. - Ők már elutaztak. De hát mi ez az egész? Mesélj!

- Úgy van, ahogy mondták - felelte Nyehljudov. - De mit is mesélhetnék itt az utcán?

- Persze, persze, te mindig külön voltál, emlékszem. Hát kimégy a versenyre?

- Nem, nem mehetek, meg nem is akarok kimenni. De kérlek, ne haragudj rám emiatt.

- Haragudni? Ugyan kérlek! Hol lakol? - kérdezte, s arca hirtelen elkomolyodott, szeme kidüldött, szemöldöke homlokára szaladt. Nyilván megpróbált visszaemlékezni Nyehljudov címére, s Nyehljudov most szakasztott olyan bárgúnak látta arckifejezését, mint azét a dülldt szemű, összecücsörített szájú emberét a kocsmá ablakában.

- Milyen hideg lett újra, ugye?

- Úgy bizony!

- Nálad vannak a csomagok? - kérdezte Schönbock a kocsistól. - No hát akkor isten veled; nagyon, nagyon örültem, hogy találkoztunk - fordult Nyehljudovhoz, keményen megszorította kezét, majd visszaült kocsijába; búcsúzóul zsírosan fénylő arca elé emelte fehér szarvasbőr kesztyűs kezét, és gépies mosolyban villantotta ki feltűnően fehér fogsorát.

„Csak nem ilyen voltam én is? - tűnődött Nyehljudov, miközben folytatta útját az ügyvéd felé.

- Igen, ilyen voltam, vagy ha nem is éppen ilyen, de ilyenné igyekeztem lenni, és azt hittem, hogy így élhetem végig az életemet.”

Fanarin soron kívül fogadta Nyehljudovot, és nyomban Mensovék ügyéről kezdett beszélni. Áttanulmányozta az iratokat, és fel volt háborodva az alaptalan vád miatt.

- Igazán példátlan dolog - mondta. - A csürr minden valószínűség szerint maga a tulajdonos gyújtotta fel, hogy fölvegye a biztosítási összeget; de ehhez még hozzáteszem, hogy Mensovék bűnössége egyáltalában nincs kimutatva. A legcsekélyebb bizonyíték sincsen rá. Itt csupán a vizsgálóbíró különleges ügybuzgalmával, és a helyettes ügyész gondatlanságával állunk szemben. Ha az ügy nem lenn a járásban, hanem itt kerül tárgyalásra, akkor kezeskedem a sikerért, és honoráriumot sem fogadok el érte. Nos, és a másik ügy: Fedoszja Birjukova kegyelmi kérvénye. Ezt is megírtam, ha felmegy Pétervárra, vigye magával, adja be maga, és járjon utána. Máskülönben tudakozódni fognak, és akkor semmi se sül ki az egészből. Igyekeztek összeköttetésbe kerülni azokkal a személyekkel, akiknek szavuk van a véleményező bizottságban. Nos, más ügyünk nem is volt ezúttal, ugyebár?

- De, itt most valaki azt írja nekem...

- Úgy látom, főméltóságú uram elvállalta a hangtölcsér szerepét, amelyen keresztül a fogház panaszai ömlenek - mosolygott az ügyvéd. - Vigyázzon, nehogy túlfeszítse a húrt, igen sok lesz már.

- Nem, de hát ez igazán megdöbbentő história - mondta Nyehljudov, és röviden összefoglalta a szóban forgó ügyet: valamelyik faluban egy írástudó paraszt az evangéliumot olvasta és magyarázta barátainak. A papság ezt bűnösnek találta. A parasztot följelentették; a vizsgálóbíró kihallgatta, a helyettes ügyész elkészítette a vádiratot... és a bíróság elítélte.

- Hiszen ez rettenetes - végezte be Nyehljudov. - Hogyan lehetséges az ilyesmi?

- Mi az, amin annyira csodálkozik?

- Az egészen. Nem mondom, megértem a csendőraltszót, aki parancsra cselekszik; de az ügyész, aki a vádiratot csinálta? Hiszen az művelt ember...

- Itt a nagy tévedés: hozzászoktattuk magunkat a gondolathoz, hogy az ügyészségen, az igazságszolgáltatásban általában újfajta emberek ülnek, liberálisok. Valamikor csakugyan olyanok voltak, de most egészen más a helyzet. Bürokráták, akiket nem érdekel egyéb, csak az, hogy hanyadika van, a fizetés... Minél többet akarnak keresni, erre korlátozódik minden „elvük”. Akárkit megvádolnak, perbe fognak, elítélnék.

- De hát van olyan törvény, amely szerint el lehet ítélni valakit csak azért, mert barátaival együtt olvassa a bibliát?

- Hogyne, el lehet küldetni „nem túlságosan távol eső vidékre”,⁵² sőt kényszermunkára is, ha bebizonyítják, hogy olvasás közben nem úgy magyarázta a szentírást, ahogyan az egyház rendeli, s ezzel megbírálta a hivatalos egyházi bibliamagyarázatot. Ez kimeríti a pravoszláv vallás nyilvános gyalázásának bűncselekményét, s a 196. szakasz szerint ezért száműzetés jár.

- Lehetetlen!

- Pedig így van, elhiheti, ha mondom. Én mindig mondom bírósági ismerőseimnek - folytatta Fanarin -, hogy örök hálára vagyok nekik lekötelve, mert hogy én és ön és mi mindannyian még szabadlábban vagyunk, ez csupáncsak az ő jószágos elnézésüknek köszönhető. Mert mi

⁵² A szibériai száműzetés legenyhébb fokozatát határozták meg így a cári önkényuralom hivatalos nyelvén.

sem lenne könnyebb, mint akármelyikünket ebben a minutában kiváltságaink elvesztésére és nem túlságosan távol eső vidékre való száműzetésre ítélni.

- De ha csakugyan minden az ügyesség önkényétől függ, és mindazoknak a személyeknek a jó- vagy rosszakarától, akik kényük-kedvük szerint alkalmazzák a törvényeket, akkor mire való a bíraskodás?

Az ügyvéd ingerülten felkacagott.

- Jaj, hogy maga milyen kérdéseket vet fel! Ez már filozófia, bátyuska. Istenem, hisz erről is elbeszélgethetünk egyszer. Jöjjön el hozzám szombatn este, itt majd találkozik egy sereg tudóssal, irodalmárral, művésszel, és akkor elbeszélgetünk ezekről az elvi kérdésekről - mondotta Fanarin, különös gúnnyal ejtve az „elvi kérdések”-et. - Ismeri a feleségemet? Okvetlenül jöjjön el.

- Igyekszem - felelte Nyehljudov kurtán; érezte, hogy nem mond igazat, mert nem igyekszik ott lenni, sőt inkább minden igyekezetével azon lesz, hogy ne kelljen a szombat estét az ügyvédnél eltöltenie, tudósok, irodalmárok és művészek körében.

A nevetés, amellyel Fanarin Nyehljudovnak azt az észrevételét fogadta, hogy a bíraskodásnak semmi értelme, ha a bíró önkényesen alkalmazhatja vagy nem alkalmazhatja a törvényt; a hangsúly, amellyel a „filozófia” meg „elvi kérdés” szavakat kiejtette - mindez megmutatta Nyehljudovnak, mennyire közönyösen szemléli ez az ügyvéd, s nyilván valamennyi barátja ezeket a kérdéseket. Arra is rádöbbsent, hogy bármily messze került is régi barátaitól - az olyanfélektől, mint Schönbock -, még annál is távolabb áll a Fanarin-féle emberektől és köröktől.

12

Fanarin messze lakott a fogháztól, késő is volt már, Nyehljudov tehát bérkocsiba szállt, és a fogház felé hajtatott. Útközben a kocsis, értelmes és jó arcú, középkorú ember, hátrafordult Nyehljudovhoz, és egy óriási épülő házra mutatott.

- Ni, mekkora nagy házat raknak itt - mondta olyan hangon, mintha neki is része volna ebben az építkezésben, s ezzel büszkélkedne.

A ház csakugyan szokatlanul nagy volt, s különös, cifra stílusban épült. Erős fenyőfa gerendákból ácsolt állvány vette körül, melyet vaskapcsok tartottak össze, s amely az utcától mintegy palánkvárként elválasztotta az építkezést. Az állványon mészfoltos ruházatú munkások futkároztak, mint a hangyák; egyesek rakták, mások faragták a követ, ismét mások teli csöbröket, saroglyákat cipeltek fel, s üresen hozták le ismét.

Az állványok tövében jól öltözött, testes úriember állt, nyilván az építész, s felfelé mutogatva magyarázott valamit a vlagyimiri pallérnak, aki tisztelettudóan hallgatta. Mellettük, a nyitott kapun üres szekerek jöttek kifelé, megrakottak mentek befelé.

„És milyen biztosak mind, azok is, akik dolgoznak, meg azok is, akik dolgoztatnak - milyen biztosak benne mindahányan, hogy ennek így kell lennie: míg odahaza állapotos feleségük beleszakad az erejét meghaladó munkába, és rongyfejkötős kicsi gyermekeik az éhhalál küszöbén szívtéptően mosolyognak koravén arcocskájukkal, és pipaszár lábacskaikkal kalimpálnak, addig önekik az a kötelességük, hogy itt ezt az ostoba és fölösleges palotát fölépítsék

valami ostoba és fölösleges embernek, egynek a sok közül, aki kifosztja és tönkreteszi őket” - gondolta magában Nyehljudov az építkezés láttán.

- Ostoba egy építkezés - mondta ki hangosan gondolatát.

- Hogy volna ostoba? - felelte ingerülten a kocsis. - Munkát ad a népnek, hálsten. Szóval nem ostoba.

- De hiszen semmi szükség erre a házra.

- Úgy látszik, mégiscsak szükség van rá, ha fölépítik - vágott vissza a kocsis. - Enni ad a népnek.

Nyehljudov elhallgatott, a kocsizörgés amúgy is megnehezítette a beszélgetést. A fogház felé közeledve a kocsis lehajtott a kövezetről a földes útra, így már könnyebben értették egymást - s megint utasa felé fordult:

- Mennyi nép özönlik mostanság a városba - jegyezte meg egy csoport munkás felé mutatva, akik bekecsüket, motyójukat vállukon cipelve, fejszével, fűrészszel jöttek velük szemben.

- Többen, mint azelőtt? - kérdezte Nyehljudov.

- Hajjaj! De még mennyivel. Úgy elárasztják a munkahelyeket, hogy szörnyűség. A gazdák ide-oda hajigálják a munkást, akár a forgácsot. Minden tele van.

- És mi ennek az oka?

- Elszaporodtak. Nincs hova menniük.

- Hogyhogy elszaporodtak? Miért nem maradnak falun?

- Falun nincs mit csinálni. Nincs föld.

Nyehljudov úgy érezte magát, mint akinek valahol sérülése van: az ember mintha mindig a fájós helyet ütné meg. Pedig ez csak azért tetszik így, mert az ember csak a fájós helyet érő ütést veszi tudomásul.

„Hát mindenütt ugyanaz?” - döbrent meg, s kérdezgetni kezdte a kocsist, hogy az ő falujukban mennyi a föld, mennyi földje van neki magának, s miért él a városban. A kocsis szívesen felelgetett.

- Minálunk, nagyságos úr, egy gyeszjatyina jut egy lélekre. Három lélekre való földünk van. Apám, bátyám odahaza van, a másik bátyám a katonaságnál. Megbirkóznak a munkával. Csakhogy nincs is mivel megbirkózni igazából. A bátyám is föl szeretne menni Moszkvába.

- És földet bérelni nem lehet?

- Ugyan hol béreljen az ember manapság! Az uracskák, akik mifelénk voltak, mind elgazdálkodták a birtokukat. Kupeczek kaparintották kézre. Azoktól meg nem lehet bérelni: maguk dolgozzák meg. Minálunk egy francia vette meg a régi uraságtól a földet. Nem adja... s punktum.

- Miféle francia?

- Dűfárnak híják, meglehet, hallott már róla a nagyságos úr. Valamelyik nagy színháznál a parókákat csinálja a színészeknek. Jó üzlet, megszédte magát rajta. Az egész birtokot megvásárolta a kisasszonyunktól. Most aztán ő az úr rajtunk. Amit akar, azt csinál velünk. Szerencsére jó ember, mármint ami őt illeti. Csak a felesége... orosz asszony, oszt olyan boszorka, hogy isten mentsen tőle. Fosztogatja a népet! Valóságos istencsapása... No, itt a börtön. Hová parancsol, a főkapuhoz? Úgyse bocsátják bé, attól tartok.

Nyehljudov becsöngetett. Szíve elszorult, amikor arra gondolt, vajon milyen állapotban találja Maszlovát, s iszonyodva érezte megint azt a titokzatosságot, amely - érzése szerint - Maszlovát is, meg a fogházat benépesítő többi lányt is körülvette. A csengetésére kaput nyitó börtönőrtől Maszlova iránt tudakozódott. Az őt utánanézett és közölte, hogy a kórházban van. Nyehljudov tehát elment a rabkórházhoz. A portás, egy jóindulatú kis öregember, nyomban bebocsátotta, s megtudván, hogy kihez igyekszik, a gyermekosztályra irányította.

Fiatal orvos jött ki eléje a folyosóra - ruházatát karbolszag itatta át -, és szigorúan vallatóra fogta, hogy mi járatban van. Ez a fiatal orvos mindenféle módon kedvezett a raboknak, s emiatt állandó összeütközései támadtak az igazgatósággal, sőt még főorvosával is. Attól tartott, hogy Nyehljudov valami törvénybe ütközött talál kérni tőle, meg azt is meg akarta mutatni, hogy ő senkinek a kedvéért sem tesz kivételt: ezért mutatkozott olyan haragosnak.

- Itt nincsenek nők, ez a gyermekosztály - mondta.

- Tudom, de van itt egy rab ápolónő, akit a fogházból irányítottak ide.

- Kettő is van. Szóval mit óhajt?

- Közele ismerőse vagyok az egyik ápolónőnek, Maszlovának - magyarázta Nyehljudov -, és látni szeretném; a napokban Pétervárra utazom, hogy semmisségi panaszt adjak be az ügyében. És ezt szeretném átadni neki... Csak egy régi fénykép - mutatta, s elővette zsebéből a borítékot.

- Kérem, ennek semmi akadálya - szólt a doktor megenyhülve, majd egy fehér kötényes öregasszonyhoz fordult, s megkérte, hívja ki Maszlovát. - Nem akar leülni? Vagy fáradjon be a várószobába.

- Köszönöm szépen - mondta Nyehljudov, s felhasználván az orvos kedvező hangulatváltozását, megkérdezte, hogy vannak megelégedve Maszlovával a kórházban.

- Nincsen vele semmi baj, eléggé tisztességesen dolgozik, ha tekintetbe vesszük, hogy milyen körülmények között élt - felelte az orvos. - De már itt is van.

Az egyik ajtón kilépett az öreg ápolónő, s mögötte Maszlova. Csíkos ruhája fölé fehér kötényt kötött, haját fejkötő takarta el. Nyehljudov láttára arca lángba borult, egy pillanatra megtorpant, majd elkomorult és szemlesütve, gyors léptekkel megindult feléje a folyosó keskeny futószőnyegén. Amikor odaért, megállt előtte, előbb nem akart kezet nyújtani, azután mégis odanyújtotta, és még jobban elpirult. Nyehljudov nem látta azóta a beszélgetésük óta, amikor Katyusa bocsánatot kért gorombaságáért, s úgy képzelte, most ugyanolyannak fogja találni a lányt, mint akkor. De Katyusa most egészen más volt, arcának kifejezése is megváltozott: volt benne valami tartózkodó, szemérmes és - legalábbis Nyehljudovnak úgy rémlett - valami gyanakvó is. Nyehljudov elmondotta neki is, amit az orvosnak mondott: hogy Pétervárra utazik fel ügyében, és átadta neki a fényképet, amelyet Panovóból hozott.

- Ezt Panovóban találtam, egy régi-régi fénykép, hátha érdekli, magának hoztam.

Katyusa felhúzta fekete szemöldökét, s csodálkozva nézett rá bandzsál szemével, mintha azt kérdezné: mire való? - azzal szótlanul elvette a borítékot, és köténye alá dugta.

- Láttam ott a nagynénjét is - mesélte Nyehljudov.

- Úgy, látta? - ismételte Maszlova közönyösen.

- Jól érzi itt magát? - tudakolta Nyehljudov.

- Jól, nincsen semmi bajom.
 - Nem nagyon nehéz a munka?
 - Nem mondhatnám. De még nem szoktam meg.
 - Örülök, hogy itt van. Mégiscsak jobb, mint ott.
 - Mint hol: „ott”? - kérdezte, és arca újra kigyúlt.
 - Hát a börtönben - sietett Nyehljudov megmagyarázni.
 - Miért lenne jobb? - kérdezte Maszlova.
 - Úgy képezem, itt mégis jobbak az emberek. Nem olyanok, mint odaát.
 - Ott is sok jó ember akad - jegyezte meg Maszlova.
 - Eljártam Mensovék dolgában, és remélem, hogy felmentik őket - mondta Nyehljudov.
 - Adja Isten. Csuda rendes öregasszony - ismételte meg Maszlova azt, amit mindig mondott az öreg Mensováról, s halványan elmosolyodott.
 - A napokban felmegyek Pétervárra. A maga kérvénye hamarosan sorra kerül, és bízom benne, hogy megváltoztatják az ítéletet.
 - Akár megváltoztatják, akár nem, most már úgyis mindegy - mondta Maszlova.
 - Hogyhogy: most már?
 - Hát... csak - felelte Maszlova és lopva, kérdően nézett a férfi arcára.
- Nyehljudov úgy értelmezte válaszát, pillantását, hogy Katyusa tudni szeretné, megmaradt-e Nyehljudov első elhatározása mellett, vagy pedig, tudomásul véván a lány visszautasítását, letett róla.
- Nem tudom, miért mindegy ez magának - mondta tehát a férfi. - De énnekem csakugyan mindegy. Akár felmentik, akár nem, én mindenesetre állom a szavamat - jelentette ki határozottan.
- Maszlova felvetette a fejét, kancsal fekete szeme rá is nézett, meg el is nézett mellette, és egész arcáról boldogság sugárzott. De a szája egészen mást mondott, mint a szeme.
- Erről kár beszélni - mondta a szája.
 - Csak azért beszélek róla, hogy tudja.
 - Erről már mindent megmondtunk, nincs mit beszélnünk róla - ismételte, nehezen fojtva el mosolygását.
- A kórteremben zaj támadt. Gyermeksírás hallatszott ki.
- Azt hiszem, hívnak - mondta Maszlova, s nyugtalanul nézett körül.
 - No, hát akkor a viszontlátásra - búcsúzott Nyehljudov.
- Katyusa úgy tett, mintha nem látná meg a feléje nyújtott kezét, nem szorította meg, hanem sarkon fordult, s igyekeztén elrejteni diadalmas arckifejezését, tovasietett a folyosó futószőnyegén.
- „Vajon mi mehet végbe a lelkében? Hogyan gondolkozik? Mit érez? Próbára akar tenni, vagy pedig csakugyan nem tud megbocsátani? Nem tudja - vagy nem akarja kimondani, amit gondol és amit érez? Megenyhült-e irántam, vagy pedig megkeményedett?” Így tűnődött

Nyehljudov, és nem talált választ kérdéseire. Csak egyet tudott: hogy a leány megváltozott, lelkében döntő átalakulás megy végbe, s ez az átalakulás hozzáfűzi nemcsak Nyehljudovhoz, hanem ahhoz is, akinek nevében ez az átalakulás végbemegy. És ez a közeledés örömteli izgalmat, meghatottságot keltett Nyehljudovban.

Maszlova bement a kórterembe, ahol nyolc kicsi ágy sorakozott, s a nővér utasítására neki-fogott, hogy megvesse az egyiket. Amikor ki akarta feszíteni a lepedőt, túlságosan előrehajolt, megcsúszott, és majdnem elvágódott. Az egyik gyerek, egy bekötött nyakú, lábadozófélben levő kisfiú elnevette magát, most már Maszlova sem bírta tovább türtőztetni magát, leült az ágy szélére, és olyan hangos, magával ragadó kacagásra fakadt, hogy néhány gyerek vele hahotázott, az ápolónővér pedig mérgesen ráförmedt: - Mit vihatsz itt? Azt képzeld, még mindig ott vagy, ahonnan jöttél? Eredj az ebédért.

Maszlova elhallgatott, fogta az edényt és ment, ahová küldték; de amikor összenézett a bekötött nyakú fiúcskával, akinek megtiltották a nevetést - megint csak kipukkadt. A nap folyamán, valahányszor egyedül maradt, félig kihúzta a borítékból a fényképet, és gyönyörködött benne; de egészen csak akkor vette elő, amikor szolgálata letelt, s egyedül maradt kicsiny szobájában, amelyet egy másik ápolónővel osztott meg. Kivette a fényképet, és sokáig, mozdulatlanul simogatta tekintetével minden részletét: az arcokat, a ruhákat, a terasz lépcsőjét, s a bokrokat, amelyeknek háttéréből kiváltak az alakok: a nénik, a férfi meg ő maga, Katyusa. Nézte, nézte a régi, megsárgult képet, s nem győzött benne gyönyörködni - különösen önmagában, önnön bájos, fiatal arcában, homlokába hulló gyűrűs hajában. Annyira elmerült a fénykép szemlélésében, hogy észre sem vette, amikor társnője bejött a szobába.

- Hát ez mi? Tőle kaptad? - kérdezte a barátságos, kövér ápolónő, s a kép fölé hajolt. - Tán csak nem te vagy?

- Hát ki lenne? - mondta Maszlova, s mosolyogva nézett fel társnőjére.

- Hát ez? Ő maga? És ez itt az édesanyja?

- A nagynénje. Hát igazán nem ismertél volna meg? - kérdezte Maszlova.

- Ugyan! Soha ebben az életben meg nem ismertelek volna. Egészen más lett az arcod. Hiszen tíz év telt el azóta, vagy több, ugye?

- Nem is évek... egy egész élet - mondta rá Maszlova, s élénksége egyszerre lefoszlott róla. Arca elborult, homlokába, két szemöldöke közé mély ránc vésődött.

- Ejh mit, hisz *ott* könnyű életed lehetett!

- Könnyű élet, mondhatom - ismételte Maszlova, s lehunyta szemmel csóválta fejét. - Kényszermunkánál is rosszabb.

- Hogyhogy?

- Úgy, ahogy mondom. Este nyolctól reggel négyig. Nap nap után.

- Hát akkor miért nem hagyják ott a lányok?

- Szeretnék otthagyni, csak hogy nem lehet. De mit is beszélünk erről! - kiáltott fel Maszlova, felugrott, a fényképet az asztalfiókba dobta, s kiszaladt a folyosóra, bevágva maga mögött az ajtót. Alig bírta visszafojtani keserű könnyeit. Amikor a fényképet nézte, olyannak érezte magát, amilyen azon a képen volt, arról álmodozott, hogy milyen boldog volt akkor, s milyen boldog lehetne most is a férfival. Társnője szavai emlékeztették mostani állapotára, meg mindarra, ami *ott* volt - felidéztek benne annak az életnek minden borzalmát, amit akkor is érzett, de nem engedett magában tudatossá válni. Most azonban iszonyú eleveiséggel tértek

vissza azok a szörnyű éjszakák, különösen egy farsangvégi éjszaka. A diákot várta, aki megígérte, hogy kiváltja őt. Kivágott piros selyemruhájában, melyet végigöntöttek borral, borzas hajában piros szalaggal, kimerülten, elgyengülve, részegen mulattatta a vendégeket éjjel két óráig; a táncok között egy-egy percre leült a sovány, csontos, pattanásos nő mellé, aki zongorán kísérte a hegedűst, és panaszkodott neki nehéz életéről; a zongorakísérő is azt mondta, hogy helyzete terhére van, változtatni szeretne rajta, azután Klára is odalépett hozzájuk, Maszlova barátnője, és egyszerre csak hárman együtt elhatározták, hogy szakítanak ezzel az élettel. Úgy képzeltek, hogy az éjszaka véget ért, s már épp vissza akartak vonulni, amikor az előszobában újonnan érkező vendégek részeg ordítása hangzott fel. A hegedűs rázendített egy ritornellre, a sovány, pattanásos nő a francia négyes első figuráját - egy duhaj orosz nótát - verte ki a zongorán; egy pálinka szagú, részegen csukló, fehér nyakkendő emberke - aki frakkját már a második figuránál levetette - derékon kapta őt, egy másik kövér, szakállas, ugyancsak frakkos ember (valami bálból jöttek) Klárát ragadta meg, és így keringtek, táncoltak, rikoltoztak, ittak még sokáig... És ez így ment egy évig, kettőig, háromig. Hogyne változott volna meg! És mindennek ő volt az oka. Maszlovában hirtelen újra fel-támadt régi elkeseredett dühe Nyehljudov ellen, a vágy, hogy lehordja, szemrehányással halmozza el. Sajnálta, hogy az imént elmulasztotta az alkalmat, és nem vágta fejéhez újra, hogy kiismerte őt, és nem adja meg magát, nem engedi meg, hogy a lelkét is kihasználja, mint ahogyan a testét kihasználta, nem engedi meg, hogy nagylelkűségét rajta gyakorolja. Hogyan fojthatná el magában a gyötrelmes önsajnálkozást meg a hiábavaló szemrehányások vágyát? Eszébe jutott a pálinka, és most nagyon megkívánta. Meg is szegte volna fogadalmát, és ivott volna, ha még a fogházban lett volna. Itt a kórházban azonban csak a felcsertől lehetett pálinkát kapni, a felcsertől pedig félt, mert szerelmével ostromolta őt, Maszlova pedig a férfiakkal való kapcsolatnak még a gondolatától is irtózott mostanában. Egy ideig üldögélt a lócán a folyosón, azután visszament szobácskájaiba, s társnője faggatására nem válaszolva, még sokáig siratta elrontott életét.

14

Pétervárrott három ügyet kellett elintéznie Nyehljudovnak: Maszlova semmisségi panaszát a szenátusnál, Fedoszja Birjukova kegyelmi kérvényét az állandó véleményező bizottságnál, végül, Vera Bogoduhovszkaja megbízásából, utána kellett járnia Susztova kiszabadításának a csendőrfőparancsnokságnál vagy a harmadik ügyosztályon, és kieszközölni az erődben fogva tartott Gurkevics viszontlátását édesanyjával, amire ugyancsak Vera Bogoduhovszkaja kérte meg.

A két utóbbit együttesen *egy* - harmadik - ügynek tekintette. S végül volt még egy negyedik: a szektások ügye, akiket családjuktól elszakítottak, és a Kaukázusba vittek azért, mert az evangéliumot olvasták és magyarázták. Megígérte - nem is annyira nekik, mint inkább önmagának -, hogy mindent megtesz érdekükben, ami csak módjában áll.

Maszlennyikovnál tett utolsó látogatása óta, különösen pedig falusi körútja óta, Nyehljudov nemcsak tudatával, hanem egész lényével megundorodott attól a környezettől, amelyben addig élt; ebben a környezetben olyan gondosan titkolták a mérhetetlen szenvedést, amelyet embermilliók viseltek egy kiválasztott kis kör kényelmének és élvezetének biztosításáért, hogy e kis kör tagjainak fogalma sem volt a milliók szenvedéséről és saját életük kegyetlen, bűnös mivoltáról. Nyehljudovot most már feszélyezte ezeknek az embereknek a társasága, szemrehányással illette magát, valahányszor közéjük tévedt, s mégis ebbe a körbe vonzották

elmúlt életének szokásai, rokoni és baráti kapcsolatai - és főként még egy: hogy elvégezhesse az egyetlent, ami most foglalkoztatta, hogy segíthessen Maszlován meg a többi szenvedőn, akin segíteni kívánt, ennek a körnek az embereitől kellett szívességet, segítséget kérnie, noha nem becsülte őket, sőt legtöbbjük felháborodást és megvetést keltett benne.

Pétervárott anyai nagynénjénél szállt meg, Csarszkaja grófnőnél, egy volt miniszter feleségénél. A grófnő házában egyenesen belecsöppent annak az arisztokrata társaságnak a kellős közepébe, amelytől annyira elidegenült. Bármily kellemetlen volt is ez neki, mégsem tehetett másképpen. Ha nem nagynénjénél száll meg, hanem fogadóban, ezzel vérig sérti a grófnőt, akinek pedig kitűnő kapcsolatai voltak, s komoly segítséget nyújthatott neki mindazokban az ügyekben, amelyeknek utána akart járni.

- Nos, mi van veled? Szép dolgokat hallok rólad! - fordult hozzá Jekatyerina Ivanovna grófné, miközben kávéval kínálta, nyomban megérkezése után. - *Vous posez pour un Howard*.⁵³ Bűnözőket gyámolítasz. A börtönöket járod. Meg akarod váltani a világot.

- Nem, igazán nem hiszem...

- Nem baj, ez mind nagyon szép. De azt hallom, valami regény is van a dolog mögött? Meséld el.

Nyehljudov elmesélte Maszlovával való kapcsolatát, mindent úgy, ahogy volt.

- Emlékszem, emlékszem. Szegény Hélène mondta is akkoriban, amikor a nagynénjeidnél laktál. Ugye, férjhez akarták adni hozzád a neveltányukat? - Jekatyerina Ivanovna grófné világeletemben megvetette Nyehljudov apai nagynénjeit. - Szóval ő az? *Elle est encore jolie?*⁵⁴

Jekatyerina Ivanovna néni hatvanesztendős, egészséges, derűs kedélyű, erélyes és bőbeszédű hölgy volt, feltűnően kövér és magas termetű; ajka fölött fekete bajuszka pelyhedzett, Nyehljudov gyermekkor óta szerette, s megszokta, hogy közelében őt is energia és jókedv töltse el.

- Nem, *ma tante*,⁵⁵ ennek már vége. Én csak segíteni szeretnék rajta, mert ártatlanul ítélték el, és ezért én vagyok felelős, felelős vagyok az egész életéért. Úgy érzem, kötelességem, hogy minden lehetőt megtegyek érte.

- De mintha úgy mondták volna nekem, hogy feleségül akarod venni?

- Akartam is, de ő nem hajlandó.

Jekatyerina Ivanovna leszegte homlokát, kimeresztette szemét, s szótlanul, csodálkozva bámult unokaöccsére. Arca hirtelen kifejezést változtatott, elégedettség tükröződött rajta.

- Úgy látom, az a lány okosabb nálad. Jaj, mekkora nagy számár vagy te! És igazán feleségül vettéd volna?

- Okvetlenül.

- Tekintet nélkül arra, ami volt?

- Annál inkább. Hiszen mindennek én vagyok az oka.

⁵³ Howard szerepében tetszelegsz. (francia) - John Howard angol emberbarát és börtönreformer (1726-1790)

⁵⁴ Még csinos? (francia)

⁵⁵ Nénikém (megszólítás). (francia)

- Komolyan mondom, tökfilkó vagy! - jegyezte meg Jekatyerina Ivanovna néni, s alig tudta elfojtani mosolygását. - Világ tökfilkója vagy, de épp azért szeretlek, mert akkora tökfilkó vagy - ismételte; szemlátomást megkedvelte ezt a szót, amely nézete szerint mindennél pontosabban kifejezte unokaöccse szellemi és erkölcsi képességeit. - Tudod mit? Soha jobbkor nem jöhetett volna - folytatta. - Aline egy csodálatos otthont tart fenn ilyen Magdolnák számára. Egyszer meglátogattam. Fertelmesek. Nem győztem mosakodni utána. De Aline *corps et âme*⁵⁶ felolvad ebben a dologban. Majd ott elhelyezzük azt a lányt. Ha valaki még embert tud faragni belőle, akkor az Aline.

- Csakhogy az a lány most kényszermunkára van ítélve. Épp azért jöttem, hogy kijáram az ítélet megváltoztatását. Ez az első, amit kérni szeretnék magától.

- Ahá! És hova tartozik az a kérvény?

- A szenátus elé.

- A szenátus elé? Ott szolgál az én drága jó unokaöcsém, a Ljovuska. Igaz, ő a címervizsgáló hivatalban van. Az illetékesek közül nem ismerek senkit. Isten tudja, mifélek vannak ott; vagy németek: gé, fau, vé... *tout l'alphabet*, vagy pedig mindenféle Ivanovok, Szemjonovok, Nyikityinek, vagy pedig Ivanyenkók, Szimonyenkók, Nyikityenkók, *pour varier. Des gens de l'autre monde*. Mindenesetre megkérdem a férjemet. Ő ismerni fogja. Mindenkit ismer. Majd szólok neki. Vagy inkább te magyarázd el, mert engem sosem ért meg. Akármit magyarázok neki, azt állítja, hogy nem érti. *C'est un parti pris*.⁵⁷ Mindenki megérti, csak ő nem.

Harisnyás lakáj lépett be, s ezüsttálcán levelet hozott.

- Nini, éppen Aline-tól van. Majd meghallod Kiesewettert is.

- Ki az a Kiesewetter?

- Kiesewetter? Gyere le később, akkor majd megtudod, hogy kicsoda. Úgy beszél, hogy a megrögzött gonosztevő is térdre hullva zokog, és megbánja bűneit.

Jekatyerina Ivanovna grófné, bármily különösnek tetszik is, és bármily kevésbé illet is jelleméhez, lelkes híve volt annak a tanításnak, mely szerint a kereszténység lényege a megváltásba vetett hit. Gyűlésekre járt, ahol erről az akkoriban divatos tanról prédikáltak, és lakásán is gyakran maga köré gyűjtötte a hívőket. Noha ez a tan elvetett minden szertartást, szentképet, sőt még a szentségeket is, Jekatyerina Ivanovnáknál minden szobában, sőt még ágya fölött is, szentképek lógtak, egyházi kötelességeit híven teljesítette, s nem látott ebben semmiféle ellentmondást.

- Bár az a te Magdolnád is hallhatná: nyomban megtérne - tette hozzá. - De komolyan mondom: feltétlenül légy itthon ma este. Akkor hallhatod. Bámulatos ember.

- Nem érdekel, *ma tante*.

- Én pedig azt mondom neked, hogy igenis érdekel. És gyere el okvetlenül. No, ki vele, mit akarsz még tőlem? *Videz votre sac*.⁵⁸

- Az erődben is van elintéznivalóm.

⁵⁶ Szívvel-lélekkel. (francia)

⁵⁷ Az egész ábécé... a változatosság kedvéért. Egy más világból való emberek... Előre elhatározott szándéka. (francia)

⁵⁸ Ki vele! - Szó szerint: ürítsd ki a tarsolyod. (francia)

- Az erődben? No, oda adhatok neked ajánlólevelet Kriegsmuth báróhoz. *C'est un très brave homme*. De hiszen te is ismered. Apádnak régi bajtársa. *Il donne dans le spiritisme*.⁵⁹ No, de ez nem baj. Rendes ember. Mit akarsz tőle?

- Azt akarom elérni, hogy egy anya meglátogathassa a fiát, aki oda be van zárva. De azt mondták nekem, hogy ez nem Kriegsmuthtól függ, hanem Cservjanszkijtól.

- Cservjanszkijt ki nem állhatom, de elvégre is Mariette férje. Megkérhetjük rá. Mariette megteszi a kedvemért. *Elle est très gentille*.⁶⁰

- Azután még egy fiatal nő ügyében kell eljárnom. Hónapok óta van bezárva, senki sem tudja, hogy miért.

- No, ezt már nem hiszem. Ő maga valószínűleg tudja, hogy miért. Mindig szokták tudni. Úgy kell azoknak a nyírotthajúaknak, megérdemlik...

- Nem tudhatjuk, megérdemlik-e vagy sem. És szenvednek. Maga jó keresztény, *ma tante*, és hisz az evangéliumban: hogy lehet ilyen kegyetlen?

- Egyiknek semmi köze a másikhoz. A szentírás az szentírás, és ami utálatos, az utálatos. Csak rosszabb lenne, ha alakoskodnék, és úgy tennék, mintha szeretném a nihilistákat, és főként ezeket a kurtára nyírott hajú nihilista nőket, pedig ki nem állhatom őket!

- És miért nem állhatja őket?

- Március elseje⁶¹ után még azt kérded: miért?

- Nem mind vettek részt a március elsejei dolgokban.

- Mindegy: minek ütik bele az orrukat abba, amihez semmi közük. Nem a nők dolga az efféle.

- No és Mariette? Mariette-nek megengedi, hogy hivatalos ügyekkel foglalkozzék? - kérdezte Nyehljudov.

- Mariette? Mariette... az Mariette. Ezek meg isten tudja, mifélék: holmi Haltyupkinák, akik mindenkit ki akarnak oktatni.

- Nem oktatni akarnak, hanem segíteni a népen.

- Nélkülük is tudja, akit illet, hogy kin kell, kin nem kell segíteni.

- De a nép rettenetes szegénységben él. Most is faluról jövők... Az csak nincs rendjén, hogy a parasztok végső erejüket megfeszítve dolgozzanak, és ne legyen meg a betevő falatjuk, mi pedig tobzódjunk a fényűzésben! - fakadt ki Nyehljudov, akit nagynénje jóindulatú érdeklődése önkéntelenül is arra ingerelt, hogy kimondjon mindent, ami a szívét nyomja.

- Hát te mit akarnál? Hogy én is dolgozzam, és ne egyem?

- Nem, azt igazán nem akarnám, hogy ne egyék - felelte Nyehljudov elmosolyodva. - Azt akarnám, hogy mindannyian dolgozzunk, és mindannyiunknak legyen mit ennünk.

A néni megint leszegte homlokát, kimeresztette szemét, és fürkészve nézett reá.

- *Mon cher, vous finirez mal*⁶² - jelentette ki végre.

⁵⁹ Nagyon derék ember... Kacérkodik a spiritizmussal. (francia)

⁶⁰ Nagyon kedves nő. (francia)

⁶¹ A Narodnaja Volja nevű titkos narodnyik társaság tagjai 1881. március 1-én bombával megölték II. Sándor cárt.

- Miért gondolja?

Abban a pillanatban széles vállú, magas tábornok lépett be a szobába. Csarszkij, nyugalmazott miniszter volt, a grófné férje.

- Á, Dmitrij, üdvözöllek - mondotta, s odatartotta unokaöccsének frissen borotvált arcát. - Mikor érkezted?

Feleségét némán homlokon csókolta.

- *Non, il est impayable*⁶³ - fordult férjéhez Jekatyerina Ivanovna grófné. - Azt mondja, menjek a folyóra ruhát mosni, és ne egyem mást, mint krumplit. Nagy számár, de azért tedd meg, amire kér. Szörnyű egy tökfilkó - helyesbítette szavát. - Hallottad már? Azt mondják, Kamenszkaja úgy kétségbe van esve, hogy az életéért aggódnak - folytatta férjéhez fordulva. - Menj el hozzá, látogasd meg!

- Igen, ez igazán rettenetes - mondta Csarszkij.

- No, akkor menjetek be, beszélgetsek, énnekem levelet kell írnom.

Alighogy Nyehljudov a házigazdával átment a szalon melletti dolgozószobába, a néni utánakiáltott:

- Szóval írjak Mariette-nek?

- Nagyon kérem, *ma tante*.

- Akkor üresen hagyom, amit arról a nyírott hajúróld tudni kell, és Mariette majd ráparancsol a férjére. A férje meg is teszi. Ne hidd, hogy rossz vagyok! Mind utálatosak a protezséid, *de je ne leur veux pas de mal*.⁶⁴ Isten áldja meg őket! No, eredj. Este meg föltétlenül légy itthon... Meghallgatod Kiesewettert. És imádkozunk együtt. És ha nem állsz ellent a lelkedben, *ça vous fera beaucoup de bien*.⁶⁵ Hiszen tudom, hogy Helène is, meg ti is mindannyian roppantul el vagytok maradva ezekben a dolgokban. Hát akkor a viszontlátásra.

15

Ivan Mihajlovics gróf miniszterviselt ember volt, és roppantul szilárd elveket vallott.

Élete, legfiatalabb kora óta, arra a meggyőződésre épült, hogy miként a madárnak jellemző sajátja, hogy rovat eszik, toll és hely a ruhája, és repül a levegőben, ugyanúgy őneki, Ivan Mihajlovics Csarszkijnak jellemző sajátja, hogy drága szakácsok készítette drága ételt eszik, csak a legdrágább és legkényelmesebb ruhát hordja, a legmegbízhatóbb és leggyorsabb lábú lovakon jár - s következésképpen mindezeknek állandóan az ő rendelkezésére kell állniuk. Azonfelül pedig Ivan Mihajlovics azt tartotta, hogy minél többféle jogcímen húz pénzt az államkincstártól, minél több kitüntetés lesz, holmi briliánsokkal ékesített rendjeleket is ideértve, s minél többször mutatkozik és beszélget mindkét nembeli magas rangú személyekkel, annál jobb.

⁶² Rossz véged lesz, kedvesem. (francia)

⁶³ Nem, igazán példátlan egy ember! - Szó szerint: „megfizethetetlen”. (francia)

⁶⁴ Nem kívánok nekik semmi rosszat. (francia)

⁶⁵ Nagyon jól fog neked tenni. (francia)

E két alapvető dogmához képest minden egyebet jelentéktelennek és érdektelennek tartott. A világon minden egyéb lehetett úgy is, ahogyan van, de lehetett volna éppen megfordítva is. És Ivan Mihajlovics Csarszkij gróf e hitéhez képest élt és működött Pétervárott negyven éven át, s a negyvenedik év végére miniszteri rangra emelkedett.

Mik voltak Ivan Mihajlovics grófnak ama tulajdonságai, amelyeknek segítségével erre a polcra emelkedett? Először is: felfogta a hivatalos iratok meg a törvények értelmét, s ha ügyefogyott stílusban is, de közérthetően és helyesírási hiba nélkül tudott maga is iratokat megfogalmazni; másodsor: fölöttébb impozáns megjelenése volt, s ahol kellett, a büszkeség, fenség és hozzáférhetetlenség hatását tudta kelteni, ahol pedig arra volt szükség, a szenvedélyességig és az aljasságig menően elfogult tudott lenni. Harmadszor: nem ismert semmiféle általános elvet vagy szabályt, sem erkölcsi, sem politikai természetűt - s ezért mindenkivel egyetértett, amikor erre volt szükség, de ha úgy fordult, mindenkivel szemben ellenvéleményt tudott nyilvánítani. Emellett mindig csak arra ügyelt, hogy modora kifogástalan legyen, s ne kerüljön nyílt ellentmondásba önmagával; de hogy cselekedetei magukban véve erkölcsösek-e vagy erkölcstelenek, hogy az orosz birodalomra vagy az egész világra nézve a legnagyobb jó, vagy a legnagyobb rossz származik-e belőlük - ezzel soha egy percre sem törődött.

Amikor miniszter lett, nemcsak a tőle függő emberek - márpedig igen sokan függtek tőle, közelebb és távolabb állók -, hanem idegenek is, mindenki meg volt győződve róla, hogy Ivan Mihajlovics gróf jeles és bölcs államférfi.

De amikor eltelt egy bizonyos idő és Ivan Mihajlovics semmit sem intézett el, semmit sem alkotott, és semmi újat sem tudott felmutatni, amikor hozzá hasonló impozáns megjelenésű és elvtelen közhivatalnokok, akik megtanultak iratot olvasni és fogalmazni, a létért való küzdelem törvényei szerint kiszorították őt helyéből, s ő kénytelen volt nyugalomba vonulni, akkor egyszeriben mindenki átlátta, hogy Ivan Mihajlovics gróf bizony egyáltalában nem dicsekedhet különös bölcsességgel, sőt nagyon is korlátolt és műveletlen, noha roppantul öntelt férfiú, akinek nézetei alig-alig emelkednek a konzervatív lapok vezércikkeinek színvonaláig. Kisült, hogy semmi sincsen benne, ami megkülönböztetné a többi műveletlen és öntelt közhivatalnoktól, aki kiszorította őt pozíciójából, s ő maga is belátta ezt, de ez a felismerés sem ingatta meg abbeli meggyőződését, hogy továbbra is minden évben nagy mennyiségű pénzt kell kapnia az államkincstártól, és további ékesítéseket, amelyeket díszegyenruhája mellé tűzhet. Ez a meggyőződése olyan szilárd volt, hogy senki sem merte megdönteni; évente tízezrek folytak be hozzá részben nyugdíj fejében, részben jutalomképpen egy magas állami intézmény tagságáért, meg mindenféle bizottságban és bizottmányban viselt elnöki tisztségéért, s ráadásul minden évben újabb és újabb paszományok, zsinórok ékesítették vállát, pantallóját, újabb és újabb szalagokat, zománcozott csillagocskákat akaszthatott magára és frakkjára, s ő ezeket mindenkifölött becsülte. Mindezeknek következtében pedig Ivan Mihajlovics gróf kiváló összeköttetésekkel rendelkezett.

Úgy hallgatta végig Nyehljudovot, mint ahogyan azelőtt titkárai jelentését hallgatta, majd kijelentette, hogy két ajánlólevelet ad neki: az egyiket Wolf szenátorhoz, a szenátus semmisségi osztályának vezetőjéhez.

- Mindenfélét összebeszélnek róla, de *dans tous les cas c'est un homme très comme il faut*⁶⁶ - mondotta. - Azonkívül leköteleztem, és mindent megtesz a kedvemért.

⁶⁶ Mindenesetre nagyon korrekt, finom ember. (francia)

A másik levelet a kegyelmi kérvényeket véleményező bizottság egyik befolyásos személyiségéhez adta Ivan Mihajlovics. Nyehljudov elmondta neki Fedoszja Birjukova történetét, s ez a grófot nagyon érdekelte. Amikor Nyehljudov megemlítette, hogy a cárnénak akart írni ebben az ügyben, Ivan Mihajlovics azt mondotta, hogy az eset csakugyan megható, és alkalomadtán talán elő lehetne adni „ott”; de határozott ígéretet nem tehet. Mégis, ha alkalom kínálkozik rá - úgy gondolta -, ha csütörtökre meghívják a *petit comité*-ba⁶⁷, akkor elmesélheti.

Miután megkapta a gróf két ajánlólevelét, s nagynénje levelét Mariette-hez, Nyehljudov nyomban elindult mindezekre a helyekre.

Először Mariette-et látogatta meg. Még kamaszlány korából ismerte, tudta róla, hogy elszegényedett arisztokrata családból származik, és feleségül ment egy férfihoz, aki szép karriert futott be, de mindenféle rosszat beszéltek róla, s Nyehljudov most is, mint rendesen, kínosan terhesnek érezte, hogy olyan embertől kérjen valamit, akit nem becsül. Ilyenkor mindig elégedetlen volt önmagával, kételkedett és ingadozott: kérjen-e vagy ne kérjen - de a végén mindig úgy döntött, hogy mégiscsak kérnie kell. Hamisnak, ferdének érezte helyzetét, hogy kéréssel forduljon olyan emberekhez, akiket már nem érzett magához tartozónak, de akik őt még magukhoz tartozónak vélik.

Azonkívül pedig, amint ebbe a társaságba került, mindig úgy érezte, hogy visszazökken a régi kerékvágásba, s önkéntelenül beleilleszkedik a könnyelmű, erkölcstelen hangba, amely ebben a körben uralkodott. Már Jekatyerina Ivanovna néninél is ugyanezt tapasztalta: délelőtt, amikor a legkomolyabb kérdésekről beszélgettek, akaratlanul is tréfálkozó hangot ütött meg.

Rég nem járt Pétervárott, s a város most is megtette rá szokott, fizikailag pezsdítő, erkölcsileg pedig tompító hatását. Pétervárott minden olyan tiszta, kényelmes, jól rendezett, s ami a fő: az emberek erkölcsi tekintetben olyan igénytelenek, hogy az élet könnyűnek, kellemesnek tetszik.

Szép, tiszta, udvarias kocsis vitte őt, szép, udvarias, tiszta rendőrök mellett elhajtva, a szép, tiszta, fellocsolt utcán, szép, tiszta házak között - addig a házig, amelyben Mariette lakott.

A kapu előtt egy pár angol telivér állott, szemellenzős német hámba fogva, a kocsis is angolnak látszott, fél arcát elborító pofaszakállával; libériásan, büszkén terpeszkedett a bakon, kezében hosszú nyelű ostor.

Feltűnő tiszta egyenruhás portás nyitotta ki a kaput; az előcsarnokban még ragyogóbb zsinóros libériás lakáj várakozott, akinek csodálatosan ápolt pofaszakálláa kétfelé volt kifelé, meg a napos küldönc, szintén ragyogó tiszta, vadonatúj egyenruhában.

- A tábornok úr nem fogad. Sem a tábornokné. Mindjárt kikocsiznak.

Nyehljudov átadta Jekatyerina Ivanovna levelét, elővette névjegyét, s odalépett a kis asztalkán fekvő vendégkönyvhöz, amelybe a látogatók beírták nevüket. Éppen írni kezdte, mennyire sajnálja, hogy nem találta őket otthon, amikor a lakáj megindult a lépcső felé, a portás kilépett a kapu elé, s elkiáltotta magát: „állj elő!” - a küldönc pedig kihúzta magát, két kezét nadrágjához szorítva, s feszes vigyázzban, mozdulatlanul állva, tekintetével kísérte az alacsony növésű, karcsú hölgyet, aki előkelő rangjához képest meglepő fürgén jött le a lépcsőn.

Nagy karimájú, tollas kalap volt Mariette-en, fekete ruha, fekete köpeny, vadonatúj fekete kesztyű; arcát fátyol fődte.

Amikor meglátta Nyehljudovot, fölemelte fátylát - csinos arc, ragyogó szem tűnt elő alóla -, s kérdőn tekintett a látogatóra.

⁶⁷ Kis szűk körű társaságba. (francia)

- Á, Dmitrij Ivanovics herceg! - szólalt meg csengő, kellemes hangján. - Akárhol megismer-tem volna...

- Még a nevemre is emlékszik?!

- Hogyne, a húgom is, meg én is, mind a ketten szerelmesek voltunk magába - mondotta franciául. - De mennyire megváltozott! Igazán sajnálom, hogy el kell mennem. Tudja mit? Forduljunk vissza - mondotta, s tétovázva megállt.

Felnézett a faliórára.

- De nem, mégsem tehetem... Kamenszkajához megyek, a gyászszertartásra. Szörnyen össze van törve.

- Ki az a Kamenszkaja?

- Hát nem hallott róla? A fia elesett párbajban. Posennal verekedett. Egyetlen gyerek. Szörnyű eset. Az anya egészen meg van törve.

- Igen, már hallottam róla.

- Mégiscsak jobb lesz, ha elmegyek, maga pedig jöjjön el holnap vagy ma este - mondta Mariette, és gyors, könnyű léptekkel a kijárat felé sietett.

- Ma este nem vagyok szabad - válaszolta Nyehljudov, s ő is kilépett vele a kapu elé. A két sárga már ott állt, s Nyehljudov figyelmesen szemügyre vette őket, miközben folytatta: - Pedig egy kérésem lenne magához.

- Miről van szó?

- Tessék, itt a nagynéném levele - s Nyehljudov átnyújtotta a grófné finom, keskeny borítékát, melyet nagy betűs monogram díszített. - Ebből mindent megtud.

- Ahá, tudom: Jekatyerina Ivanovna grófné azt képzei, hogy nekem van szavam a férjem hivatalos dolgaiban. De nagyon téved! Én nem szólhatok bele, és nem is akarok beleszólni semmibe. De az ő kedvéért és persze a magáéért, hajlandó vagyok megszegni elveimet. Miről van szó? - s apró, fekete kesztyűs kezével hiába kotorászott zsebe után.

- Letartóztattak egy fiatal lányt, aki ártatlan, és még beteg is.

- Mi a neve?

- Susztova, Ligyija Susztova. Ez is benne van a levélben.

- Rendben van, megpróbálom elintézni - mondta Mariette, és könnyedén felszállt a puha párnás hintóba, melynek lakkozott sárhányója csak úgy ragyogott a napfényben. Kinyitotta napernyőjét. A lakáj felugrott a bakra, s jelt adott a kocsisnak, hogy indulhat. A hintó már megmozdult, de Mariette abban a pillanatban megérintette ernyőjével a kocsis hátát, és az érzékeny, vékony bőrű, csodaszép telivér kancák megtorpantak, behúзва megzabolázott finom fejüket, karcsú lábukkal kapálva.

- Maga pedig jöjjön el egyik nap, de önzetlenül, ha szabad kérem! - fordult Nyehljudovhoz, s felragyogtatta mosolyát, amelynek erejét nagyon is jól ismerte. Azzal, mintha az előadás véget ért volna, lebecsátotta a függönyt: arcára húzta a fátylat. - Mehetünk! - s újra megérintette a kocsis hátát napernyőjével.

Nyehljudov megemelte kalapját. És a két sárga telivér prűszkölve megindult, patkójával csattogva a kövezeten; a hintó sebesen gördült tova, csak itt-ott huppan lágyan vadonatúj rugózásán, az úttest gödreiben.

Amikor Nyehljudov visszagondolt a mosolyra, melyet Mariette-tel váltott, elégedetlenül csóválta meg fejét.

„Az ember még föl sem eszmél, és máris beleragad ebbe az életbe” - gondolta, s megint azt a kettősséget, kételyt érezte, amely mindig elfogta, valahányszor olyan emberek kegyeit kellett keresnie, akiket nem becsült.

Miután jól meggondolta, hová menjen előbb, hová utóbb, hogy ne kelljen ugyanazt az utat kétszer megtennie, legelőször is a szenátusba indult. Felkísérték a kancelláriába, ahol pompás teremben rendkívül előzékeny és jól öltözött hivatalnokok légióját találta.

A hivatalnokok egyike közölte, hogy Maszlova kérvényét megkapták, és történetesen éppen annak a Wolf szenátornak adták ki referálásra, akihez Nyehljudov ajánlólevele szólt.

- A szenátus még a héten ülést tart, de Maszlova ügye aligha kerül sorra. De ha eljár a dologban, meglehet, hogy mégis előveszik, talán szerdán - mondotta a hivatalnok.

Ott a kancelláriában, míg utánaéztek az aktáknak, és Nyehljudov várakozott, megint a párbajról beszélgettek, s Nyehljudovnak alkalma volt végighallgatni az egész történetet. Itt hallotta először ennek az ügynek a részleteit, amely akkor az egész fővárost lázba hozta. Azzal kezdődött, hogy egy fiatal tisztekből álló társaság osztrigát evett egy falatozóban, s szokás szerint sokat ittak hozzá. Az egyik tiszt becsmérő megjegyzést tett arról az ezredről, amelyben Kamenszkij szolgált, s Kamenszkij hazugnak nevezte. A tiszt pofon ütötte Kamenszkijt. Másnap megverekedtek, a tiszt hasba lőtte, és a fiatal Kamenszkij két órával a párbaj után meghalt. A gyilkost meg segédeit letartóztatták, de - úgy mondták - két hétig tartják benn őket a katonai fogdában, s azután úgyis kieresztik.

A szenátus kancelláriájából Nyehljudov a kegyelmi kérvényeket véleményező bizottságba hajtattott, annak egy befolyásos főhivatalnokához, Vorobjov báróhoz, akinek főúri lakása volt egy kincstári házban. Portása, lakája fölényesen közölte Nyehljudovval, hogy a báró úrral csak meghatározott fogadónapjain lehet beszélni, jelenleg a cár öfelségénél van, s másnap újra odamegy jelentéstételre. Nyehljudov átadta ajánlólevelét, és továbbment Wolf szenátorhoz.

Wolf éppen elkészült villásreggelijével, és emésztését szokása szerint szivarozással megszobai sétával serkentette, úgy fogadta Nyehljudovot. Vlagyimir Vasziljevics Wolf csakugyan *un homme très comme il faut*⁶⁸ volt, s ezt a tulajdonságot mindennél többre tartotta, ennek magaslatáról tekintett le embertársaira. Nem is csoda, hogy mindennél többre tartotta a *comme il faut*-ságot, hiszen csupán ennek köszönhetette, hogy ragyogó karriert futott be, pontosan olyant, amilyent kívánt - tudniillik házassága révén szép vagyonra tett szert, amely tizennyolcezer rubelt jövedelmezett, munkájával pedig szenátori rangra emelkedett. Nemcsak *très comme il faut* embernek tartotta magát, hanem még hozzá folttalan becsületű lovagnak is. Becsületességnek azt tartotta, hogy az ember ne fogadjon el magánszemélyektől titokban megvesztegetést célzó pénzüsségeket. Azt azonban már nem tartotta becstelennek, ha az ember mindenféle útipénzt, vámot, árendát s más efféle jövedelmet jár ki az államkincstártól, s ennek fejében rabszolgai engedelmességgel teljesíti mindazt, amit a kormány tőle követel. Nem tartotta becstelenségnek, hogy bajba keverjen, tönkretegyen, száműzetésbe, börtönbe juttasson száz meg száz ártatlan embert - csak azért, mert azok az emberek ragaszkodnak népükhöz meg atyáik vallásához -, s mindezt szorgalmasan gyakorolta abban az időben,

⁶⁸ Korrekt, minden helyzetben kifogástalanul viselkedő („komilfó”) férfiú. (francia)

amikor Lengyelország egyik tartományának kormányzója volt, abban a tudatban, hogy ez nemcsak becsületes dolog, hanem a nemeslelkűség, bátorság, hazafiasság netovábbja. Azt sem tartotta becstelenségnek, hogy kiforgassa vagyonából sógornőjét meg feleségét, aki ma is szerelmes volt belé - ellenkezőleg: azt tartotta, hogy pompásan rendezte el családi ügyeit.

Vlagyimir Vasziljevics családja jelentéktelen kis feleségén kívül sógornőjéből állt, akinek vagyonát ugyancsak kezére kaparintotta: birtokát eladta, s a pénzt saját nevére helyezte el - meg leányából, egy szelíd, megfélemlített, csúnyácska teremtésből, aki magányos, keserves életéből az utóbbi időben az evangelizációba menekült, s részt vett Aline meg Jekatyerina Ivanovna vallásos összejövetelein.

Volt Vlagyimir Vasziljevicsnek még egy fia is, jókedvű, örökké vidám fickó, akinek már tizenöt éves korában szakálla nőtt, s ugyanakkor inni, duhajkodni kezdett; ezt húszéves koráig folytatta, amikor is apja elűldözte őt hazulról, mert nem fejezte be tanulmányait, rossz társaságba keveredett, és adósságot csinált, s mindezzel kompromittálta édesapját. Apja egy ízben kifizette kétszázharminc rubel adósságát, másodszor kifizetett érte hatszáz rubelt, de kijelentette a fiúnak, hogy utoljára segíti ki a kátyúból, és ha nem javul meg, elkergeti a háztól, és megszakít vele mindennemű kapcsolatot. A gyerek azonban nem javult meg, sőt ellenkezőleg: további ezer rubel adósságot csinált, és ráadásul még azt is merészelte mondani apjának, hogy neki amúgy is csak szenvedés otthon az élet. Vlagyimir Vasziljevics akkor kijelentette fiának, hogy mehet, amerre óhajt, s mától fogva nem tekinti többé fiának. Attól fogva Vlagyimir Vasziljevics úgy tett, mintha nem volna fia, családja tagjai közül senki sem merte a fiú nevét említeni, és Vlagyimir Vasziljevics szentül meg volt róla győződve, hogy a lehető legjobban rendezte el családi életét.

Amikor Nyehljudov belépett hozzá, Wolf félbeszakította dolgozószobai sétáját, és barátságos, leereszkedő mosollyal üdvözölte vendégét - ilyen volt a modora: ebben a mosolyban fejeződött ki a „komilfó” ember kiválóságának és fölényének tudata embertársai fölött -, s nyomban átfutotta az ajánlólevelet.

- Kérem, foglaljon helyet, nekem pedig bocsásson meg: - én tovább járkálok, ha megengedi - mondotta, zsebre vágta kezét, és könnyed léptekkel folytatta átlós sétáját rideg berendezésű, nagy dolgozószobájában. - Roppantul örvendek, hogy megismerkedhetek önnel, no és természetesen annak, hogy szívességet tehetek Ivan Mihajlovics grófnak - mondotta; illatos, kékes füstfelhőt fújt ki a száján, és óvatosan eresztette el szivarját, nehogy leverje róla a hamut.

- Csak az lenne a kérésem, hogy mielőbb tárgyalják az ügyet, mert ha a vádlottnak mégis Szibériába kell mennie, akkor jobb, ha a lehető legkorábban indul - mondta Nyehljudov.

- Persze, persze, a legelső hajóval Nyizsnyiből, értem - mondotta Wolf leereszkedő mosollyal, mert hiszen ő mindig mindent előre tudott, amit meg akartak neki magyarázni. - Mi a vádlott neve?

- Maszlova...

Wolf az asztalhoz lépett, és belenézett egy iratba, amely az aktacsomón feküdt.

- Ahá, igen, Maszlova. Rendben van, megkérem a kollégáimat. Szerdán sort kerítünk az ügyre.

- Akkor ezt meg is sürgönyözhetem az ügyvédemnek?

- Még ügyvédje is van? Minek az? De ha szükségét érzi, csak hívja ide.

- Az alap a semmisségi panaszra talán nem elégséges - tette hozzá Nyehljudov -, de a lényegből azt hiszem, kitűnik, hogy az esküdtek határozata félreértésen alapszik.

- Persze, persze, az lehetséges, csak hogy a szenátus nem vizsgálhatja az ügyet érdemben - mondta Vlagyimir Vasziljevics szigorúan, s közben szivarja hamuját figyelte. - A szenátus csak a törvény alkalmazásának és értelmezésének helyes voltát vizsgálja felül.

- De úgy vélem, hogy ez kivételes eset.

- Persze, persze. Minden eset kivételes. Megtesszük, ami a kötelességünk. Nohát ez rendben is volna. - A hamu még ott volt a szivar végén, de megrepedezett, és veszélyben forgott. - Ritkán jön Pétervárra? - kérdezte Wolf, s úgy tartotta szivarját, hogy a hamu le ne essék. De a hamu mégis megingott, és Wolf óvatosan a hamutartó fölé emelte és beleverte. - Micsoda tragédia ez a Kamenszkij-féle ügy - folytatta a társalgást. - Kiváló fiatalember. Egyetlen fiú. És az édesanya helyzete! - Azzal majdnem szóról szóra elismételte mindazt, amit városszerte beszéltek a fiatal Kamenszkijről.

A szenátor azután Jekatyerina Ivanovna grófnőre terelte a beszélgetést, megemlítvén, hogy a hölgy milyen lelkes híve az új vallási irányzatnak; Vlagyimir Vasziljevics nem ítélte el ezt a vallási irányt, de nem is helyezte - nyilván kissé túlzónak találta a maga „komilfó”-ságában.

Amikor Wolf csengetett inasának, Nyehljudov elköszönt.

- Jöjjön el ebédelni valamelyik nap - mondta Wolf búcsúzásnál, s kezet nyújtott. - Akár mindjárt szerdán. Akkor már határozott választ tudok adni.

Későre járt az idő, s Nyehljudov egyenesen hazament - vagyis Csarszkij grófékhöz.

17

Jekatyerina Ivanovna házában fél nyolckor ebédeltek, s az ebédet új divat szerint tálalták, amihez hasonlót Nyehljudov addig sehol sem látott. A lakájok behordták a tálakat, s az asztalra tették, azután pedig nyomban elhagyták a szobát, s az étkezők maguk szolgálták ki magukat. A férfiak nem engedték, hogy a hölgyek fölösleges mozdulatokkal fárasszák magukat, s - mint az erősebbik nem képviselői - hősiesen magukra vállalták az ételek tálalását, s az italok töltögetését. Amikor egy-egy tál kiürült, a grófné megnyomta az asztalon elhelyezett villanycsengő gombját, a lakájok nesztelenül bejöttek, gyorsan kivitték a megürült tálakat, tányért váltottak, s behozták a következő fogást. Válogatott ételek kerültek az asztalra, finom borokat ittak hozzá. A tágas, világos konyhában francia szakács működött, két fehérbe öltözött kuktával. Az asztalnál hatan ültek: Csarszkij gróf és a grófné, a fiuk - egy mogorva gárdatiszt, aki evés közben az asztalra könyökölt - Nyehljudov, a francia társalkodónő meg a gróf jószágigazgatója, aki faluról érkezett, a birtokról.

Itt is a párbaj körül forgott a beszélgetés. Főként azt latolgatták, vajon hogyan fogadja a hírt az uralkodó. Köztudomású volt, hogy a cár roppantul sajnálja Kamenszkij édesanyját, s ezért mindenki roppantul sajnálta Kamenszkij édesanyját. Azonban szintúgy köztudomású volt az is, hogy a cár, noha részvétet érzett az anya iránt, nem óhajtja szigorúan megbüntetni a gyilkost, hiszen az egyenruha becsületét védelmezte. Éppen azért mindenki elnézően nyilatkozott a gyilkosról - hiszen az egyenruha becsületét védelmezte. Csak a szabadgondolkodásáról híres Jekatyerina Ivanovna nyilatkozott róla elítélően.

- Ezután majd mindenki tivornyázik, és halomra öldösi a tisztességes fiatalembereket... a világért sem bocsátanék meg neki - jelentette ki.

- Ezt nem értem - mondta rá a gróf.

- Tudom. Te sosem érted meg, amit én mondok. - Majd Nyehljudovhoz fordult: - Mindenki megérti, csak a férjem nem. Azt mondom, hogy sajnálom azt a szegény asszonyt, és nem akarom, hogy a gyilkos még a tetejébe büszke is legyen tetteire.

Fiuk, aki addig hallgatott, ekkor beleszólt, védelmébe vette a gyilkost, és gorombán támadt édesanyjára. Azt fejtegette, hogy a tiszt nem is viselkedhetett másként, mert máskülönben a becsületbíróság kizárta volna az ezredből. Nyehljudov hallgatta, nem szólt bele a beszélgetésbe; maga is tiszt volt, megértette, ha nem is fogadta el a fiatal Csarszkij érvelését, de ugyanakkor önkéntelenül összehasonlította a fiatal tisztet, Kamenszkij gyilkosát, azzal a daliás parasztlegénnnyel, akit a börtönben látott, s akit kényszermunkára ítélték, mert verekedés közben megölte egy társát. Mind a kettőt az ital kergette a gyilkosságba. Az a parasztlegegy pillanatnyi felindulásában gyilkolt, s emiatt elválasztják feleségétől, családjától, bilincsbe verik, és borotvált fejjel kényszermunkára viszik; emez pedig a katonai fogdában ül, kényelmes szobában jó ebédet eszik, jó bort iszik hozzá, olvasgat, maholnap pedig kiszabadul, és éppen úgy fog élni, mint addig, azzal a különbséggel, hogy úgynevezett érdekes ember lesz belőle.

Kimondta azt, amit gondolt. Jekatyerina Ivanovna eleinte már-már egyetértett unokaöccsével, de azután elhallgatott. Ő is, a többiek is, de maga Nyehljudov is úgy érezte, illetlenséget követett el, amikor kimondta azt, amit gondolt.

Ebéd után a nagy termet átrendezték, mint valami előadásra vagy felolvasásra: sorba állították a magas, faragott hátú székeket; szemben az asztalhoz karosszéket toltak, egy kis asztalkára vizeskancsót, poharat készítettek a hitszónoknak. S már gyülekeztek is a vendégek az összejövetelre, amelyen az átutazóban Pétervárott tartózkodó Kiesewetternek kellett prédikálnia.

A ház előtt drága fogatok vesztegeltek. A drága bútorszobák teremben selyembe, bársonyba, csipkébe öltözött hölgyek üldögéltek, frizurájukat vendéghajjal, alakjuk fogyatékosságait fűzővel, turnírral pótolva. A hölgyek között pedig urak ültek, katonai és polgári ruhában, meg ötven egyszerű emberek: két házmester, egy boltos, egy lakáj meg egy kocsis.

Kiesewetter zömök, deresedő ember volt, angolul beszélt, szavait egy sovány, csíptetős fiatal lány fordította gyorsan, ügyesen.

Arról beszélt, hogy a mi bűneink oly nagyok, a bűnhődés annyira súlyos és elkerülhetetlen, hogy lehetetlen e büntetésre várakozva élni.

- Mert gondoljuk csak végig, szeretett testvéreim, gondoljuk csak végig életünket és cselekedeteinket, hogy mennyire megharagítjuk mindezzel a szeretetben kifogyhatatlan Istent, mennyi szenvedést okozunk Krisztus urunknak, és be kell látnunk, hogy számunkra nincsen bocsánat, nincs menekvés, nincs üdvözlés, valamennyien kárhozatra vagyunk ítélve. Kárhozat, örök szenvedés vár reánk - szónokolta reszkető, könnybe fúló hangon. - Hogyan menekülünk? Testvéreim, hogyan menekülünk ebből az irtózatos tűzvészből? Lángol már az egész házunk, nincs kivezető út!

Elhallgatott, s valódi könnyek csorogtak végig arcán. Nyolc éve már, valahányszor neki magának is roppantul tetsző beszédének ehhez a részéhez ért, csalhatatlan biztonsággal bekövetkeztek ugyanazok a tünetek: torka összeszorult, orra elfacsarodott, s megeredt a könnye. És ezek a könnyek még fokozták meggyőzőségét. A teremből mindenfelől elfojtott zokogás hallatszott. Jekatyerina Ivanovna grófnő egy kis mozaikberakásos asztalkánál ült, fejét két karjára hajtotta, és kövér válla csak úgy rázkódott. A kocsis hűledezve nézte a papoló németet; úgy csodálkozott rajta, mintha kocsiúddal egyenest nekihajtott volna, s az nem tért volna ki előle. A legtöbben ugyanolyan helyzetben ültek, mint Jekatyerina Ivanovna. Wolf szenátor lánya, aki feltűnően hasonlított apjához, divatos ruhájában térdre hullott, és arcát kezébe temette.

A szónok most fölemelte fejét, s mosolyt, a csalódásig természetesnek ható mosolyt villantott fel arcán - olyasformát, amilyennel színészek ábrázolják az örömet -, s megindult, édeskés hangon megszólalt:

- És mégis van menekvés. Boldogságos, üdvözítő menekvés: az Isten fiának érettünk ontott vére által, aki érettünk kínhalált halt. Az ő szenvedése, az ő vére ment meg bennünket. Kedves testvéreim - s hangja ismét könnybe fült -, adjunk hálát Istennek, aki az ő egyszülött fiát küldte el az emberiség bűneinek megváltására. Az ő szentséges vére...

Nyehljudovot úgy elfogta az undor, hogy halkan felállt, és lábujjhegyen szobájába osont. Arca eltorzult; a legszívesebben hangosan nyögött volna székén.

18

Másnap, mire Nyehljudov felöltözött, és lement reggelizni, az egyik lakáj a moszkvai ügyvéd névjegyét hozta be neki. Fanarin a saját dolgaiban érkezett Pétervárra, meg azért is, hogy jelen lehessen a szenátusban Maszlova ügyének tárgyalásán, ha hamarosan sorra kerül. Nyehljudov sürgönye már nem érte őt Moszkvában. Amikor meghallotta, mikor kerül sorra Maszlova ügye és kik a szenátorok, elmosolyodott.

- Mind a három más és más típus képviselője - jegyezte meg. - Wolf jellegzetes pétervári közhivatalnok, Szkovorodnyikov jogtudós, Be pedig gyakorlati jogász, és ezért a legelőbb a három közül. Benne bízhatunk meg a leginkább. No és mi újság a véleményező bizottságban?

- Éppen most indulok Vorobjov báróhoz, tegnap nem kaptam kihallgatást.

- Tudja, hogy Vorobjov miért báró? - kérdezte Fanarin, a kissé gunyoros hangsúllyal válaszolva, amellyel Nyehljudov a külföldies bárói címet a tősgyökeresen orosz Vorobjov név mellett kiejtette. - Pál cár jutalmazta meg ezzel a címmel nagyapját, aki azt hiszem, komornyikja volt vagy valami afféle. Nagy szolgálatot tett a cárnak. Legyen báró, mert így tartja kedvem. Hát aztán lett belőle Vorobjov báró. És roppantul büszke rá. Nagy kópé az öreg.

- Hát őhöz kell elmennem - mondta Nyehljudov.

- Nagyszerű, menjünk együtt. Elviszem kocsin.

Elmenet az előszobában a lakáj levélkét nyújtott át Nyehljudovnak: Mariette írta.

*„Pour vous faire plaisir, j'ai agi tout à fait contre mes principes et j'ai intercedé auprès de mon mari pour votre protégée. Il se trouve que cette personne peut être relachée immédiatement. Mon mari a écrit au commandant. Venez donc érdekel nélkül. Je vous attends. M.”*⁶⁹

- Mit szól hozzá? - fordult az ügyvédhez Nyehljudov. - Hiszen ez rettenetes! Egy fiatal nőt hét hónapja tartanak magánzárkában, és egyszer csak kiderül, hogy nem követett el semmit, és valakinek csak egy szavába kerül, hogy kiereszék.

- Így szokott ez történni. No, legalább elérte, amit akart.

⁶⁹ A maga kedvéért sutba dobtam elveimet, és közbenjártam férjemnél a pártfogoltja érdekében. Kisült, hogy az illetőt nyomban szabadon lehet bocsátani. A férjem írt a parancsnoknak. Jöjjön el tehát „érdekel nélkül”. Várom. M. (francia)

- Igaz, de ez a siker elkésért. Mi minden történhet ott? Miért tartották fogva ennyi ideig?

- Jobb az ilyesmibe nem nagyon belenézni. Jöjjön, elviszem kocsin Vorobjov báróhoz - ismételte meg ajánlatát Fanarin, amikor kiléptek a ház elé, és előállt az elegáns bérkocsi, amelyet az ügyvéd fogadott.

Megmondta a kocsinak a címet, és a jó lovak gyorsan odarepítették Nyehljudovot a báró palotájához. A báró otthon volt. Az első szobában hivatali egyenruhás fiatalember tartózkodott; ádámcsutkája erősen kiugrott hihetetlenül hosszú nyakán. Feltűnően könnyed léptekkel sietett Nyehljudov elé. Rajta kívül két hölgy is volt a szobában.

- Szabad a becses nevét? - kérdezte, amikor a hölgyeket faképnél hagyva, ruganyos és kecses lépteivel Nyehljudovhoz sietett.

Nyehljudov megnevezte magát.

- A báró úr már említette. Egy pillanat!

A titkár besuhant egy zárt ajtón, és kikísért onnan egy kisírt szemű, gyászruhás hölgyet, aki csontos ujjával fennakadt fátylát igazgatta, hogy elfődjé vele könnyeit.

- Tessék parancsolni - fordult most az ádámcsutkás fiatal titkár Nyehljudovhoz, könnyed lépteivel a báró ajtajához libbent, kinyitotta, s megállt előtte.

Nyehljudov belépett a dolgozószobába. Polgári ruhás, középtermetű, rövidre nyírott hajú, zömök férfi ült a nagy karosszékből az íróasztalnál, s derűsen nézett maga elé. Fehér bajsza, fehér szakállja különösen kiemelte arca élénk pírját. Nyehljudovot megpillantva szívélyesen elmosolyodott.

- Nagyon örvendek, hogy látom. Édesanyjához régi jó barátság fűzött. Önre is emlékszem gyermekkorából, s később is, mint fiatal tisztre. Üljön le, adja elő, miben lehetek szolgálatára.

- Nyehljudov elmondta Fedoszja történetét, a báró sűrűn bólogatott. - Igen, igen, beszéljen csak, beszéljen, mindent értek; bizony, bizony, ez csakugyan megható. Nos, és beadta a kérvényt?

- A kérvényt megírtam - válaszolt Nyehljudov, s elővette zsebéből az írást. - De önt szerettem volna megkérni, abban a reményben, hogy akkor különös gonddal foglalkoznak majd az ügygel.

- Nagyon helyes, nagyon helyes. Feltétlenül magam fogom előterjeszteni - buzgólkodott a báró és derűs arca mindenképpen igyekezett kifejezni együttérzését, ami nagyon kevésbé illett hozzá. - Roppantul megható. Persze: még gyermek volt, amikor férjhez adták, a férj durván bánt vele, ez elriasztotta, aztán eljött az ideje, megszerették egymást... Igen, igen, okvetlenül előterjesztem.

- Ivan Mihajlovics gróf azt mondotta, szerette volna megkérni...

De Nyehljudov még be sem fejezte mondatát, amikor a báró arca hirtelen elváltozott.

- Egyébként... adja csak be a kérvényt a kancelláriába, aztán majd megteszem, ami módomban áll - mondta.

Abban a pillanatban a szobába belépett a fiatal titkár, aki szemlátomást fitogtatta ruganyos, kecses járását.

- Az a hölgy szeretne még egy szót mondani.

- Hívja be. Jaj, *mon cher*, mennyi könnyet lát itt az ember, bár le tudná törölni valamennyit! Megteszem, ami tőlem telik, de hát...

Belépett a gyászruhás hölgy.

- Elfelejtettem arra kérni, nehogy megengedjék, hogy odaadja a lányát, mert akkor mindenre képes...

- De hiszen megígértem, hogy elintézem.

- Az Isten szerelmére kérem, báró úr, megmenti egy anya életét.

Azzal megragadta Vorobjov báró kezét és csókokkal borította.

- Minden rendben lesz.

Amikor a hölgy kiment, Nyehljudov is felállt, s elköszönt.

- Megtesszük, ami módunkban áll. Érintkezésbe lépünk az igazságügyminisztériummal. Ők megadják a választ, és akkor megtesszük, amit csak lehet.

Nyehljudov elhagyta a szobát, és átment a kancelláriába. Ott is, akárcsak a szenátusban, pompásan berendezett teremben, pompás, tisztán, elegánsan öltözött hivatalnokok seregét lelte; valamennyinek egyaránt korrekt volt a modora és öltözéke, valamennyi egyforma határozottan, kímérten viselkedett.

„Milyen sokan vannak, milyen szörnyű sokan, és milyen jól táplált mind, milyen tiszta az ingük, a körmük, milyen fényes a cipőjük - vajon ki csinálja mindezt? És milyen jól megy soruk nemcsak a rabokhoz, hanem a falusi parasztsághoz képest” - gondolta megint Nyehljudov.

19

Az az ember, akitől a pétervári politikai foglyok sorsának könnyítése függött, egy német bárói családból származó öreg tábornok volt, érdemes múltú, de már meglehetősen szenilis, amint mondták róla. Múltjának érdemeiről rendjelek garmadáit tanúskodtak, amelyeket egyébként nem viselt, egyetlen fehér kereszt kivételével a gomblyukában: ezt a Kaukázusban érdemelte ki, jutalmul azért, hogy parancsnoksága alatt az orosz parasztok seregei, akiket megnyírtak, egyenruhába bújtattak és szuronyos puskákkal fegyvereztek fel, ezrével gyilkolták halomra a kaukázusi falvak lakóit, amiért szabadságukat, otthonukat és családjukat védelmezték. Azután Lengyelországban szolgált, ott is különféle gázettek végrehajtására kényszerítette az orosz parasztokat, s ezért ismét újabb rendjelekre és egyenruha-díszekre tett szert; Lengyelország után még valahol szolgált, s végül öregsége napjaira megkapta ezt a helyet, amely kényelmes lakást, ellátást és közmegbecsülést biztosított az elaggott katonának. Híven teljesítette a felsőbb helyről kapott utasításokat és rendkívül büszke volt kötelességtudására. E felsőbb helyről kapott utasításoknak egészen különös jelentőséget tulajdonított, s azt tartotta, hogy a világon mindent meg lehet változtatni, csupán ezek a felsőbb helyről kapott utasítások rendíthetetlenek.

Kötelessége abban állt, hogy a politikai foglyokat - férfiakat és nőket - magánzárkákban és kazamatákban, föld alatti tömlöcökben őrizze, mégpedig oly módon, hogy fele részük tíz éven belül elpusztult, megtévelyt, tüdővészben halt el, vagy pedig öngyilkosságot követett el - némelyik éhség által, némelyik üveggel felvágta ereit, mások felgyújtották vagy felakasztották magukat.

A vén tábornok mindezt tudta, hiszen a szeme előtt történt, de ezek az események éppoly kevésbé rendítették meg lelkiismeretét, mint a villámcsapás, árvíz vagy egyéb természeti jelenségek okozta szerencsétlenségek. Mindezek az események a felsőbb helyről, a cár őfelsége nevében kapott utasítások teljesítéséből folytak, ezeket az utasításokat minden körülmények között teljesíteni kellett, így hát hiábavaló lett volna teljesítésük következményeinek töprengeni.

Nem is engedte meg magának, hogy efféleken töprengjen: hazafias és katonai kötelességének tartotta, hogy ne gondolkozzék, nehogy a gondolkodás megingassa kötelességei - véleménye szerint igen fontos kötelességei - teljesítésében. Hivatalos kötelességeihez tartozott az is, hogy hetenként végigjárja a kazamatákat, és megkérdezze a rabokat, nincs-e valami kérésük.

A rabok különféle kérésekkel fordultak hozzá. A vén tábornok nyugodtan végighallgatta őket, áthatolhatatlan hallgatásba burkolózva, és soha egyetlen kérést sem teljesített, mivel valamennyi ellentétben volt a törvényes rendelkezésekkel.

Amikor Nyehljudov a tábornok lakhelyére érkezett, a toronyóra harangjátéka éppen elcsilingelte a „Téged dicsőítünk, Úristen” melódiáját, s utána elütötte a kettőt. A harangjáték hallatára Nyehljudovnak eszébe jutott, amit a dekabristák⁷⁰ emlékirataiban olvasott: hogy milyen különösen visszhangzik ez az óránként felcsendülő édes muzsika az életfogytiglanra ítélt foglyok lelkében. A vén tábornok ugyanebben az időben elsötétített szalonjában ült egy berakásos asztalka előtt, és egy fiatal festővel - egyik beosztottja öccsével - tányért pörgetett egy lap papiroson. A festő nyirkos, vékony, erőtlenséggel ujjai összefonódtak a vén tábornok merev, ráncos, bütykös ujjával, s kezük együtt táncolt a felfordított csészealjjal a papírlapon, amelyre az ábécé betűi voltak felírva. A csészealjnak válaszolnia kellett a tábornoknak arra a kérdésére, hogy mi módon ismerik fel egymást a lelkek a halál után.

Amikor az egyik tisztiszolga, aki egyúttal a lakáj szerepét is betöltötte, bevitte hozzá Nyehljudov névjegyet, a csészealj közvetítésével éppen Jeanne d'Arc⁷¹ szelleme szólt hozzájuk. A szellem a következő szavakat betűzte ki: „Halál után a lelkek meg...” s ezt fel is írták. Amikor a tisztiszolga belépett, a csészealj már megállapodott az m-en, az e-n s végül a g-n, ott megállt, és tétován ficáncolt erre-arra. A tétovázás oka pedig az volt, hogy a következő betűnek a tábornok véleménye szerint t-nek kellett lennie, mert szerinte Szent Johanna azt akarta mondani, hogy a lelkek *megtisztulásuk* után fogják felismerni egymást, vagy valami ehhez hasonló; - a festő azonban úgy gondolta, hogy a következő betű *i* lesz, mert Szent Johanna azt akarja elmondani, hogy a lelkek *megismerik egymást* a sugárzásról, amely asztráltestükből árad. A tábornok mérgesen összeráncolta bozontos ősz szemöldökét, merően bámult összefonódott kezükre, s abban a hitben, hogy a csészealj magától mozdul - a t betű felé húzta. A vérszegény fiatal festő pedig, aki ritkás haját hosszú tincsekben fésülte füle mögé, élettelen kék szemével a szalon sötét sarkába meredt, s ajkát idegesen rángatva, az i betű felé taszította a csészealjat. A tábornok még jobban elkomorult, amikor félbeszakították szórakozását, egy percig némán nézett maga elé, majd kivette a tisztiszolga kezéből a névjegyet, orrára illesztette csíptetőjét és felállt. Nagyot nyögött, mert keresztcsontjába belenyilallott a fájdalom, azután kihúzta magát teljes magasságában, s gémberedett ujjait dörzsölgette.

- Vezesd be a dolgozósobámba.

⁷⁰ Orosz nemesi forradalmárok, akik 1825. december 14-én elsőként keltek fel fegyveresen a cári önkényuralom ellen.

⁷¹ Az „orléans-i szűz” a franciák nemzeti hősnője (1412-1431)

- Ha megengedi, kegyelmes uram, bevégzem egyedül - szólt a festő, s ő is felállt az asztal mellől. - Érzem a szellem jelenlétét.

- Nem bánom, fejezze be - mondta a tábornok határozottan, keményen és nagy lépésekkel átment dolgozószobájába. Ütemes, erélyes járása volt, s lába hegyét egy cseppet sem fordította kifelé járás közben.

- Örvendek, hogy látom - üdvözölte Nyehljudovot nyájas szóval, de goromba hangon, és egy karosszékre mutatott az íróasztal mellett. - Mikor érkezett Pátervárra?

Nyehljudov azt felelte, hogy nemrég érkezett.

- És kedves édesanyja, a hercegné, hogy érzi magát?

- Édesanyám elhalálozott.

- Ó, bocsásson meg, őszinte részvétem. A fiam említette, hogy találkozott önnel.

A tábornok fia ugyanolyan pályát futott be, mint édesatyja, a katonai akadémia elvégzése után a kémelhárító irodában szolgált, s hallatlanul büszke volt ottani megbízásaira. Foglalkozása abban állt, hogy a kémek munkáját irányította.

- Együtt szolgáltam az ön édesapjával. Barátok voltunk, fegyvertársak. Ön is a hadseregben szolgált?

- Nem, nem vagyok katona.

A tábornok rosszállóan csóválta meg fejét.

- Egy kérésem lenne önhöz, tábornok úr - mondta Nyehljudov.

- A le-egnagyobb készséggel. Mivel lehetek szolgálatára?

- Ha kérésem teljesíthetetlen, nagyon kérem, ne nehezteljen miatta. De feltétlenül közölnöm kell önnel.

- Miről van szó?

- Van itt önöknél a foglyok között egy bizonyos Gurkevics. Édesanyja nagyon szeretné meglátogatni, vagy ha ez nem lehetséges, legalább könyveket szeretne eljuttatni hozzá.

A vén tábornok arca nem mutatott sem meglepetést, sem elégedetlenséget Nyehljudov szavaira. Félrehajtotta fejét, s szemét összehúzta, mintha gondolkodnék. Pedig tulajdonképpen egyáltalában nem gondolkodott, még csak nem is érdekelte Nyehljudov kérése, hiszen úgyis tudta, hogy szigorúan az előírások értelmében fog válaszolni neki. Csak éppen pihentette agyát, semmire sem gondolt.

- Nézze kérem, ez nem tőlem függ - mondotta, miután kissé kipihente magát. - A látogatásra nézve legfelsőbb helyről jóváhagyott utasításaink vannak, s ami ott meg van engedve, azt meg is engedjük. Ami pedig a könyveket illeti, könyvtárunk is van, onnan a foglyok minden engedélyezett művet megkaphatnak.

- Csakhogy Gurkevicsnek tudományos könyvekre van szüksége, dolgozni szeretne.

- Ne higgye ezt egy percre se! - mondta a tábornok, s jó időre elhallgatott. - Nem akarnak ezek dolgozni. Csak akadékoskodnak.

- Hogyhogy? Valamivel csak ki kell tölteniük az idejüket ilyen nehéz helyzetben - mondta Nyehljudov.

- Ezek mindig panaszkodnak - mondta a vén tábornok. - Ismerjük őket...

Általánosságban beszélt *róluk*, mint valami különös és gyanús emberfajról.

- Pedig itt olyan kényelemben van részük, ami ritka börtönben található - folytatta.

És szinte mentegetőzve, részletesen kifejtette mindazt a kényelmet, amit a foglyoknak nyújtanak, mintha ennek az intézménynek legfőbb célja lenne, hogy kellemes tartózkodási helyet biztosítson az odazártaknak.

- Azelőtt, nem tagadom, meglehetősen rossz volt a helyzet, de most nagyszerű életük van. Három tál ételt kapnak, naponta húst: fasírtot vagy kotlettet. Vasárnap negyedik fogásnak édességet is kapnak. Adná isten, hogy minden orosznek ilyen táplálkozás jusson.

A tábornok - mint az öregemberek általában - szemlátomást ezerszer elismételt szöveget szajkózott, amelyet erről a témáról mindig elmondott, valahányszor a foglyok követelőzését és hálátlanságát akarta bebizonyítani.

- Könyvek is állnak rendelkezésükre, egyházi jellegű művek és régi folyóiratok. Saját könyvtárunk van. Csakhogy nemigen olvasnak. Eleinte még csak-csak érdeklődnek, de azután már az új könyvek is úgy maradnak, félig felvágatlanul, s a régieket sem forgatják. Még próbát is tettünk - mondta a vén tábornok, s arcán olyasmi suhant át, ami halványan mosolyra emlékeztetett -, csalétkül levélkét tettünk a lapok közé. Ottmaradt: senki sem találta meg. Az írástól sincsenek eltiltva - folytatta. - Kapnak palatáblát és palavesszőt, írhatnak szórakozásul. Letörölhetik, s azután újra teleírhatják. De nem is írnak. Nem sok idő kell hozzá, és egészen megnyugszanak. Eleinte izgatottak, de aztán meghíznak és nagyon elcsöndesednek - mondta a vén tábornok, nem is sejtve a szörnyű értelmet, amely szavai mögött rejtőzik.

Nyehljudov hallgatta öreges, recsegő hangját, elnézte görcsös izületeit, kihamvadt öreg szemét ősz szemöldöke alatt, simára borotvált, ráncosan lefittyedő orcáját, amelyet egyenruhája magas gallérja támasztott meg; nézte a fehér keresztet, amelyre főleg azért volt büszke ez az öreg hadfi, mert rendkívüli kegyetlenséggel végrehajtott óriási tömeggyilkosságért kapta jutalmul - és belátta, hogy hasztalan próbálna vele ellenkezni, vitába szállni, megmagyarázni szavai igazi értelmét. Mégis erőt vett magán, és szóba hozta másik kérelmét, Susztova ügyét, amelyben aznap reggel azt az értesítést kapta, hogy a fiatal lányt szabadon bocsátják.

- Susztova? Susztova?... Nem emlékszem mindegyiknek a nevére. Olyan sokan vannak... - mondta a tábornok, s hangjából kiértzett, a foglyoknak szemrehányást tesz, amiért olyan sokan vannak. Csengetett, és behívatta titkárát.

Mialatt a tisztiszolga a titkárért szaladt, a lelkére beszélt Nyehljudovnak, hogy lépjen vissza a katonai szolgálatba, mivel a cárnak... és a honnak - tette hozzá, szemlátomást csak azért, mert ez a szó tetszett neki -, a cárnak és a honnak mindig nagy szüksége van a tisztességes és nemes lelkű férfiakra. Persze önnönmagát is e férfiak közé sorolta.

- Lám, én öreg vagyok, mégis szolgállok, amennyire erőmből telik.

Bejött a titkár, egy sovány, hórihorgas ember, kinek értelmes tekintete nyugtalanul ugrált ide-oda, és jelentette, hogy Susztovát valami különleges erődítményben tartják fogva, és az iratai nem érkeztek meg.

- Mihelyt megkapjuk az iratokat, aznap kiadjuk. Mi nem tartjuk itt őket a kelleténél tovább, nem helyezünk súlyt itt-tartózkodásukra - mondta a tábornok, s megint megkísérelt játékos mosolyt csalni vén ábrázatára, de nem lett belőle egyéb torz fintornál. Nyehljudov felállt; igyekezett magába fojtani az utálat és szájalom vegyes érzését, amelyet ez a félelmetes aggastyán keltett benne. A vén katona pedig úgy vélte, neki sem szabad túlságosan szigorúnak

lennie régi bajtársa könnyelmű, tévelygő fiához, s ezért kötelessége, hogy némi erkölcsi intelmekkel bocsássa őt útjára.

- Isten áldja, édes fiam, ne nehezteljen reám azért, amit mondok, a jóakarát szól belőlem. Ne érintkezzék azokkal, akiket mi itt elzárva tartunk. Nincsen közöttük ártatlan. A lelkük gyökeréig romlottak. Ismerjük őket - mondotta olyan hangon, amely nem tűrt ellentmondást, sőt kételkedést sem. S ő maga nem is kételkedett szavai igazságában; nem azért nem kételkedett, mert mindez valóban így volt, hanem azért, mert ha nem így volna, akkor néki tudomásul kellene vennie, hogy ő nem köztisztelőben álló hős, aki becsülettel élte le hosszú életét, hanem gazember, aki egész élete során eladta, és vénségére továbbra is áruba bocsátja lelkiismeretét. - Fogadja meg tanácsomat, szolgáljon tovább - folytatta. - A cárnak kellene a becsületes emberek... meg a honnak - tette hozzá. - Képzelje csak el: mi lenne, ha én meg a többiek, a hozzám hasonlóak, megtagadnánk a szolgálatot, mint ön? Ki maradna akkor? Bírálni bezzeg bíráljuk a viszonyokat, de magunk nem akarunk segítségére lenni a kormánynak.

Nyehljudov nagyot sóhajtott, mélyen meghajolt, megszorította a kegyesen feléje nyújtott nagy, csontos kezét és kiment.

A tábornok rosszul esően csóválta fejét, s keresztespántját dörzsölgetve visszament a szalonba, ahol a festő várt rá. Már felírta a Jeanne d'Arc szellemétől kapott választ: „A halál után a lelkek megismerik egymást az asztrálestükből sugárzó fényről.”

- Ahá - bólintott a tábornok helyeslően, s lehunyta szemét. - De honnan ismerik meg egymást, ha a sugárzás mindegyiknél egyforma? - kérdezte azután; leült az asztalkához, s ujjai ismét összefonódtak a festő ujjjaival.

Nyehljudov kocsija kifordult az erőd kapuján.

- Milyen unalmas idebenn, nagyságos úr - fordult hozzá a kocsis. - Már azt gondoltam, elmegyek, meg se várom.

- Bizony, unalmas - hagyta rá Nyehljudov. Teli tüdővel szívta be a friss levegőt, és megkönnyebbülve legeltette szemét az égen úszó füstszürke felhőkön meg a Néva tükrén sikló ladikok, gőzösök nyomában támadó fényes-fodros habon.

20

Másnap került sorra Maszlova ügye, és Nyehljudov elment a szenátusba. Az ügyvéddel már a kapu előtt összeháldkozott, ahol néhány fogat várakozott. Beléptek a szép, díszes épületbe, s a széles, pompás lépcsőn felmentek az emeletre. Fanarin jól ismerte a járást, s benyitott balra egy ajtón, mely fölött kivéssett évszám a törvénykönyv bevezetésének évét örököltette meg. Hosszú szobába jutottak; az ügyvéd letette kabátját, s a portástól megtudta, hogy a szenátorok már mind együtt vannak, az utolsó épp néhány perce érkezett meg. Fanarin, fekete frakkjában, melyből csak úgy világított fehér nyakkendője és fehér ingmelle, vidáman, magabiztosan benyitott a következő szobába. Nyehljudov ebben a szobában jobboldalt nagy szekrényt pillantott meg, mellette asztalt, baloldalt pedig csigalépcsőt, amelyen ragyogó hivatalnok egyenruhába öltözött tisztviselő jött éppen lefelé, hóna alatt irattáska. A szobában feltűnt Nyehljudovnak egy hosszú fehér hajú, pátriárka külsejű öregúr, szürke pantalló, fekete zakatt volt öltözéke, s két tisztviselő buzgólkodott körülötte.

Ez a pátriárka külsejű öregúr odament a nagy szekrényhez és belebújt. Fanarin meglátta egy ügyvéd kollégáját, aki éppúgy, mint ő, frakkot, fehér nyakkendőt viselt, s élénk beszélgetésbe bocsátkozott vele. Nyehljudov ezalatt szemügyre vette a szobában levő közönséget. Voltak vagy tizenöten, köztük két hölgy, egy fiatal, csíptetős, meg egy idősebb, ősz hajú. Sajtó útján elkövetett rágalmozási ügyet tárgyaltak éppen, s ez a szokottnál nagyobb közönséget vonzott oda, többnyire a sajtó világához tartozókat.

A terembiztos - jóképű, pirospozsgás, díszes egyenruhás ember - odalépett Fanarinhoz, s megkérdezte, milyen ügyben jött. Megtudván, hogy Maszlova ügyében, feljegyzett valamit és eltávozott. Ekkor kinyílt a szekrény ajtaja, s kilépett a pátriárkális öregúr, immár nem fekete zsakettben, hanem díszes, zsinóros, pitykés egyenruhában, amelyben furcsa madárhoz hasonlított. Nevetséges öltözéke őt magát is láthatóan feszélyezte; a szokottnál gyorsabb léptekkel sietett át a termen, s eltűnt a bejárattal szemben levő ajtón.

- Ez Be szenátor, igen kiváló ember - magyarázta Fanarin Nyehljudovnak, majd összeismer-tette kartársával, és a sorra kerülő ügyről kezdett beszélni, amely - véleménye szerint - igen érdekesnek ígérkezett.

Hamarosan megkezdődött a tárgyalás, és Nyehljudov a többi közönséggel együtt bement a balra nyíló tárgyalóterembe. Valamennyien, Fanarinnal együtt, a korlát mögé mentek, a közönségnek fenntartott helyre. Csak a pétervári ügyvéd lépett előre a rács elé állított asztal-kához.

A szenátus tárgyalóterme kisebb volt, mint a járásbírószobáé, berendezése is egyszerűbb, s csupán annyiban különb, hogy az asztal, amelynél a szenátorok ültek, nem zöld posztóval volt leterítve, hanem arannyal szegett málnaszínű bársonnyal; egyébként megvoltak a teremben az igazságot szolgáltató intézmények összes kellékei: a „zercalo” vagy törvényszéki tükör, a képmutatás jelképe; az ikon, s a szolgálatteljesítés jelképe: a cár portréja. A terembiztos itt is éppoly ünnepélyesen jelentette be: „A bíróság!” Éppúgy felállt mindenki, a szenátorok egyenruhásan, teljes díszben bevonultak, éppúgy helyet foglaltak a magas hátú székeken, s éppúgy könyököltek az asztalra, igyekezvén minél fesztelenebbül viselkedni.

Négyen voltak a szenátorok: Nyikityin, az elnök, keskeny, borotvált arcú, acélkék szemű ember, Wolf, aki fontoskodva összeszorította ajkát, és hófehér, nőies kezével lapozgatta az iratokat, azután Szkovorodnyikov, a jogtudós, nehézkes, kövér, himlőhelyes arcú ember, s végül a negyedik, Be, az a pátriárka külsejű, fehér hajú aggastyán, aki utolsónak érkezett. A szenátorokkal együtt jött be a terembe a szenátusi tanácsjegyző meg a legfőbb államügyész helyettese, középtermetű, sovány, fiatal férfi, kreol, borotvált arcú, szomorú fekete szemű. Nyehljudov a furcsa egyenruhában is azonnal megismerte: diákéveinek egyik legjobb barátja volt, akit hat esztendeje nem látott.

- Ugye Szelenyin főügyész-helyettes? - kérdezte az ügyvédtől.

- Ő az, miért kérdi?

- Jól ismerem, kitűnő ember...

- És kitűnő főügyész-helyettes, nagyon agilis. Őt kellett volna megkérni - mondta Fanarin.

- Mindenesetre lelkiismeretesen fog eljárni - jegyezte meg Nyehljudov. Visszaemlékezett régi barátságukra, Szelenyin megnyerő tulajdonságaira: tisztaságára, becsületességére, rendességére a szó legjobb értelmében.

- Most már úgyis késő - súgta oda Fanarin, s a tárgyalásnak szentelte figyelmét.

Tárgyalni kezdték a semmisségi panaszt a törvényszék határozata ellen, amely helybenhagyta a járásbíróság ítéletét.

Nyehljudov is odafigyelt, és igyekezett megérteni azt, amit hallott, de itt is, akárcsak a járásbíróságon, megértésének útjában állt az a körülmény, hogy sohasem arról beszéltek, amit ő természetesen a dolog lényegének gondolt, hanem egészen más, mellékes kérdésekről. Az ügy magva egy újságcikk volt, amely egy részvénytársasági elnök aljas üzelméről rántotta le a leplet. Nyehljudov úgy képzelte, itt csupán egyetlen kérdés lehet döntő: igaz-e, hogy a részvénytársasági elnök meglopja részvényeseit, s mit lehetne tenni, hogy a jövőben ne lopja meg őket. Erről azonban szó sem esett. Csak arról esett szó, hogy a törvény szerint jogában állt-e a lap szerkesztőjének közölni az újságíró cikkét vagy sem, és milyen büncselekményt követett el, amikor a cikket közölte: becsületsértést-e avagy rágalmazást, és hogy a becsületsértés mennyiben foglalja magában a rágalmazást, vagy a rágalmazás a becsületsértést... s ezután még sok minden következett holmi cikkekről meg döntvényekről, amit az egyszerű ember végképp nem érthetett meg.

Nyehljudov nem is értett egyebet az egészből, csupán annyit, hogy Wolf, az ügy előadója, aki előző nap olyan határozottan kijelentette, hogy a szenátus nem tárgyalhatja az ügyet, érdemben, ebben az ügyben mégis látható elfogultsággal kardoskodott amellett, hogy a törvényszék ítéletét semmisítsék meg, míg Szelenyin - rendes tartózkodó nyugalomával ellentétben - meglepő hevesen nyilvánította ellenkező véleményét. A máskor oly nyugodt Szelenyin hevesége onnan eredt, hogy ismerte a részvénytársasági elnököt, s tudta róla, hogy jellemtelen és becsstelen ember, s véletlenül azt is megtudta, hogy Wolf a legutóbbi napokban fényűző vacsorára volt hivatalos ehhez a piszkos üzletemberhez. S amikor Wolf óvatosan ugyan, de mégis észrevehető részrehajlással adta elő az ügyet, Szelenyin dühbe gurult és a szokottnál jóval idegesebben közölte állásfoglalását. Wolf szemlátomást megsértődött beszédén: fészkelődött, pirult, szóltan, de kifejező gesztusokkal mutatta ki elképedését, és méltóságteljes, sértődött arccal vonult el a többi szenátorral a tanácskozásszobába.

- Tulajdonképpen milyen ügyben tetszik itt lenni? - fordult a terembiztos másodszor is Fanarinhoz, mielőtt a szenátorok elhagyták a termet.

- Mondtam már, hogy a Maszlova-ügyben - válaszolta Fanarin.

- Persze, persze. Az ügy most kerül sorra. De...

- De mi? - kérdezte az ügyvéd.

- Tetszik tudni, a szenátor urak azt hitték, hogy a felek nem jelennek meg, és azért nemigen fognak kijönni a határozathozatal után. De én mindjárt jelentem...

- Hogyhogy nem jönnek ki?

- Máris megyek, jelentem... - És a terembiztos valamit jegyzett a kezében tartott papirosra.

A szenátoroknak csakugyan az volt a szándékuk, hogy határozatot hirdetnek a rágalmazási ügyben, s a többi aznapra kitűzött ügyet, köztük Maszlováét is, odabenn a tanácskozásszobában intézik el teázgatás, cigarettázás közben.

Mihelyt a szenátorok helyet foglaltak az asztal körül a tanácskozásszobában, Wolf élénken fejtegetni kezdte az okokat, amelyek az ítélet megsemmisítését indokoltá teszik.

Az elnök általában rosszakaratú ember volt, s aznap különösen kedvetlenül ment el a tárgyalásra. Véleménye az ügyről már tárgyalás közben kialakult, most nem is figyelt Wolfra, hanem gondolataiba merült. Gondolatai pedig akörül forogtak, amit előző este naplójába írt abból az alkalomból, hogy egy bizonyos fontos állásba, amelyet régóta szeretett volna elnyerni, nem őt nevezték ki, hanem Viljanovot. Nyikityin, az elnök, szentül hitte, hogy véleménye azokról a felső két rangosztályba tartozó hivatalnokokról, akikkel pályája során kapcsolatba került, értékes történelmi anyagot szolgáltat az utókor számára. Az előző este írt fejezetben is alaposan odamondogatott néhány első, illetve második rangosztálybeli főhivatalnoknak, amiért megakadályozták benne, hogy - mint ő kifejezte magát - megmentse Oroszországot a pusztulástól, amelybe jelenlegi vezetői menthetetlenül belesodorják... a valóságban pedig abban akadályozták meg, hogy a jelenleginél még több fizetést húzzon az államtól. Most pedig azon járt az esze, hogy az utókor előtt mindezek az adatok merőben újszerű megvilágításba helyezik majd a történelmi eseményeket.

- Igen, persze - felelt Wolfnak egy hozzá intézett kérdésre, amelyre nem is figyelt oda.

Be szomorú képpel hallgatta Wolfot, s virágfüzereket rajzolgatott az előtte fekvő papírlapra. Szívvel-lélekkel liberális volt, szentségként óvta a hatvanas évek hagyományait, és ha valaha is eltért a legszigorúbb elfogulatlanság álláspontjától, ez mindig csak a liberalizmus irányában történt. A szóban forgó ügyben a semmisségi panasz elutasítása mellett foglalt állást - nemcsak azért, mert a feljelentő részvénytársasági elnököt becstelen embernek ismerte, hanem azért is, mert az újságíró nyakába varrt rágalmozási perben a sajtó szabadságának korlátozását látta. Amikor Wolf befejezte fejtegetését, Be abbahagyta a virágfüzért, és szomorúan - azért volt szomorú, hogy ilyen kézenfekvő igazságokat még magyaráznia kell -, lágy, kellemes hangján röviden, világosan és meggyőzően kimutatta a semmisségi panasz alaptalanságát. Azután lehajtotta ősz fejét, és tovább rajzolta a virágfüzért.

Szkovorodnyikov, aki Wolffal szemben ült, s egész idő alatt szakállát, bajszát rágta és babrálta vastag ujjával, nyomban abbahagyta a bajuszrágást, amint Be befejezte beszédét, és kellemetlen, recsegő hangján kijelentette: hiába alávaló gazember a részvénytársasági elnök, ő feltétlenül az ítélet megsemmisítését javasolná, ha ennek meglenne a törvényes alapja, mivel azonban ez a törvényes alap nincs meg, csatlakozik Ivan Szemjonovics (Be) véleményéhez. Miközben ezt mondta, magában örült, hogy ezzel borsot törhet Wolf orra alá. Az elnök csatlakozott Szkovorodnyikov véleményéhez, és a semmisségi panaszt elutasították.

Wolf elégedetlen volt, különösen, mert úgy érezte, mintha rosszhiszemű részrehajlason kapták volna, s közönyt színelve kinyitotta a soron következő ügy előtte fekvő aktáját - a Maszlova-ügyét -, s elmerült tanulmányozásába. A szenátorok eközben csengettek, teát rendeltek, és egy esetről beszélgettek, amely Kamenszkij párbaja mellett erősen foglalkoztatta akkoriban a pétervári közvéleményt.

Egy miniszteri osztályfőnök volt a történet hőse, aki a 995. szakaszba ütköző bűncselekményt követett el.

- Micsoda ocsmányság - mondta Be undorodva.

- Mi van abban ocsmány? Megmutathatom önnek irodalmunkban egy német szerző tervezetét, aki egyenesen azt javasolja, hogy ezt ne tekintsék bűncselekménynek, és engedélyezzék a férfiak közt kötendő házasságot - mondta Szkovorodnyikov hangosan hahotázva és mohón,

szinte csámcsogva szívta gyűrött cigarettáját, amelyet ujjai töve közt, majdnem tenyeréhez szorított.

- Csak nem? - ámuldozott Be.

- Megmutathatom - felelte Szkovorodnyikov, s idézte a mű teljes címét, sőt a kiadás évét, helyét is.

- Azt mondják, valami szibériai városba küldik kormányzónak - mondta Nyikityin.

- Nagyszerű. A püspök majd keresztel fogadja. Csak az kellene, hogy a püspök is hasonszőrű legyen. Tudnék nekik ajánlani egyet - szellemeskedett Szkovorodnyikov, a hamutartóba dobta cigarettája végét, televette a száját szakállal meg bajusszal, és rágni kezdte. Ekkor belépett a terembiztos, és közölte a szenátorokkal Nyehljudovnak meg Fanarinak abbéli óhaját, hogy jelen lehessenek Maszlova ügyének tárgyalásán.

- Ez aztán a regényes história - jegyezte meg Wolf, s elmondta, amit tudott Nyehljudov meg Maszlova kapcsolatáról.

A szenátorok beszélgetve végigszívták cigarettájukat, megitták teájukat, s azután visszamenek a terembe, kihirdették az előző ügyben hozott határozatukat, és hozzáfogtak Maszlova ügyének tárgyalásához.

Wolf vékony hangján igen alaposan ismertette Maszlova semmisségi panaszát, s látszott rajta, hogy ezúttal sem elfogulatlan, hanem határozottan kívánja a bírósági ítélet megsemmisítését.

- Óhajt valamit hozzátenni? - fordult Fanarinhoz az elnök.

Az ügyvéd felállt, kidüllesztette széles fehér mellét, és pontokba szedve, rendkívül hatásosan és bámulatosan találó kifejezésekkel kimutatta, hogy a bíróság hat ponton értelmezte helytelenül a törvényt; amellet még azt is megengedte magának, hogy - ha röviden is - érintse az ügy érdemi részét, és a határozat kiáltó igazságtalanságát. Rövid, de erőteljes beszédének hangja mintha ezt akarta volna éreztetni: elnézést kér, amiért olyasmit hangsúlyoz, amit a szenátor urak éles elméjükkel és jogi műveltségükkel százszorta jobban tudnak és értenek nála, de ezt csupán csak azért teszi, mert magára vállalt kötelessége megköveteli. Beszéde után a hallgatónak a legcsekélyebb kétsége sem lehetett afelől, hogy a szenátus meg fogja semmisíteni a járásbíróság ítéletét. Beszéde végeztével Fanarin diadalmasan elmosolyodott. Nyehljudov ránézett, s mosolya láttára meg volt győződve arról, hogy az ügyet megnyerték. De amikor a szenátorokra nézett, meglátta, hogy Fanarin egymaga mosolyog és diadalmaskodik. A szenátorok meg a főügyész helyettes nem mosolyogtak, és nem diadalmaskodtak, hanem unatkozó arcot vágtak, s mintha ezt mondták volna: haj, de sokszor hallottunk már effélet, és úgylis hiábavaló! Csak akkor látszott rajtuk némi meglepődés, amikor az ügyvéd befejezte beszédét, s már nem tartotta fel őket hiábavalóan. Fanarin beszédének végeztével az elnök nyomban a főügyész helyetteshez fordult. Szelenyin röviden, de pontosan és világosan kifejtette, hogy az ítélet helybenhagyandó, a felhozott ok közül egyik ok sem szolgáltat alapot az ítélet megsemmisítésére. Aztán a szenátorok felálltak és kivonultak tanácskozni. A tanácskozási szobában a hangok megoszlottak. Wolf a megsemmisítés mellett foglalt állást; Be, aki pontosan megértette, hogy miről van szó, szintén teljes hévvel pártolta az ítélet megsemmisítését, élénken ecsetelve társainak a bírósági tárgyalás menetét, és az esküdtek végzetes félreértését, ahogyan ő látta - és teljesen helyesen látta; Nyikityin, mint mindig, a szigorúságért és főleg a formák szigorú megtartásáért szállt síkra, s ezért a megsemmisítés ellen volt. A döntés tehát Szkovorodnyikov szavazatán múlt. S ő a megsemmisítés ellen szavazott, legelsősorban azért, mert a legnagyobb mértékben ellenszenvesnek találta Nyehljudov elhatározását, hogy erkölcsi követelmények nevében feleségül veszi azt a lányt.

Szkovorodnyikov darwinista materialista volt, s az elvont erkölcsiségnek vagy éppen vallássosságnak minden megnyilvánulását megvetendő örületnek, sőt még annál is rosszabbnak: személyes sértésnek érezte. Utálatosnak találta ezt a sok hűhót egy prostituáltért, Nyehljudovnak meg ügyvédjének megjelenését a szenátusban. Ezért szájába gyömöszölte szakállát, fintorgott, s igen élethűen megjátszotta, hogy ő nem tud semmi egyebet az egész ügyről, mint azt, hogy a semmisségi panasz alapja elégtelen, s ezért egyetért az elnökkel abban, hogy a panasznak helyt adni nem lehet.

Maszlova semmisségi panaszát elutasították.

22

- Szörnyű! - mondotta Nyehljudov, s az iratait rendezgető ügyvéddel együtt kilépett az előszobába. - Formaságokon lovagolnak, és elutasítják a panaszt. Szörnyűség!

- A járásbírósg rontotta el a dolgot - jegyezte meg az ügyvéd.

- És Szelenyin is az elutasítás mellett szólalt fel. Szörnyű, szörnyű! - hajtogatta Nyehljudov. - Mitévők legyünk most?

- Kegyelmi kérvényt nyújtunk be. Ön adja be személyesen, amíg itt van. Majd én megírom.

Ezalatt a kis Wolf is kijött az előcsarnokba, és díszes, csupacsillag egyenruhájában odalépett Nyehljudovhoz.

- Mit csináljunk, hercegem? Nem volt elegendő alapja a panasznak - mondotta, sajnálkozva vonta fel keskeny vállát, egy pillanatra lezárta szemét, s azután ment, amerre a dolga hívta.

Wolf nyomában Szelenyin is kijött a teremből. A szenátoroktól megtudta, hogy Nyehljudov, régi barátja is jelen volt a tárgyaláson.

- Hát ezt nem vártam, hogy veled itt találkozom! - üdvözölte Nyehljudovot; ajka mosolygott, de a szeme bánatos maradt. - Nem is tudtam, hogy Péterváron vagy.

- Én meg azt nem tudtam, hogy legfőbb államügyész vagy...

- Helyettes - helyesbített Szelenyin. - Hogy kerülsz a szenátusba? - érdeklődött, s bágyadtan, mélán tekintett barátjára. - Hallottam róla, hogy a városban vagy, de mit keresel itt?

- Mit? Igazságot keresek, és azt reméltem, sikerül megmentenem egy ártatlanul elítélt nőt.

- Miféle nőt?

- Akinek a panaszát most tárgyaljátok.

- Ahá, Maszlovát - mondta Szelenyin, akinek eszébe jutott a név. - Teljesen alaptalan panasz.

- Nem a panaszról van szó, hanem a nőről, aki ártatlanul bűnhődik.

Szelenyin felsóhajtott.

- Az könnyen lehetséges, de...

- Nem lehetséges, hanem biztos.

- Honnan tudod?

- Mert tagja voltam az esküdtbírósgnak, és tudom, hol követtük el a hibát.

Szelenyin elgondolkozott.

- Azt akkor mindjárt be kellett volna jelenteni - mondta.

- Bejelentettem.

- Jegyzőkönyvbe kellett volna venni. És ha azt mellékeltek volna a semmisségi panaszhoz...

- Igen, de hisz így is nyilvánvaló volt, hogy az esküdtek határozatának se füle, se farka.

- A szenátusnak nem áll jogában ezt kimondani. Ha a szenátus megengedné magának, hogy a bírósági ítéleteket megsemmisíti, csupán azon az alapon, mert igazságtalannak tartja az egyiket vagy a másikat, akkor hamarosan elveszítené a talajt a lába alól, és inkább szolgálná az igazság porba döntését, semmint megőrzését - mondotta Szelenyin az előző ügyre visszaemlékezve. - Arról nem is szólva, hogy az esküdtszék határozata is elveszítené minden jelentőségét.

- Én csak azt az egyet tudom, hogy az a nő ártatlan, és ezzel a tárgyalással elveszett az utolsó reménység is, hogy megmentjük a meg nem érdemelt büntetéstől. A legfelső bíróság jóváhagyta a legteljesebb jogtalanságot.

- Nem hagyta jóvá, mert nem tárgyalta, és nem is tárgyalhatta érdemben az ügyet - felelte Szelenyin hunyorogva.

A helyettes főügyész igen elfoglalt ember volt, és nemigen járt társaságba, így hát nem is hallott róla, milyen regényes kapcsolat fűzi Nyehljudovot Maszlovához. Nyehljudov észrevette ezt, és úgy döntött, jobb, ha nem tárja fel Szelenyin előtt történetét.

- Ugye, nagynénédnél szálltál meg? - kérdezte most Szelenyin, nyilván azért, hogy másra terelje a szót. - Tőle hallottam tegnap este, hogy itt vagy. Meghívott, hogy én is hallgassam meg annak a külföldi hitszónoknak a prédikációját - magyarázta, és mosolygott hozzá, de csak ajkával.

- Én ott voltam, de felháborodottan távoztam - mondta Nyehljudov. Haragudott Szelenyinre, amiért másra tereli a beszélgetést.

- Miért felháborodottan? Hiszen ez mégiscsak a vallásos érzület megnyilatkozása, ha egyoldalú, szektás jellegű is - vetette ellene Szelenyin.

- Elmebajos szószátyárkodás - mondta rá Nyehljudov.

- Ó, nem. A különös benne csak az, hogy oly kevésbé ismerjük egyházunk tanításait, hogy valóságos kinyilatkoztatásként fogadjuk saját hitünk alapvető dogmáit - hadarta Szelenyin: úgy látszott, siet közölni régi barátjával megváltozott nézeteit.

Nyehljudov csodálkozva, figyelmesen nézett Szelenyin arcába. Szelenyin elfordította szemét, amelyben most nemcsak bánat tükröződött, hanem ellenségesség.

- Hát te hiszel az egyház dogmaiban? - kérdezte Nyehljudov.

- Természetesen! Hiszek - jelentette ki Szelenyin, és hidegen, merően nézett Nyehljudov szemébe.

Nyehljudov nagyot lélegzett.

- Meglepő! - mondotta.

- Egyébként erről még beszélgetünk - mondta Szelenyin. - Megyek már - fordult a terem-biztoshoz, aki tisztelettudóan odasettenkedett hozzá. - Okvetlenül találkozoznunk kell - folytatta sóhajtván. - De vajon mikor találalak otthon? Engem mindig megtalálsz hét óraker, ebédidőben.

A Nagyezsgyinszkáján lakom... - s megmondta a házszámot. - Sok víz lefolyt azóta - tette hozzá már elmenet, s megint mosolygott a szája.

- Elmegyek, ha futja az időből - ígérte Nyehljudov. És érezte, hogy Szelenyin, aki valaha közel állt hozzá, s akit annyira kedvelt, e kurta beszélgetés következtében egyszerre idegen, távoli és érthetetlen lett, ha ugyan nem ellensége.

23

Amikor Nyehljudov együtt diákoskodott Szelenyinnel, korához képest meglepően művelt, nagyvilági fiatalembernek ismerte, aki szüleinek engedelmes fia, diáktársainak jó cimborája volt, rendkívül tapintatos, mindig elegáns, csinos és amellet rendkívül becsületes és igazmondó. Kitűnően tanult, minden különösebb erőfeszítés és pedantéria nélkül, dolgozataival mindig aranyérmet nyert.

Fiatal élete céljául nemcsak szavakban, hanem tettekben is azt tűzte ki, hogy az emberiségnek szolgáljon. Ezt pedig nem tudta másként elképzelni, mint állami szolgálat formájában, s ezért egyetemi tanulmányai végétével módszeresen számba vette mindazokat a munkaterületeket, amelyeknek erejét szentelheti, s úgy döntött, hogy a legnagyobb haszonnal működhet az Udvari Kancellária második, törvényelőkészítő osztályán. Oda lépett tehát szolgálatba. Pontosan, lelkiismeretesen teljesítette mindazt, amit megkívántak tőle, munkája mégsem elégitette ki: nem keltette benne azt a tudatot, hogy igazán használ az emberiségnek, hogy azt csinálja, amit kell. Ehhez a kielégületlenségéhez járult még, hogy összeütközésbe került főnökével, egy igen kicsinyes és hiú emberrel, s így aztán otthagya a törvényelőkészítő osztályt, és átkerült a szenátusba. Ott jobban megtalálta a helyét, de azért a kielégületlenség tudata továbbra is kísértette.

Szüntelenül érezte, hogy mindez nem az, amit várt, s nem az, aminek lennie kellene. Amikor már a szenátusnál szolgált, rokonai kijárták neki az udvari alkamarás rangját; hímes egyenruhát, fehér vászonkötényt kellett öltenie, s hintón végigjárnia számtalan ismerősét, és megköszönni, hogy alkamarást, vagyis lakájt csináltak belőle. Bármint igyekezett is, sehogyan sem tudta értelmes magyarázatát lelteni ennek a tisztségnek. Itt még erősebben érezte, mint hivatali szolgálatában, hogy ez nem az, amit várt, s aminek lennie kellene, s mégsem tehetette meg, hogy ne fogadja el a kinevezést: egyrészt, mert nem búsíthatta el azokat, akik ezt számára kijárták, s szentül meg voltak róla győződve, hogy nagy szívességet tesznek neki, másrészt pedig a kinevezés legyezgette hiúságát, jelleme legalantasabb oldalát, s határozott élvezettel nézegette a tükörben arannyal hímzett egyenruháját, élvezte a tiszteletet, amelyet kinevezése némelyekben keltett.

Ugyanez történt vele a házasság dolgában is. Ismerősei, rokonai társadalmi szempontból ragyogó partit szemeltek ki számára, mindent elrendeztek, s ő elvette a lányt - megint csak azért, mert ha nem veszi el, ezzel fájdalmat okoz a lánynak is, aki kívánta ezt a házasságot, meg azoknak is, akik összehozták őket; s elvette másodszor azért is, mert a házasság ezzel a csinos és előkelő fiatal lánnyal hízelgett hiúságának, és örömet szerzett neki. De házassága hamarosan még inkább elhibázottnak bizonyult, mint hivatali szolgálata meg udvari tisztsége. Miután első gyermekét megszülte, felesége nem akart több gyermeket, fényűző, nagyvilági életet élt, amelyben kénytelen-kelletlen férjének is részt kellett vennie. Az asszony nem volt különösebben szép, nem csalta az urát, s úgy tetszett, temérdek erőfeszítésen és kimerültségen kívül egyebet ő sem igen kap ettől az életmódtól - arról nem is szólva, hogy férje életét

elkeseríti vele. És mégsem volt hajlandó lemondani róla. Szelenyin minden igyekezete, hogy csökkentse ezt a társadalmi forgatagot, mint kőfalon a hullám, megtört az asszony szilárd meggyőződésén, hogy ennek így kell lennie; s e meggyőződését valamennyi rokona, ismerőse is támogatta.

Gyermekek, egy aranyfürtös, rövid harisnyás kislány, tökéletesen idegen volt apjától, főként azért, mert egészen másképp nevelték, mint ahogyan Szelenyin szerette volna. A házastársak között kialakult az ilyen körülmények között szokásos viszony: nem értették, s nem is akarták megérteni egymást, állandó halk, szótalán, idegenek előtt leplezett, s az illendőség által kordában tartott háborúság folyt közöttük, ami a férfi otthoni életét fájdalmasan megnehezítette. Így hát házaseletében még kevésbé találta meg azt, amit várt, s aminek lennie kellett volna, mint szolgálatában és udvari tisztségében.

A legkevésbé a vallással találta meg a kielégítő kapcsolatot. Mint körének és korának legtöbb embere, ő is könnyedén szakította el szellemi növekedése során a vallási babonák béklyóit, amelyekben nevelkedett, s maga sem tudta volna pontosan megmondani, hogy mikor szabadult meg tőlük. Ifjúkorában, diákévei alatt, amikor Nyehljudovval összebarátkozott, a maga komoly, becsületes módján nem is titkolta, hogy felszabadult a hivatalos államvallás babonáinak hatalma alól. De az évek múlásával, ahogy egyre feljebb hágott a hivatali ranglétrán, s főként, ahogy a konzervatív reakció egyre erősödött a vezető társadalmi körökben, szellemi felszabadultsága kezdett terhére lenni. Terhesnek érezte családi viszonyaiban, például, amikor atyja meghalt, s a gyászszertartáson kellett részt vennie; nem is szólva arról, hogy anyja megkívánta, hogy bőjtöljön, s ezt a közvélemény is bizonyos fokig megkövetelte. Hivatali szolgálatából kifolyólag is sűrűn kellett megjelennie könyörgéseken, szenteléseken, hálaadó és egyéb istentiszteleteken; alig telt el nap, hogy ne került volna sor valamiféle elkerülhetetlen kapcsolatra a vallás külső formáival. Hogy részt vehessen ezeken a ceremóniákon, kettő közül kellett választania: vagy megjátszani, hogy hiszi mindazt, amiben nem hisz (de nyílt, egyenes jelleme erre képtelenné tette), vagy pedig felismerve mind e ceremóniák hazug voltát, úgy berendezni életét, hogy ne kelljen részt vennie abban, amit hazugságnak tart. De ahhoz, hogy ezt a csekélynek tetsző dolgot elintézhesse, nagyon sok minden kellett volna; egyrészt állandó harcba kellett volna keverednie közelállóival, másrészt meg kellett volna változtatnia egész helyzetét, otthagyni hivatalát, és feláldozni az emberiség szolgálatának ezt a módját - márpedig Szelenyin szentül hitte, hogy hivatalában már most is sok jót tesz az emberiséggel, s bízott benne, hogy a jövőben még több jót tehet majd. És ahhoz, hogy mindezt megtegye, megingathatatlanul kellett hinnie a maga igazában. Szelenyin csakugyan megingathatatlanul hitt a maga igazában - mint ahogyan szükségszerűen hinnie kell a józan értelem igazában minden mai, művelt embernek, aki némileg ismeri a történelmet, ismeri a vallás eredetét általában, és a keresztény egyház eredetét és széthullását. Szükségképpen tudnia kellett, hogy igaza van, amikor nem ismeri el az egyházi tanok csálhatatlanságát.

De az életkörülmények kényszerítő hatása alatt ez a becsületes, egyenes jellem megengedett magának egy kicsiny hazugságot, tudniillik azt mondta magának: mielőtt teljes biztonsággal azt állíthatjuk, hogy az esztelenség esztelen, előbb tanulmányoznunk kell azt az esztelenséget. Kicsiny hazugság volt ez, de abba a nagy hazugságba torkollt, amelybe aztán Szelenyin végképp beleragadt.

Amikor felvetette magában a kérdést, hogy helyes-e a pravoszláv hit, amelyben született és nevelkedett, amelynek gyakorlását egész környezete követeli tőle, amelynek gyakorlása nélkül nem folytathatja az emberiség javára szolgáló tevékenységét - amikor ezt a kérdést felvetette, tulajdonképpen már előre megválaszolta. Éppen azért a kérdés tisztázásához nem Voltaire-t,

Schopenhauert, Spencert, Comte-ot⁷² vette elő, hanem Hegel filozófiai munkáit, Vinet⁷³ és Homjakov⁷⁴ vallási műveit - és természetesen éppen azt találta meg bennük, amit keresett: látszatmegnyugvást és annak a vallási tanításnak az igazolását, amelyben nevelkedett, s amelyet értelme rég megtagadott ugyan, de nélküle az élet megtelik nehézségekkel, elismerése pedig egy csapásra megszünteti mindezeket a nehézségeket. És így elsajátította az összes közismert szofizmákat, álokoskodásokat, miszerint az egyes ember értelme nem közelítheti meg az igazságot, az igazság csupán az egyetemes emberiség előtt tárul fel, megismerésének egyetlen módja a kinyilatkoztatás, a kinyilatkoztatás őre az egyház, és így tovább. Attól fogva pedig immár nyugodt lélekkel, a képmutatás félelme nélkül járhatott misére, könyörgésre, gyászistentiszteletre, nyugodtan böjtölhetett és vethetett keresztet a szentképek előtt, és folytathatta hivatali tevékenységét, amely kárpótolta örömtelen családi életéért, és azzal a tudattal töltötte el, hogy az emberiség javát szolgálja. Azt hitte magáról, hogy hisz, de ugyanakkor lelke mélyén érezte - jobban, mint élete bármely másik területén -, hogy ez a hite nem az, amit várt, s aminek lennie kellene.

Ezért volt örökké szomorú a szeme. S ezért volt az, hogy Nyehljudov láttára visszaemlékezett arra az időre, amikor jóban voltak, s amikor mindezek a hazugságok még nem épültek föl benne; visszaemlékezett önmagára, amilyen akkor volt, és - főként miután oly sietős célzást tett Nyehljudovnak vallásos meggyőződésére - még a szokottnál is kínzóbban érezte hite ki nem elégítő voltát. Mélyen elszomorodott. És a viszontlátás első fellobbanó öröme után ugyanezt érezte Nyehljudov is.

Ezért, miután kölcsönösen megígérték egymásnak, hogy még találkoznak, egyikük sem kereste az alkalmat, és nem is találkoztak többé Nyehljudov pétervári tartózkodása alatt.

24

Nyehljudov az ügyvéddel együtt hagyta el a szenátus épületét. Gyalogosan indultak el, Fanarin meghagyta kocsisának, hogy kövesse őket, s közben elmesélte Nyehljudovnak annak az osztályfőnöknek a történetét, akiről a szenátorok beszéltek; elmondotta, hogyan leplezték le, meg azt is, hogy a kényszermunka helyett, amely törvény szerint járna neki, kinevezik kormányzónak Szibériába. Elcsámcsogta ezt a históriát egész fertelmességében, azután látható élvezettel elmondta, hogyan sikkasztották el különböző magas állású urak a pénzt arra a befejezetlen emlékműre, amely mellett aznap reggel elhajtattak; azután elbeszélte, hogy X-nek a szeretője milliókat keresett a tőzsdén, Y. eladta a feleségét, Z. pedig megvásárolta, s végül újabb történetbe fogott az állami főhivatalnokok gazságairól és bűncselekményeiről, akik azonban e gazságaik és bűneik következtében nem börtönben ülnek, hanem különböző intézmények elnöki székében. E történetekből, úgy látszik, kiapadhatatlan raktára volt Fanarinnak, s nagy élvezettel mesélte őket, mivel meggyőzően bizonyították, hogy az eszközök, amelyekkel ő - Fanarin - a pénzt keresi, teljesen törvényesek és ártatlanok azokhoz az eszközökhöz képest, amelyeket a pétervári legfelsőbb kormánykörök használnak ugyanerre a célra. Ezért nem győzött csodálkozni, amikor Nyehljudov be sem várta utolsó történetének végét, elköszönt tőle, odaintett egy bérkocsit és egyenesen hazahajtatott.

⁷² Auguste Comte - francia polgári filozófus és szociológus (1798-1857).

⁷³ Alexandre Rodolphe Vinet - svájci származású francia teológus (1797-1847).

⁷⁴ Alekszej Sztjepanovics Homjakov - szlavofil orosz író és filozófus (1804-1860).

Nyehljudov nagyon szomorú volt. Főképpen az keserítette el, hogy a szenátus elutasító végzése helyben hagyta az ártatlan Maszlova további szenvedéseit, és még jobban megnehezítette az ő számára, hogy összekapcsolja életét a lány sorsával, ami pedig megmásíthatatlan elhatározása volt. Szomorúságát még fokozták azok a riasztó történetek a gonosz uralmáról, amelyeket az ügyvéd olyan kéjesen mesélt. Azonkívül állandóan ott lebegett előtte a valamikor szeretetre méltó, nyílt és nemes lelkű Szelenyin hideg, elzárkózó pillantása.

Amikor hazaérkezett, a portás alig leplezett megvetéssel egy levélkét nyújtott át neki, amit itt a portásfülkében írt „valami asszonyosság”, ahogy a kapus kifejezte magát. A levelet Susztova édesanyja írta. Eljött - írta -, hogy hálát adjon jötevőjüknek, leánya megszabadítójának, s arra kérte, látogassa meg őket a Vasziljevskaján, az ötös számú ház ilyen meg ilyen számú lakásában. Ez főként Vera Jefremovna miatt lenne kívánatos. És Nyehljudov ne féljen - írta -, hogy holmi köszönetnyilvánításokkal lesznek terhére; háláról nem is fognak beszélni, csak éppen örülni fognak, ha láthatják. Menjen el hozzájuk másnap délelőtt, ha lehetséges.

Másik levél is várta, Bogatirjov szárnysegédétől, egyik volt bajtársától, akit Nyehljudov megkért, adja át személyesen az uralkodónak a szektások nevében írott kérvényét. Bogatirjov kemény, határozott keze vonásával azt írta a levélben, hogy a kérvényt ígérete szerint egyenesen az uralkodó kezébe fogja átadni, de az az ötlete támadt, nem lenne-e jó, ha Nyehljudov előbb még beszélne azzal a személlyel, akitől az ügy kimenetele függ, és támogatását kérné.

Nyehljudovot végképp elcsüggesztették legutóbbi pétervári napjainak benyomásai. Úgy érezte, semmi reménye rá, hogy bármit is elérjen. Moszkvában kovácsolt tervei most afféle ifjúkori ábrándoknak tűntek fel szemében, amelyek menthetetlenül széjjelfoszlanak, ha az ember kilép az életbe. Mégis most, hogy fent járt Pétervárott, kötelességének tartotta, hogy végrehajtsa mindazt, amit tervbe vett. Elhatározta, hogy másnap elmegy Bogatirjovhoz, s utána, tanácsát megfogadván, felkeresi a magas személyiséget, akinek kegyeitől a szektások sorsa függ.

Elővette táskájából a szektások kérvényét, s nekiült, hogy újra elolvassa, amikor bekopogott hozzá a lakáj Jekatyerina Ivanovna meghívásával, hogy menjen fel hozzá teázni.

Nyehljudov visszaüzent, hogy mindjárt felmegy, összehajtogatta a kérvényt, és felment nagynénjéhez. Felfelé menet kinézett az ablakon: a kapu előtt meglátta Mariette két sárga telivérét - és váratlanul jókedvre derült, mosolyogni támadt kedve.

Mariette most is kalapban volt, de ezúttal már nem fekete, hanem világos, tarka ruhában ült a grófnő mellett, teázgatott és csicssergett, nevető szemeit villogtatva. Amikor Nyehljudov belépett, Mariette éppen valami olyan mulatságosat mondott - valami mulatságost és illetlent, ezt a kacagás jellegéből láthatta Nyehljudov -, hogy Jekatyerina Ivanovna grófnő egész hájas teste rázkódott, valósággal göcögött a nevetéstől. Mariette pedig huncut, *mischievous*⁷⁵ kifejezéssel hajtotta félre derűs, erélyes arcocskáját, s száját kissé félrehúzza, mosolyogva, szótlanul nézett a grófnőre.

Nyehljudov néhány szóból megértette, hogy a legutóbbi napok másik izgalmas eseményéről beszélgettek, tudniillik az újdonsült szibériai kormányzó esetéről, s Mariette erről a témáról mondott valami olyan szellemeset, hogy a grófnő még hosszú ideig nem tudott magához térni.

- Meghalok, ne nevetess - mondta fuldokolva, köhécselve.

⁷⁵ Vásott, gonoszkodó. (angol)

Nyehljudov üdvözölte mindkettőjüket, és odatelepedett közéjük. És már épp el akarta ítélni magában Mariette-et könnyelműségéért, amikor a fiatalasszony észrevette komor, kissé elégedetlen arckifejezését, és hogy megtessék a férfinak (mert attól a perctől fogva, hogy meglátta Nyehljudovot, tetszeni akart neki) -, azon nyomban megváltoztatta nemcsak arca kifejezését, hanem egész hangulatát, lelkiállapotát. Egyszerre elkomolyodott, elégedetlenné vált saját életével, valamit keresett, valamire törekedett, s mindezt nem csupán megjátszotta, hanem valósággal érezte - pontosan átvette és magáévá tette Nyehljudov lelkiállapotát, noha szavakban semmiképpen sem tudta volna kifejezni, hogy miben áll ez a lelkiállapot.

Megkérdezte, hogyan intézte el dolgait. Nyehljudov elbeszélte kudarcát a szenátusban, és találkozását Szelenyinnel.

- Ah, micsoda tiszta lélek! Ő az igazi *chevalier sans peur et sans reproche*⁷⁶ - vetették közbe a hölgyek azt az állandó jelzőt, amellyel Szelenyint a társaságban emlegették.

- Miféle asszony a felesége? - kérdezte Nyehljudov.

- A felesége? Hát én igazán nem akarok róla semmi rosszat mondani. De nem érti meg a férjét. Mondja csak, hát Szelenyin is az elutasítás mellett volt? - kérdezte Mariette őszinte együttérzéssel. - Ez igazán borzasztó, jaj de sajnálom azt a szegény lányt - tette hozzá sóhajtva.

Nyehljudov elkomolyodott, és hogy másra terelje a szót, Susztováról kezdett beszélni, akit Mariette közbenjárására bocsátottak szabadon az erődből. Megköszönte neki, hogy közbenjárt férjénél, és éppen azt akarta kifejezni, milyen szörnyű elgondolni, hogy az a leány és egész családja csak azért szenvedett, mert senkinek sem jutott eszébe, hogy törődjék velük. De Mariette szavába vágott, és maga fejezte ki felháborodását.

- Ne is folytassa! - mondotta. - Engem is ugyanez a gondolat döbbsentett meg, amint megtudtam férjemtől, hogy semmi akadály a szabadonbocsátásának! Miért tartották fogva, ha nem vétett semmit? Ez felháborító, igazán felháborító!

Azt mondta ki tehát, amit Nyehljudov mondani akart. Jekatyerina Ivanovna grófnő észrevette, hogy Mariette kacérkodik unokaöccsével, és ez nagyon szórakoztatta.

- Tudod mit? - kezdte, amikor a fiatalok elhallgattak. - Gyere velem holnap este Aline-hoz, ott lesz Kiesewetter. És te is gyere el - fordult Mariette-hez.

- *Il vous a remarqué*⁷⁷ - mondta Nyehljudovnak. - Elmeséltem neki mindazt, amit mondtál, és ő azt válaszolta, hogy mindez biztató jel, és a végén feltétlenül eljutsz Krisztushoz. Gyere el okvetlenül. Beszélj rá, Mariette, hogy jöjjön el. És te is légy ott.

- Attól félek, semmi jogom nincsen hozzá, hogy bármit is tanácsoljak Dmitrij Ivanovicsnak - kezdte Mariette, ránézett Nyehljudovra, s ezzel a pillantással hallgatóságos és teljes meg egyezést teremtett kettejük között: egyformán vélekedünk, mondta ez a tekintet, Jekatyerina Ivanovna grófnő szavairól meg az evangéliumról általában. - Meg aztán nem is nagyon szeretem, hisz tudja...

- Igen, te mindig mindent nyakatekerten és a magad feje szerint csinálsz.

⁷⁶ Félelem- és gáncsnélküli lovag. (francia)

⁷⁷ Fölfigyelt rád. (francia)

- Hogyhogy a magam feje szerint? Olyan hívő lélek vagyok, akárcsak a legeggyűbb parasztasszony - mondta Mariette mosolyogva, és így folytatta: - Harmadszor pedig holnap a francia színházba megyek.

- Úgy! Mondd, láttad már a... no, hogy is hívják? - kérdezte Jekatyerina Ivanovna.

Mariette kisegítette, s megnevezte a híres francia színésznőt.

- Igen, menj el okvetlenül, nézd meg. Csodálatos!

Nyehljudov mosolyogva közbeszólt: - Mégis, kit hallgasson meg inkább, *ma tante*: a színésznőt vagy a hitszónokot?

- Kérlek szépen, ne köss bele minden szavamba!

- Én úgy gondolnám, előbb a hitszónokot, azután a francia színésznőt, nehogy túlságosan sótlannak találja a hitszónokot - javasolta Nyehljudov.

- Nem, okosabb a francia színházban kezdeni, s azután jöhet a megbánás - így Mariette.

- Nem, nem, ebből ne merészeljete gúnyt űzni. Más a prédikáció, más a színház. Ahhoz, hogy az ember üdvözljön, egyáltalában nem kell könnyet ontani, és hamuval meghinteni a fejünket. Hinni kell, és akkor szép lesz az élet.

- Maga jobban prédikál minden hitszónoknál, *ma tante*.

- Tudja mit? - ajánlotta Mariette elkomolyodva. - Jöjjön el holnap este a páholyomba.

- Attól félek, hogy nem fogok ráérni...

A beszélgetést a lakáj szakította félbe. Látogató érkezését jelentette be. Annak a jótékonycélú társaságnak a titkára volt, amelynek elnökségét a grófnő viselte.

- Jaj, ez az ember halálosan unalmas! Jobb lesz, ha odaát fogadom, és azután visszajövök hozzátok. Teáztasd meg az öcsémet, Mariette - szólt a grófnő és gyors, szeles járásával kisietett a szalonból a terembe.

Mariette lehúzta kesztyűjét; erélyes, meglehetősen széles kéz bukkant ki alóla, növendékujja csupa gyűrű.

- Tölthetek? - kérdezte, s kisujját furcsán kitarva, a spirituszforralón álló ezüst teáskanna után nyúlt.

Arca elkomolyodott, bánatossá vált:

- Mindig rettenetesen fáj, ha azt kell hinnem, hogy olyan emberek, akiknek a véleményére adok, azonosítanak társadalmi helyzetemmel.

Úgy látszott, már-már sírva fakad, amikor az utolsó szavakat leheli. És bár - ha az ember alaposabban meggondolta - szavainak semmi vagy majdnem semmi értelme sem volt, Nyehljudov mégis rendkívül mélynek, őszintének és jónak érezte őket - annyira vonzotta a csillogó szempár tekintete, amely a jól öltözött, szép fiatal nő szavait kísérte. Szótlanul nézte, és nem tudott elszakadni arcától.

- Maga talán azt hiszi, hogy én nem értem magát és mindazt, ami a bensejében végbemegy? Hiszen mindenki tudja, hogy mit tett. *C'est le secret de polichinelle*.⁷⁸ És én el vagyok ragadtatva attól, amit tett. Szível-lélekkel helyeslem.

⁷⁸ Már a verebek is csiripelik a háztetőn. (francia)

- Igazán nincs mitől elragadtatva lenni, hisz oly kevés az, amit eddig tettem.

- Mindegy. Én megértem a maga érzéseit, és azt a lányt is megértem... jó, jó, többet erről nem beszélek - szakította félbe önmagát, amikor árnyékot látott átsuhanni Nyehljudov arcán. Gyorsan másra terelte a szót, hiszen csupán egyet akart: magához vonzani a férfit, s ezért női ösztönével kitalálta mindazt, ami neki fontos és drága volt. - Azt is megértem, hogy amikor azt a sok szenvedést, borzalmat látta a börtönben, akkor úgy érezte, segítenie kell a szenvedőkön, mert azok a szerencsétlenek olyan iszonyatosan szenvednek az emberek közönyétől, kegyetlenségétől... Megértem, hogy az ember ennek áldozhatja életét, én magam is szívesen áldoznám. De mindenkinek megvan a maga sorsa...

- Talán nincs megelégedve a sorsával?

- Én? - kérdezte Mariette, mintha csodálkoznék rajta, hogy ilyet is lehet kérdezni. - Nekem elégedettnem *kell*ennem... és meg is vagyok elégedve. De belül főreg rág, néha fölébred...

- Nem szabad megengedni, hogy elaludjék, hinni kell ennek a hangnak - mondotta Nyehljudov. Teljesen Mariette alakoskodásának hatása alá került.

Később gyakran szégyenkezve gondolt vissza beszélgetésükre, Mariette inkább kedveskedően hamis, semmint hazug szavaira, és megrendülést színlelő, figyelmes arcára, ahogyan őt hallgatta, mikor a fogház borzalmairól és falusi tapasztalatairól beszélt neki.

Mire a grófnő visszajött, már úgy beszélgettek, mint régi, meghitt jó barátok, mint két olyan ember, aki megérti egymást - egyedül az őket körülvevő értetlen sokaságban.

Az igazságtalanság uralmáról beszéltek, a szerencsétlenek szenvedéseiről, a nép nyomoráról, de tekintetük, mely a beszéd csobogása közben egymást kereste, tulajdonképpen csak egyet mondott, egyet kérdezett szüntelen: „Tudnál-e szeretni?”, s a másik azt felelte rá: „Tudnálak!” - és egymáshoz vonzotta őket az érzéki gerjedelem, amely annyiféle váratlan, szivárványosan színtévesztő alakot képes öltetni.

Elmenet Mariette azt mondta Nyehljudovnak, hogy mindig rendelkezésére áll, akármiben segíthet, s megkérte, okvetlenül nézzen be páholyába másnap este, ha csak egy percre is, mert valami fontosat szeretne vele megbeszélni.

- És ki tudja, mikor láthatom megint? - tette hozzá sóhajtva. Azzal gyűrűktől csillogó kezére óvatosan felhúzta finom kesztyűjét. - Ígérje meg, hogy eljön.

Nyehljudov megígérte.

Késő este, amikor egyedül maradt szobájában, lefeküdt és eloltotta a gyertyát, soká nem tudott elaludni. Maszlovára gondolt, a szenátus határozatára és szándékára, hogy mindennek ellenére vele megy Szibériába; azután eszébe jutott, hogy lemondott földbirtokai tulajdonjogáról - és válaszul mindezekre a kérdésekre hirtelen Mariette arca jelent meg előtte, sóhajtása és tekintete, amikor azt mondta: „Ki tudja, mikor láthatom megint”, és ragyogó mosolya - olyan kézzelfoghatóan világosan, hogy szinte maga előtt látta, és maga is elmosolyodott. „Vajon jól teszem-e, hogy Szibériába megyek? Vajon jól tettem-e, hogy lemondtam vagyonomról?” - kérdezte önmagától.

És a fehér pétérvári éjszakában, amely beszivárgott a függönyök hézagain, nem talált határozott választ kérdéseire. Minden összezavarodott a lelkében. Megpróbálta felidézni régebbi elszántságát, felsorakoztatni régebbi gondolatai menetét; de ezek a gondolatok elvesztették meggyőző erejüket.

„És ha mindez csak légvár volt, ha nem lesz erőm, hogy eszerint éljek? Ha megbánom, hogy jót cselekedtem?” - kérdezte magától, és nem volt hozzá ereje, hogy megválaszolja a kérdéseket. Sötét kétségbeesés fogta el, amilyenhez fogható régóta nem érzett. S nem tudván tisztázni mindezeket a kérdéseket, nyomasztó, nehéz álomba merült - mint régen, ha nagy összeget veszített kártyán.

25

Amikor másnap reggel fölébredt, első érzése az volt, hogy előző nap alávalóságot követett el.

Azután eszébe jutott: alávalóságot nem cselekedett, tettek nem voltak, de voltak gondolatok, szegényletes gondolatok arról, hogy mindaz, amit elhatározott - házassága Katjusával és földjének kiosztása a parasztok között -, mindez megvalósíthatatlan ábránd, véghezviteléhez úgysem lesz ereje, mindez erőltetett, kiagyalt elképzelés csupán, s úgy kell tovább élnie, ahogyan addig élt.

Igen, alávalóságot nem cselekedett, de valami történt, ami sokkal rosszabb az aljas tettnél: feltámadtak benne azok a gondolatok, amelyek minden aljas tettnek forrásai. Az aljas tettet az ember esetleg nem követi el vagy megbánhatja, de az aljas gondolatok szülik az aljas tetteket. Az egyik aljas tett csupán egyengeti az utat a következő számára, de az aljas gondolatok ellenállhatatlanul ragadják az embert ezen az úton.

Amikor reggelre kelve képzeletében elismételte esti gondolatait, elámult rajta, hogy hogy hihetett csak egy percre is igazságukban. Akármilyen új és nehéz volt is számára az, amire eltökélte magát, tudta, hogy másfajta élet most nem lehetséges számára; s akármilyen megszokott és könnyű lett volna visszatérni a régihez, tudta, hogy ez a halált jelentené. Az előző esti kísértést most olyanformán látta, mint amikor az ember már kialudta magát, de szeretne - ha nem is tovább aludni, de még egy kicsit henyélni, hemperegni az ágyban, noha tudja, hogy legfőbb ideje fölkelni, mert fontos és örömteli munka vár rá.

Aznapi - pétervári tartózkodása utolsó napján - délelőtt elment a Vasziljevskij-szigetre Susztovához.

A lány az első emeleten lakott, Nyehljudov a házmester útbaigazítására a hátsó bejáraton tévedt, és az egyenes, meredek lépcsőn egyenesen a fülledt, ételszagú konyhába jutott. A tűzhelynél szemüveges, idősebb asszony állt, kötényben, feltűrt ujjal, s valamit kavargatott egy gőzölgő lábosban.

- Kiket keres? - kérdezte szigorúan, s szemüvege fölött nézett a belépőre.

De Nyehljudovnak még arra sem volt ideje, hogy bemutatkozzék, amikor az asszony arcán ijedt öröm gyúlt ki, két kezét kötényébe törölte, s felkiáltott.

- Ó, Nyehljudov herceg! De miért a hátsó lépcsőn? A mi jótevőnk... Én az édesanyja vagyok. El akarták pusztítani a kislányomat. Drága megmentőnk! - Azzal megragadta Nyehljudov kezét, és mindenáron meg akarta csókolni. - Tegnap ott jártam önnél. A húgom kért rá. Ő is itt van. Erre tessék, parancsoljon csak utánam - mondta, s egy kis ajtón át sötét, szűk folyosóra vezette Nyehljudovot, miközben hol feltűrt ruháját, hol meg a haját igazgatta. - A húgom Kornijlova, bizonyosan hallott már róla - tette hozzá suttogva, s megállt az ajtó előtt. - Politikai ügyekbe keveredett. Igen-igen okos asszony.

Azzal benyitott az ajtón, s betessékelte Nyehljudovot a kis szobába, ahol az asztalnál, a pamlagon alacsony, kövérkés fiatal leány ült csíkos kartonblúzban; kerek, sápadt, s anyjához feltűnően hasonló arcát szőke, göndör haj keretezte. Szemben vele, kétrét görnyedve a karosszékben, fekete bajszerű, kurta szakállú, hímzett oroszinges fiatalember ült; annyira bele-mélyedtek a beszélgetésbe, hogy csak akkor néztek fel, amikor Nyehljudov már belépett a szobába.

- Lida, ez Nyehljudov herceg, aki...

A halvány arcú leány idegesen felugrott, lesimítva hajfonatából előgöndörödő fürtjeit, s nagy szürke szemével riadtan meredt a belépőre.

- Tehát ön az a veszedelmes nő, akiről Vera Jefremovna beszélt? - szólt Nyehljudov mosolyogva, és kezét nyújtotta.

- Igen, én vagyok az - felelte Ligyija, és szélesen elmosolyodott, kedves, gyermeki mosolygással, mely látni engedte gyönyörű fogsort. - Nagynéném szeretne megismerkedni önnel. Néni! - kiáltott ki az ajtón, lágy, kellemes hangján.

- Vera Jefremovna kétségbe volt esve, hogy önt letartóztatták - mondta Nyehljudov.

- Üljön le ide... nem, inkább ide - buzgólkodott Ligyija, s a tört rugójú párnázott karosszékre mutatott, amelyből épp hogy felállt az oroszinges fiatalember. - Unokabátyám, Zaharov - tette hozzá, észrevevén Nyehljudov pillantását, amellyel végigmérte a fiatalembert.

A fiatalember éppoly kedvesen elmosolyodott, mint maga Ligyija, kezét fogott a vendéggel, s amikor Nyehljudov leült a helyére, széket húzott oda az ablaktól, és leült melléjük. A másik ajtón bejött még egy tizenhat éves forma szőke gimnazista fiú, és szóltanul letelepedett az ablakpárkányra.

- Vera Jefremovna a nagynénémnek jó barátnője, én alig ismerem - magyarázta Ligyija.

Fehér blúzos, bőrvöcs, kellemes és okos arcú asszony lépett most be a szomszéd szobából.

- Jó reggelt, köszönöm, hogy eljött - kezdte, s leült a pamlagra Ligyija mellé. - Nos, hogy van Verocska? Láta őt? Hogy viseli a sorsát?

- Nem panaszkodik - felelte Nyehljudov. - Azt mondja, megdicsőülten érzi magát.

- Ó, Verocska, ez rávall - mosolygott Kornijlova, s fejét csóválta. - Őt ismerni kell. Remek ember. Mindent másokért, semmit önmagáért.

- Igen, magának semmit se kért, csak az ön unokahúgáért aggódott. Különösen azért volt elkeseredve, amint mondotta, mert ártatlanul fogták el.

- Igaz - mondta Kornijlova. - Szörnyű dolgok ezek! Tulajdonképpen énmiattam szenvedett.

- Dehogyan, nénikém! - kiáltott fel Ligyija. - Én úgyis magamhoz vettem volna azokat az írásokat.

- Engedd meg, ezt már én jobban tudom - mondta Kornijlova, majd Nyehljudovhoz fordulva folytatta: - Tudja, az úgy volt, hogy egy bizonyos személy megkért, őrizzem meg egy időre az írásait, s mivel nekem nem volt lakásom, elhoztam Ligyijának. Ugyanaznap éjszaka pedig itt házkutatást tartottak, megtalálták az írásokat, és őt is elfogták, mostanáig tartották fogva, és azt követelték, mondja meg, hogy kitől kapta.

- De én nem mondtam meg - vágott közbe gyorsan Ligyija, s idegesen igazgatta egy hajfürtjét, pedig az nem is zavarta.

- Hiszen én nem is állítom, hogy megmondtad - felelte nagynénje.
- Nem én vagyok az oka, hogy Mityint elfogták - hadarta Ligijja; elpirult, s nyugtalanul tekingetett körül.
- Ne is beszélj erről, Lidocska - csillapította az anyja.
- De igen, el akarom mondani - makacszkodott Ligijja. Már nem mosolygott, hanem pirult, hajtincsét nem igazgatta, hanem ujja köré csavargatta, és izgatottan nézett körül.
- Lidocska, tudod, hogy tegnap is mi volt, amikor erről beszéltél...
- Nem, nem, semmi... Hagyjon békét, mamása. Én nem mondtam semmit, csak hallgattam. Amikor kétszer is vallattak a nagynénémről meg Mityinről, én nem mondtam semmit, és kijelentettem nekik, hogy nem felelek. Akkor az a... Petrov...
- Petrov nyomozó, csendőr, alávaló gazember - magyarázta Kornyilova Nyehljudovnak.

Ligijja hadarva, egyre izgatottabban folytatta.

- Akkor az a Petrov a lelkemre beszélt. „Akármit mondjon is, nem árt vele senkinek, ellenkezőleg... Ha megmondja, amit tud, megmenti vele azokat, akiket talán ártatlanul kínoznak.” De én mégis megmaradtam amellett, hogy semmit se mondok. Akkor ő: „Nem bánom, ne szóljon semmit, csak ne tagadja, amit én mondok.” És akkor neveket sorolt fel, köztük Mityin nevét is.

- Elég, ne beszélj erről... - szólt a nagynénje.

- Ne szakítson félbe, nénikém... - hadarta Ligijja, s közben szüntelenül tépte, huzigálta hajfűrtjeit, és szeme idegesen járt körül. - És akkor, képzelje csak, másnap megtudom... kikopogtatták a falon... hogy Mityint elfogták. Szóval elárultam, gondolom magamban. És úgy kétségbeestem miatta, de úgy kétségbeestem, hogy majd megtévelyultam.

- És aztán kiderült, hogy nem is temiattad fogták el - vetette közbe Kornyilova.

- De ezt akkor még nem tudtam. Azt hittem, hogy én árultam el. Jártam, járkáltam a cellámban egyik faltól a másikig, és folyvást csak erre gondoltam. Hogy elárultam őt. Ha lefekszem, betakarózom, valaki a fülemben súgja: elárultad, elárultad Mityint. Te árultad el. Tudom, hogy hallucináció,⁷⁹ de mégis hallom, akármit csinálok. El akarok aludni, nem tudok, el akarom felejtetni, nem bírom. Szörnyű, szörnyű volt! - Ligijja egyre izgatottabban beszélt, hajfűrtjét ujjára csavarta, majd ismét letekerte, és hátra-hátranézett.

- Nyugodj meg, Lidocska - kérlelte édesanyja, és vállára tette a kezét.

De Lidocska már nem tudott megállni.

- Szörnyű volt az is, hogy... - kezdte, de nem tudta befejezni, feltört belőle a zokogás, felugrott a pamlagról, belebotlott a karosszékbe, és kirohant a szobából. Édesanyja követte.

- Föl kell akasztani a gazembereket - szólalt meg az ablakpárkányon ülő gimnazista.

- Mit mondasz? - kérdezte Kornyilova.

- Én? Semmit. Csak úgy... - felelte a gimnazista, felkapott az asztalról egy cigarettát, és rágyújtott.

⁷⁹ Érzéksalódás. (latin)

- Igen, a fiataloknak szörnyű az a magánzárka - jegyezte meg Kornijlova fejcsóválva, s ő is rágyújtott.

- Azt hiszem, mindenkinek, nem? - kérdezte Nyehljudov.

- Nem, nem mindenkinek - felelte Kornijlova. - Az igazi forradalmároknak, azt mondják, pihenés, megnyugvás. Az illegalitásban dolgozó ember örökös aggodalomban, nélkülözésben él, retteg magáért, társaiért, az ügyért, a végén elfogják és mindennek vége, leveszik válláról a felelősséget: ülj nyugton és pihenj. Azt mondják, némelyek valósággal megörülnek, amikor elfogják őket. De a fiataloknak, az ártatlanoknak... és eleinte mindig az ártatlanokat fogják el, az olyanokat, mint Lidocska... azoknak bizony szörnyű ez az első megrázkódtatás. Szabadságvesztés, durva bánásmód, rossz táplálkozás, rossz levegő, általában mindenféle nélkülözés: mindez semmi. Még ha háromszor annyi lenne is a nélkülözés, azt is könnyű volna elviselni, ha nem volna a szörnyű lelki megrázkódtatás, amikor az ember először börtönbe kerül.

- Személyes tapasztalásból beszél?

- Én? Kétszer ültem - válaszolta Kornijlova szép, szomorú mosollyal. - Amikor először elfogtak, és méghozzá ártatlanul fogtak el - folytatta -, huszonkét éves voltam, már volt egy gyermekem, és a másodikat vártam. Akármilyen borzasztó volt is akkor a szabadságvesztés, az elválás férjemtől, gyermekemtől, mindez semmiség volt ahhoz az érzéshez képest, ami elfogott, mikor rádöbbsenem, hogy megszűntem embernek lenni, és tárgy lett belőlem. El akarok búcsúzni a kislányomtól, és rám szólnak, hogy menjek le, és üljek be a kocsiba. Megkérdem, hová visznek, és azt felelik, majd megtudom, ha odaérek. Megkérdem, mivel vádolnak, és erre már egyáltalában nem kapok választ. Amikor kihallgatás után levetkőztettek, megszámozott rabruhába öltöztettek, levezettek a bolthajtásos folyosóra, kinyitották az ajtót, belöktek a cellába, rám zárták az ajtót és elmentek, és nem maradt ott más, csak a fegyveres őr, aki némán járkált fel-alá, és néha-néha benézett az ajtórésen, akkor - emlékszem - iszonyatos kétségbeesés fogott el. A legjobban megdöbbsentett, hogy a csendőrtiszt, aki kihallgatott, cigarettával kínált. Tehát tudja, hogy az emberek szeretnek dohányozni; következésképp nyilván azt is tudja, hogy szeretik a szabadságot, a világosságot, tudja, hogy az anya szereti gyermekét, s gyermek az anyját; akkor miért szakítanak el engem olyan kegyetlenül mindattól, amit szeretek, s zárnak be ide, mint valami vadállatot? Ez nem múlik el nyomtalanul az ember fölött. Aki hitt Istenben és az emberekben, hitt abban, hogy az emberek szeretik egymást, az is elveszíti ezt a hitét. Én azóta nem hiszek az emberekben, kiveszett belőlem a szeretet - fejezte be mosolyogva.

Ligyija édesanyja most kijött a másik szobából, közölte, hogy Lidocska feldúlt idegállapotban van, és nem jöhet vissza a vendéghez.

- Hogy tönkretették ezt a szegény fiatal teremtetést! Nekem különösen fáj - mondta nagynénje -, mert akaratlanul is én voltam az oka.

- Isten segítségével majd csak összeszedi magát a falusi jó levegőn - mondta édesanyja. - Elküldjük falura az apjához.

- Bizony, ha ön nem segít, belepusztul - mondta Kornijlova. - Nagyon hálásak vagyunk önnek. Találkozni pedig azért akartam önnel, hogy megkérjem, adja át ezt a levelet Vera Jefremovnáknak. - Levelet vett elő zsebéből, és átadta Nyehljudovnak. - Nincsen lezárva, elolvashatja, és eltérheti vagy átadhatja, ahogy helyesebbnek tartja - folytatta. - Nincsen benne semmi kompromittáló.

Nyehljudov átvette a levelet, megígérte, hogy átadja Vera Jefremovnáknak, azután felállt, elköszönt, és kiment az utcára.

A levelet pedig olvasatlanul leragasztotta, és elhatározta, hogy eljuttatja rendeltetési helyére.

27

Nyehljudovnak még egy utolsó elintézendője volt Pétervárott, a szektások ügye, akiknek kegyelmi kérvényét Bogatirjov szárnysegéd - volt bajtársa - útján akarta eljuttatni a cárhoz. Felkereste Bogatirjovot, s még otthon találta, de már reggelije végeztével, elmenőben. Alacsony, zömök, ritka testi erővel megáldott ember volt ez a Bogatirjov - a vasrudat is patkóba hajlította -, amellet jószívű, becsületes, egyenes lelkű, sőt liberális gondolkodású. Mindeme tulajdonságai ellenére közel állt az udvarhoz, szerette a cárt meg a cári család tagjait, és valami csodálatos módon véghezvitte, hogy e legmagasabb körben forogva csak a jót lássa meg benne, és ne vegyen részt semmi rosszban és becstelenben. Sohasem ítélte el sem a személyeket, sem az intézkedéseket; vagy hallgatott, vagy pedig bátran, hangosan, szinte kiabálva mondta el, ami mondanivalója akadt, s közben gyakran nevetett, ugyanolyan hangosan, mint ahogy beszélt. S mindezt nem diplomatikus tapintatból tette, hanem azért, mert ilyen volt a jelleme.

- Nagyszerű, hogy eljöttél. Nem akarsz reggelizni? Akkor is ülj le. Pompás ez a bifsztekl! Mindig valami tartalmassal szoktam kezdeni és végezni a napot. Ha-ha-ha! No, igyál legalább egy kortyot - harsogta, és a vörösboros üvegre mutatott. - Éppen eszemben jártál. Beadom a kérvényedet. Saját kezébe, ebben megbízhatasz; de az jutott eszembe, nem lenne-e mégis jobb, ha előbb felkeresnéd Toporovot.

Toporov nevének említésére Nyehljudov arca elfintorodott.

- Minden tőle függ. Hisz úgylis az ő véleményét kérik ki. És könnyen meglehet, hogy teljesíti kérésedet.

- Ha azt tanácsolod, elmegyek hozzá.

- Nagyszerű. No és mit szólsz Pityerhez,⁸⁰ hogy hat rád szép fővárosunk? - harsogta Bogatirjov.

- Hipnotizálva érzem magam - válaszolta Nyehljudov.

- Hipnotizálva? - ismételte Bogatirjov, és hangosan felnevetett. - Ha nem tetszik, ne hagyd magad. - Megtörölte bajszát az asztalkendőbe. - No, elmégy hozzá? Mi? Ha nem hajlandó, hozd el nekem, holnap beadom - harsogta, azzal felkelt az asztaltól, és széles mozdulattal keresztet vetett, szemlátomást éppoly gépiesen, mint ahogyan száját megtörölte. Felcsatolta kardját.

- No, Isten áldjon, mennem kell.

- Megyek én is veled - mondta Nyehljudov, és elégedetten szorította meg Bogatirjov széles, erős kezét. Jelenlétében mindig valami friss és öntudatlan erő, egészség áradását érezte. Most is ezzel az érzéssel vált el tőle háza kapujában.

⁸⁰ Pétervár népies neve.

Noha semmi jót nem várt ettől a látogatástól, barátja tanácsára mégis felkereste Toporovot, akitől a szektások ügye függött.

Toporov hivatali beosztása olyan belső ellentmondást foglalt magában, amelyet mindenki észrevett volna, csak egy bárgyú és minden erkölcsi érzék híján való ember nem. Toporovban megvolt mind a két negatív tulajdonság. Hivatali beosztásának ellentmondása pedig abban állott, hogy hivatalának feladata és rendeltetése volt mindenféle külső eszközzel - az erőszakot is beleértve - támogatni az egyházat, azt az egyházat, amelyet Isten maga rendelt, s amelyet nem rendíthetnek meg sem a poklok kapui, sem semmiféle emberi erőfeszítés. Ezt az Istentől rendelt, és semmi földi által meg nem rendíthető isteni intézményt kellett támogatnia és védelmeznie annak az emberi intézménynek, amelyet Toporov irányított hivatalnoki kara segítségével. Toporov nem látta ezt az ellentmondást, vagy nem akarta látni, s ezért nagyon vigyázott rá, nehogy holmi lengyel katolikus pap vagy protestáns lelkész, vagy orosz szakadár romba döntse az egyházat - amelyen a poklok kapui sem diadalmaskodhatnak. Mint az olyan emberek általában, akikből hiányzik minden vallásos érzés alapja: az emberek egyenlőségének és testvériségének tudata, Toporov is meg volt győződve róla, hogy a nép egészen másfajta élőlényekből áll, mint amilyen ő maga, s hogy a népnek feltétlen szüksége van olyasmire, ami nélkül ő maga kitűnően el tud lenni. Ő maga a lelke mélyén semmiben sem hitt, és ebben az állapotában kifogástalanul érezte magát, de állandóan attól rettegett, hogy a nép is valahogyan ebbe az állapotba kerül, s - mint mondani szokta - szent kötelességének tartotta, hogy ettől megóvjat a népet.

Egy szakácskönyvben az olvasható, hogy a rákok szeretik, ha élve megfőzik őket. Ugyanígy hitte és hangoztatta Toporov - mégpedig nem átvitt értelemben, ahogyan a szakácskönyv mondotta, hanem a szó szoros értelmében -, hogy a nép szereti a babonát, s ragaszkodik babonás állapotához.

A vallást, amelynek támogatása hivatali kötelessége volt, úgy tekintette, mint a baromfitenyésztő a dögöt, amellyel tyúkjait táplálja: a döghús igen kellemetlen, de a tyúkok szívesen eszik, tehát azzal kell táplálni őket.

Ezek az iverszki, kazányi, szmolenszki csodatevő szent szüzek és társaik - mindez persze durva bálványimádás, de a nép szereti és hiszi, s ezért táplálni kell a babonáját. Így gondolkodott Toporov, s eszébe sem járta meg, hogy a nép talán csak azért szereti a babonát, mert mindig akadtak, és most is akadnak olyan kegyetlen emberek, mint ő - Toporov - akik felvilágosult létükre, felvilágosultságukat nem arra használják, amire kellene, vagyis a tudatlanság sötétjéből kifelé vergődő nép megsegítésére, hanem ellenkezőleg arra, hogy még mélyebb tudatlanságba süllyesszék.

Amikor Nyehljudov belépett fogadószobájába, Toporov benn a dolgozószobájában épp egy zárdafőnöknővel tárgyalt, egy erélyes arisztokrata hölggyel, aki a pravoszláv hitet terjesztette és támogatta az ország nyugati vidékein, az erőszakkal pravoszláv hitre térített uniáltak - görögkatolikusok - között.

A különleges beosztású hivatalnok, aki Toporovnál titkári teendőket teljesített, megkérdezte Nyehljudovtól, hogy mi járatban van, és megtudván, hogy a szektások kérvényét szeretné eljuttatni az uralkodóhoz, engedélyt kért tőle, hogy elolvashassa a kérvényt. Nyehljudov odaadta neki, és a hivatalnok bevitte Toporovhoz. A belső szobából kilépett a zárdafőnöknő, csuklyájáról lebegő fátyol fityegett, fekete uszálya hosszan húzódott utána a padlón, s ápolt körmű, hófehér kezében topáz olvasót fogott. Eltávozott; de Nyehljudovot még mindig nem hívták be. Toporov fejcsóválva olvasta a kérvényt: kellemetlenül lepte meg annak világos, erőteljes stílusa.

„Ha a cár kezébe kerül, kínos kérdésekre, félreértésekre adhat alkalmat” - gondolta, amikor elolvasta. Letette maga elé az asztalra, csengetett, s kérte Nyehljudovot.

Emlékezett a szektások ügyére, egyszer már kérvényt is nyújtottak be hozzá. A pravoszláv hittől elrugaszkodott parasztokat előbb figyelmeztették, azután pörbe fogták, de a bíróság felmentette őket. Akkor az érsek meg a kormányzó elhatározta, hogy a parasztok házasságkötését nem ismerik el törvényesnek, s ezen az alapon a férjeket, feleségeket, gyermekeket különböző helyekre száműzik. Most ezek a férjek, apák, feleségek kérvényezték, hogy ne válasszák el őket egymástól. Toporov emlékezett rá, amikor az ügy először került eléje: már akkor is habozott, ne szüntesse-e meg az egész eljárást. De meggondolta: semmi kár nem származhat abból, ha helyben hagyja az intézkedést, amely szerint különböző helyekre száműzik e parasztcsaládok tagjait; ha ellenben meghagyják őket régi lakóhelyükön, rossz hatással lehetnek a többi lakosra, amennyiben eltéríthetik őket is a pravoszláv hittől. Amellett az egész ügy az érsek buzgalmáról is tanúskodott, így hát Toporov szabad folyást engedett az eseményeknek úgy, ahogyan elindultak.

Most azonban, ha az ügynek ilyen védelmezője akad, mint a Pétervárott is jó összeköttetésekkel rendelkező Nyehljudov, az ügy olyan formában kerülhet az uralkodó elé, mintha kegyetlenkedés történt volna; sőt még a külföldi sajtóba is kiszivároghat... s ezért Toporov váratlan elhatározásra szánta rá magát.

Állva fogadta Nyehljudovot, mint aki nagyon el van foglaltva, s kurta „üdvözlöm” után nyomban a tárgyra tért.

- Ismerem ezt az ügyet. Amint elolvastam a neveket, eszembe jutott az egész szerencsétlen történet - mondotta, felvette az asztalról a kérvényt, és Nyehljudov elé tartotta. - És mondhatom, hálás vagyok önnek, hogy emlékezetembe idézte. A kormányzósági hatóságok túlbuzgóságával állunk szemben...

Nyehljudov hallgatott, rossz érzés fogta el, amint a vele szemben álló ember álarcszerűen mozdulatlan, sápadt arcára nézett.

- Nyomban intézkedem, hogy ezt a rendszabályt megváltoztassák, és a parasztokat visszatelepítsék régebbi lakhelyükre.

- Akkor tehát fölösleges benyújtanom a kérvényt? - kérdezte Nyehljudov.

- Teljesen fölösleges. Ezt *én* ígérem önnek - mondotta Toporov, különös nyomatékkal hangsúlyozva az „én” szócskát: nyilván meg volt róla győződve, hogy az *ő* becsületessége, az *ő* szava a legjobb biztosíték. - A legjobb lesz, ha mindjárt írok. Szíveskedjék helyet foglalni.

Leült asztalához és írni kezdett. Nyehljudov nem ült le, állva nézett le a keskeny, kopasz koponyára, a vastag kékeres kézre, amely sebesen vitte a tollat a papirosra, és azon töprengett, hogy ez a rideg, minden iránt közönyös ember miért cselekszi azt, amit cselekszik, s miért olyan buzgó? Vajon miért?

- Tessék - mondta Toporov, és lezárta a borítékot: - Közlje ezt *klienseivel* - tette hozzá, és keskeny ajkát mosolyformára húzta.

- Miért kellett ezeknek az embereknek szenvedniük? - kérdezte Nyehljudov, amikor átvette a borítékot.

Toporov felvetette a fejét és elmosolyodott, mintha tetszenék neki Nyehljudov kérdése.

- Ezt nem mondhatom meg. Csak annyit mondhatok, hogy a nép érdeke, amelyet mi szívünkön viselünk, annyira fontos, hogy a hit kérdéseiben tanúsított túlbuzgalom kevésbé ártalmas és veszedelmes, mint a mostanság elburjánzó vallási közöny.

- De hogyan lehetséges az, hogy a vallás nevében megszegik a jónak elemi követelményeit... családokat szakítanak szét...

Toporov továbbra is leereszkedően mosolygott, mint aki bájosan naivnak tartja mindazt, amit Nyehljudov mond. Akármit mondott volna Nyehljudov, Toporov mindent naivul bájosnak és korlátozottan tartott volna előkelő és - véleménye szerint - széles látókört biztosító állami funkciója magaslatáról.

- A magánember szemszögéből nézve ez talán így mutatkozhat - felelte -, de állami szempontból nézve egészen más a helyzet. Egyébként ajánlom magamat - mondta kurtán, biccentett és kezét nyújtotta.

Nyehljudov megszorította, és szótlantul, sietve távozott; máris sajnálta, hogy kezét fogott ezzel az emberrel.

„A nép érdeke... - idézte magában Toporov szavait. - A te érdeked, alávaló, csakis a tiéd” - gondolta.

Sorra vette gondolatban mindazokat a személyeket, akiken az igazságot szolgáltató, a hitet támogató, s a népet nevelő intézmények hatalmukat gyakorolták: az engedély nélküli pálinkamérésért elítélt asszonytól, a lopásért elítélt suhancától, a csavargásért elfogott csavargótól, a gyújtogatással vádolt parasztleánytól, a sikkasztó bankártól egészen a szerencsétlen Ligyija Susztováig, akit csak azért csuktak be, mert hasznos értesüléseket reméltek tőle, a pravoszláv hit megszegéséért száműzött szektásokig, meg az alkotmányért küzdő Gurkevicsig - és hirtelen meggyőző erővel szakadt rá az a gondolat, hogy mindezeket nem azért fogták el, zárták börtönbe vagy száműzték, mert megszegték a törvényt vagy jogtalanságot követtek el, hanem csakis azért, mert zavarták a hivatalnokokat meg a gazdagokat annak a gazdagságnak az élvezetében, amelyet a néptől harácsoltak össze maguknak.

Igen, gazdagságuk zavartalan élvezetében akadályozta őket az engedély nélküli pálinkával kereskedő asszony, a városban munkátlanul ödögő tolvaj, a babona ellen küzdő szektás, Ligyija a proklamációival, Gurkevics az alkotmánnyal. És világos - Nyehljudov most már nem is kételkedett benne -, hogy ezeket a hivatalnokokat, kezdve nagynénje férjén, a szenátorokon, Toporovon, s le egészen a tisztán öltözött, ápolt, korrekt fellépésű uracskákig, akik a minisztériumok, kancelláriák íróasztalainál ülnek - mindezeket a legkevésbé sem bántja, hogy az ilyen rendszerben ártatlanok tömegei szenvednek; csupán arra van gondjuk, hogy eltávolítsák a veszedelmes embereket.

Így hát nemcsak azt a bibliai szabályt szegték meg, hogy inkább bocsássunk meg tíz bűnösnek, semmint hogy egy is ártatlanul bűnhődjék, hanem épp ellenkezőleg - tíz ártatlan embert is eltávolítottak s megbüntettek azért, hogy egyetlen csakugyan ártalmas egyént ártalmatlanná tegyenek, azt a sebészi szabályt alkalmazván, hogy a rothadt hús eltávolításához mélyen az egészségesbe kell vágnunk.

Nyehljudov rendkívül egyszerűnek és világosnak látta a közélet jelenségeinek ezt a magyarázatát; annyira egyszerűnek és világosnak, hogy éppen ez támasztott benne kételyeket a magyarázat elfogadásával szemben. Hiszen az csak nem lehetséges, hogy ilyen bonyolult jelenségeknek ilyen egyszerű és iszonyatos legyen a magyarázata! Lehetetlen, hogy a sok szó igazságról, jóról, törvényről, hitről, Istenről és a többről - mind, mind csak szó legyen, és a legaljasabb kapzsiság, kegyetlenség álcázására szolgáljon!

Nyehljudov már aznap este elutazott volna, de megígérte Mariette-nek, hogy meglátogatja páholyában a színházban, s noha tudta, hogy ezt nem kellene megtennie, önmaga előtt is komédiázva elment, azzal a hazug ürüggyel, hogy adott szava kötelezi. Azonkívül, hogy még egyszer látni kívánta Mariette-et, még utoljára - legalábbis úgy hitte -, össze akarta mérni magát azzal a világgal, amely azelőtt annyira hozzátartozott, s most olyan idegenné vált.

„Ellen tudok-e állni a kísértéseknek? - gondolta nem egészen őszintén. - Még egyszer, utoljára próbára teszem magam.”

Frakkba öltözött, s a második felvonáshoz megérkezett a francia színházba. Az örökös „*Dame aux camélias*”-t⁸¹ adták, amelyben a külföldi vendégszínésznő a maga módján újra bemutatta, hogyan haldoklik egy tündöbajos nő.

A színház zsúfolásig volt; Nyehljudovnak nyomban megmutatták Mariette páholyát - az olyan embernek kijáró tisztelettel, aki ilyen előkelőség páholya felől érdeklődik.

A folyosón Mariette libériás inasa örködött, ismerősként hajolt meg Nyehljudov előtt, és kinyitotta a páholy ajtaját.

A szemben levő páholyokban ülő, s az ülők mögött álló alakok, a közeli páholyokban látszó háta, a földszinti széksorok galambősz és deresedő, kopasz és pomádézott, bodorított és festett fejei - az egész nézőközönség elmerülten figyelte a selyem- és csipkefelhőkbe öltözött sovány és csontos színésznőt, aki affektálva és erőltetett hanghordozással szavalt a nagy monológot. Amikor a páholy ajtaja kinyílt, valaki pissegett, s két légáramlat - egy hideg és egy meleg - suhant végig Nyehljudov arcán.

A páholyban négyen ültek: Mariette meg egy piros lebernyeges, óriási frizurás ismeretlen hölgy, és két férfi. Az egyik Mariette férje volt, magas, jóképű férfi, akinek kemény arcát merész sashorizonttal még határozottabbá, mellkasát pedig vattával, vászonnal dúsan bélelt egyenruhája igazította katonásan domborúvá. Mellette kopaszodó, szőke hajú férfi ült, ünnepélyesen kétfelé fésült oldalszakála között csak gödröcskével kettéválasztott álla volt simára borotválva. Mariette kecses volt, finom és elegáns, kivágott estélyi ruhájában, mely szabadon hagyta nyakától egyenletesen lejtő széles, izmos vállát meg egy tarkóján feketéllő csepp anyajegyét. Az ajtó nyílására nyomban megfordult, s legyezőjével a mögötte üresen álló székre mutatva barátságosan, hálásan és - úgy tetszett - jelentőségteljesen mosolygott rá a férfinak. Férje megszokott nyugalomával nézett Nyehljudovra, és biccentett feléje. Egész lényén, a pillantáson, melyet Mariette-tel váltott, meglátszott a gögös nagyúr, a szép feleség büszke tulajdonosa.

Amikor a monológ véget ért, tapsvihar harsant fel a színházban. Mariette felállt, suhogó selyemszoknyáját összefogva hátrament a páholy hátsó részébe, és bemutatta Nyehljudovot férjének. A tábornok mosolygó szemmel csak annyit mondott, hogy nagyon örvend, azután pedig nyugodt és áthatolhatatlan hallgatásba burkolózott.

- Nemsokára elutazom, de eljöttem, mert megígértem - fordult Nyehljudov Mariette-hez.

- Ha már rám nem kíváncsi, legalább láthat egy csodálatos színésznőt - mondta Mariette, Nyehljudov szavainak értelmére válaszolva. - Ugye, milyen remek volt az utolsó jelenetben? - fordult férjéhez.

⁸¹ „A kaméliás hölgy”, az ifjabb Alexandre Dumas (1824-1895) színműve.

A tábornok bólintott.

- Engem nem hatott meg - mondta Nyehljudov. - Annyi igazi szenvedést láttam épp ma...

- Üljön le, meséljen.

A tábornok figyelt, s a szeme egyre gunyorosabban mosolygott.

- Meglátogattam azt a fiatal lányt, akit most bocsátottak szabadon, s olyan sokáig fogva tartottak; egészen összeroppant az idegzete.

- Ez az a nő, akiről beszéltem neked - szólt Mariette a férjének.

- Igen, nagyon örültem, hogy szabadon lehetett bocsátani - mondta a tábornok nyugodtan, bólintott, és most már a szája is gúnyosan mosolygott bajusza alatt, legalábbis Nyehljudovnak úgy tetszett. - Kimegyek, elszívok egy cigarettát.

Nyehljudov csak ült, és várta, hogy Mariette megmondja neki azt, amit mondani akart; de Mariette semmit sem mondott, sőt nem is látszott rajta, mintha keresné az alkalmat, hogy valamit mondjon; csak tréfálkozva csevegett a színdarabról, amelynek - véleménye szerint - különösen meg kellett hatnia Nyehljudovot.

Nyehljudov lassan megértette, hogy Mariette-nek nem is volt semmi mondanivalója: csak meg akart mutatkozni neki estélyi toalettje egész varázsában, csupasz vállaival meg anyajegyével... és Nyehljudov örült is ennek, és ugyanakkor utálkozott is.

A báj tündérleple, amely azelőtt mindezt borította, most - ha nem is foszlott le Nyehljudov számára, de meglátta, hogy mi van alatta. Amint elnézte Mariette-et, gyönyörködött benne, s ugyanakkor tudta, hogy hazudik; olyan férj oldalán él, aki milliók életéből és könnyeiből építi karrierjét, de ő ezt nem bánja, mindaz, amit előző nap mondott, hazugság volt, s igaz csak annyi, hogy - Nyehljudov, s talán ő maga sem tudta, miért - magába akarja szerettetni őt. És Nyehljudovot egyszerre vonzotta is, taszította is ez a játék. Többször is megpróbált elmenni, kalapjáért nyúlt, s aztán mégis maradt. De végül, amikor Mariette férje, sűrű bajszában dohányfüst szagát hozva magával, visszatért a páholyba, és fölényesen, lenézően mérte őt végig, mintha nem ismerné meg, Nyehljudov nem várta meg, míg az ajtó becsukódik, hanem kiment a folyosóra, megkereste kabátját, és elhagyta a színházat.

Amikor hazafelé bandukolt a Nyevszkij Proszekten, feltűnt neki egy előtte haladó, magas, feltűnően jó alakú és kihívó eleganciával öltözött nő, aki nyugodtan lépkedett a széles járda aszfaltján, s arcára, egész magatartására rá volt írva aljas hatalmának tudata. Mindenki végigmérte, aki csak szembejött vele vagy utolérte. Nyehljudov meggyorsította lépteit, s ő is önkéntelenül arcába nézett. A nő arca - alighanem szépítőszerek segítségével - szép volt; rámosolygott Nyehljudovra, s rávillantotta szemét. És - megdöbbentő dolog - Nyehljudovnak abban a pillanatban Mariette jutott eszébe, mert a vonásnak és taszításnak ugyanazt a vegyülékét érezte, mint az imént a színházban. Megharagudott önmagára. Sietve elhagyta a nőt, befordult a Morszkajára, s a rakpartra érve, a rendőr legnagyobb csodálkozására, elkezdett ott fel és alá járkálni.

„Ő is ugyanígy mosolygott rám a színházban, amikor beléptem a páholyába - gondolta -, és a két mosolynak egy és ugyanaz volt az értelme. A különbség csak annyi, hogy emez egyszerűen és nyíltan kimondja: »Kellek neked? Vegyél meg. Ha nem kellek, menj el mellettem.« Amaz pedig megjátssza, hogy nem ez jár az eszében, hanem holmi magasabb, kifinomult érzelmek régiójában él, holott az alapja egy és ugyanaz. Ez a nő legalább őszinte, amaz pedig hazudik. Mi több: emezt a szükség vitte ebbe a helyzetbe, amaz pedig csak játszik, szórakozik ezzel a gyönyörű és fertelmes, veszélyes szenvedéllyel. Ez az utcai nő bűzös, mocskos

pocsolyavíz, annak kínálkozik ivásra, akinek szomjúsága erősebb undoránál; amaz pedig, a színházbeli, méreg, amely észrevétlenül marja bele magát mindabba, amit megérint.” Nyehljudovnak eszébe jutott viszonya a nemesi marsall feleségével, és szégyenletes emlékek serege zúdult reá. „Undorító az állatiasság az emberben - gondolta -, de amikor leplezetlenül jelenik meg, lelki éned magaslatáról nézed és megveted; akár elbuktál, akár ellenálltál, az maradsz, aki voltál. De amikor ez az állatiasság az esztétikum látszatában, az álköltőiség burkában jelenik meg, és hódolatot követel, akkor mindenestől belesüppedsz, és az állatit istenítve már nem tudod megkülönböztetni a jót a rossztól. És akkor minden elveszett.”

Ezt most olyan világosan látta, mint ahogyan maga előtt látta a palotákat, az öröket, az erődöt, a folyót, a csónakokat, a tőzsde épületét.

S mint ahogy aznap éjjel nem borult a földre pihentető, megnyugtató sötétség, hanem tompa, szomorkás, természetellenes fény borongott a város felett, amelynek forrása nem volt látható - ugyanígy Nyehljudov lelkében sem uralkodott már a tudatlanság nyugalmat adó sötétje. Minden világos volt. Világos volt, hogy mindaz, amit a világ fontosnak és jónak tart, az vagy jelentéktelen vagy aljas, és mindez a fényűzés és csillogás régi, megszokott bűnökét takar, amelyek nem nyerik el büntetésüket, sőt diadalmaskodnak, s minden emberileg elképzelhető varázsos szépséggel ékeskednek.

Szerette volna mindezt elfelejteni, nem tudni, nem látni - de ez már lehetetlen volt. Ha nem is látta a fényforrást, amelynek fényében mindez feltárult előtte - mint ahogyan nem látta a Pétervár felett borongó fény forrását sem -, s ha tompának, szomorúnak, természetellenesnek látta is ezt a fényt, mégis, akarva, nem akarva látnia kellett, ami ebben a fényben feltárult előtte, s ez örömet és egyben aggodalmat keltett a lelkében.

29

Moszkvába visszaérkezve, Nyehljudov legelőször is kiment a rabkórházba, hogy közölje Maszlovával a szomorú hírt: a szenátus helyben hagyta a bíróság ítéletét, tehát fel kell készülnie a szibériai útra.

A kegyelmi kérvényben, amelyet az ügyvéd megírt, s amelyet most vitt Maszlovának aláírásra, nem nagyon bízott. És akármilyen különösen hangzik is: most már nem is nagyon kívánta, hogy sikere legyen. Gondolatban felkészült rá, hogy Szibériába utazik, száműzöttek és fegyencek között fog élni, és nehezen tudta volna elképzelni, hogyan rendezze be a maga és Maszlova életét, ha fölmentik a lányt.

Eszébe jutottak az amerikai Thoreau⁸² szavai; ez az író abban az időben, amikor Amerikában még rabszolgaság uralkodott, azt mondotta, hogy olyan államban, amely a rabszolgaságot törvényesíti és pártfogolja, az egyetlen, becsületes állampolgárhoz méltó hely: a börtön. Ugyanígy vélekedett Nyehljudov is, főleg pétervári útja után, s mindannak alapján, amit ott megtudott. „Igen, az egyetlen hely, amely ma Oroszországban becsületes emberhez méltó: a börtön!” - gondolta magában. És közvetlenül átélte ezt az érzést, amikor a börtönhöz érkezett, és belépett falai közé.

A kórházi kapus megismerte, s nyomban közölte, hogy Maszlova már nincsen náluk.

⁸² Henry David Thoreau - amerikai író, természetfilozófus (1817-1862).

- Hol van?

- Megint a fogházban.

- Miért vitték vissza? - kérdezte Nyehljudov.

- Hiszen ez olyan csürhe, főméltóságú uram... - felelte a kapus megvető mosollyal. - Kikezdett a felcserrel, és a főorvos kitette.

Nyehljudov maga sem hitte volna, hogy Maszlova magatartása és lelkiállapota ilyen közéről érinti. A hír egészen lesújtotta. Olyasformán érezte magát, mint aki váratlan nagy szerencsétlenségről értesül. Elszorult a szíve. Az első érzés, amelyet a hír keltett benne, a szégyenkezés volt. Mindenekfölött nevetségesnek érezte magát azzal a boldogító hitével, hogy a leány lelke, jelleme megváltozott. Mindaz, amit Katyusa arról mondott, hogy nem akarja elfogadni az ő áldozatát, szavai, szemrehányásai, könnyei - mindez tehát csak egy romlott nő ravaszkodása volt, aki minél jobban ki akarta használni őt. Most utólag úgy tetszett neki, hogy már legutóbbi látogatásakor is bizonyos jelekből arra következtetett, hogy Maszlova javíthatatlan, s ez most teljes bizonyossággá vált előtte. Mindez átsuhant agyán, mialatt gépiesen feltette kalapját, s elhagyta a rabkórházat.

„Mitévő legyek most? - tűnődött. - Fűz-e még hozzá valami, vagy felszabadultam azáltal, amit tett?”

De amint feltette magának ezt a kérdést, azonnal belátta, hogy ha szabadnak tekinti magát, és elhagyja Maszlovát, ezzel nem a lányt bünteti, amint szándékában volt, hanem - önmagát. És megrémült.

„Nem! Ami történt, nem változtathatja meg elhatározásomat, csupán megszilárdíthatja. Csináljon, amit akar, ami éppen megfelel a lelkiállapotának. Ha ki akar kezdeni a felcserrel, kezdjen ki vele, ez az ő dolga. Az én dolgom, hogy megtegyem, amit lelkiismeretem követel. Lelkiismeretem pedig azt követeli, áldozzam fel szabadságomat, hogy ezzel jóvátegyem bűnömet; elhatároztam, hogy feleségül veszem, még ha csak névleges marad is ez a házasság, és utána megyek, akárhová viszik, s ez az elhatározásom nem változott meg” - mondotta magában konok eltökéltséggel. Kilépett a kórház kapuján, s szilárd léptekkel a fogház főkapuja felé sietett.

A kapuhoz érve, megkérte a strázsát, jelentse a felügyelőnek, hogy Maszlovát szeretné látni. A napos megismerte Nyehljudovot, s mint ismerőssel közölte vele a fogházbeli nagy újságot: a kapitányt leváltották, s helyébe új, szigorú felügyelő érkezett.

- Bizony, most más szelek fűjdognak erre. Szörnyű szigorúság! - mondta a napos. - Épp itt van, mindjárt jelentik.

A felügyelő csakugyan épp ott volt a fogházban, s hamarosan kijött Nyehljudovhoz. Magas, csontos férfi volt, komor arcú és kiálló pofacsontú, feltűnően lassú mozgású.

- A látogatás csak bizonyos napokon van engedélyezve a beszélőben - mondta anélkül, hogy Nyehljudov szemébe nézett volna.

- De én kegyelmi kérvényt szeretnék aláíratni a fogollyal.

- Azt nekem is átadhatja.

- Személyesen kell vele beszélnem. Azelőtt mindig megengedték.

- Az azelőtt volt - vágta rá a felügyelő, és futó pillantása súrolta Nyehljudovot. Nyehljudov azonban nem tágitott.

- Engedélyem van a kormányzótól - mondta, s elővette tárcáját.

- Szabad? - mondta a felügyelő, aki továbbra sem nézett Nyehljudov szemébe; hosszú, csontos, vértelen ujjával, melyeknek egyikén - mutatóujján - aranygyűrű ragyogott, átvette az írást, és lassan elolvasta. - Tessék az irodába fáradni - szólt végül.

Az irodában ezúttal nem volt senki. A felügyelő asztalához ült, s a rajta fekvő iratokat rendezgette, szemlátomást azzal a szándékkal, hogy ő maga is jelen legyen a látogatásnál. Nyehljudov kérdésére, hogy nem láthatná-e Bogoduhovszkáját, kurtán azt válaszolta, hogy az lehetetlen. „A politikai foglyok látogatása nincs megengedve” - mondotta, s ismét iratai olvasásába merült. Nyehljudov, akinek zsebében volt Kornyilova levele Bogoduhovszkájához, úgy érezte magát, mint a bűnös, akinek szándékát leleplezték és megghiúsították.

Amikor Maszlova belépett, a felügyelő fölemelte fejét, de nem nézett egyikükre sem; csak ennyit mondott: „Tessék” - s megint papírjaiba mélyedt.

Maszlova ismét fehér blúzba, szoknyába volt öltözve, fejét fehér kendővel kötötte be, mint azelőtt. Amikor odalépett Nyehljudovhoz, s meglátta a férfi fagyos, haragos arcát, lángolóan elpirult, s kezével blúza szegélyét babrálva, lesütötte szemét. Nyehljudov a kórházi portás szavainak megerősítését olvasta ki zavart viselkedéséből.

Nyehljudov ugyanúgy akarta üdvözölni, mint máskor, de képtelen volt rá, hogy kezet nyújtson neki, ahogyan szándékozott - annyira utálkozott most tőle.

- Rossz hírt hoztam - mondta tompán; nem nézett rá, és nem nyújtott kezet. - A szenátus elutasította a panaszt.

- Úgyis tudtam - mondta Maszlova furcsa, elfúló hangon.

Nyehljudov máskor megkérdezte volna, miért mondja, hogy úgyis tudta; de most csak ránézett. A lány szeme tele volt könnyel.

Ez azonban nem enyhítette, sőt még csak fokozta ingerültségét.

A felügyelő felállt asztala mellől, és ide-oda kezdett járkálni a szobában.

Akármennyire utálta is most Nyehljudov Maszlovát, mégis szükségét érezte, hogy sajnálkozását fejezze ki a szenátus elutasító végzése miatt.

- De ne csüggedjen el - mondotta. - A kegyelmi kérvény meghozhatja a kívánt eredményt, és én nagyon remélem, hogy...

- De hisz én nem arról beszélek... - vágott a szavába Maszlova, és könnyes szemével szánalmasan kancsalított rá.

- Hát miről?

- A kórházban járt, ugye, és ott azt mondták rólam, hogy...

- Hagyjuk ezt, ez a maga dolga - mondta Nyehljudov ridegen, szigorúan.

A sértett hiúság már-már elcsituló érzése újult erővel lángolt fel benne, amikor Maszlova a kórházat említette. „Én, a nagyvilági férfiú, akihez bármelyik előkelő társaságbeli fiatal lány boldogan jönne feleségül, felajánlottam kezemet ennek a nőnek, ő meg nem tudott rám várni, hanem kikezdett egy felcserrel” - gondolta, s gyűlölettel nézett Maszlovára.

- Írja alá a kérvényt - mondta, s elővette zsebéből a nagy borítékot, és az asztalra tette. Maszlova letörölte könnyeit kendője csücskével, és az asztalhoz ült. Megkérdezte, hová, mit kell írnia.

Nyehljudov megmutatta neki, hol írja alá a nevét; Maszlova az asztalnál ült, bal kezével blúza jobb ujját igazgatva, a férfi pedig mögötte állt, szótlánul nézte az asztal fölé hajló hátát, melyet megrázott az elfojtott zokogás, és a lelkében harcra kelt a rossz meg a jó: a sértett hiúság meg a szájalom a szenvedő nő iránt, és az utóbbi győzött. Hogy mi volt előbb: előbb sajnálta-e meg szíve mélyén a nőt, vagy pedig előbb jutottak-e eszébe önnön bűnei, vét-kessége éppen abban, amivel őt vádolta - erre később már nem emlékezett. De egyszerre, ugyanabban a pillanatban bűnösnek érezte önmagát, és megszánta a nőt.

Maszlova aláírta a kérvényt, és szoknyájába törölte tintafoltos ujját; azután felállt, és szembefordult vele.

- Akármilyen történt, akárhogy volt is, semmi sem változtatja meg elhatározásomat - mondta Nyehljudov.

A tudat, hogy megbocsátott, még csak fokozta benne a szájalom és gyöngédség érzését, szerette volna megvigasztalni Maszlovát.

- Amit megmondtam, megteszem. Bárhova viszik, maga mellett leszek.

- Nem kell - szakította félbe Maszlova gyorsan. Arca sugárzott az örömtől.

- Gondolja meg, mire van szüksége az útra.

- Azt hiszem, nem kell semmi különös. Hálásan köszönöm.

A felügyelő odalépett hozzájuk, és Nyehljudov, be sem várva figyelmeztetését, elbúcsúzott Maszlovától és kiment. Soha nem tapasztalt csendes boldogság, nyugalom, az egész emberiséget átfogó szeretet töltötte be lelkét. Örömet, felmagasztosult érzését az a tudat okozta, hogy Maszlovának semmiféle cselekedete nem változtathatja meg érzéseit. Ám kezdjen ki a felcserrel - mindegy, ez az ő dolga; ő, Nyehljudov, nem önzően szereti a lányt, hanem magáért és Istenért.

Maszlova kalandja a felcserrel, amelyért kitették a kórházból, s amelynek valóságában Nyehljudov is hitt, mindössze annyiban állt, hogy Maszlova a felcserné utasítására hársfateáért ment a folyosó végén levő patikába, s ott egyedül találta a felcserét, a nyurga, pattanásos képű Usztyinovot, aki már régóta terhére volt állandó ostromlásával. Maszlova kitépte magát karjaiból, s olyan erővel taszította meg, hogy Usztyinov nekiesett a polcnak, s lelökött róla két üvegcsét, amely összetört.

A főorvos, aki éppen akkor ment végig a folyosón, meghallotta az összetört üveg csengését, s amikor meglátta a patikából kiszaladó, lángba borult arcú Maszlovát, mérgesen ráförmedt:

- Ejnye, fiam, ha te itt kikezdesz a férfiakkal, kirakom ám a szűrődet. Mi történt? - fordult a felcserhez, és szemüvege fölött szigorúan nézett rá.

A felcser mosolyogva mentegetőzött. A főorvos végig sem hallgatta, fölemelte fejét, s úgy billentette, hogy most már a szemüvegén át nézett; azzal bement a kórterembe, és még aznap este szólt a felügyelőnek, hogy Maszlova helyett küldjenek más, komolyabb ápolónőt. Ennyi volt hát Maszlova „kalandja” a felcserrel. Kitéréselése a kórházból azzal az ürüggyel, hogy kikezd a férfiakkal, különösen azért fájt Maszlovának, mert amióta újra találkozott Nyehljudovval, végképp meggyűlölte a férfiakkal való kapcsolatot, melyet már azelőtt is éppen eléggé utált. Kimondhatatlanul bántotta, hogy múltja meg jelenlegi helyzete alapján mindenki - így a pattanásos felcser is - feljogosítva érzi magát arra, hogy megtámadja őt, és csodálkozzék visszautasításán; annyira sajnálta magát emiatt, hogy gyakorta sírva fakadt. Amikor most kijött Nyehljudovhoz, szerette volna tisztázni magát előtte az igaztalan vádak alól, amelyek alighanem az ő füléhez is eljutottak. De mindjárt a legelején megérezte, hogy a

férfi úgysem hinne neki, mentegetőzése csak megerősítené gyanújában; hangja zokogásba fült, elhallgatott.

Maszlova még mindig azt hitte, és állandóan azt bizonygatta önmagának, hogy nem bocsátott meg Nyehljudovnak és gyűlöli - amint ezt második találkozásukkor meg is mondta neki. A valóságban azonban már régóta újra megszerette, annyira szerette, hogy önkéntelenül is teljesítette mindazt, amit a férfi tőle kívánt: nem ivott, nem cigarettázott, nem kacérkodott többé, és elment szolgálonak a kórházba. Mindezt csupán azért tette, mert tudta, hogy Nyehljudovnak ez a kívánsága. Annak, hogy olyan határozottan visszautasította a férfi áldozatát, valahányszor csak megemlítette szándékát, hogy feleségül veszi, kettős oka volt: egyrészt jólesett elismételnie a büszke szavakat, amelyeket egyszer már kimondott, másrészt - és elsősorban - pedig azért mondta ezt, mert tudta, hogy a férfit ez a házasság szerencsétlenné tenné. Keményen elhatározta, hogy nem fogadja el tőle ezt az áldozatot, de ugyanakkor kétségbeejtette az a gondolat, hogy a férfi megveti őt, azt hiszi róla, hogy ma is ugyanaz, ami volt, nem látja a változást, amely végbement benne. Jobban bántotta a gondolat, hogy Nyehljudov talán azt hiszi róla, hogy csakugyan valami rosszat követett el a kórházban, mint az az értesülés, hogy végképp és megmásíthatatlanul kényszermunkára van ítélve.

30

Maszlovát már az első fegyencsapattal útnak indíthatták, s ezért Nyehljudov is indulásra készülődött. De annyi volt a dolga, hogy úgy érezte, akármennyi idő állna is rendelkezésére, nem tudná bevégezni. Azelőtt épp ellenkezőleg volt; azelőtt mindig gondolkodnia kellett, hogy mit is csináljon, és tevékenysége középpontjában mindig egy és ugyanaz állt: Dmitrij Ivanovics Nyehljudov - s noha mindig Dmitrij Ivanovics volt a középpont, mindez halálosan unalmas volt. Most pedig minden tevékenysége másokra vonatkozott s nem Dmitrij Ivanovicsra, és mindez a temérdek elfoglaltság lelkesítő és érdekes volt.

Mi több: azelőtt minden ügye, elfoglaltsága csak bosszantotta, mérgecsinálta Dmitrij Ivanovicsot; mostani ügyei pedig - a mások ügyei - örömteli, emelkedett hangulatot keltettek benne.

Három csoportba lehetett sorolni az ügyeket, amelyeket Nyehljudovnak el kellett intéznie, legalábbis ő szokott pedantériájával így osztályozta őket, s ennek megfelelően rendezte el három irattáskában.

Az első csoport Maszlova istápolására vonatkozott. A tennivaló itt az volt, hogy utána kellett járnia a kegyelmi kérvénynek, s mindent elő kellett készítenie a szibériai úthoz.

A második ügycsoport birtokaival volt kapcsolatos. Panovóban a földet úgy osztotta ki a parasztok között, hogy a bért a parasztság közös szükségleteire fizetik be. A megállapodás megerősítésére azonban még szerződést és lemondó nyilatkozatot kellett készíteni és aláírni. Kuzminszkojében a földosztás ügye még úgy állott, ahogyan ő maga elrendezte: a bérösszeget neki kellett kézhez kapnia, de itt is még hátra volt az esedékesség meghatározása, és annak megállapítása, hogy ebből az összegből mennyit használjon fel a maga életfenntartására, s mennyit juttasson a parasztközösségnek. Mivel nem tudta, mekkora költséggel fog járni szibériai utazása, még nem szánta rá magát, hogy teljes egészében lemondjon erről a jövedelmi forrásról, noha az összeget felére csökkentette.

A harmadik csoportba tartozott a foglyok megsegítése, akik egyre sűrűbben fordultak hozzá kéréseikkel.

Eleinte, amikor valamelyik fogoly kéréssel fordult hozzá, Nyehljudov nyomban utánajárt a dolognak, s könnyíteni igyekezett a rab sorsán. Később azonban olyan tömegével jelentkeztek a kérelmezők, hogy már lehetetlennek érezte mindegyiknek a megsegítését, s akaratlanul belebonyolódott egy negyedik dologba, amely az utóbbi időben egyre inkább előtérbe került.

Ez a negyedik ügy pedig annak a kérdésnek a megoldása volt, honnan ered és mire való az a döbbenetes intézmény, amelyet büntetőbíróságnak neveznek, s következményei: a börtön, amelynek lakosaival részben megismerkedett, meg a számtalan más elzárási hely, a Péter-Pál erődtől Szahalin szigetéig, ahol százával, ezrével senyvednek ennek az érthetetlen büntető-törvénynek az áldozatai.

A foglyokhoz intézett kérdésekből, az ügyvéddel, a fogházlelkésszel, a felügyelővel folytatott beszélgetésekből meg a letartóztatottak lajstromából Nyehljudov azt a következtetést vonta le, hogy a foglyok, az úgynevezett bűnözők, ötféle csoportba különülnek el. Az első csoportba tartoznak a teljességgel ártatlan emberek, a bírósági tévedések áldozatai, mint Mensov, a vélt gyújtogató, mint Maszlova és még többen. Ez a csoport nem volt túlságosan nagy számú, a lelkész megállapítása szerint a foglyoknak mintegy hét százalékát tette ki, de helyzetük különös érdeklődésre tarthatott számot. A második csoportba tartoztak azok, akik bizonyos rendkívüli körülmények között követték el a bűncselekményt - amilyen például az erős felindulás, féltékenység, itasság -, s akikről bátran el lehetett mondani: hasonló körülmények között ugyanazt a bűncselekményt követték volna el azok is, akik elítélték és megbüntették őket. Nyehljudov megfigyelése szerint ebbe a csoportba tartozott a bűnözőknek legalább a fele, ha nem több. A harmadik csoportot olyanok alkották, akik saját felfogásuk szerint egészen mindennapi, sőt helyes cselekedetet követtek el, de cselekedetük a törvényeket alkotó, s tőlük távol álló emberek felfogása szerint bűncselekménynek számított. Ide tartoztak például azok, akik italmérési engedély nélkül pálinkát árultak, csempészték, szénát gyűjtöttek vagy rőzsét szedtek a nagy uradalmi vagy kincstári erdőkben. Ide sorolta Nyehljudov a tolvaj hegyilakókat meg egyéb hitetleneket, akik templomrablásba keveredtek.

A negyedik csoportba olyanok tartoztak, akiket csupán azért tekintettek bűnözőnek, mert erkölcsileg magasabb fokon álltak a társadalom átlagánál. Ide tartoztak a szektások, a függetlenségükért harcoló lengyelek, cserkeszek, meg a politikai foglyok, szocialisták és sztrájkolók, akiket azért ítélték el, mert szembeszálltak az uralkodó hatalommal. Ezeknek az embereknek - a társadalom legjobbainak - százalékos aránya a foglyok között, Nyehljudov megállapítása szerint, igen nagy volt.

Az ötödik csoportot végül olyan egyének alkották, akikkel szemben a társadalom sokkalta nagyobb bünt követett el, mint ők a társadalom ellen. Elvadult, árva emberek voltak ezek, akiket elbutított az állandó elnyomatás és az élet csábításai, mint például azt a suhancot, aki futószőnyeget lopott, meg sok-sok mást, akivel Nyehljudov a börtönben meg a börtönön kívül összeakadt; akiket életkörülményeik szinte törvényszerűen és szükségképpen belekergettek a bűncselekménynek nevezett tett elkövetésébe. Nagy számú tolvaj meg gyilkos tartozott ebbe a csoportba Nyehljudov megfigyelése szerint; némelyekkel közülük szorosabb kapcsolatba került ebben az időben. Közelebbi megfigyelés alapján ebbe a csoportba sorolta azokat a züllött, romlott embereket is, akiket az új iskola bűnöző alkatúnak nevez, s akiknek létezését legfőbb érvül és bizonyítékul szokták felhozni a büntetőtörvény meg a börtön feltétlen szükségessége mellett. Nos, ezek az úgynevezett züllött, abnormális, bűnöző alkatú emberek Nyehljudov véleménye szerint ugyanoda tartoztak, mint azok, akik ellen a társadalom nagyobb bünt követett el, mint ők a társadalom ellen; csak hogy ezek ellen nem most és közvetlenül követte el a bünt a társadalom, hanem már régen, szüleik, ősök ellen.

Ebben a csoportban különösen felkeltette érdeklődését Ohotyin, egy visszaeső tolvaj, egy prostituált törvénytelen fia, aki lelencházban nőtt fel, s harmincéves koráig nyilván sohasem találkozott a városi rendőrnél magasabb erkölcsi fokon álló emberrel, és már fiatal korában belekerült egy bűnöző bandába; ugyanakkor azonban rendkívüli komikusszínészi tehetséggel rendelkezett, amely ellenállhatatlanul vonzóvá tette. Védelmet kért Nyehljudovtól, s ugyanakkor kifigurázta önmagát, a bírakat, a börtönt, s a büntetőtörvényt csakúgy, mint az isteni törvényeket. A másik érdekes alak egy Fjodorov nevű daliás, szép legény volt, aki egy banda élére állt, s azzal együtt meggyilkolt és kirabolt egy öreg hivatalnokot. Paraszt volt, apjától törvényellenesen elvették a házát, azután besorozták őt katonának, s ott azért kellett szenvednie, mert belébolondult az egyik tiszt szeretőjébe. Vonzó, szenvedélyes jellem volt, élvezetre vágyott bármi áron, sohasem találkozott olyan emberrel, aki akármilyen okból is megtartóztatta volna magát élvezetében, és sohasem hallott arról, hogy az életnek más célja is lehet, mint az élvezet hajhászása. Nyehljudov világosan felismerte, hogy mindkettejük lelkében gazdag lehetőségek szunnyadtak, csak elkorcsosultak és elvadultak, mint ahogyan elvadul és elkorcsosul az elhanyagolt növény. Látott odabenn egy csavargót, meg egy asszonyt is, akik visszataszítóak voltak tompult korlátoltságukban és látszólagos kegyetlenségükben, de Nyehljudov bennük sem tudta azt a bűnöző típust látni, amelyről az olasz iskola beszél, hanem csak személy szerint ellenszenves embereket, amelyeket akárhányszor látott szabadlábban is, frakkban, csipkében, vállrojtos egyenruhában.

Ez volt hát a negyedik ügy, amely Nyehljudovot abban az időben foglalkoztatta: kereste a választ arra a kérdésre, miért vannak ezek az annyira különböző emberek börtönbe zárva, míg mások, éppen olyanok, mint ezek, szabadon járnak, sőt ítélkeznek emezek fölött.

Eleinte abban reménykedett, hogy könyvekben találja meg a választ, s megvásárolt minden olyan munkát, amely a kérdéssel foglalkozott. Megvette Lombroso, Garofalo, Ferri, Liszt, Maudsleigh, Tarde⁸³ könyveit, s figyelmesen elolvasta őket. De minél tovább olvasott, annál jobban csalódott bennük. Az történt vele, ami szabályszerűen megyesik az olyan emberrel, aki nem azért fordul a tudományhoz, hogy szerepet játsszék benne, hogy írjon, vitázzon, oktasson, hanem egyszerű, egyenes, életbe vágó kérdésekkel fordul hozzá. A tudomány választ adott a büntetőjoggal kapcsolatos százféle furfangos és nyakatekert kérdésre - csak arra az egyre nem, amelyre Nyehljudov a választ kereste. Kérdése roppant egyszerű volt: miért és milyen joggal börtönöznek be, kínoznak, száműznek, botoznak és gyilkolnak az emberek más embereket, amikor ők maguk szakasztott ugyanolyanok, mint azok, akiket gyötörnek és gyilkolnak? S kérdésére bonyolult fejtegetésekkel válaszoltak arra nézve, van-e az embernek szabad akarata vagy nincs? Meg lehet-e állapítani az egyén bűnöző mivoltát koponyája méreteiről? Mi az átöröklés szerepe a bűnözésben? Van-e vele született romlottság? Mi az erkölcs? Mi az elmebaj? Mi a degeneráltság? Mi a vérmérséklet? Milyen hatással van a bűnöző hajlamra az éghajlat, táplálkozás, tudatlanság, utánpótlás, hipnózis, szenvedély? Mi a társadalom? Mik a társadalom kötelességei? És a többi, és a többi.

Mindezek az elmefuttatások azt a választ juttatták eszébe Nyehljudovnak, amelyet egyszer egy iskolás fiúcskától kapott. Megkérdezte a gyerektől, tanult-e szótagolni. „Tanultam” - felelte a gyerek. „No, akkor szótagold: kutya.” - „Milyen kutya: farkaskutya?” - kérdezte furfangos képpel a gyerek. Ugyanilyen kérdésformába öltöztetett válaszokat kapott Nyehljudov a tudományos művekben egyetlen és alapvető kérdésére.

⁸³ Lombroso, Garofalo, Ferri, Liszt, Maudsleigh, Tarde - a kor elismert büntetőjogi és elmeorvosok szaktekintélyei.

Volt ott sok okos, tudós, érdekes gondolat, de nem volt válasz erre a főkérdésre: milyen jogon bünteti egyik ember a másikat? Erre a kérdésre senki sem válaszolt, sőt minden okoskodás és elmefuttatás csak arra vezetett, hogy megmagyarázza és igazolja a büntetést, amelynek elkerülhetetlen szükségességét megdönthetetlen alapigazságul fogadták el. Nyehljudov sokat olvasott, de rendszertelenül; tanulmányai felületességét okolta, amiért nem leli a választ, bízott benne, hogy a végén mégiscsak megtalálja, és ezért nem merte elhinni önmagának, hogy igaz az a válasz, amely az utóbbi időben mind gyakrabban és gyakrabban merült föl benne.

31

Július ötödikére tűzték ki a fegyencsapat indulását, amelybe Maszlovát besorozták. Nyehljudov ugyanazon a napon készült utánautazni. Egy nappal elutazása előtt Moszkvába érkezett Nyehljudov nővére a férjével, hogy találkozzék öccsével.

Natalja Ivanovna Ragozsinszkaja, Nyehljudov néne, tíz évvel volt idősebb öccsénél, s részben ő nevelte Dmitrijt. Már kisgyerek korában is nagyon szerette öccsét, s később már szinte egyenrangú barátság fejlődött ki a huszonöt éves leány és a tizenöt éves kamasz ifjú között. Natalja akkor - férjhezmenetele előtt - Nyikolenyka Irtyenevbe volt szerelmes, Dmitrij barátjába, aki olyan fiatalon meghalt. Mind a ketten imádták Nyikolenykat, s őbenne is, magukban is azt szerették, ami jó volt bennük, s ami minden embert egyesít.

Azóta mind a ketten elromlottak. Nyehljudovot megrontotta a katonaság és a feslett életmód, Natalját pedig a házasság egy olyan emberrel, akibe érzékileg beleszeretett, aki azonban nem értette és nem szerette mindazt, amiért ők valaha rajongtak Dmitrijjel, mivel az erkölcsi tökéletesedés eszméjét, az emberiség szolgálatát - egyszóval mindazt, amire Natalja valamikor törekedett - csupán a hiúság és a feltűnési viselkedés egy bizonyos, érthető megnyilvánulási formájának tartotta.

Ragozsinszkijnek nem volt sem rangja, sem vagyona, de mint valódi hivatalnoklélek, ügyesen hajókázott liberalizmus és konzervativizmus között, mindig kihasználta a két irány közül azt, amelyik az adott esetben a legtöbb gyakorlati haszonnal kecsegtetett, azonfelül pedig ügyesen kiaknáztatta azt a sajátosságát, hogy fölöttébb tetszik a nőknek. Ezzel a két tulajdonságával viszonylag ragyogó bírósági pályát futott be. Már nem volt egészen fiatal ember, amikor külföldön megismerkedett Nyehljudovékkal, magába bolondította Natasát, aki szintén nem volt már egészen fiatal, és az öreg hercegné tiltakozása ellenére - aki ebben a házasságban *mésalliance*-t⁸⁴ látott - feleségül vette. Nyehljudov gyűlölte sógorát, noha ezt az érzését önmaga elől is titkolta, s hadakozott ellene. Haragudott rá érzelmi durvaságáért, magabiztos korlátoltságáért, és főként: haragudott reá nővére miatt, aki olyan szenvedélyesen, önzőn, érzéken meg tudta szeretni ezt a satnya lelkű embert, hogy a kedvéért elfojtotta magában mindazt, ami jó volt benne. Fájdalom nyilallt belé, valahányszor eszébe jutott, hogy nővére ennek a fénylő kopasz fejű, szőrös, magabiztos férfinak a felesége. Még gyermekeik ellen is leküzdhetetlen undort érzett. Valahányszor megtudta, hogy Natasa áldott állapotban van, olyasformán sajnálta, mintha arról értesült volna, hogy valami rossz betegséggel fertőzte meg ez a családjuktól annyira idegen ember.

Ragozsinszkijék ezúttal egyedül jöttek fel Moszkvába, gyermekek nélkül (két gyermekük volt: egy fiú meg egy kislány), és a legjobb szálloda legszebb lakosztályában szálltak meg. Natalja

⁸⁴ Rangon aluli házasság. (francia)

Ivanovna nyomban édesanyja régi lakására hajtatott, de mikor nem találta ott öccsét, és Agrafena Petrovnától megtudta, hogy egy fogadóban bérel bútorozott szobát, azonnal odament. A rossz szagú, sötét folyosón, ahol nappal is égett a lámpa, szurtos legény jött eléje és közölte, hogy a herceg nincs otthon.

Natalja Ivanovna azt mondta, levelet szeretne hagyni öccsének, s ezért be akar menni szobájába. A szolga bevezette.

Nyehljudov két apró szobácskát bérelt a fogadóban. Natalja Ivanovna érdeklődve nézett körül, amikor belépett. Mindenfelé az öccsénél megszokott tisztaság és rend megnyilvánulását látta, de amellet valami újat és meglepőt is észlelt: a berendezkedés rendkívüli szerénységét. Az íróasztalon ismerős levélnehezéket pillantott meg, amely bronz kutyát ábrázolt, öccse megszokott, jól ismert módján akkurátusan elrendezett iratokat meg irattáskákat, aztán írószerszámot, a büntetőtörvénykönyv köteteit, Henry George egy művét angol nyelven, egy francia könyvet: Tarde valamelyik munkáját, s benne görbe elefántcsont papírvágót, amelyet ugyancsak ismert.

Leült az asztalhoz, s levélkét írt öccsének, melyben megkérte, menjen fel hozzá azonnal; azután pedig fejcsóválva és meglepődve a látottakon, hazatért a szállodába.

Két kérdés érdekelte elsősorban öccsével kapcsolatban: Katjusával kötendő házassága, amelyről már odahaza értesült, hiszen kisvárosuk visszhangzott ettől a hírtől, azután pedig az a körülmény, hogy földjét kiosztotta a parasztok között. Erről is mindenki tudott, és sokak szemében politikai jellegű és felforgató cselekedetnek tűnt fel. Dmitrij házassági terve bizonyos tekintetben tetszett Natalja Ivanovnának, imponált neki öccse határozottsága, ebben öccsére ismert és önmagára, amilyenek mindketten voltak a régi szép időkben, férjhezmenetele előtt. Másrészt azonban iszonyat fogta el arra a gondolatra, hogy öccse ilyen szörnyű nőt vesz feleségül. Az utóbbi érzés volt az erősebb, s Natasa elhatározta, lehetőség szerint megpróbálja Dmitrijt visszatartani a házasságtól, noha tudta, hogy nehéz lesz őt befolyásolni.

A másik kérdés, a földek kiosztása a parasztok között, nem volt olyan közel a szívéhez, de férje szerfölött felháborodott emiatt, és azt kívánta tőle, beszéljen a lelkére öccsének. Ignatyij Nyikiforovics szerint az efféle cselekedet a könnyelműség, komolytalanság és gőg netovábbja, s az effajta tettet - ha egyáltalában meg lehet magyarázni - csakis az a vágy magyarázza, hogy az ember hencegjen, feltűnjék és beszéltesen magáról.

- Mi értelme van annak, hogy kiosztja parasztjai között a földet és bért fizettet érte... megint csak a parasztoknak? - hajtogatta Ragozsinszkij. - Ha már minden áron szabadulni akar a földjétől, eladhatja a Parasztbankon keresztül. Annak még csak volna valami értelme. De így ez az egész a tébollyal határos - mondogatta Ignatyij Nyikiforovics, aki már-már gondnokságot forgatott elméjében, s lelkére kötötte feleségének, hogy komolyan beszéljen öccsével különös szándékairól.

32

Nyehljudov hazaérkeztekor asztalán találta nénje levelét, és nyomban elment hozzá. Este volt már. Ignatyij Nyikiforovics a másik szobában pihent, és Natalja Ivanovna egyedül fogadta öccsét. Szorosan testhez szabott fekete selyemruha volt rajta, mellén piros szalag, fekete haját divatosan göndörítette, s fölfelé fésülte. Szemlátomást igyekezett fiatalnak látszani vele egykorú férje mellett. Amikor megpillantotta öccsét, felugrott a pamlagról, és gyors léptekkel elébe sietett; selyemszoknyája zizegve suhogott. Megcsókolták egymást, és mosolyogva néz-

tek egymásra. Megtörtént a pillantásoknak az a titokzatos, szóban ki nem fejezhető, jelentőségteljes váltása, amelyben minden igaz volt, s megkezdődött a szavak váltása, amelyben már nyoma sem volt annak az igazságnak. A testvérek nem találkoztak édesanyjuk halála óta.

- Meghíztál, megfiatalodtál - mondotta Dmitrij.

Natalja Ivanovna szája szétszaladt örömében.

- Te pedig lefogytál.

- Hát Ignatyij Nyikiforovics hogy van? - kérdezte Nyehljudov.

- Pihen. Egész éjszaka le sem hunyta a szemét.

Sok mindent kellett volna mondani, de a szavak nem mondtak ki semmit, a szemek pedig csak annyit mondtak, hogy az, amit el kellett volna mondani, kimondatlan maradt.

- Jártam nálad.

- Tudom. Elköltöztem. A régi lakás túl nagy volt, magányos, unalmas. És nekem semmi sem kell belőle, vigyél magaddal mindent, szóval a bútort, minden holmit.

- Igen, Agrafena Petrovna mondotta. Ott is jártam. Nagyon köszönöm. De...

Ebben a pillanatban a szállodai pincér behozta az ezüst teáskészletet. Elhallgattak, amíg felterített és elrendezte a csészéket a kisasztalon, Natalja Ivanovna átült a karosszékbe, az asztalka elé, és szótlánul töltötte ki a teát, Nyehljudov is hallgatott.

- Mindent tudok, Dmitrij - szólt végre Natasa elszántan, és felnézett öccsére.

- Nagyon örülök, hogy tudod.

- De hát igazán azt reméled, hogy meg tudod őt javítani *az után* az élet után? - kérdezte Natasa.

Nyehljudov egyenesen ült székén, még csak nem is könyökölt az asztalra, figyelmesen hallgatta nővérét, s igyekezett jól megérteni minden szavát, és pontosan válaszolni rá. Még mindig élt benne Maszlovánál tett legutóbbi látogatásának hatása, s lelke csendes boldogsággal, mindenkit egyformán átfogó jóindulattal volt tele.

- Nem őt akarom megjavítani, hanem önmagamát - felelte.

Natalja Ivanovna sóhajtott.

- Erre van más mód is, nemcsak a házasság.

- Nem, én azt hiszem, ez a legjobb; azonkívül pedig olyan világba visz engem, amelyben hasznos lehetek.

- Nem hiszem, hogy boldog lehetsz benne - mondotta Natalja Ivanovna.

- Nem az én boldogságomról van szó.

- Természetesen... de ha annak a lánynak van szíve, ő sem lehet boldog. Nem is kívánhatja ezt a házasságot.

- Nem is ő kívánja.

- Értem, értem; de az élet...

- Nos: az élet...?

- Az élet mást követel.

- Az élet csak azt az egyet követeli, hogy mindannyian tegyük meg, ami a kötelességünk - felelte Nyehljudov, és nővére arcába nézett. Még mindig szép volt, de szeme és szája körül már finom ráncok húzódtak.

- Nem értem - sóhajtott fel Natasa.

„Szegénykém, drágám! Hogy változhatott meg ennyire!” - gondolta Nyehljudov. Visszaemlékezett Natasára, amilyen férjhezmenetele előtt volt, és megszámlálhatatlan gyermekkori emlékből összeszőtt gyengéd érzés támadt iránta lelkében.

A szobába most, fejét szokása szerint magasra emelve, széles mellét kidüllesztve, könnyedén, ruganyosan lépkedve és mosolyogva bejött Ignatyij Nyikiforovics. Szemüvege, kopasz feje, fekete szakállá villogott.

- Jó estét, jó estét, hogy van? - mondta mesterkéltn, erőltetett hangsúlyozással. - (A sógorok Natasa házasságkötése után megpróbáltak tegeződni, de végül is megmaradtak a magázódásnál.) Kezet fogtak, és Ignatyij Nyikiforovics könnyedén leült egy karosszékre.

- Nem zavarom a beszélgetést?

- Ó, nem, senki elől sem titkolom sem azt, amit mondok, sem azt, amit teszek.

Amint Nyehljudov meglátta sógora arcát, szőrös kezét, s meghallotta fölényes, magabiztos hangját, meghatottsága azonnal szertefoszlott.

- Éppen Dmitrij terveiről beszélgettünk - mondotta Natalja Ivanovna. - Tölthetek neked teát? - tette hozzá, és a kannáért nyúlt.

- Igen, légy szíves; miféle tervekről van szó?

- Szibériába akarok utazni, azzal a fegyencsapattal, amellyel egy bizonyos nő is megy, aki előtt bűnösnek érzem magam - jelentette ki Nyehljudov.

- Úgy hallottam, nemcsak kísérésről van szó, hanem még többről is.

- Igen, feleségül akarom venni, ha hajlandó.

- No lám csak! Ha nem kellemetlen önnek, nem lenne szíves elmagyarázni az indokait? Tudniillik nem értem őket.

- Az indokaim? Az, hogy ezt a nőt... hogy az első lépést a züllés útján... - Nyehljudov haragudott magára, amiért nem találja meg a kellő kifejezést. - Az indok az, hogy a bűnös én vagyok, és őt büntetik.

- Ha őt büntetik, akkor nyilván ő sem egészen ártatlan.

- Tökéletesen ártatlan.

És Nyehljudov a kelleténél jóval izgatottabban elmondta Maszlova egész történetét.

- Igen, az elnök mulasztást követett el, és az esküdtek határozatába hiba csúszott be. De ilyen esetekre itt van a szenátus.

- A szenátus elutasította a panaszt.

- Ha elutasította, akkor nyilván nem volt elegendő alap az ítélet megsemmisítésére - jelentette ki Ignatyij Nyikiforovics. Úgy látszik, teljes mértékig osztozott abban a közismert véleményben, mely szerint az igazság az igazságszolgáltatás terméke. - A szenátus nem tárgyalhatja érdemben az ügyet. De ha a bíróság valóban hibát követett el, akkor kegyelmi kérvényt kell beadni.

- Beadtuk, de nincs sok kilátás sikerre. Információt kérnek a minisztériumtól, a minisztérium megkérdi a szenátust, a szenátus megismétli határozatát, és szokás szerint az ártatlan bűnhődik.

- Először is, a minisztérium nem kérdi meg a szenátust - szólt Ignatyij Nyikiforovics elnéző mosollyal -, hanem bekéri az aktát a járásbíróaságtól, és ha hibát talál, akkor ilyen értelmű véleményt ad. Másodszor is, az ártatlanok soha vagy legfeljebb ritka kivételes esetben bűnhődnek. A bűnösöket büntetik - végezte tagoltan, s önelégülten mosolygott hozzá.

- Én az ellenkezőjéről győződtem meg - vágott vissza Nyehljudov, s fellángolt benne a gyűlölet sógorával szemben. - Meggyőződtem róla, hogy a bíróság által elítélt egyéneknek nagyobbik fele ártatlan.

- Hogy érti ezt?

- Ártatlanok a szó legszorosabb értelmében, mint ahogyan ártatlan ez a nő a mérgezésben, mint ahogyan ártatlan a gyilkosságban az a paraszt, akit a napokban ismertem meg, ahogyan az öreg Mensova meg a fia ártatlan a gyújtogatásban, melyet maga a gazda követett el, és mégis kicsi híja, hogy el nem ítélték őket miatta.

- No igen, bírói tévedés előfordulhat olykor-olykor. Semmiféle emberi intézménytől sem kívánhatunk tökéletességet.

- Az elítélteknek egy óriási hányada pedig azért ártatlan, mert abban a környezetben, amelyben felnőttek, nem tartják bűnnek a tettet, amelyet elkövettek.

- Bocsásson meg, ez téves: minden tolvaj tudja, hogy lopni bűn, és lopni nem szabad, a lopás erkölcstelen - mondotta Ignatyij Nyikiforovics azzal a bizonyos nyugodt, fölényes, sőt megvető mosolyával, amely különösen bosszantotta Nyehljudovot.

- Nem igaz, nem tudja; azt prédikálják neki: ne lopj, s közben látja, hogy a gyártulajdonos elloppja a munkáját, amikor nem adja meg a rendes bérét; látja, hogy a kormány és valamennyi állami hivatal szüntelenül meglopja őt adók képében...

- Ez már anarchizmus - állapította meg higgadtan Ignatyij Nyikiforovics.

- Nem tudom, hogy „ez” mi, én csak azt mondom, ami a valóságban van - folytatta Nyehljudov. - Igenis, tudja, hogy az állam meglopja, tudja, hogy mi, földbirtokosok, már réges-rég megloptuk és kifosztottuk, amikor elszedtük tőle a földet, amelynek közös tulajdonban kellene lennie, s amikor azután erről a tőle elloptott földről rózsét gyűjt, hogy befűthessen a kemencéjébe, akkor börtönbe dugják, és azt akarjuk vele elhitetni, hogy... tolvaj. Pedig tudja, hogy nem ő a tolvaj, hanem az, aki ellopta a földjét, és neki családja iránti kötelessége minden lehető módon visszaszerezni, amit elloptak tőle.

- Nem értem, amit mond, és amennyiben értem, annyiban nem értek vele egyet. A föld szükségképpen *valakinek* a tulajdona - kezdte Ignatyij Nyikiforovics. Most már végképp megszilárdult benne az a meggyőződés, hogy Nyehljudov szocialista, s mivel tudomása szerint a szocializmus elméletének alapvető követelménye, hogy a földet egyenlően kell felosztani minden ember között, ezt az elgondolást pedig igen ostobának és könnyen megcáfolhatónak tartotta, tehát így folytatta: - Ha ma felosztja a földet egyenlő részekre, holnap már újra a szorgalmasabb és ügyesebb emberek kezébe kerül.

- De ki gondol arra, hogy felossza a földet? A föld nem lehet egyes egyének magántulajdona, nem lehet adás-vétel vagy kölcsön tárgya.

- A magántulajdon érzéke veleszületett az emberrel. A magántulajdon joga nélkül senkinek sem lesz érdeke a föld megművelése. Törölje el a magántulajdont... és visszasüllyedünk a vad-ember állapotába - jelentette ki Ignatyij Nyikiforovics ellentmondást nem tűrően. A földtulajdon mellett a szokásos legfőbb érvet hozta fel, amelyet megcáfolhatatlannak szoktak tartani, s amely lényegileg nem mond egyebet, mint azt, hogy a kapzsi bírvágy igazolja a földtulajdon feltétlen szükségességét.

- Ellenkezőleg, csak akkor nem fog parlagon maradni a föld, nem úgy, mint most, amikor a nagybirtokosok, akár a szénaboglyát őrző kutya, nem engedik a földre azt, aki megművelné, ők maguk meg nem értenek a kihasználásához.

- Ide hallgasson, Dmitrij Ivanovics, hiszen ez esztelenség! Csak nem hiszi, hogy a mi korunkban el lehet törölni a föld magántulajdonát? Tudom, tudom, ez az ön vesszőparipája. De engedje meg, hogy kereken kimondjam... - Ignatyij Nyikiforovics elsápadt, hangja remegett, a kérdés szemlátomást közletről érintette. - Azt tanácslom, előbb alaposan gondolja meg ezt a dolgot, mielőtt áttér gyakorlati megvalósítására.

- Személyes ügyeimről beszél?

- Igen, azokról. Véleményem szerint mi mindannyian beleszülettünk egy bizonyos helyzetbe, tehát vállalnunk kell mindazon kötelezettségeket, amelyek helyzetünkéből erednek, fenn kell tartanunk azt az életszínvonalat, amelyre születtünk, amelyet őseinktől örököltünk, s át kell örökítenünk utódainkra.

- Én pedig kötelességemnek tartom...

De Ignatyij Nyikiforovics nem engedett a szavába vágni.

- Bocsásson meg - folytatta. - Nem magamért és gyermekeimért szólok, gyermekeim jövője biztosítva van: keresek annyit, amennyiből megélünk, feltételezem, hogy gyermekeim is gond nélkül meg fognak élni, és ezért nem személyes érdekből, hanem elvi okokból tiltakozom az ön eljárása ellen, amelyet, engedje meg, hogy kereken kimondjam, eléggé megfontolatlanak tartok. És ezért azt javaslom önnek, gondolkozzék, olvassa el...

- Engedje meg, hogy magam döntsek ügyeimben, és magam határozzam meg, mit kell olvasnom és mit nem - mondta Nyehljudov. Elsápadt, érezte, hogy keze jéggé dermed, már nem ura önmagának, ezért elhallgatott, és némán megitta teáját.

33

- Nos, hogy vannak a gyerekek? - fordult Nyehljudov a nővérehez, amikor kissé lecsillapodott.

Natalja Ivanovna elmondotta, hogy a gyerekek nagyanyjukkal, férje anyjával maradtak otthon; boldog volt, hogy a férfiak veszekedése véget ért, és arról kezdett mesélni, hogy gyermekei utazósdit szoktak játszani - szakasztott ugyanúgy, mint ahogyan ők valamikor játszottak bábuikkal, egy négerrel meg egy leánybabával, amelyet francia hölgynek neveztek.

- Igazán emlékszel még rá? - mosolygott Nyehljudov.

- És képzelj csak, pontosan ugyanúgy játszanak.

A kínos vita elsimult. Natasha megnyugodott, de nem akart férje előtt olyasmiről beszélni, amit csak öccse érthetett meg; hogy közérdekű témára terelje a társalgást, a pétérvári szenzációról kezdett beszélni, amelynek híre már hozzájuk is eljutott: Kamenszkaja gyászáról, aki párbajban elvesztette egyetlen fiát.

Ignatyij Nyikiforovics rosszállását fejezte ki az olyan törvénykezés fölött, amely a párbajban elkövetett emberölést kizárja a közönséges bűncselekmények sorából.

Nyehljudov ingerülten válaszolt erre az észrevételre, s ismét fellángolt a vita ugyanarról a témáról, de tulajdonképpen semmit sem mondtak ki egészen, mind a két vitatkozó fél megmaradt a maga meggyőződése mellett, és nem próbálta megértetni magát a másikkal.

Ignatyij Nyikiforovics érezte, hogy Nyehljudov elítéli őt, megveti egész tevékenységét, s szeretne volna bebizonyítani sógorának, hogy egyáltalában nincs igaza. Nyehljudov pedig egyrészt bosszankodott, amiért sógora beleavatkozik földbirtok ügyeibe (noha lelke mélyén érezte, hogy sógora, nővére és gyermekeik, mint vagyonának örökösei, bizonyos fokig jogosultak erre), másrészt felháborodott azon, hogy ez a korlátolt ember teljes nyugalommal és biztonsággal továbbra is helyesnek és törvényesnek tartja azt a rendszert, amelynek esztelen és bűnös voltát Nyehljudov most már kétségtelen bizonyossággal felismerte. Sógora fölényes biztonsága volt az, ami elsősorban felmérgette Nyehljudovot.

- Mit tett volna ebben az esetben a bíróság? - kérdezte tehát.

- Kényszermunkára ítélte volna az egyik párbajozó felet, mint közönséges gyilkost.

Nyehljudov keze megint jéggé dermedt, s annál hevesebben folytatta:

- No és aztán?

- Ez igazságos lett volna.

- Mintha bizony a bíróság tevékenységének igazi célja az igazságszolgáltatás volna!

- Hát mi egyéb? - kérdezte Ignatyij Nyikiforovics.

- A rendi érdekek védelme és fenntartása. Véleményem szerint a bíróság csupán adminisztratív eszköz a fennálló rendszer támogatására, mivel ez rendünknek kedvez.

- Merőben újszerű nézet - jegyezte meg Ignatyij Nyikiforovics fagyos mosollyal. - Általában másként vélekednek a bíróság rendeltetéséről.

- Elméletileg; de gyakorlatilag annál kevésbé, amint volt alkalmam tapasztalni. A bíróság célja csupán annyi, hogy a társadalmat változatlanul megtartsa jelenlegi állapotában; e cél érdekében egyaránt üldözi és bünteti mindazokat, akik az átlagosnál magasabb színvonalon állnak, és fel akarják emelni erre a színvonalra az egész társadalmat - ezek az úgynevezett politikai bűnösök -, és azokat, akik az átlagosnál alacsonyabb színvonalon állnak: ezeket nevezik bűnöző alkatúaknak.

- Semmiképpen sem érthetek egyet azzal, hogy az úgynevezett politikai bűnösöket azért büntetnék, mert az átlagosnál magasabb színvonalon állnak. Ezeknek legnagyobb része a társadalom salakja, éppoly romlott, ha kissé más irányban is, mint az a bűnöző alkat, amelyet ön az átlagosnál alacsonyabb színvonalon állónak nevez.

- Márpedig én sokat ismerek közülük, aki összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalon áll bírójánál: valamennyi szektás egytől-egyig erkölcsös, szilárd jellemű...

De Ignatyij Nyikiforovics megszokta, hogy őt soha senki sem szakítja félbe, amikor beszél; így hát meg sem hallotta Nyehljudovot - akit ez különösen felbőszített -, hanem tovább beszélt, vele egyidejűleg:

- Nem értek egyet azzal az állításával sem, hogy a bíróság feladata a fennálló társadalmi rend megőrzése. A bíróságnak megvannak a maga céljai: egyrészt a javítás...

- Szép javítás, mondhatom: a börtönben - vetette közbe Nyehljudov.

- ...másképp az elszigetelés - folytatta Ignatyij Nyikiforovics rendíthetetlenül. - Elszigetelése azoknak a züllött és elállatiasodott egyéneknek, akik a társadalom létét fenyegetik.

- De hisz éppen arról van szó, hogy a bíróság sem az egyiket, sem a másikat nem teszi. A társadalomnak nem is áll módjában, hogy ezt megtegye.

- Hogyhogy? Nem értem! - szólt Ignatyij Nyikiforovics erőltetett mosollyal.

- Azt akarom ezzel mondani, hogy értelmes büntetés tulajdonképpen kettő van, az a kettő, amelyet a régi időkben alkalmaztak: a testi fenyítés meg a halálbüntetés, de az erkölcsök szelídülésével éppen ez a kettő hovatovább kimegy a használatból.

- No hát, ez aztán újszerű és meglepő épp az ön szájából!

- Igen: ésszerű fájdalmat okozni valakinek, hogy a jövőben többé ne tegye azt, amiért fájdalmat okoztak neki, és teljesen ésszerű dolog fejét venni annak, aki kártékony és veszélyes a társadalomra nézve. Mind a két büntetés értelmes és célravezető. De ugyan mi értelme van annak, hogy valakit, akit megrontott a munkátlanság meg a rossz példa, börtönbe zárjunk, vagyis a biztosított és kötelező munkátlanság körülményei közé helyezzünk, a legzüllöttebb egyének társaságába? Vagy pedig államköltségen, fejenként több mint ötszáz rubelért, elszállítsuk a tulai kormányzóságból a kurszkiba vagy az irkutszkiba?

- No, azért az emberek félnek az ilyen államköltségen történő utazástól, és ha nem volnának ezek az utazások meg a börtönök, akkor most nem ülnénk itt együtt úgy, ahogyan ülünk.

- A börtönök nem biztosítják nyugal munkát, mert a foglyok nem ülnek benn örökké, hanem kiengedik őket. Épp ellenkezőleg: ezek az intézmények a romlottság és az elkeseredettség végletébe kergetik az embereket, tehát csak fokozzák a veszélyt.

- Azt akarja mondani, hogy börtönrendszerünk még tökéletesítésre szorul.

- A börtönrendszert nem lehet tökéletesíteni. A tökéletesített börtönök többé kerülnének, mint amennyit népoktatásra költ az állam, és újabb terheket raknának megint csak a nép vállára.

- De a börtönrendszer tökéletlensége semmiképpen sem teszi fölöslegessé magát a bíróságot - folytatta előadását Ignatyij Nyikiforovics, aki most sem vetett ügyet sógora szavaira.

- Nem lehet a börtönrendszert tökéletessé tenni - ismételte meg emelt hangon Nyehljudov.

- Hát akkor mit csináljunk? Gyilkoljunk? Vagy, ahogyan egy politikus nemrégiben ajánlotta, szúrjuk ki a bűnös szemét? - pattogta Ignatyij Nyikiforovics diadalmas mosollyal.

- Igen, ez kegyetlen lenne, de célravezető. Az pedig, ami ma történik, éppoly kegyetlen és a legkevésbé sem célravezető, sőt annyira ostoba, hogy lehetetlenség megérteni, szellemileg normális emberek hogyan is vehetnek részt olyan kegyetlen és hülye játékban, amilyen a büntetőbíráskodás.

- De hiszen én is részt veszek benne - szólt Ignatyij Nyikiforovics elsápadva.

- Az a maga dolga. De én nem értem.

- Azt hiszem, ön sok mindent nem ért - mondta Ignatyij Nyikiforovics remegő hangon.
- A bíróságon a helyettes ügyész a fülem hallatára azon igyekezett, hogy elítéltesen egy szerencsétlen gyereket, aki minden elfogulatlan szemlélőben csupán szánalmat kelthetett. Tudomásom van róla, hogy egy másik ügyész egy szektás kihallgatásakor az evangélium olvasását a büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekedetnek minősítette. És a bíróság egész működése ilyen esztelen kegyetlenkedések sorozata.
- Nem szolgálnék tovább, ha ez lenne a véleményem - mondta Ignatyij Nyikiforovics és felállt.

Nyehljudov furcsa csillogást vett észre sógora szemüvege alatt. „Csak nem könnyek?” - gondolta. Csakugyan: a sértődöttség könnyei voltak. Ignatyij Nyikiforovics az ablakhoz lépett, elővette zsebkendőjét, krákolva törölte szemüvegét, s közben, amikor levette, szemét is megtörölte. Azután visszaült a pamlagra, szivarra gyújtott, és többet egy szót sem szólt. Nyehljudov megsajnálta. Elszégyellte magát, amiért így megbántotta sógorát és nővérét, annál is inkább, mert hisz másnap elutazik, és az életben többé nem látja őket. Zavartan elbúcsúzott és hazament.

„Nagyon valószínű, hogy igazat mondtam - gondolta magában -, legalábbis Ignatyij Nyikiforovics egy szóval sem tudott válaszolni. De nem úgy kellett volna beszélnem. Nem sokat változhattam, ha ennyire elragadt az indulat, és így megsértettem sógoromat, elkeserítettem szegény Natasát.”

34

A fegyencsapat, amellyel Maszlova utazott, három órákor indult a pályaudvarról, s Nyehljudov már déli tizenkettő előtt ott akart lenni a fogházban, hogy láthassa a csapat indulását, s vele együtt érjen ki a pályaudvarra.

Holmija, iratai csomagolása közben kezébe került naplója, elolvasott belőle néhány lapot, azt is, amit utoljára írt belé. Utoljára, még pétervári útja előtt, ezt írta naplójába: „Katyusa nem akarja elfogadni áldozatomat, ő akar áldozatot hozni. Ő győzött, de én is győztem. Boldogan észlelem azt a lelki változást, amely - úgy hiszem, de félek elhinni - végbemegy benne. Nem merem elhinni, de úgy látom, újjászületik.” Ez után a bejegyzés után pedig ez következett: „Fájó és boldogító élmények. Megtudtam, hogy Katyusa rosszul viselkedett a kórházban. És ez rettenetesen fáj. Nem vártam, hogy ennyire fájjon. Utáltam, gyűlöltem őt; és akkor egyszer csak eszembe jutott, hogy magam is gyakran követtem el - ha csak gondolatban is - azt, amiért most gyűlölöm, és abban a pillanatban meggyűlöltem önmagam, őt pedig megsajnáltam, és nagy, boldog nyugalom áradt el rajtam. Csak mindig idejében meglátnók a gerendát a magunk szemében, mennyivel jobbak lennénk mindahányan.” Aznap keltezéssel pedig ezt írta naplójába Nyehljudov: „Meglátogattam Natasát, önelégültségemben rosszul, ingerülten viselkedtem és ezt nagyon megbántam. Mit tegyek? Holnap úgyszólván új életet kezdek. Búcsút mondok a réginek, mindörökre. Sok benyomást gyűjtöttem, de még nem tudom rendszerezni őket.”

Másnap reggel Nyehljudov első érzése a megbánás volt: már sajnálta, hogy összeveszett sógorával.

„Így nem utazhatok el - gondolta. - El kell mennem hozzá és kibékítenem.”

De órájára pillantva megállapította, hogy már késő, sietnie kell, nehogy elmulassza a csapat indulását a fogházból. Gyorsan összeszedelőzködött, holmiját egyenesen a pályaudvarra küldte a portással meg Tarasszal, Fedoszja férjével, aki vele együtt készült elutazni, azután odaintette a legelső arra menő bérkocsit, és a fogházhoz hajtatott. A fogolyvonat két órával a rendes postavonat előtt indult, amellyel Nyehljudov utazott; így hát Nyehljudov kifizette fogadóbeli számláját is, mivel oda visszatérni már nem szándékozott.

Tombolt a júliusi hőség. Az utcák, házak kövei, a vashádogtetők az éjszaka fülledtségében sem hűltek le, és csak úgy ontották perzselő melegüket a forró, mozdulatlan levegőbe. Szellő sem fújdogált, s ha mégis föltámadt, csupán porral és olajfesték-búzzal elegyes fojtó, meleg légáramlatot kavart. Kevesen jártak az utcán, s a kisszámú járókelő is igyekezett a házak árnyékába húzódni. Csak a naptól fekete-barnára égett kövezőmunkások ültek bocskorosan az út közepén, s kalapáccsal verték a forró homokba mélyesztett nagy útburkoló kőveket; rosszkedvű rendőrök álldogáltak, topogtak unottan az útkereszteződéseknél, fehérítetlen vászonzubonyukon narancssárgán rikított a revolver zsinórja; s a nap ellen féloldalt elfüggönyözött lóvasút döcögött végig mindkét irányban az utcán. A lovak fején fehér napvédő sisak volt, fülük a sipka résein át meredezett felfelé.

Amikor Nyehljudov a börtön elé érkezett, a csapat még nem jött ki, pedig már hajnali négy órától fogva folyt a megfeszített munka, az elirányított foglyok átadása és átvétele. Hatszáz-huszonhárom férfit és hatvannégy nőt indítottak aznap, s valamennyit egyenként ellenőrizni kellett névsor szerint, kiválogatni a beteget meg a gyengét, s a többit átadni a kísérő katonaságnak. Az udvarra, a fal árnyékába nagy asztalt állítottak, amely meg volt rakva iratokkal, írószerszámmal; ott ült az új felügyelő, két helyettese, az orvos, a felcser, a kísérő tiszt meg az írnok, s egyenként szólították maguk elé a foglyokat, kikérdezték, megvizsgálták, lajstromba vették őket.

Az asztalnak már a fele a napon állt. A forróság nőttön-nőtt, s a levegőt különösen fülledtté tette a szélcsend meg az asztal közelében sorakozó foglyok lehelete.

- Mi az, soha sincs vége? - kérdezte az őrparancsnok, egy magas, kövér, piros arcú, felhúzott vállú és rövid karú férfi, aki szüntelenül cigarettázott, s eregette a füstöt szájába lógó bajszán keresztül. - Hullafáradt vagyok. Honnan vesznek ennyi embert? Hányan vannak még?

Az írnok utánanézett.

- Még huszonnégy ember és a nők.

- No, mit álltok ott, gyertek, gyertek! - förmedt rá az őrparancsnok az egymás mellett szorongó, még felül nem vizsgált rabokra.

A foglyok már több mint három órája álltak felsorakozva, mégpedig nem az árnyékban, hanem a napon, sorukra várva.

Ez az egész munka belül folyt, a börtön udvarán, kívül meg, a kapu előtt, fegyveres őr állott, mint rendesen, aztán vagy két tucat szekér a foglyok holmijának meg a gyengéknek, s végül, a fal sarkánál egy kis csoport rokon meg jó barát, akik a foglyokra várakoztak, hogy még egyszer láthassák őket, s ha lehet, szót válthassanak velük, és átadhassanak nekik egyet-mást. Ehhez a csoporthoz csatlakozott Nyehljudov is.

Egy jó óra hosszat álldogált ott. Azután a kapun belül láncsörgés, léptek zaja hallatszott, parancsnoki vezényszó, és nagy embertömeg köhécselése, halkan morajló beszéde. Ez így folyt vagy öt percig, ezalatt a kisajtón börtönőrök jártak ki és be. Végül vezényszó hangzott el, a kapu nagy robajjal kinyílt, a láncsörgés erősödött, s az utcára fehér zubonyos, fegyveres

kísérő katonák léptek ki; egyenletes, széles körben helyezkedtek el a kapu előtt - látszott, hogy ez jól ismert és megszokott mozdulat a számukra. Amikor a katonák felálltak, újabb vezényszó hangzott el, és párosával kivonultak a foglyok. Mindnek tányérsapka földet beretvált fejét, batyu volt a vállán, megbilincselte lábát vonszolta, és szabad kezét lóbálta, a másikkal pedig batyuját fogta a vállán. Elöl a fegyencek haladtak, valamennyien egyforma szürke nadrágban, köntösben, hátukon szögletes alapon szám. Úgy vonultak ki egymás után - fiatalok, öregek, soványak és kövérek, sápadtak és pirosarcúak, feketék, bajszosak, szakállasak és szakálltalanok, oroszok, tatárok, zsidók - bilincsüket csörgetve, és merészen lendítve szabad karjukat, mintha messze útra indulnának, de tíz lépés után hirtelen megálltak, és engedelmesen négyes sorokba rendeződtek. Közvetlenül a nyomukban ugyanolyan szürke ruhás, borotvált fejű férfiak özönlöttek ki a kapun, de lábbilincs nélkül, csupán a kezük volt kettesével megvasalva. Ezek voltak a száműzetésre ítélték. Ugyanolyan fürgén jöttek ki, majd megálltak, s ugyancsak négyesével felsorakoztak. Azután következtek a parasztközösségek ítélete alapján kitelepítettek. A férfiakat a nők követték, ugyanolyan sorrendben: elől a fegyencek, szürke rabruhában, fejkendőben, azután a száműzetésre ítélt asszonyok, meg azok, akik önként követték férjüket; ezek saját, falusias vagy városi ruhájukat viselték. Néhányan csecsemőt vittek köntösük szegélyébe bugyolálva.

A nagyobbacska gyermekek a maguk lábán követték anyjukat, s úgy szorongtak a foglyok között, mint csikók a ménésben. Voltak köztük kisfiúk, kislányok. A férfiak szótlanul sorakoztak, csak nagyritkán köhintettek vagy ejtettek el egy-egy megjegyzést. Az asszonyok azonban szüntelenül zúgtak. Nyehljudovnak úgy tetszett, mintha felismerte volna Maszlovát, amikor kijött, de azután elvesztette szem elől a sokaságban, és már nem látott egyebet, mint sok-sok egyforma, emberi, de főleg női mivoltától megfosztott szürke alakot, akik gyermekekkel, batyujukkal felsorakoztak a férfiak mögött.

Noha a foglyokat már a börtön falain belül is számba vették, a katonák itt újra kezdték a számlálást, és egybevetették a benti eredményekkel. A számlálás elég sokáig elhúzódott, különösen, mivel a foglyok egy része mozgott, egyik helyről a másikra ment, s ezzel összezavarta a katonák számlálását. A katonák káromkodva lökdösték a szótlanul, de fogcsikorgatva engedelmeskedő foglyokat, és előlről kezdték a számolást. Amikor végre befejezték, az őrparancsnok valamit vezényelt, és a tömegben mozgolódás hullámszerűvé vált. A gyenge férfiak, az asszonyok meg a gyermekek nagy sietve versenyt igyekeztek a szekerekhez, felrakták zsákjukat, s azután maguk is felmásztak. Felültek az asszonyok síró-rívó csecsemőikkel, a helyekért versengő, vidám gyerekek, meg a komor, beteges képű férfiak.

Néhány fogoly sapkáját levéve odalépett az őrparancsnokhoz, s valamit kért tőle. Amint Nyehljudov utóbb megtudta, a szekerekre kéredzkodtak. Nyehljudov látta, amint a parancsnok némán szívta cigarettáját, s a könyörgő foglyot egy pillantásra sem méltatta, de azután föl-emelte karját, és feléje sújtott - a fogoly válla közé húzta borotvált fejét, az ütéstől félve, és félreugrott.

- Ne félj, úgy lovaggá ütlek, hogy megemlegeted! Gyalog is odaérsz! - ordított a tiszt.

Csupán egy megbéklyózott lábú roskatag aggastyánt engedett föl a szekerekre, és Nyehljudov látta, amint ez az öreg fegyenc lekapta tányérsapkáját, keresztet vetett, és a szekerek felé indult. Sokáig nem bírt felmászni, a béklyó akadályozta, lehúzta gyenge, öreg lábát, s egy asszony segített neki, aki már a szekéren ült, és kezénél fogva felhúzta őt.

Amikor a szekerek megteltek batyukkal, s a batyukon már ott ültek mindazok, akiknek engedélyük volt rá, az őrparancsnok levette sapkáját, megtörölte homlokát, kopasz feje búbját meg vörös, hájas tarkóját, és keresztet vetett.

- Csapat, indulj! - vezényelte.

A katonák puskája megcsörrent, a foglyok levették sapkájukat, és - némelyek bal kézzel - keresztet vetettek, a kikísérésükre összesereglett ismerősök valamit kiáltottak, a foglyok visszakiajtottak nekik, az asszonyok közt nagy sírás, jajveszékelés támadt, és a csapat a fehér zubbonyos katonák kíséretében megindult, nagy porfelhőt kavarva fel sok-sok megbéklyózott lábával. Elöl mentek a katonák, mögöttük láncsörtetve a megvasalt fegyencek négyes sorokban, utánuk a száműzöttek, s azok mögött a parasztközösségek által kitelepítettek, kettesével csuklójuknál fogva összebilincselve, s végül az asszonyok. A sort a batyukkal, gyengékkal megrakott szekerek zárták be; az egyiknek a tetején egy bebugyolált fejű asszony ült, és szüntelenül zokogott, jajveszékel.

35

A menet olyan hosszú volt, hogy az elsők már eltűntek szem elől, amikor a batyukkal és gyengékkal megrakott szekerek megindulhattak. Mikor a szekerek is elindultak, Nyehljudov felült várakozó bérkocsijára, és meghagyta a kocsisnak, érje utol a menetet. Meg akarta nézni, nincsenek-e ismerős foglyok a férfiak között, a nők közt pedig meg akarta keresni Maszlovát, s megkérdezni, eljutott-e hozzá a holmi, amit küldött neki. A hőség egyre fokozódott. A legkisebb szellő sem fűjt, és a sok ezer láb felkavarta porfelhő állandóan ott lebegett az utca közepén menetelő foglyok felett. A menet gyorsan haladt, és a bérkocsi elé fogott lovacska, amely nem volt valami híres ügető, csak lassan előzte. Sor sor mögött, különös és félelmetes emberi lények százai haladtak itt, egyformán öltözve, egyforma bakancsban, egyenlő ütemben lépkedve, és lépésük ütemében lóbálva szabad karjukat, mintegy önmaguk bátorítására. Olyan sokan voltak, hogy egyformáknak látszottak, és olyan különös, rendkívüli körülmények közé voltak helyezve, hogy Nyehljudov nem is embereknek látta őket, hanem valami más, furcsa és félelmetes lényeknek. Ezt a benyomását csak az döntötte meg, hogy a fegyencek között felismerte Fjodorovot, a gyilkost, a száműzöttek közt pedig Ohotyint, a komikus tehetségű tolvajt meg még egy csavargót, aki valamikor igénybe vette segítségét. A foglyok szinte kivétel nélkül megfordultak, szemügyre vették a mellettük elhaladó fogatot, s benne az előkelő urat, aki őket figyelte. Fjodorov biccentett annak jeléül, hogy megismerte, Ohotyin pedig rákacsintott; de sem az egyik, sem a másik nem köszöntötte, mivel ezt meg nem engedett dolognak tartották. A nők mellé érve, Nyehljudov azonnal meglátta Maszlovát. A második sorban haladt. A sor szélén kipirult arcú, kurta lábú, fekete szemű, csúnya nő lépkedett, aki övébe tűrte túl hosszú köntösét - ez Horosavka volt. Mellette egy terhes nő vonszolta magát, harmadiknak Maszlova következett. Vállán cipelte batyuját, és merően nézett maga elé. Arca nyugodt és elszánt volt. Negyediknek, Maszlova másik oldalán, csinos fiatalasszony haladt bátor léptekkel, rövid volt a köntöse, és fejét parasztosan kötötte be: ez volt Fedoszja. Nyehljudov leszállt kocsijáról és odament a nőkhöz; meg akarta kérdezni Maszlovától, megkapta-e a holmit, és hogy érzi magát, de a menetet ezen az oldalon kísérő altiszt nyomban észrevette a foglyokhoz közelítő idegent, és odaszaladt hozzá.

- Nem szabad odamenni a foglyokhoz, nagyságos úr, meg van tiltva - kiáltott már messziről.

Amikor odaért, és megismerte Nyehljudovot (a börtönben már mindenki ismerte őt), két ujját sapkájához emelte, és megállt mellette:

- Itt nem lehet - mondta. - Majd a pályaudvaron beszélhet vele, de itt nem szabad. Ne álljatok meg, mars! - rivallt rá a foglyokra, és a hőséggel mit sem törődve, ropogós új csizmájában fűgén szaladt vissza a menet oldalán kijelölt helyére.

Nyehljudov visszament a járdára, meghagyta a kocsisnak, hogy kövesse, s maga gyalogosan haladt a menettel egy vonalban. Amerre csak a fogolycsapat elvonult, mindenütt részvétellel és iszonyattal vegyes érdeklődést keltett. A hintókban ülők kihajoltak az ablakon, és ameddig csak lehetett, tekintetükkel kísérték a foglyokat. A gyalogosok megálltak és rémülten, álmélkodva bámulták a szörnyű látványt. Néhányan odaléptek a menethez és alamizsnát adtak. Az alamizsnát a kísérő katonák vették át. Mások szinte megbabonázva követték a menetet egy darabon, de azután megálltak, s már csak szemükkel kísérték tovább. Kapukból, kapualjakból egymást hívogatva szaladtak ki a házak lakói, az ablakokon bémészkodók hajoltak ki, és némán, mozdulatlanul néztek a szörnyű menet után. Egy utcakereszteződésnél a menet elzárta egy úri hintónak az útját. A bakon fénylő arcú, széles ülepű kocsis terpeszkedett, libériás hátán gombsorok díszeltek, a hintó főülésén házaspár: a sovány, sápkóros feleség fején kackiás kis nyári kalap, kezében napernyő, a férj meg kürtőkalapban, elegáns, világos felöltőben. Szemben velük a kisülésen két gyermekük, egy szépen felcicomázott kisleány, kibontott szőke hajú virágszál, aki ugyancsak élénk színű napernyőt fogott maga fölé, meg egy nyolcéves, sovány, hosszú nyakú, kiálló kulcsontú fiúcska, akinek matrózsapkájáról hosszú szalagok lengedeztek. Az apa mérgesen szidta a kocsist, amiért nem tudta idején megkerülni a csapatot, az anya pedig finnyásan pislogott, fintorgott, s a napfény meg a por ellen egészen arca elé húzta tarka selyem napernyőjét. A széles ülepű kocsis dühösen összevont szemöldökkel hallgatta ura igazságtalan szemrehányásait - hiszen maga parancsolta, hogy ezen az utcán hajtsanak végig -, és nagy nehezen fogta vissza a két habzó szájú fekete mént, amely türelmetlenül kapált.

A rendőr szívvel-lélekkel szeretett volna kedvében járni a pompás hintó tulajdonosának, és átengedni kocsiját, megállítva a fogolycsapatot, de érezte, hogy van ebben a menetben valami komor ünnepélyesség, amelyet még egy ilyen gazdag úr kedvéért sem szabad megszegni. A rendőr tehát csak tisztelgett, ezzel mutatván ki hódolatát a gazdagság előtt, s szigorúan végigmérte a foglyokat, mintha megfogadná, hogy feltétlenül megvédelmezi ellenük a hintóban ülőket. De hiába, a hintónak ki kellett várnia az egész menetet, s csak akkor indulhatott tovább, amikor már az utolsó társzékér is elhaladt a batyukkal meg a rajta ülő asszonyokkal. A hisztériásan zokogó nő, aki időközben már elcsöndesedett, a pompás fogat láttára ismét zokogásban, jajveszékelésben tört ki. Csak akkor rántotta meg a kocsis a gyeplőt, s a pompás fekete trapperek patkójukkal csattogva a kövezeten, szinte repítették a gumiabroncsain puhán gördülő hintót ki a nyaralóba, ahová szórakozni indult férj és feleség, meg két gyermekük: a szőke kislány és a vékony nyakú, kiálló kulcsontú fiúcska.

A gyerekeknek sem apjuk, sem anyjuk nem magyarázta meg, amit láttak. Így hát a leánykának meg a kisfiúnak maguknak kellett eldönteniük, hogy miképpen értelmezzék ezt a jelenséget.

A leányka jól megfigyelte szülei arckifejezését, s ennek alapján úgy döntött, hogy ezek az emberek egészen másfajta, mint szülei és ismerőseik, ezek rossz emberek, és nyilván úgy kell velük bánni, mint ahogyan elbántak velük. Ezért a leányka csak éppen megijedt tőlük, és örült, amikor már nem látta a rossz embereket.

De a sovány, hosszú nyakú kisfiú, aki egész idő alatt le nem vette riadtan kimeresztett szemét a menetről, másképpen döntötte el magában a kérdést. Ő még pontosan és megingathatatlanul tudta - egyenesen Istentől tudta ezt -, hogy ezek ugyanolyan emberek, mint ő maga, és mint mindenki más, és ezért ezekkel az emberekkel valami égbekiáltó igazságtalanság történt, olyasmi, aminek nem szabad előfordulnia; és megsajnálta őket, és egyformán iszonyodott

azoktól, akiket láncra vertek, és kopaszra nyírtak - meg azoktól, akik ezeket láncra verték, és kopaszra nyírták. És ezért a fiúcskának egyre jobban-jobban felduzzadt az ajka, s óriási erőfeszítést kellett tennie, hogy elfojtsa a sírást - mivel azt tartotta, hogy ilyen esetben sírni szégyellnivaló dolog.

36

Nyehljudov ugyanolyan gyors léptekkel haladt, mint a foglyok, de még könnyű ruhájában, nyári felöltőjében is szörnyen kimelegedett, és főleg fojtogatta a por és az utcákban mozduatlanul álló fülledt levegő. Miután gyalog megtett vagy negyed versztát, felült kocsijára, és megelőzte a menetet, de az úttest közepén, a kocsiban ülve, még tűrhetlenebbnek érezte a hőséget. Megpróbálta felidézni magában előző esti vitáját sógorával, de ez most már nem izgatta annyira, mint reggel. Elhomályosították az aznapi benyomások, a fogolycsapat kiözönlése a börtönből és a menetelés. No és ami a fő, eltikkasztotta a forróság. Egy kerítés tövében, fák árnyékában, sapkáját levéve, két reálgimnazista fiú állt az előttük térdelő fagyaltárus előtt. Egyikük már hozzájutott az élvezethez, s a szarukanálkát nyalogatta, a másik a kispohárra várt, amelyet az árus színültig töltött valami sárgával.

- Hol ihatnék valamit? - kérdezte Nyehljudov a kocsisától. Leküzdhetetlen vágyat érzett valami frissítő után.

- Van itt a közelben egy jó kis kocsmá - felelt a kocsis, és mindjárt befordult a következő sarkon. Nagy cégéres bejárat előtt állapodott meg.

A pult mögött álló ingujjas csaposlegény meg a valaha fehér kabátba öltözött pincérek, akik látogatók híján az asztaloknál ültek, kíváncsian mérték végig a szokatlan vendéget, és szolgálatkészen ugrottak elébe. Nyehljudov szódavizet kért, és leült egy mocskos terítőjű asztalkához, a lehető legtávolabb az ablaktól.

Az egyik asztalnál két férfi ült, előttük teáspoharak meg egy fehér üvegpalack. Verejtékező homlokukat törölgették, és békésen számolgattak. Egyikük fekete és kopasz volt, tarkóján éppen olyan fekete hajszegély rojtosodott, mint Ignatyij Nyikiforovicsén. Ez megint eszébe juttatta Nyehljudovnak előző napi szóváltását sógorával, s ismét feltámadt benne a vágy, hogy elutazása előtt még egyszer viszontlássa őt meg nővérét. „Aligha érek rá a vonat indulásáig - gondolta. - Inkább írok neki.” Papirost, borítékot, bélyeget kért, s a csípős, hideg szódavizet kortyolgatva elgondolkozott, hogy mit írjon. De gondolatai elkószáltak, sehogy sem tudta megfogalmazni a levelet.

„Kedves Natasa, nehéz a szívem a férjeddal folytatott tegnapi beszélgetésem miatt... - kezdte. - De hogy folytassam? Kérjek bocsánatot azért, amit mondtam? De hiszen azt mondtam, amit gondolok. És Ignatyij Nyikiforovics még azt hinné, hogy megtagadom nézeteimet. Aztán még hozzá ez a beavatkozás személyes ügyeimbe... Nem, nem bírom megtenni.” Érezvén, hogy megint feltámad benne a gyűlölet ez ellen a magabiztos, idegen ember ellen, aki annyira nem érti őt, zsebre vágta a megkezdett levelet, fizetett és kiment, hogy utolérje a menetet.

A hőség egyre fokozódott. A falak, a kövek lehelték a forróságot. Az utca kövezete szinte perzselte az ember lábát, s Nyehljudov úgy érezte, megégeti a kezét, amikor hozzáért a kocsi lakkozott sárhányójához.

A lovacska bágyadt ügetéssel vonszolta magát végig az utcákon, patkói ütemesen dobogtak a poros, hepehupás kövezeten. Nyehljudov csak ült, nem gondolt semmire, egykedvűen nézett maga elé. Egy lejtős utca végén, nagy bérház kapuja előtt Nyehljudov csoportosulást pillantott meg, közöttük egy puskás kísérő katonát; megállította kocsiját.

- Mi történt? - kérdezte a házmestertől.

- Egy fogoly rosszul lett.

Nyehljudov leszállt, és odament a csődülethez. A lejtős járda egyenetlen kövezetén fejfelé ott feküdt egy szürke köntösös, szürke nadrágos fegyenc, széles vállú, veres szakállú, koros férfi, tömpe orrú, feltűnően piros arcú. Hanyatt feküdt, erősen szeplős kezét tenyérrel lefelé tárva széjjel, széles mellkasa nagy ritkán, görcsösen emelkedett-süllyedt, lélegzete hörögve szakadt ki belőle, véres, düledt szeme meredten bámult az égre. Többen álltak körülötte: egy ijedt rendőr, egy házaló, egy postás, egy boltossegéd, egy napernyős vénasszony meg egy kopaszra nyírott gyerek, karján üres kosár.

- Elgyengültek odabenn a börtönben, erejüket vesztették, most meg egyenest ebbe a katlanba...

- fordult a boltoslegény rosszállóan az odalépő Nyehljudovhoz.

- Meghal szegény - vélekedett siránkozó hangon a napernyős vénasszony.

- Ki kell oldani az ingét - tanácsolta a postás.

A rendőr vaskos, remegő ujjával ügyetlenül nekifogott, hogy megoldja a zsineget a fegyenc eres, kivörösödött nyakán. Szemlátomást izgatott és zavart volt, mégis szükségesnek tartotta, hogy a tömeg előtt fenntartsa tekintélyét: - Mit csődülnek itt össze? Elég meleg van úgylis. Elfogják előle a levegőt.

- Az orvosnak kell igazolnia... aki gyenge, azt hátra kell hagyniuk. Ez meg alig él, mégis viszik - folytatta a boltoslegény: szemlátomást büszke volt rá, hogy mennyire ismeri a szabályokat.

A rendőrnek végre sikerült kioldoznia a fegyenc inge nyakát, fölegyenesedett és körülnézett.

- Oszoljanak, ha mondom. Mi közük hozzá, sose láttak még ilyet? - mondotta, s Nyehljudovhoz fordult támogatásért, de mivel tekintetéből nem olvasott ki helyeslést, a kísérő katonára nézett. A katona azonban távolabb állt, félretaposott csizmasarkát vizsgálgatta, s ügyet sem vetett a rendőr nehézségeire.

- Akit meg illet, az nem törődik vele. Talán bizony ez a rend, halálra kínozni az embereket?

- A fegyenc hiába fegyenc, azért mégiscsak ember - vélekedett valaki a tömegből.

- Tegyük magasabbra a fejét, és adjanak neki vizet - mondta Nyehljudov.

- Már elmentek vízért - felelte a rendőr, aztán a fegyenc hóna alá nyúlt, és nagy nehezen elhelyezte úgy, hogy a törzse magasabban feküdt.

- Miféle csődület ez? - csendült fel hirtelen egy erélyes, igazi parancsnoki hang, és a fegyenc körül képződött embergyűrűhöz gyors léptekkel közeledett a rendőrfelügyelő. Tiszta és szokatlanul hófehér zubbonya versenyt ragyogott magas szárú csizmájával. - Oszolj! Mit álldogáltak itt! - rivallt rá a csődületre, még mielőtt meglátta, hogy miért sereglett össze a nép.

Amikor odaért, és meglátta a haldokló fegyencet, rosszállóan megcsóválta fejét, olyan mozdulattal, mintha már régen várta volna éppen ezt az eseményt, s azután a rendőrhöz fordult:

- Hogyan történt?

A rendőr jelentette, hogy a menet arra vonulván, a fegyenc összeesett, és a kísérő katona úgy rendelkezett, hogy hagyják hátra.

- Akkor az őrszobára kell vitetni. Hozzanak kocsit.

- A házmester már elszaladt kocsiját - jelentette a rendőr tisztelegve.

A boltossegéd megint rákezdte, s valamit mondott a hőségéről.

- Mi közöd hozzá? Mi? Eredj utadra - szólt rá a rendőrfelügyelő, s olyan szigorú tekintettel mérte végig, hogy a segéd elhallgatott.

- Vízet kell itatni vele - mondta Nyehljudov.

A rendőrfelügyelő őt is szigorú pillantással mérte végig, de nem szólt. Amikor a házmester megjelent egy bögre vízzel, utasította a rendőrt, hogy itassa meg a fegyencet. A rendőr fölemelte a fegyenc élettelen fejét, és megpróbált egy kevés vizet a szájába önteni, de a fegyenc nem nyelte le, a víz végigcsorgott szakállán, és megnedvesítette mellén a zubbonyát meg poros kendervászon ingét.

- Öntsd a fejére! - rendelkezett a rendőrfelügyelő. A rendőr levette a fegyenc tányérsapkáját, és leöntötte vízzel az ember göndör, vörös haját meg tar feje búbját.

A fegyenc szeme még jobban kinyílt, mintha megijedt volna, de helyzete nem változott. Poros arcán kis fekete patakokban csorgott végig a víz, de éppoly hörögve lélegzett, teste éppen úgy rángatózott tovább.

- Hát ez itt miféle kocsi? Vegyétek ezt - fordult a felügyelő a rendőrhöz Nyehljudov bérkocsijára mutatva. - Hé! Gyerünk!

- Foglalt - szólt a kocsis mogorván, föl sem nézve.

- A kocsi az enyém - szólt Nyehljudov - de vegyék csak. Megfizetem - tette hozzá a kocsishoz fordulva.

- No, mire vártok? - ordított a rendőrfelügyelő. - Fogjátok!

A rendőr, a házmester meg a kísérő katona fölemelték a haldoklót, odavitték a kocsizhoz, és elhelyezték az ülésen. De nem tudott megmaradni rajta, feje hátraesett, teste lecsúszott az ülésről.

- Tegyétek be fekve! - rendelkezett a felügyelő.

- Nem kell, kapitány uram, elviszem így is - mondta a rendőr, azzal beült a haldokló mellé, és erős jobb karjával átfogta a hóna alatt.

A katona fölemelte a fegyenc lábát (kapca nélkül, mezítelen lábára húzta fel otromba rabcipőjét), és kinyújtva megtámasztotta a bak alatt.

A rendőrfelügyelő körülnézett, meglátta a kövezeten a fegyenc tányérsapkáját, fölemelte, és rátette hátrahanyatló, vizes fejére.

- Indulj! - vezényelte.

A kocsis dühösen hátranézett, megcsóválta fejét, s aztán lépésben megindult az őrszoba felé. A katona kísérte. A kocsiban ülő rendőr egyre csak igazgatta a fegyenc testét, amely minduntalan lecsúszott az ülésről, s feje erre-arra imbolygott. A mellettük haladó kísérő katona pedig a lábát igazgatta. Nyehljudov követte őket.

A kocsi elhaladt az ügyeletes tűzoltó mellett, befordult a rendőrség udvarába, s megállt az egyik bejáratnál.

Az udvarban feltűrt ingujjú tűzoltók hangosan beszélgetve és nevetgélve mostak valami parasztszekeret.

Amint a kocsi megállt, néhány rendőr körülvette; lábánál fogva meg hónalja alatt megragadták a fegyenc élettelen testét, s kiemelték az alattuk megnyekkenő kocsiból.

Leszállt a rendőr is, aki a fegyencet hozta, kirázta meggémberedett karját, lekapta sapkáját, és keresztet vetett.

A halottat bevitték az ajtón, s fel az emeletre. Nyehljudov követte. Kis, piszkos szobába vitték a halottat, amelyben négy vaságy volt. Kettőn közülük egy-egy beteg üldögélt kórházi ruhában, egy ferde szájú, bekötött nyakú, meg egy tüdőbajos. Két ágy üres volt. Az egyikén végigfektették a fegyencet. Csillogó szemű, szüntelenül mozgó szemöldökű kis emberke ugrott oda hozzá, harisnyás lábainak gyors, puha lépteivel, megnézte a hullát, azután megnézte Nyehljudovot is, és hangos hahotára fakadt. Egy örült volt, akit a betegszobán őriztek; ruha nem volt rajta, csak fehérnemű.

- Meg akarnak ijeszteni - kuncogott. - Csakhogy nem sikerül ám, hohó!

A rendőrök nyomában, akik a halottat behozták, belépett a rendőrfelügyelő is a felcserrel. A felcser odalépett az ágyhoz, megfogta a fegyenc sárgás, szeplőkkel borított, még hajlékony, de már halotti sápadt és jéghideg kezét, egy ideig fogta, azután elengedte. A kéz élettelenül hullott le a fegyenc hasára.

- Kész - mondta a felcser, s megrázta fejét; de azért a rend kedvéért kinyitotta a halott vizes, durva vászoningét, és göndörödő hajtincseit hátravetve, fülét a fegyenc domború, viaszsárga, mozdulatlan mellkasára hajtotta. Mindenki hallgatott. A felcser kiegyenesedett, megint megrázta fejét, s ujjával megérintette előbb az egyik, azután a másik szemhéját a nyitott, kimeredő kék szemek fölött.

- Nem ijedek meg, nem ijedek meg - hadarta az örült, és többször kiköpött a felcser felé.

- Nos? - kérdezte a rendőrfelügyelő.

- Nos? - ismételte a felcser. - Ki kell vinni a halottas kamrába.

- Nézze meg jól, hogy biztos-e - mondta a felügyelő.

- Én ne tudnám! - szólt a felcser, és összehúzta az inget a halott csupasz mellén. - De elküldök Matvej Ivanicsért, nézze meg ő is. Petrov, szaladj csak érte - mondta és odáblépett.

- Vigyék a halottas kamrába - rendelkezett a felügyelő.

- Te meg aztán gyere le az irodába, megkapod az írást - vetette oda a kísérő katonának, aki egész idő alatt nem tágított a fegyencről.

- Igenis - mondta a katona.

A rendőrök fölemelték a halottat, és megint levitték a lépcsőn. Nyehljudov utánuk akart menni, de az örült visszatartotta.

- Maga nem tartozik hozzájuk, adjon egy cigarettát - kérte.

Nyehljudov elővette tárcáját, és adott neki. Az örült szemöldökét rángatva, hadarva mesélte, hogyan kínozzák őt szuggesztióval:

- Mind ellenem vannak, és szétmarcangolják a lelkeket a médiumaikkal...

- Bocsásson meg - szakította félbe Nyehljudov, és kisietett az udvarra, hogy megtudja, hová viszik a hullát.

A rendőrök terhükkel már áthaladtak az udvaron és a pincelépcsőn indultak lefelé. Nyehljudov is arrafelé tartott, de a rendőrfelügyelő megállította.

- Mit akar?

- Semmit - felelte Nyehljudov.

- No, ha semmit, akkor menjen a dolgára.

Nyehljudov nem akart ujjat húzni a felügyelővel, és kiment kocsijához. A kocsis szundikált; Nyehljudov fölébresztette, és megindult a pályaudvar felé.

De alig tett meg száz lépést, amikor - másik fegyveres katona kíséretével - egy szekér jött velük szembe, amely egy másik, nyilván már halott fegyencet szállított. A fegyenc hanyatt feküdt, fekete szakállas, kopaszra borotvált feje élettelenül zötyögött, rázkódott a szekér minden döccenésénél; tányérsapkája egészen az orráig csúszott. A kocsis ormótlan csizmájában szekere mellett lépkedve hajtotta lovát. Mögöttük rendőr haladt. Nyehljudov megérintette kocsisa vállát.

- Mit művelnek ezek! - dörmögött a bérkocsis, és megállította lovát.

Nyehljudov leszállt, és a szekér nyomában megindult visszafelé; az ügyeletes tűzoltó mellett elhaladva másodszor is odaérkezett a rendőrség udvarára. A tűzoltók időközben befejezték a szekér mosását, helyükben most nagy darab, csontos tűzoltókapitány állt, és zsebre vágott kézzel, szigorúan szemlélte egy jól táplált, vastag nyakú, fakó mént, amelyet egy tűzoltó ide-oda vezetett előtte. A mén sántított az egyik első lábára, és a tűzoltókapitány haragosan magyarázott valamit a mellette álló állatorvosnak.

Ott volt a rendőrfelügyelő is. Amikor meglátta az újabb halottat, odalépett a szekérhez.

- Hol szedték föl? - kérdezte fejcsóválva.

- A Sztaraja Gorbatovszkaján - felelte a rendőr.

- Fegyenc? - kérdezte a tűzoltókapitány.

- Igenis.

- Ma már a második - jegyezte meg a rendőrfelügyelő.

- No, szép bánásmód! Aztán meg ez a hőség - jegyezte meg a tűzoltóparancsnok, majd utánakiáltott a sánta mént elvezető tűzoltónak: - A sarokállásba tedd! Majd megtanítlak én téged, ebadta, lovat lesántítani! Hisz többet ér nálad, te semmirekellő!

A hullát - akárcsak az első - a rendőrök leemelték a szekérről, s bevitték a betegszobába. Nyehljudov utánament, mintha hipnotizáltak volna.

- Maga mit keres itt? - kérdezte tőle az egyik rendőr.

Nyehljudov nem válaszolt, csak ment, amerre a halottat vitték.

Az őrült az ágyán ült, és mohón szívta a cigarettát, amelyet Nyehljudovtól kapott.

- Á, visszajött! - mondta, és elröhögte magát. Majd a halott láttán elkomorult. - Már megint? - kérdezte. - Meguntam már. Utóvégre is nem vagyok gyerek, igaz? - fordult Nyehljudovhoz kétkedő mosollyal.

Nyehljudov közben a halottat nézte, akit most már nem takart el előle senki. Most az arca is látszott, melyet addig félig elfödött a sapka. Amilyen rút volt az első, olyan meglepően szép volt ennek arca is, alakja is. Ereje teljében levő férfi volt. Még félig kopaszra beretvált koponyája sem tudta eltorzítani szép, domború, nem túlságosan magas homlokát, amely erősen kidudorodott két fekete - immár élettelen - szeme fölött, finom, kissé hajlott orrát; elkékült ajka kis fekete bajuszkája alatt szinte mosolygott, állát rövid fekete szakáll keretezte, és feje borotvált oldalán kilátszott formás, kicsiny füle. Arcának kifejezése nyugodt volt, szigorú és egyben jóságos. Látszott ezen az arcon, hogy milyen lelki és szellemi lehetőségek veszttek kárba ebben az emberben; csuklójának, megbilincselte lábának finom ízületein, arányos tagjainak erős izomzatán, minden porcikáján látszott, milyen szép, erős, ügyes ember-állat volt ez a férfi, állati mivoltában a maga nemében százszorta tökéletesebb, mint a fakó mén, amelynek lesántulása annyira dühbe hozta a tűzoltókapitányt. És íme, ezt az ember-példányt elpusztították, és senki sem sajnálta - nemcsak mint embert, hanem mint oktanul elpusztított munkabíró állatot sem sajnálta senki. Az emberek nem éreztek egyebet halálával kapcsolatban, mint bosszúságot a fáradtság meg az utánjárás miatt, hogy el kell takarítani az útból ezt a bomlással fenyegető hullát.

A betegszobába belépett az orvos, a felcser meg a kerületi rendőrkapitány. Az orvos - tömzsi, zömök ember - nyersselyem kabátot viselt, s ugyanolyan anyagból készült szűk pantalló feszült izmos lábszárán. A rendőrkapitány kövér kis emberke volt, gömbölyű piros arca még gömbölyűbbnek látszott, mert az volt a szokása, hogy teleszívta magát levegővel, s orcáit felfújva engedte ki lassan a száján. Az orvos leült az ágy szélére a halott mellé, aztán - éppen úgy, mint az imént a felcser - megfogta a halott kezét, meghallgatta szívét és felállt, nadrágját igazgatva.

- Holtabb már nem is lehet az ember - mondta.

A rendőrkapitány televette a száját levegővel, és lassan kifújta.

- Melyik fogházból való? - fordult a kísérő katonához.

A katona megmondta, s azután a bilincset említette, amely ott volt a halott lábán.

- Mindjárt szólok, hogy vegyék le; szerencsére van kovácsunk - mondotta a rendőrkapitány, majd ismét felfújta arcát, és az ajtó felé indultában kiengedte a levegőt.

- Miért van ez így? - fordult Nyehljudov az orvoshoz.

- Micsoda? Hogy meghalnak napszúrásban? Egész télen át be voltak zárva, mozgás nélkül, napfény nélkül, és most egyszerre ki az utcára, és még hozzá ilyen napon, mint a mai, és nagy tömegben, hogy nem éri őket a légáramlás. Hát aztán napszúrást kapnak.

- De hát miért csinálják ezt velük?

- Azt kérdezze meg azoktól, akik csinálják. Maga tulajdonképpen kicsoda?

- Kívülálló.

- Á-á! Volt szerencsém, nem érek rá! - mondta kurtán a doktor, bosszúsán rángatta nadrágját, és odalépett a betegek ágyához.

- Nos, hogy vagyunk? - kérdezte a sápadt, ferde szájú, bekötött nyakú embertől.

Az örült ezalatt csak ült az ágyán, abbahagyta a cigarettázást, és az orvos felé köpdösött.

Nyehljudov megint lement az udvarra, elhaladt a tűzoltólovak mellett, a tyúkok mellett, a rézsisakos ügyeletes tűzoltó mellett, kilépett a kapun, kocsijába ült, fölébresztette kocsisát, aki időközben megint elszunyókált, és a pályaudvarra hajtatott.

Amikor kiérkezett a pályaudvarra, a foglyok már benn ültek a rácsozott ablakú vasúti kocsikban. A peronon néhány rokon és jó barát álldogált; a kocsikhoz nem engedték őket. A kísérő katonák gondterhelten futkostak ide-oda. Az úton a fogházból az állomásig azon a kettőn kívül, akit Nyehljudov látott, még hárman estek össze, és haltak meg napszúrásban. Az egyiket éppen úgy, mint azokat, beszállították a legközelebbi rendőrőrszobára, kettő azonban már odakinn a pályaudvaron esett össze.⁸⁵ A katonáknak persze nem az nyomta a lelkét, hogy kíséretük mellett öt ember meghalt, aki tovább élhetett volna. Ezzel nem törődtek, csupán az volt a gondjuk, hogyan teljesítsék mindazt, amit a törvény ilyen esetben megkövetel: átadni illetékes helyen a holtakat, irataikat, holmijukat, és törölni őket a Nyizsnyijbe elszállítandók jegyzékéből. Mindez pedig fölöttébb terhes volt, különösen ilyen hőségben.

Ezzel voltak elfoglalva a kísérő katonák, s ezért, amíg el nem intézték, nem engedték ki Nyehljudovot meg a többieket - akik ezt kérték - a foglyok vonatjához. Végül azonban Nyehljudovot mégiscsak kiengedték, mert borraivalót adott az egyik altisztnek. Ez az altiszt tehát kiengedte, s csupán arra kérte, mielőbb beszélje meg, amit meg akar beszélni, s azután távozzék, nehogy a parancsnok meglássa. A fogolyvonat tizennyolc kocsiból állt, s a tiszti kocsit kivéve, valamennyi zsúfolásig tele volt foglyokkal. A kocsik mellett elhaladva Nyehljudov fülelt, hogy mi hallatszik ki bentről. Valamennyi kocsiból láncsörgés, beszéd, mozgolódás hallatszott ki, bőven fűszerezve csúnya káromkodással, de Nyehljudov vára-kozása ellenére egyik kocsiban sem emlegették útközben elhullott társaikat. Leginkább a batyukról, ivóvízről, a helyek megválasztásáról folyt a szó. Az egyik ablakon betekintve Nyehljudov a kocsi közepén, a folyosóban, katonákat látott meg, akik a csuklóbilincset vették le a foglyokról. A foglyok egymás után odanyújtották kezüket, az egyik katona kulccsal kinyitotta a bilincsek zárát és levette, a másik katona pedig összeszedte a bilincseket. Nyehljudov végigment a vonaton, s elért a női kocsikhoz. A másodikból nyögést, jajveszél-kelest hallott: „Jaj, jaj, Istenem! Jaj, Istenem!”

Elhaladt mellette, és az egyik kísérő katona útbaigazítására a harmadik női kocsi ablakához lépett. Amint közel hajolt az ablakhoz, emberi testek kigőzölgésének sűrű szagával terhes forróság csapott az arcába, sivalkodó női hangok ütötték meg fülét. Valamennyi padon rabruhás, kipirult arcú, verejtékező asszonyok ültek, és élénken beszélgettek. Nyomban fölfigyeltek Nyehljudov arcára a rács előtt; a közelebb ülők elhallgattak és feléje fordultak. Maszlova egy szál blúzban, hajadonfőtt ült a szemben levő ablaknál. Nyehljudovhoz közelebb ült a fehér arcú, mosolygós Fedoszja. Amikor meglátta Nyehljudovot, könyökével oldalba lökte Maszlovát, s az ablakra mutatott. Maszlova gyorsan felállt, fekete haját sebtiben be-kötötte kendőjével, és odalépett az ablakhoz. Izzadt, piros arca megélénkült, kezével a rácsba kapaszkodott.

- Meleg van - mondotta sugárzó mosollyal.

- Megkapta a holmit?

- Megkaptam, köszönöm szépen.

- Nincs szüksége semmire? - kérdezte Nyehljudov, s érezte, hogy az átforrósodott vasúti kocsiból úgy csap ki a hőség, akár a tüzes vaskályhából.

⁸⁵ A nyolcvanas évek elején egy nap öt fogoly halt meg napszúrásban, mialatt a Butirszkaja erődből a „Nyizsnyij Novgorod” vasútállomásra szállították őket. (Tolsztoj jegyzete.)

- Nincsen, köszönöm szépen.
- Egy kis víz jó lenne - szólt Fedoszja.
- Az bizony jó lenne - ismételte Maszlova.
- Hát nem kaptak ivóvizet?
- Kaptunk, de megittuk.
- Mindjárt megkérem a kísért - ígérte Nyehljudov. - Most Nyizsnyijig nem látjuk egymást.
- Hát maga is utazik? - kérdezte Maszlova, mintha ez a hír meglepetésszerűen érne; és boldog mosollyal nézett Nyehljudovra.
- Utazom. A következő vonattal.

Maszlova nem szólt semmit, csak mélyen felsóhajtott.

- Tessék megmondani, nagyságos úr, igaz-e, hogy tizenkét embert halálra kínoztak? - kérdezte egy rekedtes férfihangú, kemény öregasszony.

Korabljova volt.

- Tizenkettőről nem hallottam. Én csak kettőről tudok - felelte Nyehljudov.
- Azt mondják, tizenkettő. És ezért nem büntetik meg őket, a pokolravalókat?
- A nők közül senki sem lett rosszul? - érdeklődött Nyehljudov.
- Mi, asszonyok, többet kibírunk - mondta nevetve egy másik, kis termetű nő. - Csak odaát az egyik mit ki nem talált: szülni akar - mondta a szomszédos kocsi felé mutatva, ahonnan a nyögés, jajgatás hallatszott.
- Azt kérdezte az imént, nem kell-e valami - mondta Maszlova, és megpróbált uralkodni arcán, nehogy szája megint boldog mosolyra húzódjék. - Nem lehetne ezt az asszonyt itt hagyni? Hogy kínlódik szegény. Szólhatna a parancsnoknak.
- Szólok.
- És még valamit: nem láthatná ez az asszonyka a férjét, Taraszt? - kérdezte, s szemével a mosolygó Fedoszja felé intett. - Hisz ő is magával utazik.
- Nem szabad a foglyokkal beszélgetni - szólalt meg Nyehljudov háta mögött az egyik kísérő altiszt, nem az, aki Nyehljudovot kiengedte.

Nyehljudov elhagyta az ablakot, és elindult megkeresni az őrparancsnokot, hogy beszéljen vele a vajúdó asszony meg Tarasz érdekében. De sokáig nem találta, s a katonáktól sem tudott választ kapni. Nagy izgalomban voltak: egyesek foglyokat vittek, mások élelmiszerért szaladtak, és holmijukat helyezték el a kocsiban, ismét mások egy hölgyet szolgáltak ki, aki az egyik kísérő tiszttel utazott - s mindegyik csak foghegyről válaszolt Nyehljudov kérdéseire.

Nyehljudov már csak a második csengetés után találta meg az őrparancsnokot. Szájába lógó bajsztát törölgette, és vállát felvonva korholt egy őrmestert.

- Mit akar tulajdonképpen? - kérdezte Nyehljudovtól.
- Az egyik kocsiban szül egy asszony, és azt gondoltam, nem kellene-e...
- Hadd szüljön. Aztán majd meglátjuk - jelentette ki a tiszt, és elvonult kocsijába, vígan lóbálva rövidke karjait.

Ekkor előlépett a kalauz, kezében síp; felhangzott az utolsó csengetés, majd a sípjel, és a peronon - a rokonok, ismerősök között - meg a női kocsikból sírás, jajveszékelés hallatszott. Nyehljudov Tarasz mellett állt a peronon, nézte, ahogy a kocsik egymás után vonulnak el mellette - rácsos ablakaikból borotvált férfifejek látszottak. Azután odaért az első női kocsi, az ablakokban női fejek jelentek meg, hajadonfőtt és kendősen, majd a második, amelyből most is a szülő nő nyögése, jajgatása hallatszott, s végül a harmadik, amelyben Maszlova is volt. Társnőivel együtt az ablaknál állt, kinézett Nyehljudovra, és szomorúan mosolygott reá.

39

A rendes személyszállító vonat indulásáig, amellyel Nyehljudov utazott, még két óra volt hátra. Nyehljudov eleinte úgy tervezte, hogy ebben a két órában még ellátogat nővéréhez, de a délelőtti élményei annyira felizgatták és összetörték, hogy leült az első osztályú váróterem pamlagára, s váratlanul annyira elálmosodott, hogy lefeküdt, oldalára fordult, tenyerét arca alá tette, és nyomban elaludt.

Frakkos, jelvényes pincér keltette fel, karján asztalkendő fityegett.

- Bocsánat, uram, nem ön volna Nyehljudov herceg? Egy hölgy keresi önt.

Nyehljudov szemét dörzsölve felugrott, s megpróbált visszaemlékezni rá, hogy hol is van, s mi minden történt aznap.

Emlékezetében felmerült a foglyok menete, a halottak, a rácsos ablakú vasúti kocsik, s az oda zárt asszonyok, az egyik, aki segítség nélkül vajúdik, meg a másik, aki szánandóan mosolyog rá a vasrács mögül. A valóságban azonban egészen mást látott maga előtt: borosüvegekkel, virágvázával, karos gyertyatartókkal, terítéssel megrakott asztalt, s az asztal körül forgolódo fürge pincéreket. A terem mélyén pedig pohárszék, gyümölcscsel megrakott tálak, palackok sorfala: a büfé, s a büfé előtt tolongó utasok háta.

Mikor Nyehljudov feltápáskodott fektéből, s kissé magához tért, észrevette, hogy a váróteremben levők mind kíváncsian szemlélnék valamit, ami a bejáratnál történik. Ő is arra nézett, és furcsa menetet pillantott meg: egy lakáj, aki valahogyan ismerősnek rémlett Nyehljudovnak, meg egy ugyancsak ismerősnek tetsző, egyensapkas portás hordozható karosszékben egy hölgyet cipelt, akinek fejét légies fátyol burkolta be. A karosszék mögött fehér kötényes, huncutkás úri komorna haladt, kis csomagot vitt, valami gömbölyű tárgyat börtökben meg néhány esernyőt. A szobalány mögött mellét kidüllesztve, úti sapkában Korcsagin herceg lépkedett, jellegzetes lefittyedő pofazacskóival meg gutaütéses nyakával, mögötte Missie, Misa, Korcsaginék unokaöccse, aztán egy Osten nevű diplomata, akit Nyehljudov is ismert. A hosszú nyakú, kiugró ádámcsutkájú, örökké derűs arcú és kedélyű fiatalember lelkesen, de szemlátomást tréfálkozva bizonygatott valamit a rámosolygó Missie-nek. A menetet az idegesen cigarettázó orvos zárta be.

Korcsaginék Moszkva környéki birtokukról a hercegnő húgának földbirtokára utaztak, mely a nyizsnyijnovgorodi vasútvonal mentén feküdt.

A karosszékhordozók, a szobaleány meg az orvos átvonult a hölgyek szobájába, általános érdeklődést és kíváncsiságot keltve az összes jelenlevőkben. Az öreg herceg pedig letelepedett a terített asztalhoz, s nyomban odaintette a pincért, ételt-italt rendelt. Missie és Osten is megálltak az étteremben, és már épp le akartak ülni, amikor az ajtóban ismerőst pillantottak meg, és elébe siettek. Ez az ismerős Natalja Ivanovna volt, Nyehljudov néneje. Agrafena

Petrovna kíséretében érkezett, belépett az étterembe, és kutatva nézett körül. Csaknem egyidőben pillantotta meg Missie-t és öccsét. Előbb Missie-hez lépett, s Nyehljudovnak csupán biccentett. De mihelyt összecsókolózott Missie-vel, mindjárt öccséhez fordult:

- Csakhogy végre megtaláltalak!

Nyehljudov felállt, üdvözölte Missie-t, Misát meg Ostent, s társalgásba kezdett velük. Missie elmesélte, hogy falusi házukban tűz ütött ki, s emiatt kénytelenek nagynénjéhez utazni. Osten ez alkalomból belefogott, hogy elmondjon valami roppantul mulatságos adomát egy tűz-vésről.

De Nyehljudov nem figyelt rá, nénjéhez fordult:

- Mennyire örülök, hogy kijöttél!

- Már régen itt vagyunk - mondta Natasa. - Agrafena Petrovnával jöttem ki. - S az öreg komornára mutatott, aki kalapban, esőköpenyben megállt a háttérben, s csak messziről bólintott Nyehljudov felé, kissé zavartan, de kedvesen és méltóságteljesen; nem akarta megzavarni a testvéreket. - Mindenütt kerestünk, és nem találtunk.

- Én meg elaludtam itt benn. Mennyire örülök, hogy kijöttél - ismételte Nyehljudov. - Megpróbáltam neked levelet írni, de abbahagytam - tette hozzá.

- Csak nem? - kérdezte Natalja Ivanovna meghökkenve. - És mit akartál írni?

Amikor Missie észrevette, hogy a testvérek között bizalmas beszélgetés indul meg, gavallérjaival együtt eltávolodott tőlük. Nyehljudov pedig nővérével leült az ablak alá a kis plüssdíványra, valakinek a poggyásza, útipokróca, kartondoboza mellé.

- Amikor tegnap elmentem tőletek, vissza akartam menni, és bocsánatot kérni, de nem tudtam, hogyan fogadná a férjed - kezdte Nyehljudov. - Kellemetlen dolgokat mondtam neki, és ez nagyon bántott.

- Tudtam, tudtam, hogy nem akartad - mondta Natasa. - Hiszen te tudod...

Könny szökött szemébe, és kezével megérintette öccse kezét.

Utolsó mondata homályos volt, de Nyehljudov azért megértette, és meg volt hatva mindattól, amit magába foglalt. Natasa szavai azt jelentették, hogy akármennyire kitölti is őt szerelme férje iránt, öccse iránt érzett szeretete is drága és fontos neki, és szenved minden közük tolakodó félreértéstől.

- Köszönöm, Natasa, köszönöm... Jaj, mit láttam ma délelőtt! - mondta, mert hirtelen feltámadt előtte a második halott fegyenc képe. - Két foglyot meggyilkoltak.

- Hogyhogy meggyilkoltak?

- Igen, igen, meggyilkolták őket. Ebben a hőségben vitték őket, és kettő napszúrást kapott és belehalt.

- Lehetetlen! Hogyan? Most? Ma?

- Igen, igen, ma délben. Láttam a *holttestüket*.

- De miért gyilkolták meg őket? Ki gyilkolta meg? - kérdezte Natalja Ivanovna.

- Azok gyilkolták meg, akik erőszakkal szállították őket ilyen körülmények között - válaszolta Nyehljudov ingerülten, mert érezte, hogy Natasa ezt a dolgot is férje szemével nézi.

- Uramisten! - sopánkodott Agrafena Petrovna, és közelebb lépett hozzájuk.

- Bizony, minekünk fogalmunk sincsen róla, hogy miképpen bánnak ezekkel a szerencsétlenekkel, pedig ezt mindenkinek tudnia kellene - mondta Nyehljudov, és tekintete az öreg Korcsagin hercegre tévedt, aki nyakába kötötte az asztalkendőt, s úgy ült az asztalnál egy nagy kancsó bőlé előtt. Ugyanabban a pillanatban az öreg herceg is hátrafordult, és meglátta Nyehljudovot.

- Á, Nyehljudov - kiáltott feléje - nem akar egy kis frissítőt? Utazás előtt jólesik!

Nyehljudov visszautasította és félrefordult.

- De hát mit tehetsz értük? - folytatta Natalja Ivanovna a megkezdett beszélgetést.

- Nem tudom, de érzem, hogy valamit tennem kell. És megteszem, ami módomban van.

- Igen, igen, ezt megértem. No és *köztetek* - Natasa elmosolyodott, s szemével Korcsaginék felé intett -, köztetek mindennek vége?

- Vége, és azt hiszem, egyik fél sem sajnálja.

- Én bizony sajnálom. Kedvelem azt a lányt. No de tegyük fel, hogy ez így rendben van. De miért akarod magad lekötni egy egész életre? - tette hozzá félénken. - Miért mégy el?

- Azért megyek, mert ez a kötelességem - felelte Nyehljudov komolyan, ridegen, mintha ezzel el akarná vágni a beszélgetést. De a következő pillanatban megbánta, hogy ilyen ridegen válaszolt nővérének. „Miért ne mondhatnék el neki mindent, amit gondolok? - határozta el hirtelen. - Hadd hallja Agrafena Petrovna is” - gondolta, s egy pillantást vetett az öreg komornára.

Agrafena Petrovna jelenléte még inkább felbátorította rá, hogy megismételje nénje előtt elhatározását.

- Arra a szándékomra céloztál, hogy feleségül akarom venni Katyusát? Nos igen, én ezt eltökéltem magamban, de Katyusa a leghatározottabban visszautasította ajánlatomat - mondotta, és hangja megremegett, mint mindig, valahányszor erről beszélt. - Nem akarja elfogadni áldozatomat, s ő maga akar áldozatot hozni, ami az ő helyzetében igen-igen sokat jelent. Én pedig nem fogadhatom el az ő áldozatát, mert hátha csak pillanatnyi felbuzdulás? Azért hát vele megyek, és ott leszek, ahol ő van, és segítek neki, amennyire tőlem telik, igyekszem könnyíteni sorsán.

Natalja Ivanovna egy szót sem szólt, Agrafena Petrovna kérdően nézett Natalja Ivanovnára, és fejét csóválta. Ekkor a hölgyek szobájából ismét kivonult a menet. Megint a portás meg Filipp, a jóképű lakáj, vitték a karosszéket. A hercegnő megállította hordozóit, magához intette Nyehljudovot, és bágyadtan nyújtotta neki gyűrűs fehér kezét, ijedten várva a férfi kemény kézszorítását:

- *Epouvantable!* - lehelte. - Nem bírom ezt a hőséget! *Ce climat me tue.*⁸⁶ - Még néhány szóban ecsetelte az oroszországi éghajlat borzalmait, majd meghívta Nyehljudovot, látogasson el hozzájuk, s aztán jelt adott hordozóinak. - Jöjjön el feltétlenül - ismételte már indultában, s hosszú lóarcát visszafordította Nyehljudov felé.

Nyehljudov kiment a peronra. Korcsaginék menete jobbra kanyarodott, az első osztályú kocsik felé. Nyehljudov pedig balra indult hordárával meg Tarasszal, aki tarisznáját cipelte.

- Ez az útitársam - magyarázta Nyehljudov Natalja Ivanovnának. Tarasz történetét már elmondta neki.

⁸⁶ Borzasztó... Megöl ez az éghajlat. (francia)

- Csak nem utazol harmadikon? - kérdezte Natalja Ivanovna megdöbbenve, amikor Nyehljudov megállt egy harmadosztályú kocsi előtt, s a hordár meg Tarasz fölszállt.

- De igen, kényelmesebb így, Tarasszal együtt - válaszolt Nyehljudov. Majd hozzátette: - Még valamit akartam mondani... A kuzminszkoei birtokot még nem ajándékoztam oda a parasztnak, így hát halálom esetén a te gyermekeid öröklik.

- Ugyan, hagyd, Dmitrij - kérte Natalja Ivanovna.

- Ha pedig mégis a parasztnak adom, akkor csak annyit mondhatok, hogy minden egyebem, amim csak van, a gyermekeid lesz, mivel aligha fogok megnősülni, és ha megnősülök, akkor sem lesznek gyermekeim... úgyhogy...

- Kérlek, Dmitrij, ne beszélj ilyeneket - kérlelte Natalja Ivanovna, de Nyehljudov látta, hogy nővére szívesen hallja azt, amit mond.

A vonat elején, az első osztályú kocsiknál már nem sokan álldogáltak, de mind azt a kocsit nézték, amelybe Korcsagina hercegnét beemelték. Az utasok legnagyobb része már elhelyezkedett. Néhány megkésített utas sietősen dobogott végig a peron deszkáin, a kalauzok már csukogatták az ajtókat, felszólították az utasokat, hogy foglalják el helyüket, a kísérőket pedig, hogy hagyják el a peront.

Nyehljudov fölszállt a naptól áthevült, forró és bűzös kocsiba, és nyomban megint kiállt a lépcsőhöz. Natalja Ivanovna ott állt előtte divatos kalapjában, kis kabátkájában, Agrafena Petrovnával együtt; szemlátomást keresett valami beszédtemát, és nem talált. Még azt sem mondhatta: „*Écrivez*”,⁸⁷ mert régen öccsével annyit nevettek a búcsúzkodóknak ezen az elcsépezt frázisán. A rövid pár mondat az anyagi ügyekről meg az örökségről egyszeriben lerombolta köztük a már-már helyreállott testvéri kapcsolatot, és most megint teljesen elidegenültek egymástól. Így hát Natalja Ivanovna örült, amikor a vonat elindult, és elég volt bólogatva és szomorú, kedves arccal csak annyit mondani: „Isten veled, Dmitrij, isten veled!” De mielőtt a kocsi elhaladt mellette, már az jutott eszébe, hogyan fogja férjének elmondani ezt az utolsó beszélgetését öccsével; és arca elkeményedett, gondok felhőzték be.

Nyehljudov is feszélyezetten, kényelmetlenül érezte magát nénjével, pedig igazán csak szeretet és jóakarat élt iránta szívében, és nem is titkolt előre semmit. Most mégis kívánta, bár mihamarabb megszabadulna tőle. Érezte, hogy nincs már sehol az a régi Natasa, aki valaha olyan közel állt hozzá; a mostani Natasa csupán utálatos, kellemetlen, szőrös fekete férjének rabnője. Ezt világosan látta Nyehljudov, mert Natasa arca csak akkor élénkült fel igazán, amikor öccse arról kezdett beszélni, ami férjét érdekelte - a birtokról, az örökségről. És ez elszomorította Nyehljudovot.

40

A harmadik osztályú vasúti kocsiban, amely tele volt néppel, s reggel óta a perzselő napfényben hevült, olyan tikkasztó volt a hőség, hogy Nyehljudov be sem ment, hanem állva maradt a peronon. De ott sem igen volt levegő, csak akkor lélegzett fel, amikor a vonat kiért a házak közül, és átjárta a légmozgás. „Igen, meggyilkolták őket” - ismételte gondolatban a nénjének mondott szavakat. És képzeletében a nap számos benyomása közül különös élénkséggel támadt fel a második halott fegyenc szép arca, mosolygó ajka, szigorú homloka, formás kis

⁸⁷ Írjon! (francia)

füle kopaszra borotvált, kékes színbe játszó koponyája alatt. „És a legszörnyűbb az, hogy meggyilkolták, és senki sem tudja, tulajdonképpen ki a gyilkosa. Pedig meggyilkolták. Őt is, csakúgy, mint a többi rabot, Maszlennyikov utasítására vitték. Maszlennyikov valószínűleg a szokott módon kiadta rendelkezését, aláaknyarította hóbortos aláírását a címkes papirosra, és nyilván a legkevésbé sem érzi magát bűnösnek. Még kevésbé érzi magát bűnösnek a fogházorvos, aki megvizsgálta a rabokat. Ő pontosan teljesítette kötelességét, különválasztotta a gyengéket, és semmiképp sem láthatta előre sem a szörnyű hőséget, sem pedig azt, hogy a csapatot olyan későn indítják, és úgy összezsúfolják az embereket. A fogház felügyelője?... De hiszen a felügyelő csupán a rendelkezést hajtotta végre, azt a rendelkezést, hogy ezen meg ezen a napon ennyi meg ennyi foglyot indítson útnak, fegyencet és száműzöttet, férfit és nőt. Nem tekinthető bűnösnek az őrpárancsnok sem; az ő kötelessége csak az volt, hogy névjegyzék szerint átvegyen ennyi meg ennyi foglyot, s leszállítson ugyanannyit. Úgy vezette a csapatot, ahogyan ez általában szokás és semmiképp sem láthatta előre, hogy olyan erős férfiak, mint az a kettő, akit Nyehljudov látott, nem bírják ki az utat, és holtan rognak össze. Nem, senki sem bűnös, pedig ezeket az embereket mégis meggyilkolták; és éppen azok gyilkolták meg, akik ártatlanoknak tekintik magukat meggyilkolásukban.”

„Mindez onnan ered - gondolkodott tovább Nyehljudov -, hogy ezek a kormányzók, felügyelők, rendőrkapitányok, rendőrbiztosok, s más efféle hivatalos egyének azt hiszik, vannak a világon olyan helyzetek, amikor nem kötelező az emberséges bánásmód embertársainkkal. Mindezek: Maszlennyikov, a felügyelő, az őrpárancsnok és társaik - mindezek, ha nem kormányzók, felügyelők, katonatisztek volnának, százszor is meggondolnák, lehet-e embereket ilyen rekkenő hőségben, ekkora tömegben útnak indítani; százszor is megállnának útközből, és ha azt látnák, hogy valamelyik gyengül, fulladozik, kivezetnék a tömegből, árnyékba ültetnék, vizet adnának neki, engednék pihenni, és ha mégis baj történnék, részvétel tanúsítanának. Hogy mindezt nem tették, sőt még másokat is megakadályoztak benne, hogy tegyék, ennek csupán az az oka, hogy nem embereket láttak maguk előtt, és embertársaik iránti kötelességet, hanem a *szolgálatot*, és a szolgálat követelményeit; és ezeket a követelményeket előbbre helyezték, mint az emberi kapcsolatokból eredő követelményeket. Ez az oka mindennek - állapította meg Nyehljudov. - Abban a pillanatban, amikor ki lehet jelenteni, hogy a világon bármi előbbrevaló az emberiség érzésénél, akárcsak egy órára, akárcsak egyetlen, kivételes esetben - akkor már nincs az a bűn, amelyet ne követhetnénk el embertársaink ellen úgy, hogy még csak bűnösnek sem érezzük magunkat.”

Gondolataiba elmerülve észre sem vette, hogy az idő megváltozott: a nap egy alacsonyan szálló, cafatos felhő mögé bújt, s nyugat felől a láthatárt világosszürke, sűrű felleg vonta be. Valahol messze, a földekre, erdőkre már szapora eső permetezett ferde cseppekben: a felleg felől nedves, esőszagú levegő áramlott. A felleget néha-néha villámok hasították, és a vonat dübörgésébe egyre gyakrabban vegyült az égzengés robaja. A felleg egyre közeledett, a szélkergette ferde esőcseppek már a vasúti kocsi nyitott peronját és Nyehljudov felöltőjét pettyezték. Átment a másik oldalra, mélyen beszívta a régóta esőre áhító föld nedves frissességét, gabonaillatát, elnézte a mellette elsuhanó gyümölcsösöket, erdőket, sárguló rozsföldeket, a még zöldellő zabvetést és a sötétzöld, virágzó burgonyaföldek fekete barázdáit. Minden kifényesedett, mintha belakkozták volna: a zöld zöldőbb lett, a sárga sárgább, a fekete feketébb.

- Még, még! - fohászkodott Nyehljudov; együtt örült az áldott eső alatt megéledő földekkel, gyümölcsös- meg veteményeskertekkel.

Nem sokáig tartott a zápor. A felleg részben kiontotta tartalmát, részben elvonult, a nedves földre már az utolsó sűrű, apró, merőleges cseppek hullottak. A nap megint kibújt, minden felragyogott, és keleten nem magas, de élénk színű - különösen ibolyaszínében világító - szivárvány ívelt a láthatár fölé, csupán egyik végén szakadt meg kissé.

„Mire is gondoltam? - tűnődött Nyehljudov, amikor mindezek a természeti színjátékok befejeződtek, és a vonat lejtős falú, mély bevágásban folytatta útját. - Igen, arra gondoltam, hogy mindezek az emberek, a felügyelő, a kísérő katonák meg a többi hivatalos közeg - mindezek legnagyobb részt szelíd, jószívű emberek, és csak a szolgálat rontja meg őket.”

Visszaemlékezett Maszlennyikov közönyére, amikor Nyehljudov a fogházbeli bánásmódról beszélt neki, a felügyelő szigorúságára, az őrparancsnok kegyetlenségére, amikor nem engedte fel a szekerekre az oda kérezkedőket, és ügyet sem vetett rá, hogy a vonaton egy szülő nő vajúdik. Ezek az emberek, úgy látszik, sebezhetetlenek voltak, az emberi együttérzés szikrája sem hatolt be lelkükbe - és csak a szolgálat tette őket ilyené. Hivatalos minőségükben úgy nem járta át őket az irgalom és az emberszeretet érzése, „mint ezt a kövezett földet az eső” - gondolta Nyehljudov, miközben a bevágás különböző színű kövekkel kirakott oldalát nézte, amelyen nem szivárgott be az esővíz, hanem apró csermelyekben szaladt végig rajta. „Meglehet, hogy a bevágás falát ki kell kövezni, de azért szomorú látvány ez a termékenységétől megfosztott föld, amelyen gabona, fű, fa, bokor nőhetne, éppen úgy, mint ahogyan a bevágás tetején látszik. Ugyanígy van az emberekkel is - gondolta Nyehljudov. - Meglehet, hogy szükség van mindezekre a kormányzókra, felügyelőkre, rendőrökre, de szörnyű érzés látni ezeket az embereket, akikből kihalt a legfőbb emberi sajátság, a szeretet és a szánakozás embertársaik iránt.”

„A hiba ott van - elmélkedett tovább Nyehljudov -, hogy ezek az emberek törvénynek ismerik el azt, ami nem törvény; és nem ismerik el törvénynek azt, ami örök, változatlan és megszeghetetlen törvény, amit maga az Isten írt az emberek szívébe. Ezért érzem magam olyan rosszul ezekkel az emberekkel - gondolta. - Félek tőlük. És az ilyen ember csakugyan félelmetes; félelmetesebb a rablógyilkosnál is. A rablógyilkos néha mégiscsak megszanja áldozatát, de az ilyen ember nem ismeri a szánalmat; éppen úgy biztosítva van a szánalom ellen, mint ezek a kövek itt a növényzet ellen. És ezért félelmetesek. Azt mondják, hogy a Pugacsovok, a Razinok félelmetesek? De az ilyen emberek százszorta félelmetesebbek!” Majd így folytatta elmélkedését: „Ha azt a lélektani feladványt kellene megoldani: mit kell tennünk ahhoz, hogy mai emberek, keresztény, humánus, egyszóval jószívű emberek a legszörnyűbb gaztetteket kövessék el anélkül, hogy a legcsekélyebb büntudatot érezzék emiatt, akkor erre csak egyetlenegy megoldást tudnék: pontosan az kell hozzá, ami van, vagyis az kell hozzá, hogy ezekből a jószívű emberekből kormányzókat, felügyelőket, katonatiszteket, rendőröket csináljunk - ez pedig kettőt jelent: egyrészt, hogy ezek az emberek meg legyenek győződve róla, hogy van egy állami szolgálatnak nevezett rendszer, amelyen belül úgy lehet bánni az emberekkel, mint a tárgyakkal, mindennemű emberi, felebaráti érzés nélkül; másrészt, hogy ez az állami szolgálat úgy fűzze össze őket, hogy az embertársaik ellen elkövetett gaztettekért a felelősség ne terhelje egyiküket se külön-külön. Másképp, mint e feltételek között nincs rá mód, hogy a mi korunkban olyan borzalmak történhessenek, mint amilyeneknek ma is tanúja voltam. Minden azon múlik, hogy az emberek azt hiszik: van az életben olyan helyzet, amikor szeretet nélkül bánhatunk embertársunkkal; márpedig ilyen helyzet nincsen. Tárgyakkal bánhatunk szeretetlenül: vághatunk fát, vethetünk téglát, kovácsolhatunk vasat szeretet nélkül, de emberrel éppen úgy nem bánhatunk szeretet nélkül, mint ahogyan méhekkal nem bánhatunk óvatlanul. Ez már a méhek sajátsága. Ha óvatlanul bánunk velük, magunk is kárt szenvedünk. Ugyanígy van az emberekkel. Nem is lehet másképp, mert a felebaráti szeretet az emberi élet alaptörvénye. Igaz, az ember nem kényszerítheti magát a szeretetre, úgy mint

ahogyan a munkára kényszerítheti magát, de ebből még nem következik, hogy szeretetlenül bánhatunk embertársainkkal - különösen, ha valamit követelünk tőlük. Ha nem érzel magadban szeretetet embertársaid iránt - fordult Nyehljudov gondolatban önmagához -, akkor ülj csendesen, foglalkozzál a magad dolgával, amivel akarsz, csak az emberekkel ne. Mint ahogyan az evés is csak akkor jár haszonnal, s akkor nem árt, amikor gyomrod kívánja az ételt, éppen úgy az emberekkel való bánás is csak akkor jár haszonnal, s nem kárral, ha szereted őket. Ha egyszer is megengeded magadnak, hogy szeretetlenül bánj embertársaddal, mint ahogyan tegnap sógoroddal viselkedtél, akkor már nincs határa a kegyetlenségnek és a vadállatiságnak az emberek között, amint ezt ma is tapasztaltam; és nincs határa az egyéni szenvedésnek, amint ezt egész életemben tapasztaltam. Igen, igen, ez így van - gondolta Nyehljudov. - Jaj, de jó!” - hajtogatta magában; öröme kettős volt; egyrészt a tikkasztó hőség után beállott lehűlésnek szólt, másrészt pedig annak a tudatnak, hogy a megismerés magasabb fokára jutott el egy kérdésben, amely már régóta foglalkoztatta.

41

A kocsi, amelyben Nyehljudov ült, félig tele volt néppel. Voltak ott cselédek, mesterlegények, gyári munkások, mészárosok, zsidók, boltossegédek, asszonyok, munkásfeleségek, volt egy katona is meg két úrihölgy, egy fiatal és egy korosabb - csupasz karján rengeteg karkötő -, aztán egy szigorú képű úriember kokárdás fekete sapkában. Már mind megnyugodtak az elhelyezkedés izgalmai után, most békésen üldögéltek, s ki napraforgómagot rágcsált, ki cigarettázott, ki meg szomszédjával beszélgetett.

Tarasz boldog arccal ült a folyosótól jobbra, őrizte Nyehljudov helyét, és élénken beszélgetett a vele szemben ülő erőteljes férfival, aki posztó ujjasát kigombolva vetette magára. Amint Nyehljudov utóbb megtudta, kertész volt, s új állásába utazott. Nyehljudov nem ment mindjárt oda Taraszhoz, megállt az üléseket elválasztó folyosón egy tiszteletre méltó külsejű, fehér szakállas, nankingabátos aggastyán mellett, aki egy parasztruhás fiatalasszonnyal beszélgetett. Az asszonnyal szemben hétesztendő forma leányka ült vadonatúj ruhácskában, majdnem fehér haja vékony varkocsba volt fonva, lába nem ért le a földre, s szüntelenül rága a napraforgómagot. A fehér szakállú aggastyán ránézett Nyehljudovra, összébbhúzta kabátja szárnyát a fényesre koptatott padon, amelyen egymaga ült, és barátságosan odaszólt neki:

- Tessék leülni.

Nyehljudov megköszönte és leült. Amint helyet foglalt, a fiatalasszony máris folytatta a megszokott beszélgetést. Azt mesélte, hogyan fogadta a városban a férje; most onnan utazott hazafelé.

- Legutóbb farsang utóján jártam fenn nála, s most újra megsegített az Isten - mesélte. - Ha úgy akarja a Mindenható, karácsonyra megint felmegyek.

- Így van ez rendjén - bólogatott az öreg, Nyehljudovra sandítva. - Utána kell nézni, mert a fiatal ember egykettő rossz útra térhet a városban.

- Ó, nem, apókám, az enyém nem olyan. Nem csinál az bolondságot, olyan pirulós, akár egy fiatal szűz. És a pénzét utolsó garasig hazaküldi. És a kislánynak hogy örült, azt ki se lehet mondani - hivatkozott mosolyogva a fiatalasszonyra.

A leányka szorgalmasan köpködte a maghéjat, s hallgatta édesanyját; most, mintegy megerősítve szavait, nyugodt, értelmes tekintettel nézett szembe az öreggel meg Nyehljudovval.

- Hát ha ilyen okos, annál jobb - mondta az öreg. - S aztán mondd, *ezzel* nem él? - és szemével egy házaspárra mutatott, amely a közlekedőfolyosó túlsó oldalán ült.

Nyilván gyári munkás volt a feleségével; a férj vodkásüveget emelt a szájához, hátrabillentette fejét, és jót húzott belőle; felesége pedig, kezében tartva a zacskót, amelyből az üveg előkerült, merően nézte urát.

- Nem, az enyém nem iszik, nem dohányzik - felelte az öreg kérdésére a fiatalasszony, élve az alkalommal, hogy újra feldicsérheti az urát. - Ilyen ember nincs még egy a földön, apókám. Bizony, uram! - erősítette meg Nyehljudov felé fordulva.

- Annál jobb - ismételte az öreg, s a pálinkázó gyári munkást figyelte.

A munkás miután jót húzott a butykosból, feleségének nyújtotta. Az asszony fogta az üveget, nevetve megrázta fejét, s ugyancsak szájához illesztette. Amikor a munkás észrevette, hogy Nyehljudov meg a fehér szakállú öreg őt figyeli, egyenesen hozzájuk fordult:

- Mi az, nagyságos úr? Hogy iszunk, azt nézi? Azt, hogy hogyan dolgozunk, azt senki se látja, de hogy iszunk, azt bezzeg mindenki látja. Megdolgoztam érte, hát iszom, és a feleségemet is megkínálom. A többihez semmi közöm.

- Igen, persze - hagyta rá Nyehljudov, mivel nem tudta, mit válaszoljon.

- Nincs igazam, nagyságos úr? Itt a feleségem, derék jó asszony. Meg vagyok elégedve vele, mert jó szívvvel van irántam. Így van-e, Mavra?

- Nesze, fogjad. Nem iszom többet - mondta az asszony, és visszaadta neki a flaskót. - És mit fecsegsz összevissza - tette hozzá.

- No, tessék - folytatta a munkás. - Jó asszony, jó, nem mondom, de aztán néha rákezd, mint a kenetlen szekér kereke... Így van-e, Mavra?

Mavra vigyorogva legyintett, málé, részeg mozdulattal.

- No, ha ez rákezd...

- Mondom, jónak jó, de ha aztán valahol szorít a kapca, akkor úgy kijön a sodrából, hogy el se lehet képzelni... Igazán mondom. Már tessék nekem megbocsátani, nagyságos uram. Egy kicsit ittam, no, mi tagadás... - motyogta a munkás, aztán lefeküdt aludni, fejét mosolygó felesége ölébe hajtva.

Nyehljudov még egy ideig elüldögélt az öreggel, aki elmondta magáról, hogy kemenceraakó mester, ötvenhárom esztendeje dolgozik, és életében annyi kályhát rakott, ahány fűszál van a réten, most pihenni szeretne, de valahogy sose jut rá idő. A városban járt, és a fiait nekiállította a munkának, most meg hazamegy a falujába az otthoniakat meglátogatni. Amikor az öreg bevégezte elbeszélését, Nyehljudov fölállt, és odament helyére, amelyet Tarasz őrzött a számára.

- Tessék leülni, nagyságos uram, majd idevesszük a zsákot - mondta a Tarasszal szemben ülő kertész, és barátságosan nézett fel Nyehljudovra.

- Sok jó ember kis helyen megfér - mondta dallamos hangján Tarasz mosolyogva, s erős karjával, mint a pelyhet, úgy emelte föl kétpudós zsákját, s vitte az ablak alá. - Van itt hely bőven, meg aztán állni is lehet, meg a pad alá is lehet feküdni. Ezen nem veszünk össze! - mondotta, s arcáról sugárzott a szív meg a kedvesség.

Tarasz azt szokta mondani önmagáról, hogy amíg nem iszik, kuka, csak a pálinkában találja meg a kellő szavakat, s akkor mindent meg tud mondani. Úgy is volt: józan állapotában Tarasz többnyire hallgatott, de amikor egy kicsit felöntött a garatra - ami csak ritkán, s kivételes alkalmakkor esett meg vele -, akkor rendkívül kedves bőbeszédűség vett rajta erőt. Olyankor sokat és jól beszélt, egyszerűen, őszintén és főleg roppant szívélyesen; szelíd kék szeméből csak úgy sugárzott a kedvesség, és a barátságos mosoly egy pillanatra sem távozott ajkáról.

Ilyen állapotban volt most is. Nyehljudov érkezése egy percre megakasztotta; de amint elhelyezte batyuját, visszaült, két erős, kidolgozott kezét térdére rakta, s a kertész szeme közé nézve folytatta elbeszélését. Felesége történetét mesélte el új ismerősének, minden részletével, hogy miért ítélték száműzésre, és miért utazik ő most vele Szibériába.

Nyehljudov sohasem hallotta részleteiben Tarasz és Fedoszja történetét, és azért nagy érdeklődéssel hallgatta. Tarasz éppen ott tartott elbeszélésében, amikor a mérgezés már megtörtént, és a család megtudta, hogy Fedoszja volt a tettes.

- A bánatomat mesélem - fordult Nyehljudovhoz bizalmasan, barátilag. - Olyan szíves útitársra akadtam, szóba elegyedtünk, hát elmondom neki.

- Igen, igen - mondta Nyehljudov.

- Hát szóval így tudódott ki a dolog. Fogta osztán édesanyám a lepényt, azt a bizonyosat, „megyek, aszondja, a csendőrségre”. Édesapám olyan ember, akinek helyén van az esze. „Megállj, aszondja, mama: az asszonyka félig még gyerek, maga se tudta, mit csinál, legyünk hozzá türelemmel. Hátha észretér.” Édesanyám hallani sem akart erről. „Hová gondolsz, aszondja, míg itt tartjuk, mindnyájunkat kiirt, akár a csótányt.” Fogta magát, s ment a csendőrkapitányhoz. Az meg szaladt hozzánk... S már hozta is magával a tanúkat.

- No és te mit csináltál? - kérdezte a kertész.

- Én, testvér, hétrét görnyedve feküdtem, összerántott a görcs, hánytam, a belem majd kifordult, egy mukkot se bírtam szólani. Édesapám íziben befogott a szekérbe, fölültette Fedoszáját, s ment a rendőrségre, onnan meg a vizsgálóbíróhoz. Ő meg, testvér, ahogy elsőre bevallott mindent, éppen úgy sorra előadott mindent a vizsgálóbírónak. Hogy honnan vette az arzént, hogyan gyúrta meg a lepényt. „Miért tetted” - kérdi tőle a vizsgálóbíró. „Azért, feleli az asszonyka, mert utálok. Jobb nekem Szibériában, aszondja, mint vele élnem”, vagyishogy énvelem - magyarázta Tarasz mosolyogva. - Egyszóval mindent bevallott. Hát persze vitték mindjárt a dutyiba. Apám maga tért haza. No, aztán jött a dologidő, nálunk meg egy asszony van a háznál, édesanyám, s ő se valami nagyon bírja magát. Fontolgattuk, hogymint legyünk, nem lehetne-e biztosíték ellenében hazakapni az asszonykát. Elment édesapám az egyik hatósághoz, nem sikerült, elment a másikhoz. Őt ilyen hatósági embert járt végig, a végén már abbahagyta volna a hiábavaló utánjárást, de akkor összeakadtunk egy emberrel, valami boltosféle volt, de csudára tudta a dörgést, hét járásban se találni nála agyafürtebb fickót. „Ha adsz egy ötöst, mondja, kiváltom.” No, megegyeztünk egy hármashoz. Mit mondjak, testvér, az asszonyka saját lepedőit tettem a zálogba, úgy szereztem meg a pénzt. Megfizettem. Ahogy megírta azt a kérvényt - mesélte Tarasz, s úgy beszélt a kérvényről, mint egy kitűnő lövésről, amely célba talált -, ahogy megírta, mindjárt sikerült. Addigra már én is talpra álltam, én mentem be érte a városba. Ahogy megérkeztem, testvér, beállítom a lovam a szállásra, fogom az írást, s megyek a fogházba. „Mi járatban vagy?” Így meg így, mondom, az életem párja ide van zárva. „Írás van róla?” - kérdik. Odaadom az írást. Megnézi. „Várj” - aszondja. Leültem ott a lócára. A nap már túl volt a delelőn. Kijön a főnök: „Te vagy Vargusov?” - kérdi tőlem. - Én volnék az - mondom. - „Nesze, aszondja, viheted az asszonyt.”

Kinyílt a kapu, és kivezették az asszonyt a saját ruhájában annak rendje s módja szerint. No, gyerünk. „Talán bizony gyalog jöttél hazulról?” Nem, mondom, szekéren. Elmentünk a fogadóba, kifizettük a lóért, ami járt, a maradék szénát bedugtam a ponyva alá, az asszony fölült, maga köré húzta a kendőjét. Elindultunk. Ő hallgat, én is hallgatok. Már közel jártunk a faluhoz, amikor megszólal: „Édesanyád él?” - Él. - „Hát édesapád?” - Ő is, mondom én. - „Bocsáss meg nekem, Tarasz, mondja. Buta voltam, magam sem tudtam, mit cselekszem.” Én meg: „Száz szónak is egy a vége, mondom, rég megbocsátottam.” Többet nem is szólt hazáig. Mikor hazaértünk, édesanyámnak lába elé borul. Azt mondja neki anyám: „Megbocsát az Isten.” Apám is kedvesen köszönti: „Minek, aszondja, a múltat felhánytorgatni. Élj kedved szerint. Most nincs időnk az ilyesmire, be kell takarítani a termést. A trágyázott földünkön, a boronálton, olyan rozsot növesztett a Mindenható, hogy párját ritkítja, összezilálódott mind és lefeküdt. Le kell aratni. Menj ki Taraszkával holnap reggel.” És attól az órától fogva munkához látott az asszony, és úgy dolgozott, hogy még! Égett a keze alatt a munka. Akkoriban három gyeszjatyinát béreltünk, és Isten kegyelméből úgy fizetett a rozs meg a zab, hogy ritkaság. Én kaszállok, ő meg szedi a markot, így aratunk kettesekén. Én se vagyok éppen utolsó a munkában, de ő még százszor ügyesebb, akármihez fog. Serény, fürge, no és fiatal, ereje teljében. És úgy rákapott a munkára, testvér, hogy már nem győztem szapulni miatta. Ahogy hazaérünk, az ujjunk gémberedett, zsibog a karunk, pihenni kéne, ő meg azon nyomban, meg se vacsorázik, fut a csűrbe kévekötelet fonni másnapra. Hát így fordultak a dolgok!

- És tehozzád is megkedvesedett? - kérdezte a kertész.

- Ó, ne is kérdezd, úgy hozzám tapadt, hogy egy test, egy lélek vagyunk. A gondolatomat is kitalálja. Még az édesanyám is, amilyen mérges természetű, még ő is azt mondja: „A mi Fedoszjánkat kicserélték, egész más asszony lett belőle.” Egyszer megyünk ki ketten a kévékért, egymás mellett ültünk a szekér elejében, és megkérdem tőle: Mondd csak Fedoszja, hogy jutott eszedbe akkor az a dolog? „Hogy jutott eszembe, mondja, hát úgy, hogy nem akartam veled élni. Inkább meghalok, gondoltam, de veled nem élek.” - „No és most?” - kérdem tőle. - „Most, azt feleli, most te vagy a szívem csücske.” - Tarasz elhallgatott, és boldog mosollyal, szinte álmélkodva csóválta fejét. - Aztán alighogy behordtuk a termést, épp áztatni vittem a kendert, s ahogy hazamegyek, hát nézem; ott az idézés: törvény elé. Mi meg már azt is elfelejtettük, hogy mi közünk volna a törvényhez.

- Nem lehet ez másképp, a gonosz szállott beléje - vélekedett a kertész. - Jótét léleknek hogy jutna eszébe valakit megmérgezni. Volt a mi falunkban is egy ember... - és a kertész épp elkezdte a históriát, de a vonat lassított, fékezett.

- Úgy látszik, állomás - mondta. - Gyerünk, igyunk valamit.

A beszélgetés félbeszakadt. A kertész nyomában Nyehljudov is kiszállt a kocsiból, s lelépett a peron ázott deszkáira.

Még le sem szállt, s az állomás udvarán máris meglátott néhány pompás hármás- és négyes-fogatot, a jól táplált lovak szerszámján csengettyűk csilingeltek. Amikor azután leszállt a peron esőáztatta deszkáira, az első osztályú kocsi előtt kis csoportot pillantott meg, melynek közepén feltűnt egy magas, kövér, esőköpenyes dáma, struccotlas kalapban, meg egy vékony lábú, nyurga fiatalember, aki kerékpáros öltözetet viselt, s drága nyakörvű, hatalmas, testes kutyát vezetett pórázon. Mögöttük a kocsis és néhány inas, aki esőköpenyekkel, ernyőkkel jött

ki a vendégek elé. Az egész embercsoportról, a természetes dámától a hosszú kaftánját kezével emelő kocsisig, lerítt a jólét és a fölényes nyugalom. A kis csoport körül csakhamar egész embergyűrű képződött kíváncsiskodókból meg a vagyon hódolóiból: ott volt a piros sapkás állomásfőnök, a csendőr, egy orosz népviseletbe öltözött, kalárisos, sovány leányzó, aki nyaranta mindig megjelent a vonat érkezésekor, a távírász és néhány utas: férfiak és nők.

A nyurga fiatalemberben, aki a kutyát fogta, Nyehljudov fölismerte a fiatal Korcsagint, a gimnazistát. A természetes dáma pedig a hercegné nővére volt, akinek birtokára Korcsaginék vendégségbe érkeztek. A tündöklő csizmájú, paszományos egyenruhájú főkalauz kinyitotta az első osztályú kocsi ajtaját, és tisztelete jeléül egész idő alatt fogta, míg Filipp egy fehér kötényes hordár segítségével óvatosan leemelte a lóarcú hercegnét összecsuksukható úti karosszékében; a nővérek üdvözölték egymást, francia szavak röpködtek a levegőben arról, hogy a hercegné a nyitott vagy zárt hintón óhajt-e utazni, s a menet, amelyet ezúttal a huncutkás komorna zárt le, az esernyőket meg a gömbölyű bőrtokot cipelve, megindult a kijárat felé.

Nyehljudovnak semmi kedve sem volt összetalálkozni Korcsaginékkal, hogy újra csak elbúcsúzzék tőlük; ezért megállt a peronon, s várta, míg az egész menet elvonul. A hercegné, a fia, Missie, az orvos meg a komorna már előrementek, de az öreg herceg hátramaradt sógornőjével. Nyehljudov, aki elég messze állt tőlük, csak töredékeket hallott a francia társalgásból. Egy ilyen félmondat, amelyet a herceg harsogott, valami megmagyarázhatatlan okból - ahogy ez néha megtörténik -, mindörökre bevésődött Nyehljudov emlékezetébe, az öreg herceg hanghordozásának minden árnyalatával együtt.

- *Oh, il est du vrai grand monde, du vrai grand monde*⁸⁸ - jelentette ki a herceg valakiről a maga harsogó, önérzetes hangján, és sógornőjével, a tisztelettudóan hajlongó kalauzok és hordárok kíséretében, elvonult a kijáraton át.

Ugyanakkor az állomásépület sarka felől egy csapat munkás termett a peronon, valamennyi bocskorosan, bekecsben, vállukon tarisznya. Nesztelen, határozott léptekkel odasiettek az első kocsihoz, és be akartak szállni, de a kalauz elkergette őket. A munkások meg sem állva, nagy sietve, s egymás sarkára hágva, továbbmentek a következő kocsihoz, s már föl is szálltak rá - batyujuk minduntalan beleakadt az ajtóba meg a vagon sarkába -, amikor egy másik kalauz az állomásépület ajtajából észrevette szándékukat, és szigorúan rájuk förmedt. Akik már fölszálltak, azok sietve leszálltak megint, és ugyanolyan nesztelen léptekkel tovább igyekeztek a következő kocsihoz, éppen ahhoz, amelyben Nyehljudov is utazott. A kalauz megint megállította őket, s a munkások már-már engedelmeskedtek, és tovább akartak menni, de Nyehljudov szólt nekik, hogy a kocsiban van még hely, és szálljanak csak be. A munkások megfogadták szavát, és utánuk Nyehljudov is fölszállt. A munkások már le akartak telepedni, de a kokárdás úriember meg a két hölgy személyes sértésnek fogta föl a munkásoknak ezt a merényletét, hogy az ő kocsijukban helyezkedjenek el; a legerélyesebben szembeszálltak ezzel, és ki akarták kergetni őket. A munkások - voltak vagy húszan, öregek és egészen fiatalok, de valamennyi egyformán elkínzott, napégette, beesett arcú - nyomban megindultak tovább a vagon folyosóján keresztül, tarisznyájukkal minduntalan bele-beleakadva a padokba, ajtókba, falakba; szemlátomást tolakodónak érezték magukat, s látszott rajtuk, készek volnának így akár a világ végéig is elmenni, s leülni, ahová megengedik, akár szögekre, ha nincs másképp.

- Hová tülekedtek, ebadták! Üljetek le itt - rivallt rájuk egy szembejövő kalauz.

⁸⁸ Ó, ez igazi nagyvilági ember, igazi nagyvilági ember! (francia)

- *Voilà encore des nouvelles!*⁸⁹ - sóhajtott fel a fiatalabbik hölgy, aki bizonyosra vette, hogy ékes francia beszédével felhívja magára Nyehljudov figyelmét. A karkötös hölgy csak az orrát fintorgatta, s valamit morgott arról, hogy milyen kellemes bűdös parasztokkal egy kocsiban utazni.

A munkások pedig olyan boldog megkönnyebbülést éreztek, mint aki nagy veszélyből szabadult. Megálltak, s lassan elhelyezkedtek, válluk rándításával dobva le nehéz tarisznójukat, és a pad alá dugdosták.

A kertész, akivel Tarasz beszélgetett, nem a maga helyén ült, s most visszament oda, így hát Tarasz mellett és szemben vele három üres hely volt. Három munkás mindjárt le is ült, de amikor Nyehljudov odalépett, úri öltözkészékének láttára olyan zavar fogta el őket, hogy felugrottak, és arrébb akartak menni; Nyehljudov azonban megkérte őket, maradjanak csak nyugodtan, s maga leült a pad karfájára a közlekedőfolyosó felőli végén.

Két munkás, egy ötvenes férfi meg egy fiatalabb, hüledezve, sőt szinte rémülten nézett össze. Hihetetlennek találták, hogy Nyehljudov átengedi helyét ahelyett, hogy úri szokás szerint lehordja és elkergetse őket. Nem is értették, hogyan lehetséges ez, sőt féltek, hogy ez esetleg még nagyobb bajnak lehet előhírnöke. Amikor azonban látták, hogy mindebben nincsen semmi fortély, és Nyehljudov csendesen beszélget Tarasszal, lassacskán megnyugodtak, a legfiatalabbikat maguk közül leparancsolták a tarisznókra, és addig-addig unszolták Nyehljudovot, amíg le nem ült a megüresedett helyre. Az idős munkás, aki szemben ült vele, eleinte aggodalmasan összehúzta magát, nehogy bocskoros lábával megérintse az urat, de később annyira belejött a beszélgetésbe, hogy olykor-olykor Nyehljudov térdére csapott tenyérrel felfelé fordított kezével, elbeszélésének olyan pontjain, amelyekre különösen fel akarta hívni útítársa figyelmét. Elmondotta életkörülményeit, meg azt, hogy most a tűzgmocsarakból utaznak hazafelé, ott dolgoztak két és fél hónapig, s fejenként tíz rubel keresménnyel térnek haza, mivel bérüknek egy részét már akkor kikapták, amikor elszegődtek. Elmondta, hogy térdig vízben állva dolgoztak hajnaltól szürkületig, kétórás ebédszünettel.

- Aki nem szokta meg, annak persze nehéz - mondotta -, de ha az ember beleszokik, ki lehet bírni. Csak a koszt legyen jó. Eleinte rossz volt a koszt. No, aztán morogtak az emberek, megjavították az ellátást, akkor a munka is könnyebben ment.

Aztán elbeszélte, hogy huszonnyolc éve jár munkába, és minden keresetét hazaadja - eleinte apjának, később a bátyjának, most meg az unokaöccsének, aki a gazdaságot ellátja; ő maga meg évi ötven-hatvan rubel keresményéből évente kettőt-hármat költ fényűzésre: dohányra meg gyufára.

- Meg hát néha bűnbe esik az ember, egy-egy kupicával megiszik a fáradtság ellen - tette hozzá bocsánatkérő mosollyal.

Elmondta még, hogy odahaza az asszonyok gazdálkodnak helyettük; hogy elindulás előtt a munkavezető megvendégelte őket egy félvödör pálinkával; hogy egyikük meghalt, egyet pedig betegen visznek haza. A beteg is ott ült a kocsiban, a sarokba húzódva. Fiatal gyerek volt még, szürkésfakó arcszínű, ajka elkékült. Látszott rajta, hogy már régóta lázas, és most is rázza a hideg. Nyehljudov odament hozzá, de a legény olyan szigorú, szenvedő pillantással mérte végig, hogy nem akarta kérdésekkel fárasztani, hanem az öregnek azt tanácsolta, vegyen kinint, és felírta neki egy darab papírra az orvosság nevét. Pénzt is akart adni, de az öreg munkás azt mondta, nem kell, majd ő megveszi a magáéból.

⁸⁹ Ez aztán az újság! (francia)

- No hát, mondhatom, sok világot bejártam, de ilyen urat még nem láttam. Nemhogy pofon nem vág, de még a helyét is átadja. Úgy látszik, többféle úr van a világon - jegyezte meg Taraszhoz fordulva.

„Igen, ez egy más, új világ, egészen új” - gondolta Nyehljudov, miközben elnézte a csontos, inas tagokat, a durva háziszóttos köntösöket, a napbarnított, fáradt és barátságos arcokat. Érezte, ahogy mindenfelől körülveszik ezek az új emberek, az igazi, munkás, emberi élet komoly problémái, örömei és fájdalmai.

„Íme, ez az, *le vrai grand monde*”⁹⁰ - gondolta magában Nyehljudov, felidézve a Korcsagin herceg szájából hallott francia mondást, és a Korcsaginok egész fényűző, üres életét, szármalmas és jelentéktelen problémáit.

És olyanféle boldogság fogta el, mint az utazót, aki új, addig ismeretlen, csodás világot fedez fel.

⁹⁰ Az igazi nagyvilág. (francia)

HARMADIK RÉSZ

A fegyencsapat, amellyel Maszlova utazott, körülbelül ötezer versztát tett meg. Katyusa Permig a közönséges bűnözőkkel utazott együtt vasúton és hajón, s csak Permben sikerült Nyehljudovnak kijárnia, hogy áthelyezzék a politikai foglyokhoz. Ezt az ugyanabba a csapatba beosztott Bogoduhovszkaja tanácsolta Nyehljudovnak.

Az utazás Permig súlyos testi és erkölcsi megpróbáltatást jelentett Maszlovának. Testileg szenvedett a zsúfoltságtól, a piszoktól, az undorító férgekől, amelyek nem hagyták nyugodni; erkölcsileg pedig a nem kevésbé undorító férfiaktól, akik minden állomáson változtak ugyan, de mindvégig éppoly szemtelenek és tolakodók voltak, mint a férgek, s éppúgy nem hagyták nyugodni. Férfi és női foglyok, fegyőrök és kísérő katonák között olyan cinikus romlottság honosodott meg, hogy minden nőnek - főként a fiatalabbjának - állandóan résen kellett lennie, hacsak nem akarta kihasználni női mivoltát. Ezt az állandó rettegést és küzdelmet nehéz volt elviselni. Maszlova pedig fokozottan ki volt téve a férfiak támadásainak - egyrészt vonzó külseje, másrészt közismert múltja miatt. A férfiak sértőnek érezték, hogy Maszlova következetesen visszautasítja a tolakodókat, és emiatt ádáz haragjukkal üldözték. Valamelyest könnyített helyzetén szoros barátsága Fedoszjával meg Tarasszal; amikor Tarasz értesült róla, hogy feleségét állandóan milyen támadások fenyegetik, letartóztattatta magát, hogy állandóan közelében lehessen, és Nyizsnyij-Novgorodtól fogolyként utazott együtt a csapattal.

Áthelyezése a politikai foglyokhoz minden tekintetben sokat javított Maszlova helyzetén. Nem is szólva arról, hogy a politikaiaknak jobb volt a szállásuk, ételmezésük és a bánásmód is kíméletesebb volt, áthelyezésével megszűntek a férfiak ocsmány támadásai, és Maszlovát most már nem emlékeztették percenként múltjára, amelyet mindenáron igyekezett elfelejteni. Legfőképpen pedig az volt az áthelyezés előnye, hogy Maszlova itt néhány olyan emberrel ismerkedett meg, akik jótékony és döntő hatással voltak reá.

Maszlovának megengedték, hogy az állomáshelyeken a politikai foglyokkal szálljon meg, de menetelnie - mint egészséges fiatal nőnek - a közönséges foglyokkal kellett. Így hát Tomszktól fogva gyalog tette meg az utat. Vele tartott még két politikai fogoly: Marja Pavlovna Scsetyinyina, az a bárányszemű, szép, fiatal lány, akire Nyehljudov Vera Bogoduhovszkájánál tett látogatása alkalmával fölfigyelt, és egy bizonyos Szimonszon - az a mélyen ülő szemű, boglyas fekete hajú fiatalember, akit Nyehljudov ugyanakkor észrevett. A jakutszki területre száműzték. Marja Pavlovna azért ment gyalog, mert helyét a szekéren átengedte egy terhes nőnek a közönséges foglyok közül; Szimonszon pedig azért, mert méltánytalannak tartotta, hogy osztály-előjogaival éljen. A többi politikai fogoly később indult, szekéren; ők hárman azonban kora reggel indultak a közönséges foglyokkal. Így történt az utolsó állomáson is, egy nagyobb város előtt, ahol új őrparancsnok vette át a csapatot.

Csatakos, csúf szeptemberi hajnal volt. Havas eső esett, hideg szél rohamozta a fákat. Az egész fogolycsapat - négyszáz férfi és ötven-egynéhány nő - már kisereglett a szállás udvarára, és részben a számvevő-altiszt körül csoportosult, aki a kétnapi ellátmányt fizette ki a foglyok közül választott sztarosztáknak, részben pedig elemőzsiát vásárolt az udvarba bebocsátott kofáktól. A pénzt számláló, elemőzsiát vásárló foglyok hangjának morajlását túlharsogta a kofák visító beszéde.

Katyusa és Marja Pavlovna - mind a ketten csizmában, bekecsben, fejük kendővel bekötve - kiléptek az udvarra, és a kofák felé indultak, akik a szél ellen az északi fal tövébe húzódva, egymással vetélkedve kínálták árujukat: friss fehér cipőt, pirogot, halat, tésztalevest, kását, májat, marhahúst, tojást, tejet, sőt az egyik kofa sült malacot is árult.

Sz西蒙szon is kinn az udvaron várta a csapat indulását; viharkabát volt rajta, lábán gumi sárcipő, melyet zsineggel kötözött össze gyapjúharisnyája fölött: vegetáriánus volt, és öltözékül sem használta megölt állatok bőrét. A szállás feljárójánál állt, és noteszébe jegyeztetett valamit, ami épp eszébe jutott. Ötlete a következő volt:

„Ha egy baktérium megfigyelne és megvizsgálna egy emberi körmöt - írta Sz西蒙szon -, akkor szervetlen anyagnak tartaná. Ugyanilyen alapon tartjuk mi is szervetlennek a földgolyót, amelynek felszínét vizsgáljuk. Ez a megállapítás téves.”

Maszlova megvásárolta, amit akart: tojást, egy köteg perecet, halat, friss búzakenyeret, s mindezt berakta tarisznyájába, Marja Pavlovna pedig fizetett a kofáknak. Ekkor mozgolódás hullámozott végig a foglyokon; mind elhallgattak, és sorakozni kezdtek. Kijött a tisz, és megtette utolsó intézkedéseit az indulás előtt.

Minden úgy folyt, mint rendesen: a foglyokat megszámozták, ellenőrizték a bilincsek épségét, s összekapcsolták a csuklójuknál fogva kettesével egymáshoz láncolt foglyok csuklóbilincset.

Ekkor egyszer csak felcsattant az őrparancsnok tiszt dühös ordítása, majd nyomban utána ütések zaja és gyermek sírás. Egy pillanatra mindenki elnémult, azután tompa morajlás zúgott végig a tömegen. Maszlova és Marja Pavlovna odasiettek, ahonnan a lárma hallatszott.

2

Amikor odaértek, a következő látvány tárult szemük elé. Az új tiszt, egy izmos, szőke bajsú férfi, bal kezével dühösen dörzsölte jobb tenyerét, amely belefájdult az ütésbe, akkorát sújtott vele az egyik fogoly arcába; s közben ocsmány, durva szitkok áradatát zúdította áldozatára. Nyurga, sovány, beretvált fejű fogoly állott előtte. Rövid volt neki a rabköntös, a nadrág szára még rövidebb. Fél kezével véresre vert arcát törölgette, a másikkal meg nagykendőbe bugyolált, áthatóan sikoltozó kicsi lánykát szorított magához.

- Majd adok én neked feleselni (durva szitok), te... (újabb durva szitok). Azonnal odaadod a fehérnépnek - üvöltött a tiszt. - És felvenni a bilincset!

Ez a fogoly községi kitelepített volt, aki száműzetésbe ment, s egész úton karján vitte kislányát, amióta felesége - még Tomszkban - tifuszban elhalálozott. A tiszt most azt parancsolta, hogy adják rá a csuklóbilincset. A fogoly tiltakozása, hogy megbilincselve nem tudja vinni a gyereket, felbőszítette a tisztet, aki amúgy is rosszkedvében volt, és véresre verte az engedetlen foglyot.⁹¹

A véres arcú fogoly előtt ott állt az egyik kísérő katona meg egy tömzsi, fekete szakállú fogoly, fél csuklójára öltött bilincsel, aki komoran, gyanakodva sandított hol a tisztre, hol a véres arcú fogolyra. A tiszt a katonára förmedt, s megismételte parancsát: vegyék el a fogolytól a leánykát. A foglyok zúgolódása egyre erősödött.

- Tomszk óta jövünk így, egyszer se bilincseltek meg - szólalt meg egy rekedtes hang a hátsó sorokból.

- Gyerek az, nem kutyakölyök.

⁹¹ Valóban megtörtént esemény; D. A. Linyov írja le „Utazás a fegyencsapattal” című könyvében. (Tolsztoj jegyzete)

- Hová tegye azt a kislányt?

- Ezt még a törvény se parancsolja - jegyezte meg valaki.

- Ki mondta ezt? - csattant fel a tisztt, mint akit mérges kígyó mart meg, s rávetette magát a tömegre. - Majd megmutatom én nektek, hogy mi a törvény. Ki mondta? Te? Te?

- Mind azt mondjuk. Mert... - szólt egy zömök, széles arcú fogoly.

De nem volt ideje befejezni. A tisztt két öklével az arcába vágott.

- Úgy, hát fellázadtok! Majd adok én nektek lázadást. Agyonlövetlek, mint a kutyákat, a hatóság még hálás is lesz érte. Vidd azt a rühös kölyköt.

A tömeg elcsendesedett. Az egyik katona kitépte apja karjából a kétségbeesetten sikoltozó kislányt, a másik pedig föltette a csuklóbilincset a fogolyra, aki engedelmesen odatartotta fél karját.

- Vidd oda a nőknek - rivallt a tisztt a katonára, kardszóját igazgatva.

A kislány szívettépően sírt, arca csupa vér volt, hasztalan igyekezett csepp kezeckéit kiszabadítani a kendőből. Marja Pavlovna ekkor előlépett, és odament a katonához.

- Engedje meg, tisztt úr, hogy én vigyem a kislányt.

A kísért katona, aki a leánykát fogta, megállt.

- Ki vagy te? - kérdezte a tisztt.

- Politikai fogoly.

Marja Pavlovna szép arca, gyönyörű, kissé kidomborodó szeme nyilván megtette hatását a tiszttre, aki már az átvételnél észrevette a szép fiatal nőt. Szótlanul végigmért, mintha valamit mérlegelne.

- Nem bánom, vigye, ha éppen akarja. Könnyű magának sajnálni őket, de ha megszökik, ki felel érte?

- Hogy szökne meg a gyerekekkel? - kérdezte Marja Pavlovna.

- Nem érek rá magával beszélgetni. Vigye a kölyköt, ha akarja.

- Adjam oda? - kérdezte a katona.

- Add.

- Gyere ide hozzám - csalogatta Marja Pavlovna a leánykát.

De a kislány csak tovább sivalkodott, a katona karjából is egyre csak apja felé nyúlt, és nem akart Marja Pavlovnához menni.

- Várjon csak, Marja Pavlovna, hozzám hajlandó lesz - mondta Maszlova, és zsákjából egy perecet vett elő.

A gyerek ismerte Maszlovát, s amikor meglátta a perecet meg az ismerős arcot, odaszaladt hozzá.

A láрма elcsitult. A kapu kinyílt, a csapat kitódult, felsorakozott, a kísért katonák ismét átszámlálták a foglyokat; a zsákokat bekötötték, felrakták a szekerekre, felültették a gyengéket, Maszlova odaállt a nők közé, Fedoszja mellé, karjában a kislány. Szimonszon, aki mindvégig

figyelmesen követte az eseményeket, most nagy, elszánt léptekkel a tiszt elé járult, aki már megtette intézkedéseit, s épp tarantaszába⁹² akart beszállni.

- Gyalázatosan viselkedett, tiszt úr - jelentette ki Szimonszon.

- Takarodjék a helyére, nem a maga dolga.

- Az én dolgom az, hogy megmondjam magának, és meg is mondom, hogy gyalázatosan viselkedett - mondta Szimonszon, és farkasszemet nézett a tiszttel; szeme villogott sűrű szemöldöke alatt.

- Kész? Csapat, indulj! - ordította el magát a tiszt, ügyet sem vetve Szimonszonra; azzal a bakon ülő katona vállába kapaszkodva felszállt tarantaszába.

A fogolycsapat megindult, s hosszúra nyúlva kifordult a sáros, kátyús, két árok között futó országútra, mely rengeteg erdőn vezetett keresztül.

3

Az utolsó hat esztendő fényűző, romlott, elpuhult életmódja meg a fogházban töltött két hónap után az élet a politikai foglyokkal, minden külső nehézsége mellett is, nagyon sok jót hozott Katjusának. A napi húsz-harminc versztás menetelések jó táplálkozás mellett, egy napi pihenéssel minden két nap menetelés után, testileg is megerősítették; a barátkozás új társaival pedig az életnek olyan oldalait tárta fel előtte, amelyekről azelőtt sejtelve sem volt. Ilyen *csuda* emberekkel, amint kifejezte magát, soha életében nem találkozott, de még elképzelni sem tudta, hogy ilyenek vannak. „És én még sírtam, amiért elítéltek - mondogatta. - Hisz egy élet nem elég, hogy hálát adjak érte Istennek. Mert így megtudtam, amit másképp sohasem tudtam volna meg.” Könnyen, megerőltetés nélkül megértette az indítóokokat, amelyek ezeket az embereket vezérelték, és teljesen magáévá tette őket, hiszen maga is a népből eredt. Megértette, hogy ezek az emberek a nép pártját fogják az urak ellen - pedig ők maguk is urak voltak, előjogaikat, szabadságukat és életüket áldozták a népért. És emiatt még jobban becsülte őket, még jobban lelkesedett értük.

Egyformán rajongott valamennyi új ismerőseért, de a leginkább Marja Pavlovnáért rajongott. Nemcsak rajongott érte: megszerette, valami különös, tiszteletteljes és elragadtatott szeretettel. Megdöbbenette, hogy ez a dúsgazdag tábornoki családból származó szép, fiatal leány, aki három nyelven beszél, úgy viselkedik, mint a legegyszerűbb munkásnő, mindent odaajándékoz társainak, amit gazdag bátyja küld neki, egyszerűen, sőt szegényesen öltözik, és semmi gondot sem fordít külsejére. Ez a vonás - a kacérság teljes hiánya - különösen meglepte, majd elbájolta Maszlovát. Látta, hogy Marja Pavlovna tudja, hogy szép, kellemes is neki ez a tudat, mégsem örül a hatásnak, amelyet megjelenése tesz a férfiakra, sőt fél tőle, egyenesen utálkozik és retteg a szerelemtől. Fogolytársai tudták ezt, s ha vonzódtak is hozzá, óvakodtak attól, hogy tanújelét adják érzéseiknek: úgy viselkedtek vele, mint férfitársukkal. Ismeretlenek azonban gyakran támadtak reá, s ezektől, amint mesélte, nagy testi ereje mentette meg, amelyre különösen büszke volt. Nevetve mesélte Katjusának: „Egyszer az utcán a nyomomba szegődött valami úriember, és semmiképpen sem akart békét hagyni; én aztán megfogtam, és úgy megráztam, hogy megijedt és elszaladt.”

⁹² Fedett, kétlovas kocsi. (orosz)

Azt is elmondotta, azért lett forradalmár, mert gyermekkorától fogva irtózott az úri élettől, az egyszerű emberekhez vonzódott, és gyakran kikapott, amiért örökké a cselédszobát, a konyhát meg az istállót bújta, ahelyett hogy a szalonban tartózkodott volna.

- Szakácsnőkkal, kocsisokkal éreztem jól magam, az ismerős urakkal meg hölgyekkel pedig unatkoztam - mesélte. - Később, amikor már kinyílt a szemem, megértettem, hogy a mi életünk egészen helytelen úton halad. Anyám nem volt, apámat nem szerettem, tizenkilenc éves koromban egy társnőmmel elhagytam otthonomat, és beálltam munkásnőnek egy gyárba.

A gyár után falura ment, majd feljött a városba, és a lakáson, ahol titkos nyomdát tartottak fenn, letartóztatták és kényszermunkára ítélték. Ezt már nem Marja Pavlovna maga mondta el; a többiektől tudta meg Katyusa, hogy azért ítélték kényszermunkára, mert magára vállalta a büntetést, amelyet a házkutatás alatt, a sötétben, az egyik forradalmár követett el, amikor a csendőrökre lőtt.

Amióta Katyusa megismerte Marja Pavlovna-t, megfigyelte, hogy mindenütt, minden körülmények között csak arra gondol: hogyan, mivel segíthetne másokon, mivel tehetne kisebb vagy nagyobb szolgálatot másoknak. Magára sohasem gondolt. Egyik fogolytársa, Novodvorov, tréfásan azt mondotta róla, hogy lelkesen űzi a jótekönyködés sportját. S ebben volt valami igazság. Mint ahogy a vadász élete célja minél több vadat ejteni, úgy Marja Pavlovna életének egyetlen célja volt alkalmat találni embertársai szolgálatára. A sport szokássá lett, élet-tartalomává. És Marja Pavlovna ezt olyan természetességgel csinálta, hogy akik ismerték, már nem is értékelték, hanem megkövetelték.

Amikor Maszlova csatlakozott a politikai foglyokhoz, Marja Pavlovna eleinte irtózott, valósággal undorodott tőle. Katyusa észrevette ezt, de azután azt is észrevette, hogy Marja Pavlovna erőt vett magán, és hangsúlyozottan kedves, jóságos volt hozzá. És egy ilyen rendkívüli lény jósága, kedvessége annyira meghatotta Maszlovát, hogy szívvel-lélekkel átadta magát neki, öntudatlanul átvette nézeteit, és mindenben utánozta. Odaadó szeretete meghatotta Marja Pavlovna-t, és ő is megszerette Katyusát.

A két lányt még valami fűzte össze: az iszony, amelyet mind a ketten éreztek a testi szerelemtől. Az egyik azért irtózott tőle, mert megismerte egész borzalmasságában, a másik azért, mert még nem tapasztalta, és azért úgy tekintette, mint érthetetlen, fertelmes és az emberi méltóságot sértő valamit.

4

Marja Pavlovna hatása volt az egyik hatás, amelynek Maszlova alávetette magát. Ez onnan eredt, hogy Maszlova megszerette Marja Pavlovna-t. A másik: Szimonszon hatása volt, s ez a hatás onnan eredt, hogy Szimonszon megszerette Maszlovát.

Minden ember részben a maga elgondolásai szerint él, részben mások elgondolásai szerint. A különbség az emberek között főképpen abban áll, hogy valaki mennyiben követi a saját, s mennyiben a mások elgondolásait. Némelyek szellemi játékszernek használják saját gondolataikat, úgy bánnak velük, mint egy lendítőkerékkel, amelyről levették a hajtószíjat; tetteikben pedig idegen eszméknek engedelmességeknek - szokásnak, hagyománynak, törvénynek. Mások saját gondolataikat tekintik tevékenységük fő-fő mozgatójának, majdnem mindig értelmük követelésére hallgatnak, annak engedelmességeknek, és csak nagy ritkán - akkor is csak kritikai

értékelés után - cselekszik azt, amit mások határoztak. Ilyen ember volt Szimonszon. Mindent értelmével bíralt és döntött el; és amit elhatározott, azt meg is tette.

Még gimnazista korában úgy döntött, hogy apja, aki a hadbiztosi hivatalban szolgált, vagyont becsstelen úton szerezte, s ezért kijelentette neki, hogy ezt a vagyont szét kell osztani a nép között. Minthogy pedig apja nem engedelmeskedett felszólításának, sőt alaposan lehordta miatta, Szimonszon elköltözött hazulról, és egy garast sem fogadott el többé apja pénzéből. Amikor eldöntötte magában, hogy minden fennálló rossznak oka a nép tudatlansága, az egyetem elvégzése után csatlakozott a narodnyikokhoz, falusi tanító lett, és bátran hirdette tanítványainak meg a parasztoknak mindazt, amit helyesnek tartott, s megbélyegezte azt, amit hazugnak és helytelennek tartott.

Elfogták és elítélték.

Letartóztatása alatt úgy döntött, hogy a bírának nincsen joguk őt elítélni, és ezt megmondta nekik. Amikor bírái nem fogadták el nézetét, és tovább ítéleztek fölötte, elhatározta, hogy nem felel kérdéseikre, és hallgatott, egyetlen kérdésre sem felelt többé. Az arhangelszki kormányzásba száműzték. Ott új vallásos eszmét alkotott magának, amely attól fogva meghatározta egész tevékenységét. E tan lényege az volt, hogy a világon minden él, nincsen semmi halott, mindazok a tárgyak, amelyeket mi halottnak, szervetlennek tartunk, csupán részei egy óriási szerves testnek, amelyet nem tudunk felfogni, s ezért az embernek, mint e hatalmas szervezet parányi részecskéjének, feladata az, hogy fenntartsa e szervezetnek és minden élő részének életét. Ezért Szimonszon bűnnek tartotta minden élet kioltását: ellenezte a háborút, a halálbüntetést, az emberek, sőt az állatok megölésének mindenféle módját. A házasságról is megvolt az elmélete. Ez így szólt: a szaporodás az ember legalacsonyabbrendű funkciója, a legmagasabbrendű pedig a már létező élőknek szolgálata. Ennek a gondolatnak az igazolását látta a vér fagocitáinak⁹³ létezésében. Véleménye szerint a nőtlen emberek a társadalom fagocitái, feladatuk a szervezet gyenge, beteg részeinek megsegítése. És attól fogva, hogy ezt fölismerte, ennek megfelelően élt, holott fiatal korában kicsapongó életmódot folytatott. Önmagát csakúgy, mint Marja Pavlovnát, az emberiség fagocitájának nevezte.

Szerelme Katyusa iránt nem döntötte meg ezt az elméletét, mivel szerelme plátói maradt, és úgy gondolta, hogy az ilyenfajta szerelem nem akadályozza őt fagocita-tevékenységében, azaz a gyengék megsegítésében, sőt - talán még jobban lelkesíti erre.

De nemcsak erkölcsi kérdésekben döntött Szimonszon a maga elgondolása szerint. A gyakorlati kérdések legnagyobb részét is a maga módján döntötte el. Minden gyakorlati kérdésre is megvolt az elmélete. Szabályokat teremtett, hány órát kell dolgozni, hányat pihenni, hogyan kell táplálkozni, öltözködni, fűteni, világítani.

Mindemellett Szimonszon rendkívül szerény, sőt félénk volt az emberekkel való érintkezésében. De ha valamit elhatározott, senki és semmi sem tudta megállítani.

Ilyen volt hát az a férfi, aki döntő hatással volt Maszlovára azáltal, hogy belészeretett. Maszlova női ösztönével hamarosan megsejtette Szimonszon érzéseit, és az a tudat, hogy szerelmet ébreszthet egy ilyen rendkívüli emberben, erősen emelte önbecsülését. Nyehljudov házassági ajánlata nagylelkűségből eredt, meg abból, ami régen történt közöttük; de Szimonszon olyannak szerette őt, amilyen ma, és minden ok nélkül, csak azért, mert szereti. Azt is érezte Katyusa, hogy Szimonszon őt nem mindennapi lénynek tartja, másnak, mint minden más nőt, s magasrendű erkölcsi képességeket sejt benne. Maga sem tudta pontosan,

⁹³ Falósejt. (görög)

milyen képességek azok, amelyeket Szimonszon neki tulajdonít, de mindenesetre - nehogy csalódásba ejtse a férfit - teljes erejével igyekezett magában kifejleszteni a legjobb tulajdonságokat, amelyeket csak el tudott képzelni. És így végeredményben arra törekedett, hogy olyan jó legyen, amilyen csak lehet.

Már a börtönben kezdődött ez, amikor a politikai foglyok látogatásakor magán érezte a férfi kidomborodó homloka, lecsüngő szemöldöke alól feléje szegezett ártatlan, jóságos, sötétkék szemének tekintetét. Már akkor megérezte, hogy ez a férfi különös ember, és különösen néz rá; már akkor megdöbbenett ez a furcsa ellentét egy arcban: a boglyas haj, torzonborz szemöldök szigorúsága és a gyermekien tiszta tekintet jóságos szelídsége. Később Tomszkban, amikor áttették a politikai foglyokhoz, újra meglátta őt, és noha egyetlen szót sem váltottak, tekintetükben benne volt a vallomás, hogy gondolnak egymásra, és fontosak egymásnak. Jelentősebb beszélgetés később sem folyt közöttük, de Maszlova érezte, hogy amit jelenlétében másokhoz beszél, mind neki szól, Szimonszon hozzá intézi szavait, s igyekszik minél érthetőbben kifejezni magát. Komolyabban csak azóta közeledtek egymáshoz, amióta Szimonszon is gyalog menetelt a közönséges foglyokkal.

5

Nyizsnyijtől Permig Nyehljudov csak kétszer láthatta Katyusát: egyszer Nyizsnyijben, mielőtt a foglyok felszálltak a ráccsal körülkerített bárkára, másodszor pedig Permben, a fogház irodájában. Mind a kétszer alamuszinak, elzárkózónak találta a leányt. Kérdéseire, jól érzi-e magát, nincs-e valamire szüksége, kitérően, zavartan, sőt szemrehányóan válaszolt, Nyehljudov ott érezte benne azt az ellenségeskedést, amely már azelőtt is olykor megnyilvánult viselkedésében. Maszlova rossz hangulata csak onnan eredt, hogy az útnak azon a szakaszán még erősen ki volt téve a férfiak ostromlásának. Komorsága fájt Nyehljudovnak; attól tartott, hogy az utazás terhes és züllesztő körülményei között Katyusa visszaesik régebbi meghasonlottságába és kétségbeesésébe, abba az állapotába, amikor ellene is lázadozott, és vadul cigarettázott, ivott, feledést keresve. De nem tudott segíteni rajta, mert az útnak ebben az első felében nem volt alkalma, hogy gyakrabban láthassa. De amikor azután Katyusa átkerült a politikai foglyokhoz, Nyehljudov meggyőződött félelme alaptalanságáról, sőt alkalomról alkalomra határozottabban észlelte azt a belső átalakulást, amelyet annyira áhított. Végül az első tomszki találkozásnál megint olyan volt Maszlova, mint elutazása előtt. Már nem sütötte le szemét, nem feszengett, amikor meglátta Nyehljudovot, hanem szívélyesen, közvetlenül üdvözölte, megköszönte mindazt, amit érte tett, különösen azt, hogy összehozta azokkal az emberekkel, akikkel most együtt van.

Kéthónapi menetelés után a benne végbemenő lelki változás már külsejére is rányomta bélyegét. Lefogyott, lebarnult, szinte megöregedett; halántékán, szája sarkában pici ráncok tűnedeztek fel, haját már nem kunkorította homlokába, hanem hátrakötötte; ruházatában, hajviseletében, magatartásában nyoma sem volt már a régi kihívó kacérságnak. És Nyehljudovban határtalan örömet keltett ez a Katyusában végbement és végbemenő változás.

Egészen másként érzett most iránta, mint azelőtt. Ennek az érzésnek nem volt semmi köze sem az első, poétikus ifjúkori rajongáshoz, még kevésbé ahhoz az érzéki fellobbanáshoz, amely ezt követte, de még ahhoz az öntetszélgéssel vegyülő kötelességtudathoz sem, amellyel a bírósági tárgyalás után elhatározta, hogy feleségül veszi. Nem: egyszerű meghatottság és szánsalom volt ez az érzés. Először akkor tapasztalta, amikor a börtönben meglátogatta Katyusát, majd újult erővel, amikor a kórház után leküzdötte magában undorát, és megbocsátotta

Katyusa vélt kalandját a felcserrel (feltételezésének téves volta csak utóbb derült ki). Most is ugyanazt érezte, mint akkor, csak azzal a különbséggel, hogy akkor ez az érzés időlegesen bukkant fel, most pedig állandósult. Akármire gondolt mostanában, akármivel foglalkozott, mindig ott élt benne ez a meghatott szánakozás nemcsak Katyusa, hanem az egész emberiség iránt.

Ez az érzés mintegy hatalmas szeretetforrást tárt fel Nyehljudov lelkében; ez a forrás azelőtt nem talált kivezető utat, most azonban elárasztott mindenkit, akivel csak Nyehljudov összekeverült.

Az egész utazás alatt olyan emelkedett lelkiállapotban volt, hogy önkéntelenül is részvétet, figyelmet tanúsított mindazok iránt, akikkel dolga akadt, fuvarostól, kísérő katonától fogházfelügyelőig és kormányzóig.

Amikor Maszlovát áthelyezték a politikai foglyokhoz, Nyehljudov is sokukkal összeismerkedett, előbb Jekatyerinburgban, ahol meglehetősen szabadságban tartották őket, valamennyit együtt egy nagy helyiségben, s később az úton közelebből is megismerte azt az öt férfit és négy nőt, akikkel egy csoportba osztották be Maszlovát. És ahogy jobban megismerte ezeket a száműzetésre ítélt politikai foglyokat, véleménye róluk gyökeresen megváltozott.

Az oroszországi forradalmi mozgalom kezdete óta, de különösen a március elsejei események óta, Nyehljudov rosszindulattal, megvetéssel szemlélte a forradalmárokat. Főként a kormányzat ellen folytatott harcban alkalmazott kegyetlenségüket és módszereiket helytelenítette, a kegyetlen gyilkosságokat, amelyeket elkövettek, meg aztán ki nem állhatta azt a túlzott önhiúságot, amelyet valamennyiük közös vonásaként ismert meg. De amikor közelebből látta őket és mindazt, amit - gyakran ártatlanul - el kellett szenvedniük, belátta, hogy nem is lehetnek mások, mint amilyenek.

Bármennyire szörnyű és érthetetlen volt is a gyötrelme, amelyben az úgynevezett közönséges bűnözőket részesítették, mégis az ítélet előtt és után a törvényesség bizonyos látszatával bántak velük; a politikai foglyok tekintetében azonban még ennek a látszattörvényességnek sem volt nyoma, mint ahogy ezt Nyehljudov Susztova esetében és számos új ismerősénél is tapasztalta. Ezekkel az emberekkel úgy bántak, mint a halászok a hallal, amikor gyalommal halásznak: kihúzzák a partra a hálót mindennel együtt, ami beléakadt, azután kiválogatják a nagy halat, amire szükség van, az aprajával pedig nem törődnek, ott pusztul, kiszikkad a parton. Így fogtak el százával ártatlan embereket, akik nem is voltak rá képesek, hogy vétsenek az államrend ellen, s néha évekig tartották őket fogva, amíg a börtönben tüdővészbe estek, megtébolyultak, vagy önkezüikkel vetettek véget életüknek; fogva tartották őket csupán azért, mert nem volt rá okuk, hogy kieresszék őket; ha meg kéznél tartották őket odabenn, egyszer-egyszer mégis hasznukat vehették valamilyen kérdés tisztázásánál vizsgálat közben. Ezeknek a gyakran még hivatalos szemszögből nézve is ártatlan embereknek a sorsa csendőrvagy rendőrtiszt, besúgó, államügyész, vizsgálóbíró, kormányzó, miniszter önkényétől, hangulatától, ráérő idejétől függött. Ha egyik-másik állami hivatalnok elunta magát vagy érdemeket akart szerezni, egy sereg embert letartóztatott, és a maga vagy fölötteseinek kénye-kedve szerint fogva tartotta, vagy kiengedte őket. A fölöttes pedig aszerint, hogy érdemeket akart-e szerezni vagy aszerint, hogy milyen viszonyban volt a miniszterrel, az ily módon letartóztatott foglyot a világ végére száműzte, magánzárákában tartotta, száműzetésre, kényszermunkára, halálra ítélte - vagy szabadon bocsátotta, ha egy ismerős dáma éppen erre kérte.

Úgy bántak velük, mint háborúban az ellenséggel, mi sem természetesebb tehát, mint hogy ők is ugyanazokat az eszközöket alkalmazták, amelyeket ellenük alkalmaztak. S mint ahogyan a katonákat is olyan közvélemény veszi körül, amely elleplezi előlük cselekedeteik bűnösségét,

sőt hőstetteknek tünteti fel azokat: ugyanúgy a forradalmárok körül is kialakult egy ilyen sajátos légkör, csoportbeli közvélemény, és ennek tükrében kegyetlen tetteik - amelyekkel kockára tették szabadságukat, életüket, s mindazt, ami embernek drága - nem bűnnek tündek fel, hanem dicsőséges hőstetteknek. Ezzel magyarázta Nyehljudov azt a megdöbbenő jelenséget, hogy olyan szelíd és lágy szívű emberek, akik egyébként képtelenek lettek volna szenvedést még látni is, nemhogy okozni, a legnagyobb lelki nyugalommal készültek embertársaik meggyilkolására, s bizonyos esetekben csaknem valamennyien törvényes és jogos eljárásnak tekintették a gyilkosságot, mint az önvédelem eszközét s a legfőbb cél: a közjó elérését szolgáló eszközt. A túlzottan jó vélemény, amellyel ügyükről s következőképpen önmagukról is voltak, abból eredt, hogy a kormány akkora fontosságot tulajdonított nekik, és olyan kegyetlen büntetéssel sújtotta őket. Nagy véleménnyel kellett lenniük önmagukról, hogy el tudják viselni mindazt, amit el kell viselniük.

Közelebből megismerkedvén velük, Nyehljudov meggyőződött róla, hogy nem ízig-vérig gonosztevők, mint ahogyan egyesek képzelték, de nem is ízig-vérig hősök, ahogyan mások tartották, hanem mindennapi emberek; vannak köztük kiválók, rosszak és közepesek. Voltak köztük olyanok, akik azért lettek forradalmárok, mert őszintén kötelességüknek tartották, hogy küzdjenek az uralkodó rossz ellen, de voltak olyanok is, akik önző, hiúsági okokból választották ezt a hivatást. Legtöbbjüket pedig olyan érzés vitte a forradalmi tevékenységbe, amelyet Nyehljudov is jól ismert a háborúból: a veszély keresése, a gyönyörűség, hogy kockára tegyék életüket - egyszóval olyan érzés, amely mindenkor sajátja az életerős fiatalságnak. A mindennapi emberektől az különböztette meg őket - előnyükre -, hogy erkölcsi követelményeik magasabb színvonalon álltak, mint az átlagemberekéi. Kötelezőnek tartották önmagukra nézve a mértékletes, puritán életmódot, az igazmondást, önzetlenséget, s éppen úgy azt is, hogy ha kell, mindenüket, még életüket is feláldozzák a közös ügyért. Ezért akik közülük magasabban álltak az átlagos színvonalnál, azok sokkalta magasabban álltak, ritka és példaadó erkölcsi magaslatra emelkedtek; azok ellenben, akik alacsonyabban álltak az átlagos színvonalnál, sokkalta alacsonyabban álltak, hazug, tettető s ugyanakkor öntelt, gőgös emberek voltak. Így hát Nyehljudov új ismerősei közül néhányat nemcsak tisztelt, hanem lelke egész melegevel megszeretett; mások iránt azonban még közönnél is kevesebbet érzett.

6

Különösen megkedvelt Nyehljudov egy kényszermunkára ítélt tüdőbajos fiatalembert, aki Katyusa csoportjával menetelt. Krilcovnak hívták. Nyehljudov még Jekatyerinburgban ismerkedett meg vele, útközben néhányszor látta, és elbeszélgettek. Egyszer nyáron, amikor a csapat a szálláson napi pihenőjét tartotta, Nyehljudov egész napját vele töltötte, és Krilcov beszédes kedvében elmondta neki élettörténetét, meg azt, hogyan lett forradalmár. Élete történetének az a része, amely elfogatását megelőzte, nagyon rövid volt. Apja, egy déli kormányzóság dúsgazdag földbirtokosa, meghalt, amikor ő még kisgyermek volt. Édesanyja nevelte, akinek ő volt egyetlen fia. Könnyen tanult a gimnáziumban is, az egyetemen is, évfolyamelsőként végezte el a matematikai fakultást. Egyetemi pályát, külföldi utazást ajánlottak fel neki, de ő habozott. Beleszeretett egy fiatal lányba, házasságra gondolt, zemsztvóbeli tevékenységre; mindenfélét akart volna, de semmire sem tudta rászánni magát, Diáktársai ekkor pénzt kértek tőle, „közös ügyre”. Tudta, hogy ez a közös ügy a forradalmi mozgalom, amely abban az időben cseppet sem érdekelt, de azért adott pénzt, bajtársiasságból, meg önérzetből, nehogy azt higgyék, hogy fél. Akik a pénzt kapták, azokat elfogták, írást

találtak náluk, amelyből megtudták, hogy a pénz Krilcovtól eredt, Krilcovot is elfogták, előbb rendőri őrizetben tartották, azután fogházba vitték.

- A fogházban, ahová vittek - mesélte a beesett mellű fiatalember (magas priccén ült, térdére könyökölt, s lázasan csillogó szép szemével csak nagy ritkán nézett Nyehljudovra) -, nem volt nagyon szigorú a rend. Nemcsak kopogtattunk, hanem a folyosón járkáltunk, beszélgettünk, megosztottuk egymással élelmiszerünket, dohányunkat, esténként még énekeltünk is. Jó hangom volt. Igen. Ha anyám nem lett volna... ő, szegény, nagyon odavolt miattam... jól éreztem volna magam a börtönben, kellemes és érdekes volt az életem. Többek közt itt ismerkedtem meg a híres Petrovval, azzal, aki később üveggel föl vágta ereit az erődben.

- De nem voltam forradalmár. Megismerkedtem a többi között két cellaszomszédommal is. Együtt fogták el őket, valami lengyel proklamációk ügyében, és most várták az ítéletet szökési kísérlet miatt. Akkor próbáltak kitörni a fegyveres kíséret közül, amikor a vasútra vitték őket. Az egyik lengyel volt, Lozinszkijnek hívták, a másik meg zsidó, annak Rozovszkij volt a neve. Igen. Az a Rozovszkij még egészen gyerek volt. Azt állította, hogy tizenhét éves, de szemre nem adtam volna neki többet tizenöttnél. Cingár, eleven kis fickó volt, fényes fekete szemű és nagyon muzikális, mint minden zsidó. Hangja éppen mutált, de nagyon szépen énekelt. Igen. Mind a kettőt mellőlem vitték a bíróságra. Reggel vitték el őket. Este visszajöttek, és elmondták, hogy halálra ítélték őket. Ezt senki sem várta. Olyan csekélység volt az ügyük: csak éppen megpróbáltak megszökni az őreiktől, még csak meg sem sebesítettek senkit. Meg aztán van abban valami természetellenes, egy olyan gyereket, mint Rozovszkijt, halálra ítélni. Mi ott a börtönben mindannyian úgy magyaráztuk, hogy csak rájuk akartak ijesztetni, az ítéletet úgysem fogják végrehajtani. Előbb felindultunk rajta, de azután megnyugodtunk, és az élet folyt tovább úgy, mint azelőtt. Igen. Csak aztán egyszer este odajön az ajtóhoz az őr, és titokzatosan közli, hogy megjöttek az ácsok, állítják az akasztófát. Előbb nem is értettem: mi az? Miféle akasztófáról beszél? De az öreg őr olyan dült volt, hogy amikor ránéztem, végre megértettem: a mi két emberünknek ácsolják. Kopogni akartam, beszélni fogolytársaimmal, de féltem, hogy azok ketten meghallják. Társaim is hallgattak, nyilván ők is tudták már. A folyosón, a zárkákban, mindenütt síri csend. Nem kopogtunk, nem énekeltünk. Tíz óra felé megint odajön hozzám az őr, és elmondja, hogy hóhért is hozattak Moszkvából. Elmondta, s azzal elment. Hívtam, hogy jöjjön vissza. Egyszer csak hallom, hogy Rozovszkij a zárkájából, a folyosó túlsó oldaláról átkiált nekem: „Mit akar? Miért hívja?” Mondtam neki valamit, hogy dohányt hozott vagy mit, de Rozovszkij rosszat sejtett és faggatni kezdett: miért nem énekelünk; miért nem kopogunk? Nem tudom, mit feleltem neki, és gyorsan elmentem az ajtótól, hogy ne kelljen vele beszélnem. Igen. Szörnyű éjszaka volt. Egész éjjel füleltünk minden neszre. Egyszer csak, hajnal felé, hallom, hogy nyílik a folyosó ajtaja, és emberek jönnek, sokan. Odaálltam a kukucskálóhoz. A folyosón égett a lámpa. Elsőnek a felügyelő jött, kövér, magabiztos, elszánt ember volt. De az arca inkább holt, mint eleven: sápadt, riadt, beesett. Utána a helyettese, komoran, elszánt arccal, mögöttük fegyveres őr. Elmentek az ajtóm előtt, és megálltak a következő ajtónál. A helyettes felügyelő furcsa, fojtott hangon bekiált: „Lozinszkij, keljen fel, vegye föl a fehérneműjét.” Igen. S hallom, nyikordul az ajtó, bementek hozzá. Aztán hallom Lozinszkij lépteit: kiment a folyosó másik végébe. Csak a felügyelőt láttam. Holtsápadt volt, vállát vonogatta, és ki-be gombolta a mundérja gombját. Igen, aztán egyszer csak félreugrott, mintha megijedt volna valamitől. Lozinszkij ment el mellette, odalépett az én ajtómhöz. Szép fiú volt, tudja, a legjobb lengyel típus: széles, egyenes homlok, finom, szőke, hullámos haj, gyönyörű kék szem. És olyan viruló, életerős, egészséges ifjú volt. Megállt az ajtóm előtt, úgy, hogy a kukucskálón át az egész arcát láttam. Ijesztő, beesett, hamuszürke arc... „Van cigarettád, Krilcov?” Adni akartam neki, de a felügyelő gyorsan, mintha attól félne, hogy elkésik, előkapta cigarettatárcáját, és megkínálta

belőle. Lozinszkij kivett egyet, a felügyelő gyufát is gyújtott neki. Lozinszkij rágyújtott, és gondolkozóba esett. Aztán megszólalt, mintha eszébe jutott volna valami: „Kegyetlen és igazságtalan az ítélet. Nem követtem el semmit... Én...” Fehér, fiatal nyakában, amelyről nem tudtam levenni a szemem, valami megremegett, s a hangja elcsuklott. Igen. Akkor hallom, hogy a folyosóról Rozovszkij kiált valamit vékony, zsidós hangján. Lozinszkij eldobta a cigaretta végét, félreállt. A kisablakban megjelent Rozovszkij. Gyerekes arca kipirult, verejtékezett, bársonyos fekete szeme nedvesen csillogott. Tiszta fehérmű volt rajta is, alsónadrágja bő volt, folyton fölhúzta mind a két kezével, egész testében remegett. Egészen közel hozta szánalmas arcát a kukucskáléhoz és beszólt: „Mondja, Anatolij Petrovics, ugye, az orvos herbateát rendelt nekem? Hiszen én beteg vagyok, hadd igyam még egy kis herbateát.” Senki sem válaszolt, és Rozovszkij kérdően nézett hol énrám, hol a felügyelőre. Nem is értettem, mit akart ezzel mondani. Igen. Egyszer csak a felügyelőhelyettes szigorú arcot vágott, és megint furcsa, vinnyogó hangon felkiáltott: „Miféle viccek ezek? Gyerünk.” Rozovszkij nyilván nem tudta felfogni, hogy mi vár rá, és sietve, majdnem futva megindult legelől a folyosón. De azután megtorpant; hallottam átható hangját, zokogását. Dulakodás, lábdobogás hallatszott. Rozovszkij velőtrázóan sikoltozott, sírt. Aztán egyre távolodtak, távolodtak a hangok, a folyosó ajtaja megcsörrent, minden elcsöndesedett... Igen. Szóval fölakasztották mind a kettőt. Kötéllel megfojtották őket. Az ő... egy másik... látta, ő mesélte nekem, hogy Lozinszkij nem ellenkezett, de Rozovszkij sokáig verekedett, végül úgy vonszolták a vesztőhelyre, és erőszakkal hurkolták nyakára a kötelet. Igen. Az az ő ostoba fickó volt. „Azt mondták nekem, nagyságos úr, hogy olyan rettenetes az az akasztás. Pedig nem is rettenetes egy szikrát se. Ahogy fölhúzták őket, csak kétszer így csináltak, ni, a vállukkal - és mutatta, ahogy görcsösen rángott a válluk, fölemelkedett, leesett. - Aztán a hóhér meghúzta, hogy a hurok jobban szorítson, és punktum: meg se moccantak többé.” „Egy szikrát se rettenetes” - ismételte Krilcov a fegyőr szavait, és mosolyogni próbált, de mosolygás helyett sírva fakadt.

Azután sokáig hallgatott, fuldokolva lélegzett, elnyomta a torkát fojtogató zokogást.

- Azóta lettem én forradalmár. Igen - mondta végül, amikor valamennyire megnyugodott; és röviden elbeszélte, ami azóta történt vele.

A narodovolecek társaságába tartozott, sőt egy bomlasztó csoport vezetője volt; ennek a csoportnak az volt a célja, hogy terrorizálja a kormányt, amíg az önként lemond a hatalomról, és a kormányzatot a nép kezébe teszi le. Ezzel a céllal utazott hol Pétervárra, hol külföldre, hol Kijevbe, hol meg Odesszába, és mindenütt sikerrel működött. Végül az az embere, akiben a legjobban megbízott, elárulta. Elfogták, két évig tartották börtönben, végül halálra ítélték, s az ítéletet határozatlan időre szóló kényszermunkára változtatták.

A börtönben tüdővést kapott, s az adott körülmények között nyilván nemigen élhetett már tovább, mint néhány hónapig; Krilcov ezt tudta, mégsem bánta meg, amit tett, hanem azt mondta, ha még egy élete volna, azt is ugyanennek a célnak szentelné - hogy elpusztítsa azt a rendszert, amely lehetővé teszi mindazt, amit látott és tapasztalt.

Ennek az embernek az élettörténetéből, a vele való beszélgetésből Nyehljudov sok mindent megértett, amit addig nem tudott megérteni.

Aznap, amikor az őrpárancsnok a szállás udvarán összeütközésbe került a foglyokkal a kicsi leányka miatt, Nyehljudov - aki a fogadóban szállt meg - későn ébredt, jó időt eltöltött leveleivel, amelyeket a kormányzósági székhelyre érkezve akart postára adni, s így a szokottnál későbbben indult, és nem érte utol a csapatot útközben, mint rendesen, hanem csak szürkületkor érkezett be a faluba, amelynek közelében a foglyok szállása volt. Betért a fogadóba, ahol idős, kövér, hihetetlenül vastag és fehér nyakú özvegyasszony volt a fogadósne, megszáritkozott és megteázott a temérdek képpel, ikonnal díszített szép, tiszta szobában, s azután sietett a fogolyszállásra, hogy látogatási engedélyt kérjen a parancsnoktól.

A hat megelőző szálláson a tisztek - bár változtak - egyaránt nem engedték be Nyehljudovot a foglyokhoz, s így már több mint egy hete nem látta Katjusát. Ennek a szigorúságnak az volt az oka, hogy egy magas állású börtönügyi felügyelő átutazását várták. Most azonban a felügyelő már továbbutazott, anélkül, hogy a szállást meglátogatta volna, s Nyehljudov ezért azt remélte, hogy az új tiszt, aki aznap reggel vette át a fogolycsapatot, megengedi a látogatást, csakúgy, mint elődei.

A fogadósne kocsit kínált neki, hogy azon menjen a falu végében levő fogolyszállásig, de Nyehljudov inkább gyalogosan indult el. A fogadóbeli béreslegény, széles vállú, fiatal óriás, vállalkozott rá, hogy elkísérje; frissen kent, ormótlan csizmája erős kátrányszagot terjesztett. Ködös, fekete éjszaka volt, s olyan sötétség, hogy ha a legény három lépéssel megelőzte olyan helyen, ahová nem esett fény az ablakokból, Nyehljudov már nem látta, csak csizmája cuppogását hallotta a tapadós, mély sárban.

Végigmentek a templomtéren s egy hosszú utcán, amelyet jól megvilágított a házak ablakaiból sugárzó lámpafény, majd kiértek a falu végére - teljes sötétségbe. De ebben a sötétségben hamarosan feltűnedezett a fogolyszállás előtt világító lámpásoknak a ködben sugarasan szétszóródó fénye. A pirosas tűzfoltok egyre nagyobbak, egyre fényesebbek lettek, aztán már felbukkant a kerítés palánkja, a strázsa mozgó, fekete alakja, az őrbódé meg a sávós oszlop. Az őr a szokásos „Állj, ki vagy?”-ot kiáltotta feléjük, s megtudván, hogy idegenek, nagy szigorúságot tanúsított; még azt sem akarta megengedni, hogy a kerítésnél várakozzanak. De Nyehljudov kísérője nem ijedt meg az őr szigorától.

- Ej, de mérges vagy te, öcskös! - mondta neki. - Kiáítsd csak ki az őrmesteredet, megvárjuk.

Az őr nem válaszolt, valamit bekiáltott a kiskapun, és megállt előtte, zordul figyelve, amint a széles vállú legény a lámpa fényében forgáccsal tisztogatta Nyehljudov csizmájáról a reáragadt sarat. A palánk mögül férfi és női hangok zúgása hallatszott. Jó három perc múlva vas csörrent, a kisajtó kinyílt, és a sötétből a lámpa fényudvarába kilépett az őrmester körgalléros köpenyben, s megtudakolta, mit kívánnak. Nyehljudov átadta neki előre elkészített névjegyt, amelyre felírta óhaját - személyes ügyben kihallgatást kér -, s megkérte az őrmestert, adja át a parancsnoknak. Az őrmester kevésbé volt szigorú, mint a strázsa, ellenben annál kíváncsibb. Okvetlenül tudni akarta, kicsoda Nyehljudov, s miért kell beszélnie a tiszttel; nyilván prédát szimatolt, s nem akarta elszalasztani. Nyehljudov csak annyit mondott, hogy személyes ügyről van szó, meg fogja hálálni az őrmesternek a szíves közbenjárását, s újra megkérte, adja át a névjegyet. Az őrmester bólintott, fogta a kártyát és eltűnt. Nem sokkal ezután újra megcsörrent a kisajtó zárja, s asszonyok jöttek ki rajta kosarakkal, nyírfahéjból készült gömbölyű edényekkel, korsókkal, batyukkal. Élénken tereferéltek jellegzetes szibériai tájszólásukkal; egytől-egyig városiasan voltak öltözve, kabátba, bundába, szoknyájukat fölemelték, s övükbe túrték, fejüket kendővel kötötték be. Kíváncsian szemügyre vették

Nyehljudovot és kísérőjét, az egyik asszony pedig szemlátomást megörült a széles vállú legénynek, és kedveskedve valami jóízű szibériai szitkot vágott a fejéhez.

- Hát te mit keresel itt, hogy a rosseb enne meg? - kérdezte.

- Ezt az urat kísértem ide - felelte a legény. - Hát te mit hoztál?

- Tejet, vaját, túrót, kérték, hogy reggel megint jöjjenek el.

- Hát éccakára nem marasztottak? - kérdezte a legény.

- Hogy sorvadna el a nyelved, te nagyszájú! - kiáltott rá nevetve az asszony. - Gyere, kísérij vissza minket a faluba.

A legény erre olyat válaszolt neki, hogy nemcsak az asszonyok, hanem még az őr is elnevette magát, aztán Nyehljudovhoz fordult:

- Hazatalál egyedül? Nem fog eltévedni?

- Nem, nem, hazatalálok.

- Ahogy elhagyja a templomot, az emeletes háztól jobbra a második. Tessék a botom - mondta, s átnyújtotta Nyehljudovnak hosszú, embermagasságnál nagyobb botját, amellyel jött. Azzal eltűnt a sötétben az asszonyokkal, otromba csizmájával csoszogva a sárban.

Hangja - az asszonyokéval elvegyülve - még hallatszott a ködből, amikor megzörrent a kiskapu, és az őrmester jött ki, felszólítván Nyehljudovot, hogy menjen be vele a parancsnokhoz.

8

Ez a szállás éppen úgy épült, mint a többi szállás és pihenőhely a szibériai úton: az udvaron, melyet kihegyezett gerendákból összerótt erős kerítés vett körül, három földszintes lakóépület volt. Az egyiknek, a legnagyobbiknak, rácsos ablakai voltak, itt helyezték el a foglyokat, a másikon a kísérő katonaságot, a harmadikban az őrparancsnokot meg az irodát. Mind a három épületben lámpa égett, s ez a lámpafény - mint mindenütt, de itt különösen - csalókan hívogatott, a kedélyesség hamis ígéretével kecsegtetett. Mindegyik ház bejárata előtt lámpa égett, s ezeken kívül még öt lámpa világította meg az udvart a falak mentén. Az altiszt deszkapallón vezette végig Nyehljudovot, amely a legkisebb épület lépcsőfeljárójáig vitt. Felment a három lépcsőfokon, majd maga elé engedte Nyehljudovot a kályhaszagú, lámpával megvilágított előszobába. A kályhánál egy durva inges, fekete nadrágos katona állt, fél lábán sárga szárú csizma, a másik csizmaszárral a számovárt élesztgette. Amikor meglátta Nyehljudovot, otthagya a számovárt, lesegítette róla bőrkabátját, és bement a szobába.

- Megjött, nagyságos úr.

- No, hívd be - szólt egy mérges hang.

- Tessék bemenni - mondta a katona, és nyomban megint nekilátott a számovárnak.

A belső szobát függőlámpa világította meg; a terített asztalnál, amelyen még ott volt az ebéd maradéka és két butélia, nagy szőke bajszú tiszt ült. Arca kivörösödött, széles vállához, mellkasához osztrák szabású zubbony simult szorosan. A meleg szobában a dohányfüst mellett még valami erős, közönséges illatszer szaga érzett. Nyehljudov láttára a tiszt fölállt az asztal mellől, és félig gúnyosan, félig gyanakodva meredt a belépőre.

- Mi tetszik? - kérdezte, majd a választ meg sem várva, kiordított az ajtón: - Bernov! Mikor jön már az a szamovár?

- Tüstént.

- Majd adok én neked olyan tüsténtet, hogy megemlegeted! - förmedt rá a tiszt villogó szemmel.

- Hozom már! - kiáltott be a katona, s nyomban megjelent a szamovárral.

Nyehljudov megvárta, míg a katona elhelyezte a szamovárt az asztalon; a tiszt olyan dühösen pislogva kísérte minden mozdulatát, mintha azt nézné, hol üsse meg. Amikor a szamovár rendben volt, a tiszt felöntötte a teát. Azután négyszögletes, csiszolt üveget vett elő, meg egy doboz „Albert” kekszet, s mindezt az asztalra tette. Majd ismét Nyehljudovhoz fordult:

- Tehát mivel szolgálhatok?

- Látogatási engedélyt szeretnék kérni az egyik női fogolyhoz - mondta Nyehljudov, és állva maradt.

- Politikai? Azt a törvény tiltja - felelte a tiszt.

- Nem politikai fogoly - mondta Nyehljudov.

- De, kérem, foglaljon helyet - szólította fel a tiszt.

Nyehljudov leült.

- Nem politikai - ismételte -, de kérésemre a legfelső hatóság megengedte, hogy a politikai foglyokkal együtt utazzék...

- Ahá, tudom már - szakította félbe a tiszt. - Az a kicsi, fekete, ugye? Kérem, ennek semmi akadály. Parancsol rágyújtani?

Odanyújtotta Nyehljudovnak a cigarettás dobozt, ügyesen betöltött két pohár teát, s az egyiket odatolta Nyehljudov elé.

- Tessék parancsolni - kínálta.

- Köszönöm szépen, de szeretném meglátogatni.

- Az éjszaka hosszú. Ráér. Majd kihívatom.

- Nem lehetne úgy, hogy ne hívassák ki, hanem én mennék be a foglyokhoz, a szállásra? - kérdezte Nyehljudov.

- A politikaiakhoz? A törvény tiltja.

- Máskor is beengedtek hozzá. Hiszen ha attól félnek, hogy valamit átadok a politikaiaknak, azt vele is küldhetném.

- Azt már nem, őt megmotozzák - mondta a tiszt, és kellemetlenül nevetett.

- Hát akkor motozzanak meg engem.

- No, anélkül is elintézhethjük - felelte a tiszt, és a négyszögletes üveget Nyehljudov poharához közelítette. - Szabad? Nem? Ahogy tetszik. Kérem, az ember ebben az átkozott Szibériában nagyon boldog, ha egy művelt úriemberrel akad össze. Hiszen tudja, milyen keserves a szolgálatunk. És még nehezebb annak, aki máshoz szokott. A magunkfajtáról, foglykísérő tisztről meg az a vélemény, hogy goromba, faragatlan ember mindahány; de arra nem gondolnak, hogy akadhat köztük olyan, aki egészen másra született.

Nyehljudov ki nem állhatta a tiszt vörös arcát, parfümjét, gyűrűjét, s főleg kellemetlen nevetését, de most is, mint az egész úton, komoly és emelkedett lelkiállapotban volt, s ebben a hangulatában nem engedte meg magának, hogy bárkivel is könnyelműen és fölényesen viselkedjék, hanem szükségesnek tartotta, hogy mindenkivel „a lényegről” beszéljen, ahogyan ezt magában nevezte. Amikor végighallgatta a tisztet, és megértette, hogy mi fáj neki, nagy komolyan így felelt:

- Azt hiszem, éppen az ön beosztásában vigasztaló lehet az a tudat, hogy könnyíthet az emberek szenvedésein.

- Miféle szenvedéseken? Hisz ez olyan népség...

- Hogyhogy népség? - kérdezte Nyehljudov. - Csak olyan emberek ők is, mint akárki más. És vannak köztük ártatlanok is.

- Hát persze, akad közöttük mindenféle fajta. Persze, sajnálja őket az ember. Mások bezzeg semmit se néznek el, de én igyekszem könnyíteni, ahol lehet. Inkább én szenvedjek, mint ők. Mások, amint valami történik, a legkisebb rendzavarás, mindjárt elő a törvényt, mindjárt föbe löni, de én sajnálom őket... Nem parancsol? Ígyék csak - mondotta, s még egy pohár teát töltött Nyehljudovnak. - No és ki az a nő tulajdonképpen, akit látni akar? - kérdezte.

- Egy szerencsétlen teremtés, aki nyilvánosházba került, és ártatlanul megvádolták, hogy megmérgezett valakit, pedig végtelenül rendes nő - mondta Nyehljudov.

A tiszt fejét csóválta.

- Bizony, előfordul ilyesmi. Kazanyban ismertem én is egyet, Emmának hívták. Magyar származású volt, de a szeme tisztára perzsa... - folytatta, s nem tudta visszafojtani mosolygását, amikor ezeket az emlékeket fölelevenítette. - Olyan elegáns volt, akár egy grófnő...

Nyehljudov félbeszakította a tisztet, és visszaterelte a beszélgetést az előző témára.

- Azt hiszem, sokat könnyíthet az ilyen szerencsétlenek sorsán, amíg az ön keze alatt vannak. És ha így cselekszik, bizonyára önnek is sok öröme telik benne - mondotta, s igyekezett tagoltan, érthetően ejteni a szavakat, mint ahogyan külföldivel vagy gyermekkel beszél az ember.

A tiszt villogó szemmel nézett rá, s türelmetlenül várta, mikor fejezi már be mondókáját, hogy folytathassa elbeszélését a perzsaszemű magyar lányról, aki nyilván elevenen támadt fel képzeletében, és minden figyelmét lekötötte.

- Hát igen, ez alighanem igaz - hagyta rá. - Sajnálom is őket. De erről az Emmáról akartam mesélni. Képzelje el, hogy mit csinált...

- Az efféle nem érdekel - szakította félbe megint Nyehljudov -, és bevallom önnek, bár azelőtt más voltam, ma már megvetem az ilyenfajta kapcsolatot férfi és nő között.

A tiszt elképedve bámult Nyehljudovra.

- Még egy kis teát nem parancsol? - kérdezte azután.

- Nem, köszönöm szépen.

- Bernov! - kiáltott ki a tiszt - kísérd el az urat Vakulovhoz, mondd, hogy engedjék be a külön szobába a politikaikhoz, ott lehet ellenőrzésig.

Nyehljudov a tisztiszolga kíséretében újra kilépett a sötét udvarra, amelyet csak gyéren világított meg a lámpák vöröslő fénye.

Egy katona jött velük szembe.

- Hová? - kérdezte attól, aki Nyehljudovot kísérte.

- Az ötösbe.

- Erre nem tudtok átmenni, be van zárva. A másik bejáraton menjetek.

- Miért van bezárva?

- Az őrmester bezárta, elment a faluba.

- Hát akkor gyérünk erre.

A katona az udvaron végigfektetett pallón átvezette Nyehljudovot a másik bejáratához. Már odakint olyan zúgás, mozgolódás hallatszott az épületből, mint a rajzásra készülő kasból, s amikor Nyehljudov közeledett, és az ajtó kinyílt, a zúgás erősödött, kiabáló, káromkodó, nevető hangok zűrzavarára bomlott. Fémesen csörögtek a láncok, s Nyehljudov orrát megütötte a jól ismert nehéz szag.

Ez a két benyomás - a láncsörgés meg a szörnyű szag - mindig egyetlen gyötrelmes érzéssé olvadt össze Nyehljudov lelkében; fizikai rosszullétbe átcsapó erkölcsi émelygéssé. És a két benyomás, összevegyülve, egymást erősítette, fokozta.

A szállás pitvarában nagy, bűzös csöbör állt; mikor Nyehljudov belépett, az első, amit meglátott, egy asszony volt, aki a csöbör szélén ült. Szemben vele egy férfi állt, borotvált fején hetykén félrecsapott tányérsapka. Beszélgettek. Amikor a fogoly meglátta Nyehljudovot, rákacsintott és így szólt:

- A cár is elvégzi a szükségit.

Az asszony pedig leeresztette köntöse szélét, és lesütötte szemét. A pitvarból folyosó indult, ebből nyíltak a zárkák. Az első volt a családosoé, az utána következő nagyobb helyiség a nőtleneké, a folyosó végén pedig két kisebb szoba a politikai foglyok részére volt fenntartva. A százötven személyre épült szállásban négyszázötvenen szorongtak, s olyan szűken voltak, hogy nem fértek el a szobákban, s megtöltötték a folyosót. Némelyek a földön ültek vagy feküdtek, mások üres meg tele teáskannákkal jártak ide-oda.

Ezek között volt Tarasz is. Utolérte Nyehljudovot, és barátságosan üdvözölte. Kedves arcát orra körül, szeme alatt kék foltok, véraláfutások éktelenítették el.

- Mi történt veled? - kérdezte Nyehljudov.

- Egy kicsit összekaptunk - mosolygott Tarasz.

- Mindig veszekednek ezek - mondta megvetően a kísérő katona.

- Az asszony miatt - tette hozzá egy mögöttük jövő fogoly. - Vak Fegykéával kaptak hajba.

- És Fedoszja? - kérdezte Nyehljudov.

- Egészséges, kutya baja, épp neki viszem a teát - felelte Tarasz, és bement a családoso zárkájába.

Nyehljudov benézett az ajtón. A priccseken meg a priccsek alatt férfiak és nők szorongtak. A szoba tele volt nedves, száradó ruha párájával, szüntelenül áradó hangos női beszéddel. A következő ajtó a nőtlenek zárkájába nyílt. Ez még zsúfoltabb volt a másiknál, az ajtóban, sőt a folyosón is az ajtó előtt, zajongó tömegben álltak az ázott ruhájú foglyok, és valamin vitatkoztak vagy osztozkodtak. A katona elmagyarázta Nyehljudovnak, hogy a foglyok közül választott sztarosztá most fizeti ki az élelmezési pénzt a „majdancsik”-nak vagy pálinkamérő-bankárnak, játékkártya-darabkákból készített „nyugták” alapján, amelyeknek ellenértékét a foglyok már előre kikérték vagy elkártyázták. A katona meg az úr láttára a kint állók elhallgattak, és sandán mérték végig az arra menőket. Az osztozkodók között Nyehljudov meglátta régi ismerősét, Fjodorovot és elmaradhatatlan kísérőit: egy csenevész, felhúzott szemöldökű, fehér, szinte puffadt arcú fiatal suhancot, meg egy fertelmes, sebhelyes képű, orravesztett csavargót, aki arról volt nevezetes, hogy egyszer szökés közben a tajgában állítólag megölte társát, és húásával táplálkozott. Ez a csavargó a folyosón állt, nyirkos köntösét panyókára vetve; kihívóan, csúfondárosan mérte végig Nyehljudovot, és nem állt félre útjából. Nyehljudov megkerülte.

Akármilyen jól ismerte is Nyehljudov ezt a képet, akármilyen sokszor látta is a háromhónapos utazás során ugyanezt a négyszáz foglyot a legkülönbözőbb helyzetekben: hőségben, porfelhőben, amelyet láncot vonszoló lábuk kavart az országúton, napközi pihenőn, meg a szálláson, vagy meleg időben a szállás udvarán, ahol a leplezetlen züllöttség szörnyű jelenei játszódtak le - mégis, valahányszor belépett közéjük, és mint most is, magán érezte figyelmüket, kínos szégyenérzet és büntudat fogta el. És a legkínosabb az volt, hogy ehhez a szégyenérzethez és büntudathoz még leküzdhetetlen undor és iszonyat is járult. Tudta, hogy abban a helyzetben, amelyben voltak, nem lehettek másmilyenek, mint amilyenek voltak, mégsem tudta leküzdeni utálatát.

- Könnyű nekik, az ingyenélőknek - ütötte meg fülét egy rekedtes hang, amikor elment mellettük a folyosón, s már a politikai foglyok ajtajához közeledett; és ugyanaz a hang még ocsmány káromkodással is fűszerezte megjegyzését.

Ellenséges, gúnyos hahota harsant fel.

10

Az altiszt az ajtóig kísérte Nyehljudovot, azt mondta, hogy ellenőrzés előtt visszajön érte, s azzal elment. Alighogy eltávozott, Nyehljudovhoz odasietett egy fogoly; nesztelenül lépkedett mezítelen talpán, és bilincsét is összefogta, nehogy csörögjön. Egészen közel lépett hozzá, annyira, hogy Nyehljudovot megcsapta erős, savanyú verejtékszaga, s titokzatosan suttozta:

- Lépjen közbe, uram! Egészen behálózták azt a gyereket. Megitatták. Ma a sorakozón már Karmanov néven jelentkezett. Lépjen közbe, mi nem tehetjük, agyonvernek - súgta, aggódva pislogott körül, és nyomban arrébb sompolygott.

A fogoly szavai mögött az húzódott meg, hogy egy Karmanov nevű fegyenc rábeszélte egy külsejében hozzá hasonló legényt, aki száműzetésre volt ítélve, hogy cseréljen vele, s menjen helyette kényszermunkára, míg ő, a fegyenc, a száműzött helyébe megy.

Nyehljudov már tudott a dologról, egy héttel azelőtt ugyanez a fogoly közölte vele a tervet. Így hát csak bólintott, annak jeléül, hogy megértette, és megteszi, ami módjában van. Hátra sem nézett, csak ment tovább.

Ezt a foglyot Jekatyerinburg óta ismerte, akkor odajött hozzá, s megkérte, járjon közben annak érdekében, hogy felesége is vele mehessen. Nyehljudovot meglepte, hogy éppen ő volt az, aki a csereügyben segítségét kérte. Makar Gyevekinnek hívták. Harminc év körüli, középtermetű, jellegzetes parasztkülsőjű férfi volt, akit rablógyilkosság kísérlete miatt ítélték kényszermunkára. Bűnét különös körülmények között követte el. Tulajdonképpen, ahogy ő maga mesélte Nyehljudovnak, a bűnt nem ő - Makar - követte el, hanem Ő - a gonosz. Makar apjához, amint mesélte, beállított egy átutazó idegen, és felfogadta, hogy két rubelért fuvarozza el a másik faluba, negyven versztányira. Apja meghagyta Makarnak, vigye el az idegent. Makar befogta a lovat, felöltözött és az idegennel együtt leült teázni. Teázás közben az idegen elmondta, hogy házasodni megy, és ötszáz rubelt visz magával, moszkvai keresetét. Amikor Makar ezt meghallotta, kiment az udvarra, és a szánba, a szalma alá, bedugta a fejszét.

- Magam sem tudom, minek vittem azt a fejszét - mesélte. - „Fogd a fejszét”, mondja a gonosz; és én fogtam és vittem. Felültünk, elindultunk. Meg is feledkeztem a fejszéről. Már közeledtünk a másik faluhoz, valami hat verszta volt még előttünk. A dűlőről a nagy útra hegynek fölfelé vitt az út. Leszálltam, s megyek a szán mögé, ő meg azt súgja nekem: „Mit gondolkozol? Kiérsz a nagy útra, ott a sok nép, mindjárt ott a falu. Elviszi a pénzt. Ha cselekedni akarsz, most kell, minek várni.” Lehajoltam a szánhoz, mintha a szalmát igazgatnám, az a nagy fejsze meg egyenest a kezembe ugrott. Az idegen hátranézett. „Mit csinálsz?” - kérdi. Fölemeltem a fejszét, fejbe akartam vágni, de ő se tátotta a száját, leugrott a szánról, karon ragadott. „Mit csinálsz, te gonosztevő?” Ledobott a hóba, nem is ellenkeztem, megadtam magam. Összekötötte a két kezem a szíjával, bedobott a szánba. Egyenest a csendőrségre vitt. Leültettek. Elítéltek. A község írást adott, hogy tisztességes ember vagyok, s addig soha semmi rosszat sem cselekedtem. Gazdáim, akiknél szolgáltam, ugyancsak megadták a bizonyítványt. De hiába, fiskálist fogadni nem tellett - fejezte be Makar -, így hát négy évre ítélték.

És most ez az ember annyira igyekezett megmenteni a falujabéli siheder életét, hogy életét kockára téve, elárulta Nyehljudovnak a foglyok titkát; pedig ha megtudják, hogy ő árulta el, feltétlenül megfojtják érte.

11

A politikai foglyok szállása két kis zárkából állott, ajtajuk a folyosó elválasztott részére nyílt. Amikor Nyehljudov belépett a folyosónak ebbe a részébe, az első, akit megpillantott, Szimon-szon volt. Fenyőhasákkal a kezében guggolt a hőségtől remegő, zötyögő ajtajú kályha előtt.

Nem állt fel, csak fölnézett Nyehljudovra torzonborz szemöldöke alól, és úgy guggolva, nyújtott kezet.

- Örülök, hogy eljött, beszélhivalóm van önnel - mondta jelentőségteljesen, és erősen a szemé közé nézett.

- Miről van szó? - kérdezte Nyehljudov.

- Majd aztán. Most dolgom van.

És tovább bajlódott a kályhával, amelyet saját egyéni elmélete szerint fűtött, hogy a hőenergiából minél kevesebb menjen veszendőbe.

Nyehljudov már be akart lépni az első ajtón, amikor a másikon kijött Maszlova; kezében ágseprű volt, amellyel nagy halom port meg szemetet seprt ki a szobából a kályha mellé. Fehér blúz volt rajta, lábán harisnya, szoknyáját fölemelte, és övébe tűrte; fejét bekötötte a por ellen, és mélyen homlokába húzta a kendőt. Amikor meglátta Nyehljudovot, fölegyenesedett, arca kipirult, megélenkült; a sarokba támasztotta a seprűt, és két kezét szoknyájába törölve, megállott előtte.

Nyehljudov kezét szorította vele.

- Takarít? - kérdezte.

- Igen, a régi foglalkozásom - felelte Maszlova mosolyogva. - Annyi itt a piszok, hogy elképzelni is lehetetlen. Pedig mennyit dolgoztunk már! No, megszáradt a takaró? - fordult Szimonszonhoz.

- Majdnem - felelte Szimonszon, és fölnézett reá különös, jelentőségteljes pillantással, amely meglepte Nyehljudovot.

- Akkor beviszem, és kihozom ide a bundákat szárogatni. A mieink mind ott vannak - mutatta Nyehljudovnak a közelebbi ajtót, míg maga eltűnt a távolabbin.

Nyehljudov kinyitotta az ajtót, és bement a zárkába. A helyiséget kis bádoglámpás világította meg úgy-ahogy, alacsonyan állt, a priccsen. Benn hideg volt, felkavart por, nyirkosság és dohány szaga keveredett. A bádoglámpa élesen megvilágította azokat, akik körülötte voltak, de a priccs a homályba vesztett, a falon imbolygó árnyak táncoltak.

A zárka lakói mind együtt voltak, két férfi kivételével, akik az ételmezésről gondoskodtak, s most is forró vízért, ételkészítésért mentek. Nyehljudov megpillantotta régi ismerősét is, Vera Jefremovna Bogoduhovszkáját; még jobban megfogyott, megsárgult, riadt szeme még nagyobbak tetszett, homlokán erős kék ér kanyargott. Szürke blúz volt rajta, haja rövidre nyírva. Kitergetett újságpapír előtt ült, s a rajta levő dohányt kapkodva töltötte cigarettahüvelyekbe.

Ott volt Nyehljudov egyik kedvence is a politikai női foglyok közül: Emilija Ranceva. Ranceva a háztartás külső ügyeivel volt megbízva, s dolgát olyan ügyesen végezte, hogy még a legnehezebb körülmények között is bizonyos nőies otthonosság, kedélyesség légkörét tudta támasztani. A lámpa mellett ült, blúza ujját könyökig feltűrve napbarnított karján, és ügyes, szép kezével bögréket, csészéket törölgetett s rakott ki a priccsre terített törülközőre. Fiatal nő volt, szelíd, értelmes kifejezésű arca cseppet sem volt szép, de megvolt az a sajátsága, hogy amikor elmosolyodott, hirtelen átváltozott, bátor, vidám és elbűvölő lett. Ilyen mosollyal üdvözölte most is Nyehljudovot.

- És mi már azt hittük, visszautazott Oroszországba! - mondta.

A szoba egyik homályos sarkában ott ült Marja Pavlovna is, egy lenszőke kisleánnyal szöszmötölt, s a kislány szakadatlanul csacsogott kedves gyerekhangján.

- Milyen jó, hogy eljött! Látta Kátyát? - üdvözölte Nyehljudovot. - Nézze csak, milyen kis vendégünk van! - és a leánykára mutatott.

Ott volt Anatolij Krilcov is. Aszottan, sápadtan ült a priccs legtávolabbi sarkában, szőr-csizmás lábát maga alá húzva, reszketve és görnyedten, kezét bekecse ujjába dugva, és lázasan fénylő szemmel nézett Nyehljudovra. Nyehljudov oda akart menni hozzá, de az ajtótól jobbra, egy Grabec nevű mosolygós, csinos lánnyal beszélgetve s valamit válogatva egy zacskóba, vöröses, göndör hajú, szemüveges férfi üldögélt, viaszosvászon zubbonyban. Ez volt Novodvorov, a híres forradalmár. Nyehljudov sietve üdvözölte. Azért sietett annyira, mert valamennyi politikai fogoly közül ezt az egyet nem állhatta. Novodvorov szemüvegén át rávillantotta kék szemét, és mogorván nyújtotta feléje keskeny kezét.

- Nos, kellemes az utazás? - kérdezte maró gúnnal.

- Igen, sok érdekeset tapasztalok - felelte Nyehljudov, s igyekezett úgy tenni, mintha nem venné észre a gúnyt, hanem kedvességnek tekintené Novodvorov érdeklődését. Azzal odalépett Krilcovhoz.

Kifelé közönyt mutatott, befelé azonban korántsem volt közönyös Novodvorovval szemben. Szavai, nyilvánvaló igyekezete, hogy kellemetlenséget mondjon és okozzon, megrendítették Nyehljudov derűs, békés hangulatát. Elcsüggedt, elszomorodott.

- Hogy érzi magát? - kérdezte Krilcovtól, miközben megszorította jéghideg, reszkető kezét.

- Köszönöm, tűrhetően, csak nem tudok fölmelegedni, bőrig áztam - válaszolta Krilcov, és gyorsan visszadugta kezét bekecse ujjába. - És kutya hideg van idebenn. Ki van törve az ablak - s a vasrács mögött két helyen kitört üvegtáblákra mutatott. - Hogyhogy nem jött olyan soká?

- Nem engedtek be, szigorú volt a hatóság. Csak a mai parancsnok volt végre engedékenyebb.

- Noiszen, szép kis engedékenységg! - mondta Krilcov. - Kérdezze csak meg Mását, hogy mit művelt ma reggel.

Marja - helyéből föl sem kelve - elbeszélte, micsoda jelenet játszódott le a fegyenc kislánya körül aznap reggel indulás előtt.

- Szerintem feltétlenül kollektív tiltakozást kell benyújtunk - mondta Vera Jefremovna határozott hangon, de közben határozatlanul, riadtan nézett hol az egyikre, hol a másikra. - Vlagyimir tiltakozott, de az kevés.

- Miféle tiltakozást? - mondta Krilcov, s bosszúsan vont össze szemöldökét. Vera Jefremovna idegessége, mesterkéltsége már rég bosszanthatta. - Kátyát keresi? - fordult azután Nyehljudovhoz. - Mindig takarít, dolgozik. Ezt a szobát, a miénket, férfiakét, már kitakarította, most a női szobát teszi rendbe. Csak a bolhát nem tudja kiirtani, megesz minket szőröstül-bőröstül. Hát Mása mit csinál ott? - kérdezte, s fejével Marja Pavlovna felé mutatott.

- A fogadott lánya haját tisztogatja - felelte Ranceva.

- Aztán nem engedi ránk a bogarakat? - aggódott Krilcov.

- Ó, nem, nagyon vigyázok. Most már tiszta a leányka - válaszolta Marja Pavlovna. - Vegye át - fordult Rancevához -, én pedig megyek, segítek Kátyának. És behozom Anatolijnak a plédet.

Ranceva ölébe ültette a kislányt, anyás gyengédséggel magához szorította csupasz, párnás karocskáit, és egy kockacukrot dugott a szájába.

Marja Pavlovna kiment, s ugyanakkor bejött a szobába a két fogoly, aki forró vizet, élelmiszert hozott.

12

Az egyik belépő középtermetű, szikár fiatalember volt, szövetborítású bekecs volt rajta, lábán magas szárú csizma. Könnyed, gyors léptekkel jött be, két nagy gőzölgő teáskannát hozott, tele forró vízzel, s a hóna alatt kendőbe takart cipőt.

- Nini, a hercegünk is megjelent! - kiáltott fel, azzal a teáskannákat odaállította a csészek közé, s a kenyeret átadta Maszlovának. - Nagyszerű dolgokat vásároltunk - újságolta, miközben levetette bekecsét, és az emberek feje fölött a szoba sarkába hajította a pricsre. - Markel tejet és tojást vett, akár bált rendezhetünk. És Kirillovna, látom, megint megteremtette maga

körül a rá jellemző esztétikus tisztaságot - folytatta, és mosolyogva nézett Rancevára. - Most pedig forrázld le a teát.

Ennek az embernek a külsejéből, mozgásából, hangjából, tekintetéből csak úgy áradt a derű és az életerő. A másik fogoly azonban, aki vele együtt jött be - ugyancsak alacsony, csontos, erősen kiálló pofacsontú, finom ajkú férfi, akinek feltűnően távol álló, zöldes színben játszó szép szeme volt - komornak, mélabúsnak látszott. Ócska, vattázott felöltő, csizma és sárcipő alkotta ruházatát. Két köcsögöt meg nyírfakéreg edényt hozott, lerakta Ranceva elé, s azután biccentett Nyehljudov felé, de csak nyakával, úgyhogy biccentés közben is szüntelenül farkasszemet nézett vele. Kelletlenül odanyújtotta neki izzadt kezét, s azután lassan kirakosgatta a kosárból a magával hozott elemózsiát.

Mind a ketten a népből eredtek: az első, Nabatov, paraszt volt, a második pedig egy Markel Kondratyev nevű gyári munkás. Markel már meglett emberként, harmincöt éves korában került be a mozgalomba. Nabatov tizenennyolc éves kora óta vett részt benne. A falusi iskolából kiváló képességei miatt gimnáziumba vitték; magánórákkal tartotta fenn magát, és aranyéremmel végezte el a középiskolát, de nem ment egyetemre, mert már hetedik éves korában elhatározta, hogy a nép közé megy, amelyből eredt, hogy felvilágosítsa mindenkitől elfeledett testvéreit. Úgy is cselekedett. Előbb jegyzőnek ment egy nagy községbe, de hamarosan letartóztatták, mert könyveket olvasott a parasztoknak, és fogyasztási és termelési szövetkezetet alakított. Nyolc hónapig tartották börtönben, és kibocsátása után is titkos rendőri felügyelet alatt tartották. Amint kiszabadult, másik kormányzóságba, másik faluba költözött, ott tanítóskodott, és folytatta felvilágosító tevékenységét. Megint elfogták, ezúttal tizennégy hónapig tartották becsukva, s Nabatov meggyőződése a börtönben még jobban megszilárdultak.

Második börtönbüntetése kitöltése után a permi kormányzóságba szállították. Megszökött. Megint elfogták, hét hónapra becsukták, majd az arhangelszki kormányzóságba telepítették. Megint megszökött, s megint elfogták, ezúttal száműzésre ítélték a jakutszki területre. Így hát felnőtt éveinek mintegy a felét fogházban, száműzésben töltötte. Mindezek az élményei egy cseppet sem keserítették el, nem gyengítették, sőt fokozták energiáját. Mozgékony ember volt, emésztése hibátlanul működött, mindig egyformán tevékeny, vidám, bizakodó volt. Soha semmit sem bánt meg, soha nem tervezett a távoli jövőre, hanem értelme, ügyessége, gyakorlatiassága teljes erejét a jelennek szentelte. Amikor szabadon volt, kitűzött céljáért dolgozott, a dolgozó nép, főleg a parasztság felvilágosításáért, egységbe kovácsolódásáért; amikor becsukták, ugyanolyan erélyesen és ügyesen dolgozott annak érdekében, hogy kapcsolatot létesítsen a külvilággal, és az adott körülmények között a lehető legjobban rendezze be nemcsak a maga, hanem társai életét is. Elsősorban közösségi ember volt. Neki magának úgyszólván semmi sem kellett, beérte a legkevesebbel is, de társai számára sokat követelt, és sokat, fáradhatatlanul tudott dolgozni, testi és szellemi munkát egyaránt, étlen-szomjan, álmatlanul. Mint igazi paraszt, dolgos, leleményes, ügyes volt mindenben, amihez hozzákezdett; természettől fogva mértékletes, megerőltetés nélkül udvarias és figyelmes mások érzései és véleménye iránt. Még élt az édesanyja, egy babonás, öreg, özvegy parasztasszony, aki még írni-olvasni sem tudott; Nabatov támogatta, és gyakran meglátogatta, ha szabadlábban volt. Olyankor részt vett életében, segített neki a munkában, és nem szakította meg kapcsolatát régi pajtásaival, a parasztleányekkel sem: együtt szívta velük a szűzdohányt a „kutyaláb”-nak nevezett görbe cigarettából, birkózott velük, és elmagyarázta nekik, hogyan csapják be őket az urak, és mit kell tenniük, hogy kiszabaduljanak a családság hálójából, amelyben fogva tartják őket. Amikor arra gondolt, vagy arról beszélt, hogy mit ad a forradalom a népnek, ezt a népet, amelyből ő maga is származott, majdnem változatlan körülmények között képzelte el, csakhogy mint a föld tulajdonosait, urak és hivatalnokok nélkül. A forradalom - elképzelése

szerint - ne változtassa meg a nép életének alapjait: ebben nem értett egyet Novodvorovval és Markel Kondratyevvel, Novodvorov követőjével.

Véleménye szerint a forradalomnak nem kell lerombolnia az egész épületet, csupán a belső helyiségeket kell másképpen elosztania ebben az óriási, gyönyörű, erős, régi épületben, amelyet Nabatov annyira szeretett.

Vallási kérdésekben is jellegzetesen paraszti volt az észjárása: sohasem gondolkozott metafizikai problémákról, a kezdet kezdetéről, a síron túli életről. Isten léte az ő számára - éppen úgy, mint Arago⁹⁴ számára - olyan feltevés volt, amelyet eddigé sohasem érzett szükségesnek. Semmi köze nem volt hozzá, hogyan jött létre a világ, Mózes szerint-e vagy Darwin szerint, s a darwinizmus, amelyet forradalmár társai annyira fontosnak tartottak, az ő szemében ugyanolyan gondolati játék volt, mint a világ teremtése hat nap alatt.

Azért nem foglalkoztatta az a kérdés, miképpen jött létre a világ, mert állandóan az a kérdés lebegett előtte, hogyan élünk a legjobban ezen a világon. A síron túli élettel azért nem foglalkozott, mert lelke mélyén magában hordta azt az őseitől örökölt szilárd és biztos meggyőződést, amely minden földművelő ember közös sajátja, hogy valamint az állatok és növények világában semmi sem ér véget, hanem szüntelenül átalakul, egyik formából a másikba megy át - a trágya maggá lesz, a mag tyúkká, az ebihal békává, a hernyó pillangóvá, a makk tölgyfává -, ugyanúgy az ember sem semmisül meg, csupán átváltozik. Ebben hitt, s ezért bátran, sőt derűsen nézett szembe a halállal, állhatatosan tűrte a szenvedést, mely a halálba vezet, de erről nem tudott és nem is szeretett beszélni. Dolgozni azonban annál jobban szeretett, örökké gyakorlati munkával volt elfoglalva, és ilyen gyakorlati munkára ösztökölte társait is.

A másik népi származású forradalmárt a csoportban, Markel Kondratyevet, egészen más fából faragták. Tizenöt éves korában már dolgozott, s ugyanakkor dohányozni, inni is kezdett, hogy eltompítsa magában a sérelem homályos tudatát. Ezt a sérelmet gyermekkorában érezte először, amikor karácsonykor a gyártulajdonos felesége behívta őt meg pajtásait a karácsonyfához, s ott mindegyiküknek egy-egy garasos sípot, almát, aranyozott diót, fűrt szőlőt ajándékozott, míg a gyártulajdonos gyermekei olyan játékszereket kaptak, amelyek Markel szemében tündéradományoknak tetszettek, és - mint utóbb megtudta - ötven rubelnél többbe kerültek. Harmincesztendő volt, amikor a gyárukba beállt munkásnőnek egy híres forradalmárnő, felismerte Kondratyev kivételes képességeit, könyveket, brosúrákat adogatott neki, sokat beszélgetett vele, elmagyarázta neki helyzetét, annak okait, s a módot, ahogyan javíthatna rajta. Attól fogva, hogy Kondratyev világosan megértette, hogyan szabadulhatna ő is, társai is elnyomott helyzetükből, még szörnyűbbnek, még kegyetlenebbnek érezte e helyzet igazságtalanságát, mint annak előtte, s most már nemcsak szabadulásra vágyott, hanem arra is, hogy megbüntesse mindazokat, akik ezt a kiáltó igazságtalanságot létrehozták és fenntartották. Megmagyarázták neki, hogy erre a tudás ad módot; és Kondratyev szenvedélyesen nekilátott a tudás megszerzésének. Nem látta világosan, hogy a tudás mi módon szolgálja a szocializmus eszményének megvalósítását, de mivel a tudás tárta föl előtte helyzetének igazságtalanságát, hitt benne, hogy a tudás majd meg is szünteti ezt az igazságtalanságot. Azonfelül pedig a tudás, véleménye szerint, embertársai fölé emelte őt. Ezért abbahagyta az ivást meg a dohányzást, s minden szabad idejét a tanulásnak szentelte; szabad ideje pedig több volt, amióta megtették raktárnoknak.

⁹⁴ Dominique Arago - francia fizikus és csillagász (1786-1853).

A forradalmárnő tanította, s nem győzte bámulni csodálatos felfogóképességét, amellyel mindenfajta tudást magába szívott. Két év alatt megtanulta az algebrát, a mértant, a történelmet - ezt különösen szerette -, elolvasott minden kritikai és szépirodalmi művet, elsősorban a szocializmus irodalmát.

A forradalmárnőt letartóztatták, s vele együtt Kondratyevet is, mivel tiltott könyveket találtak nála. Előbb börtönbe csukták, azután a vologdai kormányzóságba telepítették. Ott ismerkedett meg Novodvorovval. Elolvasott még számos forradalmi művet, mindenre emlékezett, amit elolvasott, s még jobban megerősödött szocialista nézeteiben. Száműzetése után visszatérve, egy nagy munkássztrájk élére állt, amely a gyár lerombolásával és az igazgató meggyilkolásával végződött. Megint elfogták, polgári jogaitól való megfosztásra és száműzetésre ítélték.

A vallással ugyanolyan ellenségesen állt szemben, mint az uralkodó gazdasági renddel. Miután átlátta, milyen ostobaság a vallás, amelyben nevelkedett, nagy erőfeszítéssel, eleinte rettegve, később lelkesen és elragadtatva megszabadult tőle, és attól kezdve - mintegy bosszúból, amiért őt és őseit az orruknál fogva vezették - állandóan epésen, maró gúnnyal kacagta a pópákat meg a vallási dogmákat.

Szokásaiban aszkéta volt, igen kevéssel beérte; mint minden, gyermekkorától a munkához szokott ember, fejlett izomzattal rendelkezett, könnyen, ügyesen és sokat tudott dolgozni, de a fizikai munkánál többre értékelte a szabad időt, hogy a börtönben meg útközben is tovább tanulhasson. Most Marx első kötetét tanulmányozta, a könyvet féltő gonddal rejtegette tarisznyájában, mint drága kincset. Társaival tartózkodón, közömbösen viselkedett, az egy Novodvorov kivételével, akinek odaadó híve volt, és véleményét mindenről megdönthetetlen igazsággént tisztelte.

A nőket megvetette, úgy tekintett rájuk, mint akik csak zavarják a férfit minden fontos dolgában. De Maszlovát sajnálta, és kedves volt hozzá, mert az uralkodó osztály kizsákmányolta alsó osztály jellegzetes képviselőjét látta benne. Ugyanezen okból nem szerette Nyehljudovot, nemigen szólt hozzá, és nem szorította meg a kezét, ha Nyehljudov üdvözölte, csak ernyedten nyújtotta oda a magáét.

13

A kályha befűlt, átforrósodott, a teát leforrázták, és kitöltötték csészékbe, bögrékbe, elkeverték tejjel, perccet, friss fehér cipót, búzakenyeret, kemény tojást, vajat raktak ki, meg egy borjúfejet, borjúlábakat. Mind körülülték a pricesz asztalnak használt részét, ettek, ittak és beszélgettek. Ranceva egy ládán ülve töltögette a teát. Körülötte szorongtak a többiek, Krilcovot kivéve, aki átázott bekecsét levetve, s pokrócba burkolózva feküdt a helyén, és beszélgetett Nyehljudovval.

A napi menetelés után a nyirkos hidegben, a mocskok és rendetlenség után, amelyet a szálláson leltek, a takarítás és rendezgetés fáradtságos munkája után most, hogy jóllaktak étellel és forró teával, derűs és kellemes hangulatban voltak valamennyien.

A közönséges foglyok lármája, kiáltozása, káromkodása a másik zárkából, a falon túl, mintegy emlékeztette őket mindarra, ami körülöttük volt, s ez még csak fokozta kedélyes, otthonos érzésüket. Mint csepp sziget a tenger közepén, kis időre felülemelkedtek az őket körülvevő temérdek megaláztatáson, szenvedésen, és emiatt emelkedett, lelkes hangulatban voltak. Mindenről beszéltek, csak arról nem, hogy milyen helyzetben vannak, és mi vár rájuk.

Azonkívül, ahogyan ez már lenni szokott fiatal férfiak és nők között - különösen, ha úgy össze vannak zárva, mint ezek a foglyok -, viszonzott és viszonzatlan, különféleképp összefonódó vonzalmak támadtak közöttük. Csaknem valamennyien szerelmesek voltak. Novodvorov a csinos, örökké mosolygós Grabebe volt szerelmes. Ez a fiatal diáklány általában keveset gondolkodott, és egészen közömbös volt neki a forradalmi eszme is. De engedelmeskedett a kor szellemének, valahogyan kompromittálta magát, és száműzetésre ítélték. Mint ahogyan szabad életének főcélja a férfiaknál elért sikere volt, ugyanúgy ez maradt egyetlen célja a kihallgatás alatt, a fogházban és a száműzetésben. A hosszú úton az vigasztalta, hogy Novodvorov belébolondult, s ő maga is beleszeretett. Vera Jefremovna, aki roppantul szerelmes természetű volt, maga sohasem keltett ugyan vonzalmat a férfiakban, de rendületlenül hitt a viszonzott szerelem lehetőségében, felváltva hol Nabatovba, hol Novodvorovba volt szerelmes. Valami szerelemhez hasonló érzés élt Krilcovban Marja Pavlovna iránt. Úgy szerette őt, mint férfi a nőt, de ismerve a lány felfogását a szerelemtől, érzelmét a barátság és a hála köntösébe rejtette, mintha csak Marja Pavlovna gondos és figyelmes ápolását akarná meghálálni.

Nabatovot meg Rancevát igen bonyolult szerelmi kapcsolat fűzte össze. Mint ahogy Marja Pavlovna szigorúan erkölcsös szüzlány volt, úgy volt Ranceva szigorúan erkölcsös férjes asszony. Tizenhat éves volt, még gimnáziumba járt, amikor beleszeretett Rancevba, a pétervári egyetem hallgatójába, tizenkilenc éves korában feleségül ment hozzá, amikor férje még diákoskodott. Negyedéves korában Rancev belekeveredett valami egyetemi históriába, száműzték Pétervárról, és forradalmár lett. Az asszonyka is elhagyta az egyetemet (az orvosi fakultásra járt), utána utazott, s ő is belépett a forradalmi mozgalomba. Ha férjét nem tartotta volna a világ legjobb és legokosabb emberének, sohasem szeretett volna bele, s ha nem szeret bele, feleségül sem megy hozzá. De mivel megszerette és férjéül választotta azt az embert, aki véleménye szerint a világon a legjobb és a legokosabb volt, természetesen úgy fogta fel az életet és az élet célját, mint ahogyan a világ legjobb és legokosabb embere felfogta. Rancev eleinte abban látta élete célját, hogy tanuljon, és akkor Ranceva is abban látta. Rancev azután forradalmárrá lett, és az asszony is azzá lett. Remekül ki tudta fejteni, hogy a fennálló rend tűrhetetlen, és minden ember kötelessége, hogy küzdjön ez ellen a rend ellen, és igyekezzék meghonosítani azt a politikai és gazdasági rendet, amely szabad fejlődést biztosít az egyéniségnek, és így tovább. És úgy képzelte, hogy ő csakugyan így gondolkodik, így érez, holott a valóságban csupán egyet gondolt: hogy mindaz, amit férje gondol, szent igazság, és csupán egyre törekedett: teljes egyetértésre, egybeolvadásra férjével, mert csak ez adott neki erkölcsi kielégülést.

Nehezen viselte az elválást férjétől és gyermekétől, akit édesanyja vett magához. De nyugodtan, megadással tűrte az elválást, abban a tudatban, hogy férjéért viseli és az ügyért, mely kétségkívül igaz ügy - hiszen férje is ezért harcol. Gondolatban mindig férjével volt, s mint ahogy addig sem szeretett senkit rajta kívül, most sem tudott szeretni mást. De Nabatov tiszta és odaadó szerelme meghatotta, megindította. Nabatov pedig, erkölcsös és szilárd jellemű ember, Rancev jó barátja, mindenképpen igyekezett úgy viselkedni az asszonnyal, mint húgával, de kapcsolatukban fel-felvillant valami, ami ennél több volt, és ez a több mindkettejüket megijesztette, és ugyanakkor megszépítette nehéz életüket.

Így hát teljesen mentes a szerelemtől csak Marja Pavlovna meg Kondratyev volt az egész csoportban.

Nyehljudov arra számított, hogy szokás szerint majd a közös vacsora és teázás után külön is válthat néhány szót Katjusával; addig is Krilcov mellett ült, s vele beszélgetett. Többek közt elmondta neki Makar kérését és rablógyilkossági kísérletének történetét. Krilcov érdeklődve hallgatta, csillogó szemének tekintetét Nyehljudovra függesztve.

- Igen - szólt hirtelen. - Gyakran foglalkoztat a gondolat, hogy íme, itt menetelünk velük együtt... kikkel? Éppen azokkal, akikért bennünket ide küldenek. Ugyanakkor pedig egyáltalában nem ismerjük őket, s mi több: nem is akarjuk ismerni. Ők pedig, ami még ennél is rosszabb, gyűlölnék bennünket, és ellenségeiknek tartanak. Milyen szörnyű!

- Miért volna szörnyű - szólt közbe Novodvorov, aki végighallgatta beszélgetésüket. - A tömegek mindig a hatalmat istenítik - jelentette ki recsegő hangján. - Most a kormányé a hatalom, s a tömegek a kormányt istenítik, és bennünket gyűlölnék. Holnap mi leszünk hatalmon, és bennünket fognak isteníteni...

Ekkor odaát a szomszédban szitkok özöne harsant fel, emberi testek ütődtek neki a falnak, láncsörgés, sivítás, ordítózás hallatszott. Valakit ütöttek-verték, valaki kiabált: „Őrség!”

- Tessék: vadállatok! Ugyan mi közünk lehet hozzájuk? - mondta nyugodtan Novodvorov.

- Azt mondod: vadállatok. Nyehljudov pedig éppen most olyan esetről számolt be... - kezdte Krilcov ingerülten, és elmondta, hogy Makar hogyan teszi kockára életét a falujabeli legény megmentéséért. - Ez nem vadállatiasság, ez hőstett.

- Érzelmösség! - jelentette ki Novodvorov gúnyosan. - Mi nemigen értjük ezeknek az embereknek az indulatait, tetteik rugóit. Te nagylelkűséget látsz benne, pedig valójában talán csak irigylit azt a fegyencet.

- Miért nem akarsz senkiben meglátni a jót? - szólt közbe Marja Pavlovna hirtelen neki-tüzesedve. (Valamennyi fogolytársával tegeződött.)

- Nem láthatok olyat, ami nincs.

- Hogyne volna, amikor az az ember az életét teszi kockára.

- Én azt hiszem - mondta Novodvorov -, ha el akarjuk érni célunkat, az első feltétel (Kondratyev felnézett a könyvből, amelyet a lámpa alatt olvasott, és figyelmesen hallgatta tanítómesterét)... az első feltétele ennek az, hogy ne képzelegjünk, hanem nézzük úgy a jelenségeket, amint vannak. Mindent meg kell tennünk a tömegekért, semmit sem szabad várnunk tőlük; a tömegek tevékenységünk tárgyát, objektumát alkotják, de nem lehetnek munkatársaink addig, amíg olyan tehetetlenek, mint most. - Úgy beszélt, mintha előadást tartana. - Ezért hiú ábránd tőlük segítséget remélni mindaddig, amíg be nem következik a fejlődés folyamata, az a fejlődési folyamat, amelyre munkánkkal előkészítjük őket.

Krilcov kipirulva félbeszakította Novodvorovot.

- Ugyan miféle fejlődési folyamat! Azt mondjuk, hogy az önkény és a zsarnokság ellen küzdünk: hát ez talán nem zsarnokság? Még hozzá a legszörnyűbb fajtából!

- Szó sincs semmiféle zsarnokságról - válaszolt Novodvorov higgadtan. - Csak azt mondom: tudom az utat, amelyen a népnek haladnia kell, és meg tudom mutatni neki ezt az utat.

- De honnan tudod, hogy az út, amelyet mutatsz, a helyes út? Hiszen ez ugyanaz a zsarnokság, amelyből az inkvizíció és a nagy forradalom vérfürdői eredtek! Ők is tudták az egyetlen igaz utat, a tudomány szerint.

- Hogy ők tévedtek, az egyáltalában nem bizonyítja, hogy én is tévedek. Meg aztán óriási különbség van az ideológusok téveszméi és a pozitív közgazdaságtudomány konkrét adatai között.

Novodvorov hangja betöltötte az egész zárkát. Csak ő beszélt, a többiek hallgatták.

- Mindig vitatkoznak - mondta Marja Pavlovna, amikor egy percre elhallgatott.

- Hát maga hogy vélekedik erről? - kérdezte tőle Nyehljudov.

- Én azt hiszem, hogy Anatolijnak van igaza, nem szabad a népre ráerőszakolni nézeteinket.

- No és maga, Katyusa? - kérdezte Nyehljudov mosolyogva, s kissé izgatottan várta a lány választát, hátha nem azt mondja, amit kellene.

- Én azt hiszem, hogy elnyomják a népet - válaszolta Maszlova elpirulva. - Nagyon-nagyon elnyomják a népet.

- Igazad van, Mihajlovna! - kiáltott fel Nabatov. - Rettenetesen elnyomják a népet. Ezt meg kell szüntetni. És ez a mi dolgunk.

- Különös felfogása a forradalom feladatainak - jegyezte meg Novodvorov, és szótlanul, haragosan szívta cigarettáját.

- Nem tudok vele beszélni - súgta Krilcov Nyehljudovnak.

- Jobb is, ha nem beszél - mondta rá Nyehljudov.

15

A forradalmárok roppantul tisztelték Novodvorovot, rendkívül okosnak és képzettnak tartották, s ez igaz is volt. Nyehljudov mégis azokhoz a forradalmárokhoz számította őt, akik erkölcsileg alacsonyabb színvonalon állnak az átlagnál, és ennek folytán jóval alatta maradnak. Szellemi képessége - a számlálója - igen nagy volt, de önmagáról alkotott véleménye - nevezője - határtalanul nagy volt, s régóta túlnőtt már szellemi képességein.

Ami lelki alkatát illeti, Szimonszonnak szöges ellentéte volt. Szimonszon a kifejezetten férfias lelki alkatú emberek közé tartozott, akiknek cselekedeteit gondolati tevékenységük irányítja és határozza meg. Novodvorov pedig a nőies lelki alkatú emberek közül való volt, akiknek gondolati tevékenysége részben az érzelmeik szabta célok elérésére irányul, részben pedig ugyancsak érzelemdiktálta cselekedeteik igazolására.

Noha Novodvorov ékesszólóan és meggyőző érvekkel tudta alátámasztani forradalmi tevékenységét, Nyehljudovnak mégis úgy tetszett, hogy egész tevékenységének alapja a hiúság, a törekvés, hogy embertársai fölé emelkedjék. Megvolt benne az a képesség, hogy elsajátítson és pontosan adjon vissza idegen gondolatokat, s ezért a tanulás korszakában, tanárok és tanítványok között, ahol ezt a képességet igen sokra értékelik (gimnáziumban, egyetemen és a magszteri⁹⁵ vizsgára készültében), csakugyan sikerült is mindenki fölé emelkednie, és hiúsága kielégült. Amikor azonban megkapta oklevelét, abbamaradt a tanulás, és ez az elsőbbsége megszűnt, hirtelen megváltoztatta politikai nézeteit, és (ezt Krilcov mesélte, aki nem szerette Novodvorovot) - hogy új környezetében is megtarthassa az első helyet -

⁹⁵ Tudományos fokozat a forradalom előtti Oroszországban. (latin)

mérsékelt liberálisból szélsőséges „vörös” narodovoleccé lett. Mivel jelleméből hiányzottak azok az erkölcsi és esztétikai vonások, amelyek ingadozást és kételyt támasztanak a lélekben, igen gyorsan a hiúságát kielégítő pártvezetői pozícióra emelkedett a forradalmi mozgalomban. Miután egyszer irányt választott, soha többé nem ingadozott és nem kételkedett, s ezért meg volt győződve róla, hogy nem is tévedett. Mindent rendkívül világosnak, egyszerűnek, kétségtelennek látott. S egyoldalú nézetei, szűk látóköre mellett csakugyan minden nagyon egyszerű és világos volt, csak az kellett hozzá, hogy - amint mondta - logikusak legyünk. Önérzete olyan nagy volt, hogy az embereket vagy eltaszította, vagy leigázta. S mivel tevékenysége nagyon fiatal emberek körében folyt le, s ezek a fiatalok határtalan önbizalmát bölcsességnek és mély értelemnek vették, a legtöbben közülük feltétlen hívévé szegődtek, és Novodvorovnak óriási sikere volt a forradalmár körökben. Tevékenysége abban állt, hogy felkelést készített elő, amelyben ő ragadja majd kezébe a hatalmat, és összehívja a „szobor”-t, a rendi országgyűlést. Az országgyűlés megvitatja az általa előkészített programot; és Novodvorov szentül hitte, hogy ez a program kimeríti valamennyi kérdést, és lehetetlenség el nem fogadni.

Társai tisztelték bátorságáért, határozottságáért, de nem szerették. Ő pedig senkit sem szeretett, minden átlagon felüli embert vetélytársának érzett, és - ha tehette volna - legszívesebben úgy bánt volna el velük, mint az öreg majom-hím a fiatalokkal. Szeretett volna mindenki mást megfosztani esztől, értelmi képességeitől, csak azért, hogy ne homályosítsák el az ő képességeinek kibontakozását. Csak azokat az embereket tűrte meg, akik meghajoltak előtte. Így volt most az úton Kondratyevvel, akit egészen megszádított előadásával, azután Vera Jefremovnával, meg a csinos kis Grabeccel, akik mindketten szerelmesek voltak bele. Novodvorov elvileg természetesen a nők jogai mellett foglalt állást, lelke mélyén azonban minden nőt butának és jelentéktelennek tartott, kivéve azt, akibe éppen szentimentálisan szerelmes volt - ami elég gyakran megesett vele -, mint most Grabecbe; szerelme mindenkorit tárgyát rendkívüli lénynek tartotta, akinek kiválóságait csak ő tudja értékelni.

A nemek kapcsolatának kérdését - csakúgy, mint minden más problémát - roppantul egyszerűnek, világosnak látta, s azt tartotta, hogy a szabad szerelem bevezetésével ez tökéletesen meg van oldva.

Volt egy névleges felesége, meg egy valóságos, akitől különvált, mert meggyőződött róla, hogy nincsen közöttük igazi szerelem; most pedig újabb szabad házasságra készült lépni Grabeccel.

Nyehljudovot megvetette, mert, amint kifejezte magát, „szenveleg” Maszlovával, de még inkább azért, mert a fennálló társadalmi rend és kormányzati eszközök hibáiról egészen más-képpen merészel vélekedni, mint ő, Novodvorov, sőt nemcsak másképp, hanem valahogyan a maga módján, hercegi módon, azaz hülyén.

Nyehljudov tudta, hogyan vélekedik róla Novodvorov, és nagy bánatára be kellett vallania önmagának, hogy állandó emelkedett és derűs lelkiállapota ellenére is ugyanazzal a pénzzel fizet Novodvorovnak, nem képes leküzdeni magában ellenszenvét iránta.

16

A szomszéd zárkában pattogó katonai hangok szólaltak meg. Majd odaát csend lett, és a politikai foglyok szobájában megjelent az altiszt két kísérő katonával. Ellenőrzésre jöttek. Az altiszt megszámlálta a foglyokat, mindegyikre rámutatva ujjával. Amikor Nyehljudovhoz ért, bizalmasan így szólt hozzá:

- Ellenőrzés után nem maradhat itt, herceg. El kell mennie.

Nyehljudov már tudta, hogy ez mit jelent, odalépett hozzá, és markába nyomta az előre elkészített három rubelt.

- No hát mit csináljak magával! Maradjon még egy kicsit.

S az őrmester már ki akart menni, amikor bejött egy másik altiszt, nyomában magas, sovány, ritkás szakállú fogoly, akinek egyik szeme kékre volt verve.

- A kislányért jöttem - mondta a fogoly.

- Nini, megjött édesapám - csendült fel hirtelen a vékony gyermekhang, és a lenhajú kislány fölkelte Ranceva mellől, aki Marja Pavlovnával meg Katjusával együtt új ruhát varrt a leánynak. Egy szoknyáját áldozta fel erre a célra.

- Megjöttem, kislányom, megjöttem - mondta büszkén kedveskedve.

Marja Pavlovna részvevően nézett Buzovkin összevert arcába.

- A kicsi jól érzi magát nálunk - mondta. - Hagyja itt.

- A néni új ruhát varrnak nekem - újságolta a kislány, és Ranceva munkájára mutatott. - Szépet, pi-pi-pirosat - csacsogott tovább.

- Akarsz itt aludni? - kérdezte Ranceva, s megsimogatta a kislányt.

- Akarok. És édesapám is aludjék itt.

Ranceva arcán megjelent sugárzó mosolya.

- Édesapád nem maradhat itt. De hagyja itt a kislányt - fordult Buzovkinhoz.

- Nem bánom, maradhat - mondta az őrmester, aki megállt az ajtóban. Azzal kiment a másik altiszttel együtt.

Amint a katonák kimentek, Nabatov odalépett Buzovkinhoz, és megérintette vállát:

- Mondjad, testvér, igaz-e, hogy Karmanov cserélni akar?

Buzovkin kedves, barátságos arca hirtelen elborult, szeme furcsán elfátyolosodott.

- Mi nem hallottuk. Aligha - mondta, s szemén még akkor is ott maradt a fátyol, amikor hozzátette: - No, Akszjutka, úgy látom, te már itt maradsz a hölgyekkel, királykisasszonynak.

- S azzal sietve kiment.

- Mindent tud, és való igaz, hogy cseréltek - mondta Nabatov. - Mit szándékozik tenni?

- Megmondom a városban a hatóságoknak - felelte Nyehljudov. - Mind a kettőt ismerem látásból.

Mind hallgattak; féltek, hogy a vita kiújul.

Szimonszon, aki egész idő alatt hallgatott, s kezét feje alá téve hanyatt feküdt a priccsen a szoba sarkában, most határozott mozdulattal felkelt, s óvatosan megkerülve a priccsen ülőket, odalépett Nyehljudovhoz.

- Ráér most meghallgatni engem?

- Természetesen - felelte Nyehljudov, és felkelt, hogy kövesse.

Katjusza fölnézett rá, s amikor szemük találkozott, mélyen elpirult és szinte hitetlenkedve csóválta fejét.

Szimonszon és Nyehljudov kimentek a folyosóra. Ott még erősebben hallatszott a zúgás, kiabálás a közönséges foglyok zárkájából; Nyehljudov elhúzta az arcát, de Szimonszont, úgy látszik, nem zavarta.

- Katyerina Mihajlovnáról szeretnék önnel beszélni - kezdte, és szelíd szemével egyenesen és figyelmesen nézett Nyehljudov szemébe. - Tudom, hogy milyen kapcsolat van kettejük között, és kötelességemnek tartom... - folytatta, de meg kellett állnia, mert közvetlenül az ajtó mellett két hang egyszerre kiabált, veszekedett.

- Ha mondom neked, hogy nem az enyém, te félistrángos! - ordította az egyik hang.

- Fulladj meg a neved napján, pokolra való - hörögte a másik.

Ebben a pillanatban kilépett a folyosóra Marja Pavlovna.

- Hisz itt nem lehet beszélgetni! - mondotta. - Menjenek be ide, itt nincs más, csak Verocska. - Azzal benyitott a szomszédos, parányi szobácska ajtaján - eredetileg nyilván magánzárka volt, amelyet most a női politikai foglyok rendelkezésére bocsátottak.

A priccsen Vera Jefremovna feküdt, fejére húzva takaróját.

- Migrénje van, alszik, nem hall semmit, én pedig kimegyek - magyarázta Marja Pavlovna.

- Nem, nem, maradj csak - ellenkezett Szimonszon. - Nincsenek titkaim senki előtt, a legkevésbé előtted.

- No, jól van - felelte Marja Pavlovna; ültében gyerekes mozdulattal ide-oda himbálta testét, s ezzel feljebb csúszott, kényelmesebben helyezkedett el a priccsen. Szép bárányszeme a messzeségbe révedt, úgy készült végighallgatni a két férfi megbeszélését.

- Tehát arról van szó - ismételte Szimonszon -, hogy ismerve kapcsolatát Katyerina Mihajlovnával, kötelességemnek tartom, hogy én is informáljam önt arról a kapcsolatról, amely hozzá fűz.

- Szóval hogy áll ez a dolog? - kérdezte Nyehljudov. Tetszett neki, hogy Szimonszon olyan egyenesen, nyíltan beszél vele.

- Úgy, hogy feleségül szeretném venni Katyerina Mihajlovnát.

- Bámulatos! - kiáltott fel Marja Pavlovna, és tekintetét Szimonszonra szegezte.

- ...és meg akarom kérdezni tőle, hajlandó-e a feleségem lenni - folytatta Szimonszon.

- Mi beleszólásom van ebbe énnekem? Ez tőle függ - mondta Nyehljudov.

- De ő nem fog dönteni anélkül, hogy önt meg ne kérdezze.

- Miért?

- Mert nem választhat addig, amíg az önök kapcsolata nincs végérvényesen eldöntve.

- Én a magam részéről már régen döntöttem. Teljesíteni akartam, amit kötelességemnek tartok, s azonfelül könnyíteni akartam Katyusa helyzetén, de semmiképpen sem akarok útjában állni.

- Ő nem akarja elfogadni az ön áldozatát.

- Részemről itt nincs szó semmiféle áldozatról.

- És azt is tudom, hogy Katyerina Mihajlovnának ez az elhatározása megmásíthatatlan.

- Akkor minek erről velem beszélni? - kérdezte Nyehljudov.

- Az kellene, hogy ön is elismerje Katyerinának ezt az elhatározását.

- Hogyan ismerhetném el, hogy nem kötelességem azt tenni, amit kötelességemnek tartok? Az egyetlen, amit mondhatok, az, hogy én nem vagyok szabad, de Katyusa szabad.

Szimonszon hallgatott, elgondolkodott.

- Rendben van, ezt így megmondom neki. Ne higgye, hogy szerelmes vagyok belé - folytatta. - Szeretem, mert ritka, kitűnő ember, mert sokat szenvedett. Nem akarok tőle semmit, csak segíteni szeretnék rajta, könnyíteni hely...

Nyehljudov elámult, amikor észrevette, hogy Szimonszon hangja megremeg.

- ...könnyíteni helyzetén - folytatta Szimonszon. - Ha már nem akarja elfogadni az ön segítségét, ám fogadja el az enyémet. Ha Katyerina Mihajlovna beleegyezik, akkor kérvényezném, hogy ugyanarra a helyre száműzzenek, ahová őt telepítik. Négy év nem örökkévalóság. Mellette lennék, talán valamelyest könnyítenék sorsán... - És Szimonszon hangja ismét elfúlt megindultságában.

- Mit is szólhatnék? - mondta Nyehljudov. - Boldog vagyok, hogy olyan védelmezőre talált, mint ön...

- Ezt akarom megtudni, éppen ezt - mondta Szimonszon. - Azt szeretném tudni, hogy ön, aki szereti Katyerinát és a javát akarja, jónak tartaná-e az ő számára, ha hozzám jönne feleségül?

- Ó, igen - jelentette ki Nyehljudov határozottan.

- Minden örte van. Én csak azt kívánom, hogy ez a sokat szenvedett lélek megpihenhessen - mondta Szimonszon, és olyan gyermeki mélységgel nézett Nyehljudovra, amilyent senki sem várt volna ettől a zord arcú férfitől.

Felállt, megfogta Nyehljudov kezét, arcához hajolt, szemérmesen elmosolyodott és megcsókolta.

- Akkor hát megmondom neki - szólt és kiment.

17

- Mit szól ehhez? - kiáltott fel Marja Pavlovna. - Szerelmes, fülíg szerelmes. No, ezt se hittem volna, hogy Vlagyimir Szimonszon ilyen bután, ilyen kisfiúsan belészeressen valakibe. Bámulatos, és hogy őszintén megmondjam, elszomorító. - És felsóhajtott.

- És Kátya? Mit gondol, hogyan fogadja? - kérdezte Nyehljudov.

- Kátya? - Marja Pavlovna eltűnődött; látszott rajta, hogy minél pontosabban akar válaszolni a feltett kérdésre. - Nézze, Kátya a múltja ellenére természetből fogva a legerkölcösebb jellemek egyike, akikkel valaha találkoztam... és olyan finom érzésű. Szereti magát, szépen és önzetlenül szereti, és boldog, ha legalább azt a negatív jót teheti magával, hogy nem akaszkodik a nyakába. Az ő számára a magával kötendő házasság szörnyű bukást jelentene, rosszabbat minden előzőnél, és azért ő ebbe sohasem egyezhet bele. Ugyanakkor azonban a maga jelenléte izgatja őt.

- Mit csináljak, tűnjek el? - kérdezte Nyehljudov.

Marja Pavlovna elmosolyodott bájos, kislányos mosolyával.

- Igen... részben.

- Hogy lehet részben eltűnni?

- Rosszul fejeztem ki magam; de ami Kátyát illeti, azt akartam mondani: valószínűleg látja, hogy Szimonszon rajongása mennyire értelmetlen (Szimonszon sohasem beszélt vele erről), hízeleg is neki, és fél is tőle. Tudja, hogy nem vagyok mérvadó az effélében, de úgy látom, Szimonszon részéről ez egészen mindennapi férfiszerelem, akárhogyan álcázza is. Azt mondja, hogy ez a szerelem fokozza energiáját, azt állítja, hogy plátói szerelem... De akármilyen kivételes is ez a szerelem, érzem, hogy a mélyén ott lappang a fertelem... Mint Novodvorovnál meg Ljubocskánál.

Marja Pavlovna eltért a tárgytól, kedvenc témája tűzbe hozta.

- Mégis: mitévő legyek? - ismételte meg kérdését Nyehljudov.

- Azt hiszem, a legjobb, ha mindent megmond neki. Mindig a legjobb tisztázni a dolgokat. Beszéljen vele, idehívom. Akarja? - kérdezte Marja Pavlovna.

- Nagyon kérem - felelte Nyehljudov, és Marja Pavlovna kiment.

Különös érzés fogta el Nyehljudovot, amikor egyedül maradt a parányi szobácskában, hallgatta Vera Jefremovna halk lélegzését, melyet néha-néha nyögés szakított félbe, meg a foglyok szakadatlan lármáját, mely még a két ajtón is keresztülhatolt.

Az, amit Szimonszontól az imént hallott, felszabadította magára vállalt kötelezettsége alól. Ezt a kötelezettségét gyenge pillanataiban súlyosnak, ijesztőnek érezte, de most, hogy felszabadult alóla, nem érzett örömet, hanem fájdalmat. Ebbe az érzésbe az is vegyült, hogy Szimonszon elhatározása lerombolta az ő - Nyehljudov - tettének kivételes és egyszeri mivoltát, a maga és mások szemében csökkentette áldozatának értékét: hiszen ha ilyen kitűnő ember, akit ráadásul semmi sem köt Maszlovához, egybe akarja kapcsolni sorsát az övével, akkor Nyehljudov áldozata már korántsem olyan jelentős. Volt aztán Nyehljudov érzésében közönséges féltékenység is: annyira hozzászokott a tudathoz, hogy Maszlova őt szereti - szinte felfoghatatlannak tetszett, hogy mást is megszerethetett. Ezzel összeomlott jövőjének terve is. Elhatározta, hogy mellette marad, amíg büntetését ki nem tölti. De ha Katyusa feleségül megy Szimonszonhoz, akkor az ő - Nyehljudov - jelenléte fölöslegessé válik, új élettervet kell készítenie. Még nem volt ideje tisztaságot teremteni kavargó érzéseiben, amikor nyílt az ajtó - odaát a foglyoknál kettőzött erővel lármáztak, valami különös történhetett -, és a szobába belépett Katyusa.

Odament Nyehljudovhoz, és megállt közvetlenül előtte.

- Marja Pavlovna küldött.

- Igen, beszélni szeretnék magával. De hát üljön le, kérem. Vlagyimir Ivanovics beszélt velem. Katyusa leült, kezét ölébe téve. Nyugodtnak látszott, de Szimonszon nevének említésére lángolón elpirult.

- Mit mondott? - kérdezte.

- Azt mondta, hogy feleségül akarja venni magát.

Maszlova arca fájdalmasan eltorzult; de nem szólt, csupán lesütötte szemét.

- Tőlem kért tanácsot vagy beleegyezést. Én megmondtam neki, hogy minden magától függ, magának kell határoznia.

- Jaj, istenem, mire való ez? - sóhajtott Katyusa, és Nyehljudov szemébe nézett, azzal a furcsa, bandzsál pillantásával, amely mindig olyan megrendítő hatást tett a férfira. Hosszú másod-percekig némán néztek egymás szemébe. És ez a pillantás sok mindent elmondott az egyiknek is, meg a másiknak is.

- Magának kell döntenie - ismételte Nyehljudov.

- Ugyan mit döntsek? - szólt a lány. - Minden réges-rég eldőlt.

- Nem, magának kell döntenie: elfogadja-e Vlagyimir Ivanovics ajánlatát? - mondta Nyehljudov.

- Miféle feleség válnék énbelőlem... egy fegyencből! Minek tegyem tönkre Vlagyimir Ivanovics életét is? - mondta Katyusa elkomorulva.

- És ha mégis kegyelmet kapna? - kérdezte Nyehljudov.

- Ugyan, hagyjon nekem békét. Nincs erről mit beszélni! - kiáltott fel Katyusa, azzal fölállt, és kiment a szobából.

18

Katyusa után Nyehljudov is visszament a férfiak zárkájába. Ott nagy izgalomban találta az egész társaságot. Nabatov, aki örökké járkált, szimatolt, mindenkivel beszélt, mindent megfigyelt, megdöbbenő hírt közölt társaival: a falon felírást talált, amely Petlintől, egy kényszermunkára ítélt forradalmártól származott. Valamennyien azt hitték, hogy Petlin már rég a Kara folyó vidékén van, és most kiderült, hogy nemrég ment végig ugyanezen az úton egy másik fogolycsapattal.

„Augusztus 17-én - így szólt a felirat - indultam innen tovább, mint egyetlen politikai a közönséges foglyokkal. Nyeverov, aki velem volt, fölakasztotta magát a kazanyi elmeegógy-intézetben. Én egészséges vagyok, jókedvű és bízom a jövőben.”

Valamennyien izgatottan tárgyalták Petlin helyzetét és Nyeverov öngyilkosságának okait. Csak Krilcov hallgatott komoran, s maga elé meredt csillogó szemével.

- Azt hallottam, hogy Nyeverovnak már a Péter-Pál erődben is látomásai voltak - mondta Ranceva.

- Igen, költő volt, fantaszta, az ilyenek nehezen bírják a magánzárkát - mondta Novodvorov. - Én, amikor magánzárkában voltam, sohasem engedtem szabadjára a képzeletemet, hanem mindig módszeresen beosztottam egész napomat. Így aztán kitűnően bírtam.

- Hogyne bírtad volna! Én néha valósággal megőrültem, amikor becsuktak - mondta Nabatov, szántszándékkal hetykélkedve, hogy eloszlassa a komor hangulatot. - Amíg az ember szabadlábon van, örökké retteg, hogy horogra kerül, és másokat is bajba kever, meg az ügynek is árt, de amint becsukják, vége a felelősségnek, lehet pihenni. Az ember csendben ül és cigarettázik.

- Közéről ismerted? - kérdezte Marja Pavlovna, s nyugtalanul tekintett Krilcovra: a férfi arca menten elváltozott, beesett. És Krilcov hirtelen megszólalt; lihegett, mintha előtte sokáig kiabált vagy énekelt volna:

- Nyeverov fantaszta? - mondta. - Nyeverov olyan ember volt, amilyent... ahogyan a mi kapusunk mondta, *keveset szül a föld...* Igen... Kristály-ember volt tetőtől talpig, belé lehetett látni a lelke mélyéig. Igen... Nemhogy hazudni, de még tettetni sem tudott. Nem elég azt mondani, hogy finom bőre volt... nem, mintha megnyúzták volna, és az idegei mind szabadon lennének, védtelenül... Igen... Bonyolult, gazdag lélek volt, nem olyan, mint... De hát mit is beszélek erről! - Elhallgatott. Azután komoran, zord arccal folytatta: - Mi itt arról beszélünk, mi helyesebb: előbb kiművelni a népet, és azután megváltoztatni az élet formáit, vagy pedig előbb kell-e megváltoztatni az élet formáit, és azután adni a műveltséget... Aztán meg arról vitázunk, hogyan kell harcolni: terrorral-e, békés propagandával-e? Igen, így vitatkozunk... De *amazok* nem vitatkoznak, ők tudják a dolgukat, nekik mindegy, hányan, hány százan pusztulnak el, és még hozzá milyen emberek! Sőt, nekik éppen az kell, hogy pusztuljanak, hogy az emberiség színe-java pusztuljon. Igen... Herzen is megmondta, hogy amikor a dekabristákat kivonták a forgalomból, lesüllyesztették az általános színvonalat. Hogyne süllyesztették volna le! Azután kivonták a forgalomból magát Herzent és kortársait. Most pedig a Nyeverovokat...

- Valamennyit csak nem irtják ki - mondta Nabatov bátorítóan. - Marad még íragnak...

- Nem, nem marad, amíg mi kíméljük őket - mondta Krilcov emelt hangon; nem hagyta magát félbeszakítani. - Kérek egy cigarettát.

- De hisz tudod, hogy árt neked, Anatolij - szólt rá Marja Pavlovna. - Kérlek szépen, ne dohányozz.

- Ugyan hagyd el - szólt rá Krilcov ingerülten, és rágyújtott, de abban a pillanatban köhögni kezdett; úgy rázta a köhögés, mintha hányingere támadna. Kiköpött s nagy nehezen folytatta: - Nem azt csináltuk, amit kellett volna, nem azt csináltuk. Nem kell itt sokat okoskodni, össze kell fognunk mindannyiunknak... és elsöpörni őket a föld felszínéről.

- De hisz ők is csak emberek - vetette közbe Nyehljudov.

- Nem, nem emberek... nem ember az, aki olyasmire képes, mint amire ezek vetemednek... Nem, azt mondják, most kitaláltak mindenféle bombát, léggömböt. Fel kell szállni egy olyan léggömbben, és elárasztani őket bombákkal, amíg ki nem pusztulnak, mint a poloskák... Igen. Mert ezek... - Folytatni akarta, de hirtelen elvörösödött, az iméntinél még erősebb köhögési roham fogta el, s vérpatak buggyant ki a száján.

Nabatov hóért szaladt, Marja Pavlovna valenciáncsöppeket hozott, s odakínálta neki, de a lehunytt szemű Krilcov elhárította kiaszott fehér kezének egy mozdulatával, és csak lihegett, levegő után kapkodva. Amikor a hó meg a hideg víz kissé lecsillapította rohamát, és elhelyezték éjszakára, Nyehljudov elbúcsúzott, a régóta várakozó altiszttel együtt kiment a folyosóra, és megindult a kijárat felé.

A foglyok addigra elcsöndesedtek, legnagyobb részük aludt. Noha a zárakban az emberek a priccsen, a priccsen alatt és a priccsen között a járatokban is feküdtek, mégsem fértek el valamennyien, egy részük kiszorult a folyosóra; ott feküdtek a földön, fejüket tarisznyájukra hajtva s ázott köntösükkel takarózva. Hortyogás, nyögés, álmos motyogás töltötte be a folyosót, s áradt ki a zárak nyitott ajtaján. Mindenfelé egymás hegyén-hátán heverték a köntösükkel letakart emberi alakok. Csak a nőtlenek zárkájában virrasztottak néhányan a sarokban egy gyertyacsonk világa körül, amelyet az altiszt láttán eloltottak, meg a folyosón volt ébren egy öregember; pucéran ült a lámpa alatt, és a tetveket szedegette ingéből. A politikai foglyok szobájának fojtott levegője tisztának tetszett az áporodott bűzhöz képest, amely itt uralkodott. A kormozó lámpa mintegy sűrű ködön át homálylott, a lélegzet elfulladt. Nehogy az ember a folyosón végighaladva rálépjen az alvókra, vagy belebotolják valamelyikbe, jó előre ki kellett keresni a lábnak való üres helyet, s rálépve, mindjárt tovább keresni a következő lépésnek

valót. Három fogoly már nem talált fekvőhelyet a folyosón, és a pitvarban helyezkedett el, éppen a bűzlő és eresztékeiben csorgó ürülékes csőbör tövében. Az egyik egy kis öreg félkegyelmű volt, akit Nyehljudov gyakran látott útközben, a másik egy tízéves-forma fiúcska; ott feküdt a másik két fogoly között, fejét az egyiknek a lábára fektette, s arcát tenyerébe hajtva, mélyen aludt.

A kapun kiérve Nyehljudov megállt, és táguló mellkassal, teli tüdővel szívta be a hideg, friss levegőt.

19

Időközben kitisztult, csillagos volt az ég. Nyehljudov a megfagyófélben levő, már csak itt-ott süppedő sárban visszament a fogadóba, kopogott a sötét ablakon; a széles vállú legény mezítláb kinyitotta az ajtót, s beengedte a pitvarba. Jobb felől a fuvarosok hangos hortyogása hallatszott a füstös szobából, szemben, az udvarra nyíló ajtó mögül pedig jellegzetes zörej: lovak ropogtatták a zabot. Balra egy harmadik ajtó a tisztaszobába vezetett. A tisztaszobában üröm- és verejtékszag keveredett, a deszka válaszfal mögül hatalmas tüdő fűjtató horkolása hallatszott; piros üvegcsészében mécses égett a szentképek előtt. Nyehljudov levetkőzött, a viaszosvászon huzatos pamlagra kiterítette útipokrócát, bőrpárnáját, s lefeküdt. Eközben gondolatban számba vette mindazt, amit aznap látott és hallott. Mindabból, amit látott, a legszörnyűbbnek azt a gyereket tartotta, aki a csőbörből kicsurgó bűzös lében aludt, fejét a másik fogoly lábára fektetve.

Bármily váratlan és fontos volt is beszélgetése Szimonszonnal Katyusáról, nem sokat foglalkozott vele gondolatban: túlságosan bonyolult és meghatározhatatlan volt, amit ezzel kapcsolatban érzett, azért elhessegette magától ezt a gondolatot. Annál élénkebben látta maga előtt az áporodott levegőben fulladozó, a bűzös csőbör levében hempergő szerencsétleneket, s különösen azt az ártatlan arcú kisfiút, aki a fegyenc lábán aludta édes álmát.

Egészen más *tudni*, hogy valahol messze egyes emberek kínozzák embertársaikat, s mindenféle züllesztő befolyásnak, embertelen megaláztatásnak és szenvedésnek vetik alá őket, és megint más három hónapon át szüntelenül maga előtt *látni* ezt a züllesztést, megalázást és gyötrelmet. Nyehljudov magán tapasztalta ezt. E három hónap folyamán nem egyszer kérdezte magától: „Vajon én vagyok-e örült, hogy olyasmit látok, amit mások nem látnak, vagy pedig azok az örültek, akik véghezviszik azt, amit látok?” De az emberek (és milyen sokan voltak!) olyan léleknyugalommal vitték véghez azt, ami Nyehljudovot megdöbbenettette és megrémítette, olyan nyugodtak és biztosak voltak abban, hogy amit csinálnak, hasznos és fontos dolog -, hogy nehéz volt őket egytől-egyig örülteknek tartani; önmagát pedig nem tarthatta örültnek, hiszen tisztán, világosan gondolkodott. S mindez csak fokozta állandó megdöbbenését.

Nyehljudov a következőképpen foglalta össze, amit e három hónap alatt látott: a szabadlábbon élő emberek milliói közül a bíróság meg a közigazgatás kiválogatta a legérzékenyebb, leghevülékenyebb, legtehetségesebb, legerősebb egyedeket, akik azonban sokkal kevésbé voltak ravaszak és óvatosak, mint embertársaik, és semmivel sem voltak bűnösebbek vagy veszélyesebbek a társadalomra nézve, mint azok, akik szabadlábbon maradtak; és ezeket az embereket börtönbe zárták, fegyencsapatban kényszermunkára vitték, hónapokig és évekig tartották teljes tétlenségben, anyagi életfeltételeiket biztosítva, s ugyanakkor eltávolítva őket a szabad természettől, családjuktól, a munkától, vagyis az emberi élet minden természetes és erkölcsi feltételétől. Ez az első. Másodszor, ezeket az embereket a szóban forgó intézményekben

mindenféle szükségtelen megaláztatásnak vetették alá: megbilincseltek, kopaszra nyírták, megbélyegző ruhába öltöztették - vagyis megfosztották attól, ami a gyenge embereket leginkább ösztökéli az erényes életre: a szégyenérzettől, az emberi méltóság tudatától, meg attól, hogy a közvéleménnyel törődjenek. Harmadszor, ezek az emberek állandó életveszélyben forogtak. Nem szólva a kivételes esetekről, mint napszúrás, vízbefúlás, tűzvész, a fogházakban minduntalan előforduló járványos betegségek, elgyengülés, testi fenyítés - mindezekről nem is szólva, ezek az emberek állandóan olyan helyzetben voltak, amelyben még a legjobb, legerényesebb ember is képes önvédelemből vad és kegyetlen cselekedeteket elkövetni, és másoknak effajta cselekedeteit megbocsátani. Negyedszer, ezeket az embereket erőszakkal összezárták olyan egyénekkel, akiket rendkívüli mértékben megrontott az élet (és nem utolsósorban: éppen ezek az intézmények, ahol összezárták őket) - gyilkosokkal, gonosztevőkkel, s ezek után, mint a kovász a tésztára, úgy hatottak a mindezen intézkedések által még nem teljes mértékben megrontott foglyokra. És végül ötödször, az ily módon kezelt embereknek állandóan a legmeggyőzőbb módon bizonyították, mégpedig a rajtuk elkövetett embertelen cselekedetek egész sorozatával - gyermekek, asszonyok, öregek gyöttrésével, vesszőzéssel, korbácsolással, veréssel, szökevények élve vagy holtan való elfogásának külön jutalmazásával, férjek és feleségek elválasztásával, idegen asszonyok és idegen férfiak összezárásával, főbelövéssel, akasztással - egyszóval állandóan és a legmeggyőzőbb módszerekkel bizonyították előttük, hogy az erőszakot, a kegyetlenkedést, az embertelenséget a kormány nemcsak hogy nem tiltja, hanem megengedi és pártolja, amikor hasznára válik. Mennyivel inkább meg van hát engedve azoknak, akik bajban, szükségben, börtönben senyvednek!

Mindezeket az intézményeket tehát mintha csak arra találták volna ki, hogy annyi bűnt, annyi romlottságot sűrítsenek össze bennük, amennyit másféle körülmények között semmiképpen sem lehetett volna létrehozni, s azután ezt a sűrített bűnt és romlottságot széles körben terjesszék a nép között. „Mintha csak az lenne a feladat, hogy hogyan ronthatunk meg minél több embert minél biztosabban, minél alaposabban” - gondolta Nyehljudov, ahogy jobban megismerkedett mindazzal, ami a börtönökben meg a fegyencsapatokban lejátszódott. Évente száz- meg százezer embert lezüllesztettek az emberi romlottság legmélyebb fertőjébe, s amikor már végképp elromlottak, akkor szabadon bocsátották őket, hogy a börtönökben elsajátított romlottságot szétvigyék a nép közé.

A börtönökben - a tyumenyiben, a jekatyerinburgiban, a tomszkiban - és útközben, a fogoly-szállásokon, Nyehljudov tapasztalta, milyen sikeresen érik el ezt a célt, amelyet a társadalom - legalábbis minden látható jel szerint - maga elé tűzött.

Egyszerű, mindennapi emberek, akikben megvoltak az orosz közösségi, paraszti, keresztényi erkölcs normális követelményei, szakítottak ezekkel a követelményekkel és új, jellegzetesen fogházi fogalmakat sajátítottak el, amelyeknek alapja az volt, hogy mindenfajta erőszak, az egyéniség megcsúfolása, megsemmisítése megengedett, ha hasznos. A börtönviselt emberek a maguk bőrén tanulták meg, hogy - aszerint, ami velük történik - a kölcsönös tiszteletnek és részvétnek mindazon törvényei, amelyeket egyházi személyek és egyéb erkölcsi tanítók prédikálnak, a valóságban nem érvényesek, következésképpen nem is kell megtartani őket. Nyehljudov ugyanezt tapasztalta valamennyi fogoly és fegyenc ismerősén, Fjodorovon, Makaron, sőt még Taraszon is, aki kéthónapi közös utazás után megdöbbenett Nyehljudovot erkölcsi foglmainak lezüllesztésével. Azt is megtudta Nyehljudov, hogy némelyik csavargó, amikor útközben megszökik a tájgába, egyik-másik társát rábeszéli, hogy szökjék vele, azután megöli, és húsával táplálkozik. Találkozott eleven emberrel, akit ezzel vádoltak, s aki be is vallotta, hogy ezt tette. A legszörnyűbb ebben az volt, hogy az ilyen emberevés nem egyes elszigetelt esetben fordult elő, hanem állandóan megismétlődött.

Csak a bűnnek azzal a külön kitenyésztésével, amely ezekben az intézményekben folyt, lehetett az orosz embert abba az állapotba süllyeszteni, amelyet Nyehljudov a csavargóknál tapasztalt. Ezek a csavargók, Nietzsche legmodernebb tanítását megelőzve, azt tartották, hogy minden lehetséges, és semmi sem tilos, és ezt a tant terjesztették előbb fogolytársaik, majd kiszabadulva, az egész nép között.

És mindennek, ami történik, hivatalos indokolása megelőzés, elrettentés, megjavítás és törvényes megtorlás volt, ahogyan a könyvekben írták. A valóságban azonban nyoma sem volt sem az elsőnek, sem a másodiknak, a harmadiknak vagy a negyediknek. Megelőzés helyett terjesztették a bűnt. Elrettentés helyett inkább bátorították a bűnözőket, sokan közülük - főként a csavargók - önként mentek be a börtönökbe. Javítás helyett rendszeres fertőzés történt, a bűnök járványszerű terjesztése. A megtorlás vágyát pedig a hivatalos büntetések éppenséggel nem enyhítették, hanem ellenkezőleg, táplálták a népben még ott is, ahol eredetileg nem volt meg.

„Miért csinálják mindezt?” - kérdezte magát Nyehljudov. És nem lelte a választ.

Az döbrentette meg a legjobban, hogy ez nem véletlenül történt, félreértésből, egyszer-egyszer, hanem állandóan és következetesen, évszázadok óta, azzal az egy különbséggel, hogy régen a fegyenceknek levágták orrát, fülét, később megbélyegezték és kikötötték, most pedig párosával megbilincseltek, és nem szekéren, hanem gőz erejével szállították őket.

Sokan, akikkel erről beszélt - hivatalos személyek -, azt bizonygatták előtte, hogy mindezeknek a felháborító jelenségeknek oka a börtönöknek, fogolyszállásoknak, száműzetési helyeknek a tökéletlensége, s mindezen segíteni lehet újdivatú börtönök építésével; ez az okoskodás azonban nem elégítette ki Nyehljudovot, mert érezte, hogy ami felháborítja, nem a börtönök többé vagy kevésbé kielégítő építkezésén múlik. Olvasott modern és tökéletes börtönökről, amelyekben villanycsengő áll a foglyok rendelkezésére, olvasott a villanyárammal történő kivégzésről is, amelyet Tarde ajánl - és ez a technikailag tökéletesített erőszak csak még jobban felháborította.

És ami a legfelháborítóbb: a bíróságon, a minisztériumban hivatalnokok ülnek, és a nép bőréből kihalított nagy fizetést húznak azért, hogy hozzájuk hasonló hivatalnokok által hasonló célból megírt könyvek alapján, bizonyos paragrafusok alá sorolják az ugyancsak általuk fogalmazott törvények megszegőinek cselekedeteit, s e paragrafusok alapján a törvényszékeket olyan távoli helyekre küldjék, ahol már nem kell látniuk őket, s ahol a szerencsétlenek kegyetlen és eldurvult felügyelőknek, börtönőröknek, katonáknak kiszolgáltatva milliószám pusztulnak testileg és erkölcsileg.

Amikor Nyehljudov közelebből megismerkedett a börtönökkel és a fegyencek életével, akkor megértette, hogy a foglyok között leggyakrabban kifejlődő vétkek - részegesség, kártya, kegyetlenkedés - meg a fegyencek elkövette hatalmas bűncselekmények, s maga az ember-evés - mindez nem véletlen, nem degenerációs jelenség, nem bűnöző alkat következménye, ahogyan ezt a kormányok kedvében járó korlátozott tudósok hirdetik, hanem mindez szükségszerű és elkerülhetetlen következménye annak az érthetetlen tévhitnek, hogy egyik ember megbüntetheti a másikat. Nyehljudov megértette, hogy az ember-evés nem a tajgában kezdődik, hanem a minisztériumokban, az ügyosztályokban és bizottságokban - a tajgában csupán végződik. Sógórának például, meg az összes többi bírósági és közigazgatási tisztviselőnek, a terembiztostól a miniszterig, semmi köze az igazsághoz vagy a nép javához, amelyről papolnak; valamennyiüket csak a rubelek érdeklik, amelyeket azért fizetnek nekik, hogy megtegyék mindazt, amiből ez a mérhetetlen szenvedés és romlottság ered. Ezt napnál világosabban látta Nyehljudov.

„Talán mégis félreértésből származik mindez? Mit lehetne tenni, hogy ezeknek a hivatalnokoknak biztosítsuk a fizetésüket, sőt még külön jutalmat is adjunk nekik azért, hogy ne tegyék mindazt, amit tesznek?” - tűnődött Nyehljudov. És e gondolatok közepette, már a második kakasszó után, a bolhák ellenére, amelyek minden mozdulatára sugárban szökelltek körülötte, mélyen elaludt.

20

Mire Nyehljudov fölébredt, a fuvarosok már rég elmentek, a gazdasszony megteázott, és kendőjével törölgetve verejtékező, kövér nyakát, bejött és közölte, hogy az egyik kísérő katona levelet hozott részére. A levelet Marja Pavlovna küldte. Azt írta benne, hogy Krilcov rohama komolyabbnak bizonyult, semmint gondolták. „Előbb úgy gondoltuk, hogy itthagyjuk s vele maradunk, de ezt nem engedték meg, tehát visszük magunkkal, de el vagyunk készülve a legrosszabbra. Kérem, igyekezzék a városban elintézni, hogy ha Krilcovot hátra kell hagyni, valamelyikünk mellette maradjon. Ha ehhez az szükséges, hogy feleségül menjek hozzá, természetesen erre is kész vagyok.”

Nyehljudov elszalajtott a legényt a postaállomásra lovakért, és sietve becsomagolt. Még a második pohár teát sem itta meg, amikor a ház elé nagy csengettyűszóval odagördült a postatrojka; kereke úgy dübörgött a megfagyott sáron, mint a kövezeten. Nyehljudov sietve kifizette a vastag nyakú gazdasszonynak tartozását, kiment s elhelyezkedett a kocsi fonott ülésén. Meghagyta a kocsisnak, hajtson minél gyorsabban, hogy utolérjék a fogolycsapatot. Nem messze a falutól, a karámon túl csakugyan utolérték a batyukkal és betegekkel megrakott szekereket, amelyek nehezen dőcögtek a lassan lecsiszolódó fagyott sáron. Az őrpárancsnok nem volt velük - előrement. A katonák vígan fecseggve bandukoltak a szekerek mögött és az út két oldalán; nyilván felöntöttek a garatra indulás előtt. Hosszú szekérsor vonult; az elsőben hatosával utaztak a gyenge vagy beteg foglyok, a hátsó hármon pedig - hármasával - a politikaiak. A leghátsón ült Novodvorov, Grabec és Kondratyev, a következőn Ranceva, Nabatov és az a reumás nő, akinek Marja Pavlovna átengedte helyét; a harmadikon, széna közé, párnákra ágyazva, Krilcov feküdt. A szekér szélén mellette ült Marja Pavlovna. Nyehljudov megállította kocsiját, és odament Krilcovhoz. Az egyik részeg katona elhessegette ugyan a kezével, de Nyehljudov ügyet sem vetett rá, odament a szekérhez, és a kocsirúdba kapaszkodva bandukolt mellette. Krilcov bundában, báránybőr süvegben feküdt a szekéren, szája kendővel bekötve; most még sápadtabbnak látszott, szép szeme pedig különösen tágnak, fényesnek. Gyengén himbálózott, ahogy a szekér dőcögött a göröngyös úton, egy percre sem vette le szemét Nyehljudovról, s amikor Nyehljudov az egészsége felől érdeklődött, csupán lehunyta szemét, és haragosan csóválta fejét. Szemlátomást minden erejét fölemésztette, hogy el tudja viselni a szekér rázását. Marja Pavlovna a szekér túlsó szélén ült. Jelentősegteljes pillantást váltott Nyehljudovval, s ezzel kifejezte aggodalmát Krilcov állapota miatt, s nyomban utána megszólalt nagy vidáman:

- Úgy látszik, elszégyellte magát a parancsnokunk - mondta; kiabálnia kellett, hogy Nyehljudov a szekérszörgésen át megértse őt. - Buzovkinról levették a csuklóbilincset. Maga viszi a kislányát. Kátya meg Szimonszon megy vele, és helyettem Verocska.

Krilcov valamit mondott Marja Pavlovnára mutatva, de szava elveszett a kerekek zörgésében. Arca eltorzult: nyilván köhögését igyekezett visszafojtani, és fejét rázta. Nyehljudov közel hajolt hozzá, hogy megértse szavát. Krilcov félrehúzta szájáról a kendőt, úgy suttopta: - Sokkal jobban érzem magam. Csak meg ne fázzam.

Nyehljudov helyeslően bólintott, és újra összenézett Marja Pavlovnával.

- Nos, hogy áll a „három test” problémája? - suttogta Krilcov, és nehezen, gyötrelmesen elmosolyodott. - Bonyolult a megoldása?

Nyehljudov nem értette meg, de Marja Pavlovna megmagyarázta, hogy Krilcov a nevezetes matematikai problémára céloz: a három égitest, a nap, a hold és a föld egymáshoz való viszonyának meghatározására, és ezt a problémát tréfásan Nyehljudov, Katyusa meg Szimonszon kapcsolatára alkalmazza. Krilcov bólintott annak jeléül, hogy Marja Pavlovna helyesen értelmezte tréfáját.

- Nem rajtam áll a döntés - mondta Nyehljudov.

- Megkapta a leveleket? Megteszi, amit kértem? - kérdezte Marja Pavlovna.

- Feltétlenül - válaszolta Nyehljudov, majd, elégedetlenséget észlve Krilcov arcán, visszament kocsijához, felmászott a használatban behorpadt fonott ülésre, és a hepehupás úton zötyögő postakocsi szélébe kapaszkodva döcögött a versztanyi hosszúságban elhúzódó fogolycsapat nyomában. A sűrű köntösök, bekecsék, párban menetelő, csuklójuknál fogva összeláncolt foglyok végeérhetetlen sorában, az út túlsó oldalán felismerte Katyusa kék kendőjét, Vera Jefremovna fekete télikabátját, Szimonszon bekecsét, kötött sapkáját, fehér gyapjúharisnyájára szíjjal felerősített szandálszerű lábbelijét. Szimonszon a nők mellett lépegetett, és nagy hévvel magyarázott.

Amikor megpillantották Nyehljudovot, a nők biccentve köszöntötték, Szimonszon pedig ünnepélyesen megemelte sapkáját. Nyehljudovnak nem volt mondanivalója, így meg sem állította kocsiját, hanem elhagyta őket. A fogolycsapatot megelőzve, a kocsis kihajtott az országút simára csiszolt közepére, s most már gyorsabban haladt, de minduntalan le kellett térnie a sima útról a göröngyösre, hogy megelőzze az úton mindkét irányban közlekedő szekérsorokat.

A mély keréknyom barázdálta út sötét fenyvesek között húzódott, a sötétzöld között kétoldalt élénk homoksárga foltokként nyírfák, vörösfenyők tarkállottak, melyek még nem hullatták el lombjukat. A napi út közepe táján az erdőnek vége szakadt, kétoldalt szántóföldek tárultak fel, kolostor aranykeresztjei, kupolái tündököltek. Az idő kitisztult, a felhők széteszlottak, a nap az erdő fölé emelkedett, és sugarai megcsillantak a nedves lombon, a tócsákban, a templom kupoláin, keresztjein. Jobbra előttük, a kéklő távolban, messze hegyláncok fehérlettek föl. A trojka nagy faluba ért; ez már a város környékéhez tartozott. Az utcákon nyüzsgött a nép - oroszok és nem-orosz szibériai bennszülöttek fura sapkáiban, köntösökben. Boltok, csapszékek, kocsmák, szekerek mellett részeg és józan férfiak, asszonyok csoportosultak, tereferéltek. Érződött a város közelsége.

A postakocsis megcsapkodta a jobb oldali lógóst ostorával, jól meghúzta a gyeplőt, s oldalvást úgy ült a bakra, hogy a gyeplőszár jobbra volt tőle, így hajtott végig a főutcán, szemlátomást fitogtatva ügyességét. Egyforma gyors iramban vágatott le a folyóig, a révátkeléshez. A komp a sebes folyó közepén tartott éppen feléjük a túlsó partról. Emitt vagy húsz szekér gyűlt össze, de Nyehljudovnak nem kellett sokáig várnia. A komp, amely az ár ellen magasan felfelé került, a víz sebes sodrával gyorsan közeledett a kikötőhídhöz.

A daliás, széles vállú, izmos, hallgatag révészek - bekecsbe, magas szárú csizmába öltözve - ügyes, gyakorlott mozdulattal kivetették a köteleket, hozzáerősítették a cölöpökhöz, félrehúzták a korlátot, és kiengedték a partra a kompon álló szekereket. Majd megkezdtek a parton várakozó szekerek felszállítását, szorosan egymás mellé állítva a kompon a szekereket meg a víztől riadozó lovakat. A gyors, széles folyó hullámai csapkodták a komp oldalát, s a tartó-

kötelek megfeszültek. Amikor a komp megtelt, s Nyehljudov kocsija - melyből kifogták a lovakat - ott állt az egyik szélén, mindenfelől szorosan körülvéve járművektől, a révészek ügyet sem vetve a lemaradók könyörgésére, visszatolták a korlátot, kioldozták a köteleket és elindultak. A kompon csend volt, nem hallatszott más, mint a révészek lábának meg a kapáló lovak patkójának dobogása a deszkákon.

21

Nyehljudov ott állt a komp szélén, és lenézett a gyors, széles folyóra. Lelki szemei előtt két kép váltakozott: a haldokló Krilcov elkeseredett arca, amint feje ide-oda rázódik a dőcögő szekéren, és Katyusa, amint vígan menetel az út szélén Szimonszon mellett. Az egyik kép - a haldokló, de a halálra nem készülő Krilcov - fájdalmas és szomorú volt. A másik képnek - a vígan lépkedő Katyusának, aki olyan kitűnő ember szerelmét érdemelte ki, mint Szimonszon, és most már biztosan halad a jóhoz vezető helyes úton - tulajdonképpen örvendetesnek kellett volna lennie, de Nyehljudovnak ez is fájdalmas volt, és nem tudta leküzdeni fájdalmát.

A víz elhozta a város zaját és a nagyharang érces zúgását. A Nyehljudov mellett álló postakocsis meg a többi fuvaros egymás után lekapta sapkáját, és keresztet vetett. Csak egy zömök, bozontos öregember, aki egészen a korlátnál állt, s akit Nyehljudov addig nem vett észre, nem vetett keresztet, hanem emelt fővel farkasszemet nézett Nyehljudovval. Foltozott parasztgúnyába, posztónadrágba, elnyűtt, foltozott magas szárú csizmába volt öltözve, hátán kis tarisznya, fején magas, kopott prémsapka.

- Hát te nem imádkozol, öreg? - kérdezte Nyehljudov kocsisa. Feltette s megigazgatta sapkáját. - Tán nem vagy megkeresztelve?

- Oszt kihe' imádkozzam? - kérdezte a bozontos öreg határozottan, szinte támadón pattogatva a szavakat.

- Kihez, hát azt mindenki tudja: Istenhez - felelte gúnyosan.

- Oszt mutasd meg nekem, hun van az Isten? Mi?

Volt valami olyan komoly és elszánt az öreg arcában, hogy a kocsis, megérezve, hogy erős emberrel áll szemben, zavarba jött, de nem akarta kimutatni zavarát, és nehogy a másiké legyen az utolsó szó, s ő szégyenben maradjon a fölfigyelő hallgatóság előtt, gyorsan válaszolt: - Hogy hun van? Tudja azt mindenki: az égbe.

- Oszt jártál-e ottan?

- Jártam-e, nem-e, nem tartozik rád, de azt mindenki tudja, hogy Istenhez imádkozni kell.

- Istent soha senki se látta sehol. Egyszülött fia, aki lakozik vele az atya kebelében, ő nyilatkoztatta ki - mondta ugyanolyan hadarva az öreg, és összevonta szemöldökét.

- Úgy látom, pogány lélek vagy te, lyukimádó. A lyukhoz imádkozol - mondta a kocsis, azzal övébe dugta ostorát, és megigazgatta a lógós hámszíját.

Valaki nevetett.

- Miféle hiten vagy te, nagyapó? - kérdezte egy korosabb ember, aki szekérével a komp szélén állt.

- Nincsen énnekem semmiféle hitem. Mert nem hiszek én senkinek, csak magamnak - hadarta éppoly határozottan az öreg.

Most már Nyehljudov is beléelegyedett a beszélgetésbe.

- De hogy hihetsz magadnak? Az ember tévedhet.

Az öreg erélyesen megrázta fejét.

- Soha ebben az életben - felelte.

- Akkor hát honnan ered a sokféle hit? - kérdezte Nyehljudov.

- Onnan, hogy az emberek másnak hisznek, önmaguknak pedig nem hisznek. Én is hittem az embereknek, és tévelyegtem, mint a tajgában; úgy eltévedtem, hogy már azt hittem, sose talállok ki belőle. Óhitűek, újhitűek, szombatosok, ostorozók, paposok és paptagadók, osztrák-hitűek, molokánok, szkopecek... mindegyik szekta csak magát dicséri. Úgy széjjelmásztak, mint a vak kutyakölykök. Sokféle a hit, de egy a lélek. Benned, bennem, öbennük. Szóval: higgyen ki-ki a maga lelkének, és akkor mind egyet fogunk hinni. Legyen mindenki magamagának, és mind egyesülni fogunk.

Az öreg hangosan beszélt, s minduntalan körülnézett; látszott rajta, azt kívánja, hogy minél többen hallgassák.

- Mióta prédikál így? - kérdezte Nyehljudov.

- Mármint hogy én? Régóta. Már huszonharmadik éve üldöznek.

- Hogyhogy üldöznek?

- Üldöznek, mint ahogy Krisztust üldözték. Elfognak és bírák, papok elé hurcolnak, írástudók, farizeusok kínoznak, már a bolondokházába is leültettek. De nem tehetnek ellenem semmit, mert szabad vagyok. „Hogy hívnak téged?” - kérdik. Mert azt hiszik, felveszek valamiféle nevet. Csakhogy én nem veszek fel semmiféle nevet, régóta lemondtam mindenről. Nincsen énnekem se nevem, se lakóhelyem, se hazám, semmim. Én csak magam vagyok. „Hogy hívnak?” Ember. „Hány éves vagy?” Nem számoltam, mondom rá, és nem is lehet megszámlálni, mert én öröktől fogva voltam, és örökké leszek. „Ki volt az apád, anyád?” Nincsen énnekem, felelem, se atyám, se anyám, csak Isten, és az anyaföld. Isten az atyám, a föld az anyám. „Hát a cárt elismered-e?” Már miért ne ismerném el? Ő is cár magának, én is cár vagyok magamnak. „No hiszen, azt mondják erre, mit is beszélünk itt veled.” Én meg azt mondom rá: nem kértelek rá, hogy velem beszéljete. Hát így kínoznak.

- És most hová még? - tudakolta tovább Nyehljudov.

- Ahová Isten akarja. Dolgozom; ha nincs munka, kéregetek - fejezte be az öreg, mert észrevette, hogy a komp közeledik a túlsó parthoz; és diadalmasan nézett körül hallgatóságán.

A komp kikötött. Nyehljudov elővette erszényét, és pénzt akart adni az öregnek. De az visszatartotta.

- Pénzt nem fogadok el. Csak kenyeret.

- Bocsáss meg.

- Nincs mit megbocsátanom. Nem sértettél meg. Engem nem is lehet megsérteni - mondta az öreg, és vállára vetette tarisznyáját. A postakocsit eközben már kitolták a partra, s elébe fogták a lovakat. Nyehljudov borraivalót adott az izmos révéseknek, és felült a kocsira.

- Minek is beszélget az ilyennel, nagyságos úr - jegyezte meg a kocsisa. - Féleszü csavargó.

A dombos partra fölérve, a kocsis hátrafordult:

- Melyik szállodába parancsol?
- Melyik a legjobb?
- A legjobb a „Szibéria”. De Gyuké se rossz.
- Mindegy, ahová akarod.

A kocsis megint oldalvást ült a bakon, és gyors ügetésre ösztökelte lovait. A város olyan volt, mint minden szibériai város: ugyanolyan zöld bádogtetős, emeletes házak, ugyanolyan székes-egyház, boltok, a főutcán üzletek, még a rendőrök is ugyanolyanok voltak. Csak a házak épültek majdnem kivétel nélkül fából, és az utcák kövezetlenek voltak. Az egyik forgalmas utcán a kocsis megállította trojkáját a szálloda bejárata előtt. A szállóban azonban nem volt üres szoba, tovább kellett menni a másikba. Ott kapott szobát Nyehljudov, és két hónap óta először megint megszokott körülményei között, viszonylagos tisztaságban és kényelemben érezhette magát. Bármily kevésbé fényűző volt is a szoba, amelybe bevezették, mégis hatalmas megkönnyebbülést érzett a postakocsik, útszéli fogadók, fogolyszállások után. Elsősorban meg kellett tisztálkodnia, mivel a szállások látogatása után sosem tudott teljesen megszabadulni a tetvektől. Kicsomagolt és azonnal a fürdőbe sietett, majd városias ruházatot öltött - keményített inget, kissé gyűrött pantallót, zsakettet, felsőkabátot - és a tartomány katonai parancsnokához sietett. A szálloda portása bérkocsit hívott számára; a nyitott, zörgő alkotmány elé fogott erős, jól táplált kirgiz ló gyorsan elvitte egy szép, nagy épülethez, amely előtt több katona meg egy városi rendőr állt őrt. A házat kert vette körül, a kopáran meredező nyír- és nyárfák között sűrűn, sötéten zöldelltek a különféle fajtájú fenyők.

A tábornok gyengélkedett, és nem fogadott. Nyehljudov mégis beküldte névjegyét, s a lakáj kedvező válasszal tért vissza:

- Tessék parancsolni, a kegyelmes úr kéreti.

Az előszoba, a lakáj, a tisztiszolga, a fényes padlójú nagy terem - mindez éppen olyan volt, mintha Pétervárott lett volna, csak valamivel gazdagabb és gondozatlanabb. Nyehljudovot bevezették a parancsnok dolgozószobájába.

A tábornok puffadt arcú, krumpliorrú, vérmes ember volt, homlokán, kopasz fején bütykök dudorodtak, szeme alatt petyhüdt bőrzacskók fityegtek. Tatár selyem háziköntösben ült az asztalnál, cigarettázott és teát ivott ezüsfoglatú pohárból.

- Jó reggelt, bátyuska! Bocsásson meg, hogy slafrokban fogadom, de mégis csak jobb, mintha nem fogadnám - köszöntötte Nyehljudovot, és összehúzta köntösét kövér, hátul ráncosodó nyakán. - Nem érzem jól magam, és nem járok ki. Mi szél hozta erre, ahol a madár sem jár?

- Egy fogolycsapattal együtt tettem meg az utat - felelte Nyehljudov. - A csapatban van valaki, aki közel áll hozzám, s részben emiatt a személy miatt fordulok excellenciához, részben pedig egy másik ügyben.

A tábornok kihúzta magát, felhörpintette teáját, cigarettáját elnyomta a malachit hamutartóban, és komolyan hallgatta Nyehljudovot, egy pillanatra sem véve le róla hájba ágyazott, apró, csillogó szemének tekintetét. Csak egyszer szakította félbe, hogy cigarettáival kínálja.

Ez a tábornok a tudós katonák típusához tartozott, s pályája elején lehetségesnek tartotta a liberális és humánus eszmék összeegyeztetését hivatásával. De, mint természettől fogva okos és jószívű ember, hamarosan rádöbrent, hogy ez a kompromisszum lehetetlen, és hogy ne

legyen állandóan tudatában a lelkében tátongó belső ellentmondásnak, egyre jobban és jobban átengedte magát a szeszecskék katonai körben olyannyira elterjedt élvezetének, s végül annyira rabja lett, hogy harmincöt évi katonai szolgálat után már az volt, amit az orvosok alkoholistának neveznek. Úgy átviharozta szervezetét az alkohol, hogy elég volt bármilyen folyadékot innia, s már részeg volt. A szeszecskék pedig annyira életszükségletévé vált, hogy egy napig sem tudott meglenni nélküle, és estére mindig berúgott - noha úgy hozzászokott ehhez az állapothoz, hogy nem tántorgott, és nem is beszélt különösebb számátságokat. Ha pedig mégis számátságot mondott, fontos, vezető pozíciójánál fogva az emberek bölcsességnek vették még a legnagyobb számátságot is, ha az ő szájából hallották. Reggelente azonban - az idő tájt, amikor Nyehljudov történetesen beállított hozzá - józan eszű emberhez hasonlított, megértette, amit mondtak neki, és többé-kevésbé sikeresen valósította meg a gyakorlatban kedvenc közmondását, amelyet gyakran hangoztatott: részeg okos kétannyt ér. Följebbvalói tudták róla, hogy részeges, de mégis műveltebb volt a többinél - ámbár műveltségében ott állt meg, ahol alkoholizmusa kezdődött -, azonkívül merész volt, ügyes, jól tudott reprezentálni, és még részegen sem követett el tapintatlanságot. Ezért nevezték ki arra a fontos és felelősségteljes helyre, amelyet most is betöltött.

Nyehljudov előadta neki, hogy a fogoly, akinek sorsa érdekli, nő, ártatlanul ítélték el, és kegyelmi kérvényt nyújtott be a legfelsőbb helyre.

- Úgy, igen. És? - kérdezte a tábornok.

- Pétervárot ígéretet kaptam, hogy a döntést legkésőbb ebben a hónapban hírvil adják nekem, mégpedig ide...

A tábornok egy pillanatra sem vette le szemét Nyehljudovról, de közben kinyújtotta tömpe ujjú kezét és csengetett. Szótlanul hallgatta tovább Nyehljudovot, pőfékelve szívta cigarettáját, és feltűnő hangosan köhécselt.

- Az volna tehát a kérés, hogy tartsák itt ezt a nőt, ha lehetséges, addig, amíg megkapjuk a választ a kegyelmi kérvényre.

Katonai egyenruhás tisztiszolga lépett be.

- Kérdezd meg, fölkel-e már Anna Vasziljevna - mondta neki a tábornok -, és hozz két teát. Nos, mi van még? - fordult Nyehljudovhoz.

- A másik kérés - folytatta Nyehljudov - egy politikai fogolyra vonatkozik, aki ugyanezzel a csapattal érkezett.

- Úgy! - szólt a tábornok, és jelentősegteljesen bólintott.

- Súlyos beteg... haldoklik. Valószínűleg hátrahagyják az itteni kórházban. És az egyik női politikai fogoly vele szeretne maradni.

- Rokona?

- Nem, idegen; de készségesen feleségül megy hozzá, ha ezáltal lehetővé válik, hogy vele maradjon.

A tábornok merően nézte Nyehljudovot villogó szemével, és némán cigarettázott tovább; nyilván zavarba akarta ejteni a beszélőt.

Amikor Nyehljudov befejezte, fölvet az asztalról egy könyvet, gyorsan lapozott benne megnyalazott ujjával, amíg megtalálta a házasságról szóló szakaszt. Elolvasta.

- Mire van ítélt az a nő? - kérdezte felnézve.

- Kényszermunkára.

- Nos, a házasság nem javíthat az elítélt helyzetén.
- De hiszen...
- Engedje meg... Ha egy szabad ember venné feleségül, éppen úgy le kellene dolgoznia büntetését. Itt az a kérdés: melyik van súlyosabban elítélve, a nő vagy a férfi?
- Mind a kettő kényszermunkára van ítélve.
- No, akkor kvittek - nevetett a generális. - Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. A férfit, ha beteg, hátra lehet hagyni - folytatta -, és természetesen minden lehető módon igyekszünk majd könnyíteni sorsán; de a nő nem maradhat vele, még ha feleségül megy is hozzá.
- Anna Vasziljevna kávézni méltóztatik - jelentette a tisztiszolga.

A tábornok bólintott, és így folytatta:

- Egyébként még meggondolom a dolgot. Hogy hívják a szóban forgó személyeket? Írja fel a nevüket, ide, ni.

Nyehljudov felírta. Azután arra kérte a tábornokot, meglátogathatná-e a beteget.

- Ezt sem engedhetem meg - felelte a tábornok. - Természetesen nem gyanúsítom önt, de ugyebár érdeklődik irántuk, és van pénze. Nálunk pedig mindenki megvásárolható. Mindig azt hallom: ki kell irtani a megvesztegetést. De hát hogyan irtsam ki, amikor mindenki megvesztegethető? Minél alacsonyabb a rangja, annál inkább. Hogyan tarthatnék szemmel minden egyes embert ötezer versztányira innét? Az ott éppen olyan kiskirály, mint én itt. - És a tábornok elnevette magát. - Ugye, útközben is látogatta a politikai foglyokat? Pénzt adott, és beengedték? - kérdezte mosolyogva. - Ne is tagadja!

- Igen, így volt.

- Nem csodálom, hogy így cselekedett. Látni akart egy foglyot. Sajnálta őt. És az őrvagy a kísérő katona elfogadja a pénzt, mert két garas a bére, mert családja van, és lehetetlen, hogy el ne fogadja. Az ő helyében vagy a maga helyében én is hajszálra úgy cselekednék, mint ő, illetve mint maga. De a magam helyében nem engedhetem meg magamnak, hogy eltérjek a törvény szigorú, betű szerinti értelmezésétől, éppen azért, mert én is ember vagyok, elragadhat a szájalom. De tudom a kötelességemet, a kormány bizonyos feltételek mellett rám bízta ezt a vidéket, és nekem igazolnom kell a belém vetett bizalmat. Nos tehát, ezzel a kérdést le is zártuk. Most pedig mesélje el, mi újság a metropolisban? - A tábornok kérdezgetni kezdte Nyehljudovot, s közben maga is beszélt, szemlátomást azon volt, hogy megtudja a legfrissebb híreket, és ugyanakkor fitogtassa a maga tekintélyét és emberiségét.

23

- Hol szállt meg? Gyuknál? Pocsék hely. Jöjjön el hozzánk ebédre - mondta a tábornok búcsúzásnál. - Ma este öt órakor. Beszél angolul, ugye?
- Igen, beszélek.
- Nagyszerű. Tudja, egy angol utazó érkezett ide, aki a szibériai száműzetési és börtönrendszert tanulmányozza. Ma nálunk ebédel, jöjjön el maga is. Ötkor eszünk, feleségem megköveteli a pontosságot. Addigra már meg tudom mondani, mi történjék azzal a női fogollyal, meg a beteggel. Talán megtaláljuk a módját, hogy valaki mellette maradhasson.

Nyehljudov elkészönt a tábornoktól, s tetterős, emelkedett hangulatban nyomban tovább ment a postára.

A postahivatal alacsony, bolthajtásos helyiségben volt. A pult mögött hivatalnokok ültek, és kiszolgálták az előttük tolongó népet. Az egyik hivatalnok fejét félrehajtva, szüntelenül pecsételte a borítékok végeérhetetlen sorát, amelyet egy másik ügyesen tolt elébe. Nyehljudovnak nem kellett sokáig várakoznia; amint megmondta nevét, nyomban kiadták meglehetősen nagy mennyiségű postáját. Volt ott pénz, néhány levél, könyvek, meg a *Vesznyik Jevropi* legfrissebb száma. Amikor megkapta postáját, Nyehljudov félrevonult egy lócára, amelyen egy katona ült, s várakozás közben olvasott; leült melléje, és végignézte leveleit. Volt közöttük egy ajánlott, élénkpiros pecsétes, finom borítékban. Kibontotta, s amikor meglátta benne Szelenyin levelét és mellékelve valami hivatalos írást, érezte, hogy a vér arcába szökik, szíve összeszorul. A döntés Katyusa ügyében! És vajon mi a döntés? Csak nem elutasítás? Átfutotta Szelenyin apró betűs, nehezen olvasható, erélyes, szaggatott kézírású levelét, és megkönnyebbülten lélegzett fel. A döntés kedvező volt. Szelenyin ezt írta:

Kedves barátom! Legutóbbi beszélgetésünk mély nyomot hagyott bennem. Igazad volt Maszlova dolgát illetően. Áttanulmányoztam az aktát, és megláttam, hogy égbekiáltó igazságtalanság történt vele. Jóvátenni ezt már csak az állandó véleményező bizottságban lehetett, ahová a kegyelmi kérvényt beadta. Sikerült belefolyonom az ottani döntésbe, és mellékelten küldöm a kegyelmi határozat másolatát címedre, amelyet Jekatyerina Ivanovna grófnő adott meg nekem. A határozat eredetijét abba a fogházba küldik, amelyben Maszlova az ítélet kihirdetéséig tartózkodott, s onnan haladéktalanul továbbítják a szibériai főosztályra. Sietek veled közölni az öröndetes hírt és maradok, meleg kézszorítással, régi barátod

Szelenyin.

A hivatalos irat tartalma a következő volt:

A Cár Őfelségének a legfelsőbb helyre benyújtott kérvényeket intéző Kancelláriája. Ez meg ez az osztály, előadó, kelt, évszám. A Cár Őfelségének a legfelsőbb helyre benyújtott kérvényeket intéző Kancelláriája vezetőjének rendeletéből tudtára adatik Jekatyerina Maszlova polgárnőnek, hogy a Cár Őfelsége a neki tett legalázatosabb jelentés alapján kegyesen úgy határozott, hogy Maszlova kérelmének helyt ad, és a kényszer-munka-büntetést Szibériának nem túlságosan távol eső vidékére való száműzésre enyhíti.

Öröndetes és fontos hír volt ez: megtörtént mindaz, amit Nyehljudov kívánhatott Katyusának, meg önmagának is... Igaz, hogy a Katyusa helyzetében beálló változás újabb bonyodalmakat hozott kettejük kapcsolatába. Amíg Katyusa kényszermunkára volt ítélve, a Nyehljudov ajánlotta házasság tisztán névleges maradt, s jelentősége csak annyi volt, hogy könnyített volna Maszlova helyzetén. Most azonban semmi sem állt útjában annak, hogy együtt éljenek. Erre pedig Nyehljudov nem készült fel. És mi legyen Szimonszonnal? Mit jelentenek Katyusa tegnapi szavai? És ha Katyusa hajlandó sorsát összekötni Szimonszonéval, vajon jó lenne-e ez, vagy sem? Sehogy sem tudott eligazodni ezekben a kérdésekben, és nem is akart most tovább foglalkozni velük. „Majd minden kialakul - gondolta -, most az a fő, hogy mielőbb láthassam Katyusát, közöljem vele az örömhírt és kiszabadítsam.” Azt hitte, hogy a végzés másolata, amely kezei közt volt, elégséges erre. Ezért a postahivatalból kilépve, megmondta kocsisának, hogy hajtson a fogházhoz.

A tábornok nem engedte ugyan meg neki, hogy délelőtt látogassa a fogházat, de Nyehljudov tapasztalásból tudta, hogy gyakran az alantasabb szerveknél könnyű elérni olyasmit is, amit a legfelsőbb hatóságok semmiképp sem hajlandók megengedni, s ezért elhatározta, mégis megpróbál bejutni a fogházba, hogy közölje Katyusával a jó hírt, s talán mindjárt elérje kiszabadítását is; ugyanakkor érdeklődni akart Krilcov egészségi állapotáról, és közölni akarta vele meg Marja Pavlovnával, amit a tábornok mondott.

A fogház felügyelője feltűnően magas és kövér, tekintélyes megjelenésű ember volt, bajsza, pofaszakállja szája sarka felé hajolt. Igen szigorúan fogadta Nyehljudovot, és kereken kijelentette, hogy idegen személynek a tábornok kifejezett utasítása nélkül látogatási engedélyt nem adhat. Nyehljudov megjegyzésére, hogy a két fővárosban is mindig beengedték őt, csak annyit válaszolt:

- Ezt nem vonom kétségbe, de én mégsem engedem be.

Olyan hangon mondta ezt, amely világosan kifejezte véleményét:

„Maguk, fővárosi uracskák, azt képzelik, hogy megijedünk és hasra esünk maguk előtt; de mi itt Kelet-Szibériában is tudjuk, mi a rend, és majd megtanítjuk magukat kesztyűbe dudálni.”

A cár őfelsége kancelláriájából eredő hivatalos írás másolata sem hatotta meg a felügyelőt. Határozottan megtagadta Nyehljudov kérését, és nem engedte be a börtön falai közé. Nyehljudov naiv feltételezésére, hogy Maszlova a másolat felmutatására már ki is szabadulhat, csupán megvető mosollyal válaszolt, s kijelentette, hogy bárki szabadon bocsátásához közvetlen fölöttesének kifejezett intézkedése szükséges. Mindössze annyit ígért meg, hogy közli Maszlovával a megkegyelmezés tényét, és egy órával sem tartja tovább fogva, mihelyt megkapja az utasítást fölöttes hatóságától.

Krilcov egészségi állapotáról is megtagadott mindennemű fölvilágosítást, mondván, hogy még azt sem szabad közölnie, van-e ilyen nevű fogoly náluk vagy sem. Így hát Nyehljudov dolgvégezetlenül távozott, s bérkocsijába ülve, visszahajtatott szállodájába.

A felügyelő szigorúságának legfőbb oka az volt, hogy a befogadóképességéhez képest kétszeresen túlzsúfolt börtönben tifuszt járvány ütötte fel a fejét. Nyehljudov kocsisa útközben elbeszélte neki, hogy „a börtönben rakásra pusztul a nép, valami nyavalya pusztít közöttük, és naponta vagy húsz embert földelnek el.”

24

Fogházbeli kudarca sem tudta letörni Nyehljudovot; ugyanolyan tetterős, emelkedett hangulatban ment tovább a kormányzói kancelláriába, megtudakolni, nem érkezett-e meg oda Maszlova kegyelmi határozata. Írás nem volt, s ezért Nyehljudov a szállodába visszaérkezve, tüstént nekiült, hogy ezt levélben közölje Szelenyinnel és ügyvédjével. Amikor befejezte a két levelet, órájára nézett: már ideje volt indulnia a tábornokhoz ebédre.

Útközben megint eszébe ötlött: vajon Katyusa hogyan fogadja megkegyelmeztetésének hírét? Hová telepítik? Hogy fognak élni? És mi lesz Szimonszonnal? Mit érez iránta Katyusa? Eszébe jutott a változás, melyet Katyusán észlelt. S ezzel kapcsolatban a leány múltja is eszébe jutott.

„Elfelejteni, kitörölni - gondolta, és megint gyorsan elhessegette magától ezeket a kérdéseket. - Majd kialakul” - fejezte be magában, s azután rendbe szedte gondolatait, hogy mit is kell megbeszélnie a tábornokkal.

Az ebédet a tábornoknál a gazdag és magas állású emberek megszokott fényűző környezetében, most különösen élvezte Nyehljudov, miután hosszú hónapokig meg volt fosztva nemcsak a fényűzéstől, hanem még az élet elemi kényelmétől is.

A háziasszony régivilágbeli pétervári *grande dame*⁹⁶ volt, valaha Miklós cár feleségének udvarhölgye. Úgy beszélt franciául, mint anyanyelvén, s oroszul, mintha idegen nyelven beszélne; rendkívül egyenesen tartotta magát, és amikor gesztikulált, könyöke mindig szorosan testéhez tapadt. Férjével nyugodtan, kissé szomorkás tisztelettel beszélt, vendégeivel pedig rendkívül nyájasan viselkedett, noha nyájasságát minden egyes személy iránt más-más árnyalatúra színezte. Nyehljudovot régi, meghitt ismerősként fogadta, azzal a finom, észrevétlen hízelgéssel, amelynek légkörében Nyehljudov ismét tudatára ébredt saját kiválóságának, és kellemes kielégülést érzett. A hölgy érezte vele, hogy tudja, milyen külön, de becsületes elhatározás hozta Szibériába, és rendkívüli embernek tartja. Ez a tapintatos hízelgés meg az egész fényűző, előkelő környezet olyan hatással volt Nyehljudovra, hogy teljesen átengedte magát a gyönyörűségnek, és úgy élvezte a szép lakást, az ízletes ételt, a megszokott köréhez tartozó jól nevelt emberekkel való könnyed és kellemes érintkezést, mintha az utóbbi hónapok minden élménye csak álom lett volna, s most ébredne valóságra.

Az ebéden a háziakon - a tábornok leányán, annak férjén meg a segédtszten - kívül jelen volt még az angol utazó, egy aranybányatulajdonos, meg egy távoli szibériai város kormányzója. Nyehljudov mindezeknek az embereknek a társaságát kellemesnek találta.

Az angol utazó egészséges, pirospozsgás férfi volt, nagyon rosszul beszélt franciául, anyanyelvén ellenben feltűnően szépen, szónoki hatásokkal ékesen, sok mindent látott életében, és érdekesen tudott mesélni Amerikáról, Indiáról, Japánról, Szibériáról.

A fiatal aranybányatulajdonos egy muzsik fia volt; keményített ingében briliánsombok ragyogtak, frakkját londoni szabó varrta, nagy könyvtára volt, sokat áldozott jótékony célokra, és európai liberális nézeteket vallott. Érdekelte Nyehljudovot, mint egy merőben új típus képviselője: egészséges paraszti vadócba oltott európai kultúra terméke.

A távoli szibériai város átutazóban levő kormányzója történetesen éppen az a minisztériumi osztályfőnök volt, akiről annyit beszéltek Nyehljudov pétervári tartózkodása idején. Puffadt arcú, kövér altestű ember volt, kellemes mosolyú, kedves kék szemű, ritkás haját fűtökbe göndörítette, ápolt fehér kezén gyűrűk csillogtak. A tábornok, a ház ura, azért becsülte nagyra ezt az embert, mert a sok korrump főtisztviselő között ő volt az egyedüli megvesztegethetetlen; a ház úrnője pedig, aki imádta a zenét, s maga is szépen zongorázott, azért becsülte, mert jó muzsikus volt, és négykezeset játszott vele. Nyehljudov olyan derűs és emelkedett hangulatban volt, hogy még ennek az embernek a jelenlétét sem érezte kellemetlennek.

A vidám, erélyes, kékre borotvált állú segédtsz, aki mindenben felajánlotta segítségét, szolgálatkészségével volt kellemes Nyehljudovnak.

De a legjobban tetszett neki a kedves fiatal pár, a tábornok leánya meg a férje. Az asszonyka csúnyácska, együgyű fiatal teremts volt, minden gondolatát kicsi gyermekei töltötték ki; szüleivel hosszú harcot kellett folytatnia, amíg hozzámehetett régi szerelméhez. Férje a moszkvai egyetem kandidátusa volt, liberális gondolkodású, szerény, értelmes ember; köz-

⁹⁶ Nagyvilági dáma. (francia)

szolgálatban állt, és statisztikával foglalkozott, különösen a szibériai bennszülött népek statisztikájával; tanulmányozta, szerette őket, és igyekezett megmenteni a kihalástól.

Mind kedvesek, előzékenyek voltak Nyehljudovval, sőt, mi több: érezhetően örültek neki, mint új és érdekes embernek. A tábornok, aki egyenruhában, nyakán fehér kereszttel jelent meg az ebédhez, úgy üdvözölte, mint régi ismerősét, s mindjárt a zakuszkás, vodkás asztalhoz tessékelte vendégeit. Nyehljudov a tábornok kérdésére, hogy mit csinált, miután tőle elment, elmondotta, hogy a postán járt, és megkapta az értesítést, hogy megkegyelmezték annak a személynek, akiről délelőtt beszéltek; most tehát ismét engedélyt kér, hogy meglátogathassa a fogházban.

A tábornokot szemlátomást kellemetlenül érintette, hogy ebédnél hivatalos dolgokról beszélnek; elkomorult és nem válaszolt.

- Parancsol vodkát? - fordult franciául az asztalhoz lépő angolhoz. Az angol megivott egy pohárral, és elbeszélte, hogy megnézte a székesegyházat és a gyárat, de szeretné megtekinteni a nagy fegyenc-továbbító fogházat.

- Éppen jól adódik - fordult a tábornok Nyehljudovhoz -, mehetnek együtt. Állítsa ki a belépési engedélyt - mondta a segéd tisztnek.

- Mikor akarna menni? - kérdezte Nyehljudov az angoltól.

- Én a legszívesebben este látogatom a börtönöket - felelte az. - Mindenki otthon van, nem készülnek a látogatásra, minden úgy van, ahogy van.

- Ahá, teljes szépségében óhajtja látni a helyzetet? Ám lássa! Én megírtam elégszer, nem hallgatnak rám. Hadd tudják meg a külföldi sajtóból - dörögött a tábornok, s azzal odalépett az ebédlőasztalhoz, ahol a háziasszony már helyet kínálta a vendégeket.

Nyehljudov a háziasszony meg az angol utazó között ült, szemben vele a tábornok leánya, meg a volt minisztériumi osztályfőnök.

A társalgás egyik témáról a másikra ugrált; hol Indiáról folyt a beszélgetés, amelyről az angol tudott sokat mesélni, hol a tonkingi expedícióról, melyet a tábornok szigorúan elítélt, hol a Szibériában uralkodó általános korrupcióról és szélhámosokról. Mindezek a témák kevéssé érdekelték Nyehljudovot.

Ebéd után azonban, amikor a szalonban feketéztek, igen érdekes vita fejlődött ki az angollal meg a háziasszonnyal Gladstone-ról,⁹⁷ s Nyehljudov úgy érezte, sok minden okosat és érdekeset sikerült kifejtenie, ami tetszett a többieknek. És egyre kellemesebben érezte magát a jó ebéd, a finom borok után, a puha karosszékben kávézgatva, jó modorú és kedves emberek társaságában. Amikor azután a háziasszony, az angol vendég kérésére, a zongorához ült, és a volt miniszteri osztályfőnökkel együtt négy kézre eljátszotta Beethoven ötödik szimfóniáját, Nyehljudovot rég nem tapasztalt jóérzés fogta el: határtalanul meg volt elégedve önmagával, mintha csak most tudta volna meg, hogy ő milyen kitűnő ember.

A hangszer pompás volt, az előadás mesteri - legalábbis így érezte Nyehljudov, aki ismerte és szerette a szimfóniát. A gyönyörű andantét hallgatva orrát facsarta a meghatottság, úgy el volt ragadtatva önmagától és önnön erényeitől.

⁹⁷ William Ewart Gladstone - angol államférfi (1809-1898).

A szimfónia végeztével Nyehljudov megköszönte a háziasszonynak az élvezetet, amelyhez hasonlóan olyan régen nem volt része, s már épp el akart búcsúzni, amikor a tábornok leánya elszántan, de pirulva odalépett eléje, és így szólt:

- Az előbb gyermekeim iránt érdeklődött. Akarja látni őket?

- A lányom azt képzelem, hogy az ő gyerekei mindenkit érdekelnek - jegyezte meg a háziasszony, megmosolyogva lánya bájos tapintatlanságát. - Pedig a herceget egy cseppet sem érdeklik.

- Dehogyan, nagyon is érdekelnek! - bizonygatta Nyehljudov, akit meghatott a fiatalasszony túlsorduló anyai boldogsága. - Kérem, mutassa meg őket!

- És csakugyan viszi a herceget a porontyaihoz! - kiáltott fel hahotázva a tábornok a játékasztal mellől, ahol sógorával, az aranybányatulajdonossal meg segédtisztjével kártyázott. - Menjen csak, fizesse meg az adót!

A fiatalasszony gyors léptekkel vezette Nyehljudovot a belső szobák felé; látszott rajta, mennyire izgatott, hogy most mindjárt véleményt fognak mondani gyermekeiről. A harmadik, fehér falú szobában, melyben sötét ernyős kis lámpa fénye derengett, két ágyacska állt egymás mellett; a két kis ágy között ült a dadus, egy jóságos, jellegzetes szibériai arcú, kiálló pofacsontú asszony. Jöttükre felállt és meghajolt. Az anya az első ágyacska fölé hajolt: kétéves leánya aludt benne tátott szájjal, csendesen, hosszú, göndör haja kócosan terült széjjel a párnán.

- Ez Kátya - mondta a fiatalasszony, s megigazította a világoskék csíkos kötött takarót, amely alól csepp fehér lábacská bújt elő. - Mit szól hozzá? Még csak két éves.

- Aranyos!

- Ez meg Vasjuk, ahogy nagyapja elnevezte. Egészen más típus. Valódi szibériai, ugye?

- Gyönyörű gyerek - dicsérte Nyehljudov, miközben szemügre vette a hasán fekvő kövér kis kölyköt.

- Ugye? - kérdezte a fiatalasszony sokatmondó mosollyal.

Nyehljudovnak eszébe jutottak a bilincsek, a borotvált fejek, az ütlegek, a züllöttség, a haladkló Krilcov, Katyusa meg a múltja. És megirigyelte ezt az úri, tiszta családi boldogságot - legalábbis most tisztának látta -, és magának is ugyanilyent kívánt.

Még néhány dicsérő szót váltott a gyermekekről, s ezzel legalább részben kielégítette az anyát, aki mohón szívta magába az elismerést, majd a fiatalasszonnyal együtt visszament a szalonba, ahol az angol már várta, hogy együtt induljanak a börtönbe, amint megbeszélték. Nyehljudov elköszönt a háziaktól - fiataloktól és öregektől -, s az angollal együtt kilépett a ház elé.

Az idő megváltozott. Nagy pelyhekben, szaporán hullott a hó, már elborította az utat, a háztetőket, a kert fáit, a feljárót, a kocsi tetejét, a ló hátát. Az angolnak külön hintója volt, Nyehljudov utasította az angol kocsisát, hogy hajtson a fogházba, egyedül ült be bérkocsijába, és nehéz szívvel, mint aki kellemetlen kötelességet teljesít, megindult utána a havon puhán, nehezen gördülő fogaton.

A barátságtalan fogházépület, fegyveres őrral, lámpással a kapu előtt, véges-végig kivilágított ablakaival, a falait, tetejét, feljáróját, mindent beborító tiszta fehér hólepel alatt még komorabb hatást keltett most, mint reggel.

A felsőbbes felügyelő kijött a kapu elé, a lámpa fényénél elolvasta Nyehljudovnak meg az angolnak kiállított látogatási engedélyt, s hitetlenkedve vonogatta széles vállát, de azért fölöttese utasításának engedelmeskedve bebocsátotta a látogatókat. Az udvaron át bevezette őket egy jobbra nyíló ajtón, fel az emeletre, s be az irodába. Hellyel kínálta őket, és megkérdezte, mivel állhat szolgálatukra. Nyehljudov kérésére, nem láthatná-e most Maszlovát, nyomban elküldte érte az egyik fegyőrt, és látogatóihoz fordult, hogy válaszoljon a kérdésekre, amelyekkel az angol - Nyehljudov tolmácsolásában - elárasztotta.

- Hány ember számára épült a fogház? - kezdte. - Hányan vannak benne jelenleg? Hány férfi, hány nő, hány gyermek? Hány kényszermunkára ítelt, száműzött, önkéntes áttelepülő? Hány beteg?

Nyehljudov gépiesen fordította az angol és a felügyelő szavait, be sem hatolva értelmükbe. Maga sem várta, hogy ennyire felizgatja a küszöbönálló viszontlátás gondolata. Épp a felügyelő egyik mondatát fordította az angolnak, amikor meghallotta az iroda ajtajához közeledő lépteket; és amikor - mint már annyiszor - belépett a fegyőr és nyomában Katyusa, rabruhában, bekötött fejjel, Nyehljudovnak elszorult a szíve.

„Élni akarok, családot, gyermekeket akarok, emberi életet” - suhant át az agyán, amikor Katyusa gyors léptekkel, szemét a földre szegezve, bejött a szobába.

Felállt s néhány lépést eléje ment. Szigorúnak, kelletlennek látta a nő arcát, megint olyannak, mint akkor, amikor szemrehányásokkal halmozta el őt. Pirult, sápadt ujjai görcsösen morzsolgatták blúza szegélyét, hol fölemelte rá tekintetét, hol újra lesütötte.

- Tudja már, hogy kegyelmet kapott? - kérdezte tőle Nyehljudov.

- Tudom, az őr megmondta.

- Amint megjön az írás, kiszabadul innen, és letelepedhet, ahol akar. Majd meggondoljuk...

Katyusa gyorsan félbeszakította:

- Mi van ezen meggondolnivaló? Ahol Vlagyimir Ivanovics lesz, ott leszek én is vele.

Izgatott volt, de a férfi szemébe nézett, és gyorsan, tagoltan ejtette a szavakat, mintha előre előkészítette volna mondanivalóját.

- Hát így vagyunk! - mondta Nyehljudov.

- Nézze, Dmitrij Ivanovics, ha ő úgy akarja, hogy vele éljek... - ijedten elakadt és kijavította - ...hogy mellette legyek. Mi jobbat kívánhatok ennél? Boldogságnak kell tartanom. Mit tehetnék egyebet?...

„Vagy megszerette Szimonszont, és sohasem kívánta tőlem azt az áldozatot, amelyet én hozni véltem neki, vagy pedig továbbra is engem szeret, és az én javamra mond le rólam, örökre fölégeti hajóit, amikor összeköti sorsát Szimonszonéval. Egyik a kettő közül” - gondolta Nyehljudov, és elszégyellte magát. Érezte, hogy elpirul.

- Ha szereti őt... - kezdte.

- Ugyan, szeretem, nem szeretem, mit számít az? Régóta leszoktam erről, és Vlagyimir Ivanovics különben is egészen más...

- Igen, persze - felelte Nyehljudov. - Vlagyimir Ivanovics kiváló ember, és én azt hiszem...

Katyusa ismét félbeszakította, mintha attól tartana, hogy nem mondhatja el mindazt, amit közölni akar, vagy attól félne, hogy a férfi olyasmit mond, amit nem akar hallani.

- Ne haragudjék meg rám, Dmitrij Ivanovics, ha nem azt teszem, amit maga kíván - mondta, és mélyen a szemébe nézett rejtélyes, bandzsallantásával. - De hát, úgy látszik, így kell ennek lennie. És magának élnie kell.

Ugyanazt mondta, amit az imént Nyehljudov gondolt magában; csak hogy Nyehljudov nem így érzett és gondolkozott, hanem egészen másképp. Nemcsak szégyellte magát, hanem elszomorodott: sajnálta mindazt, amit Katjusával együtt elveszít.

- Ezt nem vártam - mondta halkán.

- Minek éljen itt, minek kínlódjék. Eleget kínlódott - mondta Katyusa mosolyogva.

- Nem kínlódtam, örültem, hogy valamit tehettem, és szívesen szolgálnék magának tovább is, ha tudnék.

- Nekünk - így mondta: „nekünk”, s közben felnézett Nyehljudovra - nekünk semmire sincs szükségünk. Már így is eleget tett értem. Maga nélkül... - folytatni akarta, de hangja elfűlt.

- Magának igazán nincsen semmi köszönnivalója - mondta Nyehljudov.

- Minek számoljunk? A számonkérés Isten dolga - szólt Katyusa, és szemében könny csillant meg.

- Milyen jó maga!

- Én... jó? - suttogta Katyusa könnyek közt, és szomorú mosoly sugározta be arcát.

- *Are you ready?*⁹⁸ - kérdezte eközben az angol.

- *Directly*⁹⁹ - felelte Nyehljudov, és Krilcov felől érdeklődött Katjusától.

Katyusa összeszedte magát, leküzdötte megindultságát, és nyugodtan elmondta, amit tudott: az utazás nagyon elgyengítette Krilcovot, mindjárt kórházba vitték. Marja Pavlovna erősen izgult miatta, a kórházba kérezkodott ápolónőnek, de nem engedték.

- Menjek? - kérdezte, mert észrevette, hogy az angol várakozik Nyehljudovra.

- Nem búcsúzom: még találkozunk - mondta Nyehljudov, és kezét nyújtott.

- Bocsásson meg - sította Katyusa alig hallhatóan. Szemük találkozott, és furcsa, bandzsallantatásból, bánatos mosolyából, abból, hogy azt mondta: „bocsásson meg”, és nem azt, hogy „isten vele” - Nyehljudov megtudta, hogy két feltételezése közül a második az igaz: Katyusa őt szereti, de úgy érzi, elrontja életét, ha a magáéhoz kapcsolja; ezért Szimonszonhoz megy, hogy felszabadítsa Nyehljudovot, és most örül, hogy megtette, amit elhatározott, de szenved is a búcsú fájdalmától.

⁹⁸ Készen van? (angol)

⁹⁹ Mindjárt. (angol)

Katyusa megszorította a feléje nyújtott kezét, gyorsan megfordult, és kiment a szobából. Nyehljudov az angol felé fordult, hogy felajánlja szolgálatait, de az angol éppen valamit jegyzett füzetébe. Nyehljudov nem akarta félbeszakítani, leült a fal mellett álló deszkapadra, és hirtelen rettenetes fáradtság kerítette hatalmába. Nem az álmatlan éjszaka fárasztotta ki, nem az utazás, nem is az izgalom, szörnyen belefáradt az egész életbe. Nekidőlt a lóca hátának, lehunyta szemét, és abban a pillanatban halálos, mély álomba merült.

- Meg tetszik most látogatni a zárkákat? - szólt a felügyelő.

Nyehljudov felocsúdott, s az első percben nem tudta, hol van. Az angol befejezte jegyzeteit, és meg akarta nézni a zárkákat. Nyehljudov fáradtan, részvétlenül ballagott nyomában.

26

A felügyelő, az angol meg Nyehljudov néhány börtönőr kíséretében áthaladtak az előtérén és az émelyítően rossz szagú folyosón, ahol legnagyobb megdöbbenésükre két fogoly éppen a pusztá földre vizelt. Beléptek a fegyencek első zárkájába. A helyiségben, melynek közepét a nagy közös priccs foglalta el, hetvenen voltak. Mind lefeküdtek, fej fej mellett, egymással párhuzamosan. A látogatók beléptekor valamennyien felugrottak, nagy bilincs-csörgéssel, és felsorakoztak a priccsok mellett; frissen borotvált fejük csak úgy villogott. Csak ketten maradtak fekvé, egy kipirult arcú fiatalember, aki szemlátomást lázas volt, meg egy öreg, aki szakadatlanul nyögött.

Az angol megkérdezte, mióta beteg a fiatal fegyenc. A felügyelő azt válaszolta, hogy aznap reggel lett rosszul; az öreg már régóta fájlalja a gyomrát, de nincs hová tenniük, mert a kórház zsúfolásig megtelt. Az angol rosszallóan csóválta fejét, majd kijelentette, hogy néhány szót kívánna szólni a rabokhoz, és Nyehljudovot kérte meg, hogy fordítsa beszédét oroszra. Kitűnt, hogy az angol utazásának a szibériai száműzetési és börtönrendszer tanulmányozásán felül van még egy célja: a hit és megváltás által való üdvözülést akarja hirdetni a rabok között.

- Mondja meg nekik, hogy Krisztus szánja és szereti őket - kezdte -, és érettük halt meg. Ha benne hisznek, üdvözülnek. - Mialatt beszélt, a fegyencek némán, feszes vigyázzban álltak a priccsok mellett. - Mondja meg nekik, hogy ebben a könyvben mindez el van mondva. Van közöttük, aki tud olvasni? - Kiderült, hogy a foglyok között húsznál több az írni-olvasni tudó.

Az angol elővett kezításkájából néhány fekete kötésű újtestamentumot; izmos, fekete körmű kezek nyúltak a könyvekért, egyszerre többen, egymást félretaszítva. Az angol kiosztott két bibliát, és tovább ment a következő zárkába.

Ott ugyanaz a kép fogadta a belépőket. Ugyanaz a bűz, fülledtség; az ajtóval szemben, az ablakok között az ikon, balra az ajtótól a csöbör, a foglyok ugyanúgy feküdtek szorosan egymás mellett, ugyanúgy felugrottak, és kihúzták magukat, és itt is voltak hárman, akik nem tudtak felkelni. Ketten feltápáskodtak és felültek, egy pedig fekvé maradt, és nem is nézett a belépőkre. Ezek voltak a betegek. Az angol itt is elmondta ugyanazt a beszédet, és ebben a zárkában is kiosztott két újtestamentumot.

A harmadik zárkában négyen voltak betegek. Az angol kérdésére, hogy miért nem rakják össze a betegeket egy zárkába, a felügyelő azt válaszolta, hogy maguk a foglyok nem akarják. A betegek, úgy mondta, nem fertőzők, a felcser megfigyelés alatt tartja őket, és segítséget nyújt.

- Második hete az orrát se dugja ide - szólt egy hang.

A felügyelő nem válaszolt, és átvezette a vendégeket a következő zárkába. Megint kinyitották az ajtót, megint felálltak, elhallgattak a foglyok, s az angol megint kiosztotta a bibliákat; ugyanez történt az ötödikben, a hatodikban, jobbra, balra, mindvégig.

A fegyencek után átmentek a száműzetésre ítélt foglyokhoz, majd a községi kitelepítettekhez és a családtagjaikat önként követőkhöz. Mindenütt ugyanazt látták: fagyoskodó, éhező, tétlen, betegségekkel megfertőzött, meggyalázott, szabadságuktól megfosztott embereket, akiket úgy tartottak, mint a fenevadakat.

Az angol kiosztotta az előre megszabott mennyiségű újtestamentumot, többet nem osztott, sőt beszédet sem mondott. A lesújtó látvány meg a fojtogató bűz, úgy látszik, még az ő energiáját is kimerítette, részvétlenül járt zárkáról zárkára, s a felügyelő magyarázataira, hogy melyikben milyen minőségű foglyok vannak, csak ennyit mondott: „*All right*”.¹⁰⁰ Nyehljudov úgy követte, mint az alvajáró, nem volt hozzá ereje, hogy otthagyja őket és elmenjen. Továbbra is ugyanolyan kimerültséget, reménytelenséget érzett.

27

A száműzöttek egyik zárkájában Nyehljudov legnagyobb meglepetésére megpillantotta azt az öregembert, akit reggel látott a kompon. A bozontos, ráncos képű aggastyán egy szál hamuszín, mocskos, vállán szakadt ingben, hasonló gatyában, mezítláb ült a földön a prices mellett, és szigorúan, kérdően nézett a belépőkre. Aszott teste, mely kilátszott a piszkos ing hasadásain, gyenge és szárnalmas volt, de arca még komolyabb, szigorúbb, élénkebb most, mint reggel a kompon. Mint a többi zárkában, itt is felugráltak a foglyok, és feszes vigyázzba álltak a felügyelő láttára; csak az öreg maradt ülve a padlón. Szeme villogott, szemöldöke haragosan összerándult.

- Felállni! - rivallt rá a felügyelő.

Az öreg meg sem moccant, csak megvetően elmosolyodott.

- A szolgálid állnak fel előtted. De én nem vagyok a te szolgálád. Rajtad van a bélyeg... - szólt, s a felügyelő homlokára mutatott.

- Micsodaa?! - sziszegte fenyegetően a felügyelő, és olyan mozdulatot tett, mintha rá akarná vetni magát.

- Ismerem ezt az embert - szólt közbe Nyehljudov sietve. - Miért fogták el?

- A rendőrség hozta be, nincsenek iratai. Mindig könyörgünk nekik, hogy ne hozzák be őket, de ők mégis a nyakunkra küldik - magyarázta a felügyelő, és mérgesen sandított az öregre.

- Úgy látom, te is az Antikrisztus seregeihez tartozol? - fordult az öreg Nyehljudovhoz.

- Nem, én látogató vagyok - felelte Nyehljudov.

- Úgy, hát eljöttél gyönyörködni benne, hogy az Antikrisztus hogyan kínozza az embereket? Tessék, gyönyörködj. Összeszedte az embereket, és ketrecbe zárta, egy egész hadseregbe valót. Az embernek úgy rendeltetett, hogy arca verítékében egye az ő kenyerét, az Antikrisztus pedig ide bezárta őket, mint a disznókat, és munka nélkül eteti őket, hogy elvaduljanak.

¹⁰⁰ Rendben van. (angol)

- Mit mond? - kérdezte az angol.

Nyehljudov azt válaszolta, hogy az öreg elítéli a felügyelőt, amiért fogságban tart embereket.

- Kérdezze meg, hogy véleménye szerint hogyan kellene eljárni azokkal, akik nem tartják meg a törvényt? - kérdezte az angol.

Nyehljudov lefordította kérdését az öregnek.

Az öreg furcsán nevetett, kivicsorította ép fogsorát.

- Törvény! - ismételte megvetően. - Előbb kirabolt mindenkit, az egész földet, az egész gazdagságot összeharácsolta, magának kaparintotta, mindenkit meggyilkolt, aki ellene támadt, azután pedig törvényt hozott, hogy ne raboljanak és ne gyilkoljanak... Előbb hozta volna azt a törvényt!

Nyehljudov lefordította. Az angol elmosolyodott.

- Mégis, kérdezze meg tőle, mit csinálunk most a tolvajokkal meg a gyilkosokkal?

Nyehljudov ezt a kérdést is lefordította. Az aggastyán szigorúan összevonta szemöldökét.

- Mondd meg neki, hogy vegye le magáról az Antikrisztus bélyegét, akkor nem lesz többé se tolvaj, se gyilkos. Így mond meg neki.

- *He is crazy*¹⁰¹ - legyintett az angol, amikor Nyehljudov lefordította neki az aggastyán szavait. Azzal vállvonogatva kiment a cellából.

- Te csak végezd a magad dolgát, őket hagyd magukra. Ki-ki a magáét. Isten a tudója, kit kell büntetni, kinek megkegyelmezni, mi emberek azt nem tudhatjuk - szólt az öreg, Nyehljudovhoz fordulva. - Légy a magad parancsolója, akkor nincs szükség parancsnokra. No, eriggy, eriggy - tette hozzá mérgesen, és szeme türelmetlenül villant a hátramaradó, elidőző Nyehljudovra. - Eleget nézted, hogy az Antikrisztus szolgálai hogyan hizlalják a tetveket emberhússal! No, eriggy, eriggy!

Amikor Nyehljudov kiért a folyosóra, az angol a felügyelővel egy üres zárka nyitott ajtaja előtt állott, s a helyiség rendeltetése felől tudakozódott. A felügyelő megmagyarázta, hogy az a halottaskamra.

- Ó - mondta az angol, amikor Nyehljudov lefordította a felügyelő szavait, és azt mondta, meg akarja nézni a kamrát.

Közönséges, kisebbfajta zárka volt a halottaskamra. A falon mécses pislákol, és gyenge fénnel világította meg az egyik sarokban halomra hajigált zsákokat meg tűzifát, s jobbra a priccsen négy kiterített holttestet. Az első kendervászon inges, nadrágos, nagy darab ember volt, állán kis hegyes szakáll, fél feje kopaszra borotválva. Teteme már kihült, kékesbe játszó keze nyilván keresztbe volt fonva mellén, de széjjelvált, meztelen lába is szétterült, s két lábfeje kétfelé meredezett. Mellette fehér szoknyás, fehér blúzos öregasszony feküdt, hajadonfőtt, haja csenevész kis varkocsba fonva, pici, sárga, ráncos arcából élesen állt elő kihegyesedett orra. A vénasszony mögött egy másik férfi holtteste feküdt, valami lilába burkolva. A szín valamire emlékeztette Nyehljudovot.

Közelebb lépett hozzá, hogy jobban szemügyre vehesse.

¹⁰¹ Őrült. (angol)

Kicsiny, hegyes, égnek álló szakáll, erős, szép orr, fehér, magas homlok, ritkuló, hullámos haj. Nyehljudov megismerte a sokszor látott vonásokat, de még mindig nem hitt a szemének. Tegnap még izgatottan, dúltan, szenvedőn látta ezt az arcot. Most nyugodt volt, mozdulatlan, félelmetesen szép.

Igen, Krilcov volt az, vagy legalábbis az a nyom, amelyet földi léte maga után hagyott.

„Miért szenvedett? Miért élt? Vajon megkapta-e most már a választ?” - töprengett Nyehljudov, és úgy érezte, hogy ezekre a kérdésekre nincs válasz, nincsen semmi, csak a halál; és rosszullet fogta el.

Az angoltól el sem búcsúzva, megkérte a felügyelőt, vezesse ki az udvarra, s onnan egyenesen a szállóba hajtatott. Feltétlen szükségét érezte, hogy egyedül maradjon, s átgondolja mindazt, amit aznap este átélt.

28

Nem feküdt le aludni, hanem sokáig járkált fel és alá szobájában. Katyusával tehát mindennek vége. Katyusának nincs már szüksége rá, ez fájt, és szégyenletes is volt egyben. De most nem ez zaklatta lelkét. Másik feladatát nem végezte el, sőt ez a kötelesség jobban sürgetett, mint valaha, tetteket követelt.

Mindaz a szörnyű rossz, amit az utóbbi hónapok során - és különösen itt, ebben a szörnyű börtönben - látott és megismert, a rossz, amely elpusztította a drága Krilcovot, győzedelmeskedett és uralkodott, és Nyehljudov nem látta még csak lehetőségét sem annak, hogyan győzhetné le, vagy akárcsak hogyan fedezhetné fel a győzelemre vezető utat.

Lelki szeme előtt feltámadt az a száz meg száz, fertőzött levegőben összezárt, meggyalázott ember, akit közönyös tábornokok, államügyészek, felügyelők tartanak fogva; a hatóságokat leleplező, különös észjárású aggastyán, akit elmebajosnak nyilvánítanak, s a halottak között az elkeseredetten kimúlt Krilcov szép viasz-arca. És újult erővel, választ követelve támadt fel benne a régi kérdés: vajon ő, Nyehljudov, örült-e, vagy pedig azok az örültek, akik magukat józannak tartják, s mindezt cselekszik?

Mikor belefáradt a járkálásba, a töprengésbe, leült a pamlagra a lámpa alá, és gépiesen felapozta az angoltól emlékül kapott bibliát, amelyet zsebei tartalmával együtt hazatértekor az asztalra vetett. „Azt mondják, ebben minden benne van” - gondolta, találomra felnyitotta az újtestamentumot, és olvasni kezdte ott, ahol kinyílt, Máté evangéliumának XVIII. fejezetét.

1. Azon órában menének ő hozzá a tanítványok, ezt mondván: Kitsoda nagyobb a mennyeknek országában?
2. És mikor egy kis gyermeket szólított volna elő Jézus, állatá azt ő eleikbe.
3. És monda: Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek, és olyanok nem lésztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek bé a mennyeknek országába.
4. Valaki azért megalázza magát, mint e kis gyermek, az a mennyeknek országában legnagyobb.

„Igen, igen, ez így van” - gondolta Nyehljudov, s eszébe jutott, hogy igazi megnyugvás és öröm csak akkor költözött beléje, amikor megalázta magát.

5. És valaki egy ilyen gyermeknek gondját felveszi az én nevemben, nékem veszi fel a gondomat.

6. Valaki pedig megbotránkoztat valamelyet a kicsinyek közül, kik én bennem hisznek, jobb volna annak, hogy egy malomkövet kötnének a nyakába, és a tenger mélységébe vettetnék.

„Mit jelent itt az, hogy *gondját felveszi*, hová veszi fel? És mit jelent: *az én nevemben?*” - tűnődött Nyehljudov, érezvén, hogy ezek a szavak semmit sem mondanak neki. „És mire való a malomkő és a tenger mélysége? Nem, ez valahogyan nem pontos, nem világos, nem az, aminek lennie kellene” - gondolta, és eszébe jutott, hogy életében nemegyszer nekiült már az evangélium olvasásának, és az ilyen homályos szövegrészek mindig elriasztották. Elolvasta a hetedik, nyolcadik, kilencedik és tizedik verset a botránkozásokról, a büntetésről a gyehennának tüzén, amelybe a megbotránkoztatók vettetnek, meg a kicsinyek angyalairól, akik mindenkor látják a mennyei atya orcáját. „Milyen kár, hogy olyan összefüggéstelen - gondolta. - Pedig érezni, hogy valami nagyon szép gondolat rejlik benne.”

Azután folytatta az olvasást:

11. Mert az embernek fija azért jött, hogy megtartsa azt, a mi elveszett vala.

12. Mint tetszik néktek: Ha valamely embernek száz juha vagyon; és egy elveszend azok közül, nemde nem elmegy a hegyekre, és nem megkeresi é az elveszett juhót, elhagyván kilentzvenkilentzet?

13. Hogyha pedig megtalálándja azt, bizony mondom néktek, hogy inkább örül azon, hogy nem a kilentzvenkilentzen, melyek el nem vesztek.

14. Ezenképen nem akarja a ti mennyei atyátok, hogy elveszen egy is e kicsinyek között.

„Igen, nem akarja, hogy egy is elveszen, és íme, százával, ezrével pusztulnak. És nincsen mód a megmentésükre” - gondolta keserűen Nyehljudov.

És olvasta tovább:

21. Akkor hozzá menvén Péter, monda: Uram megbotsássak é az én atyámfiaimnak, valamennyiszer ellenem vétkezik? Megbotsássak é hétszer?

22. Monda néki Jézus: Nem mondom néked, hogy hétszer csak, hanem hetvenhétszer is.

23. Annakokáért hasonlatos a mennyeknek országa a királyhoz, ki az ő szolgáljaival akara számot vetni.

24. És mikor számot kezdett volna vetni, hozának ő eleibe egy szolgát, ki adós vala tízezer tálentommal.

25. És mikor az meg nem fizethetne, parantsolá annak ura, hogy eladnák azt és feleségét, és gyermekeit és mindenét, a mije vala, hogy az adósság meglenne.

26. Leborulván azért az a szolga, könyörög vala az ő urának, ezt mondván: Uram! múlték el ellenem való haragod, és mindenekről megelégtílek.

27. Könyörülván azért rajta annak a szolgának ura, elbotsátá őtet, és megengedé néki az adósságot.

28. Kimenvén pedig az a szolga, találá egyet az ő szolgatársai között, ki néki adós vala száz pénzzel: és megragadván azt, fojtogatja vala, ezt mondván: Fizesd meg a mivel tartozol!

29. Leborulván azért az ő szolgatársa ő előtte, könyörög vala néki, mondván: Múlték el csak most ellenem való haragod, és mindenekről megelégtílek.

30. Amaz pedig nem akará, hanem elmenvén veté azt a tömlöcbe, mígnem megadá az adósságot.

31. Mikor pedig látták volna annak szolgatársai, a mellyek lettek vala, igen megszomrodának, és elmenvén mindeneket eleibe adának az ő uroknak, a mellyek lettek vala.

32. Akkor előhívatván az ő ura, monda néki: Gonosz szolgál, minden adósságodat megengedém néked, mivelhogy könyörögtél nékem.

33. Nem kellett é néked is könyörölnöd a te szolgatársadon, miképpen én is könyörültem rajtad?

„Hát csak ennyi az egész?” - kiáltott fel hirtelen fennhangon Nyehljudov, e szavakat olvasva. És egy belső hang a lelke mélyéről ezt válaszolta: „Igen, ennyi az egész.”

És Nyehljudovval megtörtént az, ami gyakran megtörténik mély lelki életet élő emberekkel. Az történt, hogy egy gondolat, amelyet eleinte furcsaságnak, paradoxonnak, majdnem tréfának vélt, egyre gyakrabban igazolódott az életben, és egyszerre úgy állt előtte, mint egyszerű, nyilvánvaló, kétségbevonhatatlan igazság. Így vált most világossá előtte az a gondolat, hogy az egyedüli menekvés attól az iszonyatos rossztól, amelynek uralmától az emberiség szenved: ha tudatára ébredünk bűnös voltunknak Isten előtt, és beismerjük, hogy emiatt képtelenek vagyunk másokat akár büntetni, akár megjavítani. Világosan látta: mindaz a félelmetes rossz, aminek a börtönökben tanúja volt, s a rosszat végrehajtó emberek nyugodt magabiztossága csupán onnan eredt, hogy ezek az emberek a lehetetlent akarták véghezvinni: rossz létükre kiirtani a rosszat. Bűnös emberek akartak megjavítani bűnös embereket, és azt hitték, hogy ezt mechanikus eszközök útján elérhetik. De az eredmény csak az volt, hogy rászoruló és haszonleső emberek hivatásukul választották embertársaiknak ezt a vélt megbüntetését és megjavítását, ezáltal a végsőkig megromlottak, és szüntelenül megrontják azokat, akiket kínoznak. Nyehljudov most már világosan látta, honnan ered az az iszonyat, amelyet mindenfelé látott, és mit kell tenni megsemmisítésére. A válasz, amelyet olyan sokáig nem lelt, az volt, amelyet Krisztus adott Péternek: meg kell bocsátani, mindig, mindenkinek, megszámlálhatatlan sokszor, mert nincsen olyan közöttünk, aki maga ne volna bűnös, és így másokat büntethetne vagy megjavíthatna.

„De hiszen lehetetlen, hogy ez ilyen egyszerű legyen!” - gondolta magában Nyehljudov, és ugyanakkor kétségtelen bizonyossággal tudta, akármilyen különösnek tetszett is eleinte ez az igazság az ellenkezőjéhez szokott elméjének, tudta, hogy ez a kérdés kétségtelen megoldása, mégpedig nemcsak elméleti, hanem minden tekintetben gyakorlati megoldása. Az örök ellenvetés - mit csináljunk tehát a gonosztevőkkel, hisz csak nem hagyhatjuk őket büntetlenül? - most már nem tántorította meg. Ennek az ellenvetésnek akkor lenne értelme, ha be volna bizonyítva, hogy a büntetés csökkenti a bűncselekmények számát, megjavítja a bűnösöket; mivel azonban ennek éppen az ellenkezője bizonyosodott be - tudniillik, hogy az egyik ember nem javíthatja meg a másikat -, az egyetlen ésszerű dolog, amit az emberiség cselekedhet, ha abbahagyja azt, ami nemcsak haszontalan, hanem valósággal kártékony, nemcsak kártékony, hanem azonfelül még erkölcstelen és kegyetlen is. Évszázadok óta büntetjük azokat, akiket bűnösöknek tartunk. És mi történt, kihaltak a bűnözők? Nem haltak ki, sőt egyre inkább szaporodnak, számukat növelik azok, akiket megront a büntetés, meg azok a bűnös bírák, ügyészek, vizsgálóbírók, fogházfelügyelők, akik hivatásuknál fogva büntetik embertársaikat. Nyehljudov most már tisztán látta, hogy a társadalom, a rend nem azért áll fenn, mert vannak ilyen törvényesített bűnösök, akik mások felett ítélik, és másokat büntetnek, hanem azért, mert az emberek a sok romlasztó, züllesztő befolyás ellenére is szánják és szeretik egymást.

Nyehljudov azt remélte, hogy e felismerésének megerősítését megtalálja a bibliában, és ezért elkezdte az elejétől olvasni Máté evangéliumát. Elolvasta a hegyi beszédet, amely mindig meghatotta; de most először történt meg, hogy nem elvont, szép gondolatokat, túlzott és teljesíthetetlen követelményeket látott benne, hanem egyszerű, világos és gyakorlatian keresztülvihető parancsolatokat, s e parancsolatok megtartása (ami egyáltalában nem volt lehetetlenség) meglepő, új rendet ígért az emberi társadalomnak, amelyben nemcsak önmagától megsemmisült a Nyehljudovot annyira felháborító erőszak, hanem elérhetővé vált az emberiség legfőbb java: Istennek országa e földön.

Öt ilyen parancsolatot látott meg a hegyi beszédben.

Az első parancsolat (Máté V., 21-26.) azt mondta, hogy az embernek nemhogy ölnie nem szabad, de haragudnia sem szabad atyjafiára, nem szabad néki azt mondania: „Ráka” - bolond -, és ha valakivel összeveszett, előbb békéljen meg vele, s csak azután vigye ajándékát az oltárhoz (azaz imádkozzék).

A második parancsolat (Máté V., 27-32.) azt mondta, hogy az ember nemcsak hogy ne paráználkodjék, hanem még az asszonyi szépségnek élvezetét is kerülje, s ha egyszer összekötötte életét egy asszonnyal, soha többé hűtlen ne legyen hozzá.

A harmadik parancsolat (Máté V., 33-37.) azt rendeli, hogy az ember sohase esküdjék.

A negyedik parancsolat (Máté V., 38-42.) azt rendeli, hogy ne követeljünk szemet szemért, sőt, fordítsuk oda a másik orcánkat is, ha valaki arcul üt jobb felől, bocsássuk meg a sérelmeket, viseljük őket alázattal, és senkitől se tagadjuk meg, amit tőlünk kér.

Az ötödik parancsolat (Máté V., 43-48.) azt mondta, hogy az ember ne gyűlölje ellenségeit, ne harcoljon ellenük, hanem szeresse, szolgálja, segítse őket.

Nyehljudov az égő lámpa fényébe révedt, és sokáig ült mozdulatlanul.

Végiggondolta az élet minden rútságát, és elképzelte, mivé lehetne az élet, ha az emberek e parancsolatok szerint nevelkednének; és rég nem érzett lelkesedés lett úrrá lelkén. Mintha hosszú gyötrődés és fáradság után végre megnyugvást, szabadságot lelt volna.

Egész éjjel nem aludt, és - amint ez sok bibliaolvasóval megtörténik - most először fogta fel teljes jelentőségükben a sokszor olvasott, de mindeddig észre nem vett szavakat. Mint szivacs a vizet, úgy szívta magába a fontos, szükséges, boldogító igazságot, amely feltárult előtte. S mindaz, amit olvasott, ismerősnek tetszett, mintha csak megerősítené, tudatosítaná mindazt, amit már régen sejtett, de nem tisztázott, és nem mert elhinni.

De most már tudta, hitte.

De nemcsak azt tudta és hitte, hogy e parancsolatok szerint élve az emberek elérik a számukra elérhető legfőbb jót; most már azt is tudta és hitte, hogy senki sem tehet egyebet, mint hogy teljesítse ezeket a parancsolatokat, mert ebben van az élet egyetlen célja, értelme, és minden legkisebb eltérés ettől olyan hiba, amely nyomban maga után vonja büntetését. Ez az egész tanításból következett, s különös világosan, találóan fejeződött ki a szőlőművesekről szóló példabeszédben. A szőlőművesek úgy képzelték, hogy a szőlőskert, amelybe a gazda kiküldte őket munkálkodni, az ő tulajdonuk, mindaz, ami benne van, őrettük van, az ő dolguk csak annyi, hogy élvezzék életüket abban a kertben, megfélelkezve a gazdáról, és meggyilkolva mindazokat, akik a gazdára és a gazda iránti kötelességükre emlékeztetik őket.

„Ugyanígy cselekszünk mi is - gondolta Nyehljudov -, amikor abban az ostoba meggyőződésben élünk, hogy magunk vagyunk életünk gazdái, hogy az élet csupán élvezetünk céljára adatott nekünk. Pedig ez nyilvánvaló ostobaság. Hiszen ha ide küldtünk, akkor valaki

akarataból és valami végre vagyunk itt. Mi pedig úgy képzeljük, hogy csak a magunk örömére élünk, és világos, hogy közben éppoly rosszul érezzük magunkat, mint az a munkás, aki nem teljesíti gazdája akaratát. A gazda akarata pedig ezekben a parancsolatokban fejeződik ki. Ha az emberek teljesítik ezeket a parancsolatokat, akkor már a földön eljő az Isten országa, és az emberek elnyerik a legfőbb jót, ami osztályrészükül juthat.”

„Keressétek Isten országát és az ő igazságát, és a többi megadatik néktek. Mi pedig a *többi* keressük, és nyilvánvalóan nem találjuk.”

„Itt van tehát az életem feladata. Alighogy véget ért az egyik, már megkezdődött a másik.”

Ettől az éjszakától fogva új élet kezdődött Nyehljudov számára, nemcsak azért, mert változott életkörülmények közé került, hanem azért, mert mindaz, ami ettől fogva történt vele, egészen más jelentőséget kapott, mint minden előbbi. Hogy mivel végződik életének ez az új korszaka, azt a jövő fogja megmutatni.

1899. december 17.